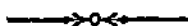
Printed by Ramchandra Yesu Shedge at the Nirnaya-sagar Press, 23, Kolbhat Lane Bombay

Published by Maganlal Velchand, Javeri Bazar, No 426, BOMBAY

शास्त्रविशारद–जैनाचार्य–श्रीमद्–विजयधर्मसूरिभ्यो नमः ।

गद्यबद्ध-श्रीधन्यचरित्रम् ॥

इदं पुस्तकं श्रेष्ठि–अमरचन्द्रस्यात्मजेन अमृतलालेन संशोधितम् ॥

तच्च मुम्बय्याम् ए. एम्. एन्ड कम्पनी, इत्यनया निर्णयसागरमुद्रणालये मुद्रयित्वा प्रकाशितम् ।

वीरसवत् २४४४, विक्रम स० १९७४, क्राइष्ट १९१८

निष्कयो १०/-०-० रूप्यका

शास्त्रविशारद–जैनाचार्य–श्रीमद्–विजयधर्मसूरिभ्यो नमः ।

गद्यबद्ध-श्रीधन्यचरित्रम् ॥

इदं पुस्तकं श्रेष्ठि–अमरचन्द्रस्यात्मजेन अमृतलालेन संशोधितम् ॥

तच्च मुम्बय्याम् ए. एम्. एन्ड कम्पनी, इत्यनया निर्णयसागरमुद्रणालये मुद्रयित्वा प्रकाशितम् ।

वीरसंवत् २४४४, विक्रम सं० १९७४, क्राइष्ट १९१८

निष्क्रयो १०/–०–० रूप्यका

Printed by Ramchandra Yesu Shedge at the Nirnaya sagar Press 23 Kolbhat Lane Bombay

Published by Maganlal Velchand, Javeri Bazar, No 426, BOMBAY

॥ विषयानुक्रमः ॥

Printed by Ramchandra Yesu Shedge at the Nirnaya sagar Press 23 Kolbhat Lane Bombay

Published by Maganlal Velchand, Javeri Bazar, No 426, BOMBAY

॥ ॐ नमोऽर्हद्भ्यः ॥

॥ ऐँ नमः ॥

॥ श्रीधन्यचरित्रम् ॥

स[1] श्रेयस्त्रिजगद्ध्येय., श्रीनाभेयस्तनोतु व.। यदुपज्ञा जयत्येषा धर्मकर्मव्यवस्थितिः ॥१॥
स्वस्तिश्रीसुखदं नाथं, युगादीशं जिनेश्वरम्। नत्वा धन्यचरित्रस्य, गद्यार्थो लिख्यते मया २

तत्र श्रीपद्यबन्धधन्यचरित्रकारको मङ्गलार्थं प्रथमं श्रीऋषभदेवस्तुतिरूपमाशीर्वादं ददाति । तद्यथा–स[2] श्रीनाभिराजपुत्र. व –युष्माकं श्रेयः–मङ्गलं विस्तारयतु। कथंभूतः श्रीनाभिराजपुत्रः ?, त्रिजगद्ध्येयः–स्वर्ग–मर्त्य–पातालरूपाणां जगत्त्रयवर्तिजीवानां ध्यातुं योग्य.। येन श्रीऋषभेण कृता धर्मकर्मव्यवहारपद्धतिः–इह–परलोकार्थसाधको विधिमार्गोऽद्यापि सर्वोत्कृष्टतया प्रवर्तते ।

---

१ श्रीमज्जिनकीर्तिसूरीश्वरप्रणीत'दानकल्पद्रुम'स्योऽय मङ्गलश्लोक । २ प्रथमश्लोकस्य व्याख्या ।

नवमः पल्लवः

॥ ॐ नमोऽर्हद्भ्यः ॥

॥ ऐं नमः ॥

॥ श्रीधन्यचरित्रम् ॥

सं[1] श्रेयस्त्रिजगद्ध्येयः, श्रीनाभेयस्तनोतु वः । यदुपज्ञा जयत्येषा धर्मकर्मव्यवस्थितिः ॥१॥

स्वस्तिश्रीसुखद नाथं, युगादीशं जिनेश्वरम्। नत्वा धन्यचरित्रस्य, गद्यार्थो लिख्यते मया २

तत्र श्रीपद्यबन्धधन्यचरित्रकारको मङ्गलार्थं प्रथमं श्रीऋषभदेवस्तुतिरूपमाशीर्वादं ददाति । तद्यथा–सं[2] श्रीनाभिराजपुत्रः वः–युष्माकं श्रेयः–मङ्गलं विस्तारयतु । कथंभूतः श्रीनाभिराजपुत्रः ?, त्रिजगद्ध्येयः–स्वर्ग–मर्त्य–पातालरूपाणां जगत्त्रयवर्तिजीवानां ध्यातुं योग्यः । येन श्रीऋषभेण कृता धर्मकर्मव्यवहारपद्धतिः–इह–परलोकार्थसाधको विधिमार्गोऽद्यापि सर्वोत्कृष्टतया प्रवर्तते ।

---

१ श्रीमज्जिनकीर्तिसूरीश्वरप्रणीत'दानकल्पद्रुम'स्योऽय मङ्गलश्लोकः । २ प्रथमश्लोकस्य व्याख्या ।

इत्येवं समुचितेष्टदेवतास्मरणाशीर्वादात्मकं मङ्गलं कृत्वा सप्रभेदं सर्वाऽभीष्टार्थसिद्धिकृद्धर्ममार्गं व्यनक्ति—

ईहाऽपारावारससाराटव्यां परिभ्रमणं कुर्वतां प्राणिनां चुल्लकादिदशभिर्ज्ञातैरतिदुर्लभं मानुष्यम्, तत्रापि आर्यदेश–कुला–ऽऽयु–रारोग्य–रूपादिसामग्रीसंयोगो दुर्लभतरः, तत्राप्यतिदुर्लभतमा श्रीजिनधर्मप्रवृत्तिः। तत्रेह जगति ईदृशः श्रीसर्वज्ञोक्तधर्मं परममङ्गलकारी समस्तदुःखोच्छेदकारी च भवति। असौ धर्मश्चतुर्द्धा–चतुष्प्रकारो भवति, दान–शील–तपो–भावभेदात्। तत्र चतुर्णां धर्मभेदानां मध्ये सर्वेभ्यो ज्येष्ठतरो दानधर्मः, सर्वेष्वपि धर्मभेदेष्वन्तश्चारित्वात्। तद्यथा–लौकिके लोकोत्तरे च सर्वत्र दानप्रवृत्तिर्ज्येष्ठतरा। श्रीमन्तस्तीर्थकरा अपि प्रथमं दानं दत्त्वा पश्चाद् व्रतं गृह्णन्ति। शीलधर्मेऽपि दानधर्मोऽविच्छिन्नः, यतो ब्रह्मव्रतग्रहणेऽसङ्ख्यातद्वीन्द्रियाणामसङ्ख्यातसंमूर्च्छिमपञ्चेन्द्रियाणां नवलक्षगर्भजपञ्चेन्द्रियाणां च प्रतिदिनमभयदानं दत्तम्। स्वजीवस्याप्यभयदानं दत्तं, गर्भादिदुःखनाशकत्वात्। अतो शीलेष्वपि दानस्यैव मुख्यता। तथा तपोधर्मेष्वपि दानमन्तर्भवति, यतो षट्कायविराधनया रसवती निष्पाद्यते, उपवासादितपसि कृते तु तेषामभयदानं दत्तम्, तस्मात्तपस्स्वपि दानस्यैव मुख्यता। भावधर्मे तु सुतरामयमेव प्रभवति। यतः परमकरुणया जीवाऽजीवा-

१ दानकल्पद्रुमे–सर्वज्ञोपक्रमो धर्मं, परम मङ्गल भवेत्। असौ चतुर्द्धा तत्रापि पूर्वं दान प्रशस्यते ॥ २ ॥

ऽहिंसनपरिणतिर्भावः, तत्राप्यभयमेव । मुनयोऽपि प्रतिदिनं देशनादानं ज्ञानशिक्षादान च ददति । उत्कृष्टाऽभयसुपात्राभ्यां तीर्थङ्करनाम च बध्नन्ति । लौकिकेष्वपि दानं सर्वत्र सफलम् । यत. सुपात्रे दत्तं महापुण्यनिबन्धनम्, इतरस्मिन् दत्तमनुकम्पया प्रौढदयापोषकं भवति, राज्ञे दत्तं सन्मानादि-महत्त्वप्रापकम्, भृत्ये दत्तं भृत्यातिभक्तिमातनोति, स्वजने दत्तं प्रेमवृद्धिपोषकम्, दुर्जने दत्त दुर्जनाः सानुकूला भवन्ति । अतो दानं सर्वत्र सफलं, न क्वापि निष्फलम् ।

समस्तधर्मशास्त्रे दानफलं यथा—

विभवो[1] राज्यऋद्धिसमृद्धिरूपस्वेच्छया भोगभोक्तृत्वम् । भोगास्तु मनोऽनुकूलाः शब्द–रूप–रस–गन्ध–स्पर्शरूपाः । महिमा–यशः सर्वत्र स्वपरदेशादिषु विख्यातिरूपः । महोदयश्च स्वमनश्चिन्तितार्थ-प्राप्तिः । एतत्सर्वं पूर्वोक्तदानपुण्यरूपकल्पद्रुमस्य फलोदयो ज्ञेयः ।

विना आगमोक्तशुचिदानधर्मसेवनया विभवादिप्राप्तिर्नास्ति । लोकेऽपि 'दिधमा न फले' इति प्रसिद्धि. । कदापि मिथ्यात्वोदयेन मिथ्याज्ञानश्रद्धया अज्ञानकष्टकारकबालतपस्वी कष्टकृतपापाऽनुबन्धिपुण्यं संचिनोति परन्तु तस्योदये सुपात्रदानमतिर्न भवति । यदि आगमोक्तविधिना स्तोक-

१ दानकल्पद्रुमे—विभवो वैभव भोगा महिमाऽथ महोदय । दानपुण्यस्य कल्पद्रोरनल्पोऽय फलोदय ॥ ३ ॥ इत्यस्य व्याख्या

इत्येवं समुचितेष्टदेवतास्मरणाशीर्वादात्मकं मङ्गलं कृत्वा सप्रभेदं सर्वाऽभीष्टार्थसिद्धिकृद्धर्ममार्गं व्यनक्ति—

ईहाऽपारावारसंसाराटव्यां परिभ्रमणं कुर्वतां प्राणिनां चुल्लकादिदशभिर्ज्ञातैरतिदुर्लभं मानुष्यम्, तत्रापि आर्यदेश–कुला–ऽऽयु–रारोग्य–रूपादिसामग्रीसंयोगो दुर्लभतरः, तत्राप्यतिदुर्लभतमा श्रीजिनधर्मप्रवृत्तिः। तत्रेह जगति ईदृशः श्रीसर्वज्ञोक्तधर्मः परममङ्गलकारी समस्तदुःखोच्छेदकारी च भवति। असौ धर्मश्चतुर्द्धा–चतुष्प्रकारो भवति, दान–शील–तपो–भावभेदात्। तत्र चतुर्णां धर्मभेदानां मध्ये सर्वेभ्यो ज्येष्ठतरो दानधर्मः, सर्वेष्वपि धर्मभेदेष्वन्तश्चारित्वात्। तद्यथा–लौकिके लोकोत्तरे च सर्वत्र दानप्रवृत्तिर्ज्येष्ठतरा। श्रीमन्तस्तीर्थंकरा अपि प्रथमं दानं दत्त्वा पश्चाद् व्रतं गृह्णन्ति। शीलधर्मेऽपि दानधर्मोऽविच्छिन्नः, यतो ब्रह्मव्रतग्रहणेऽसङ्ख्यातद्वीन्द्रियाणामसङ्ख्यातसंमूर्च्छिमपञ्चेन्द्रियाणां नवलक्षगर्भजपञ्चेन्द्रियाणां च प्रतिदिनमभयदानं दत्तम्। स्वजीवस्याप्यभयदानं दत्तं, गर्भादिदुःखनाशकत्वात्। अतो शीलेष्वपि दानस्यैव मुख्यता। तथा तपोधर्मेष्वपि दानमन्तर्भवति, यतो षट्कायविराधनया रसवती निष्पाद्यते, उपवासादितपसि कृते तु तेषामभयदानं दत्तम्, तस्मात्तपस्स्वपि दानस्यैव मुख्यता। भावधर्मे तु सुतरामयमेव प्रभवति। यतः परमकरुणया जीवाऽजीवा-

१ दानकल्पद्रुमे–सर्वज्ञोपक्रमो धर्मः, परमं मङ्गलं भवेत्। असौ चतुर्द्धा तत्रापि पूर्वं दानं प्रशस्यते ॥ २ ॥

चोद्यमो न भवति। दरिद्राऽवस्थायां धनं को ददाति ?, अतो मम पितुर्गृहे गम्यताम्। मम पिता ममोपरि स्नेहबहुलत्वेन दर्शनमात्रे धनं दास्यति, पुनस्तेन गृहं निर्वहिष्यति, नाऽन्य उपायोऽस्तीति प्रत्यह स्त्रिया प्रेरित.स्त्रियं प्रत्याह–हे प्रिये ! दुःखाऽवस्थाया तत्र गन्तुं न युक्तमपि त्वदुक्त्या प्रभाते गमिष्यामि। तदा तया चिन्तितम्–सार्द्धद्वयदिनो मार्गोऽस्ति। तत्रैकदिन उपोषितव्रतम्। द्वितीयदिनपारणायोग्यं पथ्यदनं सक्थुं गुडखण्डश्च कोस्थलीकायां क्षिप्त्वा दत्ता। प्रभाते निर्गतो भोजनं कृत्वा मार्गे याति। सन्ध्यायामेकस्मिन् ग्रामे रात्रिमतिक्रम्य प्रभाते उपवासं कृत्वाऽग्रे चलितः। सन्ध्यायां ग्रामे रात्रिमतिक्रम्य द्वितीयदिने मध्याह्ने जाते तटिन्या उपकण्ठे पारणकरणार्थं स्थितः, तदा ध्यातं चाऽनेन–धन्यास्ते ये प्रतिदिन मुनिदानं विना न भुञ्जते। मम तु पापोदये कुतस्तद्योगः ?, कदापि तद्योगश्चेत्तदाऽतिभव्यं भवतीति ध्यायन् दिगालोकं कुर्वन् स्थितः। ईदृशेऽवसरे मासक्षपणो मुनिः पारणार्थं ग्रामान्तर्गतः, तत्र शुद्धं जल तु मिलितं, आहारस्तु दूषणशङ्कया न गृहीतः। केवलं जलं गृहीत्वाऽऽगच्छन्त दृष्ट्वा विधुदर्शने चकोर इव हर्षितः। अहो! मम भाग्यानि जाग्रति, धन्योऽहम्। यदि चाऽयं मुनिराट् इदं गृह्णाति तदाऽहं धन्यानां धन्यतमोऽस्मीति ध्यात्वा सहर्षं सम्मुखं गत्वा नमस्कारं कृत्वा चाऽऽह–भो कृपानिधे ! इतः पादोऽवधार्यताम्, प्रसादं च कृत्वा मम दीनस्योद्धरणं कार्यम्, निर्दूषितोऽयमाहारो गृह्यतामिति सरोमाञ्च गद्गदस्वरेण विज्ञप्तिं कृत्वा मुनिरा-

मपि सुपात्रदानादिधर्मं श्रद्धया करोति तदा तस्य पुण्यानुबन्धिपुण्यं भवति। तस्योदये पुनर्दानपुं-ण्यमतिर्जायते। यदि कदापि पूर्वं कस्यापि भवान्तरजन्मोपार्जितपापोदये धनं त्रुट्यति तथापि दाना-दिमतिर्न त्रुट्यति,–पापोदयेऽपि यथाऽवसरे दानादिबुद्धिः प्रबलीभवति सा तस्य सद्य. फलवती भवत्येव। तद्यथा—

पुण्यानुबन्धिपुण्योपरि गुणसारश्रेष्ठिनो दृष्टान्तः

एकस्मिन् पुरे गुणसारव्यवहारी प्रबलधन–धान्यादियुक्त आढ्यो दीप्तोऽपरिभूत. परिवसति। तस्यै-कदा प्रस्तावे सद्गुरुयोगो मिलितस्तदाऽनेन नमस्कारादि. कृतः। करुणाभृतेन गुरुणाऽपि धर्मलाभद ान-पूर्वक जीवादिनवानामपि पदार्थानां तत्त्वोद्भासको धर्मो मर्मसंयुक्तो दर्शित·। तेनापि रसिकतया सो-त्साहं स्वचित्तेऽवधारित.। अपूर्वलाभाद् हर्षितः सन् सम्यक्त्वग्रहणपूर्वक गृहिधर्मोऽङ्गीकृत.। तत्र प्रति-दिनमेकान्तरोपवासकरणम्, संयोगे सति सुपात्रदानम्, अभिग्रहश्च गृहीतः। एवं कियद्भिर्दिनैर्गुरुयो-गाद् धर्मकुशलो जातः। परिणामवृद्ध्या धर्मं निर्वहति। एवं कियत्यपि काले तस्य पूर्वकृतचिक्कण पापोद-येन धनधान्यनाशे जातेऽपि धर्माभिग्रहं न मुञ्चति। बहुलपापोदयेन दरिद्री जातोऽतिकष्टेनोदरपूरणं करोति। गते धने न कोऽपि सहायी भवति। तदैकदा स्वभार्ययोक्तम्–स्वामिन्! सर्वस्वं गतम्, विना धनं

परमस्य मुखं न देयं, मुखं च
प्रवृत्ताः-ज्ञातम्?, अयं दारिद्र्यमूर्त्तिर्जामाताऽऽगच्छति रिक्तघटतुल्य. । परमस्य मुखं न देयं, मुखं च दीयते चेत्तदा गले पतित्वा द्रव्यं मार्गयिष्यति । अयं तु निर्धनो जातः, निर्धनस्य च का त्रपा ?। उक्तं च-"तेजो-लज्जा-मति-मानमेते यान्ति धनक्षये" इत्यादि । अनेन पुनस्तुच्छबुद्धिनाऽनुचितव्यवसायकरणेन कर्णसुखदकीर्त्यादिहेतोर्दानपुण्येन च द्रव्यं व्ययितं, परन्तु स्वगृहनिर्वाहचिन्ता न कृता, निःस्वीभूतोऽस्मत्पृष्ठे लग्नः, किमत्र धनस्याऽऽकरोऽस्ति? किं दत्त्वा विस्मृत यदस्माकं नटयितुमागत'? किमप्यधुना दीयते तत्सर्वं खानपाने व्यय कृत्वा पुनरागमिष्यति । जामातुर्यमस्य च पूरणं न केनाऽपि कृतमभूत्, एतौ सर्वस्वदानेऽपि न तृप्यतः । अतोऽस्य मुखं न देयं, यथाऽऽगतस्तथा गमिष्यति । इत्यामन्त्रणं कृत्वा सर्वेऽपि पराङ्मुखीभूय स्थिता. । अथ गुणसारेणाऽपि निपुणत्वेन सर्वं ज्ञातम् । चिन्तितं च-यदहं स्त्रिया वचसाऽत्रागतस्तन्न भव्यं कृतम्, पानीयं गमितम् । "अन्तरं नैव पश्यामि, निर्धनस्य शवस्य च" इति नीतिवाक्यं जानन्नपि यदागमनं कृतं तन्मूर्खत्वमाविष्कृतम् । श्वशुरकुले मानमालिन्यं तत्पुंसां महद्दुःखम् । परन्तु किं क्रियते?, यद् भवितव्यं तज्जातम् । पूर्वकृतकर्मणामीदृश एवोदयः । एवं संप्रधार्य न्यग्मुखं कृत्वा श्वशुरगृहे गतः । श्वश्रूरपि तथाऽवस्थां दृष्ट्वा तयाऽपि नाऽऽदरः कृतः । 'आगम्यताम्, अस्मत्तनुजायां कुशलमस्ति'?, इति सामान्यवच-

---

१ विचारम् ।

नीतः । मुनिनापि त्रिधा शुद्धमाहारं दृष्ट्वा पात्रं धृतम् । तस्मिन्नवसरे तस्याऽसम्भविनः सम्भन दृष्ट्वा चन्द्रोदये जलधिवेलेव भावधारोल्लास प्राप्तः सन् विचारयति स्म–किमिदं स्वप्नं वा सत्यम् ? । पापोदयिनो मम भवसमुद्रे निमज्जतो वडसफरियानपात्रं कुतः ? । इति ध्यायन् समग्रमपि तमाहार पात्रे दत्त्वा नमस्कार च कृत्वाऽऽह–स्वामिन्! क्षमाश्रमणेन मम वराकस्योपरि महती कृपा कृता! निस्तारितो भवाऽर्णवात् । सफलीभूत मम जन्म जगदेकशरणानां भवतां सुदर्शनात् । इत्यादि स्तुत्वा सप्ताऽष्टपदान्यनुगत्य पुनर्नत्वा च स्वस्थानमागत्य वस्त्रादीनि लात्वा पुनर्मार्गे चलितो मनस्येवं भावयति–अहो! अद्य मम शुभोदयवान् दिवस., धन्या घटिका यत्सुविहितमुनिदर्शनं जात, प्रतिलाभितश्च । तेन कामगवी स्वयमेवाऽऽगता ममाङ्गणे, अचिन्तितश्चिन्तामणिर्लब्धः, मानुष्यं सफलं संजातं, अक्षयपाथेयं मया प्राप्तम्, अतः परं द्रव्य–भावदारिद्र्यं गतं, लोकोत्तरलाभश्च प्राप्तः । इत्येव सहर्षं पुनः पुनर्ध्यायन् मार्गे चलति । क्षुधा तृट् च विस्मृता । दत्तदानहर्षेणाऽऽपूरितहृदयो प्रतिक्षणं सपुलक· क्रमेण श्वशुरग्रामं यावद् गत. । तत्र ग्रामप्रतोल्यां प्रविशतो मन्दाः शकुनाः सजाताः । तान् दृष्ट्वा ध्यातं चानेन–स्वस्त्रिया प्रेरितोऽत्रागतः, पर कार्यं भवन्न दृश्यते । पुनश्चिन्तितम्–अत्राऽऽगमनप्रयासफल मया लब्धम्, इदं तु भवतु मा वा, यद् भाविना दृष्टं तद् भविष्यति, किमन्तर्गड्डुनाऽऽर्तिकरणेन ? । इत्येवं ध्यायन् चतुष्पथं यावद् गतस्तावद् हट्टस्थितेन श्वशुरेण शालकैश्च दृष्टः । परस्परं वार्त्तां कर्तुं

मयाऽत्रागत्य महत्त्वं हारितं स्त्रीवचसा, अतोऽत्रत शीघ्रगमनमेव श्रेयः । रात्रि पश्चात्तापेनाऽतिवाह्य रात्रिघटिकाद्वयाऽवशेषे उत्थाय 'कोऽपि जागर्ति ?, वय याम.' इति सामान्यवचनमुक्त्वा निर्गत. । गृहेऽपि यो जागर्ति तेनोक्तम्—ओमिति । मार्गे गमन कुर्वता यत्र सूर्योदय., हस्तरेखा दृष्टिपथं प्राप्ता तत्र स्थित्वा पञ्चनमस्कारस्मरणपूर्वकमुपवासप्रत्याख्यानं कृतम् । चतुर्दश नियमाश्च धारिता. । ततो जिनपते. स्तोत्रादीनि पठन् मार्गे चलितः । क्रमेण नद्यास्तटे साधुदानस्थान प्राप्तः । चिन्तयितु लग्न.—'अहो !, इमा[1] कल्याणवती लाभभूमिः, अत्र मया शिवसुखनिदानं साधुभ्यो दानं दत्तम्, पुनरीदृशोऽवसरः कदा समेष्यति' ? । इति ध्यायन् सगद्गद पुन. पुलक. सञ्जातः । अत्रागमने श्वशुरकुलाऽपमानादिदु.ख प्राप्त तत्सर्वं विस्मृतम् । समस्तगुणघातकपातकशातकं[3] यन्मुनये दानं दत्तम्, अनेन जायाया अनुग्रहमहं मन्ये । इत्येवं तत्र क्षणं स्थित्वा पुण्यं चानुमोदयित्वा पुनरेको विकल्पो मनस्युत्पन्नः, यदत्र गमनाऽऽगमनं कुर्वतो मम त्रयश्चत्वारो वा वासरा लग्ना. । गृहे तु रूप्यकमर्धरूप्यक वा ऋणं जातं भविष्यति तत् कुतो दास्यामि ? । अतो नद्यन्तःस्थितानि पञ्चवर्णानि वर्तुलानि सुघटितानीव जातानि सुकुमारत्वं प्राप्तानि कान्यपि सेरकप्रमाणानि द्वित्रिचतुष्पञ्चकादिमापकर्तुं योग्यानि, अतो गृह्णाम्येतानि पाषाणगोलकानि । चतुष्पथे तोलनार्थं ग्रहीष्यन्ति वणि-

---

१ इदम्शब्दार्थे इमशब्दोऽपि । २ गौरवे बहुवचनम् । ३ नाशकम् ।

साऽऽलापितो द्वारमण्डपिकायां पट्टिकायां स्थितो विचारयति–पूर्वं सधनाऽवस्थायामहमत्रागतोऽभूवं तदा स्वजनवृन्दं सम्मिलय क्रोश–द्विक्रोशं च सम्मुखमागत्य मिलन–भेटनादिकं कुर्वद् महदाडम्बरपूर्वं गृहे लात्वा प्रतिक्षणं सेवाविषये प्रवणमासीत्। अधुनाऽपि स एवाऽहं, न कोऽप्यागमनक्षेमोदन्तमपि पृच्छति। अतो जिनेनोक्तं तदेव सत्यं प्रतिभाति–स्वार्थिनः सर्वे सम्बन्धिन, विना स्वार्थमेको गुरुरेव। उत्कररूपो[१]ऽयं संसारस्तत्र सुगन्धवत्त्वं कुतः ?। यादृश उदयस्तादृश भवत्येवेति जिनाज्ञा। उदयचिन्ताको हि मूर्खराड् ज्ञेयः। बन्धचिन्ताकारको हि साधकसिद्धतामुपैतीति हेतोर्मानमादाय स्थातव्यमिति मनः स्थिरं कृत्वा क्षुधितोऽपि मौनं कृत्वा स्थित। सन्ध्यायां यदा गृहरसवती जाता तदा श्वशुरेणोक्तम्–उत्थीयतां, भोजनं क्रियताम्। भुक्त्वा पुनस्तत्रैव तथैव स्थित। सपादप्रहररात्रौ गतायां पुनर्हट्टात् श्वशुर आगतः। आगत्य च घटिकामात्रं पार्श्वे स्थित्वाऽऽलापित–भो अमुकश्रेष्ठिन्! किमागमनप्रयोजनं भवताम् ?। श्रेष्ठिनोक्त–भवतां मिलनार्थम्। श्वशुरेणोक्त–कियद्दिनानि स्थास्यति भवान् ?। श्रेष्ठिनोक्तम्–नहि नहि, प्रातरेव यास्यामि। तेनोक्तम्–एवं चेत्, शीघ्रं रात्रिघटिकाद्वयाऽवशेषे उत्थाय गन्तव्यम्, यदधुना ग्रीष्मकालोऽस्ति। उत्सूरे गते महातापेन परिभूयते, अतः शीतलवेलायां गन्तव्यमिति वार्तां कृत्वा स्ववासगृहे गतः श्वशुरः। गुणसारेण चिन्तित–हा !

१ भाषायाम्–उकरडो।

श्रेष्ठिना ध्यातम्–इमा कोस्थलीकां द्रक्ष्यति तदा नैराश्य यास्यति, तदा ममापि भोजनं विरस भविष्यति । अतस्तां प्रत्युक्तम्–प्रिये ! अधुना त्वमपि भोजनं कुरु, भोजनोत्तरं त्वां दर्शयिष्यामि । तयोक्तम्–मम तादृशी बुभुक्षा नास्ति अतोऽहं पश्यामि । पुन. पुनर्वारिता अपि स्त्रिया हठो दुर्वार. । श्रेष्ठिचित्ते तु महत्यधृतिरधुनेय पूत्कारं करिष्यति। सा तु तस्या कोस्थलीकाया मुखं छोटयित्वा यावत्पश्यति तावता तु दिग्दिश्युद्योतकानि रत्नान्यपरिमितमूल्यानि दृष्टानि । दृष्ट्वा च सा चमत्कृतिं प्राप्ता पत्ये वदितुं लग्ना–स्वामिन् ! पश्यतु पश्यतु मम पितुरौदार्यम्, मया पूर्वं भवन्त प्रत्युक्तं यत्सत्यं यूय यात यात, त्वद्गमनमात्रोऽन्तरायः, तत्र गते किमपि मार्गणमपि न जातं भविष्यति, यस्मिन् दिने यूय गतास्तस्मिन् दिने च मम पित्रा रत्नै' कोस्थलीकाऽऽपूर्य दत्ता दृश्यते । इत्येव श्रुत्वा श्रेष्ठी भोजनं कुर्वाणश्चिन्तयति–इयं मुग्धा किं जानाति रत्नपाषाणयोर्विभेदम् ? । पञ्चवर्णपाषाणानि दृष्ट्वाऽज्ञतया रत्नभ्रमणेन वर्तते । तया तु पुनः पुनर्मातापित्रादीनां वर्ण्यमाने श्रेष्ठिनोक्तम्–'किं मुधा प्रस्फूलनं करोषि ?, तव पित्रा यद्दत्तं तन्मच्चित्तं जानाति, त्वमपि ज्ञास्यसि, अतो मौन कुरु' । ततस्तया चिन्तितम्–'अहो ! निष्ठुरो मम भर्त्ता, इदमनर्गल धनं दत्तं तथापि न गुणग्रहण करोति' । इति ध्यात्वा पुनर्वावदितुं लग्ना–"स्वामिन् ! एतान्यमूल्यमूल्यानि रत्नानि विना प्रार्थनया दत्तानि तथापि यूयं वदथ 'किं दत्तं तव पित्रा ?' । एतावत्तु तुष्टो राजापि न दातुं शक्नोति । अतो लोको-

त्वराः । गृहे च स्थितानि साधुदानस्मारकाणि भविष्यन्तीति ध्यात्वा सक्तुकोस्थलीकायां भृतानि । मुख बद्धा मस्तके चोत्पाट्य चलितः । सन्ध्यायां पुनः पूर्वस्थितग्रामे रात्रिमतिनाह्य प्रातश्चलित । क्रमेण क्षुत्तृषया पीडित. प्रहरैकदिनाऽवशेषे गृह प्राप्त ।द्वारस्थिता प्रमदा स्वपतिमागच्छन्त दृष्ट्वा'ऽहो! मम पतिर्द्रव्यमोटकं लात्वाऽऽगत., मम पित्रा रौक्यं बहु धनं दत्तं यदुत्पादयितुमपि न शक्नोति' इति ध्यायन्ती सम्मुखमागत्य पतेर्मस्तकान्मोटकमुत्तार्य स्वेनोत्पादित । घनं भारं कलयन्ती पतिं वक्तुं लग्ना–'स्वामिन्! गते धने चातुर्यमपि गतम्, यतो मम पितृगेहादेतन्महद्धनमानीत तद् भारवाहकवत् स्वयमेवोत्पादितम् । लज्जाऽपि नागता । रूप्यकादि व्ययित्वा भारवाहकः कथ न कृत.? । भवान् किं कुरुते, दु स्थावस्थायां बुद्धिविनिमयो भवत्येव । एतावन्ति दिनानि वृथा गमितानि, यदि मदुक्तं पूर्वं प्रथमतरमकरिष्यश्चेदेदृशं दुःखं नाऽभविष्यत् । श्रेष्ठी तु मौनं कृत्वा सर्व शृणोति । चिन्तयति च–सत्यकथने निराशा भविष्यति । भोजनं कृत्वाऽवसरे कथयिष्यामि । भार्यया तां कोस्थलीकां मञ्जूषायां धृत्वा पार्श्ववर्तिवणिग्गृहे गत्वोक्तम्–भो! भव्यभोजनसामग्रीं देहि । मम पत्या मम पितुर्गृहे गत्वा बहुतरं द्रव्यमानीतमस्ति, प्रभाते दास्यामि । वणिजाऽपि सर्वापि सामग्री दत्ता । तया त्वरितं रसवती निष्पादिता । श्रेष्ठ्यपि स्नानपूर्वकं भोजनायोपविष्टः । तया च भोज्यं परिवेषयित्वोक्तम्–स्वामिन्! यूयं सुखेन भोजन कुरुत, अह तु पश्यामि मम पित्रा किं दत्तम्? । तदा

दिने पारणावसरे यादृशो मुनिदर्शने जाते भावोल्लासो जातस्तादृश आजन्मपर्यन्तं प्रबलेऽपि निमित्तसयोगे पूर्वं न कदाप्यनुभूत. । तमनुभवमहमेव जानामि, वा जिनो वेत्ति । द्वित्रिवेलायामीदृशो भावोल्लासो भवति चेत्तदा मुक्तिर्न दुर्लभा । प्रिये[1] पुनरभिलषामि तद्दिन कदा समेष्यति । इति धवगिरं श्रुत्वा परमानन्दं धर्मं च प्राप्ता । तद्रत्नप्राप्त्या सर्वं सांसारिकसुखं धर्मश्च वृद्धिं प्राप्तौ, श्रेष्ठी भार्या चाऽऽजन्म धर्ममाराध्य श्रीमज्जैनशासनोन्नतिं च कृत्वाऽन्ते समाधिमरणेन मृतौ चतुर्थदेवलोके मित्रतयोत्पन्नौ । ततश्च्युत्वा विदेहे सेत्स्यतः ।

एवमागमोक्तविधिना धर्माराधकस्य इह–परभवे सर्वप्रबलपुण्योदये धर्मे मतिरविच्छिन्ना भवति । कदापि 'विचित्रा कर्मणां गतिः' इत्युक्तेः पापोदये सांसारिकसुखं त्रुट्यति, परं धर्मे मतिर्न त्रुट्यति, प्रत्युत धर्मेच्छाऽधिकतरा भवति । अथ मिथ्यात्वश्रद्धया निदानकरणादिना वा विराधिता धर्मप्रवृत्तिः कर्मनिर्जरां न करोति । पापानुबन्धिपुण्योदयो भवति । स कीदृशः ?, तस्योदये विषय-कषायाः प्रबला भवन्ति, तस्य धर्ममतिश्च न भवति । यथा यथा पापमाचरति तथा तथा लक्ष्म्यादिवृद्धिर्भवति । यदा पुनः सत्सङ्गत्यादिकरणेन धर्मं कर्तुं मतिरुत्पद्यते तथापि धर्मं कर्तुं न शक्नोति, प्रत्युत केनाऽप्यन्तराययोगेन सङ्कटे पतति, तद्दुःखेन जाताऽपि दानादिधर्ममतिर्नश्यति । यदि पुनरधर्मेहा

---

१ पतिवच. ।

क्त्या श्रूयते तत् सत्य–'जामाता यमश्च न कदापि तृप्यति' । पश्यतु पश्यतु, रत्नै स्वकान्त्या-गृहभूमिर्विचित्रीकृता" । ततोऽप्यस्य मनसि न किमप्यागच्छति । एवं पुनः पुनः सूच्यमानः श्रेष्ठी विचारयति–अहो अस्या मुग्धत्वम् ! वृथेयं पूत्करोति । एवं विवदमानायां स्त्रियां श्रेष्ठी भोजनादु-त्थाय प्रमदाऽभ्यर्णे गत्वोक्तम्–'अहो मुग्धे ! किं वृथा प्रस्फूलनं करोषि ? । कानि तव पित्रा दत्तानि रत्नान्यत्रोद्द्योतेन यद्दर्शयामि तव पितुरौदार्यम्' । 'तयोक्तम्–आगम्यताम् अपवर्गे, उद्द्योतं किं पूत्क-रोषि ?, उद्द्योतितं तु रत्नकान्त्या स्वयमेव गृहम्' । इत्युक्त्वा पतिहस्तं गृहीत्वाऽपवर्गे नीतः । 'पश्यतु भवान्, आवयोः कोऽज्ञः' ? । इत्येवं जायावचः शृण्वन् अपवर्गे गत्वा पश्यति, तदा तु रत्नैः स्वस्व-कान्त्या विचित्रितं गृहं दृष्ट्वा चमत्कृतचित्तः श्रेष्ठी विचारयति–कुत इमानि अदृष्टपूर्वाणि रत्नानि ? । किमिदं सत्यं वा स्वप्नं वा पश्यामि ? । मया तु कोस्थलीकायां पाषाणाः क्षिप्ताः सन्ति, एतानि जग-दुत्तमानि रत्नानि दृश्यन्ते ! । एतदाश्चर्ये पतितस्य श्रेष्ठिन ईहाऽपोहं कुर्वतो घटिकाद्वयमात्रेण साधु-दानं स्मृतिपथमागतम् । हुं ज्ञातमिदमधुनाऽस्य हार्दम् । प्रिये ! अत्र न मम तव पितुः, नाऽन्यस्य कस्यापि महिमा, एतत्सर्वं मुनिदानविलसितम् । हे प्रिये ! त्वया दत्तः सक्तुकः कोस्थलीकायां लात्वा निर्गतः, इत्यादिः पुनरागमनपर्यन्तः सर्वो व्यतिकरः प्रियाऽग्रे निवेदितः । मुग्धे ! तस्मिन्

१ तत्त्वम् ।

मुञ्चति। प्रभाते न कोऽप्यस्य नाम गृह्णाति। ईदृश. कृपणशिरोमणिः सहस्रसङ्ख्यान् व्यापारान् करोति, व्याजेन च द्रव्य ददाति।

अथ तस्मिन्नेव नगरे एको देवभद्रश्रेष्ठिवर. परिवसति। तस्यापि गृहे तेन विश्वभूतिना अनेकसहस्रसंख्यया व्याजेन वित्तं स्थापितमस्ति। कियत्यपि गते काले एकस्मिन् दिने पाश्चात्यरात्रिसमये स ब्राह्मणो गतनिद्रोऽतिलोभाद् व्यवसायजागरिकां कुर्वन्नस्ति, तदा देवभद्रगृहस्थापितं द्रव्यं स्मृतिपथमागतम्। 'अहो! देवभद्रश्रेष्ठिगृहेऽनेकसहस्रपरिमितं द्रव्यं मया स्थापितमस्ति, परं बहुतरकालो गतस्तथापि मया तस्य शुद्धिर्न कृता, चटितं व्याजमपि न गृहीतम्, अतोऽद्य प्रभाते तस्य गृहेऽवश्यं गन्तव्यम्, गत्वा च चटितव्याजस्य लेख्यकं कृत्वा तद्द्रव्य रोक्यं गृहीत्वा मूलद्रव्ये क्षिप्त्वा पुनर्द्रव्यपत्रीं कारयित्वा गृहमागत्य पश्चादन्यकार्ये प्रवर्तिष्ये'। इत्येवं लोभजागरिकया रात्रिमतिवाह्य प्रभाते संजाते वस्त्रं परिधाय निर्गतश्चतुष्पथे याति। तदा हट्टस्थिता लोकाः परस्परमुपकर्णं भूत्वा वार्तां कुर्वन्ति—'भो अमुक! ते कौतुकं दर्शयामि'। तेनोक्तम्—'किं कौतुकम्'?। स आह—'दृश्यताम्, योऽयं दारिद्र्यमूर्तिर्ब्राह्मणो याति, अस्य पार्श्वे किमपि धनं भविष्यति नवा'?। तदा तेनोक्तम्—'अस्य वराकस्य पार्श्वे किं धनं भवति?। भिक्षावृत्त्या किमपि निर्वाहकारको दृश्यते, कुतोऽस्य धनम्?। धनिकस्य मुखं किमाच्छादितं स्थीयते'?। तदा हट्टस्वामिना विहस्य प्रोक्तम्—'भो भ्रातः! ईदृशस्याऽस्य

भवति तदा तद्दुःखं नश्यति । विराधकस्य पुण्यं पापवृद्धिकारकं भवति, यथा विश्वभूतेर्ब्राह्मणस्य । तद्यथा—

पापानुबन्धिपुण्योपरि विश्वभूतिब्राह्मणकथा ।

एकस्मिन् महापुरे विश्वभूतिर्ब्राह्मणः परिवसति । तस्य पुनः पूर्वकृताऽज्ञानकष्टरूपलौकिकधर्मफलपापाऽनुबन्धिपुण्योदयेन व्यवसाये महान् लाभो जायते । यत्र पञ्चरूप्यकलाभं चिन्तयति तत्र पञ्चविंशतिरूप्यकान् प्राप्नोति । किं बहुना ?, चिन्तिता हानिर्लाभाय भवति । एवं स व्यवसायं कुर्वन्ननेकलक्षद्रव्यस्वामी जातः । परं प्रकृत्या महान् कृपणः, कस्यापि कपर्दिकामात्रं न ददाति, दानवार्तयाऽपि रुष्यति, गृहेऽपि यत् समर्घं धान्यं तल्लाति, स्वल्पमूल्यं स्थूलं च वस्त्रं परिदधाति । प्रत्यह तैलमत्ति, घृतं तु कस्मिंश्चित् पर्वदिने लाति, तदपि अतिस्तोकतरं स्पर्शमात्रम् । पुत्रपरिवारस्य भोजनं कुर्वत कवलान् गणयति । तस्य चत्वारः पुत्राः सन्ति, तानपि स्वाज्ञाया. सङ्कटे रक्षति, न कस्याप्यधिकारः, केवलं तदुक्तकार्यमात्रं कृत्वा तिष्ठन्ति, किमपि न्यूनाधिकं चेत्कुर्वन्ति तदा गृहान्निष्काशयति । लभ्यस्य च कपर्दिकामात्रस्याऽर्थे शिरःस्फालनं कृत्वाऽपि गृह्णाति, परं कपर्दिकां न

१ भाषायाम्–'सोघु' ।

मुञ्चति। प्रभाते न कोऽप्यस्य नाम गृह्णाति। ईदृशः कृपणशिरोमणिः सहस्रसङ्ख्यान् व्यापारान् करोति, व्याजेन च द्रव्य ददाति।

अथ तस्मिन्नेव नगरे एको देवभद्रश्रेष्ठिवरः परिवसति। तस्यापि गृहे तेन चित्रभूतिना अनेकसहस्रसङ्ख्यया व्याजेन वित्तं स्थापितमस्ति। कियत्यपि गते काले एकस्मिन् दिने पाश्चात्यरात्रिसमये स ब्राह्मणो गतनिद्रोऽतिलोभाद् व्यवसायजागरिकां कुर्वन्नस्ति, तदा देवभद्रगृहस्थापितं द्रव्यं स्मृतिपथमागतम्। 'अहो! देवभद्रश्रेष्ठिगृहेऽनेकसहस्रपरिमितं द्रव्यं मया स्थापितमस्ति, परं बहुतरकालो गतस्तथापि मया तस्य शुद्धिर्न कृता, चटितं व्याजमपि न गृहीतम्, अतोऽद्य प्रभाते तस्य गृहेऽवश्यं गन्तव्यम्, गत्वा च चटितव्याजस्य लेख्यकं कृत्वा तद्द्रव्यं रोक्यं गृहीत्वा मूलद्रव्ये क्षिप्त्वा पुनर्द्रव्यपत्री कारयित्वा गृहमागत्य पश्चादन्यकार्ये प्रवर्तिष्ये'। इत्येवं लोभजागरिकया रात्रिमतिवाह्य प्रभाते संजाते वस्त्रं परिधाय निर्गतश्चतुष्पथे याति। तदा हट्टस्थिता लोकाः परस्परमुपकर्णं भूत्वा वार्तां कुर्वन्ति—'भो असुक! ते कौतुकं दर्शयामि'। तेनोक्तम्—'किं कौतुकम्'?। स आह—'दृश्यताम्, योऽयं दारिद्र्यमूर्तिर्ब्राह्मणो याति, अस्य पार्श्वे किमपि धनं भविष्यति नवा'?। तदा तेनोक्तम्—'अस्य वराकस्य पार्श्वे किं धनं भवति?। भिक्षावृत्त्या किमपि निर्वाहकारको दृश्यते, कुतोऽस्य धनम्?। धनिकस्य सुखं किमाच्छादितं स्थीयते'?। तदा हट्टस्वामिना विहस्य प्रोक्तम्—'भो भ्रातः! ईदृशस्याऽस्य

भवति तदा तद्दुःखं नश्यति । विराधकस्य पुण्यं पापवृद्धिकारकं भवति, यथा विश्वभूतेर्ब्राह्मणस्य । तद्यथा—

पापानुबन्धिपुण्योपरि विश्वभूतिब्राह्मणकथा ।

एकस्मिन् महापुरे विश्वभूतिर्ब्राह्मणः परिवसति । तस्य पुन. पूर्वकृताऽज्ञानकष्टरूपलौकिकधर्मफलपापाऽनुबन्धिपुण्योदयेन व्यवसाये महान् लाभो जायते । यत्र पञ्चरूप्यकलाभं चिन्तयति तत्र पञ्चविंशतिरूप्यकान् प्राप्नोति । किं बहुना ?, चिन्तिता हानिर्लाभाय भवति । एवं स व्यवसायं कुर्वन्ननेकलक्षद्रव्यस्वामी जातः । परं प्रकृत्या महान् कृपणः, कस्यापि कपर्दिकामात्रं न ददाति, दानवार्तयाऽपि रुष्यति, गृहेऽपि यत् समर्घं धान्य तल्लाति, स्वल्पमूल्यं स्थूलं च वस्त्रं परिदधाति । प्रत्यह तैलमत्ति, घृतं तु कस्मिश्चित् पर्वदिने लाति, तदपि अतिस्तोकतरं स्पर्शमात्रम् । पुत्रपरिवारस्य भाजन कुर्वत कवलान् गणयति । तस्य चत्वारः पुत्राः सन्ति, तानपि स्वाज्ञायाः सङ्कटे रक्षति, न कस्याप्यधिकारः, केवलं तदुक्तकार्यमात्रं कृत्वा तिष्ठन्ति, किमपि न्यूनाधिकं चेत्कुर्वन्ति तदा गृहान्निष्काशयति । लभ्यस्य च कपर्दिकामात्रस्याऽर्थे शिर.स्फालनं कृत्वाऽपि गृह्णाति, परं कपर्दिकां न

१ भाषायाम्—'सोंघु' ।

मुञ्चति। प्रभाते न कोऽप्यस्य नाम गृह्णाति। ईदृशः कृपणशिरोमणिः सहस्रसङ्ख्यान् व्यापारान्
करोति, व्याजेन च द्रव्य ददाति।

अथ तस्मिन्नेव नगरे एको देवभद्रश्रेष्ठिवरः परिवसति। तस्यापि गृहे तेन विश्वभूतिना अनेकसह-
स्रसंख्यया व्याजेन वित्तं स्थापितमस्ति। कियत्यपि गते काले एकस्मिन् दिने पाश्चात्यरात्रिसमये स
ब्राह्मणो गतनिद्रोऽतिलोभाद् व्यवसायजागरिकां कुर्वन्नस्ति, तदा देवभद्रगृहस्थापितं द्रव्यं स्मृति-
पथमागतम्। 'अहो! देवभद्रश्रेष्ठिगृहेऽनेकसहस्रपरिमितं द्रव्यं मया स्थापितमस्ति, परं वहुतरकालो
गतस्तथापि मया तस्य शुद्धिर्न कृता, चटितं व्याजमपि न गृहीतम्, अतोऽद्य प्रभाते तस्य गृहेऽ-
वश्यं गन्तव्यम्, गत्वा च चटितव्याजस्य लेख्यकं कृत्वा तद्द्रव्यं रोक्यं गृहीत्वा मूलद्रव्ये क्षिप्त्वा
पुनर्द्रव्यपत्री कारयित्वा गृहमागत्य पश्चादन्यकार्ये प्रवर्तिष्ये'। इत्येवं लोभजागरिकया रात्रिमतिवाह्य
प्रभाते संजाते वस्त्रं परिधाय निर्गतश्चतुष्पथे याति। तदा हट्टस्थिता लोकाः परस्परमुपकर्णे भूत्वा
वार्तां कुर्वन्ति—'भो अमुक! ते कौतुकं दर्शयामि'। तेनोक्तम्—'किं कौतुकम्'?। स आह—'दृश्यताम्,
योऽयं दारिद्र्यमूर्तिर्ब्राह्मणो याति, अस्य पार्श्वे किमपि धनं भविष्यति नवा'?। तदा तेनोक्तम्—'अस्य
वराकस्य पार्श्वे किं धनं भवति?। भिक्षावृत्त्या किमपि निर्वाहकारको दृश्यते, कुतोऽस्य धनम्?।
धनिकस्य मुखं किमाच्छादितं स्थीयते'?। तदा हट्टस्वामिना विहस्य प्रोक्तम्—'भो भ्रातः! ईदृशस्याऽस्य

पार्श्वेऽनेकलक्षसङ्ख्यया धनमस्ति, अस्मिन्नगरे नाऽस्य समानो धनी । समस्ता अपि नगरवासिनो लोका जमुमुपलक्षन्ति, पर न कोऽप्यस्य शुभकार्ये नाम गृह्णाति, ईदृशोऽयं कृपणशेखरो वर्तते' । इति तस्य वार्तां श्रुत्वाऽज्ञा मुखेऽङ्गुलि प्रक्षिप्य शिरो धुन्वन्ति । 'अहो! जपरिमितधनस्वामिन एतस्य स्वरूप पश्यन्तु । किं करिष्यति धनम्?, धिगस्तु अस्याऽवतारम्, हारयति नरभवम् । पूर्णे आयुषि चाय यास्यति, धन त्वत्रैव स्थास्यति । धनं पूर्वं केनापि सह न यातमभूत्, न च याति, न च यास्यति' । इत्येव प्रतिहट्ट प्रतिजना विप्र दृष्ट्वा वार्त्ता कुर्वन्ति । महानगरत्वादात्मध्याने देवभद्रश्रेष्ठिनो गृहं प्राप्तः । तस्य गृहद्वारे स्थितैः सेवकै रुद्ध. । 'भो विप्र! स्थीयतामत्र, मम स्वामिने ज्ञापयामि' । इत्युक्त्वा सेवकेनोपदेवभद्र गत्वोक्तम्–'स्वामिन्! एको दारिद्र्यमूर्तिर्वराको विप्रः स्वामिनं द्रष्टुमीहते' । श्रेष्ठिनोक्तम्–'कोऽपि दानार्थी आशा धृत्वाऽऽगतो भविष्यति, तमागन्तुं ददस्व । सति सामर्थ्ये निराशवालने महत् प्रायश्चित्तम् । स्वशक्त्यनुरूपं दास्यामि, अतो मा वारय' । इति स्वामिनिर्देशं लब्ध्वा विप्रायोक्तम्–'सुखेन गच्छ' । विप्रेणाऽचिन्ति–'कीदृशोऽयं साधुकारको यद् राजद्वारवद् रोकयति? । एते सेवका द्वारस्थिता. किं कुर्वन्ति?, केवलं निरर्थकं धनव्ययं करोति । किमत्र चौरभयमस्ति?, किमत्र धाटी पतति यदेतेऽत्र स्थापिताः? । नूनमथमनीतिप्रवर्तनेन स्तोकैरेव दिनैर्निर्धनो भवितुं दृश्यते'! । इति ध्यायन्नन्तराऽऽस्थाने प्रविष्ट. । तत्र कीदृशमास्थानम्?–प्रतिचतुष्किकायां विविधविचित्रवल्लीलि-

खितैरनेकाश्चर्ययुक्तैर्बहुद्रव्यव्ययसाध्यै चीनांशुकैर्निर्मितैश्चन्द्रोदयैरुपशोभितम्, अतिचित्रप्रस्फुलित-
पुष्पकेदारप्रतिरूपकैर्दृष्टिव्यामोहकारकैरास्तीर्णकैरास्तीर्णम्, अतिमृदुगुणयुक्तैः शरीरावयवाऽवष्टम्भकै
सुखदैरोत्सीर्पकैर्विघ्नभित्तिमूलोपशोभितम्, अनेकसुरा-ऽसुर-नर-किन्नर-विद्याधर-हस्त्य-ऽश्व-हंस-
सारस-मयूर-चकोर-पारापत-वनलता-पद्मलताप्रमुखैर्विचित्रचरित्रैश्चित्रितभित्तिदेशम्, स्वर्ण-रूप्यमयम-
पीभाजन-ताम्बूलभाजन प्रमुखैः शोभितभूप्रदेशं सार्वभौमभूपतिमन्दिरानुकारम्। तद् दृष्ट्वा विश्वभूति-
श्चिन्तयितुं लग्न.-'अहो! अयं कीदृश. साधुकारो निष्प्रयोजनद्रव्यव्ययकारकः?। कोऽपि फत्त-
निको दृश्यते। ईदृशाऽनर्थव्ययकरणेऽस्य गृहे लक्ष्मी. कियद्दिनानि स्थास्यति?। जय तु स्तोकदि-
नमध्येऽनर्थव्ययं कृत्वा निर्धनो भावी। किमयं लोकान् दास्यति?। ईदृशी व्यवस्था तु राजद्वारे
घटते यस्य सहजवृत्त्या लक्ष्मीर्निरन्तरं समागच्छति। साधुकारस्य तु नीत्या प्रवर्तनमेव वरम्। कोऽपि
मम भाग्योदयो येनेदृशी मतिरुत्पन्ना। अतोऽस्य पार्श्वाद् मूलधनं व्याजधनं च लात्वाऽन्यत्र नीति-
वादिनो गृहे दास्यामि'।

एवमास्थानद्वारस्थितो यावदार्त्तिं करोति तावद् देवभद्रश्रेष्ठिना दृष्टः। श्रेष्ठ्यपि आसनादुत्थाय सम्मुखं
गतः। 'आगम्यतां द्विजवर!, इत. पादौ अवधार्यताम्, अलंक्रियतामिदमासनम्' इत्यादिशि-

ष्टाचारपूर्वकं निजासनसमं स्थापितः । द्विजो निर्गुणोऽपि कृपणोऽपि धनी सर्वत्र मानमाप्नोति । उक्तं च—

"सर्वत्र सेव्यते लोकैः, धनी च कृपणो यदि । स्वर्णाचलस्य परितो, भ्रमन्ति भास्करादयः" ॥ १ ॥

सुखक्षेमवार्तां चाऽऽपृच्छ्य किमागमनप्रयोजनमिति पृष्टे द्विजः प्राह—'पूर्वं हि मया भवतां पार्श्वे धनं स्थापितमस्ति, अधुना तस्य किमपि कार्यमापतितम्, अतस्तद्ग्रहणायाऽहमागतः, अत. सव्याज धनं ददतु मम । तदा श्रेष्ठिनोक्तम्—'वरम्, लेख्यकं कृत्वा सव्याजं सर्वमात्मीयं धनं गृहाण' । इत्युक्त्वा लेखकारकमहत्तमानाहूयोक्तम्—अस्य द्विजवरस्य धनस्य लेख्यकं कृत्वा सव्याज धनं ददतु । एषां विशदरीत्या लेख. करणीय, कपर्दिकामात्रस्यापि विनिमयो न भवति, यतोऽयं द्विजवरो दातुं योग्यो न लातुं योग्य.' । तैरपि विशदरीत्या लेख्यकं कृत्वा द्विजं श्रावयित्वा तस्याग्रे धनं ढौकितम् । द्विजोऽपि तद् ग्रहीतु लग्नः । एतावता श्रेष्ठिनोक्तम्—द्विजवर ! पाश्चात्यदिनोऽतिस्तोकतरोऽस्ति, भवद्गृहं तु दूरेऽस्ति, धनं लात्वा गच्छतो रात्रि पतिष्यति, रात्रौ च सधनस्य गमनं न युक्तम्, अतो रात्रौ अत्रैव स्थातव्यम्, प्रभाते तु जाते सुखेन गच्छतु भवान् । अतोऽद्य स्वेच्छया भोजनसामग्री गृह्णातु, अस्मद्गृहे वाटिकायां रसवती निष्पाद्य भोजनं कृत्वाऽस्मान् पवित्रयतु भवान् । इति श्रेष्ठिनोक्ते द्विजेनाप्यनुमतम् । हर्षित', स्वधनमपि लब्ध, स्वेच्छया भोजनं च प्राप्तम् । तत सेव-

कैर्गृहवाटिकायां नीतो द्विजः । इच्छातोऽप्यधिका पिष्ट-घृत-शर्करादिविविधव्यञ्जन-शालि-दालि-दुग्धादिसामग्री दत्ता । द्विज स्नात्वा रसवती कर्तुं लग्नो विचारयति-'मम त्वेकाकिन एतावती परिसामग्री लात्वा ढौकिता । एवमनीत्या व्ययति, अतोऽयं स्वल्पदिनमध्ये धनरहितो भविष्यति । अतो यन्मया कृत तद्भव्य कृतम्' इति ध्यायन् रसवती कृत्वा यथेच्छया भुक्ता । रात्रेश्चतुर्घटीसमये आगत्य श्रेष्ठिन. समीपे स्थित· । श्रेष्ठिनापि स्वसेवकायाऽऽज्ञा दत्ता-'गृहोपरितनभूमौ मम शयनावासे मम सन्निधौ भव्यपल्यङ्कं सज्जीकृत्य भट्टस्य स्वापाय दीयताम्' । तेन तथा कृते श्रेष्ठिना द्विजायोक्तम्-'दूरागमनात् श्रान्तोऽस्ति भवान्, अत उपरितनभूमौ सुखेन स्वपितु भवान्, समयेऽहमपि तत्रैव शयनार्थमागमिष्यामि, तदा हृदयगतां वार्तामेकान्ते करिष्याव.' । इति श्रुत्वा द्विज उपरितनभूमौ गत्वा शय्यायामुपविष्ट. । इतस्ततो विलोकमानो देवविमानसदृश शयनस्थानं दृष्ट्वा पुनरपि विह्वलो जात· । शयनीयोपरि पुष्पमालिकाया जालिका ग्रथिताऽस्ति, तस्योपरि स्वर्णसूत्रनिष्पन्नवस्त्रस्य चन्द्रोदयो राजते, भित्तिप्रदेशा. पुरुषप्रमाणादर्शाः परितः शोभां बिभ्रति, अवलेहिकायां विविधदेशोत्पन्नान् आश्चर्यकारकान् राजगृहेऽपि न भवन्ति ईदृशान् स्वर्ण-रूप्य-काष्ठमयान् अतिनिपुणशिल्पिकृतान् ईदृशान् खेलकारकान् चित्तरञ्जकान् पश्यति । इतः परित· कृष्णागुरु-मृगमदा-ऽम्बर-तुरुष्कप्रमुखधूपद्रव्याणां रौप्यघटिकायामुत्क्षेपेण धूपधूमो महमहति । इतश्चूआ-चन्द-

ना-ऽक्षतरादिनिर्मिश्रीकृतयन्त्रादीनां परिमल परिणमति । पत्र तत्र नाना-व्यापारभाजिनो रद्भुत-
भाजनानि पतितानि दृष्ट्वा द्विजहृदये तु महत्यार्तिर्जाता । चिन्तयति च-'दोषज्ञ एषोऽनु! ।
किमिम निरर्थकं सहस्रादिद्रव्य यय कृत्वा? । इय रचना किंकार्यं आयाति? । प्रदत्ते पादं द्रव्यं
लगति विक्रये तु चतुर्थांशोऽपि नोत्पद्यते । चतुर्द्रव्यैः मेटकपरिमितोऽयमगुरुर्दह्यते, तत्रासौ प्रभिष्य
रक्षां करोति, अत्र किं हस्ते आयाति? । एते पुष्पौघा प्रभाते परिस्थापनयोग्या भविष्यन्ति ।
एते आदर्शा सहस्रमूल्यलभ्या. सहजेन कस्यापि सङ्घट्टेन चूर्णीभवन्ति, रूप्यकामात्रमपि नोत्पद्यते ।
ईदृशो मूर्खः किं विकलता करोति? । एवमार्त्तिं कुर्वत. सपादयामरात्रौ गतायां श्रेष्ठ्यागत ।
द्विजश्चाऽऽलापित -'द्विजवर! अद्यापि जागृथ?, कथं निद्रा नाऽऽयाति'? । द्विजेनोक्तम्-'चिन्तया'।
श्रेष्ठी-'का चिन्ता'? । विप्र आह-'भवदीया' । श्रेष्ठी-'अस्माकम्' ? । द्विजेनोक्तम्-'धननाशकानि
तवाऽऽचरणानि दृष्ट्वा । श्रेष्ठी-'तानि कानि'? । द्विजो वदति-'यद्भवाननर्थकव्ययं कुरुते'। श्रेष्ठी-
'कथम्'? । द्विज -इमानि पुष्पप्रकराणि प्रहरैकभोग्यानि, तत. पर निर्माल्यानि । इत्यादि पूर्वचिन्तितं
सर्वमप्युक्तम् । अतो मम चिन्ता जायते एवं कुर्वत का गतिर्भाविनीति । श्रेष्ठी तदुक्त श्रुत्वा विहस्य
चाह-द्विजवर! भवादृशानां वृद्धानां शास्त्रज्ञानां हेयोपादेयज्ञानामीदृशी विपर्ययबुद्धि. कथं जाता? ।
विप्र.-'कथम्' ? । श्रेष्ठिनोक्तम्, 'शृणुत-कि लक्ष्मीरात्मबलेन तिष्ठति उत धर्मबलेन ? । यद्यात्मब-

लेन तिष्ठति तदा लोके सर्वेऽपि धनार्थिन , वहुलाः कृपणाः सन्ति । प्रतिदिनं मितंपचरीत्या द्रव्यं न व्ययन्ति, तदा तु तेषां गृहे लक्ष्मी· स्थिरा युज्यते, तत्तु न दृश्यते । धर्मवलेन तु प्राप्ता लक्ष्मीः पुनर्धर्मे युज्यते तदा वृद्धि याति, यथा जलेनोदितो वृक्ष पुनर्जलसिञ्चनेन वृद्धि यात्येव । पूर्वजन्मनि कृतपुण्यवलेन प्राप्ता लक्ष्मी· पुन· पुण्येन वर्द्धते । ते भोगास्तु आनुपङ्गिकफला·, यथा जलेन सिच्य-मानो वृक्षोऽखण्डस्तिष्ठति, तत्र फलादि लभ्यते तदानुपङ्गिकं फलं, वृक्षस्तु अखण्ड एव, एवं धर्मे-णापि । यथा कूपजल निष्कास्यमान क्षय न याति, चेन्न निष्कास्यते तदा वृद्धिमपि नाप्नोति, एवं धर्मेण प्राप्ता लक्ष्मीर्दानभोगे युज्यमाना क्षयं न याति, प्रत्युत वृद्धि याति, नात्र सन्देहः । सर्वेष्वपि दर्शनेषु सर्वशास्त्रेषु एकैव रीतिः, ततः शास्त्रकारकात्र वयमधिकाः । अतो धर्मो मुख्यवृत्त्या ज्ञेयः, भोगास्त्वानुपङ्गिकाः । अतो द्विजवर ! विपर्यासबुद्धि त्यक्त्वा धर्मे रति कुरुत' । इत्युक्त्वा श्रेष्ठी तु स्वशय्यायां सुप्तः, निद्रा च प्राप्ता ।

द्विजस्तु सन्देहदोलायां पतितश्चिन्तयति—'धर्मपुण्येन लक्ष्मीर्वर्धते' इति सर्वशास्त्राणि वदन्ति, तदपि मिथ्या कथमुच्यते ? । व्ययिते तु सर्वमपि धनं व्यय याति, कोऽपि रक्षको न दृष्टः' ! । एवं ध्यायताऽर्द्धरात्रिसमये एका वरतरुणी द्वारमुद्घाट्य गृहमध्ये आगता समस्ताभरणैर्भूषिता दिव्यरूपा द्विजेन दृष्टा । चिन्तयति च—'अहो ' अयं श्रेष्ठी मुखे तु धर्मपक्षमुद्गृह्णाति, कार्याणि त्वीदृशानि पर-

ना-ऽअत्तरादिविचित्रीकृतवस्त्रादीनां परिमलः परिभ्रमति । यत्र तत्र स्वर्ण-रूप्यमयचङ्गरिकाप्रमुख-भाजनानि पतितानि दृष्ट्वा द्विजहृदये तु महत्यार्त्तिर्जाता । चिन्तयति च–'अहोऽस्य मूर्खत्वम्!। किमिम निरर्थकं सहस्रादिद्रव्यव्यय कृत्वा?। इय रचना किंकार्ये आयाति?। ग्रहणे यादृशं द्रव्यं लगति विक्रये तु चतुर्थांशोऽपि नोत्पद्यते। बहुद्रव्यै सेटकपरिमितोऽयमगुरुर्लभ्यते, तमग्नौ प्रक्षिप्य रक्षां करोति, अत्र किं हस्ते आयाति?। एते पुष्पौघाः प्रभाते परिष्ठापनयोग्या भविष्यन्ति। एते आदर्शा. सहस्रमूल्यलभ्याः सहजेन कस्यापि सङ्घट्टेन चूर्णीभवन्ति, कपर्दिकामात्रमपि नोत्पद्यते। ईदृशो मूर्खः किं विकलता करोति?। एवमार्त्तिं कुर्वतः सपादयामरात्रौ गतायां श्रेष्ठ्यागतः। द्विजश्चाऽऽलापित –'द्विजवर! अद्यापि जागृथ?, कथं निद्रा नाऽऽयाति'?। द्विजेनोक्तम्–'चिन्तया'। श्रेष्ठी–'का चिन्ता'?। विप्र आह–'भवदीया'। श्रेष्ठी–'अस्माकम्'?। द्विजेनोक्तम्–'धननाशकानि तवाऽऽचरणानि दृष्ट्वा। श्रेष्ठी–'तानि कानि'?। द्विजो वदति–'यद्भवाननर्थकव्यय कुरुते'। श्रेष्ठी–'कथम्'?। द्विज –इमानि पुष्पप्रकराणि प्रहरैकभोग्यानि, ततः परं निर्माल्यानि। इत्यादि पूर्वचिन्तितं सर्वमप्युक्तम्। अतो मम चिन्ता जायते एवं कुर्वतः का गतिर्भाविनीति। श्रेष्ठी तदुक्तं श्रुत्वा विहस्य चाह–द्विजवर! भवादृशानां वृद्धाना शास्त्रज्ञाना हेयोपादेयज्ञानामीदृशी विपर्ययबुद्धिः कथं जाता?। विप्र.–'कथम्'?। श्रेष्ठिनोक्तम्, 'शृणुत–किं लक्ष्मीरात्मबलेन तिष्ठति उत धर्मबलेन?। यद्यात्मब-

लेन तिष्ठति तदा लोके सर्वेऽपि धनार्थिन , बहुलाः कृपणाः सन्ति । प्रतिदिनं मितंपचरीत्या द्रव्यं न व्ययन्ति, तदा तु तेषां गृहे लक्ष्मी. स्थिरा युज्यते, तत्तु न दृश्यते । धर्मबलेन तु प्राप्ता लक्ष्मी. पुनर्धर्मे युज्यते तदा वृद्धिं याति, यथा जलेनोदितो वृक्ष पुनर्जलसिञ्चनेन वृद्धिं यात्येव । पूर्वजन्मनि कृतपुण्यबलेन प्राप्ता लक्ष्मीः पुन. पुण्येन वर्द्धते । ते भोगास्तु आनुषङ्गिकफलाः, यथा जलेन सिच्यमानो वृक्षोऽखण्डस्तिष्ठति, तत्र फलादि लभ्यते तदानुषङ्गिकं फलं, वृक्षस्तु अखण्ड एव, एवं धर्मेणापि । यथा कूपजल निष्काश्यमानं क्षय न याति, चेन्न निष्काश्यते तदा वृद्धिमपि नाप्नोति, एवं धर्मेण प्राप्ता लक्ष्मीर्दानभोगे युज्यमाना क्षयं न याति, प्रत्युत वृद्धिं याति, नात्र सन्देहः । सर्वेष्वपि दर्शनेषु सर्वशास्त्रेषु एकैव रीति , ततः शास्त्रकारकान्न वयमधिकाः । अतो धर्मो मुख्यवृत्त्या ज्ञेयः, भोगास्त्वानुषङ्गिका. । अतो द्विजवर ! विपर्यासबुद्धिं त्यक्त्वा धर्मे रतिं कुरुत' । इत्युक्त्वा श्रेष्ठी तु स्वशय्यायां सुप्तः, निद्रा च प्राप्ता ।

द्विजस्तु सन्देहदोलायां पतितश्चिन्तयति–'धर्मपुण्येन लक्ष्मीर्वर्धते' इति सर्वशास्त्राणि वदन्ति, तदपि मिथ्या कथमुच्यते ? । व्ययिते तु सर्वमपि धनं व्यय याति, कोऽपि रक्षको न दृष्ट.' ! । एवं व्यायताऽर्द्धरात्रिसमये एका वरतरुणी द्वारमुद्घाट्य गृहमध्ये आगता समस्ताभरणैर्भूषिता दिव्यरूपा द्विजेन दृष्टा । चिन्तयति च–'अहो ! अयं श्रेष्ठी मुखे तु धर्मपक्षमुद्गृह्णाति, कार्याणि त्वीदृशानि पर-

स्त्रीगमनादीनि करोति'। इयं परकीया काऽपि पूर्वसङ्केतिताऽऽगता । अस्य स्त्रियं त्वहमुपलक्षयामि, सा तु नास्ति, इमे तु परदाराः। अय श्रेष्ठी मासाहसपक्षितुल्यो दृश्यते, अस्य वचसि का प्रतीतिः?। पश्यामि, कथमागता ?, किं करोति ?। मदीयां मर्यादां कुरुते नवा, उभावपि निर्लज्जौ वा ?। पश्याम्यत्र कौतुकम्'। तदा सा स्त्री श्रेष्ठिनः पर्यङ्के विष्वक् परिभ्रम्य श्रेष्ठिन उत्तरीयकनकस्य पल्लवं धूपघटिकायां पतित दृष्ट्वा शीघ्रं समुत्पाट्य हस्तेन मर्दयित्वा विधाप्य पर्यङ्के मुक्त्वा घटीं च किञ्चिद् दूरे धृत्वा सर्वं सुस्थ कृत्वा तस्माद् व्याघुट्य वलिता । विप्रेण चिन्तितम्–'केन कारणेनागता ?। श्रेष्ठ्यपि न वोधित., केवलं पर्यङ्के परिभ्राम्यति । किं वा मां दृष्ट्वा लज्जिता'?। एवं विचारयति यावत्तावत् तस्याः स्वपर्यङ्कासन्नीभूय गच्छन्त्या द्विजेन वस्त्राञ्चल गृहीत्वा पृष्टम्–'का त्वम् ?, केन कारणेनाऽऽगता ?, किं यथाऽऽगता तथा गच्छसि ?, किं वा मद्धेतुको तवान्तरायो जात' ?। इति द्विजवाक्यानि श्रुत्वा किञ्चित्सरोपं सा प्राह–'भो मूर्खशेखर ! विकलवत् किमसम्बद्धं प्रलपसि ?। अस्य पुण्यवतः श्रेष्ठिनो गृहस्य लक्ष्मीरस्मि, श्रेष्ठिन. शुद्ध्यर्थमागता। अस्योत्तरीयकं धूपघटिकाया ज्वलद् दृष्ट्वाऽहमागत्य पल्लवं विधाप्य यामि। अतोऽत्र तव का तप्ति.' ?। द्विजेनोक्तम्–मम गृहेऽपि त्वं प्रचुराऽसि, कथ मम सेवां न करोपि ?। मम शुद्धि कदापि न करोपि, केवलमस्यैवोपरि तव का भक्ति.' ?। लक्ष्मीराह–'भो निर्गुणशिरोमणे ! पूर्वजन्मनि आगमोक्तपूर्वकं त्रिधाशुद्ध्या दानपुण्यादिकृत पुण्यानुब-

न्धिपुण्यवतोऽस्य श्रेष्ठिनश्चेटीरूपा परिचारिकाऽस्मि, निर्विवेकाऽज्ञानकष्टकृत' पापानुबन्धिपुण्यवतस्तव स्वामिन्यस्मि। त्वं तु मम दासानुदासोऽसि, किङ्करस्योपरि का भक्तिः'?। द्विजेनोक्तम्—'भो लक्ष्मि! अस्य मम चोपरि ईदृशो व्यक्तिभेदः कथं रक्षसि?। अय तव किं ददाति मया च तव किं चोरितम्?। ईदृशे मनुष्यत्वे समाने तव पङ्क्तिभेदो न घटत्येव। अहं तु त्वां यत्नेन रक्षामि, अयं त्वां यद्वा तद्वा यत्तत्स्थाने व्ययति, तथापि त्वमस्योपरि स्नेहवती दृश्यसे ममोपरि तु पराङ्मुखाऽसि कथं त्वं ब्रूहि'। लक्ष्म्योक्तम्—'भो अज्ञशिरोमणे पश्चाद्बुद्धिक! शुद्धश्रद्धावताऽनेन सविनय सदय सनयं सविवेकं सहर्षं सोल्लासं सरणरणक विपाद्यनुष्ठानरहितम् अनिदानं श्रीमज्जिनधर्म आराधितस्तेनाऽतुलफललब्धिः। इहभवे पुनर्विशिष्टदानपुण्यादिष्वहर्निश द्रव्यव्ययं करोति, अधिकाधिकधर्मेहां न मुञ्चति, भोगास्तु पूर्णकृतधर्मस्यानुषङ्गिका भुक्ता एव, यथा सौगन्धिकव्यवसाये वस्त्रादीनां सुवासनावत्त्वमानुषङ्गिकम्। अतोऽहं पूर्वजन्मनि निर्दूपणधर्मवलेनाऽऽत्मसात् कृता, पुनरिहभवेऽपि दान-पुण्य-विनय-लज्जा-दाक्षिण्या-ऽऽर्जवादिगुणैर्नियन्त्रिताऽस्य सेवाभक्तिं करोमि। यदुक्तं च शास्त्रे—

"भोज्यं भोजनशक्तिश्च, रतिशक्तिर्वराः स्त्रियः। विभवो दानशक्तिश्च सदाज्ञातपसः फलम्" ॥ १ ॥

त्वया च पूर्वजन्मनि केवलं निर्दय-निर्विवेकतयाऽज्ञानकष्टं कृत्वा पापानुबन्धिपुण्यमुपार्जितं, यस्योदयेन पापमतिरेव प्रसरति। यतः—सदोपकृतकष्टफलैः सदोपवैभवं प्राप्नोति। इह जन्मनि पुनर्लोभा-

भिभूतोऽसत्यादिभाषण-पापस्थानसेवनेन वैभवं प्राप्याऽदत्त्वाऽभुक्त्वा नरकादिषु गच्छति । कदापि सत्सङ्गादिकरणे दानादिमतिर्भवति तथापि कोऽप्यन्तराय आपतति येनोत्पन्नापि मतिर्विनश्यति, परं कर्त्तुं न शक्नोति । यथा—

कोऽपि कृपणनिर्दयः पुरुषो धनार्थी महत्त्वार्थी च नृपसेवां बहुकष्टसहनपूर्वकं करोति एकाग्रतया। बहुभिर्दिवसै राज्ञा ज्ञातोऽयं ममाऽहर्निशं सेवां करोति, मदर्थं कष्टं च सहते । अतोऽस्य सेवाफलं कमप्यधिकारं दद्मि। पुना राज्ञा ध्यातम्—कोऽधिकारोस्य दीयते ?। तदा राज्ञा चातुर्यबुद्ध्या परीक्षितः। यतोऽय सेवायां दृढ., परतु कृपणो निर्दयश्चास्ति, अतोऽस्य भाण्डागारित्व दीयते। यतोऽयं कृपणत्वाद्द्रव्य न व्ययति, निर्दयत्वाद् दापितेऽपि शीघ्रं न ददाति। अस्यैवाऽधिकारो देयो नाऽन्यस्याऽर्हतीति ध्यात्वा भाण्डागारिकः कृत. । यस्मै राजा धनं दापयति निर्दयत्वाद् धनं न ददाति, कष्टं च ददाति। राज्ञोऽग्रे तस्य दूषणान्युक्तवतो राजा कोप करोति। ये पुना राज्ञः समीपे यान्ति तदा राज्ञो दृष्टि कोपकलितां दृष्ट्वा सर्वेऽपि मौनमादाय तिष्ठन्ति, न किमपि जल्पन्ति। केषाञ्चित् पुन. स्तोकं दत्त्वा पूर्णं वहिकायां लिखति। एवं बहुतरे काले गते सर्वेऽपि राजकीयास्तस्य शत्रवो जाताः।

एकदा पुना राज्ञोऽधिकारिणामश्वचारिकां दृष्ट्वा भाण्डागारिकश्चिन्तयति—अहमपि राज्याधिकारी, अतोऽहमप्यश्वचारिकां कृत्वा महत्या विभूत्या चतुष्पथादौ व्रजामि। इति ध्यात्वाऽश्वचारिकायां

सुखासनाऽधिरूढो महत्या विभूत्या व्रजति । अथ तस्याऽश्वचारिकां दृष्ट्वा परं खेदिताः सर्वे राजकीया कुद्धा॰ । अवसरं लब्ध्वा राज्ञोऽग्रे कथितम्–युष्मदीयो द्रव्यं स्वेच्छया व्ययति । तत आहूतः, कथितम्–'कथममुकस्य द्रव्यं न दत्तम्' ? । तदा तस्य दूषणानि समुद्घाट्य वक्तुं लग्नः–'अयं तु बहुतरमत्ति, किमस्य देयम्' ? । इत्यादि श्रुत्वाऽहो ! अयं दिष्टो दापयितुं न ददाति, प्रत्युत पैशून्यं करोति !, तदाऽन्यस्य तु सुतरां दुःखदायको भविष्यति । एवं राज्ञोक्ते सभ्यैरपि खेदितैस्तथैवोक्तम् । तदा राज्ञा क्रुद्धेन सर्वस्वं गृहीत्वा देशान्निष्काशितः ।

एवं भो द्विज ! त्वयापि निर्दयनिर्विवेकदूषणसहितेन कष्टतरतपस्यादिकृते, कर्मपरिणामराज्ञा पापानुबन्धिपुण्यवास्त्व मद्रूपस्य द्रव्यस्य रक्षकरूपो भाण्डागारिकः कृतः । अतस्त्वं यदि धनरक्षको भूत्वा दानभोगादिना द्रव्यव्ययं करोपि तदाऽहं कर्मपरिणामराजा च कुप्यावः । अतस्त्वं द्रव्यरक्षको मम किं करोपि ? । श्रेष्ठिनस्तुलना त्वया कथं भवेत् ? । इति लक्ष्म्योक्तं श्रुत्वा द्विजः प्राह–'हुं, ज्ञातं मया तव स्थिरीकरणहार्दम्, यदहं पापानुबन्धिपुण्यस्यापि स्वाम्यस्मि, तत्पुण्यं यावन्न व्येति तावत्तु त्वं मे गृहेऽसि तदा का चिन्ता ? । अद्यैव प्रभाते दानभोगाद्यवच्छिन्नं प्रवर्तयित्वाऽहमपि त्वां चेटीरूपां करिष्यामि' । लक्ष्म्योक्तम्–'पश्य तव सुखम् । भारवाहकस्योत्पाटनार्थं दत्ता धनग्रन्थी किं भारवाहकस्यापि जाता ? । भो मूर्खराट् ! पूर्वजन्मकृतशुद्धधर्मेणाऽस्मदादीनामनुकूलत्वेन च दानभोगादि कर्तुं

भिभूतोऽसत्यादिभाषण-पापस्थानसेवनेन वैभवं प्राप्याऽदत्त्वाऽभुक्त्वा नरकादिषु गच्छति । कदापि सत्सङ्गादिकरणे दानादिमतिर्भवति तथापि कोऽप्यन्तराय आपतति येनोत्पन्नापि मतिर्विनश्यति, परं कर्त्तुं न शक्नोति । यथा—

कोऽपि कृपणनिर्दयः पुरुषो धनार्थी महत्त्वार्थी च नृपसेवां बहुकष्टसहनपूर्वकं करोति एकाग्रतया। बहुभिर्दिवसै राज्ञा ज्ञातोऽयं ममाऽहर्निशं सेवां करोति, मदर्थं कष्ट च सहते । अतोऽस्य सेवाफलं कमप्यधिकारं दद्मि। पुना राज्ञा ध्यातम्—कोऽधिकारोस्य दीयते ? । तदा राज्ञा चातुर्यबुद्ध्या परीक्षितः। यतोऽय सेवायां दृढः, परंतु कृपणो निर्दयश्चास्ति, अतोऽस्य भाण्डागारित्व दीयते । यतोऽयं कृपणत्वाद्द्रव्य न व्ययति, निर्दयत्वाद् दापितेऽपि शीघ्रं न ददाति । अस्यैवाऽधिकारो देयो नाऽन्यस्याऽर्हतीति ध्यात्वा भाण्डागारिकः कृत । यस्मै राजा धन दापयति निर्दयत्वाद् धनं न ददाति, कष्टं च ददाति । राज्ञोऽग्रे तस्य दूषणान्युक्तवतो राजा कोप करोति । ये पुना राज्ञः समीपे यान्ति तदा राज्ञो दृष्टि कोपकलितां दृष्ट्वा सर्वेऽपि मौनमादाय तिष्ठन्ति, न किमपि जल्पन्ति । केषाञ्चित् पुनः स्तोकं दत्त्वा पूर्णं वहिकायां लिखति । एवं बहुतरे काले गते सर्वेऽपि राजकीयास्तस्य शत्रवो जाताः ।

एकदा पुना राज्ञोऽधिकारिणामश्वचारिकां दृष्ट्वा भाण्डागारिकश्चिन्तयति—अहमपि राज्याधिकारी, अतोऽहमप्यश्वचारिकां कृत्वा महत्या विभूत्या चतुष्पथादौ व्रजामि । इति ध्यात्वाऽश्वचारिकायां

सुखासनाऽधिरूढो महत्या विभूत्या व्रजति । अथ तस्याऽश्वचारिकां दृष्ट्वा परं खेदिताः सर्वे राजकीया क्रुद्धा. । अवसरं लब्ध्वा राज्ञोऽग्रे कथितम्–युष्मदीयो द्रव्यं स्वेच्छया व्ययति । तत आहूतः, कथितम्–'कथममुकस्य द्रव्यं न दत्तम्' ? । तदा तस्य दूषणानि समुद्घाट्य वक्तुं लग्नः–'अयं तु बहुतरमत्ति, किमस्य देयम्' ? । इत्यादि श्रुत्वाऽहो ! अयं दिष्टो दापयितुं न ददाति, प्रत्युत पैशून्यं करोति !, तदाऽन्यस्य तु सुतरां दुःखदायको भविष्यति । एवं राज्ञोक्ते सभ्यैरपि खेदितैस्तथैवोक्तम् । तदा राज्ञा क्रुद्धेन सर्वस्वं गृहीत्वा देशान्निष्काशितः ।

एवं भो द्विज ! त्वयापि निर्दयनिर्विवेकदूषणसहितेन कष्टतरतपस्यादिकृते, कर्मपरिणामराज्ञा पापानुबन्धिपुण्यवास्त्वं मद्रूपस्य द्रव्यस्य रक्षकरूपो भाण्डागारिकः कृतः । अतस्त्वं यदि धनरक्षको भूत्वा दानभोगादिना द्रव्यव्ययं करोषि तदाऽहं कर्मपरिणामराजा च कुप्यावः । अतस्त्वं द्रव्यरक्षको मम किं करोषि ? । श्रेष्ठिनस्तुलना त्वया कथं भवेत् ? । इति लक्ष्म्योक्तं श्रुत्वा द्विजः प्राह–'हुं, ज्ञातं मया तव स्थिरीकरणहार्दम्, यदहं पापानुबन्धिपुण्यस्यापि स्वाम्यस्मि, तत्पुण्यं यावन्न व्येति तावत्तु त्वं मे गृहेऽसि तदा का चिन्ता ? । अद्यैव प्रभाते दानभोगाद्यवच्छिन्नं प्रवर्तयित्वाऽहमपि त्वां चेटीरूपां करिष्यामि' । लक्ष्म्योक्तम्–'पश्य तव मुखम् । भारवाहकस्योत्पादनार्थं दत्ता धनग्रन्थी किं भारवाहकस्यापि जाता ? । भो मूर्खराट् ! पूर्वजन्मकृतशुद्धधर्मेणाऽस्मदादीनामनुकूलत्वेन च दानभोगादि कर्तुं

भिभूतोऽसत्यादिभाषण-पापस्थानसेवनेन वैभवं प्राप्याऽदत्त्वाऽभुक्त्वा नरकादिषु गच्छति । कदापि सत्सङ्गादिकरणे दानादिमतिर्भवति तथापि कोऽप्यन्तराय आपतति येनोत्पन्नापि मतिर्विनश्यति, परं कर्त्तुं न शक्नोति । यथा—

कोऽपि कृपणनिर्दयः पुरुषो धनार्थी महत्त्वार्थी च नृपसेवां बहुकष्टसहनपूर्वकं करोति एकाग्रतया। बहुभिर्दिवसै राज्ञा ज्ञातोऽयं ममाऽहर्निशं सेवां करोति, मदर्थं कष्ट च सहते । अतोऽस्य सेवाफलं कमप्यधिकारं दद्मि। पुना राज्ञा ध्यातम्—कोऽधिकारोस्य दीयते ? तदा राज्ञा चातुर्यबुद्ध्या परीक्षितः। यतोऽय सेवायां दृढ', परंतु कृपणो निर्दयश्चास्ति, अतोऽस्य भाण्डागारित्व दीयते। यतोऽयं कृपणत्वाद्द्रव्यं न व्ययति, निर्द्दयत्वाद् दापितेऽपि शीघ्रं न ददाति । अस्यैवाऽधिकारो देयो नाऽन्यस्याऽर्हतीति ध्यात्वा भाण्डागारिकः कृत. । यस्मै राजा धन दापयति निर्दयत्वाद् धनं न ददाति, कष्टं च ददाति । राज्ञोऽग्रे तस्य दूषणान्युक्तवतो राजा कोप करोति । ये पुना राज्ञः समीपे यान्ति तदा राज्ञो दृष्टिं कोपकलितां दृष्ट्वा सर्वेऽपि मौनमादाय तिष्ठन्ति, न किमपि जल्पन्ति । केषाञ्चित् पुनः स्तोकं दत्त्वा पूर्णं वहिकायां लिखति। एवं वहुतरे काले गते सर्वेऽपि राजकीयास्तस्य शत्रवो जाताः ।

एकदा पुना राज्ञोऽधिकारिणामश्वचारिका दृष्ट्वा भाण्डागारिकश्चिन्तयति—अहमपि राज्याधिकारी, अतोऽहमप्यश्वचारिकां कृत्वा महत्या विभूत्या चतुष्पथादौ व्रजामि । इति ध्यात्वाऽश्वचारिकायां

सुखासनाऽधिरूढो महत्या विभूत्या व्रजति । अथ तस्याऽश्वचारिकां दृष्ट्वा परं खेदिताः सर्वे राजकीया क्रुद्धा. । अवसरं लब्ध्वा राज्ञोऽग्रे कथितम्–युष्मदीयो द्रव्यं स्वेच्छया व्ययति । तत आहूतः, कथितम्–'कथममुकस्य द्रव्यं न दत्तम्' ? । तदा तस्य दूषणानि समुद्घाट्य वक्तुं लग्नः–'अयं तु बहुतरमत्ति, किमस्य देयम्' ? । इत्यादि श्रुत्वाऽहो ! अयं दिष्टो दापयितुं न ददाति, प्रत्युत पैशून्यं करोति !, तदाऽन्यस्य तु सुतरां दुःखदायको भविष्यति । एवं राज्ञोक्ते सभ्यैरपि खेदितैस्तथैवोक्तम् । तदा राज्ञा क्रुद्धेन सर्वस्वं गृहीत्वा देशान्निष्काशितः ।

एवं भो द्विज ! त्वयापि निर्दयनिर्विवेकदूषणसहितेन कष्टतरतपस्यादिकृते, कर्मपरिणामराज्ञा पापानुबन्धिपुण्यवास्त्व मद्रूपस्य द्रव्यस्य रक्षकरूपो भाण्डागारिकः कृतः । अतस्त्वं यदि धनरक्षको भूत्वा दानभोगादिना द्रव्यव्ययं करोषि तदाऽहं कर्मपरिणामराजा च कुप्यावः । अतस्त्वं द्रव्यरक्षको मम किं करोषि ? । श्रेष्ठिनस्तुलना त्वया कथं भवेत् ? । इति लक्ष्म्योक्तं श्रुत्वा द्विजः प्राह–'हुं, ज्ञातं मया तव स्थिरीकरणहार्दम्, यदहं पापानुबन्धिपुण्यस्यापि स्वाम्यस्मि, तत्पुण्यं यावन्न व्येति तावत्तु त्वं मे गृहेऽसि तदा का चिन्ता ? । अद्यैव प्रभाते दानभोगाद्यवच्छिन्नं प्रवर्तयित्वाऽहमपि त्वां चेटीरूपां करिष्यामि' । लक्ष्म्योक्तम्–'पश्य तव मुखम् । भारवाहकस्योत्पाटनार्थं दत्ता धनग्रन्थी किं भारवाहकस्यापि जाता ? । भो मूर्खराट् ! पूर्वजन्मकृतशुद्धधर्मेणाऽस्मदादीनामनुकूलत्वेन च दानभोगादि कर्तुं

भिभूतोऽसत्यादिभाषण-पापस्थानसेवनेन वैभवं प्राप्याऽदत्त्वाऽभुक्त्वा नरकादिषु गच्छति । कदापि सत्सङ्गादिकरणे दानादिमतिर्भवति तथापि कोऽप्यन्तराय आपतति येनोत्पन्नापि मतिर्विनश्यति, परं कर्त्तुं न शक्नोति । यथा—

कोऽपि कृपणनिर्दयः पुरुषो धनार्थी महत्त्वार्थी च नृपसेवा बहुकष्टसहनपूर्वकं करोति एकाग्रतया। बहुभिर्दिवसै राज्ञा ज्ञातोऽयं ममाऽहर्निशं सेवां करोति, मदर्थं कष्टं च सहते । अतोऽस्य सेवाफलं कमप्यधिकारं दद्मि। पुना राज्ञा ध्यातम्—कोऽधिकारोस्य दीयते ?। तदा राज्ञा चातुर्यबुद्ध्या परीक्षितः। यतोऽय सेवाया दृढ', परंतु कृपणो निर्दयश्चास्ति, अतोऽस्य भाण्डागारित्व दीयते । यतोऽयं कृपणत्वाद्द्रव्यं न व्ययति, निर्दयत्वाद् दापितेऽपि शीघ्रं न ददाति । अस्यैवाऽधिकारो देयो नाऽन्यस्याऽर्हतीति ध्यात्वा भाण्डागारिकः कृत. । यस्मै राजा धनं दापयति निर्दयत्वाद् धनं न ददाति, कष्टं च ददाति । राज्ञोऽग्रे तस्य दूषणान्युक्तवतो राजा कोप करोति । ये पुना राज्ञः समीपे यान्ति तदा राज्ञो दृष्टि कोपकलितां दृष्ट्वा सर्वेऽपि मौनमादाय तिष्ठन्ति, न किमपि जल्पन्ति । केषाञ्चित् पुनः स्तोक दत्त्वा पूर्णं वहिकायां लिखति । एवं बहुतरे काले गते सर्वेऽपि राजकीयास्तस्य शत्रवो जाताः ।

एकदा पुना राज्ञोऽधिकारिणामश्वचारिकां दृष्ट्वा भाण्डागारिकश्चिन्तयति—अहमपि राज्याधिकारी, अतोऽहमप्यश्वचारिकां कृत्वा महत्या विभूत्या चतुष्पथादौ व्रजामि । इति ध्यात्वाऽश्वचारिकायां

भूपयित्वा, मार्गे गच्छन् दीन-हीन-याचकेभ्यश्च मुष्टिं भृत्वाऽर्पयति। याचका अप्याश्चर्यं प्राप्ताः, अद्य तु महदाश्चर्यं यद् विश्वभूतिर्दानं ददाति। लोकास्तु सहस्रसङ्ख्यया मिलित्वा वदन्ति-'भो अमुकसखे ! धाव धाव, दर्शयामि कौतुकम्'। सोऽपि धावन्नागत.-'किं किम्' ?। 'पश्य, अयं विश्वभूतिर्दानं ददाति'। एवं चतुष्पथे चतुष्पथे लोकानां वृन्दानि मिलितान्याश्चर्यमाप्नुवन्ति। 'किं जातं विश्वभूतेर्यदयं दाननाम्नाऽपि भ्रूजति सोऽयमगणितद्रव्यं ददाति'। एवं स्तोके काले नगरे वार्ता विसृता। जना. श्रुत्वा प्रथमं नैव मन्यन्ते, पश्चाद् दृष्ट्वाऽऽश्चर्यमाप्नुवन्ति। केऽप्यतिपरिचिताः पृच्छन्ति-'भो विश्वभूते ! तव किं जातं यत्कदापि नाऽनुभूत दानं दातुं कथं मनोरथो जात.' ?। द्विजः प्राह-'भ्रात ! एतावन्ति दिनानि अविद्यया विपर्यासेन च न ज्ञातम्, अधुना तु शास्त्रपरिचयाद् हार्दं लब्धम्। दानभोगादिं विना लक्ष्मीर्नरकप्रदायिनी, उभयलोकाद् भ्रंशयति, अतो दान ददामि'। एषा वार्त्ता क्षणेन द्विजपुत्रेभ्यः केनाप्युक्ता-'भो· ! युष्माकं पिता बहु दानं ददाति'। तदा तस्य पुत्रा वदन्ति-'भ्रातः! किं हास्यं करोषि ?, अस्माकं केनापि दुष्टकर्मणा सम्बन्धो जातः। किं क्रियते ?, संपूर्णेऽपि त्यागभोगसंयोगे प्राप्ते दारिद्र्यभावेन वर्तामहे, त्वं पुनः किमुदरं ज्वालयसि' ?। तेनोक्तम्-'नहि नहि, अहं दृष्ट्वाऽऽगतः'। एवमुक्ते द्वितीयः कोऽप्यागतस्तेनापि तथैवोक्तम्, एवं तृतीयेनापि। तदा सशङ्काः पुत्रादय. सम्मुखं प्राप्ताः। यथा श्रुतं तथैव दृष्ट्वा आश्चर्यं प्राप्तास्तातं प्रति वक्तुं लग्नाः-'भोस्तात ! इमं किमनर्थव्ययं करोषि' ?।

शक्तोपि, नान्यथा । यदि त्वं समूर्च्छको भूत्वा दानभोगादि करिष्यसि तदाऽहं तव नवखङ्गेषु डम्भान् दापयिष्यामि, तत्सत्यमेव ज्ञेयम्' । विप्रेणोक्तम्–'मयोपार्जितं द्रव्यमहमेव दानभोगादिषु व्यय करोमि तदा मम को वारयिता ?, प्रत्युत यश शोभा वृद्धि यास्यति' । लक्ष्मीराह–'ईदृशीमिच्छां कदापि मा कुरु । यत· कर्मपरिणामराज्ञ आज्ञां त्रिजगति न कोऽप्युल्लङ्घते । ये त्रिजगदीश्वरा जगद्ध्वंसनरक्षण-समर्था अनन्तबलयुक्तास्तीर्थङ्करास्तेऽपि कर्मपरिणामानुकूलां प्रवृत्ति कुर्वन्ति । तेऽपि भोगोदयं यावद् भुक्त्वा कर्मपरिणामानुकूलं दानं च दत्त्वा व्रत गृह्णन्ति, तदा त्वं कियन्मात्रो यत् कर्मपरिणामराज्ञ प्रतिकूलो भूत्वा दानभोगान् करिष्यसि ? । चेत् करिष्यसि, ते नवखङ्गेषु डम्भान् दापयिष्यामि' । विप्र आह–'याहि याहि, त्वया यत्कर्तव्य भवति तत्सुखेन क्रियताम् । लक्ष्मीराह–'एवं तर्हि शीघ्रो भव, यद् रोचते तत् कुरु' । इत्युक्त्वा गता लक्ष्मीः ।

अथ पर्यङ्के सुप्तश्चिन्तयति–'प्रभाते कियत्परिमितं धनं लात्वा उदारवृत्त्या यादृशौ अस्य श्रेष्ठिन-स्त्यागभोगौ तस्मादप्यधिकतरौ प्रवर्तयिष्यामि । धन तु ममाऽमुष्मादप्यधिकतरं वर्तते । यथा देशा-न्तरं यावत् कीर्ति· प्रवर्तेत तथा करिष्यामि' । इत्येवं चिन्तयन् रात्रिमतिवाह्य प्रभाते श्रेष्ठिपार्श्वात् पञ्चसहस्ररूप्यकान् लात्वा, एकस्य कर्मकरस्य हस्ते दत्त्वा, चतुष्पथे गत्वा, बहुद्रव्यव्ययेन भव्यानि नवीनानि वस्त्राणि गृहीत्वा, परिधाय, एवमङ्गोपाङ्गेषु भूषणानि द्रव्यव्ययेन संगृह्य, यथायोगमङ्गानि

भूपयित्वा, मार्गे गच्छन् दीन–हीन–याचकेभ्यश्च मुष्टिं भृत्वाऽर्पयति । याचका अप्याश्चर्यं प्राप्ताः, अद्य तु महदाश्चर्यं यद् विश्वभूतिर्दानं ददाति । लोकास्तु सहस्रसङ्ख्यया मिलित्वा वदन्ति–'भो अमुकसखे ! धाव धाव, दर्शयामि कौतुकम्' । सोऽपि धावन्नागतः–'किं किम्' ? । 'पश्य, अयं विश्वभूतिर्दानं ददाति' । एवं चतुष्पथे चतुष्पथे लोकानां वृन्दानि मिलितान्याश्चर्यमाप्नुवन्ति । 'किं जातं विश्वभूतेर्यदयं दाननाम्नाऽपि भ्रूजति सोऽयमगणितद्रव्यं ददाति' । एवं स्तोके काले नगरे वार्ता विसृता । जना· श्रुत्वा प्रथमं नैव मन्यन्ते, पश्चाद् दृष्ट्वाऽऽश्चर्यमाप्नुवन्ति । केऽप्यतिपरिचिताः पृच्छन्ति–'भो विश्वभूते ! तव किं जातं यत्कदापि नाऽनुभूत दानं दातुं कथं मनोरथो जातः' ? । द्विजः प्राह–'भ्रात ! एतावन्ति दिनानि अविद्यया विपर्यासेन च न ज्ञातम्, अधुना तु शास्त्रपरिचयाद् हार्दं लब्धम् । दानभोगादि विना लक्ष्मीर्नरकप्रदायिनी, उभयलोकाद् भ्रंशयति, अतो दान ददामि' । एषा वार्त्ता क्षणेन द्विजपुत्रेभ्यः केनाप्युक्ता–'भो· ! युष्माकं पिता बहु दानं ददाति' । तदा तस्य पुत्रा वदन्ति–'भ्रातः ! किं हास्यं करोषि ?, अस्माकं केनापि दुष्टकर्मणा सम्बन्धो जात· । किं क्रियते ?, संपूर्णेऽपि त्यागभोगसंयोगे प्राप्ते दारिद्र्यभावेन वर्तामहे, त्वं पुनः किमुदरं ज्वालयसि' ? । तेनोक्तम्–'नहि नहि, अहं दृष्ट्वाऽऽगतः' । एवमुक्ते द्वितीयः कोऽप्यागतस्तेनापि तथैवोक्तम्, एव तृतीयेनापि । तदा सशङ्काः पुत्रादयः सम्मुखं प्राप्ताः । यथा श्रुतं तथैव दृष्ट्वा आश्चर्यं प्राप्तास्तातं प्रति वक्तुं लग्नाः–'भोस्तात ! इमं किमनर्थव्ययं करोषि' ? ।

विप्रेणोक्तम्—'भोः पुत्राः ! अधुना मया ज्ञातं 'लक्ष्मीर्नरकप्रदायिनी' । तस्माद् यथेच्छ भोगान् भुङ्ध्वम्, दानं दद्धम् । एतावत्कालो मयाऽनर्थं हारितः, युष्माकमपि अन्तरायकारको जात । तस्माद् द्रव्य गृह्णीत, यथेच्छया सुख विलसत' । एव वदन् मुष्टया दानं ददद् दृष्ट्वा समस्तस्वजनैः पौरलोकैश्च गदितम्—'नूनमस्य भूतावेशो जातस्तेनाऽसम्बद्ध प्रलपति, द्रव्य च विकिरति । इम गृहे नीत्वा किमपि मन्त्रौषध्यादिक कुरुत यथा स्वभावस्थो भवेत्' । ततः सर्वैरेकीभूय गृह नीतोऽपि भार्यां प्रति तथैव ब्रूते—'हे मुग्धे ! इमं दरिद्रवेषं त्यज, सम्यग्वस्त्रभूषणादिकं परिधेहि' । सा चकिता, किमसम्भावनीयं वदति ? । केनापि विदुषोक्तम्—'अस्य प्रेतावेशो वा किमपि वायुविकृत्या कमलस्फुरितम्, अतोऽस्य प्रच्छन्नतया नवतप्तशिलाकां कृत्वा नवस्वङ्गेषु एकयैव हेलया डम्भान् दत्त तदाऽय स्वभावस्थो भविष्यति, अन्यथा विकृतिर्वृद्धिं यास्यति, असाध्यो भविष्यति, अतस्त्वरितं कुरुत' । पुत्रादिभिस्तथैव कृतम् । स्वजनैर्हस्ताभ्यां गाढं गृहीतः, अन्येन नवस्वङ्गेषु नव डम्भका दत्ताः । तदा केनाप्युक्तम्—'एवं कृते यदि स्वस्थो न स्यात् तदा किं करणीयम्' ? । तदैकेनोक्तम्—निगडे प्रक्षिप्य एकस्मिन्नन्धतमसेऽपवर्गे क्षिप्त्वा एकविंशतिदिनानि क्षुधितो रक्षणीय इति । विप्रेण ज्ञातम्—'कार्यं जातम् । यद्यहमाग्रहं न मोक्ष्ये तदा निगडे पतिष्यामि, देववचनं नाऽन्यथा भवति' । इति ध्यात्वा वाचालत्वं त्यक्त्वा कपटेन मूर्छां प्राप्तः । घटिकाचतुष्कं धृत्वा पश्चात् कपटेन जागरितो भूत्वा पुत्रान् पृच्छति—'पुत्राः ! किमेते

लोका मिलिताः ?, ममाङ्गुल्यादेर्भूषणानि कुतः' ?। पुत्रैरुक्तम्–'तात ! युष्माकं तु कोऽपि भूतावेशो वातावेशो वा जातः। भवता तु सहस्रद्वयरूप्यका अनर्थं व्ययिताः'। इति श्रुत्वा कपटेन हाहारवं कर्तुं लग्नः। 'हाहा! किं जातम् ? एतावन्तो रूप्यकाः कुतो मिलिष्यन्ति' ?, इति विषादं कर्तुं लग्नः। तदा सर्वैरप्युक्तम्–'अधुना स्वभावस्थो जातः'। पुनस्तेन पूर्ववदवस्था पालिता। तस्माद्दानमतिपालनं न सुलभम्। यदि पुण्यानुबन्धिपुण्यं भवति तदुदये पात्रदानमतिः, नान्यथा। अतः सुपात्रदाने आदरं कुर्वन्तु भव्याः।

अथ पात्रदानविधिर्यथा—

यः पुरुषः सोत्साहमुदारतया समस्तराजलक्ष्म्या निदानं-कारणं सुपात्रदानं ददाति स धन्यात्मा धन्यकुमार इव जगत्प्रशंसनीयसम्पदां पदं प्राप्नोति। तथा च ये पुरुषा निःसत्त्वा दानं दत्त्वाऽपि पश्चात् शोचन्ते–पश्चात्तापं कुर्वन्ति ते पुरुषाः परभवे दुःखिनो भवन्ति–लक्ष्मीवियुक्ता भवन्ति। यथा धन्यकुमाराऽग्रजास्त्रयो वृद्धभ्रातरः। तथाहि—

धन्यकुमारस्य तदग्रजानां च चरित्रम्

इह भरतक्षेत्रे दक्षिणदिग्विभागे स्वस्ति-श्री-ऋद्धि-समृद्धि-गुरुताया एकस्थानं नररत्नप्रतिष्ठानम्

एतादृश श्रीप्रतिष्ठानपुरपत्तनमस्ति । यत्र-तत्पुरपरिसरे गोदावरी नाम्ना नदी परिवहति । तत्र कविरुत्प्रेक्षां करोति-यतोऽहमेवं मन्ये गोदावरीनदीजले अनेकस्वर्णरत्नाऽलङ्कारयुता नार्यः स्नानार्थमागच्छन्ति । जलक्रीडां कुर्वतीनां तासां कण्ठाद्यङ्गात् परिच्युतैर्नदीप्रवाहवाहितै रत्नै' कृत्वा समुद्रस्य 'रत्नाकर' इति प्रसिद्धिर्जाताऽस्ति । तत्र-तस्मिन्नगरे भीम-कान्तगुणैर्युक्तो जितशत्रुनामा राजा राज्य करोति स । यस्याज्ञाभीत्या प्रीत्या च शत्रुभिर्मित्रैश्च प्रियकृतो निर्वहति । यस्य भूपते' खड्गो अभिनव. कोऽपि धाराधरो–मेघः प्रकटितः, यद्धारायां तुङ्गा अपि क्षोणिभृतो निमग्नाः । एतावता क्षोणिभृत्सदृशा -पर्वतसमाना अपि तस्य प्रतापसमुद्रे निमग्ना-ब्रूडिता । अथ तं राजानं जगति चतुर्भी रूपैर्ददृशु.-मेनिरे । तत्र ये गुरव.-कुलवृद्धास्ते विनयादिगुणैर्बाल मेनिरे । तथा च ये शत्रवस्ते शौर्यादिगुणैः कालं-यम मेनिरे । पौरजना न्यायनिष्ठतया रामं मेनिरे । तथा पौरयुवतयश्च अद्भुततया कन्दर्पं मेनिरे । तत्र यशोधवलितेषु पौरेषु दानादिगुणैः श्रेष्ठः धनसारश्रेष्ठीति यथार्थनामा श्रेष्ठी समभूत् । तस्य श्रेष्ठिनो दानादिगुणैर्वणिक्पुत्रगणैरिव यशोभिश्च स्पर्द्धाबन्धादिव दिशो दिश' व्यासा' । यस्य चित्तस्य लज्जालुत्व-दयालुत्वप्रमुखैर्गुणैश्चारिमा-मनोहरता केनापि वक्तु न शक्यते । यस्य हृदये त्रिजगन्नाथो जिनोऽपि नित्यस्थित्याऽधिस्थित', एतावता नित्यं श्रीजिनध्यानतत्परोऽस्ति । अथ तस्य व्यवहारिणो दान–शीलादिगुणशालिनी शीलवती प्रियाऽस्ति । स्वकुललज्जामर्यादया गृहभारं निर्वह-

ति । अस्थिमज्जावत् श्रीजिनराजधर्मरागधुरां परिवहति । यस्या रूपसौन्दर्यशोभया अतिस्वच्छस्वभावतया च सुररमण्योऽपि नोपमां यान्ति । अथ तयोः सुखं गृहस्थाश्रमस्थितयोः क्रमेण त्रयोऽङ्गजाः समजायन्त । तेष्वाद्यो धनदत्त इति नाम्ना, अर्थिनां धनदत्तसुख ईदृशः । द्वितीयो धनदेवो नाम्ना, श्रिया धनदेन समः । तृतीयो धनचन्द्र इति नाम्ना, चन्द्रवद् गुणोज्वलः । अमी त्रयोऽपि दान-मान-भोगादिगुणैः समन्विताः । अथ च तेषां त्रयाणां क्रमेण धनश्री-धनदेवी-धनचन्द्राकान्ताः कान्तागुणयुक्ताः समभवन्, सुखं चाऽन्वभवन् । अथ धनसारः स्वपुत्रान् समर्थान् दृष्ट्वा स्वगृहभारं तेषु समारोप्य स्वयं धर्मकरणतत्परोऽभूत् । तत्र प्रतिदिनं ब्राह्मे मुहूर्ते समुत्थाय सकलश्रुतसारं पञ्चपरमेष्ठिनमस्कारजापं पापविमुक्तये करोति । द्विसन्ध्यं प्रतिक्रमणं च करोति । त्रिसन्ध्यं जिनार्चनं च विधिपूर्वकं करोति । नित्यं दिनरात्रिमध्ये सप्तशश्चैत्यवन्दनं विधत्ते । सहर्षं प्रतिवर्षं श्रीतीर्थयात्रां रथयात्रां च महामहोत्सवेन करोति । यथाऽवसरं सुपात्रानुकम्पादिदानधर्मं पोषयति । अनुदिनं प्रवर्द्धमानश्रद्धया शास्त्रश्रवणं गुरूपासनं च करोति । इत्येवं धर्मैकतानो गृहिधर्मं निर्वहति । अथ तयोर्दम्पत्योः प्रवर्द्धमानसम्पदोर्यथेच्छं वैषयिकं सुखं भुञ्जानयोश्चतुर्थपुत्रसम्पत् समजनि । तदा बालस्य नाभिनालस्थापनार्थं खनितायां भूमौ सौवर्णनिधानं निर्ययौ । अथ धनसारस्तं निधानं दृष्ट्वा एवं विचिन्तितवान्—'अयं बालकः कोऽपि अतुलपुण्यनिधिर्दृश्यते, यतो जातमात्रोऽपि पूर्णनिधानला-

भकारणमभूत्' । तेनाऽस्य बालस्य गुणनिष्पन्नं 'धन्यकुमार' इति नाम स्थापयामास । तत' पञ्चभि-
र्धात्रीभिर्लाल्यमानो द्वितीयाचन्द्रवत् सौभाग्येन वपुषा च ववृधे । पितुर्हृदयं नवनवमनोरथैकपूर्णं
चकार । एव प्रवर्द्धमानोऽष्टवर्षदेशीयो जातः । ततः पितृभ्यां समयं ज्ञात्वा शुभे दिवसे महोत्सव-
पूर्वकं कलाग्रहणार्थं लेखशालायां मुक्त॰ । ततोऽसौ कुमार॰ पूर्वपुण्यानुभावेन लीलया सकलकलाग्र-
हण चकार, अध्यापकस्तु साक्षिमात्रोऽभूत् । तद्यथा–समस्तशास्त्रपर्वताऽऽरोहणपद्याऽनुरूपं शब्दशास्त्रं
कण्ठीकृतवान् । प्रमाणादिन्यायशास्त्रेषु प्रवीणधुरां वहति । शृङ्गाररसशास्त्रेषु तात्पर्यार्थवेत्ता समज-
नि । कवित्वकलासु कुशलतया पूर्वकविकृतकाव्येषु दूषण–भूषणानि प्रकटयति । साहित्ये स्वच्छमति-
तयाऽवसरोचितं वाक्कुर्वन् न वञ्च्यते । पुराणशास्त्रेषु अपुराणबुद्धिरासीत् । गणकशास्त्रेषु द्योतितम-
तितया ग्रहचारादीन् विशदरीत्या प्रकाशयति । प्रश्नोत्तरविवादेषु कुशाग्रबुद्धितया सद्य उत्तरयति ।
प्रहेलिका-ऽन्तर्लापिका-बहिर्लापिका-ऽलङ्कारशास्त्रेषु केलिकृद्मतिर्जातः । समस्यासु श्रवणमात्रासु
दत्तोत्तरः समजनि । नानालिपीना वाचने न स्खलति । लीलावत्यादिसङ्ख्यावेदिष्वद्वितीयोऽभूत् ।
निघण्ट्वादिवैद्यके आदान-निदानादिवैद्यक्रियासु च अनवद्यमतिरिति ख्यातः । सर्वौषधयोगप्रयोगेषु
प्राप्ताम्नायो जात॰ । जल्पनकेलिष्वनल्पबुद्धितयाऽबाध्योत्तर॰ । गूढश्लोकार्थमगूढमिव प्रकटयति ।
नाटकग्रन्थकषपट्टेषु मतिहाटक घृष्ट्वा समुद्द्योतितम् । अन्तर्धानादिविद्यायां सावधानतया सर्वा-

म्नाय आत्मसात्कृतः । औषधि-रस-रसायन-मणिपरीक्षायां शीघ्रं गुण-दोषान् वक्ति । मन्त्र-तन्त्र-यन्त्रादीन् आमूलचूलतो वेत्ति । चूडामण्यादिनिमित्तशास्त्रेषु स्वोपज्ञशास्त्रमिवाऽस्खलितं वक्ति । उत्तालेन्द्रजालविद्याया हार्दं सहजमिव प्रकटयति । वसन्तराजादिशकुनशास्त्रेषु दृष्टिपथाऽवतीर्णमात्रेषु भूतभविष्यत्पदार्थभवनम् अभिज्ञानपूर्वं कथयति । सङ्गीत-च्छन्दःशास्त्रार्थनिर्णयं सवर्ण-मान-ताल-मात्रानुभावं प्रस्तारादींश्च विशदरीत्या प्रकाशयति । समस्तरागार्णवपारीणः । अतिसुस्वरनामकर्मोदयात् सकलजनमनोवशकारकं लय-मूर्च्छना-रसयुक्तं गीतगानं विदधाति, येन वनस्थाः करिहरिणादयोऽपि निःशङ्कतया बहुजनसङ्कुलितनगरे समागच्छन्ति । गजाऽश्वपरीक्षासु तेषां दमनशिक्षासु चाऽतिकुशलो जातः । मल्लयुद्धक्रियासु मर्मज्ञतया कल-बलेन प्रतिमल्लपराजयकुशलो जातः । धनुरादिशस्त्रक्रियासु परिकर्मितमतितया बुद्धिप्रागल्भ्येन च हेलया प्रतिभटं जयति । चक्रव्यूह-गरुडव्यूह-सागरव्यूहादिस्कन्दावारनिवेशनैककुशलः, येन शत्रुः पराभवं कर्तुं न शक्नोति । व्यापारे गान्धिकवणिजां विविधक्रयाणके क्रयविक्रयकलासु दक्षो जातः । सौगन्धिकेऽतिचतुरतया गन्धपरिकर्मणि परस्परं संयोगादीन् जानाति । दूष्यवाणिज्येऽदूषितमतिरभूत् । मणिरत्नवाणिज्ये गुणदोषज्ञतया समस्तरत्नवणिग्भिः प्रमाणितः । सुवर्णवाणिज्ये सुवर्णरूप्यवणिग्भिर्वर्णितः । मणिकारवाणिज्ये नानादेशोद्भवानि वस्तूनि गुण-दोषप्रकटनपूर्वं चोपलक्ष्य गृह्णाति, ददाति च । सार्थवाहकर्मणि सोत्साहः-ससत्त्वः, नानादेशाऽऽ-

चार-भापा-मार्गकुशलतया सायात्रिकान् सुखेन ईप्सितस्थानं प्रापयति । राजसेनायां सर्वावसरसानधानतयाऽवसरोचितवाक्पटुत्वेन च राज्ञामतिवल्लभो भवति । देवताभक्तिपु दृढधैर्यः, समस्तदेवपूजनविधिकुशलत्वेन स्वल्पकालेन देवाना प्रसत्तिकारकोऽभूत् । प्रधानमन्त्रिकर्मणि अत्युग्रबुद्धितया राज्ञश्चित्ताभिप्रायं वेत्ति, छल-बलेन राज्य च रक्षति । योगक्रियासु यम-नियमा-ऽऽसनादीनि योगाङ्गानि सप्रभेदेन जानाति । औत्पत्तिक्यादिभिश्चतुर्भिर्बुद्धिभिर्विबुधमनोरञ्जको जात' । समस्तनीतिपु विनीतश्च शोभते । कि बहुजल्पितेन ?, सर्वविज्ञानपारगो जात' । समस्तानां कलानां तेजसां यशसां विविधगुणाना धिपणानां च स कुमारः प्रियमेलकतीर्थरूपो ज्ञेय । गुणैर्बालभावेऽपि वृद्ध इव भाति । क्रमेण बालत्वमतिक्रम्य तरुणीहरिणीक्रीडावनं यौवनं प्राप्तवान् । अथ जन्मसमयादारभ्य धनसारश्रेष्ठिगृहे धन्यकुमारभाग्यानुभावतः सर्वतो धनधान्यादिलक्ष्मीर्वृद्धिमगात्, तदा जनक' सर्वतो लक्ष्मीवृद्धि दृष्ट्वा कोटिजनानां पुरतो धन्यकुमारवर्णनं करोति, नीतिपु निपिद्धमपि गुणैराकृष्टो जनकः प्रतिक्षणं वर्णयति । यदुक्तम्—

"प्रत्यक्षे गुरवः स्तुत्याः, परोक्षे मित्रबान्धवाः । कर्माऽन्ते दासभृत्याश्च, पुत्रा नैव मृताः स्त्रियः" ॥ १ ॥

"यद्दिनतोऽसौ पुत्रो जातस्तद्दिनतोऽस्मद्गृहे मन्त्राकर्पितेव लक्ष्मीः सर्वतो वृद्धि प्राप्ता । समस्तपौरजनानां चित्तचौरा अस्य पुत्रस्य गुणाः केनापि निपुणेन न गणयितुं शक्या' । केनापि पूर्वजन्मकृत-

भाग्योदयेन मद्गृहे सुरद्रुणाऽमुना पुत्ररूपेणाऽवतारो जगृहे"। इत्यादिबहुभिः प्रकारैर्यथा यथा धन्य-गुणवर्णनं करोति तथा तथा त्रयोऽग्रजा धन्यस्तुत्यसहमाना ईर्ष्यया ज्वलन्ति। ततस्ते ज्वलितान्तः-करणाः प्रकोपवह्नौ स्नेहबहुलामाहुतिं विधायोत्तम्भितभुजा धनसारं पितरं समाहूय सगर्वमिति प्राहुः-हे तात! वयं नानापण्यैकपात्रं यानपात्रं भृत्वा सागरं मत्स्यजातीयग्राहा इव पुनः पुनरवगाहामहे। तथा पुनः पुनर्विविधदेशान् पर्यटामः। साहसं धृत्वा द्रविणपूर्णान् शकटान् भृत्वा दुस्तरामटवीमटामः, पथिगतशीतादिक्लेशान् सहामहे। तथा ग्रीष्मार्कतापितक्षेत्रे क्षेत्रारम्भान् कुर्महे, दारिद्र्यकणपिष्टिघ-रट्टकान् अरघट्टांश्च खेटामहे। चतुष्पथे विपणिवाणिज्यं कुर्महे। अनेकेषां वणिजामुद्धारके द्रव्यं द्रव्यक्रयाणकं वा दद्महे, अहर्निशं तेषां लेख्यककष्टं सहामहे, प्रतिदिनं तेषां गृहे लभ्यग्रहणार्थमुद्रा-हिकां कुर्महे, विविधवचनरचनाप्रकारैर्लभ्यं लात्वा गृहभारनिर्वाहं कुर्महे। तथा सामन्त-भूपादिभ्यो दत्तं धनं विविधकलाकष्टेन लभामहे। राजद्वारे चतुरङ्गायां सभायां विविधाशयगर्भितानां वितर्कक-र्कशानां वाचां प्रत्युत्तरं दत्त्वा चतुरजनमनांसि रञ्जयामः। दुर्जनरूपग्राहजीवैर्दुस्तरां पारवश्यरूपक-ल्लोलैर्दुर्धरां रेवानदीं मतङ्गजा इवा राजसेवां भजामः। एवमनेकान् अर्थोपायान् विधाय श्रियं कोटी-मानयामः। इत्याद्यस्मत्कृतोद्यमं कष्टमवगणय्य एतादृशं धन्यकुमारं प्रशंससि!। तथाहि-अद्यापि निर्लज्जः सन् बालक्रीडनान्न विरतोऽस्ति। व्यापारोद्यमस्तु दूरे, परन्तु सुलभानि गृहकार्याणि स्वभा-

जन-वस्त्रादीनि स्थाने न करोति। लेखनादिक्रियास्वपि नाऽतिलालसः। स्वगृहागतानां सज्जनादीनामुचितप्रतिपत्तिं कर्तुं न जानाति। तथापि काप्यनुत्तरा तव मूढता, यदेष धन्यः पुन: पुन श्लाघ्यते, गृहभारोद्यमधुरां वहन्तो वयं च निन्द्यामहे !। यः पुमान् सदसद्व्यक्तिं कर्तुं न जानाति स कस्य न हास्यो भवति ?। यदुक्तं लोकेऽपि—

"काके कार्ष्ण्यमलौकिकं धवलिमा हंसे निसर्गस्थितिर्गाम्भीर्ये महदन्तरं वचसि यो भेदः स किं कथ्यते ?।
एतावत्सु विशेषणेष्वपि सखे ! यत्रेदमालोक्यते, के काकाः खलु के च हंसशिशवो ? देशाय तस्मै नमः" ॥१॥

हे तात ! त्वयैव वयं प्रौढपदे स्थापिताः, अधुना पुनर्महेभ्यानां पुरतो धन्यकुमारस्यैव गुणवर्णनाद् वयं विगोपिता:। धन्यं वर्णनेन गुरूकुर्वन् अस्मान् लघयसि, यथा तुलायामेकं चेद् गुरूक्रियते तदाऽपरं लघु स्यात्। हे तात ! सर्वेष्वपि पुत्रेषु तव तुल्यं वात्सल्यमुचितं, यथा सर्वेषु तटवृक्षेषु सरसः सलिलं भवति। पुत्राणां सम एव गुणाधाने पिता उचितज्ञानां पुरुषाणां रेखाप्राप्तो भवेत्, यथा महाव्रतानां सर्वेषां सविधिपूर्वकं समाने पालने व्रती रेखाप्राप्तो भवति। तथा च, हे तात ! शास्त्रे पुत्रस्य गुणस्तुतिर्निषिद्धा सा त्वया क्रियते, यतस्त्वमेव वद, निषिद्धस्यादृति: कस्य यशसे भवति ?। पित्रा यो बहुतरवर्णन-लालनादिनोच्छृङ्खलित: पुत्र: स कुटुम्बक्षयकारी स्यात्। काष्ठजोऽग्निः किं काष्ठानि न दहति ?। हे तात ! त्वया धन्ये काऽधिकता दृष्टा ? अस्मासु पुन

का न्यूनता दृष्टा येनाऽहर्निशं दैवतस्येव धन्यगुणवर्णनं करोषि ? । हे तात ! यदि मिथः स्नेहलता वर्द्धमाना इष्यते तदा त्वया धन्यप्रशंसाऽग्निरत. परं नोज्ज्वाल्यः, समदृशा च भाव्यम् । एवं पुत्राणां वच श्रुत्वा कुपितान् पुत्रान् प्राह—हे वत्सा ! यूयं गड्डुलजलाशयवद् मलिनाशयाः, मत्सामकतकफलैः स्वच्छाः सम्प्रति भवत । भो. पुत्रा ! हंसस्येव शुचेर्विशुद्धोभयपक्षस्य मम कुत्रापि सदसद्व्यक्तिमूढता किं दृष्टा ? । गोपादारभ्य भूपालं यावत् सर्वेष्वपि जनवृन्देषु मे—मम सुसमीक्षितकारिता विख्याताऽस्ति, अतः परीक्षणकुशलेन मयाऽस्य सन्तो गुणाः स्तूयन्ते । यदि गुणवति जने मौनं विधीयते तदा प्राप्ता गीर्निष्फला भवेत्, अतः कारणाद् गुणिनोऽस्य पुत्रस्य निषिद्धामपि स्तुतिं कुर्वे । भोः पुत्राः ! प्राग् अस्मद्गृहे लक्ष्मीस्तथा नाऽभवत् यथा धन्ये जाते श्रीरस्ति, तस्मात् श्रीवर्द्धने एष धन्य एव हेतुरन्वय-व्यतिरेकतो ज्ञेयः । भो. पुत्रा. ! यथा चन्द्रोदय एवाऽम्भोधिवेलावृद्धिहेतुः, सूर्यादेवाऽम्बुजोल्लासः, वसन्त एव पुष्पोद्गमहेतुः, बीजादेवाऽङ्कुरोद्गमः, सुभिक्षं जलदादेव, धर्मादेव जयो नृणाम्, तथा एतन्निर्णीतं जानीत, न.—अस्माकं धन्यादेव श्रियो वृद्धाः । यादृशं भाग्यं सौभाग्यं च, यादृशी च बुद्धेर्विशुद्धता एकं तं धन्यपुत्र मुक्त्वा किमु कुत्रापि दृष्टा ?, नान्यत्रेति भावः । भोः पुत्राः ! वः—युष्माकमसद्वचने यदि प्रत्ययो नास्ति तदा मदर्पितधनैर्वाणिज्यं कृत्वा स्वस्वभाग्यानि पश्यत । समानेऽप्युद्यमे यथाभाग्यं फलं भवति । पूर्णे भृतेऽपि तटाके घटे घटमात्रं जलमागच्छति । इत्युक्ताः

जन-चस्त्रादीनि स्थाने न करोति । लेखनादिक्रियास्वपि नाऽतिलालसः । सगृहागतानां सज्जनादीनामुचितप्रतिपत्ति कर्तुं न जानाति । तथापि काप्यनुत्तरा तव मूढता, यदेप धन्य· पुन पुन श्लाघ्यते, गृहभारोद्यमधुरां वहन्तो वयं च निन्द्यामहे ! । यः पुमान् सदसद्व्यक्तिं कर्तुं न जानाति स कस्य न हास्यो भवति ? । यदुक्त लोकेऽपि—

"काके कार्ष्ण्यमलौकिकं धवलिमा हसे निसर्गस्थितिर्गाम्भीर्ये महदन्तर वचसि यो भेदः स किं कथ्यते ? ।
एतावत्सु विशेषणेष्वपि सखे ! यत्रेदमालोक्यते, के काकाः खलु के च हसशिशवो ? देशाय तस्मै नमः" ॥१॥

हे तात ! त्वयैव वयं प्रौढपदे स्थापिताः, अधुना पुनर्महेभ्यानां पुरतो धन्यकुमारस्यैव गुणवर्णनाद् वयं विगोपिताः । धन्यं वर्णनेन गुरूकुर्वन् अस्मान् लघयसि, यथा तुलायामेकं चेलं गुरूक्रियते तदाऽपरं लघूस्यात् । हे तात ! सर्वेष्वपि पुत्रेषु तव तुल्यं वात्सल्यमुचित, यथा सर्वेषु तटवृक्षेषु सरस· सलिलं भवति । पुत्राणां सम एव गुणाधाने पिता उचितज्ञानां पुरुषाणां रेखाप्राप्तो भवेत्, यथा महाव्रतानां सर्वेषां सविधिपूर्वकं समाने पालने व्रती रेखाप्राप्तो भवति । तथा च, हे तात ! शास्त्रे पुत्रस्य गुणस्तुतिर्निषिद्धा सा त्वया क्रियते, यतस्त्वमेव वद, निषिद्धस्यादृति कस्य यशसे भवति ? । पित्रा यो बहुतरवर्णन-लालनादिनोच्छृङ्खलित· पुत्र· स कुटुम्बक्षयकारी स्यात् । काष्ठजोऽग्निः किं काष्ठानि न दहति ? । हे तात ! त्वया धन्ये काऽधिकता दृष्टा ? अस्मासु पुन

युष्माक भद्राणि भवन्तु। परन्तु कि कुर्वे ?, पूर्वमेवैतत् क्रयाणक धन्यस्याऽस्य मयाऽर्पितम् । मयाऽस्य सत्यङ्कारोऽपि चाऽग्राहि । इत्येवं विहितनिर्णयश्चेदन्यथा कुर्वे तदाऽपकीर्तिर्भवेत्"। महेश्वरमित्रेणाप्युक्तम्–"मया तु प्रागेव युष्माकं लेखो मोचितः, परं युष्माभिः प्रमादवशैरवसरो न ज्ञातः, तदा किमस्माकं दूषणम् ?। अधुना तु धन्यमेव साधयतु भवान्, कमपि उचितलाभं दत्त्वा क्रयाणकं गृह्णाति चेत्तदापि भवतो महान् लाभो भविष्यति"। इति श्रुत्वा स नैगममहेश्वरो धन्यकुमाराभ्यर्णं गत्वेत्युवाच–"भोः पुण्यनिधे! भवता गृहीत क्रयाणकमस्मानर्पय, लाभस्य च हेमलक्षं गृहाण, यथाऽस्मदागमन सफलं भवति, तव चाऽनायासेन लक्षप्राप्तिर्भवति । तथाऽमीषां महेभ्यानां लज्जां रक्षतु भवान्, एवं कृते युष्माकं धन-यशसोर्लाभो भविता, वयं च चिरं त्वदुपकारं गणयिष्यामः"। अथ स्थूललक्ष्यशिरोमणिर्धन्यः पूर्णमनोरथोऽपि इत्यादीनि चाटुवचनानि श्रुत्वा सहर्षमेवमुक्तवान्–"गृह्णीत क्रयाणकम् । अस्मिन् क्रयाणके लाभस्तु महानस्ति, परन्तु लक्षमात्रमेव दत्त्व । युष्मादृशानां वृद्धानां वाक्यं किमु विफलं करोमि ?। कुलजानां तु वृद्धानां विनय एवोचित."। एवं सामवचनैः सर्वान् हर्षमुत्पाद्य तान् क्रयाणकपत्रं दत्त्वा लक्षधनं च लात्वा स्वगृहमागतः । पितरं प्रणामं कृत्वा तद्द्रव्यमग्रे मुमोच, व्यतिकरश्च निवेदितः ।

अथ द्रव्यसहस्रव्ययेन भोज्यवस्तून्यमेलयत्, सूपकारैश्च विविधद्रव्यसंयोगेन विविधद्रव्यसंस्कार-

यित्वा इति विचिन्तयति–"अहो अस्य विचारमूढस्य मूर्खता ! । यतो वयस्येन रहो ज्ञापितोऽपि लेखं वाचयित्वा भोजनाय गत !, एतादृशि वणिजां गतिर्न भवति । अतो यावदसौ गृहाद् भुक्त्वा नागच्छति तावत् पूर्वं सार्थमध्ये गत्वा तत्पण्यमहमात्मसात् कुर्वे, यत. श्रीणां वीजमुद्यम एव प्रोक्त·" । इति ध्यात्वा स गृहे गत्वा स्फारशृङ्गारं कृत्वा तुरङ्गममारुह्य स्वयोग्यमित्र-सेवकैर्युत. सार्थसम्मुखं प्राचलत् ।सोऽथ प्रथमयामार्धे वहुप्रायां भुव गत्वा पथि सार्थस्य सार्थाधिपस्य चाऽमिलत् । तत्र कुशलालापं विधाय धन्य. पण्यस्य भाण्डस्वरूप-सङ्ख्यादि पप्रच्छ । तदा स सार्थेशोऽपि यथास्थित कथितवान् । ततो धन्येन सार्थेशं प्रति पण्यग्रहणाशयो ज्ञापित· । श्रेष्ठिनापि स्वहस्तसंज्ञाभिः सार्थकैः सह परिभाव्य क्रयाणकमूल्यमुक्तम्, धन्येन स्वीकृतम् । धन्यकुमारः पण्यस्य भव्याभव्यपरीक्षणाय प्रतिक्रयाणकमल्पमल्प दृष्टिगोचर कृत्वा तत्सर्वं हस्ततालदानेनात्मसाच्चक्रे । तस्य सत्यङ्कारपदे स्वकीयां मणिमुद्रिका दत्त्वा निश्चिन्तो वभूव ।

अथ च महेश्वरमहेभ्य स्वगृहे भोजनं कृत्वा गमनोत्सुकः, तथा परेऽपि नैगमा· सार्थागमं ज्ञात्वा गन्तुमनसो महेश्वरेण सार्द्धं सार्थसंमुख चेलुः । मार्गे गच्छतां सार्थेश. सार्थयुतो मिलित· । परस्परं जोत्कारादिशिष्टाचारं कृत्वा सुखक्षेमवार्तां च सपृच्छ्याऽथ तेन नैगमेन महेश्वरेण सार्थनायकं प्रति क्रयाणकग्रहणाशयो ज्ञापितः । तत. स सार्थनायकः स्मित्वा महेश्वरादिनैगमानित्युवाच–"च.–

युष्माक भद्राणि भवन्तु। परन्तु किं कुर्वे ?, पूर्वमेवैतत् क्रयाणक धन्यस्याऽस्य मयाऽर्पितम् । मयाऽस्य सत्यङ्कारोऽपि चाऽग्राहि । इत्येवं विहितनिर्णयश्चेदन्यथा कुर्वे तदाऽपकीर्तिर्भवेत्" । महेश्वरमित्रेणाप्युक्तम्–"मया तु प्रागेव युष्माक लेखो मोचितः, परं युष्माभिः प्रमादवशैरवसरो न ज्ञात', तदा किमस्माकं दूपणम् ? । अधुना तु धन्यमेव साधयतु भवान्, कमपि उचितलाभं दत्त्वा क्रयाणकं गृह्णाति चेत्तदापि भवतो महान् लाभो भविष्यति" । इति श्रुत्वा स नैगममहेश्वरो धन्यकुमाराभ्यर्णं गत्वेत्युवाच–"भो. पुण्यनिधे ! भवता गृहीत क्रयाणकमस्मानर्पय, लाभस्य च हेमलक्षं गृहाण, यथाऽस्मदागमनं सफलं भवति, तव चाऽनायासेन लक्षप्राप्तिर्भवति । तथाऽमीषां महेभ्यानां लज्जां रक्षतु भवान्, एवं कृते युष्माकं धन-यशसोर्लाभो भविता, वयं च चिरं त्वदुपकारं गणयिष्याम." । अथ स्थूललक्ष्यशिरोमणिर्धन्यः पूर्णमनोरथोऽपि इत्यादीनि चाटुवचनानि श्रुत्वा सहर्षमेवमुक्तवान्–"गृहीत क्रयाणकम् । अस्मिन् क्रयाणके लाभस्तु महानस्ति, परन्तु लक्षमात्रमेव दत्स्व । युष्मादृशानां वृद्धानां वाक्यं किमु विफलं करोमि ? । कुलजानां तु वृद्धानां विनय एवोचित." । एवं सामवचनैः सर्वान् हर्षमुत्पाद्य तान् क्रयाणकपत्रं दत्त्वा लक्षधनं च लात्वा स्वगृहमागतः । पितरं प्रणामं कृत्वा तद्द्रव्यमग्रे मुमोच, व्यतिकरश्च निवेदितः ।

अथ द्रव्यसहस्रव्ययेन भोज्यवस्तून्यमेलयत्, सूपकारैश्च विविधद्रव्यसंयोगेन विविधद्रव्यसंस्कार-

यित्वा इति विचिन्तयति–"अहो अस्य विचारमूढस्य मूर्खता!। यतो वयस्येन रहो ज्ञापितोऽपि लेखं वाचयित्वा भोजनाय गत.!, एतादृशि वणिजां गतिर्न भवति। अतो यावदसौ गृहाद् भुक्त्वा नागच्छति तावत् पूर्वं सार्थमध्ये गत्वा तत्पण्यमहमात्मसात् कुर्वे, यत. श्रीणां वीजमुद्यम एव प्रोक्त"। इति ध्यात्वा स गृहे गत्वा स्फारश्टङ्गारं कृत्वा तुरङ्गममारुह्य स्वयोग्यमित्र-सेवकैर्युत. सार्थसम्मुखं प्राचलत्।सोऽथ प्रथमयामार्धे वहुप्रायां भुव गत्वा पथि सार्थस्य सार्थाधिपस्य चाऽमिलत्। तत्र कुशलालापं विधाय धन्य. पण्यस्य भाण्डस्वरूप-सङ्ख्यादि पप्रच्छ। तदा स सार्थेशोऽपि यथास्थित कथितवान्। ततो धन्येन सार्थेशं प्रति पण्यग्रहणाशयो ज्ञापित। श्रेष्ठिनापि स्वहस्तसंज्ञाभिः सार्थकैः सह परिभाव्य क्रयाणकमूल्यमुक्तम्, धन्येन स्वीकृतम्। धन्यकुमार. पण्यस्य भव्याभव्यपरीक्षणाय प्रतिक्रयाणकमल्पमल्प दृष्टिगोचर कृत्वा तत्सर्वं हस्ततालदानेनात्मसाचक्रे। तस्य सत्यङ्कारपदे स्वकीयां मणिमुद्रिकां दत्त्वा निश्चिन्तो वभूव।

अथ च महेश्वरमहेभ्य' स्वगृहे भोजनं कृत्वा गमनोत्सुकः, तथा परेऽपि नैगमाः सार्थागम ज्ञात्वा गन्तुमनसो महेश्वरेण सार्द्धं सार्थसंमुख चेलु.। मार्गे गच्छतां सार्थेशः सार्थयुतो मिलितः। परस्परं जोत्कारादिशिष्टाचारं कृत्वा सुखक्षेमवार्तां च सपृच्छ्याऽथ तेन नैगमेन महेश्वरेण सार्थनायकं प्रति क्रयाणकग्रहणाशयो ज्ञापितः। तत. स सार्थनायक. स्मित्वा महेश्वरादिनैगमानित्युवाच–"व.–

तत स्वजन ज्ञातीयादिजना धन्यगुणवर्णन कुर्वाणा स्वस्वगृह गता । ॥ ॥

ततः शेषद्रव्यव्ययेन भ्रातृजायानां विविधान्याभरणानि व्यधापयत् । तद्यथा–हारा-ऽर्धहार-त्रिसर-पञ्चसर-सप्तसर-नवसरा-ऽष्टादशसरादीनि, तथाऽपराणि कनकावलि-रत्नावलि-मुक्तावलिप्रमुखाणि कटि-कण्ठ-कर्ण-करादिषु च शोभनानि आभरणानि कारयित्वाऽर्पितानि । ततो भ्रातृजायाः समुदिता हर्षिता देवरं पतिं जगुः–"हे देवर ! [illegible]

[illegible]

पूर्विकां विविधा रसवतीं कारयामास । ततो ज्ञाति-स्वजन-मित्रादींश्च निमन्त्रयामास, तेऽप्यायाता यथास्थानं सर्वे भोक्तुमुपाविशन् । तत्र प्रथमं कुलबालिका स्वादुफलानि नारङ्गादीनि खर्जूरद्राक्षादीनि च पर्यवेपयन्, तानि फलान्यास्वादयन्तो धन्यगुणवर्णनं कुर्वाणा विविधरसतृप्तिं गता. । तत सुस्वाद्यान् चित्तामोदकारकान् मोदकान् विविधराजद्रव्ययुतान् पर्यवेपयन्। ततो घृताऽऽचितान् स्वगर्वेत. स्वर्गात् च्युतानिव विधुमण्डलसदृशान् शुभ्रान् आमोदपूरकान् घृतपूरान् पर्यवेपयन्। ततो माधुर्यरसातुरतामेटकान् नटनागरगोटकानिव गलरन्ध्रे प्रविश्य गटकेतिशब्दपाठकान् अत्युज्ज्वलान् पेटकान् पर्यवेपयन् । तत आहारशरीरोष्मोद्भूततृष्णातृप्तिखण्डकान् श्रीखण्डकान् मन्दाकिनीपुलिनगतसिकतोपमखण्डामण्डितमण्डकान् पर्यवेपयन् । ततो माधुर्यरसप्लाविताऽन्त.करणानाम् आहारशक्तिमन्दताचूरिका लवण-हरिद्रा-मरिचकादिद्रव्यभूरिका अत्युष्णा. पूरिका., तथा समस्तरसमिश्रितानि खर्जूरादीनि पर्यवेपयन् । तत. सुरभि-शुभ्र-सुकुमार-सचिक्कण-सुक्षेत्रादिगुणयुतान् खण्ड-कलम-शालिजातीयान् तण्डुलान्, रोचकोत्पत्तिसमुद्गकान् मुद्गान्, तथा नागरजनप्रीत्यै पीततूवरीदालिं च पर्यवेपयन् । ततोऽतिपरिमलप्राज्यानि आज्यानि, तथाऽष्टादशसंस्कारभेदैर्विभिन्नानि व्यञ्जनानि च पर्यवेपयन् यथास्थाने । ततो भुक्तिसुभ्रुवो हास्यस्य संरम्भानिव करम्भान् पर्यवेपयन् । एवंविधविविधभुक्तियुक्तिभिर्हृष्टा. सर्वेऽपि स्वजना बुभुजिरे । ततो भोजनोत्तरकाले ताम्बूलैर्मुखशोभां च भेजिरे ।

तत. स्वजन ज्ञातीयादिजना धन्यगुणवर्णनं कुर्वाणा स्वस्वगृह गताः । ॥ ॥

तत. शेपद्रव्यव्ययेन भ्रातृजायानां विविधान्याभरणानि व्यधापयत् । तद्यथा–हारा-ऽर्धहार-त्रिसर-पञ्चसर-सप्तसर-नवसरा-ऽष्टादशसरादीनि, तथाऽपराणि कनकावलि-रत्नावलि-मुक्तावलिप्रमुखाणि कटि-कण्ठ-कर्ण-करादिपु च शोभनानि आभरणानि कारयित्वाऽर्पितानि । ततो भ्रातृजायाः समुदिता मुदिता देवर प्रति जगु –"हे देवर ! अस्मत्पूर्वकृतै पुण्यैरेव त्वमवातरः । अहो भवत सौभाग्यभङ्गी !, कटरेऽद्भुत भाग्यम् !, अहो तव लक्ष्मीणामवन्ध्यवीज वाणिज्यकौशलम् !, अहो तव सर्वक्रियानिपुणत्वेऽपि मृदुता !, अहो तव लघुवयसपि वृद्धानुकारिणी गतिः !। हे देवर ! त्वं चिरं जीव, चिरं नन्द, चिरं जय, चिरमस्मान् पालय, चिरं स्वजनान् रञ्जय, चिरं स्वकीयसच्चरित्रेण पवित्रय निजवंशम्" । एवं स्वस्वकान्ताभि. अत्यद्भुतगुणस्तुति कृतां निशम्य धनदत्ताद्यो वान्धवा ईर्ष्यालवोऽभवन् । अथ पिता तेपां मत्सरितानि वाक्यानि श्रुत्वा पुत्रानित्युवाच–"हे वत्सा. ! न तत् साधुजनोचितं यद् गुणेपु मत्सरित्वम् । शास्त्रेऽप्युक्तम्–ज्वालमालासङ्कुले वह्नौ निहितं स्वशरीर वरम्–युक्तम्, परन्तु गुणसम्पन्ने पुरुपे स्वल्पमपि मात्सर्यकरणं न युक्तम् । यतो निष्पुण्याः पुरुपा पुण्याढ्यस्य पुरुपस्य महोऽग्निना अतिशयेन दह्यमाना भाग्यहीनाः तत्पथं गन्तुमसमर्थाः पदे पदे विभापन्ते, प्रस्खलन्तीत्यर्थ. । आसतां दूरे गुणिनो यैरशेपभूतलं भूपितमस्ति–पृथ्वीतल मण्डितमस्ति, पुनर्येपां गुणानुरागोऽस्ति तेऽपि

पूर्विका विविधा रसवती कारयामास । ततो ज्ञाति-स्वजन-मित्रादींश्च निमन्त्रयामास, तेऽप्यायाता यथास्थानं सर्वे भोक्तुमुपाविशन् । तत्र प्रथमं कुलबालिकाः स्वादुफलानि नारङ्गादीनि खर्जूरद्राक्षादीनि च पर्यवेपयन्, तानि फलान्यास्वादयन्तो धन्यगुणवर्णनं कुर्वाणा विविधरसतृप्तिं गताः । तत सुस्वाद्यान् चित्तामोदकारकान् मोदकान् विविधराजद्रव्ययुतान् पर्यवेपयन् । ततो घृताऽऽचितान् स्वगर्वेत स्वर्गात् च्युतानिव विधुमण्डलसदृशान् शुभ्रान् आमोदपूरकान् घृतपूरान् पर्यवेपयन् । ततो माधुर्यरसातुरतामेटकान् नटनागरगोटकानिव गलरन्ध्रे प्रविश्य गटकेतिशब्दपाठकान् अत्युज्ज्वलान् पेटकान् पर्यवेपयन् । तत आहारशरीरोष्मोद्भूततृष्णातृप्तिखण्डकान् श्रीखण्डकान् मन्दाकिनीपुलिनगतसिकतोपमखण्डामण्डितमण्डकान् पर्यवेपयन् । ततो माधुर्यरसप्लाविताऽन्त करणानाम् आहारशक्तिमन्दताचूरिका लवण-हरिद्रा-मरिचकादिद्रव्यभूरिका अत्युष्णा पूरिका, तथा समस्तरसमिश्रितानि खर्जूरादीनि पर्यवेपयन् । तत सुरभि-शुभ्र-सुकुमार-सच्चिक्कण-सुक्षेत्रादिगुणयुतान् खण्ड-कलम-शालिजातीयान् तण्डुलान्, रोचकोत्पत्तिसमुद्रकान् मुद्गान्, तथा नागरजनप्रीत्यै पीततूवरीदालिं च पर्यवेपयन् । ततोऽतिपरिमलप्राज्यानि आज्यानि, तथाऽष्टादशसंस्कारभेदैर्विभिन्नानि व्यञ्जनानि च पर्यवेपयन् यथास्थाने । ततो भुक्तिसुभ्रुवो हास्यस्य संरम्भानिव करम्भान् पर्यवेपयन् । एवंविधविविधभुक्तियुक्तिभिर्हृष्टा सर्वेऽपि स्वजना बुभुजिरे । ततो भोजनोत्तरकाले ताम्बूलैर्मुखशोभां च भेजिरे ।

कथमपि मम पुत्रिण्डापि" । ततो गेयमाणगरो गुणिर्गणिमभाणीत्—"हे कल्याणि सच्छमत ! यथेच्छ पुत्रक, भवोऽस्मि रोगदोषसोपकरोऽस्मि, कथमपि कोपोत्पादक एषा सुता रोगं न करोमि" । अथ सा भार्या अभ्यधात्—"दृष्टः पापू एकस्य दृष्टा साधुरागतः, स गया दीयमानां भिक्षां न पश्यति । पुनः क्षणान्तरे पुनरागतः, भिक्षां च गृहीता । एतस्मिन् पुनः गोपने किं कारणम्" ? । आचार्य ... महा-
[illegible]

पुरुषा जगत्रये पूज्याः सन्ति । भोः पुत्राः ! गुणद्वेषात् पूज्योऽपि अपूज्य· स्यात्, गुणरागी तजाहीनोऽपि पूज्यो भवति । अत्र गुणराग-द्वेषविषये एको मुनियामलदृष्टान्तोऽस्ति, स श्रूयताम् । तथाहि—

गुणराग-द्वेषविषये पार्श्वस्थमुनियामलदृष्टान्त.

पुरा एक· कोऽपि गोपितेन्द्रियचापल्य तपसा कृशशरीरो ज्ञानार्णवपारीण उद्भूतभवभीतिर्मुनिरभूत् । स मुनिरन्यदा कस्मिंश्चिद्दिने गोचरचर्यायां भिक्षार्थं नगरे भ्रमन् ईर्यासमितोऽच्छभमानसो निस्मप्रमत्त· कस्या अपि स्त्रिया· सद्मनि गत· । स्त्रीणामनेकहाव-भाव-विभ्रम-कटाक्षादिविलासदर्शनैरपि अक्षुब्धमनाः कूर्म इव गोपितेन्द्रियो गृहे प्रविष्ट· सन् धर्षिताऽरातिर्महर्षिं जगति कल्पद्रुमाभां 'धर्मलाभ' इति गिर वितरन् उचितदेशे स्थित· । ततो गृहमध्ये स्थिता युवतिस्तम् ऋषिराजमागतं दृष्ट्वा धर्मस्पृहावती निर्मायबुद्धिर्भैक्षं करे कृत्वा हर्म्याद् बहिर्यावता आययौ तावताऽसौ मुनिस्तं भैक्षम् अलात्वैवाऽन्यतो गत । तत· सा श्राद्धी अदत्तं मुनि गतं दृष्ट्वा हताशा स्व भाग्य निन्दन्ती खेदं चकार । अथ तत्रैव क्षणान्तरे दैवयोगेन एको गुणरागवान् वेषमात्रधर साधुरागत· । पुन सा श्राद्धी तमागतं दृष्ट्वा भैक्षद्रव्यं करे कृत्वा मुनि निमन्त्रयामास, मुनिरपि तद् भैक्षं कक्ष्यकरोत् । अथ सा श्राद्धी प्रथम-द्वितीययोर्मिथो विशेषं दृष्ट्वा एवमब्रवीत्—"भो ऋषे ! यदि तव रोषोत्पत्तिर्न भवति तदा

कमपि प्रश्न प्रष्टुमिच्छामि"। ततो वेपमात्रधरो मुनिर्वाणीमभाणीत्–"हे कल्याणि स्वच्छमत ! यथेच्छं पृच्छ, यतोऽह रोपदोपशोपकरोऽस्मि, कस्यापि क्रोधोत्पादक वचन श्रुत्वा रोपं न करोमि"। अथ सा श्राद्धी अभ्यधात्–"त्वत्तः प्राग् एकस्त्वत्समः साधुरागत, स मया दीयमानां भिक्षां दृष्ट्वा पश्चाद्गत। पुन क्षणान्तरे यूयमागताः, भिक्षा च गृहीता। एतस्मिन् युवयोर्वैपम्ये किं कारणम्"?। श्राद्ध्या एवमुक्ते सति स वेपमात्रधरः साधु. प्राह–"हे कल्याणि भद्रे ! ते मुनय प्राणिरक्षणपरायणा महात्मानः सनवब्रह्मगुप्तयः। ते च निर्ममा मुनय एतस्य धर्मगात्रस्य यात्रामात्रार्थं रूक्षं भैक्षमश्नन्ति। अन्ताहारं प्रान्ताहारं तुच्छाहारं उञ्छवृत्त्या समागतं इङ्गालधूमादिदोपरहितमश्नन्ति, न तु अतिस्निग्ध-मधुरादि। हे कल्याणि ! नीचद्वारे अन्धकारेण गहने तव सदने अचक्षुर्विपये कृपालवो मुनयो भिक्षा न गृह्णन्ति, अतस्ते पश्चाद्गताः। 'अथ त्वया कुतो गृहीता'? हे भद्रे ! यद्येव पृच्छसि तदा शृणु–अह पुनर्वेपमात्रोपजीवित्वात् श्रमणाभासः, न तु तात्त्विकः। हे कल्याणि ! अग्रेतनसाधोर्धैर्यं क ? यतः प्राणितेऽपि गतस्पृहः। ईदृग्गुणवत. सकाशाद् हीनसत्त्वो देहलालनलालसः पुनरहं कियन्मात्रः ?। फालहतद्विपस्य मृगाऽरातेरग्रे शृगाल कियन्मात्रः ?, मार्तण्डमण्डलस्याग्रे खद्योतोद्योत. कियन्मात्रः ?। स तु तात्त्विकभावमुनि सर्वगुणरत्नविभूपितः। हे भद्रे ! अहं तु चञ्चापुरुपवद् नाममात्रधारको वेपाडम्बरेण उदरवृत्तिं करोमि, अतस्तस्य मम च मध्ये महदन्तरमस्ति"।

पुरुषा जगत्त्रये पूज्याः सन्ति। भोः पुत्राः! गुणद्वेषात् पूज्योऽपि अपूज्य स्यात्, गुणरागी तेजोहीनोऽपि पूज्यो भवति। अत्र गुणराग-द्वेषविषये एको मुनियामलदृष्टान्तोऽस्ति, स श्रूयताम्। तथाहि—

गुणराग-द्वेषविषये पार्श्वस्थमुनियामलदृष्टान्तः

पुरा एकः कोऽपि गोपितेन्द्रियचापल्य. तपसा कृशशरीरो ज्ञानार्णवपारीण उद्भूतभवभीतिर्मुनिरभूत्। स मुनिरन्यदा कस्मिंश्चिद्दिने गोचरचर्यायां भिक्षार्थं नगरे भ्रमन् ईर्यासमितोऽच्छमानसो नित्यमप्रमत्तः कस्या अपि स्त्रिया. सद्मनि गतः। स्त्रीणामनेकहाव-भाव-विभ्रम-कटाक्षादिविलासदर्शनैरपि अक्षुब्धमना. कूर्म इव गोपितेन्द्रियो गृहे प्रविष्ट सन् धर्षिताऽरातिर्महर्षि जगति कल्पद्रुमाभां 'धर्मलाभ' इति गिर वितरन् उचितदेशे स्थित। ततो गृहमध्ये स्थिता युवतिस्तम् ऋषिराजमागतं दृष्ट्वा धर्मस्पृहावती निर्मायबुद्धिर्भैक्षं करे कृत्वा हर्म्याद् बहिर्यावता आययौ तावताऽसौ मुनिस्तं भैक्षम् अलात्वैवाऽन्यतो गत। तत सा श्राद्धी अदत्तं मुनि गतं दृष्ट्वा हताशा स्व भाग्यं निन्दन्ती खेदं चकार। अथ तत्रैव क्षणान्तरे दैवयोगेन एको गुणरागवान् वेषमात्रधरः साधुरागतः। पुन. सा श्राद्धी तमागतं दृष्ट्वा भैक्षद्रव्यं करे कृत्वा मुनि निमन्त्रयामास, मुनिरपि तद् भैक्षं कक्ष्यकरोत्। अथ सा श्राद्धी प्रथम-द्वितीययोर्मिथो विशेषं दृष्ट्वा एवमब्रवीत्—"भो ऋषे! यदि तव रोषोत्पत्तिर्न भवति तदा

एवमुक्त्वा स साधुर्गत. । सा श्राद्धी व्यचिन्तयत्–"अहो ! धन्यौ इमौ द्वावपि वाचंयमौ । एकस्ता-
वद् गुणरत्नरत्नाकर , द्वितीयो हि गुणरागी, अतो द्वावपि श्लाघनीयौ । यत उक्तञ्च—

"नाऽगुणी गुणिन वेत्ति, गुणी गुणिषु मत्सरी । गुणी च गुणरागी च, सरलो विरलो जनः" ॥ १ ॥

"जगति प्रमादमोहितमतिर्लोक पदे पदे स्वस्तुते परनिन्दायाश्च कर्ता दृश्यते, परन्तु परस्तुतः स्व-
निन्दायाश्च कर्ता कोऽपि न विद्यते" । एवं तयोर्गुणानुमोदनं कुर्वती स्थिता ।

ईदृशेऽवसरेऽपर एक. कोऽपि विगोपितव्रतः पार्श्वस्थः श्रमणो भिक्षार्थमागत' । स कीदृश ?, गुणिषु प्रबलद्वेष. परच्छिद्रान्वेषी असूयाज्वलितहृदय' वेषमात्रोपजीवकः । तमागतं दृष्ट्वा तया श्राद्धा स्वगृहादन्नादिकमानीय स लिङ्गधारी प्रतिलाभितः । तदनन्तरं तया तथैव पूर्ववद् व्यतिकरं निवेद्य स पृष्ट । अथ स श्रमणधृष्टोऽब्रवीत्–"हे भद्रे ! तौ महत्त्वार्थौ द्वावपि मया ज्ञातौ । तत्र प्रथमो मायाकार इव मायया जनमनांसि रञ्जयति, तथा चाऽपरो पटु-चाटुवचनपरो वनीपक इव मायया स्वदोषकथनादिरङ्ककला कृत्वा सुखेन सदोदरं पूरयति, साधुत्वं च अन्यस्तुत्या प्रकटयति, परन्तु, दम्भसमुद्रावेतौ । हे कल्याणि भद्रे ! अहं तु दम्भसंरम्भवर्जितो निर्मायोऽस्मि, यथालब्धाऽन्नपानादिग्राही, परन्तु न प्रतिक्षणं प्रतिद्रव्य दोषप्रच्छनादिकपटकदाग्रहकारी, सरलस्वभावेन प्रवर्ते । हे

१ याचक ।

भद्रे ! प्राग् मयाऽपि ईदृशी जनरञ्जनकारिणी माया बहुशोभार्थं बहुश. कृता, भद्रकजनान् विप्र- तार्य सोत्कर्षं सम्पूर्य भुक्ता, संप्रति मुक्ता च। तस्मादनयोर्वञ्चकत्व मयाऽवधारितमस्ति। मया तु अ- स्मिन्न कश्चित् सारो दृष्ट , अतस्त्यक्तम्, सरलता चाऽङ्गीकृता"। एवमुक्त्वा गतो लिङ्गी। तदा स्फुर- त्कोपा सा उपासिका हृदि एव दध्यौ–"अहो ! ईर्ष्यासङ्गी लिङ्गी कीदृशमसम्बद्ध वाक्यं प्रलपति ?, अतोऽनुत्सारितमात्सर्यं काञ्जिककुथितं श्रोतुमयोग्यम्। एकमेतस्य नैर्गुण्यं जगत्यऽपि न माति। अहो निष्कारणमस्येर्ष्यालुत्वं दृष्टम्'। यत आद्यो मुनिर्गुणिनामग्रणीः समस्तगुणरत्नानां भाण्डागारम्, द्वितीय. पुनर्गुणरागी गुणिनां गुणजल्पने शतमुखः, तथाऽशक्ततया स्वदोषप्रकटनपटुः, अतो लोके उभावपि शुभाशयौ, एतौ पूज्यतमौ ज्ञेयौ। तृतीय' पुनः पापीयान् दोषव्यापी गुणमत्सरी अदृष्टव्यमु- खः पूजादिकं नार्हति' । यथा तया श्राद्धा निर्गुणोऽपि गुणरागी गुणी च यथावत्पूजितौ, नित्य मत्सरिलिङ्गिनं च दूरतोऽत्यजत्, तथा वत्सा! मात्सर्यदोषमुत्सार्य साधुवादकल्पलतां गुणरागितां भजध्वम्। एतादृशीं चारुगुणानुरागसम्बोधनीं धनसारवाचमाकर्ण्य त्रिभ्रातृवर्जस्वजना प्रमोदमधुः।

॥इति श्रीतपागच्छाधिराजश्रीसोमसुन्दरसूरिपट्टप्रभाकरविनेयश्रीजिनकीर्तिसूरिविरचितस्य पद्यबन्धधन्यचरित्रशा- लिनः श्रीदानकल्पद्रुमस्य महोपाध्यायश्रीधर्मसागरगणिनामन्वये महोपा० श्रीहर्षसागरगणिप्रपौत्र–महोपा० श्रीज्ञा- नसागरगणिशिष्याल्पमतिग्रथितगद्यरचनाप्रबन्धे भक्तदानाख्यप्रथमशाखाया स्वर्णलक्षोपार्जननामा प्रथमः पल्लवः॥

अथ द्वितीयः पल्लवः

अथ पितरं प्रति पुत्रा प्रोचुर्वचस्विजनरीत्या—"हे तात! अस्माकं चित्ते कदापि मत्सरः स्थिति न धत्ते, परन्तु दैवतस्यापि केनापि विहितं मिथ्याशंसनं न क्षमामहे, तर्हि अन्यदेहिनो मिथ्याकथां श्रुत्वा कथं सहामहे?। हे तात! भवता मुहुर्मुहुर्धन्यवर्णनं क्रियते, परन्तु धन्यश्छलालेखं वाचयित्वा वञ्चकवत् छलक्रिया कृत्वा धनलक्षमुपार्जयत्। एतदुपार्जनं काकतालीय, न तु पुनः सार्वकालिकम्। व्यवहारनीत्या तु यथार्हं धनं सर्वदा लभ्यते, इह तु कादाचित्कं शिष्टा न प्रमाणयन्ति'। इत्याद्युक्तियुक्तिगर्भां पुत्रगिरं श्रुत्वा पुनस्तेषां पुत्राणां प्रतीत्यर्थं धनसारश्चतुःषष्टि चतुःषष्टि स्वर्णमापकान् ददौ। ततस्ते त्रयोऽपि तान् स्वर्णमापकान् लात्वा यथाक्रमं चतुष्पथं प्रासाः। ते सर्वे लक्ष्मीसमीहया स्वस्वकलाकौशल्यं विस्तारयन्तोऽपि स्वस्वकर्मोचिता लाभहानीरानीय स्वगृहमागताः। द्वात्रिंशन्मापजन्यलाभतोऽपि न्यून समानं वा, परं धन्यतुलां कोऽपि न करोति।

अथाऽन्यदिने पितुराज्ञया धन्य. स्वर्णमापकान् लात्वा वाणिज्याम्रलतां सेवितुं प्रारेभे। कर्पूर-स्वर्ण-माणिक्य वस्त्रादिवाणिज्यापणवीथिषु गच्छन् कुशकुनव्रातैर्निषिद्धो न्यवर्तत। पुन क्षणान्तर

स्थित्वा शकुनमार्गणां कुर्वत पशुक्रयचतुष्पथे मार्गे शुभशकुनानि जातानि। ततः शकुनानि वन्दित्वा तस्मिन्नेव चतुष्पथे व्यवसायार्थं गत.। तत्रैकं सद्गुणं शास्त्रोक्तशुद्धलक्षणलक्षितं हुडं ददर्श। तत. शुभलक्षणै. पूर्णं हुडं विज्ञाय पञ्चमाषकस्वर्णमूल्येन तं हुडं गृहीत्वा यावदायाति तावता राजमार्गे राजपुत्र. स्वर्णलक्ष पणीकृत्य स्वकीयं हुडमग्रे कृत्वा स्थित.। एवमन्येऽपि हुडयुद्धरसिकाः स्वस्वहुडं करे कृत्वा परित स्थिता. सन्ति। अथ राजपुत्राऽग्रचारिपुरुषेणोक्तम्—'स्वामिन्! एष धनसारव्यवहारिपुत्रो हुडं गृहीत्वाऽऽगच्छति, अस्य पिता धनाढ्योऽस्ति, अत एनं सामवचनैस्तोषयित्वा अनेन सार्द्धं हुडहोडां कृत्वा लक्षधन ग्रहीष्याम.'। इति मन्त्रणं कृत्वा सम्मुख गच्छन्ति। धन्यकुमार समाहूय भाषित.—'भो धन्यकुमार! अस्मदीयहुडेन सह भवदीयो हुडो युद्धं कर्तुं समर्थश्चेद् लक्षद्रव्यपणेन युद्ध काराप्यते। यदि भवदीयहुडजयो भवेत् तदा लक्षस्वर्णं तव दास्यते, चेद् यद्यस्मदीयो जेष्यति तदा लक्षस्वर्णं भवत्पार्श्वाद् ग्रहीष्यामि'। इति राजकुमारोक्तं श्रुत्वा चिन्तितम्—'सर्वलक्षणसम्पूर्णो दुर्बलोऽपि मम हुडो युद्धे जेष्यति, अतो लक्षधनमागत कथं मुञ्चामि'[१]। इति निश्चित्य राजहुडेन सह त हुड योधयामास। ततो भाग्याधिकस्य धन्यस्य सर्वाङ्गलक्षणपूर्णेन हुडेन जितम्, स्वर्णलक्षं च गृहीतम्, यतो द्यूते युद्धे रणे वादे यतो धर्मस्ततो जयः। अथ राजकुमारश्चिन्तयति—'अहो अस्य

१ मेढकम्।

अथ द्वितीयः पल्लवः

अथ पितरं प्रति पुत्राः प्रोचुर्वचस्विजनरीत्या—"हे तात ! अस्माकं चित्ते कदापि मत्सरः स्थितिं न धत्ते, परन्तु दैवतस्यापि केनापि विहितं मिथ्याशंसनं न क्षमामहे, तर्हि अन्यदेहिनो मिथ्याकथां श्रुत्वा कथं सहामहे ? । हे तात ! भवता मुहुर्मुहुर्धन्यवर्णनं क्रियते, परन्तु धन्यश्छलालेखं वाचयित्वा वञ्चकवत् छलक्रियां कृत्वा धनलक्षमुपार्जयत् । एतदुपार्जनं काकतालीय, न तु पुनः सार्वकालिकम् । व्यवहारनीत्या तु यथार्हं धनं सर्वदा लभ्यते, इह तु कादाचित्कं शिष्टा न प्रमाणयन्ति' । इत्याद्युक्तियुक्तिगर्भां पुत्रगिरं श्रुत्वा पुनस्तेषां पुत्राणां प्रतीत्यर्थं धनसारश्चतुःषष्टिं चतुःषष्टिं स्वर्णमाषकान् ददौ । ततस्ते त्रयोऽपि तान् स्वर्णमाषकान् लात्वा यथाक्रमं चतुष्पथं प्राप्ताः । ते सर्वे लक्ष्मीसमीहया स्वस्वकलाकौशल्यं विस्तारयन्तोऽपि स्वस्वकर्मोचिता लाभहानीरानीय स्वगृहमागताः । द्वात्रिंशन्माषजन्यलाभतोऽपि न्यूनं समानं वा, परं धन्यतुलां कोऽपि न करोति ।

अथाऽन्यदिने पितुराज्ञया धन्यः स्वर्णमाषकान् लात्वा वाणिज्याम्रलतां सेवितुं प्रारेभे । कर्पूर-स्वर्ण-माणिक्य-वस्त्रादिवाणिज्यापणवीथिषु गच्छन् कुशकुनव्रातैर्निषिद्धो न्यवर्तत । पुनः क्षणान्तर

स्थित्वा शकुनमार्गणां कुर्वत॰ पशुक्रयचतुष्पथे मार्गे शुभशकुनानि जातानि । तत॰ शकुनानि वन्दित्वा तस्मिन्नेव चतुष्पथे व्यवसायार्थं गतः । तत्रैकं सद्गुणं शास्त्रोक्तशुद्धलक्षणलक्षितं हुडं ददर्श । तत शुभलक्षणै पूर्णं हुडं विज्ञाय पञ्चमापकस्वर्णमूल्येन तं हुडं गृहीत्वा यावदायाति तावता राजमार्गे राजपुत्र॰ स्वर्णलक्ष पणीकृत्य स्वकीयं हुडमग्रे कृत्वा स्थित । एवमन्येऽपि हुडयुद्धरसिका॰ स्वस्वहुडं करे कृत्वा परित स्थिता॰ सन्ति । अथ राजपुत्राऽग्रचारिपुरुषेणोक्तम्–'स्वामिन्! एप धनसारव्यवहारिपुत्रो हुडं गृहीत्वाऽऽगच्छति, अस्य पिता धनाढ्योऽस्ति, अत एनं सामवचनैस्तोषयित्वा अनेन सार्द्धं हुडहोडां कृत्वा लक्षधन ग्रहीष्यामः'। इति मन्त्रण कृत्वा सम्मुखं गच्छन्ति । धन्यकुमार समाहूय भाषित॰–'भो धन्यकुमार! अस्मदीयहुडेन सह भवदीयो हुडो युद्धं कर्तुं समर्थश्चेद् लक्षद्रव्यपणेन युद्ध काराप्यते । यदि भवदीयहुडजयो भवेत् तदा लक्षस्वर्णं तव दास्यते, चेद् यद्यस्मदीयो जेष्यति तदा लक्षस्वर्णं भवत्पार्श्वाद् ग्रहीष्यामि'। इति राजकुमारोक्तं श्रुत्वा चिन्तितम्–'सर्वलक्षणसम्पूर्णो दुर्बलोऽपि मम हुडो युद्धे जेष्यति, अतो लक्षधनमागत कथं मुञ्चामि'? । इति निश्चित्य राजहुडेन सह त हुडं योधयामास । ततो भाग्याधिकस्य धन्यस्य सर्वाङ्गलक्षणपूर्णेन हुडेन जितम्, स्वर्णलक्षं च गृहीतम्, यतो द्यूते युद्धे रणे वादे यतो धर्मस्ततो जयः । अथ राजकुमारश्चिन्तयति–'अहो अस्य

१ मेढकम् ।

अथ द्वितीयः पल्लवः

अथ पितरं प्रति पुत्राः प्रोचुर्वचस्विजनरीत्या—"हे तात! अस्माकं चित्ते कदापि मत्सरः स्थितिं न धत्ते, परन्तु दैवतस्यापि केनापि विहितं मिथ्याशंसनं न क्षमामहे, तर्हि अन्यदेहिनो मिथ्याकथां श्रुत्वा कथं सहामहे? । हे तात! भवता मुहुर्मुहुर्धन्यवर्णनं क्रियते, परन्तु धन्यश्छलालेखं वाचयित्वा वञ्चकवत् छलक्रियां कृत्वा धनलक्षमुपार्जयत् । एतदुपार्जनं काकतालीयं, न तु पुनः सार्वकालिकम् । व्यवहारनीत्या तु यथार्हं धनं सर्वदा लभ्यते, इह तु कादाचित्कं शिष्टा न प्रमाणयन्ति" । इत्याद्युक्तियुक्तिगर्भां पुत्रगिरं श्रुत्वा पुनस्तेषां पुत्राणां प्रतीत्यर्थं धनसारश्चतुःषष्टिं चतुःषष्टिं स्वर्णमापकान् ददौ । ततस्ते त्रयोऽपि तान् स्वर्णमापकान् लात्वा यथाक्रमं चतुष्पथं प्राप्ताः । ते सर्वे लक्ष्मीसमीहया स्वस्वकलाकौशल्यं विस्तारयन्तोऽपि स्वस्वकर्मोचिता लाभहानीरानीय स्वगृहमागताः । द्वात्रिंशन्मापजन्यलाभतोऽपि न्यूनं समानं वा, परं धन्यतुलां कोऽपि न करोति ।

अथाऽन्यदिने पितुराज्ञया धन्यः स्वर्णमापकान् लात्वा वाणिज्याम्रलतां सेवितुं प्रारेभे । कर्पूर-स्वर्ण-माणिक्य-वस्त्रादिवाणिज्यापणवीथिषु गच्छन् कुशकुनव्रातैर्निषिद्धो न्यवर्तत । पुनः क्षणान्तरं

स्थित्वा शकुनमार्गणां कुर्वत. पशुक्रयचतुष्पथे मार्गे शुभशकुनानि जातानि। ततः शकुनानि वन्दित्वा
तस्मिन्नेव चतुष्पथे व्यवसायार्थं गत.। तत्रैकं सद्गुणं शास्त्रोक्तशुद्धलक्षणलक्षितं [1]हुडं ददर्श। तत. शुभ-
लक्षणै. पूर्णं हुडं विज्ञाय पञ्चमापकस्वर्णमूल्येन तं हुडं गृहीत्वा यावदायाति तावता राजमार्गे राज-
पुत्र. स्वर्णलक्ष पणीकृत्य स्वकीयं हुडमग्रे कृत्वा स्थित.। एवमन्येऽपि हुडयुद्धरसिकाः स्वस्वहुडं करे
कृत्वा परित स्थिता. सन्ति। अथ राजपुत्राऽग्रचारिपुरुपेणोक्तम्—'स्वामिन्! एप धनसारव्यवहा-
रिपुत्रो हुडं गृहीत्वाऽऽगच्छति, अस्य पिता धनाढ्योऽस्ति, अत एनं सामवचनैस्तोपयित्वा अनेन
सार्द्धं हुडहोडां कृत्वा लक्षधन ग्रहीष्याम.'। इति मन्त्रणं कृत्वा सम्मुखं गच्छन्ति। धन्यकुमार समा-
हूय भापित.—'भो धन्यकुमार! अस्मदीयहुडेन सह भवदीयो हुडो युद्धं कर्तुं समर्थश्चेद् लक्षद्रव्यप-
णेन युद्ध काराप्यते। यदि भवदीयहुडजयो भवेत् तदा लक्षस्वर्णं तव दास्यते, चेद् यद्यस्मदीयो
जेष्यति तदा लक्षस्वर्णं भवत्पार्श्वाद् ग्रहीष्यामि'। इति राजकुमारोक्तं श्रुत्वा चिन्तितम्—'सर्वलक्ष-
णसम्पूर्णो दुर्बलोऽपि मम हुडो युद्धे जेष्यति, अतो लक्षधनमागत कथं मुञ्चामि'?। इति निश्चित्य
राजहुडेन सह त हुड योधयामास। ततो भाग्याधिकस्य धन्यस्य सर्वाङ्गलक्षणपूर्णेन हुडेन जितम्, स्वर्ण-
लक्षं च गृहीतम्, यतो द्यूते युद्धे रणे वादे यतो धर्मस्ततो जयः। अथ राजकुमारश्चिन्तयति—'अहो अस्य

१ मेढकम्।

दुर्वलेन हुडेन मम हुडो जितः'। कस्मिन्नपि देशे उत्पन्न सुलक्षणपूर्णोऽय हुडश्चेद् यदि मया गृह्यते तदाऽन्यदीयान् हुडान् जित्वाऽनेकलक्षान् समुपार्जयामि'। इति विचिन्त्य राजपुत्रो धन्य प्रति प्राह– 'भवदीयोऽयं हुडोऽस्मद्योग्योऽस्ति। भवादृशां महेभ्यानामीदृश पशुपालन प्रशस्तं न । हुडखेलनादि राजपुत्राणामेव घटते न तु व्यापारिणाम्, अत इम हुड यथालग्नम् इच्छापूर्वक वा मूल्य गृहीत्वाऽस्मान् देहि'। ततो धन्येन राजकुमारोक्त श्रुत्वा विचिन्तितम्–'यत इयं हुडयुद्धादिक्रिया महेभ्यपुत्राणा यशस्कृन्न भवति, अतो यदीप्सितं मूल्यं दत्त्वा गृह्णाति चेद्ददामि'। इति सम्प्रधार्य धन्य स्मित्वा इत्युवाच–'हे स्वामिन्! अय हुडः समस्तलक्षणैरन्यूनोऽस्ति, महत्या गवेषणया लब्ध, बहुतरधनव्ययेन गृहीतः स कथ दीयते? । परन्तु स्वामिवाक्यं दुर्लङ्घ्य कथमन्तर्गडु क्रियते?, ततो लक्षं धनं दत्त्वा गृह्यताम्। भवदीये कार्ये चाऽधिकं पणय कर्तुं नोचितम्, अद्यदिनं यावद् लक्षाधिकं किञ्चिलग्नम्, अतो लक्षमात्र दत्त्वा सुखेन स्वक्रीडापात्रं कुरुत'। राजपुत्रेणापि कुमारोक्तं पणयं दत्त्वा हुडो जगृहे। यतो क्रायके सति वणिजोऽधिकं मूल्यं वर्धयन्ति, ग्राहकोऽपि स्वस्पृहातुरतया पीडावशतो लक्षेणापि तद् ग्राह्यं वस्तु अपेक्षते, न पुन क्रयाणकरम्यताम्। स धन्योऽपि द्विलक्षलाभयुतो गृहं गत.। तत प्रथमतो द्विगुणं लाभ दृष्ट्वा कीर्तिः प्रशस्तिश्च ववृधे। सर्वे स्वजना. परां तुष्टिं जग्मु, यत प्रगेऽर्कवद् जगति उद्गत एव वन्द्यते। ततो वहुभि प्रकारै. स्वजनै. परजनैश्च कृतां धन्यकुमारश्लाघां श्रुत्वा धन्या-

अजाख — पि तान् त्रीन् पुत्रान् पिता हितमेवं प्राह—

"भो — धानम्, अतो नयनिपुणै. सौजन्यमेव श्रयणी-

यम्। — द्द्रुहं राहुं कि बुधाः क्रूरं न कथयन्ति ?।

कर्मैकव — सर्वत्र, किमनया विडम्बनया ?। उक्तञ्च—

" — ाः सर्वे, भूष्यन्ते चिबुकं विना" ॥ १ ॥

भा — था विष्णुनाऽब्धिमन्थने चतुर्दश रत्नानि लब्धानि, पुनर्वृद्धेनापि महेश्वरेण कालकूटं विषं लब्धम्। अतो भाग्य विना शुभान्वयजातानामपि सौभाग्य न भवति, अमृतादपि संजात. पङ्क. पादे लग्न. प्रमार्ज्य दूरतस्त्यज्यते। लोकेऽप्युक्तम्—

"अपि रत्नाकरान्तःस्थैर्भाग्योन्मानेन लभ्यते। पिवत्यौर्वोऽम्बुधेरम्बु ब्राह्मीवलयमध्यगम्" ॥ १ ॥

भोः पुत्राः! अत्युन्नतैः सहाऽसूया स्वविनाशाय भवति, मेघाऽसूयात. किमष्टापदजीवस्याऽङ्गभङ्गो न भवति ?। य. पुरुषोऽन्येषामुत्कर्षं दृष्ट्वा श्रुत्वा च मत्सरी भवेत् स दैवहतः पुरुष. पङ्कप्रिय इव दु.खभाजनं स्यात्। तथाहि—

ईर्ष्योपरि पङ्कप्रियकथा

जम्बूद्वीपे दक्षिणभरते शत्रुभिरयोध्या अयोध्या नाम्ना नगरी प्रवसति स्म। तत्रेक्ष्वाकुवंशोद्भवो

दुर्बलेन हुडेन मम हुडो जितः ! । कस्मिन्नपि देशे उत्पन्नः सुलक्षणपूर्णोऽय हुडश्चेद् यदि मया गृह्यते तदाऽन्यदीयान् हुडान् जित्वाऽनेकलक्षान् समुपार्जयामि' । इति विचिन्त्य राजपुत्रो धन्यं प्रति प्राह– 'भवदीयोऽयं हुडोऽस्मद्योग्योऽस्ति । भवादृशां महेभ्यानामीदृश पशुपालन प्रशस्तं न । हुडखेलनादि राजपुत्राणामेव घटते न तु व्यापारिणाम्, अत इम हुड यथालब्धम् इच्छापूर्वक वा मूल्य गृहीत्वाऽस्मान् देहि' । ततो धन्येन राजकुमारोक्तं श्रुत्वा विचिन्तितम्–'यत इयं हुडयुद्धादिक्रिया महेभ्यपुत्राणा यशस्कृन्न भवति, अतो यदीप्सितं मूल्यं दत्त्वा गृह्णाति चेद्ददामि' । इति सम्प्रधार्य धन्य स्मित्वा इत्युवाच–'हे स्वामिन्! अय हुड· समस्तलक्षणैरन्यूनोऽस्ति, महत्या गवेषणया लब्ध·, बहुतरधनव्ययेन गृहीतः स कथं दीयते ? । परन्तु स्वामिवाक्यं दुर्लङ्घ्य कथमन्तर्गडु क्रियते ?, ततो लग्नं धनं दत्त्वा गृह्यताम् । भवदीये कार्ये चाऽधिकं पण्य कर्तुं नोचितम्, अद्यदिनं यावद् लक्षाधिकं किञ्चिल्लब्धम्, अतो लक्षमात्र दत्त्वा सुखेन स्वक्रीडापात्रं कुरुत' । राजपुत्रेणापि कुमारोक्तं पण्यं दत्त्वा हुडो जगृहे । यतो क्रायके सति वणिजोऽधिकं मूल्यं वर्धयन्ति, ग्राहकोऽपि स्वस्पृहातुरतया पीडावशतो लक्षेणापि तद् ग्राह्यं वस्तु अपेक्षते, न पुन क्रयाणकरम्यताम् । स धन्योऽपि द्विलक्षलाभयुतो गृहं गत· । तत प्रथमतो द्विगुण लाभ दृष्ट्वा कीर्ति प्रशस्तिश्च ववृधे । सर्वे स्वजना· परां तुष्टि जग्मु, यत प्रगेऽर्कवद् जगति उद्गत एव वन्द्यते । ततो बहुभि प्रकारैः स्वजनै· परजनैश्च कृतां धन्यकुमारश्लाघां श्रुत्वा धन्या-

अजात्व ... पि तान् त्रीन् पुत्रान् पिता हितमेवं प्राह—
"भो ... थानम्, अतो नयनिपुणै. सौजन्यमेव श्रयणी-
यम्। ... रद्रुहं राहुं किं बुधा. क्रूरं न कथयन्ति ?।
कर्मैकव ... सर्वत्र, किमनया विडम्बनया ?। उक्तञ्च—

"... ा: सर्वे, भूष्यन्ते चिबुकं विना" ॥ १ ॥

भा... यथा विष्णुनाऽब्धिमन्थने चतुर्दश रत्नानि लब्धानि, पुनर्वृद्धेनापि महेश्वरेण कालकूट विषं लब्धम्। अतो भाग्य विना शुभान्वयजातानामपि सौभाग्य न भवति, अमृतादपि संजात. पङ्कः पादे लग्नः प्रमार्ज्य दूरतस्त्यज्यते। लोकेऽप्युक्तम्—

"अपि रत्नाकरान्तःस्थैर्भाग्योन्मानेन लभ्यते। पिबत्यौर्वोऽम्बुधेरम्बु ब्राह्मीवलयमध्यगम्" ॥ १ ॥

भो. पुत्राः! अत्युन्नतैः सहाऽसूया स्वविनाशाय भवति, मेघाऽसूयात' किमष्टापदजीवस्याऽङ्गभङ्गो न भवति ?। य पुरुषोऽन्येषामुत्कर्षं दृष्ट्वा श्रुत्वा च मत्सरी भवेत् स दैवहत. पुरुषः पङ्कप्रिय इव दु.खभाजनं स्यात्। तथाहि—

ईर्ष्योपरि पङ्कप्रियकथा

जम्बूद्वीपे दक्षिणभरते शत्रुभिरयोध्या अयोध्या नाम्ना नगरी प्रवसति स्म। तत्रेक्ष्वाकुवंशोद्भवो

दुर्बलेन हुडेन मम हुडो जितः'। कस्मिन्नपि देशे उत्पन्न' सुलक्षणपूर्णोऽय हुडश्चेद् यदि मया गृह्यते तदाऽन्यदीयान् हुडान् जित्वाऽनेकलक्षान् समुपार्जयामि'। इति विचिन्त्य राजपुत्रो धन्यं प्रति प्राह– 'भवदीयोऽयं हुडोऽस्मद्योग्योऽस्ति। भवादृशां महेभ्यानामीदृशं पशुपालनं प्रशस्तं न। हुडखेलनादि राजपुत्राणामेव घटते न तु व्यापारिणाम्, अत इम हुड यथालग्नम् इच्छापूर्वकं वा मूल्य गृहीत्वाऽस्मान् देहि'। ततो धन्येन राजकुमारोक्त श्रुत्वा विचिन्तितम्–'यत इयं हुडयुद्धादिक्रिया महेभ्यपुत्राणा यशस्कृन्न भवति, अतो यदीप्सितं मूल्यं दत्त्वा गृह्णाति चेद्ददामि'। इति सम्प्रधार्य धन्य' स्मितपूर्वं इत्युवाच–'हे स्वामिन्! अय हुडः समस्तलक्षणैरन्यूनोऽस्ति, महत्या गवेषणया लब्ध., बहुतरधनव्ययेन गृहीतः स कथ दीयते ?। परन्तु स्वामिवाक्यं दुर्लङ्घ्य कथमन्तर्गडु क्रियते ?, ततो लक्षं धनं दत्त्वा गृह्यताम्। भवदीये कार्यें चाऽधिकं पण्य कर्तुं नोचितम्, अद्यदिनं यावद् लक्षाधिकं किञ्चिल्लग्नम्, अतो लक्षमात्र दत्त्वा सुखेन स्वक्रीडापात्रं कुरुत'। राजपुत्रेणापि कुमारोक्तं पण्य दत्त्वा हुडो जगृहे। यतो क्रायके सति वणिजोऽधिकं मूल्यं वर्धयन्ति, ग्राहकोऽपि स्वस्पृहातुरतया पीडावशतो लक्षेणापि तद् ग्राह्यं वस्तु अपेक्षते, न पुन क्रयाणकरम्यताम्। स धन्योऽपि द्विलक्षलाभयुतो गृहं गत। तत प्रथमतो द्विगुण लाभ दृष्ट्वा कीर्ति. प्रशस्तिश्च ववृधे। सर्वे स्वजना परां तुष्टि जग्मु', यत. प्रगेऽर्कवद् जगति उद्गत एव वन्द्यते। ततो बहुभि प्रकारै. स्वजनै. परजनैश्च कृतां धन्यकुमारश्लाघां श्रुत्वा धन्या-

भवन्तं तत्र स्थापयामः’। इति पुत्रगिर श्रुत्वा सहर्षं कुम्भकारोऽप्यमन्यत, यत उत्तरकालहितं को न मन्यते ?। तत. पुत्राः क्वापि विजने वने सरस्तटे श्वापदाऽधृष्यां कुटीं विरचय्य भोजनाच्छादनादि-सामग्रीपूर्णां कृत्वा पितरं तत्र स्थापयामासु., यतः शास्त्रे पितरौ दुष्प्रतिकारौ कथितौ स्तः । अथ स कुम्भकारस्तत्र वने निरुपसर्ग. सुखेन परिवसति । तत्रेर्ष्याया प्रेरको नास्ति तेन कारणेन स्वेच्छया सुखेन कालनिर्गमं करोति । अथ तस्यैव नगरस्य भूपति. मृगयाव्यसनी नगरतो वहुसैन्यपरिवारयुतो गहनवने मृगयार्थं गतः । तत्र चैकं मृगयूथं दृष्ट्वा तद्वधाय अश्वो वाहितः । ततो धावमानमश्वं पश्यद् मृगयूथं नष्टम् । राज्ञापि तत्पृष्ठे धावमानेन वहुतराऽवनिर्लङ्घिता, मृगयूथं च क्वापि गिरिगह्व-रादौ अन्तर्गतम् । ततो मूढलक्ष्यो राजा इतस्तत. कानने भ्राम्यति । भ्रमन् भ्रमन् रविकिरणैस्तापि-तस्तृषाक्रान्तः क्षुधया प्रपीडितः कथमपि तत्र सरस्तीरे समागमत्। एकस्मिन् सघनतरुतले विश्राम्यन् स्थितः । ततः पङ्कप्रियेण तं राजानं दृष्ट्वोपलक्ष्य च स्वोटजस्थ करकस्थितं पाटलावासितं स्वादु सज्जन-चित्तवत् स्वच्छं शीतलं जलं पायितः । राजापि हिमशीतल जलं पीत्वाऽतिसुस्थो जात· । ततः पङ्क-प्रियेण यथोपपन्ना रसवती निर्माय विधिवद् भोजितः । राजापि तां सद्य उत्पन्नां रसवतीं भुक्त्वा विगतश्रमो जात·। पङ्कप्रियोपरि वहुतरं स्नेहं दधौ, यतोऽवसरे कृता भोजनादिसेवा यद्वा तद्वापि महार्घ्या भवति । ततोऽतिस्नेहं दधानो राजा पङ्कप्रियमपृच्छत्–‘भोः पङ्कप्रिय ! त्वमेकाकी केन कारणेन

जितारिनामा राजा श्रीरामचन्द्रवद् नीतिमार्गेण राज्य प्रतिपालयति। तत्रैक पङ्कप्रियाभिध कुम्भकारो
वसति वदान्यो जनमूर्धन्यो लक्ष्मीवान् विनीत स्वरप्रकृति । स ईर्ष्यालुतया परगुणान् श्रुत्वा न
सहते । ईर्ष्याधिक्याच्चाऽस्य सर्वेऽपि गुणा अदूष्यन्त, यथाऽर्णवस्य क्षारत्वत', चन्द्रमसश्च कलङ्कत' ।
यदि कस्यचिदुत्कर्षवार्ता प्रोच्यते तदा तस्य वार्तां श्रुत्वा ईर्ष्या जायते, ईर्ष्यया च दुर्निवारा शिरोव्यथा
जायते । कदापि कानपि जनान् स्वकीयान् परकीयान् वा गुणान् प्रजल्पतो वीक्ष्य तान् निषेद्धुम-
शक्त· स्वशिर ईर्ष्यया कुट्टयति । अथ च नि स्वा अपि स्वविवाहोत्सवादीन् प्रशंसन्ति, आत्मोत्कर्षाय
द्विगुण-त्रिगुणव्ययेन वर्द्धापयित्वा मिथ्यापि जल्पन्ति, अल्पव्यय कृत्वा बहुतरं भाषन्ते, यतोऽनधि-
गतागमरहस्यानां सर्वसंसारिणामियमनादिका जगत्स्थिति , स्वोत्कर्षं प्रबलतया भाषन्ते एव, तथाप्येष
जडाशयो दोषतो न व्यरंसीत् । तदा तस्य कोपाच्छिर· कुट्टयत शिरसि व्रणश्रेणिरभूत्, विषवल्ले-
रीर्ष्याया अरुणा पल्लवावलि' किमु ?, यतो हीनपुण्यस्य कोप स्वघाताय जायते । अथ हितकाङ्क्षिभिः
स्वसुतादिभिर्युक्त्या प्रबोध्यमानोऽपि नोपरमते, धिगस्तु जडचेतस , ये निष्कारणहठ वहन्ति, स्वोप-
घातेऽपि न त्यजन्ति ।

ततोऽन्यदा तस्य पुत्रा अभ्यधु·—'हे तात ! तवाऽधुना विजने वने स्थातु समीचीनतर यत्रेर्ष्याल-
वमात्रोद्भवो नास्ति । तस्माद् यदि भवदीया चित्तप्रसत्तिर्भवति तदा वयं विजने वने एकमुटजं कृत्वा

भवन्तं तत्र स्थापयामः'। इति पुत्रगिर श्रुत्वा सहर्षं कुम्भकारोऽप्यमन्यत, यत उत्तरकालहितं को न मन्यते ?। तत. पुत्रा. क्वापि विजने वने सरस्तटे श्वापदाऽधृष्यां कुटीं विरचय्य भोजनाच्छादनादि-सामग्रीपूर्णां कृत्वा पितरं तत्र स्थापयामासु., यतः शास्त्रे पितरौ दुष्प्रतिकारौ कथितौ स्तः । अथ स कुम्भकारस्तत्र वने निरुपसर्ग. सुखेन परिवसति । तत्रेर्ष्याया प्रेरको नास्ति तेन कारणेन स्वेच्छया सुखेन कालनिर्गमं करोति । अथ तस्यैव नगरस्य भूपति. मृगयाव्यसनी नगरतो बहुसैन्यपरिवारयुतो गहनवने मृगयार्थं गतः । तत्र चैकं मृगयूथं दृष्ट्वा तद्वधाय अश्वो वाहितः । ततो धावमानमश्वं पश्यद् मृगयूथं नष्टम् । राज्ञापि तत्पृष्ठे धावमानेन बहुतराऽवनिर्लङ्घिता, मृगयूथं च क्वापि गिरिगह्व-रादौ अन्तर्गतम् । ततो मूढलक्ष्यो राजा इतस्ततः कानने भ्राम्यति । भ्रमन् भ्रमन् रविकिरणैस्तापि-तस्तृषाक्रान्त. क्षुधया प्रपीडितः कथमपि तत्र सरस्तीरे समागमत्। एकस्मिन् सघनतरुतले विश्राम्यन् स्थितः । ततः पङ्कप्रियेण तं राजानं दृष्ट्वोपलक्ष्य च स्वोटजस्थ करकस्थितं पाटलावासितं स्वादु सज्जन-चित्तवत् स्वच्छं शीतल जलं पायितः । राजापि हिमशीतल जलं पीत्वाऽतिसुस्थो जात. । ततः पङ्क-प्रियेण यथोपपन्नां रसवतीं निर्माय विधिवद् भोजितः । राजापि तां सद्य उत्पन्नां रसवतीं भुक्त्वा विगतश्रमो जात. । पङ्कप्रियोपरि बहुतरं स्नेहं दधौ, यतोऽवसरे कृता भोजनादिसेवा यद्वा तद्वापि महार्घ्या भवति । ततोऽतिस्नेहं दधानो राजा पङ्कप्रियमपृच्छत्—'भो. पङ्कप्रिय ! त्वमेकाकी केन कारणेन

विजने वने स्थितोऽसि ?। यतो गृहिवेषो वने वास एतद्द्वय सङ्गतं न भवति, अतो वनस्थितिकारण ब्रूहि'। तत' पङ्कप्रियोऽवक्-"भो स्वामिन् ! जन्तवः स्वदोषैरेव क्लेशकष्टानि प्राप्नुवन्ति, नाऽत्र संशयः। आत्मोत्कर्षकरा नरा॰ प्रायोऽसम्बद्धं प्रजल्पन्ति, वृथा प्रस्फूलन्ति, तच्छ्रुत्वा ममाऽत्यन्तदु॰खकारिणीर्ष्या जायते। शिरोऽर्त्तिमिव दु सहां तामीर्ष्यां निरोद्धुमहमशक्त सन् व्रणघोरणिजर्जरं स्वमूर्द्धानमकुट्टयम्। ततोऽहं प्रतिदिनं लोकानां कूटवचनानि श्रुत्वा सहनाऽक्षम॰ स्वशिर॰कुट्टनादतिदु खित पुत्रैर्भाषित॰-'हे तात ! परोत्कर्षवचनश्रवणाऽक्षमस्य तव जनसङ्कुले नगरे वसनमयुक्तम्, अतस्त्वं वनगहने स्थिति कुरुष्व। यतो वनगहने मनुजाऽभावाद् ईर्ष्यासम्भवो न भवति, कारणानामभावे जातु कार्यं जायते किमु'?। एव पुत्रवचनं श्रुत्वा मयाप्यनुमतम्। ततः पुत्रैरस्मिन् वने खाद्यादिसामग्रीयुतां कुटीरचनां कृत्वा वासित॰, अतोऽहमत्र सुखेन तिष्ठामि"। इति पङ्कप्रियवचो निशम्य कृपाकूपारमानसो दिव्यविक्रमोऽपि तदीयदु खसङ्क्रान्त्या विव्यथे। ये बहुश्रुतास्ते परदु खवार्ताश्रवणेन मनागार्त्ता भवन्ति, यथा समाश्रयवृत्ती कर्णौ दुष्यता अक्ष्णा समं पट्टकव्यथां सहेते। इति तद्दु खेन दुःखितो राजा मनसि तदुपकारं स्मरन् कृतज्ञजनशेखर 'उद्धरिष्यामि' इति व्यचिन्तयत्। हि-यस्माद् येन मस्तकात् तृणमुत्तारितं तस्यापि प्रत्युपकारकरणं महत्यप्युपायकरणे सुदुष्करं, तर्हि सर्वोपकारिण॰ प्रत्युपकारकरण कथं भवति ?। यतः शास्त्रे बहूनि दानानि सन्ति।

तद्यथा–स्वर्णदानं धरादान कन्यादान रत्नदानमिति अनेकानि दानानि पृथिव्या दीयन्ते, परन्तु वेला-दत्तस्यान्नदानस्य कोट्यशेनापि नाऽर्घन्ति । यत उक्तञ्च—

"क्षुधाक्लीवस्य जीवस्य, पञ्च नश्यन्त्यसशयम् । सुवासनेन्द्रियवल, धर्मकृत्य रतिः स्मृतिः" ॥ १ ॥

अतः कृतभुक्त्युपकाराय कुम्भकाराय अनर्गलां लक्ष्मी दत्त्वा कृतज्ञभावं ज्ञापयामि, कथञ्चिदनृणीभावतां च यामि । इति ध्यात्वा नृपति. कुम्भकारं प्रति प्राह–'भो भद्र ! त्वं सुखेन मया सार्धं नगरान्तरमेहि, मद्दत्तावासे स्थित्वा मत्समीपस्थो दिष्ट्या मदर्पितान् भोगान् भुङ्क्ष्व । अथ तत्र निवसतस्तव य. कश्चिद् वुधोऽपि पौरजनस्तव शृण्वतोऽसम्वद्धं वक्ष्यति स मया चौरदण्डेन दण्डनीयः' । इत्युक्त्वा विरते भूपतौ पृष्ठे सामन्त-सचिवादयश्चतुरङ्गचमूयुता दक्षिणावर्त्तशङ्खस्य पृष्ठे सामान्यशङ्खा इवागमन् । राजानं च दृष्ट्वा हर्षितहृदया वभूवु' । ततश्च पङ्कप्रियेण सहाऽश्वारूढो नृपश्चितुरङ्गचमूवृत. स्वपुरं प्रति प्रस्थित. । मार्गे गच्छन् राजा नगरोपवनेऽतिरूपवतीमेकां कन्यकां कुञ्जवदरीवृक्षेभ्यो वदरावलि चिन्वती दृष्ट्वा तां प्रति इत्युवाच–'हे सुभ्रु ! त्वं कस्य सुता ?, किं तव नाम ?, का जातिस्तव' ? । इति राज्ञोक्त श्रुत्वा साऽऽह–'हे स्वामिन् ! अहं खक्खाऽभिधाना कूपिकारकस्य पुत्र्यस्मि' । इति सुधामुच तस्या वाचं कर्णपुटेन पीत्वा तद्रूपमोहितहृदयो भूपस्तामेव मनसि स्मरन् स्वसौधमगमत् । ततो मन्त्रिमुखेन तस्या. पितरं प्रज्ञाप्य स्वानुकूलं च कुल कृत्वा तां कन्यां परिणी-

विजने वने स्थितोऽसि ?। यतो गृहिवेषो वने वास एतद्द्वय सङ्गतं न भवति, अतो वनस्थितिकारण ब्रूहि'। ततः पङ्कप्रियोऽवक्-"भो स्वामिन्! जन्तवः स्वदोषैरेव क्लेशकष्टानि प्राप्नुवन्ति, नाऽत्र संशयः। आत्मोत्कर्षकरा नराः प्रायोऽसम्बद्धं प्रजल्पन्ति, वृथा प्रस्फूलन्ति, तच्छ्रुत्वा ममाऽत्यन्तदुःखका-रिणीर्ष्या जायते। शिरोऽर्त्तिमिव दु'सहां तामीर्ष्यां निरोद्धुमहमशक्त सन् व्रणघोरणिजर्जरं स्वमूर्द्धानमकुट्टयम्। ततोऽहं प्रतिदिन लोकानां कूटवचनानि श्रुत्वा सहनाऽक्षम. स्वशिर.कुट्टनादतिदु.खित. पुत्रैर्भाषित'-'हे तात! परोत्कर्षवचनश्रवणाऽक्षमस्य तव जनसङ्कुले नगरे वसनमयुक्तम्, अतस्त्वं वनगहने स्थिति कुरुष्व। यतो वनगहने मनुजाऽभावाद् ईर्ष्यासम्भवो न भवति, कारणा-नामभावे जातु कार्यं जायते किमु'?। एव पुत्रवचनं श्रुत्वा मयाप्यनुमतम्। ततः पुत्रैरस्मिन् वने खाद्यादिसामग्रीयुतां कुटीरचनां कृत्वा वासितः, अतोऽहमत्र सुखेन तिष्ठामि"। इति पङ्कप्रियवचो निशम्य कृपाकूपारमानसो दिव्यविक्रमोऽपि तदीयदु खसङ्क्रान्त्या विव्यथे। ये बहुश्रुतास्ते परदु'ख-वार्ताश्रवणेन मनागार्त्ता भवन्ति, यथा समाश्रयवृत्ती कर्णौ दुष्यता अक्ष्णा समं पट्टकव्यथां सहेते। इति तद्दु खेन दुःखितो राजा मनसि तदुपकारं स्मरन् कृतज्ञजनशेखर. 'उद्धरिष्यामि' इति व्यचिन्तयत्। हि-यस्माद् येन मस्तकात् तृणमुत्तारितं तस्यापि प्रत्युपकारकरणं महत्यप्युपायकरणे सुदुष्करं, तर्हि सर्वोपकारिणः प्रत्युपकारकरणं कथं भवति ?। यतः शास्त्रे बहूनि दानानि सन्ति।

"कालिं जि बोरा विंणती, आज न जाणे खक्ख। पुणरवि अडवि करिसु घर, पि न सहु एह अणक्ख" ॥१॥

इति श्रुत्वा नृपो दध्यौ–'मया दत्ताधिपत्याऽसौ प्रिया विस्मृतपूर्वदशा यद्येवविधां सौख्यलीलां न सृजेत् तदा मम प्रसन्नताया वस्तुत किं फल लब्धम्? । वर्षति मेघे चेद् वसुमती अङ्कुरपूरवती न जाता तदा पर्जन्यस्य को महिमा? । इयं लीलाधारिणी देवी सर्वथा दण्ड नार्हति । एष पङ्कप्रियस्य व्याधिस्तु अप्रतिकारः, अत एष पङ्कप्रिय· सुखेनैव वने यातु परन्तु एतावद्वचनमात्रापराधेन राज्ञी तिरस्करणीया न भवति' । इति विचिन्त्य राज्ञा पङ्कप्रियो विसृष्ट· सन् पुनः कान्तारमागमत्। प्राग्वत् सरस्तीरे कुटिरं कृत्वा चिरं स्थितः ।

एवं कियत्यपि काले गतेऽन्यदा तस्मिन् वने रात्रौ भूरिभयङ्करान् व्याघ्रबूत्कारान् श्रुत्वा भयभ्रान्तशरीर· सङ्कुचिताङ्गोऽनन्यगतिकः पङ्कप्रियो नरकोत्पत्तिस्थानसदृश्यां खातभूमिसमुत्थायामश्मन कुम्भिकायां शीघ्रं शीघ्रं प्रविश्य मरणभयाद् यद्वा तद्वा अङ्गानि इतस्तत· प्रक्षिप्य तत्र रात्रिमजीगमत्। संवाधवक्त्रतया आकुञ्चनप्रसारणरहितानि जडत्वं प्राप्तान्यङ्गानिवालयितुमक्षमो गर्तातो निर्यातुं न शक्नोति। अङ्गप्रत्यङ्गमोटनात् तीव्रतरवेदनवशाद् मरणदशां प्राप्त· सन् इमे गाथे द्वयो· पार्श्वयोर्लिखित्वा मृत । अथ च वनगमनप्राप्तोदन्ताः पुत्रास्तत्र वने प्राप्ता मुहुरन्विष्यन्तो मृतं ददृशुः, इमे च द्वे गाथे अवीवचन्

१ कल्ये या वदराणि चिन्वती, अद्य न जानाति खक्खा। पुनरप्यटव्या करिष्ये गृह, पर न सहेऽदोऽनाख्येयम् ॥१॥

तवान् । तां च पट्टराज्ञीपदमदात्, यतः प्रियाजने किमप्यदेयं न भवति । अथ पङ्कप्रियोऽपि राज्ञा दत्तां सम्पद निःशङ्कतया बुभुजे, यतः सम्पत्फलं हि त्याग-भोगादि ।

अथ राज्ञा स्वनगरे इत्युद्घोषणा कारिता—'य पङ्कप्रियकुम्भकारस्याग्रेऽसम्बद्धं वक्ष्यति स चौर-दण्डेन मया दण्ड्यो भविष्यति, अत स्वमनसि सम्प्रधार्य सरल वक्तव्यम्' । तत' प्रभृति पङ्कप्रिय सुखेन परिवसति । एव सुखेन कालनिर्गमे वर्षान्ते एकस्मिन् दिने राजा पङ्कप्रियेण स्वस्वया पट्ट-देव्या च सह नगराद् बही राजपाट्या परिभ्रमति । पदे पदे विविधान् वृक्षान् निरीक्षमाणो एक-स्मिन् स्थले वदरीवनं ददर्श । ततो राजा राज्ञीमिति पप्रच्छ—'हे देवि ! अमी द्रुमा के ? एषामभि-धान ब्रूहि' । तत सा राज्ञी अतीव सुखमग्नतया पूर्वावस्थां न स्मरति । राज्यलीलाऽवगाढा राजानं प्रत्यूचे—'नाऽह जानामि को वृक्ष., किं वाऽस्याऽभिधानं भविष्यति' ? । इति राज्युक्तं वाक्य श्रुत्वा ईर्ष्याविसंस्थुल. पङ्कप्रियः शत्रुवद् दृढमुष्टिभिर्निजं मस्तक कुट्टयामास । ततो राजा त तथाविध दृष्ट्वा परिजन प्रति इत्युवाच—'अरे ! ममाज्ञाध्वंसिना मरणेच्छुना केन ईर्ष्यापोषि वचोऽश्राव्यत' ? । इति राज्ञोक्त श्रुत्वा परिजनेनोक्तम्—'हे स्वामिन् ! त्वदीयाज्ञाध्वंसिवचन न केनाप्युक्तम्' । तदा राज्ञा पङ्कप्रिय. पृष्ट —'केन तव शिर स्फालनहेतुकं वाक्यमुक्तम्' ? । तदा पङ्कप्रियेण लोकभाषया एकश्च-तुश्चरणात्मको दोधक उक्त । तद्यथा—

"कालि जि बोरा विंणती, आज न जाणे खक्ख। पुणरवि अडवि करिसु घर, पि न सहु एह अणक्ख" ॥१॥

इति श्रुत्वा नृपो दध्यौ—'मया दत्ताधिपत्याऽसौ प्रिया विस्मृतपूर्वदशा यद्येवविधां सौख्यलीलां न सृजेत् तदा मम प्रसन्नताया वस्तुत कि फलं लब्धम्?। वर्षति मेघे चेद् वसुमती अङ्कुरपूरवती न जाता तदा पर्जन्यस्य को महिमा?। इयं लीलाधारिणी देवी सर्वथा दण्ड नार्हति। एष पङ्कप्रियस्य व्याधिस्तु अप्रतिकारः, अत एष पङ्कप्रिय• सुखेनैव वने यातु परन्तु एतावद्वचनमात्रापराधेन राज्ञी तिरस्करणीया न भवति'। इति विचिन्त्य राज्ञा पङ्कप्रियो विसृष्ट सन् पुनः कान्तारमागमत्। प्राग्वत् सरस्तीरे कुटिर कृत्वा चिरं स्थितः।

एवं कियत्यपि काले गतेऽन्यदा तस्मिन् वने रात्रौ भूरिभयङ्करान् व्याघ्रवूत्कारान् श्रुत्वा भयभ्रान्तशरीरः सङ्कुचिताङ्गोऽनन्यगतिक• पङ्कप्रियो नरकोत्पत्तिस्थानसदृश्यां खातभूमिसमुत्थायामश्मन कुम्भिकायां शीघ्रं शीघ्रं प्रविश्य मरणभयाद् यद्वा तद्वा अङ्गानि इतस्तत• प्रक्षिप्य तत्र रात्रिमजीगमत्। सबाधवक्त्रतया आकुञ्चनप्रसारणरहितानि जडत्वं प्राप्तान्यङ्गानिवालयितुमक्षमो गर्तातो निर्यातुं न शक्नोति। अङ्गप्रत्यङ्गमोटनात् तीव्रतरवेदनवशाद् मरणदशां प्राप्तः सन् इमे गाथे द्वयो• पार्श्वयोर्लिखित्वा मृत•। अथ च वनगमनप्राप्तोदन्ताः पुत्रास्तत्र वने प्राप्ता मुहुरन्विष्यन्तो मृतं ददृशुः, इमे च द्वे गाथे अवीवचन्

१ कल्ये या वदराणि चिन्वती, अद्य न जानाति खक्खा। पुनरप्यटव्या करिष्ये गृह, पर न सहेऽदोऽनाख्येयम् ॥१॥

"वग्घभएण पविट्ठो, छुहाहओ निग्गमम्मि असमत्थो । अट्टवसट्टोवगओ, पुत्तय ! पत्तो अह निहणं" ॥ १ ॥
"इह लोगम्मि दुरंते, परलोगविबाहगे दुहविवागे । मह वयणेण पावे, वज्जेज्जा पुत्तय ! अणक्खे" ॥ २ ॥

इति हितोपदेशरहस्यभूतां भूतपदार्थसाक्षिणीं गाथाद्वयीं वाचयित्वा मनसि संप्रधार्य ते पद्मप्रियपुत्रा नीतिधर्मतत्परा अभवन् । धनसारः पुत्रत्रयाणामग्रे दृष्टान्तद्वारेणैवं शिक्षामशिक्षयत्—'यथा स पद्मप्रियकुम्भकारो ईर्ष्यादोषवशाद् ऐहिकामुष्मिकान् रोषदोषद्रुमफलोपमान् दुःखसहस्रौघान् मुहुर्मुहुर्बहुधा संप्राप्तः, एवं सहेतुका निर्हेतुका वेर्ष्या सुखाय न भवति। प्रथमत ईर्ष्याऽऽवेशमात्रादेव हृदयं ज्वलति, तच्चिन्तया रसधातवोऽपि । केपिकच्छुल ऽऽलिङ्गनं क्वापि सौख्याय भवति किमु ?, नापितु न भवत्येव । तस्माद् हे वत्साः ! अतिपापोदयजनितानि दुस्सहानि दुःखानि स्फोटयितुं वः—युष्माकं मनो भवति चेत् तदा ईर्ष्यादोषं विमुच्य सद्गुणपक्षपातं भजध्वम् । इत्येवं चतुर्भिः प्रकारैः पुत्राः शिक्षिताः किञ्चिद् बाह्यतः सरलतां दर्शयन्ति ।

॥ इति श्रीमत्तपागच्छाधिराजश्रीसोमसुन्दरसूरिपट्टप्रभाकरविनेय—श्रीजिनकीर्तिसूरिविरचितस्य पद्यबन्धधन्यचरित्रशालिनः श्रीदानकल्पद्रुमस्य महोपाध्यायश्रीधर्मसागरगणिनामन्वये महोपाध्यायश्रीहर्षसागरगणिप्रपौत्र—महोपाध्यायश्रीज्ञानसागरगणिशिष्याल्पमतिग्रथितगद्यरचनाप्रबन्धे लक्षद्वयार्जनो नाम द्वितीयः पल्लवः ॥

१ व्याघ्रभयेन प्रविष्ट, क्षुधाहतो निर्गमेऽसमर्थ । आर्त(ध्यान)वशार्तोपगत, पुत्रका ! प्राप्तोऽह निधनम् ॥ इह लोके दुरन्ते, परलोकविबाधके दुःखविपाके मम वचनेन पापे, वर्जयेयु पुत्रका अनक्षम् ! (ईर्ष्याम्) २कण्डुरा, भाषायाम्—'कौवच'॥

अथ तृतीयः पल्लवः

अथ धनसारेण नीतिमार्गयुक्तियुक्ताभिः शिक्षितोक्तिभि. शिक्षिता अपि ज्वालाभिर्ज्वलितान्तःकरणा मेघधाराभिर्मुद्गशैलवद् वर्धितजडताग्रहा पुनरेकदा पितरं प्रत्यूचु.—"हे तात! यूयमस्माकं शिक्षां दातुमभ्युद्यताः, परं स्वचेतसि विचारयत येन होडां कृत्वा द्विलक्षद्रव्यमुपार्जित तद् द्यूतम्, परं वणिक्कला न। वयं द्यूतव्यसनकुशलस्य धन्यस्य गुणश्लाघां कथं सहामहे?। वयं तु व्यापारक्रियया यो द्रव्यमुपार्जयति तस्य प्रशंसां कुर्महे। द्यूतकलया लाभस्तु कादाचित्कः, हानिस्तु सार्वकालिकी। कुलीनानामनुचितो द्यूतव्यवसायः। कदाचिद् भिल्लशरः सरलगतिप्राप्तस्तदा किं जातम्?। व्यापारक्रियया परीक्षा सुभगा भवति न तु च्छलादिक्रियया"। एवं तैः पुत्रै. कृतानि वक्रोक्तिगर्भितवचनानि श्रुत्वा पुनर्भाग्यपरीक्षार्थं धनसारो वाणिज्याय स्वर्णमापकाणा शतं शतं चतुर्भ्योऽपि दत्तवान्। ततस्त्रयो वृद्धभ्रातरः स्वकृताऽन्तरायोदयाद् मन्दभाग्ययोगात् स्वर्णशतमापकव्यापारे मूलद्रविणमप्याशु निर्गमयामासुः। ततो विलक्षमुखा गृहमागता.। ततोऽन्यदिने धन्यो वाणिज्यार्थं निर्गतः, पाटकद्वारमागत्य शकुनानि मार्गयति। स्वर्णादिवाणिज्यचतुष्पथदिशायां शकुनानि भवन्ति, एवम-

"वग्घभएण पविट्ठो, छुहाहओ निग्गमम्मि असमत्थो । अट्टवसट्टोवगओ, पुत्तय ! पत्तो अह निहणं" ॥ १ ॥
"इह लोगम्मि दुरते, परलोगविबाहगे दुहविवागे । मह वयणेण पावे, वज्जेज्जा पुत्तय ! अणक्खे" ॥ २ ॥
इति हितोपदेशरहस्यभूतां भूतपदार्थसाक्षिणीं गाथाद्वयीं वाचयित्वा मनसि संप्रधार्य ते पङ्कप्रियपुत्रा नीतिधर्मतत्परा अभवन् । धनसार· पुत्रत्रयाणामग्रे दृष्टान्तद्वारेणैवं शिक्षामशिक्षयत्—'यथा स पङ्कप्रियकुम्भकारो ईर्ष्यादोषवशाद् ऐहिकामुष्मिकान् रोषदोषद्रुमफलोपमान् दु खसहस्रौघान् मुहुर्मुहुर्बहुधा संप्रासः, एवं सहेतुका निर्हेतुका वेर्ष्या सुखाय न भवति । प्रथमत ईर्ष्याऽऽनेशमात्रादेव हृदयं ज्वलति, तच्चिन्तया रसधातवोऽपि । कैपिकच्छुल ऽऽलिङ्गन कापि सौख्याय भवति किमु ?, अपितु न भवत्येव । तस्माद् हे वत्साः ! अतिपापोदयजनितानि दुस्सहानि दु खानि स्फोटयितुं व —युष्माक मनो भवति चेत् तदा ईर्ष्यादोष विमुच्य सद्गुणपक्षपातं भजध्वम् । इत्येव बहुभि· प्रकारै पुत्रा शिक्षिता· किञ्चिद् बाह्यत· सरलता दर्शयन्ति ।

॥ इति श्रीमत्तपागच्छाधिराजश्रीसोमसुन्दरसूरिपट्टप्रभाकरविनेय—श्रीजिनकीर्तिसूरिविरचितस्य पद्यबन्धधन्यचरित्रशालिनः श्रीदानकल्पद्रुमस्य महोपाध्यायश्रीधर्मसागरगणिनामन्वये महोपाध्यायश्रीहर्षसागरगणिप्रपौत्र—महोपाध्यायश्रीज्ञानसागरगणिशिष्याल्पमतिग्रथितगद्यरचनाप्रबन्धे लक्षद्वयार्जनो नाम द्वितीयः पल्लवः ॥

१ व्याघ्रभयेन प्रविष्ट , क्षुधाहतो निर्गमेऽसमर्थ । आर्त(ध्यान)वशार्तोपगत , पुत्रका ! प्राप्तोऽह निधनम् ॥ इह लोके दुरन्ते, परलोकविबाधके दु खविपाके मम वचनेन पापे, वर्जयेयु पुत्रका अनक्षम् ! (ईर्ष्याम्) २ कण्डुरा, भाषायाम्—'कौवच' ॥

अथ तृतीयः पल्लवः

अथ धनसारेण नीतिमार्गयुक्तियुक्ताभि· शिक्षितोक्तिभि· शिक्षिता अपि ज्वालाभिर्ज्वलितान्तःक-
रणा मेघधाराभिर्मुद्गशैलवद्रू वर्धितजडताग्रहा· पुनरेकदा पितरं प्रत्यूचु·–"हे तात! यूयमस्माक
शिक्षां दातुमभ्युद्यताः, परं स्वचेतसि विचारयथ येन होडां कृत्वा द्विलक्षद्रव्यमुपार्जित तद् द्यूतम्, परं
वणिक्कला न। वयं द्यूतव्यसनकुशलस्य धन्यस्य गुणश्लाघा कथं सहामहे ?। वयं तु व्यापारक्रियया
यो द्रव्यमुपार्जयति तस्य प्रशंसां कुर्महे। द्यूतकलया लाभस्तु कादाचित्कः, हानिस्तु सार्वकालिकी।
कुलीनानामनुचितो द्यूतव्यवसाय·। कदाचिद् भिल्लशरः सरलगतिप्रासस्तदा किं जातम्?। व्यापार-
क्रियया परीक्षा सुभगा भवति न तु च्छलादिक्रियया"। एवं तै· पुत्रै· कृतानि वक्रोक्तिगर्भितवच-
नानि श्रुत्वा पुनर्भाग्यपरीक्षार्थं धनसारो वाणिज्याय स्वर्णमापकाणां शतं शतं चतुर्भ्योऽपि दत्त-
वान्। ततस्त्रयो वृद्धभ्रातरः स्वकृताऽन्तरायोदयाद् मन्दभाग्ययोगात् स्वर्णशतमापकव्यापारे मूलद्रवि-
णमप्याशु निर्गमयामासुः। ततो विलक्षमुखा गृहमागताः। ततोऽन्यदिने धन्यो वाणिज्यार्थं निर्गत·,
पाटकद्वारमागत्य शकुनानि मार्गयति। स्वर्णादिवाणिज्यचतुष्पथदिशायां शकुनानि भवन्ति, एवम-

"वग्घभएण पविट्ठो, छुहाहओ निग्गमम्मि असमत्थो । अट्टवसट्टोवगओ, पुत्तय ! पत्तो अह निहणं" ॥ १ ॥

"इह लोगम्मि दुरते, परलोगविबाहगे दुहविवागे । मह वयणेण पावे, वज्जेज्जा पुत्तय ! अणक्खे" ॥ २ ॥

इति हितोपदेशरहस्यभूतां भूतपदार्थसाक्षिणीं गाथाद्वयीं वाचयित्वा मनसि संप्रधार्य ते पञ्चप्रियपुत्रा नीतिधर्मतत्परा अभवन् । धनसारः पुत्रत्रयाणामग्रे दृष्टान्तद्वारेणैवं शिक्षामशिक्षयत्—'यथा स पङ्कप्रियकुम्भकारो ईर्ष्यादोषवशाद् ऐहिकामुष्मिकान् रोषदोषद्रुमफलोपमान् दुःखसहस्रौघान् मुहुर्मुहुर्बहुधा संप्राप्तः, एवं सहेतुका निर्हेतुका वेर्ष्या सुखाय न भवति । प्रथमत ईर्ष्याऽऽवेशमात्रादेव हृदयं ज्वलति, तच्चिन्तया रसधातवोऽपि । कंपिकच्छुल ऽऽलिङ्गन क्वापि सौख्याय भवति किमु ?, अपितु न भवत्येव । तस्माद् हे वत्साः ! अतिपापोदयजनितानि दुस्सहानि दुःखानि स्फोटयितुं वः—युष्माकं मनो भवति चेत् तदा ईर्ष्यादोषं विमुच्य सद्गुणपक्षपातं भजध्वम् । इत्येवं बहुभिः प्रकारैः पुत्राः शिक्षिताः किञ्चिद् बाह्यतः सरलतां दर्शयन्ति ।

॥ इति श्रीमत्तपागच्छाधिराजश्रीसोमसुन्दरसूरिपट्टप्रभाकरविनेय-श्रीजिनकीर्तिसूरिविरचितस्य पद्यबन्धधन्यचरित्रशालिनः श्रीदानकल्पद्रुमस्य महोपाध्यायश्रीधर्मसागरगणिनामन्वये महोपाध्यायश्रीहर्षसागरगणिप्रपौत्र-महोपाध्यायश्रीज्ञानसागरगणिशिष्याल्पमतिग्रथितगद्यरचनाप्रबन्धे लक्षद्वयार्जनो नाम द्वितीयः पल्लवः ॥

---

१ व्याघ्रभयेन प्रविष्ट, क्षुधाहतो निर्गमेऽसमर्थ । आर्त(ध्यान)वशार्तोपगत, पुत्रका ! प्राप्तोऽह निधनम् ॥ इह लोके दुरन्ते, परलोकविबाधके दुःखविपाके मम वचनेन पापे, वर्जयेयु पुत्रका अनक्षम् ! (ईर्ष्याम्) २ कण्डुरा, भाषायाम्—'कौवच'॥

यतः पुण्यैर्विना यशो न भवति। तथाऽस्य कदापि स्वजनैर्बलात्कारेण कपर्दिकामात्रव्यये कारिते सप्तभिर्मुखैः प्राणहरो ज्वरश्चटति। एतस्य पश्यतः केनापि दानं दीयते चेत् तदाप्यस्य शिरसि कृत-जनपीडाऽतीव पीडा प्रादुर्भवति। गुणैरमुख्यस्य धनिमुख्यस्याऽस्य विवाहेष्वपि स्निग्धे भुक्तेऽतीसा-ररोगिवद् द्रुतमुदर दुष्यति। स माल्य-चन्दनादीनां भोग रोगमिवाऽत्यजत्। ततः स्वजनकुटुम्ब-वर्गेण चाण्डालकूपवत् तस्यालापसंलापोऽपि त्यक्तः।

अथैकदा तेन कृपणेन मनसि विचारितम्—'मम पुत्राः प्राप्तयौवनाः संजाताः, जातुचिद् अवसर प्राप्य धनं मा ग्रहीषुः[1]' इति परिभाव्य पट्पष्टिकोटिद्रव्याणां मणिगणान् अक्रीणात्। तत एकां महती खट्वामजीघटत्। तस्याः चतुरः पादान् इस-उपलादीनि च सर्वाणि शुपिरीकृत्य, तानि च सर्वाङ्गाणि अनर्घरत्नौघैर्भृतान्तराणि कृत्वा, तदुपरि डगलानि दत्त्वा, लेपादिना च लेपयित्वा रत्नानि दुर्लक्ष्याणि कृतानि। एवंविधां रत्नगर्भां न केनापि ज्ञातुं शक्यां खट्वां प्रच्छन्नवृत्त्या निर्माय तस्यां नवयोषिति रागीव सदा लीनोऽभूत्। न कस्यापि गृहे याति, खान-पानादिकं च तत्र स्थित एव करोति, अज्ञानवशगो घटि-कामात्रमपि तस्याः खट्वाया न दूरं याति, रात्रिंदिवं खट्वास्थितः कालं निर्गमयति। ये केचन धनलु-ब्धास्ते धनेष्वेवासक्तिं दधानाः प्राणेभ्योऽपि अधिकतरं धनं जानन्ति, परमेव न विदन्ति सुरक्षिताऽपि

[1] द्वितीयाबहुवचनम्।

न्यवाणिज्यदिशि शकुनानि गवेषयति, परम् ईप्सितार्थसिद्धिकराणि शकुनानि न भवन्ति । तत कियद्वेलानन्तरं काष्ठपीठीचतुष्पथं प्रति अतिलाभकराणि शकुनानि संजातानि । अथ धन्यकुमारस्ता-न्यभिवन्द्य तस्मिन् चतुष्पथे गत. ।

इतश्च तत्रैव पुरे धनप्रियो नाम्ना श्रेष्ठ्यभूत् । स च कीदृश ?, 'दान' इति नाम्नापि त्रासमाप्नोति, कस्यापि दानवार्ताश्रवणे ज्वरश्चटति । तस्य ग्रन्थौ षट्पष्टिकोटिवित्तमस्ति, परन्तु कृपणात्मनां कोटीर स जीर्णं, शतश स्थाने शीर्णं, परैस्त्यक्तमेतादृश वस्त्रं दासवद् वस्ते । शुभमन्नं कदापि नाश्नाति, न च जलव्ययभीरुतया स्नानं करोति । तथा चीनक-चनक-वल्ल-चपलप्रमुखानसारान् समर्घानश्नाति । सङ्ख्याऽतिगधनोऽप्येष सतैलमपि अन्नमश्नता दूरस्थोऽपि कवलान् सङ्ख्याति । स ताम्बूलाऽदनस्थाने वब्बूलछल्लिचर्वणं करोति । गृहस्थोऽपि प्रायस्तपस्विवत् कन्द-मूल-फलाशन , सदा व्ययभीरुतया कदापि देवभवने न याति । कचिदपि न गीते नृत्ये, न च सङ्गीते क्षणमात्रमप्यासक्तोऽभूत् । तृणका-ष्ठव्ययभीरुप्रायो विहितकौपीनः पीनतृष्णो निशायां वने भ्राम्यति, तृणकाष्ठानि च संग्रहयति । भिक्षाकाले भिक्षुकान् वीक्ष्य पुरा धाम्नः कपाटयुगलं सार्गलमदात्, कदापि काकतालीयन्यायेन उद्घाटितकपाटमात्रे कोऽपि भिक्षुरागतस्ततस्तस्याऽनर्गला गालीर्गलहस्त च ददाति, न तु कणमेक-मपि । एक तु महदाश्चर्यं यो मार्गणेभ्य एवं पञ्चवस्तुप्रदोऽपि जनेऽदाता इत्येव विख्यातोऽजनि,

ततः स कृपणो मरणसमये पुत्रान् प्रति भणति स्म–'हे पुत्राः ! मया पुरा कोटिसङ्ख्यं द्रव्यं धर्मरीत्या व्ययितमस्ति, अतोऽहं पूर्वकृतैः सुकृतैर्भ्रातोऽस्मि। ततोऽधुना ह्येकं पाथेयं याचे तद् मह्यं तदेव देयम्'। पुत्रैरुक्तम्–'यत्तव प्रियं तद् मार्ग्यताम्'। तेनोक्तम्–'हे वत्साः ! मम प्रिययाऽखण्डयाऽनया खट्वया सार्धमग्निसंस्कारः कार्यः। इदमेव मम प्रियं पाथेयम्, अपरैः पाथेयैः सृतम्'। इत्येवं वदन् सपद्येव मूर्च्छितस्तां खट्वां प्रियामिव निबिडमालिङ्ग्य स्थितः। ततः क्षमापीठे उत्तारणाशयैः पुत्रैरुत्पाट्यमानोऽपि यथाऽऽत्मा स्वकर्मोदयजनितां प्रकृतिं न मुञ्चति तथाऽसौ मूर्च्छितो मरणदशां प्राप्तोऽपि मृतकग्रन्थिपतनाद् महतापि कष्टेन तां खट्वां न मुमोच। अथ तस्य कृपणस्य पत्नी पुत्रान् प्राह–'हे वत्साः ! यदि यूयं जनकवत्सलाः, पितुर्भक्त्या प्राणेभ्योऽतिप्रियां खट्वां सम्प्रति मा मोचयत'। ततो मातुर्वचनात् पुत्रैर्भूमौ नाऽवतारितः, खट्वास्थितो मृतः। पश्चात् पित्राज्ञापालकैः पुत्रैः खट्वासहितः प्रेतवनं निन्ये, क्षिप्तश्च तथैव खट्वासहितश्चितायाम्। यावताऽग्निसंस्काराय प्रवर्तन्ते तावता श्मशानपालकश्चाण्डालस्तां खट्वामयाचत, कृपणपुत्रा नार्पयन्ति। ततस्तेन चाण्डालेन सह कलहो जातः। चाण्डालोऽग्निसंस्कारं कर्तुं न ददाति। एवं परस्परं कलहं जायमानं दृष्ट्वा स्वजनैः कृपणपुत्रा वारिताः–"अन्त्यजजात्या सह कलहकरणं न श्रेयसे भवति। यतोऽत्र श्मशाने मृतकोपरिस्थं भव्यवस्त्रादिकं चाण्डाल एव गृह्णाति, अतोऽस्मै दीयतां खट्वा। भवद्भिस्तु तातवचनमपि प्रमाणितं, श्मशानं यावत् खट्वाऽऽ-

लक्ष्मीः केनापि सार्द्धं न याति। यदुक्तम्–"अभक्ष्यभक्षणेन शरीररक्षणतत्परं पुरुषं मृत्युर्हसति। कथम् ?, पश्यतु संसारिणो मूर्खत्वम्, मृत्युसमागते शरीरपोषणं व्यर्थं ज्ञेयम्। तथाऽनेकपापव्यापारेणाऽर्जितधनस्य क्षितौ क्षेपपरं पुरुषं धरा हसति। कथम् ?,–पश्यत्वस्य मूढत्वम्, मनसि जानाति इद धनं कार्यकाले मम भोगाय भविष्यति, परं न वेत्ति लक्ष्मीर्भाग्यवतां भोगाय। न ज्ञायतेऽग्रे किं भावि?, कस्यायत्ता भविष्यति, विचित्रा कर्मणां गतिः, अतो हसति। तथा कुलटा वनिता पुत्रलालनतत्परं स्वपतिं हसति। कथम् ?,– अयं मूढो धवो मनसि हर्षति यदहमात्मज पुत्रं लालयामि, परं न जानाति कस्य वीर्येणोत्पन्नोऽय पुत्र। स्वयं तु पण्ढतुल्य स्ववीर्योत्पन्नपुत्रगर्वेण गर्जतीति हसनाभिप्राय[1]। पापानुबन्धिपुण्यान्विता पुरुषाः स्वकृताऽन्तरायकुकर्मभि प्राप्तामपि श्रियं भोक्तुं समर्था न भवन्ति, काका द्राक्षापाकाऽशनकाले किं चञ्चुपाकाऽन्विता न भवन्ति ? अपितु भवन्त्येव। एवंविध स कृपणराट् वृद्धावस्थाऽन्त्यदशां प्राप्तोऽपि, अहो ! ज्वरज्ज्वलन्नपि व्ययभयाद् भेषजद्वेषजम्बाले[2]ऽपतत्, किमुक्त भवति ?,–ज्वरबाधाविधुरोऽपि द्रव्यव्ययभिया औषधं न करोत्येव। अथ व्याप्तरोगं तं मृत्युसमयेऽमुत्र[3] सुखहेतवे पुण्य ग्राहयितु पुत्रा पितरं पप्रच्छुः–'हे तात ! धन क्वास्ति, यद् धर्मस्थाने उप्तं तव भवान्तरसहायि भवति।

१ "मृत्यु शरीरगोप्तार, रक्षितार धन धरा। दुश्चारिणीव हसति, स्वपति पुत्रवत्सलम्" ॥ १ ॥ २ जम्बाल पङ्क। ३ भवान्तरे।

ईर्ष्यया ज्वलन्ति स्म । ततोऽसूयां कुर्वाणान् पुत्रान् पुनर्धनसारश्रेष्ठ्यन्वशिषत्–मधुरया वाण्या उपदिशति स्म–"हे वत्साः ! निर्मुक्तमत्सरा गुणग्रहं भजध्वम् । यत —

"पङ्कजान्यपि धार्यन्ते, गुणादानाज्जनैर्हृदि । राजाऽपि पद्मसाद्गुण्यद्वेषी न क्षीयते कथम् ?" ॥ १ ॥

पङ्कात्–कचवराद् उत्पन्नान्यपि पद्मानि गुणादानाज्जनैर्हृदि धार्यन्ते, तथा ग्रहराजा–चन्द्रोऽपि पद्मसाद्गुणद्वेषात् क्षयमाप्नोत्येवेत्यर्थः । ये नरा गुणवतां गुणान् ईर्ष्यादोषान्न प्रशंसन्ति ते क्षुद्रा नरा रुद्राचार्यवत् परभवेऽतिदुःखिता भवन्ति । तद्यथा—

रुद्राचार्यकथा

"कस्मिंश्चिद् देशे पुरा प्रभूतगुणगणाऽलङ्कृततनुः बहुश्रुतो बहुपरिवारः पञ्चाचारपालनतत्परो रुद्रनामा आचार्योऽभूत् । अथ तस्य गच्छे सर्वत्र विदितकीर्तयश्चत्वारः साधवोऽभवन्, ते दानादिमूर्त्तिधराश्चत्वारोऽत्युज्ज्वला धर्मभेदा इव शोभन्ते । तेषां चतुर्णां मध्ये आद्यो बन्धुदत्तनामा मुनिर्वादलब्धिसमन्वितः । यः सर्वेषां स्व-परतीर्थिकतर्कग्रन्थानां वेत्ता, अत्युत्कटविकटतर्ककर्कशयुक्त्या सर्वान् वादिनः पराजयति । यः पण्डितलोकैरेवमुत्प्रेक्ष्यते–'येन मुनिना वादे जितौ सम्प्राप्तबहुलाघवौ गुरु-भार्गवौ तूलवद् गगने भ्राम्यतः' । यो मुनिर्गद्यबन्धे तथा पद्यबन्धे निर्दूषणभूषणान्विते कवित्वशक्तियुक्तः ।

नीता, अत परं चाण्डालाय दीयताम्" । तत स्वजनवचसा पर्यङ्को दत्त । चाण्डालेन स पर्यङ्को
विक्रेतुं चतुष्पथे धृतः । ततो नगरलोका मृतकखट्वेति कृत्वा केऽपि न गृह्णन्ति । निपुणा अपि
मृतकशय्याऽशुभां खट्वाम् अमाङ्गल्यभयाद् मर्माऽनभिज्ञत्वाच्चोपेक्षन्ते ।

तस्मिन्नवसरे धन्यकुमारोऽपि स्वभाग्यपरीक्षार्थं व्यापाराय तत्रागत इतस्ततो निरीक्षते, एतावता
स मृतकपर्यङ्को दृष्टः । धन्यकुमारः स्वबुद्ध्या लेपादिना रालसन्ध्यवगुण्ठनया गुरुभारतया चरणाद्यङ्गानां
स्थूलतया च रत्नगर्भां तां खट्वां मत्वा स्वर्णसप्तमाषकमूल्येन क्रीतवान् । सेवकैर्ग्राहयित्वा गृह गत्वा
गुणोदार. स पित्रादीनदर्शयत् । तत' पित्रा मोहेन न किमपि पृष्टम् । प्रत्युत पित्रादिष्टा स्नुषा जम्
यावदुत्पाट्य रभसावशाद् गृहान्तर्गृह्णन्ति तावत् समविषममोटनाद् विघट्टिताङ्गाया खट्वाया रत्न-
वृष्टय धन्यमह.श्रियो विश्वमिव गृहमपूरयन् । ततो लक्षकोटिमिताऽर्घाणां रत्नानां घोरणीर्वीक्ष्य
सर्वे स्वजना धन्यकुमारमिति स्तुवन्ति—

"अहो भाग्यमहो भाग्यम् अहो बुद्धिविशालता । अहो दक्षत्व-धीरत्व पुत्रोऽय कुलदीपकः" ॥ १ ॥

'अनेन धन्यकुमारेणाऽर्थिस्पृहा दानैर्भृता, द्रव्यैर्गृहं भृतम्, कीर्त्या जगत्त्रयं भृतम्, मित्रजना हर्षेण
भृताः, तथा सोदरा अमर्षेण भृता.' । एवं स्तुवन्तो लोका श्रितोदयं भास्वन्तमिव धन्यं बहुमन्यन्त,
किन्तु तमःप्रकृतयो घूका इवाऽग्रजा नैवाऽमन्यन्त । समस्तस्वजनाद् धन्यवर्णन श्रुत्वा अग्रजास्त्रयोऽपि

क प्रमादचरटो जित । य पुनः ईर्यासमित्या युगमात्रां भुवं पश्यन् सोपयोगं नरकगतजीवोद्धरण-चिन्तयेव न्यग्मुखो मन्द मन्दं विचरति । तथा यो बहुकाल यावद् विनयाद्युपक्रमविधिनाऽभ्यस्ताया आकण्ठभूताया विद्याया निर्गमभीत्येव उद्घाटितवदनो न वदति । यो बाह्याभ्यन्तररज शङ्कयेव अप्रत्युपेक्षितं भाण्डादि न गृह्णाति, न च क्षिपति । तथा यो दृष्ट्वा पवित्रितभूतले पादन्यासं करोति । सत्यभाषया प्रथम-चतुर्थभङ्गयुक्तया मधुर-निपुणाद्यष्टगुणपवित्रित जिनाज्ञायुक्त वाक्यं वदति । सम्यक्छास्त्रानुकूलमनोयोगपूर्वकं तमाचारमाचरति । किं बहूक्तेन ?, सर्वपावित्र्यमयः स मुनि. सर्वजन-श्लाघनीय । किञ्च, तिस्रोऽपि गुप्तय. पञ्चापि समितयश्च एवमष्टौ प्रवचनमातॄरनिशमाराधयामास । एतादृश' कालकमुनिः शासनं शोभयति । तत्र गुणरागिणो ये लोकास्ते तस्य मुनेर्यदा विशेषेण पूजासत्कारादि कुर्वन्ति तदा तदुत्कर्षमसहमानो रुद्राचार्यो हृदि खेदमावहति । यतो ईर्ष्यालुनरः स्फुरद्गुण दीप्तिमन्तमन्यजनं द्रष्टु क्षमो न भवति, प्रत्युत तदपकारचिन्तनपरो भवति । शलभो दुर्जनो दीप्तिमती प्रदीपशिखां दृष्ट्वा स्वकीयप्राण दत्त्वाऽपि प्रदीपार्चि. किं नाऽपहरति ? अपहरत्येव ।

अन्यदा तत्र रुद्राचार्यसमीपे कुसुमपुरत. श्रीसङ्घप्रहितं मुनियुगलं समागतम् । रुद्राचार्यं वन्दित्वा स्थितम् । तदा रुद्राचार्येणागमनकारण पृष्टम् । तावाहतु – "स्वामिन् ! सम्प्रतिकाले एक पट्तर्की विद्वान् भिदुरनामा वादी प्रतिग्रामं बहून् वादिनो जित्वा पाटलिपुत्रक समागतोऽस्ति ।

तथा निरोष्ठवाद-निर्दन्तवादादौ वर्गादिनियमान्वितोऽनल्पजल्प रचयन् यो वर्षेणापि न हार्यते, एवंविध प्रथमो वन्धुदत्तो मुनि.। द्वितीयः प्रभाकराभिधान , योऽर्हच्छासनाऽरविन्दविकाशनतरणि-तुल्य सदा मासोपवासाद्यतिदुष्करतपस्तत्पर । य. कृत्ययेव तप श्रिया मांसरक्ते आदाय योग-कार्मणयोगेन वशीकृत्य कृशीकृत.। यो मुनि. कनकावली रत्नावलीं मुक्तावलीं लघु-बृहत्सिंहनिष्क्रीडितम् आचामाम्लवर्द्धमानं भिक्षुप्रतिमा भद्र-महाभद्रप्रतिमाश्चाऽनेकशश्चक्रे। एवंविध शासनोद्द्योतकारी महातपस्वी वर्तते, एवं द्वितीयः। तृतीयो मुनि' सोमिलो नाम्ना नैमित्तिकानामग्रणी अष्टाङ्गनिमित्तशास्त्रकुशलो हस्तरेखात्रयमिव अमोघं त्रिकालस्वरूप वेत्ति। तद्यथा—आन्तरिक्षम्—आकाशगतभाविशुभाशुभज्ञापकचेष्टा-कपिहसित-गन्धर्वनगर-उल्कापात ग्रहादिकम् । भौमम्—भूकम्पादि। अङ्गविद्या—दक्षिणेतरलोचनाद्यङ्गस्फुरणम्, यद्वा यदङ्गं स्पृशन् प्रश्नं पृच्छति तस्य फलाफलम्। स्वरोदयम्—सूर्य-चन्द्रोभयस्वरविपुवेण वहनादे सत्तत्त्वस्वरूपनिरूपणादि। चूडामणिम्—पूर्वजन्मकृतपापपुण्यविज्ञानम्। शकुनम्—दुर्गादिपक्षिस्वर-गति-चेष्टादि। ज्योतिष्कम्—ग्रहचारादि। सामुद्रिकम्—पुरुषस्त्रीगतशुभाऽशुभानि लक्षणानि। तथा आयान् धूम-ध्वज-सिंहादीन् अष्टावपि। स्वप्नम्—शुभाशुभसूचकानि स्वप्नानि। एवमष्टाङ्गनिमित्तशास्त्रेषु सर्वत्राऽमोघजिह्व, नृपाऽमात्यादिबोधकृच्च, ईदृशस्तृतीय सोमिलमुनिरस्ति। चतुर्थ कालकाभिधानो मुनिः, येनाऽतिगाढदुष्करक्रियया कृत्वा त्रिजगत्कण्ट-

क. प्रमादचरटो जित । य पुन' ईर्यासमित्या युगमात्रां भुवं पश्यन् सोपयोग नरकगतजीवोद्धरण-चिन्तयेव न्यग्मुखो मन्दं मन्द विचरति । तथा यो बहुकाल यावद् विनयाद्युपक्रमविधिनाऽभ्यस्ताया आकण्ठभूताया विद्याया निर्गमभीत्येव उद्घाटितवदनो न वदति । यो बाह्याभ्यन्तररज शङ्कयेव अप्रत्युपेक्षित भाण्डादि न गृह्णाति, न च क्षिपति । तथा यो दृष्ट्वा पवित्रितभूतले पादन्यासं करोति । सत्यभापया प्रथम-चतुर्थभङ्गयुक्तया मधुर-निपुणाद्यष्टगुणपवित्रित जिनाज्ञायुक्त वाक्यं वदति । सम्यक्छास्त्रानुकूलमनोयोगपूर्वकं तमाचारमाचरति । किं बहूक्तेन ?, सर्वपावित्र्यमयः स मुनि. सर्वजनश्लाघनीय । किञ्च, तिस्रोऽपि गुप्तय. पञ्चापि समितयश्च एवमष्टौ प्रवचनमातॄरनिशमाराधयामास । एतादृश' कालकमुनिः शासनं शोभयति । तत्र गुणरागिणो ये लोकास्ते तस्य मुनेर्यदा विशेषेण पूजासत्कारादि कुर्वन्ति तदा तदुत्कर्षमसहमानो रुद्राचार्यो हृदि खेदमावहति । यतो ईर्ष्यालुनर. स्फुरद्गुण दीप्तिमन्तमन्यजन द्रष्टु क्षमो न भवति, प्रत्युत तदपकारचिन्तनपरो भवति । शलभो दुर्जनो दीप्तिमती प्रदीपशिखां दृष्ट्वा स्वकीयप्राण दत्त्वाऽपि प्रदीपार्चि. किं नाऽपहरति ? अपहरत्येव ।

अन्यदा तत्र रुद्राचार्यसमीपे कुसुमपुरतः श्रीसङ्घप्रहित मुनियुगलं समागतम् । रुद्राचार्यं वन्दित्वा स्थितम् । तदा रुद्राचार्येणागमनकारण पृष्टम् । तावाहतु —"स्वामिन् ! सम्प्रतिकाले एक पट्तर्की विद्वान् भिदुरनामा वादी प्रतिग्रामं बहून् वादिनो जित्वा पाटलिपुत्रक समागतोऽस्ति ।

अथ स तार्किको जितकाशितया जैनमुनीनपि जेतुमिच्छति, यतो दग्धभूरीन्धनोऽग्निः पाषाणमपि दग्धु प्रवणयति। अत्र च कोऽपि तादृशो नास्ति यो तेन सह वादं कृत्वा निर्घाटन कुर्यात्, अतो त दुर्वादिन जेतुं भवद्भिस्त्वरितमागन्तव्यम्। इत्येवं वच· श्रीसङ्घ आज्ञापयति, अतोऽनुलङ्घ्यं सङ्घ-शासनं कर्तव्यं भवति"। एवमागन्तुकमुनिमुखाच्छ्रुत्वा उन्मुद्रविद्यासमुद्रो रुद्राचार्य· पाटलिपुत्र-गमनाय प्रगुणोऽभूत्, यतो विबुधा मल्ला नृपाश्च विजिगिषुं स्वजातिविपक्षं श्रुत्वा तस्य निर्घाटने विलम्बं न कुर्वन्ति, शीघ्रं गत्वा निरुत्तर कुर्वन्ति। ततो यावता रुद्राचार्यस्तत्र गमनाय प्रवृत्तस्ता-वताऽपशकुनैः क्षुतादिभिर्बाढं वारितः। तेन रुद्राचार्यस्तु तत्रैव स्थित, यतो बहुश्रुता निमित्तद्वे-षिणो न भवन्ति। ततो वादिवृन्ददमनसमर्थं बन्धुदत्तं तं दुर्वादिनं जेतुमादिशत्, यथा सहस्र-किरण· प्रभाते ध्वान्तरिपुहननायाऽरुणमादिशति। ततो बन्धुदत्तमुनी रुद्राचार्यादेशं प्राप्य पाटलि-पुत्रं प्रति प्रस्थितः। अविच्छिन्नप्रयाणै· पाटलिपुरं गत्वा परवादिनाऽधिष्ठितां राजसभामासदत्। अथ तत्र राजसभायां मुनिमभ्यागतं श्रुत्वा दृष्ट्वा च वादवदनकौतुकावलोकनाय सहस्रशो लोका मिलिता·। तथा भाग्यैकलभ्याः सत्तत्त्वविवेकच्छेकबुद्धय उभयाऽभिमतगुणदोषतत्त्वज्ञा सभ्यजना अपि बहुतराः सभायामभ्यागताः। प्रास्तदुर्नयोऽतिनिपुणो गुणानुरागी भूपति सिंहासनमध्यस्थ।
अथ मिलितायां चतुरङ्गायां सभायां प्रथमतः सौगतमतमालम्ब्य भिदुरवादी सगर्वं युक्तिजालम-

लपत् । तद्यथा—“यत् सत् तत् सर्वं क्षणिकमिति, यथा दीपज्वालाकुलम्, सन्तश्च निखिला भावा., तस्मात् क्षणविनश्वरा ”। अथ भिदुरवादिना स्वपक्षस्थापनाय प्रतिज्ञादिकृते विरते च सति स्याद्वादवदनकोविदो वुद्धिनिधिर्वन्धुदत्तमुनिर्बलीयसी तदुत्तरन्यायपटलीमवादीत्—“यत् सत् तत् सर्वं क्षणिकं न भवति, यत' 'स एवाऽयम्' इति स्थैर्यबलोद्भवा—सत्तामात्रबलोद्भवा अविसंवादिनी प्रत्यभिज्ञा भवतोऽनुमानं बाधते। 'तत्' शब्द. पूर्वपरामर्शकारी—पूर्वाऽनुभूतस्वरूपसत्ताग्राहक इत्यर्थः, यत्र सत्ताग्राहकत्वं न भवति तत्र 'स एवायम्' इति प्रत्यभिज्ञाऽपि न भवति” । इत्युत्तरं श्रुत्वा पुनर्भिदुर उवाच—“ननु स्वकेशादयः छिन्नाः सन्त. पुनरङ्कुरादिभावेन उद्गता दृष्टा., अथ तेषु 'स एवायम्' इति प्रत्यभिज्ञानं भवति, तद्भानं विसंवादि यथा दृष्टं तथा स्तम्भ-कुम्भा-ऽम्भोरुह-सभा-भूभृद्-भवनादिषु अन्यथासिद्धमेवेदं प्रत्यभिज्ञानमिष्यते, न पुनः पूर्वानुभूतसत्ताग्राहकमिति” । इत्येवमुत्तराभासं श्रुत्वा पुनराह बन्धुदत्तमुनि.—“भोः प्रतिवादिन्! चेद् यदि अध्यक्षदृष्टमम्भो मृगतृष्णासु यथा, तथाऽध्यक्षमपि घटादिकं मिथ्या किं न भवेत् ?। एवं च सकलप्रत्यक्षपदार्थेषु अप्रामाण्यप्रसङ्गात् तवाऽनुमाऽपि न प्रमाणमर्हति, यस्मात् सा अनुमाऽपि प्रत्यक्षपूर्विका भवति, प्रत्यक्षं तु त्वयाऽसत् परिकल्प्यते। अर्थस्य चैकान्तक्षणनाशित्वे न कोऽपि मातृघाती स्यात्, यस्माद्, यया जातः सा तु विनष्टा, या चाऽघाति सा परैव त्वन्मते । तथा स्त्रिया न कश्चित् स्वपति., पुरुषस्य च न काचन भार्या स्यात्, यदा स्त्री-पुरुष-

अथ स तार्किको जितकाशितया जैनमुनीनपि जेतुमिच्छति, यतो दग्धभूरीन्धनोऽग्निः पापाणमपि
दग्धु प्रवणयति। अत्र च कोऽपि तादृशो नास्ति यो तेन सह वादं कृत्वा निर्घाटनं कुर्यात्, अतो
तं दुर्वादिन जेतुं भवद्भिस्त्वरितमागन्तव्यम्। इत्येवं वच श्रीसङ्घ आज्ञापयति, अतोऽनुलङ्घ्यं सङ्घ-
शासनं कर्तव्यं भवति"। एवमागन्तुकमुनिमुखाच्छ्रुत्वा उन्मुद्रविद्यासमुद्रो रुद्राचार्य. पाटलिपुत्र-
गमनाय प्रगुणोऽभूत्, यतो विबुधा मल्ला नृपाश्च विजिगिषुं स्वजातिविपक्षं श्रुत्वा तस्य निर्घाटने
विलम्बं न कुर्वन्ति, शीघ्रं गत्वा निरुत्तरं कुर्वन्ति। ततो यावता रुद्राचार्यस्तत्र गमनाय प्रवृत्तस्ता-
वताऽपशकुनै क्षुतादिभिर्बाढं वारितः। तेन रुद्राचार्यस्तु तत्रैव स्थित, यतो बहुश्रुता निमित्तद्वे-
षिणो न भवन्ति। ततो वादिवृन्ददमनसमर्थं बन्धुदत्तं तं दुर्वादिनं जेतुमादिशत्, यथा सहस्र-
किरणः प्रभाते ध्वान्तरिपुहननायाऽरुणमादिशति। ततो बन्धुदत्तमुनी रुद्राचार्यादेशं प्राप्य पाटलि-
पुत्रं प्रति प्रस्थित। अविच्छिन्नप्रयाणैः पाटलिपुरं गत्वा परवादिनाऽधिष्ठितां राजसभामासदत्।
अथ तत्र राजसभायां मुनिमभ्यागतं श्रुत्वा दृष्ट्वा च वादवदनकौतुकावलोकनाय सहस्रशो लोका
मिलिताः। तथा भाग्यैकलभ्याः सत्तत्त्वविवेकच्छेकबुद्धय उभयाऽभिमतगुणदोपतत्त्वज्ञा सभ्यजना
अपि बहुतराः सभायामभ्यागताः। प्रास्तदुर्नयोऽतिनिपुणो गुणानुरागी भूपति सिंहासनमध्यस्थ.।
अथ मिलितायां चतुरङ्गायां सभायां प्रथमत सौगतमतमालम्ब्य भिदुरवादी सगर्वं युक्तिजालम-

लपत् । तद्यथा—"यत् सत् तत् सर्वं क्षणिकमिति, यथा दीपज्वालाकुलम्, सन्तश्च निखिला भावाः, तस्मात् क्षणविनश्वराः"। अथ भिदुरवादिना स्वपक्षस्थापनाय प्रतिज्ञादिकृते विरते च सति स्याद्वादवदनकोविदो बुद्धिनिधिर्वन्धुदत्तमुनिर्वलीयसी तदुत्तरन्यायपटलीमवादीत्—"यत् सत् तत् सर्वं क्षणिकं न भवति, यतः 'स एवाऽयम्' इति स्थैर्यबलोद्भवा—सत्तामात्रबलोद्भवा अविसंवादिनी प्रत्यभिज्ञा भवतोऽनुमानं बाधते। 'तत्' शब्दः पूर्वपरामर्शकारी—पूर्वाऽनुभूतस्वरूपसत्ताग्राहक इत्यर्थः, यत्र सत्ताग्राहकत्वं न भवति तत्र 'स एवायम्' इति प्रत्यभिज्ञाऽपि न भवति"। इत्युत्तरं श्रुत्वा पुनर्भिदुर उवाच—"ननु स्वकेशादयः छिन्नाः सन्तः पुनरङ्कुरादिभावेन उद्गता दृष्टाः, अथ तेषु 'स एवायम्' इति प्रत्यभिज्ञानं भवति, तद्भानं विसंवादि यथा दृष्टं तथा स्तम्भ-कुम्भा-ऽम्भोरुह-सभा-भूभृद्-भवनादिषु अन्यथासिद्धमेवेदं प्रत्यभिज्ञानमिष्यते, न पुनः पूर्वानुभूतसत्ताग्राहकमिति"। इत्येवमुत्तराभासं श्रुत्वा पुनराह वन्धुदत्तमुनिः—"भो प्रतिवादिन्! चेद् यदि अध्यक्षदृष्टमम्भो मृगतृष्णासु यथा, तथाऽध्यक्षमपि घटादिकं मिथ्या किं न भवेत्?। एवं च सकलप्रत्यक्षपदार्थेषु अप्रामाण्यप्रसङ्गात् तवाऽनुमाऽपि न प्रमाणमर्हति, यस्मात् सा अनुमाऽपि प्रत्यक्षपूर्विका भवति, प्रत्यक्षं तु त्वयाऽसत् परिकल्प्यते। अर्थस्य चैकान्तक्षणनाशित्वे न कोऽपि मातृघाती स्यात्, यस्माद्, यया जातः सा तु विनष्टा, या चाऽघाति सा परैव त्वन्मते। तथा स्त्रिया न कश्चित् स्वपतिः, पुरुषस्य च न काचन भार्या स्यात्, यदा स्त्री-पुरुष-

अथ स तार्किको जितकाशितया जैनमुनीनपि जेतुमिच्छति, यतो दग्धभूरीन्धनोऽग्नि॰ पाषाणमपि दग्धु प्रवणयति। अत्र च कोऽपि तादृशो नास्ति यो तेन सह वादं कृत्वा निर्घाटन कुर्यात्, अतो त दुर्वादिन जेतुं भवद्भिस्त्वरितमागन्तव्यम्। इत्येवं वच॰ श्रीसङ्घ आज्ञापयति, अतोऽनुलङ्घ्यं सङ्घ-शासन कर्तव्यं भवति"। एवमागन्तुकमुनिमुखाच्छ्रुत्वा उन्मुद्रविद्यासमुद्रो रुद्राचार्य॰ पाटलिपुत्र-गमनाय प्रगुणोऽभूत्, यतो विवुधा मल्ला नृपाश्च विजिगिषुं स्वजातिविपक्षं श्रुत्वा तस्य निर्घाटने विलम्बं न कुर्वन्ति, शीघ्रं गत्वा निरुत्तर कुर्वन्ति। ततो यावता रुद्राचार्यस्तत्र गमनाय प्रवृत्तस्ता-वताऽपशकुनैः क्षुतादिभिर्बाढं वारितः। तेन रुद्राचार्यस्तु तत्रैव स्थित, यतो बहुश्रुता निमित्तद्वे-षिणो न भवन्ति। ततो वादिवृन्ददमनसमर्थं बन्धुदत्तं तं दुर्वादिनं जेतुमादिशत्, यथा सहस्र-किरण॰ प्रभाते ध्वान्तरिपुहननायाऽरुणमादिशति। ततो बन्धुदत्तमुनी रुद्राचार्यादेशं प्राप्य पाटलि-पुत्रं प्रति प्रस्थितः। अविच्छिन्नप्रयाणै॰ पाटलिपुरं गत्वा परवादिनाऽधिष्ठितां राजसभामासदत्। अथ तत्र राजसभायां मुनिमभ्यागतं श्रुत्वा दृष्ट्वा च वादवदनकौतुकावलोकनाय सहस्रशो लोका मिलिता॰। तथा भाग्यैकलभ्याः सत्तत्त्वविवेकच्छेकबुद्धय उभयाऽभिमतगुणदोषतत्त्वज्ञा॰ सभ्यजना अपि बहुतराः सभायामभ्यागता॰। प्रास्तदुर्नयोऽतिनिपुणो गुणानुरागी भूपतिः सिंहासनमध्यस्थ।

अथ मिलितायां चतुरङ्गायां सभायां प्रथमत सौगतमतमालम्ब्य भिदुरवादी सगर्वं युक्तिजालम-

ण्डागार, चतुर्दशविद्यालङ्कार, सरस्वतीकण्ठाभरण, वादिविजयलक्ष्मीशरण ! । इत्याद्यनेकैस्तदेकोत्कर्षवर्षिभिर्बिरुदव्रातैर्विद्धकर्ण. सकर्णो—नीतिनिपुणोऽपि रुद्राचार्यो रोषमुद्रितोऽभूत् । यत.—

"महतोऽपि भवेद् द्वेषः सेवके तुङ्गतेजसि । कामदेव महादेवः किं सेहेऽधिकविक्रमम्" ? ॥ १ ॥

महतामपि सेवकमधिकतेजस दृष्ट्वा द्वेष उदेति, यथा कामदेवमधिकविक्रमं दृष्ट्वा महादेवो रोषोदयाद् न सेहे इति हार्दम् । अथ ससङ्घेन वन्धुदत्तेन वन्दितो वहुभिः स्तुतिभिः स्तुतोऽपि स रुद्र. सासूय वचोऽलपत्, दग्धपाषाणो जलसिक्तोऽपि किमनलं नोद्वमति ? उद्वमत्येव । ततो रुद्राचार्यो वन्धुदत्तस्य गुणश्लाघाकरणं तु दूरेऽस्तु परन्तु सम्भाषणम् आगमनोदन्तमपि नाऽपृच्छत्, यस्माद् महतामपि असूयावशाद् मौढ्यं भवति । धिक् कषायं यद्वशाद् वहुश्रुता अपि विपर्यासमासादयन्ति । येऽन्तर्मलिनाः स्युस्ते आसन्नसेवकेऽपि निरादरा भवन्ति, यथा अन्तर्मलिनं लोचनं पार्श्वस्थानपि पक्ष्मान्तान् न पश्यति । अथ गुरुणाऽसत्कृतो वन्धुदत्तः पठने मन्दादरो जातः, पठनाभ्यासोऽनेन त्यक्तः । क्रमेणाऽनभ्यासाज्जडोऽभवत् । यथा वाल आरामोऽसिञ्चितः पत्र-पुष्प-फलोज्झितो भवति तथा वन्धुदत्तो ज्ञान-क्रियादिषु शिथिल. सजातः ।

इतश्च साकेतपत्तने निष्कृप कृपण. क्रूर. सर्पस्यानुज इवाऽदर्शनीयः कृपनामा नृपोऽस्ति । स राजा कुशास्त्रश्रवणाद् विभ्रान्तचित्तो न कदापि पापात् श्रान्तो भवति । आखेटकादिहिंसां करोति,

योर्विवाह सजातस्तौ तु तदैव विनष्टौ । तथा च सति न कापि स्त्री पतिव्रता, यस्य पुद्गल-पाणिग्रहण कृतं स तु तदैव विनष्ट । एवं सति व्रतग्राहकोऽन्य , अन्यस्तु पालक । तथा व्रतवि-राधको न कोऽपि भवति, यतो व्रतपतिर्व्रतग्रहणाऽनन्तरमेव विनष्ट , उत्तरकाले तु अन्य एव, तेना-ऽप्रतिज्ञातत्वाद् विराधकपाप कथ लगति ?। भो वादिन् ! तव मते न्यासीकृत चैकेन, पश्चाद् मा-र्गितमन्येन, अर्पकग्राहकौ नष्टौ, धनमपि नष्टम्, तदा क कस्य ददाति मार्गयति च ?। तथा भोजनस्य याचिताऽन्य , भोक्ता त्वपर', भुक्तं चान्येन, तृप्तस्तु अन्य एव । एवं हि तव मते सर्वव्यवस्थाविलोपो भवति, तस्माद् हे भद्र ! भद्रकरं जैनशासनं भज" । इत्येव वन्धुदत्तमुनिर्न्यायवाचा प्रतिवादिनं जिगाय, जयश्रीर्लब्धा । पुरे तु 'जितं जैनैर्जितं जैनै.' इत्युद्घोषणा प्रवृत्ता । राज्ञा बहु सन्मानितो वन्धुदत्त-मुनि. । राजा धर्मरुचिश्च जात. ।

ततो महामहोत्सवपुरस्सरमाचार्यं प्रति चलित । कियद्भिर्दिनै रुद्राचार्यमुपागात् । तत्र जैन-मार्गकुशलैर्भट्टैर्बहुधा विरुदै. स्तूयमान उपाश्रयं प्रविष्ट. । तद्यथा—वादिगरुडगोविन्द ! निर्जितवादि-वृन्द, षड्भाषावल्लिमूल, परवादिमस्तकशूल, वादिकन्दकुद्दाल, वादिवृन्दभूपाल, वादिसमुद्रागस्ति वादि-गगनगभस्ति, वादिगोधूमघरट्ट, वादिमानमरट्ट, वाचालसरस्वती, शिष्यीकृतबृहस्पति, सरस्वतीभा-

ण्डागार, चतुर्दशविद्यालङ्कार, सरस्वतीकण्ठाभरण, वादिविजयलक्ष्मीशरण ! । इत्याद्यनेकैस्तदेकोत्कर्षवर्षिभिर्विरुदव्रातैर्विद्धकर्ण. सकर्णो–नीतिनिपुणोऽपि रुद्राचार्यो रोषमुद्रितोऽभूत् । यतः—

"महतोऽपि भवेद् द्वेषः सेवके तुङ्गतेजसि । कामदेव महादेवः किं सेहेऽधिकविक्रमम्" ? ॥ १ ॥

महतामपि सेवकमधिकतेजस दृष्ट्वा द्वेष उदेति, यथा कामदेवमधिकविक्रमं दृष्ट्वा महादेवो रोषोदयाद् न सेहे इति हार्दम् । अथ ससङ्घन बन्धुदत्तेन वन्दितो बहुभि. स्तुतिभिः स्तुतोऽपि स रुद्रः सासूय वचोऽलपत्, दग्धपाषाणो जलसिक्तोऽपि किमनल नोद्वमति ? उद्वमत्येव । ततो रुद्राचार्यो बन्धुदत्तस्य गुणश्लाघाकरणं तु दूरेऽस्तु परन्तु सम्भाषणम् आगमनोदन्तमपि नाऽपृच्छत्, यस्माद् महतामपि असूयावशाद् मौढ्यं भवति । धिक् कषायं यद्वशाद् बहुश्रुता अपि विपर्यासमासादयन्ति । येऽन्तर्मलिना. स्युस्ते आसन्नसेवकेऽपि निरादरा भवन्ति, यथा अन्तर्मलिनं लोचनं पार्श्वस्थानपि पक्ष्मान्तान् न पश्यति । अथ गुरुणाऽसत्कृतो बन्धुदत्तः पठने मन्दादरो जात., पठनाभ्यासोऽनेन त्यक्त· । क्रमेणाऽनभ्यासाज्जडोऽभवत् । यथा बाल आरामोऽसिञ्चितः पत्र-पुष्प-फलोज्झितो भवति तथा बन्धुदत्तो ज्ञान-क्रियादिषु शिथिल. सजात. ।

इतश्च साकेतपत्तने निष्कृप कृपण. क्रूर. सर्पस्यानुज इवाऽदर्शनीयः कृपनामा नृपोऽस्ति । स राजा कुशास्त्रश्रवणाद् विभ्रान्तचित्तो न कदापि पापात् श्रान्तो भवति । आखेटकादिहिंसां करोति,

-ऽब्रह्मादिमहापातकानि च प्रत्यहं करोति । तथा अजमेधम् अश्वमेधं नृमेधं गो
सौत्रैरतः पुरोधसाऽनेकशो व्यधापयत् । अनुद्विग्न सन् द्विजेभ्यो पञ्चुत्तरगुर्वी-गृ
र्वेदात् । सगर्वं सोत्साहं सर्वपर्वसु सुवर्णादिद्रव्येण गोरूपं कृत्वा तिलगुडादिभि' म
णकुगुरुदत्तवासनाप्रेरितो जैनाऽनगाराणां दुष्टोऽसौ बाधां व्यधात् । ततो जैनमुनिभि
साकेतपुरं त्यक्तम् । ईदृशी साकेतपुरवार्तां श्रुत्वा निमित्तज्ञानकुशल सोमिलर्षी
प्र त इत्युवाच-'हे स्वामिन् ! यदि भवताऽऽदेशः क्रियते तदाऽहं निमित्तभाषणकलया साके
तपुराधीशं कृपनृपं प्रतिबोधयामि' । इति श्रुत्वा गुरुणापि तस्य दुष्टराज्ञ' प्रतिबोधनायाऽऽज्ञा दत्ता
अथ करुणासमुद्र' सोमिलर्षिः साकेतपुरं गतः । तत्र च राज्ञो मुख्यमन्त्रिणो गृहे स्थित । तस्मिन्नेव
दिवसे राज्ञा कारिते नव्यावासे प्रवेशाय द्विजैर्लग्ने समर्पिते नृपो गृहप्रवेशाय सामग्रीं कारयामास ।
तदा निमित्तज्ञानकुशल' सोमिलर्षिर्निमित्तबलेन भाव्यशुभोदयनिर्णयं कृत्वा सचिवाय इत्युवाच-
'भो मन्त्रीश्वर ! त्वयाऽद्य प्रविशन् राजा वार्य', यतोऽकाले विद्युत्पातयोगेन तत् पतिष्यति । अद्य
निशीथसमये विद्युत्पातो भविष्यति, तस्य निवारयिता न कोऽप्यस्ति, यत -'अवश्यभाविभावानां,
प्रतिकारो न विद्यते' इति । तच्च साभिज्ञान ते कथयामि यतो मदुक्तमिदं सत्यमेव बुध्येत, यद् अद्य
रात्रौ राज्ञा मूर्तिमत्काल इव व्याल स्वप्ने दृष्टोऽस्ति, अस्मादभिज्ञानात् [illegible]

निर्णय कृत्वा पश्चाद् यथास्वहितमाचरणीयम्'। एतादृशं मुनिवाक्य श्रुत्वा मन्त्रिणा सर्वं मुनिभापित भूभुजे निवेदितम्। राजापि तत् श्रुत्वा विस्मितचित्तो विचारयति स्म–'अहो मुनेर्ज्ञानं दृश्यताम्!, रात्रौ मया दृष्टं स्वप्नं कथं ज्ञातवान्?, अत कारणाद् अग्रेतनमपि विद्युत्पातादिकं सर्वं सत्यमेव भविष्यति, ततो मया नवमन्दिरे प्रवेशो न करणीय'। एवं मनसि निर्धार्य मुहूर्तकाले संजाते सभयो राजा नवं धाम न जगाम। तस्मिन्नेव रात्रौ विद्युत्पातात् प्रासाद. पपात। ततो राज्ञा प्रासादपतनाद् मुनेर्ज्ञानातिशय वीक्ष्य हृदि निर्णीतं यद् जैनात् पर. कोऽपि ज्ञाता नास्ति। अथ प्रभाते संजाते दूरीकृतमिथ्यात्वकदाग्रहो राजा सात्मप्रासतपस्क्रियं सोमिलं मुनिमाहूय भूमिमिलन्मौलिस्त्रिकरणशुद्ध्या वन्दितवान्, मुनिनोक्तं जैनधर्ममूररीचकार, परमार्हतमार्गाराधकश्च जात.। महीपतिना धर्माङ्गीकरणे श्रीजिनधर्मोन्नतिर्महती वघृधे, वहुना लोकेनापि मिथ्याभिनिवेशं त्यक्त्वा श्रीजिनधर्मोऽङ्गीकृत.। ततो भूपतिना शासनोन्नतिवृद्ध्यर्थं स्वकीयभक्तिदर्शनार्थं च कृतन्युञ्छन-दान-मान-गीत-नृत्य-वादित्रा-ऽमात्यादिसंप्रेपणाद्यनेकविधोत्सवेन तथा च भक्तिभरनिभृतहृदयप्रणतलोकेन च सह सोमिलमुनी रुद्राचार्यसमीपमागत.। ततो भक्त्या विधिपूर्वकं द्वादशावर्त-वन्दनादिविहिते सहागतेन अमात्यादिराजपुरुपेण आचार्यस्य नवाङ्गपूजन-प्रभावनादि कृतम्। सर्वेणापि च लोकेन सोमिलर्षि. प्रशंसितः। वहुमानपूर्वकं दुर्वादिनिराकरणव्यतिकरो निवेदितः। भक्त्युत्सेकेन कृतां पुनः पुनः श्लाघां श्रुत्वा रुद्राचार्यो

धमपि च दुर्बुद्धिर्ब्रह्मादिमहापातकानि च प्रत्यहं करोति । तथा अजमेधम् अश्वमेधं नृमेधं गोमे-
लवण-तिलादि अरेतः पुरोधसाऽनेकशो व्यधापयत् । अनुद्विग्न सन् द्विजेभ्यो चतुरगसुवर्ण-भूमि-
ददाति । आम्रदात् । सगर्वं सोत्साहं सर्वपर्वसु सुवर्णादिद्रव्येण गोरूपं कृत्वा तिलगुडादिभि नह
ससर्पगृहलक्षणकुगुरुदत्तवासनाप्रेरितो जैनाऽनगराणां दुष्टोऽसौ बाधां व्यधात् । ततो जैनमुनिभि-
चार्यैः पतं साकेतपुरं त्यक्तम् । ईदृशीं साकेतपुरवार्तां श्रुत्वा निमित्तज्ञानकुशल सोमिलर्षी कुरु-
प्रति इत्युवाच–'हे स्वामिन् ! यदि भवताऽऽदेशः क्रियते तदाऽहं निमित्तभाषणकलया मा कु-
तपुराधीशं कूपनृपं प्रतिबोधयामि' । इति श्रुत्वा गुरुणापि तस्य दुष्टराज्ञ प्रतिबोधनायाऽऽज्ञा दत्ता ।
अथ करुणासमुद्रः सोमिलर्षि. साकेतपुरं गत । तत्र च राज्ञो मुख्यमन्त्रिणो गृहे स्थित । तस्मिन्नेव
दिवसे राज्ञा कारिते नव्यावासे प्रवेशाय द्विजैर्लग्ने समर्पिते नृपो गृहप्रवेशाय सामग्रीं कारयामास ।
तदा निमित्तज्ञानकुशलः सोमिलर्षिर्निमित्तबलेन भाव्यशुभोदयनिर्णयं कृत्वा सचिवाय इत्युवाच–
'भो मन्त्रीश्वर ! त्वयाऽद्य प्रविशन् राजा वार्य., यतोऽकाले विद्युत्पातयोगेन तत् पतिष्यति । अद्य
निशीथसमये विद्युत्पातो भविष्यति, तस्य निवारयिता न कोऽप्यस्ति, यत –'अवश्यभाविभावानां,
प्रतिकारो न विद्यते' इति । तच्च साभिज्ञानं ते कथयामि यतो मदुक्तमिदं सत्यमेव बुध्येत, यद् अद्य
रात्रौ राज्ञा मूर्तिमत्काल इव व्याल. स्वप्ने दृष्टोऽस्ति, अस्मादभिज्ञानाद् मदुक्त सत्य मन्यताम् । अतो

निर्णय कृत्वा पश्चाद् यथास्वहितमाचरणीयम्’। एतादृशं मुनिवाक्य श्रुत्वा मन्त्रिणा सर्वं मुनिभापित भूभुजे निवेदितम्। राजापि तत् श्रुत्वा विस्मितचित्तो विचारयति स–‘अहो मुनेर्ज्ञानं दृश्यताम्!, रात्रौ मया दृष्टं स्वप्न कथं ज्ञातवान्?, अत. कारणाद् अग्रेतनमपि विद्युत्पातादिकं सर्वं सत्यमेव भविष्यति, ततो मया नवमन्दिरे प्रवेशो न करणीयः’। एवं मनसि निर्धार्य मुहूर्तकाले संजाते सभयो राजा नवं धाम न जगाम। तस्मिन्नेव रात्रौ विद्युत्पातात् प्रासादः पपात। ततो राज्ञा प्रासादपतनाद् मुनेर्ज्ञानातिशय वीक्ष्य हृदि निर्णीतं यद् जैनात् परः कोऽपि ज्ञाता नास्ति। अथ प्रभाते संजाते दूरीकृतमिथ्यात्वकदाग्रहो राजा सात्मप्रासतपस्क्रियं सोमिलं मुनिमाहूय भूमिमिलन्मौलिस्त्रिकरणशुद्ध्या वन्दितवान्, मुनिनोक्तं जैनधर्ममूररीचकार, परमार्हतमार्गाराधकश्च जात.। महीपतिना धर्माङ्गीकरणे श्रीजिनधर्मोन्नतिर्महती वघृधे, बहुना लोकेनापि मिथ्याभिनिवेशं त्यक्त्वा श्रीजिनधर्मोऽङ्गीकृतः। ततो भूपतिना शासनोन्नतिवृद्ध्यर्थं स्वकीयभक्तिदर्शनार्थं च कृतन्युञ्छन-दान-मान-गीत-नृत्य-वादित्रा-ऽमात्यादिसंप्रेपणाद्यनेकविधोत्सवेन तथा च भक्तिभरनिभृतहृदयप्रणतलोकेन च सह सोमिलमुनी रुद्राचार्यसमीपमागत.। ततो भक्त्या विधिपूर्वकं द्वादशावर्त-वन्दनादिविहिते सहागतेन अमात्यादिराजपुरुषेण आचार्यस्य नवाङ्गपूजन-प्रभावनादि कृतम्। सर्वेणापि च लोकेन सोमिलर्षि. प्रशंसितः। बहुमानपूर्वकं दुर्वादिनिराकरणव्यतिकरो निवेदितः। भक्त्युत्सेकेन कृतां पुन. पुनः श्लाघां श्रुत्वा रुद्राचार्यो

हृदयेऽसूयादोषात् प्रज्वलति, लोकलज्जया च वदितुं न प्रभवति, परन्तु मनसि द्वेषेण परिणमयति । यथा यथा सोमिलर्षिकृतशासनोन्नतिं शृणोति तथा तथा तुषारहतपद्मवद् मुखम्लानिमाप्नोति । ततो द्वेषवशाद् लौकिकव्यवहारेणापि क्षेमागमनवार्तामपि न पृच्छति । तदा स प्रभाकरादयोऽपि च गच्छगता· सुविहितसाधवो रुद्राचार्यस्य निरादरमसूयाकलनं च दृष्ट्वा योग्या अपि अकृतयथार्थश्लाघया हतोत्साहा स्वस्वगुणेषु शैथिल्यमासा· । तदा रणेऽश्लाघितभटं सैन्यमिव समग्रोऽपि गच्छोऽसीदत्, भग्नपालिप्रबन्धस्तटाक· किं न शुष्यति ? । ततोऽसौ रुद्रो गुणिद्वेषोत्पन्नकिल्बिषत्वेन अनालोचिततत्पापो मृत्वा किल्बिषसुरेष्वगात् । देवजातिषु चण्डालतुल्य उत्पन्नस्तेन देवसभायां प्रवेशमपि न प्रापत् । चिरं देवेषु जातिहीनतया तिरस्कारदु ख भुक्त्वा ततश्च्युत्वा द्विजगृहे जन्ममूक· पुत्रोऽजनि । पूर्वकृतकर्मोदयाद् रोगाक्रान्तो दरिद्रश्च अनेकदु खाभिभूतो मृत्वा भवे चिरतरं भ्रान्तः । यद्येवमागमतत्त्वज्ञ समस्तश्रुतवेत्ता आचार्यगुणधार्यपि च रुद्राचार्य एकयैव गुणेर्ष्यया घोर दु खं प्राप्तस्तदा ध्माताऽयोगोलककल्पानां तु का कथा ? । हे पुत्राः ! सम्यगालोच्य गुणरागिणो भवत" ।

इति पितुर्वचनं श्रुत्वा त्रयोऽपि ते बान्धवा अन्त सेर्ष्या वह्नि· शान्ता भस्मछन्नामय इव कियतोऽपि वासरान् मौनमाधाय तस्थुः । असौ धनसारश्रेष्ठी धन्यकुमारपुण्यै षट्षष्टिकोटिद्रव्यनायकोऽ, पृथिव्यां जनानां दौस्थ्य भङ्क्तुं धनद इवावतीर्ण । इत्येव मुनीन्द्रेण कृतां बहुलोपद्रवकारिकां

गुणिषु द्वेषितामवगम्य, तथा धन्यकुमारवत् सकलेप्सितपूरणकामदुघां गुणरागितां निशम्य, या इहामुत्र च भवे श्रेयस्करी भवेद् बुधा ! तामेवऽऽश्रयत, येनाऽविघ्नं संसारदुःखोत्तारणाय भवति।

॥ इति श्रीमत्तपागच्छाधिराजश्रीसोमसुन्दरसूरिपट्टप्रभाकरविनेय–श्रीजिनकीर्तिसूरिविरचितस्य पद्यनन्धधन्यचरित्रशालिनो श्रीदानकल्पद्रुमस्य महोपाध्याय–श्रीधर्मसागरगणिनामन्वये महोपाध्याय–श्रीहर्षसागरगणिप्रपौत्र–महोपाध्यायश्रीज्ञानसागरगणिशिष्याल्पमतिग्रथितगद्यरचनाप्रबन्धे षट्षष्टिकोटिद्रव्यार्जनो नाम तृतीयः पल्लवः ॥

अथ चतुर्थः पल्लवः

अथ धन्यकुमारस्य त्रयोऽपि सहोदरा' श्रीमता धन्येन सह तातचित्तानुवृत्त्या लोकलज्जया च कतिचिद्दिनान् सौभ्रात्रमदर्शयन्, परस्परं शिष्टाचारपूर्वकं गृहकार्यं यथोचित निर्वहन्ति स्म। इतश्च प्रतिष्ठानपुरस्वामिनो राज्यदेशे समुद्रोपकण्ठवर्तिबिन्दरेऽन्यदाऽवसरे वातेनाऽतिप्रेरित मृतस्वामिकमेकं

हृदयेऽसूयादोषात् प्रज्वलति, लोकलज्जया च वदितुं न प्रभवति, परन्तु मनसि द्वेषेण परिणमयति । ततो
यथा यथा सोमिलर्षिकृतशासनोन्नतिं शृणोति तथा तथा तुषारहतपद्मवद् मुखम्लानिमाप्नोति । ततो
द्वेषवशाद् लौकिकव्यवहारेणापि क्षेमागमनवार्तामपि न पृच्छति । तदा स प्रभाकरादयोऽपि च गच्छ-
गता. सुविहितसाधवो रुद्राचार्यस्य निरादरमसूयाकलनं च दृष्ट्वा योग्या अपि अकृतयथार्थश्लाघया
हतोत्साहा स्वस्वगुणेषु शैथिल्यमासा. । तदा रणेऽश्लाघितभटं सैन्यमिव समग्रोऽपि गच्छोऽसीदत्,
भग्नपालिप्रबन्धस्तटाक किं न शुष्यति ? । ततोऽसौ रुद्रो गुणिद्वेषोत्पन्नकिल्बिषत्वेन अनालोचितत-
त्पापो मृत्वा किल्बिषसुरेष्वगात् । देवजातिषु चण्डालतुल्य उत्पन्नस्तेन देवसभायां प्रवेशमपि न
प्रापत् । चिरं देवेषु जातिहीनतया तिरस्कारदुःख भुक्त्वा ततश्च्युत्वा द्विजगृहे जन्ममूक पुत्रोऽ-
जनि । पूर्वकृतकर्मोदयाद् रोगाक्रान्तो दरिद्रश्च अनेकदुःखाभिभूतो मृत्वा भवे चिरतरं भ्रान्त । यद्ये-
वमागमतत्त्वज्ञ. समस्तश्रुतवेत्ता आचार्यगुणधार्यपि च रुद्राचार्य एकयैव गुणेर्ष्यया घोर दुःखं प्राप्त-
स्तदा ध्माताऽयोगोलककल्पानां तु का कथा ? । हे पुत्रा. ! सम्यगालोच्य गुणरागिणो भवेत" ।
इति पितुर्वचनं श्रुत्वा त्रयोऽपि ते बान्धवा अन्त सेर्ष्या बहिः शान्ता भस्मछन्नाग्नय इव किय-
तोऽपि वासरान् मौनमाधाय तस्थु. । असौ धनसारश्रेष्ठी धन्यकुमारपुण्यै षट्पष्टिकोटिद्रव्यनायकोऽ-
भूत्, पृथिव्यां जनाना दौःस्थ्यं भङ्क्तुं धनद इवावतीर्ण. । इत्येव मुनीन्द्रेण कृतां बहुलोपद्रवकारिकां

गुणिषु द्वेपितामवगम्य, तथा धन्यकुमारवत् सकलेप्सितपूरणकामदुघां गुणरागितां निशम्य, या इहामुत्र च भवे श्रेयस्करी भवेद् बुधाः ! तामेवऽऽश्रयत, येनाऽविघ्नं संसारदुःखोत्तारणाय भवति ।

॥ इति श्रीमत्तपागच्छाधिराजश्रीसोमसुन्दरसूरिपट्टप्रभाकरविनेय–श्रीजिनकीर्तिसूरिविरचितस्य पद्यबन्धधन्यचरित्रशालिनो श्रीदानकल्पद्रुमस्य महोपाध्याय–श्रीधर्मसागरगणिनामन्वये महोपाध्याय–श्रीहर्षसागरगणिप्रपौत्र–महोपाध्यायश्रीज्ञानसागरगणिशिष्याल्पमतिग्रथितगद्यरचनाप्रबन्धे षट्पष्टिकोटिद्रव्यार्जनो नाम तृतीयः पल्लवः ॥

अथ चतुर्थः पल्लवः

अथ धन्यकुमारस्य त्रयोऽपि सहोदरा. श्रीमता धन्येन सह तातचित्तानुवृत्त्या लोकलज्जया च कतिचिद्दिनान् सौभ्रात्रमदर्शयन्, परस्परं शिष्टाचारपूर्वकं गृहकार्यं यथोचित निर्वहन्ति स्म । इतश्च प्रतिष्ठानपुरस्वामिनो राज्यदेशे समुद्रोपकण्ठवर्तिबन्दरेऽन्यदाऽवसरे वातेनाऽतिप्रेरित मृतस्वामिकमेकं

महत् प्रवहणं समागतम् । तदा तदन्तर्वर्तिलोकैः प्रतिष्ठानपुरेशो विज्ञप्त –'स्वामिन् ! अस्य प्रवहणस्य स्वामी तु पोतमार्गे पञ्चत्वमापन्नः, तस्य परिजनस्तु कोऽपि नास्ति, नि स्वामिकं द्रव्यं भूपतेर्भवति, तस्मादिद द्रव्यं भवद्भिर्ग्राह्यम् । यच्चाऽस्मदीय तत् पोतगतमनुजेभ्यो निर्णयं कृत्वाऽस्मभ्य देयम्'। ततो राज्ञा तन्निर्णय कृत्वा यानपात्रवणिजो वसनादिभि· सत्कृत्य स्वस्वसम्बन्धिधन च दत्त्वा निसृष्टा । ततो गृहीतशम्बलास्ते स्व स्वं स्थानं गता । अथ नाविकै सागरप्रवाहात् स्रोतसा पोत· पोतरद् मन्द मन्द समाकृष्य नगरान्तिकमानीतः । ततो भूपाज्ञया प्रवहणगतक्रयाणकभाण्डानि नाविकैरु· त्तारितानि, अपराण्यपि प्रवहणोपकरणानि निष्काश्य भूमौ स्थापितानि । पुनस्तस्यैव प्रवहणस्या-धोभागात् क्षारमृद्भृता· कलशा अनेकसङ्ख्यया नि·सृताः । तांश्च दृष्ट्वा भूपालप्रमुखैर्जनैरिति हृद्यवधा-रितम्–'नूनं पोतपतेर्नगरे लवणं दुष्प्राप्य दृश्यते, तेन कस्मादपि विन्दरत· क्षारमृत्कलशा सगृहीता सम्भाव्यन्ते' । ततो भूपति प्रतिष्ठानवास्तव्येभ्यानाकार्य तत् क्रयाणकं सन्दर्श्य प्राह–'भो व्यापा-रिण· ! एतत्प्रवहणगत क्रयाणक सकलव्यापारिजनप्रसिद्धमूल्यं दत्त्वा गृह्यताम्, यथा कस्यापि द्रव्य न त्रुट्यति, लाभस्तु स्वस्वभाग्यानुमानयोग्य· प्राप्यतां तत्राऽस्मदीयो लागो भागो नास्ति' । इति भूपोक्तं श्रुत्वा तै· सर्वै परस्परमामन्त्रितम्–'राज्ञा दत्त क्रयाणकं नगरगतसर्वव्यापारिण आहूय तान् विभज्य विभज्य देयम् । यतो राजदेय लभ्यं वा सर्वै· समील्य कर्तव्यम्, एकेन पुनर्निर्वोढु न शक्यम्,

अत आगतदिने सर्वान् वणिज आहूय विभज्य यथायोग्य ग्रहीष्यामः'। इति सूत्रयित्वा स्वस्वगृहं गता.। प्रभाते पुनर्मिलितास्तदैकेनोक्तम्—'धनसारस्य कोऽपि नागतः, अतस्तस्याप्यामन्त्रण कार्यम्'। ततस्तैर्धनसारगृहे आकारणाय मनुष्य. प्रेपितः। धनसारेणाऽपि तदुक्त श्रुत्वा वृद्धेभ्यः पुत्रेभ्यस्तत्र गमनार्थमनुज्ञापितम्। तदा अन्तर्मत्सरिणस्ते पुत्रा एवमूचुः—'भोस्तात! किमस्मान् प्रेपयसि?, स्वकीयं दक्षपुत्रं किं न प्रेपयसि?। यतोऽस्य दक्षत्वमपि ज्ञास्यते कीदृश वस्तुग्रहणकौशल्यम्!। नित्यं त्व यस्य प्रशंसां करोपि तस्य परीक्षाकपपट्टस्थानं समागतम्, अतस्तमेव प्रेपयित्वा लाभं गृहाण'। ईदृश पुत्रोक्तं श्रुत्वा धनसारेण धन्य. प्रहित.।

पावित्र्यनिधिर्धन्योऽपि पितुरादेशं लब्ध्वा सपरिकरः शुभशकुनैरुत्साहितस्तत्र गत.। ततः सर्वेऽपि महेभ्याः स्वस्ववाणिज्यानुकूलवस्तुक्रयाणक विभज्य विभज्य जगृहुः। परीक्षकशिरोरत्न धन्यस्तु तत्र स्थित. सर्वेपां क्रयाणकाना दृष्टिपथाऽवतीर्णानां स्वबुद्ध्या परीक्षां कृत्वा मौनमाधाय स्थित.। तावता क्षारमृद्भृतकलशविभजनाऽवसरो जातः, परन्तु तद्ग्रहणाय न कोऽपि करं प्रसारयति। तत. सर्वैः सम्भूयाऽऽमन्त्रितम्—'अयं बालो धन्यकुमारक एव वञ्च्यताम्, यतोऽयं बालत्वात् सव्याऽपसव्यं किमपि न ज्ञास्यति। अतो वचनरचनां कृत्वा बालस्य योग्यं वस्तु बालस्यैव दीयताम्'। 'भो धन्यकुमार! त्वं प्रथमवयसि प्रथमव्यापारायागत., अत इदं मङ्गलरूपं मृद्द्रव्यं गृहाण। यतः प्रथमं स्तोकायास स्तोक-

व्ययं च कार्यं क्रियते, पश्चाद् वहुवहुतर क्रियते, ततो अधिकाऽधिकतरा वृद्धि· सम्भवति, मतिनि-
श्रमश्च न भवति, 'अल्पारम्भा· क्षेमकरा भवन्ति' इति वचनात् । किञ्च, राजदेय द्रव्यमपि अस्य
स्वल्प भविष्यति, लभ्यग्रहणे च राजा त्वरितो भवति, वस्तुविक्रयश्च यथावसरे भवति, ततश्च यदि
स्वल्पं देयं तदा शीघ्र दातुं शक्यते । तव पिताऽपि अस्मदुपरि प्रसन्नचित्तो भविष्यति, यद् मम
बालपुत्रं भद्रकं ज्ञात्वा स्वल्पद्रव्यव्ययप्रयासं वस्तु दत्तम् । अतो मृदं गृहीत्वा सिद्धिं कुरु, भव्यं भवि-
ष्यति' । तदा धन्यकुमारेणापि शिष्टाचाररीत्या प्रतिवचो दत्तम्–'महान्तो वृद्धा ईदृशा एव भवन्ति,
बालादीनां वृद्धा हितकरा भवन्ति । महाजनानामयं प्रसाद सर्वकामदो भविष्यति' । इति मिष्टव-
चनै सन्तर्प्य विसृष्टा· । धन्यश्चिन्तयति–'दृश्यतां स्वार्थपूरणार्थं दम्भकौशल्यम्! । मम बालभाव
ज्ञात्वा कीदृशीं वञ्चना कृत्वा परीक्षाज्ञानविकला· 'कुत्सितवस्तु' इति धिया मम शिरसि ढौकयित्वा
गता ?। संसारे स्वार्थं विना न कस्यापि कोऽपि वल्लभो भवति । मया तु श्रीदेव-गुरुपादप्रसत्ते· सहजे-
नाऽपरिमितलाभो लब्ध·' । इत्येवं परीक्षकशिरोरत्नं धन्य· स्वल्पमूल्येन तां मृद लात्वा स्वगृहं निन्ये ।
ततो धन्याग्रजास्त्रय· क्षारधूलिभृतान् कलशान् वीक्ष्य ईर्ष्यादोषवशाद् हस्ततालिदानपूर्वक हसन्त
पितुरग्रे धन्यस्य मूर्खत्वमारोपयन्ति स्म । "भोस्तात ! पश्य तव दक्षपुत्रस्य वस्तुग्रहणकौशल्यम् ! ।
यतो विविधदेशोत्पन्नानि विचित्रप्रभावाणि दुर्लभानि इहदेशेऽपूर्वाणि महामूल्यानि श्रुतपूर्वाणि परम्

अदृष्टपूर्वाणि भाग्यैकलभ्यानि वस्तूनि अस्मिन् प्रवहणे बहुतराण्यासन् । तन्मध्याद् ये ये व्यापारेषु क्रय-विक्रयव्यापारेषु कुशला.—क्रयाणकानामुत्पत्ति-गुण-संयोजनभेदेषु दक्षास्ते ते सर्वे स्वस्वाऽभीष्टसाधक समुपलक्ष्य तदेव गृहीत्वा स्वकीयार्थप्रयोजनमपूपुरन्, युष्मदीयेष्टपुत्रस्तु तैर्ग्रहणं कुर्वद्भिर्दुर्द्धीर्णं, न केनापि चाऽङ्गीकृतं, निकुत्सितधूलिपुञ्जरूप लवण हीनजनोचितं लात्वाऽऽगत. । यस्मिन् शुद्धलवणत्वमपि न विद्यते । लवणग्राहकस्तु एनद् हस्तस्पर्शमपि न करोति, केवलधूल्या गृह पूरितम् । अथ लवणस्य कया रीत्या क्रय-विक्रयौ भविष्यत ? । येन तेनापि बाल-मूर्खादिना यदि व्यापारक्रियया गृहनिर्वाहो भवेत् तदा निपुणानां को गवेषणां कुर्यात् ? । गुणवतामवसरे परीक्षा जायते । कदापि काकतालीयन्यायेन एक-द्विकादिवारं मूर्खस्य साहसकार्यं प्रचरमागतं तेन हे तात ! मनसि हर्षौत्सुक्यात् तस्यैव प्रशंसनं प्रस्फूलनं च न कर्तव्यम् । शिष्टजनाचीर्णव्यवहारावसरे तु तदेव प्रस्फूलनं जनगर्हणीयभावं प्रापयति । अनेन बालेन लवणधूल्यानयनेन अस्मद्गृहस्य महत्त्वं निर्नाशितम् । राजदेयं द्रव्यं तु शीघ्रं दातव्यं भविष्यति, वस्तुविक्रयस्तु निर्लवणा मही भविष्यति तदैव ज्ञेय. । यथा लोकोक्तिः—'लङ्कालुण्टनकाले निर्भाग्येन स्वहस्ते तापन लब्धम्' । अतो यूय पुत्रश्च मिलित्वा विचारयत अस्मिन् व्यापारे कियत्परिमितो लाभो भविष्यति" ! । इत्येवं हास्यं कुर्वतो दृष्ट्वा ईषत्साशङ्को धनसारो धन्यमामन्त्र्य पृच्छति स्म—'पुत्र ! प्रवहणे वहुषु क्रयाणकेषु सत्सु त्वया किमिदं धूली-

व्ययं च कार्यं क्रियते, पश्चाद् बहुबहुतरं क्रियते, ततो अधिकाऽधिकतरा वृद्धि· सम्भवति, मतिनि-श्रमश्च न भवति, 'अल्पारम्भाः क्षेमकरा भवन्ति' इति वचनात् । किञ्च, राजदेयं द्रव्यमपि जल्य स्वल्प भविष्यति, लभ्यग्रहणे च राजा त्वरितो भवति, वस्तुविक्रयश्च यथावसरे भवति, ततश्च यदि स्वल्पं देय तदा शीघ्र दातुं शक्यते । तव पिताऽपि अस्मदुपरि प्रसन्नचित्तो भविष्यति, यद् मम बालपुत्रं भद्रकं ज्ञात्वा स्वल्पद्रव्यव्ययप्रयासं वस्तु दत्तम् । अतो मृदं गृहीत्वा सिद्धिं कुरु, भव्यं भवि-ष्यति' । तदा धन्यकुमारेणापि शिष्टाचाररीत्या प्रतिवचो दत्तम्–'महान्तो वृद्धा ईदृशा एव भवन्ति, बालादीनां वृद्धा हितकरा भवन्ति । महाजनानामयं प्रसाद सर्वकामदो भविष्यति' । इति मिष्टव-चनैः सन्तर्प्य विसृष्टा· । धन्यश्चिन्तयति–'दृश्यतां स्वार्थपूरणार्थं दम्भकौशल्यम् ! । मम बालभावं ज्ञात्वा कीदृशी वञ्चना कृत्वा परीक्षाज्ञानविकला· 'कुत्सितवस्तु' इति धिया मम शिरसि ढौकयित्वा गता· ? । संसारे स्वार्थं विना न कस्यापि कोऽपि वल्लभो भवति । मया तु श्रीदेव-गुरुपादप्रसत्ते· सहजे-नाऽपरिमितलाभो लब्ध·' । इत्येवं परीक्षकशिरोरत्नं धन्य स्वल्पमूल्येन तां मृदं लात्वा स्वगृहं निन्ये । ततो धन्याग्रजास्त्रय क्षारधूलिभृतान् कलशान् वीक्ष्य ईर्ष्यादोषवशाद् हस्ततालिदानपूर्वक हसन्त· पितुरग्रे धन्यस्य मूर्खत्वमारोपयन्ति स्म । "भोस्तात ! पश्य तव दक्षपुत्रस्य वस्तुग्रहणकौशल्यम्' । यतो विविधदेशोत्पन्नानि विचित्रप्रभावाणि दुर्लभानि इहदेशेऽपूर्वाणि महामूल्यानि श्रुतपूर्वाणि परम्

ग्रामे क्रय-विक्रयौ भवतस्तन्मूल्यमस्मभ्यो देयम्। ततः परं तु भवद्भाग्योदयो यादृशो भविष्यति तादृशो लाभोऽपि भविष्यति'। इत्युक्त्वा मया दत्तम्। अत परं मम विरुद्धजल्पनमयुक्तम्। एकं तु महदाश्चर्यम्—येऽतिनिपुणा बहुबहुतरक्रयाणकानां गुण-दोषपरीक्षणकुशला विविधदेशोद्भववस्तूत्पत्तिनिष्पत्तिविज्ञा क्रयविक्रयकरणप्रवणा एवमनेके परिणतवयसः, तेषां मध्ये धन्यस्तु कियन्मात्र. !, कियती वयःपरिणति !, येन एते सर्वेऽपि परिणतवयसो मयेभ्या वञ्चिताः। अतः पिशुनवचने को विश्वासः ?। ततो धन्य आहूय पृच्छ्यते। तदा राज्ञा धन्यानयनाय स्वसेवकाः प्रेषिताः। तैरपि गत्वा धनसारायोक्तम्—'तव पुत्रस्य धन्यस्य राजाऽऽकारयति'। तदा ससङ्कोचेन धनसारेण धन्यो ज्ञापित.—'राजा त्वामामन्त्रयति'। धन्येनोक्तम्—'महान् भाग्योदय, अतिशोभनं जातम्। यतोऽतिपुण्योदयेन राजप्रसङ्गो भवति। केचित्तु राज्ञे मिलनाय अतिकल्मष कुर्वन्ति, अहं तु महाराजेन स्वयमेवाहूतः, अतो युष्मद्भाग्योदयेन भव्यं भविष्यति, न काप्यत्र शङ्का विधेया'। इत्युक्त्वा वस्त्रालङ्कारभूषित. सेवकादिपरिजनैः परिकरितः किमपि अद्भुतोपायनं लात्वा राजसमीपे गतः। पश्चात्तु धन्याग्रजास्त्रयो राजामन्त्रणं श्रुत्वा कर्णेजपत्वमकुर्वन्—'अहो ! लोकोक्तिः सत्या जाता कीटिकासञ्चितं धान्यं तित्तिरिर्भक्षयति। एवमस्मदनुजेन मायाकुशलेन कृष्णधवलं कृत्वा इतस्ततो धनमेलनं कृतम्, परन्तु अद्याऽग्रगतं पृष्ठगत सर्वमेकहेलया राजा ग्रहीष्यति। अस्य पापेन पुरातनमपि धनं यास्यति। पिता तु अद्यापि

पुत्ररूप क्षारमृन्मयं वस्त्वानीतम्'? । इति पित्रोक्त श्रुत्वा धन्य. सविनयं पितर प्रत्युवाच–"हे तात! तव चरणप्रसत्तेर्दारिद्र्यवनदाहकं वस्तु हस्ते चटितम्। सर्वमहेभ्यैस्तु वस्तुप्रभावाऽविज्ञतया यत्किञ्चिदिति ज्ञात्वा कपटरचनां कृत्वा मे शिरसि ढौकितम्, मया तु श्रीमद्गुरुचरणप्रसादत समुपलक्ष्य नाऽङ्गीकृतम्। तत्प्रभावश्च श्रूयताम्–एषा मृत् सामान्या न ज्ञेया, यस्या स्पर्शनवशाद् लोहं स्वर्णरूपं भवति। पारसपाषाणखान्यन्तर्वर्तिनी इयं धूली नाम्ना 'तेजमतूरी' विश्वदारिद्र्यहारिका। यस्या रतिमात्रमात्रया विद्धं पलाऽष्टकमित ताम्रं हेमीभवेत्"। इति पितुरग्रे निवेद्य तस्यामेव वेलायामुक्तक्रियया ताम्रस्य लोहस्य च स्वर्णं कृत्वा दर्शितम्। एव पुन. पुन क्रियया ऽनेकस्वर्णकोटिद्रव्य निर्मापितम्। मातर-पितरौ त्वत्यन्त हर्षितौ। अग्रजत्रिकमन्तरा समस्तपरिजनाः प्रतिक्षणं प्रशंसन्ति। ते तु ज्वलितान्त.करणास्तिष्ठन्ति।

अथ केनापि धन्योदयाऽसहमानेन पिशुनेन राज्ञोऽग्रे निवेदितम्–'स्वामिन्! धनसारपुत्रो धन्य' सर्वान् महेभ्यान् भवन्तं च वञ्चयित्वा स्वल्पमात्रं मूल्यं दत्त्वा तेजमतूरिकाभृतान् अनेककलशान् लात्वा गत, कस्याऽप्यग्रे न निवेदितम्। अतः सा तेजमतूरिका राज्ञो भाण्डागारयोग्याऽस्ति, साऽऽनाय्य कोष्ठागारे ध्रियताम्। तथा तस्य धूर्तस्य शिक्षा भवेत्'। इत्युक्त्वा पिशुनो गत। तदा नीतिप्रियेण राज्ञाऽवधारितम्–" या प्रवहणगतं क्रयाणक समस्तमहाजनसमुदायेभ्यो दत्तम्। कथित च–'येन मूल्येन

ग्रामे क्रय-विक्रयौ भवतस्तन्मूल्यमस्मभ्यो देयम्। ततः परं तु भवद्भाग्योदयो यादृशो भविष्यति तादृशो लाभोऽपि भविष्यति'। इत्युक्त्वा मया दत्तम्। अत परं मम विरुद्धजल्पनमयुक्तम्। एकं तु महदाश्चर्यम्—येऽतिनिपुणा बहुबहुतरक्रयाणकानां गुण-दोषपरीक्षणकुशला विविधदेशोद्भववस्तूत्पत्तिनिष्पत्तिविज्ञा क्रयविक्रयकरणप्रवणा एवमनेके परिणतवयस, तेषां मध्ये धन्यस्तु कियन्मात्रः!, कियती वय.परिणति.!, येन एते सर्वेऽपि परिणतवयसो मयेभ्या वञ्चिताः। अत. पिशुनवचने को विश्वासः?। ततो धन्य आहूय पृच्छ्यते। तदा राज्ञा धन्यानयनाय स्वसेवकाः प्रेपिताः। तैरपि गत्वा धनसारायोक्तम्—'तव पुत्रस्य धन्यस्य राजाऽऽकारयति'। तदा ससङ्कोचेन धनसारेण धन्यो ज्ञापित —'राजा त्वामामन्त्रयति'। धन्येनोक्तम्—'महान् भाग्योदय, अतिशोभनं जातम्। यतोऽतिपुण्योदयेन राजप्रसङ्गो भवति। केचित्तु राज्ञे मिलनाय अतिकल्मप कुर्वन्ति, अहं तु महाराजेन स्वयमेवाहूतः, अतो युष्मद्भाग्योदयेन भव्यं भविष्यति, न काप्यत्र शङ्का विधेया'। इत्युक्त्वा वस्त्रालङ्कारभूपितः सेवकादिपरिजनैः परिकरितः किमपि अद्भुतोपायनं लात्वा राजसमीपे गत.। पश्चात्तु धन्याग्रजास्त्रयो राजामन्त्रणं श्रुत्वा कर्णजपत्वमकुर्वन्—'अहो! लोकोक्ति. सत्या जाता कीटिकासञ्चितं धान्यं तित्तिरिर्भक्षयति। एवमस्मदनुजेन मायाकुशलेन कृष्णधवलं कृत्वा इतस्ततो धनमेलनं कृतम्, परन्तु अद्याऽग्रगतं पृष्ठगतं सर्वमेकहेलया राजा ग्रहीष्यति। अस्य पापेन पुरातनमपि धनं यास्यति। पिता तु अद्यापि

धन्यगुणवर्णनमेव करोति'। इति श्रुत्वा मध्यमो वक्ति—'अन्ध शिर स्फालनं विना सरलो न भवति,
यतोऽस्मत्पिता रागान्धत्वात् किमपि न वेत्ति, अत' परं सर्वं ज्ञास्यति'। एवं वार्ता कुर्वाणास्तिष्ठन्ति।
अथ धन्यो राज्ञोऽग्रे उपायनं धृत्वा नमस्कारं कृत्वा राजादेशेन च यथास्थानं निविष्ट । राजापि
त भाग्याधिकं रूप-वय-श्चातुर्यभूषितं धन्यं दृष्ट्वाऽतिप्रसन्नचित्तो वदति स्म—'भो धन्य! तव सुखसमा-
धिवर्तते'?। धन्येनोक्तम्—'भवतां चरणप्रसत्ते । यतः प्रकृतीनां सुखैककारणं भूपति', पितरौ तु
केवलं जन्मदायकौ, तत. पर सर्वसांसारिकसुखानुभवस्तु राजसाद् भवति । अद्य पुनर्मम महान्
भाग्योदय , यतो महाराजेन महतीं कृपां कृत्वाऽहं स्मारितः, तेन मम सुखोपरि सुखं सञ्जातं, न
काऽपि न्यूनता स्थिता'। इति धन्यस्य प्रतिवच श्रुत्वा सन्तुष्टो जात । पुनर्धन्यमादिशति—'धन्य!
अस्मत्प्रवहणगतक्रयाणकभागः किमपि गृहीतो नवा'?। तदा धन्येनोक्तम्—'महाराजस्य यादृशी शीर्षो-
परि कृपा समस्ति तादृशो भागोऽपि मया लब्ध '। राज्ञोक्तम्—'कथम्'?। तदा धन्येन सर्वो व्यतिकर
आमूलचूलतो निवेदित. । वस्तु अनुपलक्ष्य 'कुत्सितमिदम्' इति स्थापयित्वा मां बालं च ज्ञात्वा मम
शिरसि ढौकितम्। मूल्यमपि तैरेव कथितम्। मया तु तद् वस्तु गुरुकृपया समुपलक्ष्य मौनमाधाय
स्थितेन तैर्यद् दत्तं तत् प्रमाणीकृतमस्ति। अनया रीत्या प्रवहणगतभागो लब्ध । तद्भागागता तेज-
मतूरी मम गृहे भूरी वर्तते। अत पर तु भवदाज्ञा प्रमाणम्'। इत्येव धन्यस्याऽवितथव्यतिकर श्रुत्वा

राजा विहस्य सभ्यजनेभ्य इति कथयितुं प्रवृत्त –"दृश्यताम् अहो सांसारिकलोकानां परसुखेर्ष्या-दोषप्राबल्यम् !, यत. स्वस्याऽज्ञानवशाद् वस्तु गुणतोऽनुपलक्ष्य 'स्वार्थाऽसाधकम्' इति ज्ञात्वा कापट्य-रचना कृत्वा धन्यशिरसि ढौकितम् । तस्मिन् समये तु तै सर्वैर्निश्चितं भविष्यति यद् 'इदं कुत्सितं वस्तु अज्ञत्वादयं बालो ग्रहीष्यति । यद्यस्य तात आगतोऽभविष्यत् तदा नाऽग्रहीष्यत् । अन्य जात यदयं बाल. प्रेषितः । तस्मात् शिरस उत्तीर्णं कस्यापि शिरसि निपततु' इति कुटिलबुद्ध्या धन्याय दत्त्वाऽऽत्मानं विचक्षणं मन्यमानाः स्वस्वेष्ट क्रयाणकं गृहीत्वा गता' । सर्वैरपि स्वार्थ एव वल्लभ कृतः, न केनाप्यस्य दया विचारिता । ततोऽनेन सर्वेषा दौर्जन्यविलसितं दृष्ट्वा विचक्षणत्वाद् मौनमाधाय स्वेष्ट चाङ्गीकृतम् । दुर्जनानां मर्मकथने स्वस्यैव दुःखाय भवतीति नीतिवाक्यं स्मृत्वा तद् लात्वा गतः । धन्यस्य तु स्वभाग्योदयतोऽनुपमं क्रयाणक हस्ते चटितम्, नाऽत्र कस्याप्युपकारोऽस्ति । यद् दुर्जनैरुद्वेगाय कृत तत् स्वभाग्योदयेन परमसुखाय जातम् । तं सुखोदय दृष्ट्वा दुर्जना अस्योदयम-सहमाना मां प्रति दुर्बुद्धिं दातुमागता. । परं ममाऽनीत्या प्रवर्तनं सङ्गतं न, यतोऽनीत्या इहलोक-राज्यमपि नश्यति, परभवे च दुर्गतिभाग् भवामि । यदि पूर्वं सर्वैर्महाजनैर्मयाऽपि च 'तेजमतूरी' इति ज्ञातमासीत् तदापि दातुं प्रवृत्तिर्नाऽभविष्यत् । अतो धन्येन स्वभाग्योदयतो लब्धं धनं धन्य-स्यैव भोक्तु योग्यं, नापरस्य । ततो मयापि चाऽऽज्ञा दत्ता–सुखेन स्वैरं भोक्तव्यम्" । इति सभासमक्षं

धन्यगुणवर्णनमेव करोति'। इति श्रुत्वा मध्यमो वक्ति-'अन्ध शिर स्फालनं विना मरलो न भवति, यतोऽस्मत्पिता रागान्धत्वात् किमपि न वेत्ति, अत' पर सर्वं ज्ञास्यति'। एवं वार्ता कुर्वाणास्तिष्ठन्ति।

अथ धन्यो राज्ञोऽग्रे उपायनं धृत्वा नमस्कारं कृत्वा राजादेशेन च यथास्थानं निविष्ट। राजापि त भाग्याधिकं रूप-वय-श्चातुर्यभूषितं धन्य दृष्ट्वाऽतिप्रसन्नचित्तो वदति स्म-'भो धन्य! तव सुखसमाधिर्वर्तते'?। धन्येनोक्तम्-'भवतां चरणप्रसत्तेः। यत प्रकृतीनां सुखैककारणं भूपति', पितरौ तु केवल जन्मदायकौ, तत पर सर्वसांसारिकसुखानुभवस्तु राजसाद् भवति। अद्य पुनर्मम महान् भाग्योदय., यतो महाराजेन महतीं कृपां कृत्वाऽह स्मारित, तेन मम सुखोपरि सुखं सञ्जातं, न काऽपि न्यूनता स्थिता'। इति धन्यस्य प्रतिवच. श्रुत्वा सन्तुष्टो जात। पुनर्धन्यमादिशति-'धन्य! अस्मत्प्रवहणगतक्रयाणकभागः किमपि गृहीतो नवा'?। तदा धन्येनोक्तम्-'महाराजस्य यादृशी शीर्षोपरि कृपा समस्ति तादृशो भागोऽपि मया लब्ध'। राज्ञोक्तम्-'कथम्'?। तदा धन्येन सर्वो व्यतिकर आमूलचूलतो निवेदित.। वस्तु अनुपलक्ष्य 'कुत्सितमिदम्' इति स्थापयित्वा मां बालं च ज्ञात्वा मम शिरसि ढौकितम्। मूल्यमपि तैरेव कथितम्। मया तु तद् वस्तु गुरुकृपया समुपलक्ष्य मौनमाधाय स्थितेन तैर्यद् दत्त तत् प्रमाणीकृतमस्ति। अनया रीत्या प्रवहणगतभागो लब्ध। तद्भागागता तेजमतूरी मम गृहे भूरी वर्तते। अत पर तु भवदाज्ञा प्रमाणम्'। इत्येव धन्यस्याऽवितथव्यतिकरं श्रुत्वा

यश.कीर्तिप्रौढतया सुहृज्जनपोपितया च अमित्रा शोषमगमन् । राज्ञ प्रसत्तिपात्र, सामन्तादीनां च पूज्यो धन्य सभायामासीनो जनैरपरभूपतिरिव जगे ।

एव कियत्यपि काले गते एकदा राजसभातो राज्ञ. प्रणामं कृत्वा उत्थितो दिव्यवस्त्राभरणभूपितो नानामणि-मुक्ताफल-झुम्बनकादिविचित्ररचनारचितसुखासनाधिरूढो नानादेशागतभट्टोद्गीर्णयश प्रसरो, अनेकसामन्त-श्रेष्ठि-महेभ्यै. सविनय प्रणतो, मार्गे दीन-हीनजनेभ्यो दारिद्र्योच्छेदकं दान ददानो, अनेककरि-तुरग-भट-चमूपरिकरितो, नानादेशोत्पन्नाऽनारोहितरत्नाभरणभूपिताऽग्रीकृतहयनृत्ययुत. पञ्चविधवादित्रनिर्घोपपुरस्सर राजमार्गमुल्लङ्घ्य स्वकीयगृहासन्न यावदागच्छति तावत् ते धन्याग्रजा स्वस्वगवाक्षस्थिता. पूर्णाश्चर्या पश्यन्ति । तदवसरे पौरा. प्रवदन्ति—"भो जनाः ! दृश्यतां दृश्यता पूर्वजन्मकृतपुण्यवलम् !, यदय लघुकोऽपि स्वतेजसा वृद्धानामपि माननीयोऽस्ति । तेजस्वित्वमेव महत्त्वनिदानं, परन्तु न वार्द्धक्यम् । यत. 'तेजस्विनां हि न वय. समीक्ष्यते' इति वचनात् । तेजस्वान् लघुरपि प्रशंसनीय., न तु स्थूलः । यदुक्तम्—

"हस्ती स्थूलतनुः स चाऽङ्कुशवशः किं हस्तिमात्रोऽङ्कुशः ?, दीपे प्रज्वलिते प्रणश्यति तमः किं दीपमात्र तमः ? ।
वज्रेणापि हताः पतन्ति गिरयः किं वज्रमात्रो गिरिः, तेजो यस्य विराजते स वलवान् स्थूलेपु कः प्रत्ययः ?" ॥

"अतोऽयं धन्यो लघुरपि कुलदीपकः । अस्यैव चाऽग्रजास्त्रयः शरीरादिना स्थूला अप्यकिञ्चि-

प्रसादीचकार । धन्येन चोत्थाय 'महती महाराजस्य बालोपरि कृपा' इत्युक्त्वा प्रणामो विहितः । पुनस्तद्गुणरञ्जितो राजा सभ्यजनाग्रे धन्यस्य सौभाग्यादिगुणान् वर्णयति स्म–"भो जना ! एतन्नामस्य धन्यस्य बालत्वेऽपि वार्द्धक्यमिव पक्वबुद्धित्वम् । पुनर्दक्षत्वं च दृश्यतां यैर्निज कलाकलाकुशल-निरूप-कुशलैर्नानादेशपरिभ्रमणेनाऽनेकेषामुत्पत्तिनिर्णयविज्ञाननिपुणैः परिणतैकनयोभिर्महद्भिरपि न ज्ञातं तत्सर्वमनेन सर्वप्रकारैरुपलक्षितम् ! । अतो मम नगरवास्तव्यजनानां मध्येऽयं धन्य एव धन्योऽस्ति । एतादृशैरेव पुरुषैः पृथ्वी 'रत्नगर्भा' इति कथ्यते" । एवं बहुधा वर्णनं कृत्वा वस्त्राभरणादिना सत्कृतः । भाषितश्च–'भो धन्य ! नित्यं मम सभायामागन्तव्यम् । त्वत्सदृशेन सत्पुरुषेण सभा शोभना भवति । सर्वेषां च मन्त्रि सामन्तादीनामाज्ञा दत्ता यदस्मत्सभायां शिष्टाशिष्टगत न्यायादिकरणमन्त्रणं तत्सर्वमस्य बुद्धिनिधेरग्रे निवेद्य अस्मानुकूलं विधेयं, नान्यथा' । इत्युक्त्वा धन्यो विसृष्टः । धन्योऽपि च राजदत्तवस्त्रालङ्कारं परिधाय राजदत्तवाहनमारुह्य राजानं प्रणम्य च निर्गतः । तदा राज्ञा आतोद्यवादक-ध्वजधारक-विरुदपाठकादीनामाज्ञा दत्ता–'नित्यं महाडम्बरपूर्वकं धन्यो गमनागमनसमये सावधानतया गृहं यावद् नेयः' । ततो राजदत्तमहाडम्बरपूर्वकं नगरचतुष्पथे भूत्वा स्वगृहमागत्य पितरं ननाम । पितापि तस्य महद् राज्यमानं दृष्ट्वा परमहर्षितो बभूव । ते त्रयोऽप्यग्रजा विषमविषमूर्च्छिता बभूवुः । ततः सकलेऽपि च नगरे धन्यस्य सर्वन्यायविदां मान्यतया स्वकीयपुण्यतपस्तेजसा

यश.कीर्तिप्रौढतया सुहृज्जनपोषितया च अमित्रा शोपमगमन्। राज्ञ प्रसत्तिपात्रं, सामन्तादीनां च पूज्यो धन्य. सभायामासीनो जनैरपरभूपतिरिव जगे।

एवं कियत्यपि काले गते एकदा राजसभातो राज्ञ· प्रणामं कृत्वा उत्थितो दिव्यवस्त्राभरणभूषितो नानामणि-मुक्ताफल-झुम्बनकादिविचित्ररचनारचितसुखासनाधिरूढो नानादेशागतभट्टोद्दीर्णयश प्रसरो, अनेकसामन्त-श्रेष्ठि-महेभ्यैः सविनयं प्रणतो, मार्गे दीन-हीनजनेभ्यो दारिद्र्योच्छेदकं दान ददानो, अनेककरि-तुरग-भट-चमूपरिकरितो, नानादेशोत्पन्नाऽनारोहितरत्नाभरणभूषिताऽग्रीकृतहयनृत्ययुत. पञ्चविधवादित्रनिर्घोषपुरस्सर राजमार्गमुल्लङ्घ्य स्वकीयगृहासन्न यावदागच्छति तावत् ते धन्याग्रजाः स्वस्वगवाक्षस्थिता पूर्णाश्चर्या पश्यन्ति। तदवसरे पौरा. प्रवदन्ति—"भो जना ! दृश्यतां दृश्यतां पूर्वजन्मकृतपुण्यबलम् !, यदय लघुकोऽपि स्वतेजसा वृद्धानामपि माननीयोऽस्ति। तेजस्वित्वमेव महत्त्वनिदानं, परन्तु न वार्द्धक्यम्। यत. 'तेजस्विनां हि न वय. समीक्ष्यते' इति वचनात्। तेजस्वान् लघुरपि प्रशंसनीयः, न तु स्थूलः। यदुक्तम्—

"हस्ती स्थूलतनुः स चाऽङ्कुशवशः किं हस्तिमात्रोऽङ्कुशः?, दीपे प्रज्वालिते प्रणश्यति तमः किं दीपमात्रं तमः?।
वज्रेणापि हताः पतन्ति गिरयः किं वज्रमात्रो गिरिः, तेजो यस्य विराजते स बलवान् स्थूलेषु कः प्रत्ययः?" ॥

"अतोऽयं धन्यो लघुरपि कुलदीपकः। अस्यैव चाऽग्रजास्त्रयः शरीरादिना स्थूला अप्यकिञ्चि-

दीचकारस्य पृष्ठे निजोदरपूरणं कुर्वन्ति"। इति पौरजनानां वचांसि श्रुत्वा भयोऽप्यग्रजाः प्रनूतद्गुणग्रामानीपाततो दग्धसद्बुद्ध्यङ्कुरपूराः क्रूराशया इति परस्परं मन्त्रयन्ति स्म—"आः! यस्मिन् यस्य स्थिते सति किमस्माकं प्रौढतावृद्धिर्भवति?, अपितु न भवत्येव। स्फुरद्भासौ भानूदये किंतु कुशलैः स्फारकान्तियुक्ता भवन्ति?। अतोऽयं 'सकीयाऽनुज' इति सम्बन्धं मन्यमानैर्नोपेक्षणीयः। तदङ्गजो व्याधिरुपेक्षित किमाधिं न करोति?, तस्मात् सदयभावं परित्यज्य अयं निनाशयिष्यते तदास्माकं तेजोवृद्धिर्भविता। दीपोऽपि दीपवर्तिकां दग्ध्वैव दीप्यते नान्यथा"। इति परस्परं मन्त्रयित्वा धन्यविनाशनाऽऽर्त्तौ पतिताः। अथ तेषां सुगुप्तोऽपि मन्त्रो बुद्धिप्रागल्भ्येन कथञ्चन इङ्गितादिविज्ञानेन च धन्येन ज्ञातः, यतः पातालगतमपि जलं बुधा बुद्ध्या न जानन्ति किमु?।

उक्तञ्च—"आकारैरिङ्गितैर्गत्या चेष्टया भाषणेन च। भ्रू-नेत्रा-ऽऽस्यविकारेण लक्ष्यतेऽन्तर्गतं मनः" ॥ १ ॥

पुनः—"उदीरितोऽर्थः पशुनाऽपि गृह्यते, हयाश्च नागाश्च वहन्ति नोदिताः[1]।
अनुक्तमप्यूहति पण्डितो जनः, परेङ्गितज्ञानफला हि बुद्धयः" ॥ १ ॥

तथा धन्यगुणैराकृष्टचित्ता भ्रातृपत्न्योऽपि भक्त्या रहसि स्वभर्तृणामाकूतं धन्यं प्रति कथयामासुः—'अतो हे देवर! भवता सावधानत्वेन स्थेयम्। अस्मदीयस्वामिनस्तु दुर्जनस्वभावत्वाद् असू-

१ प्रेरिता।

यादृग्दोषेण सन्मतिमूढा जाता' सन्ति । यत.—

"सर्पः क्रूरः खलः क्रूरः सर्पात् क्रूरतरः खलः । मन्त्रेण शाम्यते सर्पः खलः केन न शाम्यते" ॥ १ ॥

तस्माद् न विश्वसनीया'। एव भ्रातृपत्न्युक्तं श्रुत्वा धन्यो विचिन्तयति—'धिगस्तु त पुरुषं, यो विवेकसरसि तत्त्वाऽतत्त्वविज्ञानगुणेन कलहससदृशोऽऽपि स्वानुपङ्गत. कलह प्रदीपयेत्, कलह-कारणान्न विरमतीत्यर्थः। अत्रस्थितेन मयाऽऽमयेनेव गुणसिन्धूनां बन्धूनां सौख्यं न भवति। कारणयोगात् कार्यं प्रबलयति, तद्विरहे तदपि न, अतोऽन्वयव्यतिरेकाभ्यां ममात्र स्थातव्यं न युक्तम्, अतो कस्मिंश्चिद् देशान्तरे यामि । देशान्तरगमनं हि चातुर्यमूलम् । यतः—

"देशाटनं पण्डितमित्रता च, वाराङ्गना राजसभाप्रवेशः। अनेकशास्त्रार्थविलोकन च, चातुर्यमूलानि भवन्ति पञ्च"।१।

"दीसइ विविहचरिअ, जाणिज्जइ सज्जण-दुज्जणविसेसो । अप्पा ण च कलिज्जइ हिंडिज्जइ तेण पुहवीए ॥१॥

तथा सकलासु कौशल भाग्यं बलं स्थैर्यं बुद्धिविभवश्च, एपा पञ्चानां देशभ्रमणकपोपलेन परीक्षा क्रियते । ते नरा धन्या ये मनोविनोदकारीणि निधानानीव कौतुकानि पदे पदे पश्यन्ति । शास्त्रेऽप्युक्तम्—'संकिण्ण संकटं ठाणं, दूरओ पडिवज्जए' इत्यादि । तथा नीतिशास्त्रेऽप्युक्तम्—

---

१ दृश्यते विविधचरित ज्ञायते सज्जन दुर्जनविशेप. । आत्मा च कल्यते हिण्ड्यते तेन पृथ्व्याम् ॥ १ ॥ २ 'सङ्कीर्णं सकट स्थान, दूरत प्रतिवर्जयेत्' ।

स्करा, केवलमस्य पृष्ठे निजोदरपूरणं कुर्वन्ति"। इति पौरजनानां वचांसि श्रुत्वा त्रयोऽप्यग्रजा भ्रमृतमात्सर्यैर्हि मानीपाततो दग्धसद्बुद्ध्यङ्कुरपूरा क्रूराशया इति परस्पर मन्त्रयन्ति स्म-"आः! अस्मिन् धन्ये जीवति सति किमस्माकं प्रौढतावृद्धिर्भवति?, अपितु न भवत्येव। स्फुरद्भानौ भानूदये किमु तारका स्फारकान्तियुक्ता भवन्ति?। अतोऽयं 'स्वकीयाऽनुज' इति सम्बन्ध सम्प्रधार्य नोपेक्षणीयः। अङ्गजो व्याधिरुपेक्षितः किमाधिं न करोति?, तस्मात् सदयभावं परित्यज्य अयं विनाशयिष्यते तदाऽस्माकं तेजोवृद्धिर्भविता। दीपोऽपि दीपवर्तिकां दग्ध्वैव दीप्यते नान्यथा"। इति परस्परं मन्त्रयित्वा धन्यविनाशनाऽऽर्त्तौ पतिताः। अथ तेषां सुगुप्तोऽपि मन्त्रो बुद्धिप्रागल्भ्येन कथञ्चन इङ्गितादिविज्ञानेन च धन्येन ज्ञातः, यतः पातालगतमपि जलं बुधा बुद्ध्या न जानन्ति किमु?।

उक्तञ्च-"आकारैरिङ्गितैर्गत्या चेष्टया भाषणेन च। भ्रू-नेत्रा-ऽऽस्यविकारेण लक्ष्यतेऽन्तर्गत मनः" ॥ १ ॥

पुनः-"उदीरितोऽर्थः पशुनाऽपि गृह्यते, हयाश्च नागाश्च वहन्ति नोदिताः[१]।
अनुक्तमप्यूहति पण्डितो जनः, परेङ्गितज्ञानफला हि बुद्धयः" ॥ १ ॥

तथा धन्यगुणैराकृष्टचित्ता भ्रातृपत्न्योऽपि भक्त्या रहसि स्वभर्तृणामाकूतं धन्य प्रति कथयामासुः -'अतो हे देवर! भवता सावधानत्वेन स्थेयम्। अस्मदीयस्वामिनस्तु दुर्जनस्वभावत्वाद् असू-

१ प्रेरिताः।

न भुञ्जते। अत शिष्टसमयप्रतिपालनाय यदि तवाज्ञा भवति तदा क्षणं हलेन क्षेत्रं कृषामि, ततोऽहममृतं भोक्ष्ये। यत गुरुवंशस्य स्वभुजार्जिता भुक्ति· गौरवं–महत्त्व दत्ते'। इति धन्योक्तिं श्रुत्वा तेन हालिकेनाऽप्यनुमतम्–'भो सज्जन! यथेप्सितं कृत्वा भोजनानुग्रहं कुरु'। एव हालिकादेशं प्राप्य स्वयमेवोत्थाय हलं गृहीत्वा खेटयितुं लग्न, तावता हलं स्खलितम्। तदा धन्येन स्वभुजवलेन हलाकर्षणं कुर्वता भूमिगतहपङ्क्तेन भूमिगृहगतम् अपरिमितद्रव्यसङ्ख्यं निधानं प्रकटितम्। यतो भाग्यवता सर्वत्राऽनीप्सावतामपि संपद् आविर्भवति। यदुक्तं च–

"निरीहस्य निधानानि प्रकाशयति काश्यपी। वालकस्य निजाङ्गानि न गोपयति कामिनी" ॥ १ ॥

स्वर्णपूर्णं निधि दृष्ट्वा उदारचित्तेन धन्येन हालिकाय समर्पित·। यथा सम्यग्ज्ञानवतां योगिनां किमज्ञेयम्? तथोदाराणां सत्पुरुषाणां किमदेयं भवति?। ततो हालिकेनोक्तम्–'भो· सज्जनशिरोमणे! तव भाग्यनिधित्वहेतोरयं निरवधि सेवधि· प्रादुरभूत्, अत इमं त्वमेव गृहाण'। तदा धन्येनोक्तम्–'भ्रात·! मम परकीयधनग्रहणे नियमोऽस्ति, भूमी च भवदीया, तेनेदं भवदीयं धन, यद् रोचते तत् कुरु'। तदाऽतिविस्मय-भक्तियुक्तेन हालिकेनोक्तम्–'भो महाभाग! त्वयाऽनर्गलं धनं दत्त्वा मम दारिद्र्योच्छेद कृत·। अधुना तु भोजन कुरु'। ततोऽत्याग्रहवशेन धन्येन हालिकोपढौकित भोजन कृत्वा हालिकं चापृच्छ्याऽग्रतोऽगमत्, यतो विश्वोपकारकारका· सज्जना· सूर्यवद् नैक-

प्रसादीचकामश

पुनस्तद्गुणग्मा हस्तसहस्रेण. शतहस्तेन वाजिनम्। गृह्णि दगदन्तेन, देशलागो दुर्गम्" ॥ १ ॥
धन्यस्य मनसि सम्प्रधार्य धनसारतनयो देशाऽवलोकनकौतुकमनाः ... ।
कुशलै वर्तमाने कस्यचित् सम्बन्धिमहेभ्यस्य गृहे महोत्सवो जात । तदाऽत्र पित्रादिनः ...
तद्व्यग्रचित्ता गमनाऽऽगमन-धावन-चलनादितत्कार्यप्रयासेन खेदिताः ... सुग-
तथा सुप्ता घोरनिद्रावशीभूता जाता । तस्मिन् रात्रौ समस्तपौरजने प्रसुप्ते सति ...
गृहान्निर्गतः, नमस्कारमहामन्त्रं स्मरन् मालवदेशोन्मुखं प्रस्थितः । रमाकेलिक्रियापरं ...
भिव्रजन् अनेकग्राम-नगर-वनानि विलोकयन् मध्याह्ने क्षुधितो जातः । तस्मिन् समये क्षेत्रमेक
मार्गस्थितं ददर्श, तस्य क्षेत्रस्योपकण्ठे वटवृक्षस्याऽधस्तले क्षुधया बाधितः क्षणं विश्रान्तः । अथ
तस्मिन् क्षेत्रे कश्चिद् हालिकः क्षेत्रं खेटयति, एतावता तस्य हालिकस्य पत्न्या किञ्चित् पर्वदिनं
ज्ञात्वा शालि-दालि-घृताकुललपनश्रीप्रमुखमिष्टान्नयुक्तं भक्तमानीतम् । तदा हालिकेन सुन्दराकारं
क्षुधा तापादिपरिम्लानमुखं धन्यकुमारं दृष्ट्वा इति विचिन्तितम्—'अहो ! अयं सुन्दराकारः कश्चित्
सत्पुरुषस्तापादिबाधितोऽत्र वटे विश्रान्तो दृश्यते । अथैनं भोजनार्थं निमन्त्रयामि' । इति निश्चित्य
धन्यसमीपमागत्य सादरं भोजनाय न्यमन्त्रयत् । धन्योऽपि तदुक्तं श्रुत्वा ससाहसमित्युवाच—'भो
अहं स्वभुजार्जित ... । यतः सिंहाः सत्पुरुषाश्च क्षुधिता अपि परोपार्जितं भक्ष्य

न भुञ्जते । अत शिष्टसमयप्रतिपालनाय यदि तवाज्ञा भवति तदा क्षणं हलेन क्षेत्रं कृपामि, ततोऽहममृतं भोक्ष्ये । यत. गुरुवंशस्य स्वभुजार्जिता भुक्ति. गौरवं-महत्त्व दत्ते'। इति धन्योक्ति श्रुत्वा तेन हालिकेनाऽप्यनुमतम्–'भो सज्जन! यथेप्सित कृत्वा भोजनानुग्रहं कुरु'। एव हालिकादेशं प्राप्य स्वयमेवोत्थाय हलं गृहीत्वा खेटयितुं लग्न, तावता हलं स्खलितम् । तदा धन्येन स्वभुजबलेन हलाकर्षणं कुर्वता भूमिगतदृपद्धजेन भूमिगृहगतम् अपरिमितद्रव्यसम्भृतं निधानं प्रकटितम् । यतो भाग्यवतां सर्वत्राऽनीप्सावतामपि संपद् आविर्भवति । यदुक्तं च–

"निरीहस्य निधानानि प्रकाशयति काश्यपी । बालकस्य निजाङ्गानि न गोपयति कामिनी" ॥ १ ॥

स्वर्णपूर्णं निधि दृष्ट्वा उदारचित्तेन धन्येन हालिकाय समर्पित.। यथा सम्यग्ज्ञानवतां योगिनां किमज्ञेयम्? तथोदाराणां सत्पुरुषाणां किमदेयं भवति?। ततो हालिकेनोक्तम्–'भो' सज्जनशिरोमणे! तव भाग्यनिधित्वहेतोरयं निरवधिः सेवधिः प्रादुरभूत्, अत इमं त्वमेव गृहाण'। तदा धन्येनोक्तम्–'भ्रात! मम परकीयधनग्रहणे नियमोऽस्ति, भूमी च भवदीया, तेनेदं भवदीयं धनं, यद् रोचते तत् कुरु'। तदाऽतिविस्मय-भक्तियुक्तेन हालिकेनोक्तम्–'भो महाभाग! त्वयाऽनर्गलं धनं दत्त्वा मम दारिद्र्योच्छेद कृत.। अधुना तु भोजन कुरु'। ततोऽत्याग्रहवशेन धन्येन हालिकोपढौकित भोजन कृत्वा हालिकं चापृच्छयाऽग्रतोऽगमत्, यतो विश्वोपकारकारका. सज्जना. सूर्यवद् नैक-

स्था भवन्ति। अथ धन्यगमनानन्तर हालिको विचिन्तयति–'सत्पुरुपधन्याल्लब्ध महाधनं नि:श-
ङ्कतया यदि भुज्यते तदा परगृहभञ्जका लोका अनेकै. प्रकारैर्वार्तां करिष्यन्ति। एवं परस्परं निनद-
माना. कदापि काले राजद्वारे विदिता भविष्यन्ति, तदा दुर्बलकर्णो राजा पिशुनै प्रेरितो मां कारा-
गारे क्षिप्त्वा मम सर्वस्व ग्रहीष्यति, तदाऽहमतिदुःखी भविष्यामि। अतः प्रथमतोऽहं राजानं यथा-
स्थित समनुज्ञाप्य पश्चाद् यथादेशं करोमि, तदा मम आयतिसुख भविष्यति'। इति ध्यात्वा
हालिको राजानं गत्वा यथास्थितं धन्यवृत्तान्तमाचष्ट। राजापि हालिकोक्तां धन्यकथां श्रुत्वा विस्मि-
तो हालिकमुवाच–'भो हालिक! यत् क्षेत्रतो निधानं लब्धं न तद् महदाश्चर्यम्, यत पृथिव्यां
पदे निधानानि सन्ति। परन्तु यद् निधानं लब्ध्वा त्यक्त तद् महदाश्चर्यम्। तेन पुरुषेण पृथ्वी 'रत्न-
गर्भा' इति सत्योक्ति.। तथा त्वमपि भाग्यनिधिर्येनैतादृशपुरुषस्य दर्शनं कृतं, भोजन च कारापितम्।
तेन दत्त प्रसादस्त्वया लब्धोऽतस्त्वमपि धन्योऽसि। अथ यदि तेन पुरुषसिंहेन निधानं तुभ्यं दत्तं
तदा मयापि सुतरा तुभ्यं दत्तम्!, महापुरुषस्यादेश क स्फेटयति ?। परं तस्य महापुरुषस्याभिधानं
विख्यातं भवेत् तथा कर्तव्यम्'। इति राजादेशं प्राप्य हालिकेन धन्यस्य ख्यातिविस्तारणाय तस्यामेव
क्षेत्रभूमौ धन्यनाम्ना ग्रामो निवेशित.। राज्ञे च निवेदितम्। राज्ञापि तद्ग्रामाधिपत्व हालिकस्यैव
समर्पितम्। हालिकोऽपि राज्ञा प्रदत्तमधिपत्व प्राप्य सुखमनुभवन् धन्यस्योपकार न विस्मरति।

अथ धन्योऽपि अग्रतो गच्छन् विविधानि नगर-वनानि पश्यन् दिनात्यये कस्यापि ग्रामस्योपकण्ठं प्राप्त, यथा तपाऽत्यये हंसो मानसं प्राप्नोति। तत्र च सन्ध्यायां सरित्तीरेऽनाकुलमना वालुकां स्वहस्तेन निम्नोन्नता स्फोटयित्वा समतया विरच्य, नि शङ्कवृत्त्या रतितुल्यपर्यङ्क इव स्थित्वा स्वकीयहृदयकमले श्रीसिद्धचक्रकमल संस्थाप्य यथानुवृत्त्याऽर्हदादिपद मनसि ध्यायन्, प्रहर यावज्जपक्रियां कृत्वा, चतुरशीतिलक्षजीवयोनिगतजीवान् क्षमयित्वा, अष्टादशपापस्थानानि व्युत्सार्य, चतु·शरणानि कृत्वा, शुभभावनां भावयन् निद्रावशीभूतो निद्रां प्राप्त·। अथ याममात्राऽपररात्रावसौ बुबुधे। पञ्चपरमेष्ठिपदानि संस्मरन्नुत्थित·, यत उत्तमानां निद्रा-ऽऽहार-कलह-क्रोध-कामा एते पञ्चापि दोषा प्रबला न भवन्ति, मन्दा भवन्तीत्यर्थ। अथ चास्मिन् समये धन्य· किञ्चित् शुभसूचक शिवाशब्दं शुश्राव, यत· पुण्यवतां पुरुषाणां प्रायो निमित्तानि शुभानि सानुकूलान्येव भवन्ति। धन्येनापि तं शब्दं श्रुत्वा पूर्वाऽभ्यस्तशकुनशास्त्रं विचिन्त्य निर्धारितम् यद् 'दिवा दुर्गाशकुनफलं रात्रौ च शिवाशकुनफलं निष्फल न भवति'। तत· सूक्ष्मबुद्ध्याऽस्य फलं विचारित तदा शिवा एवं वदति–'कोऽपि धीरपुरुष एतत्सरित्प्रवाहत· शवं निष्काश्य तत्कटिस्थानि रत्नानि गृह्णीयात्, शवं च मम भक्षयितुं दद्यात् तदा भव्यं भवेत्'। एवं शिवाशब्दार्थं विचार्य ततः स्थानाद् धन्य उत्थित·। शिवाशब्दानुसारेण नदीतट जगाम, यतो धनार्थी भोजनार्थी कौतुकी चाऽलसो न भवति। ततः सरित्तीरे यावता

विलोकयति तावता स्वकृतपुण्येनाकृष्ट इव स्वयमेव जलप्रवाहे तरद् नद्यास्तटमागतं मृतकमपश्यत्। ततो जलप्रवाहान्निष्कास्य तत्कटिगतानि रत्नानि लात्वा तद् मृतकं शिवायै चाऽर्पयत्, येन शकुनाऽर्चनं शुभाय भवति। पुनरपि शयनस्थानमागत्य देव-गुरुस्तवनेन शेपरात्रिमतिक्रम्य प्रभाते संजातेऽग्रतश्चचाल। क्रमेणाऽवन्ध्यधी॰ स धन्यो दुर्गम संसारमिव विन्ध्याद्रिमुल्लङ्घ्य सुखेन मुनीन्द्रो निर्वृतिमिवोज्जयिनीमाप। तत्र प्रद्योतनप्रतापः प्रद्योतनामा भूपती राज्यं करोति। षोडशमहाराजानामीश्वरोऽस्ति। यस्य खड्गग्रहणसमकमेवाऽरिवर्ग॰ कम्पते। स राजा बुद्ध्याऽभयकुमारसदृशं स्वकीयराज्यचिन्ताकारकममात्यं गवेषयन् निजपुर्यां धीमत्परीक्षायै पटहवादनपूर्वकमिति घोषणामकारयत्–'यो बुद्धिमान् पुरुषः समुद्राख्यसरोमध्यस्थस्य स्तम्भस्य स्वयं पालिस्थितो रज्ज्वा ग्रन्थिं वध्नाति तस्मै नृपो मन्त्रिपद दत्ते'। इति पटहोद्घोषणां निशम्य बहवो लोकास्तं स्तम्भबन्धनोपायं विचारयन्ति, परन्तु न कोऽपि बन्धयितुं प्रवीणो भवति। एतादृशे वर्तमाने धन्येनागतमात्रेण तां पटहोद्घोषणा निवार्य स्तम्भबन्धनमङ्गीकृतम्। तदा राजपुरुषैरुक्तम्–'राजसभायामागम्यताम्'। तदा निर्मलबुद्धिर्धनसारसूनुर्बहुजनवृतः सेवकै सह उपभूपं जगाम। गत्वा च राजानं नमस्कृतवान्। राज्ञापि तमुदाररूपादिगुणयुत॰ धन्य दृष्ट्वा स्वमनसीति निर्णीतम्–'नूनमेष पुरुषवरो ममादेशनिर्वाहं करिष्यति। अस्मत्कृतोद्यम फलवान् भवन् दृश्यते'। इति संप्रधार्य राजा धन्य प्रत्येवमु-

वाच—'भो बुद्धिनिधे ! ममादेश सफल कृत्वा स्वबुद्धे फल प्राप, लोकाना च कौतुकेप्सितानि पूरय'। तत. सुधीर्धन्यश्चण्डप्रद्योतभूपस्यादेश प्राप्य तस्य सरस सालौघशालिन्यां पालौ जग्मिवान्। तत्र पालिस्थसालाह्विबद्धयाऽतिप्रलम्बया रज्वा परितोऽम्बुभ्रमितया स्तम्भमवेष्टयत्। रज्जुप्रान्तबन्धस्थानमागत्य उभयप्रान्तसंयोजनेन ग्रन्थीं दत्त्वा यत्रविधीयमेकैक प्रान्त गृहीत्वा पूर्वापरदिशि यथा यथा गच्छति तथा तथा ग्रन्थी उपस्तम्भं याति, यावद् ग्रन्थी स्तम्भमस्पृशत्। अनया रीत्या स्तम्भे ग्रन्थी दत्त्वा राजादेश सफलीचकार। एतत्सर्व राजा नगरलोकाश्च दृष्ट्वा तद्गुणरज्जुबद्धस्वान्ता प्रशसन्ति स्म—'अहो अस्य बुद्धिपटुत्वम् ! अहो अस्य प्रतिभाप्रागल्भ्यम् !, अदृष्टमश्रुतं च कृतपूर्वमिव कृतम्'। इति तद्गुणरञ्जितो राजा आलोकमुदितो लोको बालभास्वतेऽर्घमिव धन्याय मन्त्रिपदं दत्तवान्। अथासौ धन्यमन्त्रीन्दुर्भूपते प्रसाद सकलाधिकशुचिपक्षं समासाद्य समस्तभूवलयमतिशुद्धनीतिज्योत्स्नाभि सोल्लासितं चक्रे। एवं प्रतिदिनमधिकाधिककीर्त्या लक्ष्म्या च प्रवर्द्धमानो धन्यो मन्त्रिपदं कुर्वाणोऽन्यदा स्वसौधवातायनस्थितश्चतुष्पथैश्वर्यं निलोकयति स्म, तावत्ताऽमावास्याया विधुमिव दुर्दर्श विगलद्वसुं दारिद्र्योपद्रुतम् अतिदीनदशाप्रासं क्षुत्तृषाबाधितनयु सकुटुम्ब [इ]तस्ततस्तत्पुरे भ्रमन्तं ददर्श। दृष्ट्वा सविस्मयं चोपलक्ष्येति दध्यौ—'विचित्रा कर्मणां गतिः' [अ]नेककोटिधनविभवयुत गृह मुक्त्वाऽहमत्रागत., तत्सर्वमतिस्तोकदिनमध्ये क्वापि गतम् !,

विलोकयति तावता स्वकृतपुण्येनाकृष्ट इव स्वयमेव जलप्रवाहे तरद् नद्यास्तटमागतं मृतकमपश्यत्। ततो जलप्रवाहान्निष्काश्य तत्कटिगतानि रत्नानि लात्वा तद् मृतकं शिवायै चाऽर्पयत्, येन शकु-नाऽर्चनं शुभाय भवति। पुनरपि शयनस्थानमागत्य देव-गुरुस्तवनेन शेषरात्रिमतिक्रम्य प्रभाते संजातेऽ-ग्रतश्चचाल। क्रमेणाऽवन्ध्यधीः स धन्यो दुर्गमं संसारमिव विन्ध्याद्रिमुल्लङ्घ्य सुखेन मुनीन्द्रो निर्वृ-तिमिवोज्जयिनीमाप। तत्र प्रद्योतनप्रतापः प्रद्योतनामा भूपती राज्यं करोति। षोडशमहाराजा-नामीश्वरोऽस्ति। यस्य खड्गग्रहणसमकमेवाऽरिवर्गं कम्पते। स राजा बुद्ध्याऽभयकुमारसदृशं स्वकीय-राज्यचिन्ताकारकममात्यं गवेषयन् निजपुर्यां धीमत्परीक्षायै पटहवादनपूर्वकमिति घोषणामकार-यत्—'यो बुद्धिमान् पुरुषः समुद्राख्यसरोमध्यस्थस्य स्तम्भस्य स्वयं पालिस्थितो रज्ज्वा ग्रन्थिं बध्नाति तस्मै नृपो मन्त्रिपदं दत्ते'। इति पटहोद्घोषणां निशम्य बहवो लोकास्तं स्तम्भबन्धनोपायं विचार-यन्ति, परन्तु न कोऽपि बन्धयितुं प्रवीणो भवति। एतादृशे वर्तमाने धन्येनागतमात्रेण तां पटहोद्-घोषणां निवार्य स्तम्भबन्धनमङ्गीकृतम्। तदा राजपुरुषैरुक्तम्—'राजसभायामागम्यताम्'। तदा निर्मलबुद्धिर्धनसारसूनुर्बहुजनवृतः सेवकैः सह उपभूपं जगाम। गत्वा च राजानं नमस्कृतवान्। राज्ञापि तमुदाररूपादिगुणयुतं धन्यं दृष्ट्वा स्वमनसीति निर्णीतम्—'नूनमेष पुरुषवरो ममादेशनि-र्वाहं करिष्यति। असत्कृतोद्यमः फलवान् भवन् दृश्यते'। इति संप्रधार्य राजा धन्यं प्रत्येवमु-

वाच–'भो बुद्धिनिधे ! ममादेश सफलं कृत्वा स्वबुद्धे फल प्राप, लोकाना च कौतुकेप्सितानि पूरय'। तत· सुधीर्धन्यश्चण्डप्रद्योतभूपस्यादेश प्राप्य तस्य सरस सालौघशालिन्यां पालौ जग्मिवान्। तत्र पालिस्थसालांहिबद्धयाऽतिप्रलम्बया रज्वा परितोऽम्बुभ्रमितया स्तम्भमवेष्टयत्। रज्जुप्रान्तबन्धस्थानमागत्य उभयप्रान्तसंयोजनेन ग्रन्थीं दत्त्वा यन्त्रविधीयमेकैक प्रान्तं गृहीत्वा पूर्वापरदिशि यथा यथा गच्छति तथा तथा ग्रन्थी उपस्तम्भं याति, यावद् ग्रन्थी स्तम्भमस्पृशत्। अनया रीत्या स्तम्भे ग्रन्थीं दत्त्वा राजादेशं सफलीचकार। एतत्सर्वं राजा नगरलोकाश्च दृष्ट्वा तद्गुणरज्जुबद्धस्वान्ता· प्रशसन्ति स्म–'अहो अस्य बुद्धिपटुत्वम्! अहो अस्य प्रतिभाप्रागल्भ्यम्!, अदृष्टमश्रुतं च कृतपूर्वमिव कृतम्'। इति तद्गुणरञ्जितो राजा आलोकमुदितो लोको बालभास्वतेऽर्घमिव धन्याय मन्त्रिपदं दत्तवान्। अथासौ धन्यमन्त्रीन्दुर्भूपते· प्रसाद सकलाधिकशुचिपक्षं समासाद्य समस्तभूवलयमतिशुद्धनीतिज्योत्स्नाभि· सोल्लासित चक्रे। एवं प्रतिदिनमधिकाधिककीर्त्या लक्ष्म्या च प्रवर्द्धमानो धन्यो मन्त्रिपदं कुर्वाणोऽन्यदा स्वसौधवातायनस्थितश्चतुष्पथैश्वर्यं विलोकयति स्म, तावताऽमावास्याया विधुमिव दुर्दर्शं विगलद्वसुं दारिद्र्योपद्रुतम् अतिदीनदशाप्राप्तं क्षुत्तृपावाधितवपु सकुटुम्बं स्वपितरमितस्ततस्तत्पुरे भ्रमन्तं ददर्श। दृष्ट्वा सविस्मयं चोपलक्ष्येति दध्यौ–'विचित्रा कर्मणां गति·' यतोऽनेककोटिधनविभवयुत गृह मुक्त्वाऽहमत्रागत, तत्सर्वमतिस्तोकदिनमध्ये क्वापि गतम्!,

विलोकयति तावता स्वकृतपुण्येनाकृष्ट इव स्वयमेव जलप्रवाहे तरद् नद्यास्तटमागतं मृतकमपश्यत्। ततो जलप्रवाहान्निष्काश्य तत्कटिगतानि रत्नानि लात्वा तद् मृतकं शिवायै चाऽर्पयत्, येन शकुनाऽर्चनं शुभाय भवति। पुनरपि शयनस्थानमागत्य देव-गुरुस्तवनेन शेषरात्रिमतिक्रम्य प्रभाते संजातेऽग्रतश्चचाल। क्रमेणाऽवन्ध्यधीः स धन्यो दुर्गमं संसारमिव विन्ध्याद्रिमुल्लङ्घ्य सुखेन मुनीन्द्रो निर्वृतिमिवोज्जयिनीमाप। तत्र प्रद्योतनप्रतापः प्रद्योतनामा भूपती राज्यं करोति। षोडशमहाराजानामीश्वरोऽस्ति। यस्य खड्गग्रहणसमकमेवाऽरिवर्गं कम्पते। स राजा बुद्ध्याऽभयकुमारसदृशं स्वकीयराज्यचिन्ताकारकममात्यं गवेषयन् निजपुर्यां धीमत्परीक्षायै पटहवादनपूर्वकमिति घोषणामकारयत्—'यो बुद्धिमान् पुरुषः समुद्राख्यसरोमध्यस्थस्य स्तम्भस्य स्वयं पालिस्थितो रज्ज्वा ग्रन्थिं बध्नाति तस्मै नृपो मन्त्रिपदं दत्ते'। इति पटहोद्घोषणां निशम्य बहवो लोकास्तं स्तम्भबन्धनोपायं विचारयन्ति, परन्तु न कोऽपि बन्धयितुं प्रवीणो भवति। एतादृशे वर्तमाने धन्येनागतमात्रेण तां पटहोद्घोषणां निवार्य स्तम्भबन्धनमङ्गीकृतम्। तदा राजपुरुषैरुक्तम्—'राजसभायामागम्यताम्'। तदा निर्मलबुद्धिर्धनसारसूनुर्बहुजनवृतः सेवकैः सह उपभूपं जगाम। गत्वा च राजानं नमस्कृतवान्। राज्ञापि तमुदाररूपादिगुणयुतं धन्यं दृष्ट्वा स्वमनसीति निर्णीतम्—'नूनमेष पुरुषवरो ममादेशनिर्वाहं करिष्यति। अस्मत्कृतोद्यमः फलवान् भवन् दृश्यते'। इति संप्रधार्य राजा धन्यं प्रत्येवमु-

वाच—'भो बुद्धिनिधे ! ममादेशं सफलं कृत्वा स्वबुद्धे फल प्राप, लोकाना च कौतुकेप्सितानि पूरय'। तत. सुधीर्धन्यश्चण्डप्रद्योतभूपस्यादेश प्राप्य तस्य सरस सालौघशालिन्यां पालौ जग्मिवान्। तत्र पालिस्थसालांहिबद्धयाऽतिप्रलम्बया रज्वा परितोऽम्बुभ्रमितया स्तम्भमवेष्टयत्। रज्जुप्रान्तबन्धस्थानमागत्य उभयप्रान्तसंयोजनेन ग्रन्थीं दत्त्वा यन्त्रविधीयमेकैकं प्रान्तं गृहीत्वा पूर्वापरदिशि यथा यथा गच्छति तथा तथा ग्रन्थी उपस्तम्भं याति, यावद् ग्रन्थी स्तम्भमस्पृशत्। अनया रीत्या स्तम्भे ग्रन्थीं दत्त्वा राजादेशं सफलीचकार। एतत्सर्वं राजा नगरलोकाश्च दृष्ट्वा तद्गुणरज्जुबद्धस्वान्ताः प्रशसन्ति स्म—'अहो अस्य बुद्धिपटुत्वम्! अहो अस्य प्रतिभाप्रागल्भ्यम्!, अदृष्टमश्रुतं च कृतपूर्वमिव कृतम्'। इति तद्गुणरञ्जितो राजा आलोकमुदितो लोको बालभास्वतेऽर्घमिव धन्याय मन्त्रिपदं दत्तवान्। अथासौ धन्यमन्त्रीन्दुर्भूपते. प्रसाद सकलाधिकशुचिपक्षं समासाद्य समस्तभूवलयमतिशुद्धनीतिज्योत्स्नाभि सोल्लासित चक्रे। एवं प्रतिदिनमधिकाधिककीर्त्या लक्ष्म्या च प्रवर्द्धमानो धन्यो मन्त्रिपदं कुर्वाणोऽन्यदा स्वसौधवातायनस्थितश्चतुष्पथैश्वर्यं विलोकयति स्म, तावताऽमावास्यायां विधुमिव दुर्दर्शं विगलद्वसुं दारिद्र्योपद्रुतम् अतिदीनदशाप्राप्तं क्षुत्तृपाबाधितवपु सकुटुम्बं स्वपितरमितस्ततस्तत्पुरे भ्रमन्तं ददर्श। दृष्ट्वा सविस्मयं चोपलक्ष्येति दध्यौ—'विचित्रा कर्मणां गतिः' यतोऽनेककोटिधनविभवयुत गृहं मुक्त्वाऽहमत्रागत., तत्सर्वमतिस्तोकदिनमध्ये क्वापि गतम्!,

विलोकयति तावता स्वकृतपुण्येनाकृपद् इव स्वयमेव जलप्रवाहे तरद् नद्यास्तटमागत मृतकमपश्यत्।
ततो जलप्रवाहान्निष्काश्य तत्कटिगतानि रत्नानि लात्वा तद् मृतकं शिवायै चाऽर्पयत्, येन शकु-
नाऽर्चनं शुभाय भवति। पुनरपि शयनस्थानमागत्य देव-गुरुस्तवनेन शेषरात्रिमतिक्रम्य प्रभाते संजातेऽ-
ग्रतश्चचाल। क्रमेणाऽवन्ध्यधी स धन्यो दुर्गम संसारमिव विन्ध्याद्रिमुल्लङ्घ्य सुखेन मुनीन्द्रो निर्वृ-
तिमिवोज्जयिनीमाप। तत्र प्रद्योतनप्रताप• प्रद्योतनामा भूपती राज्यं करोति। षोडशमहाराजा-
नामीश्वरोऽस्ति। यस्य खड्गग्रहणसमकमेवाऽरिवर्ग कम्पते। स राजा बुद्ध्याऽभयकुमारसदृशं स्वकीय-
राज्यचिन्ताकारकममात्यं गवेषयन् निजपुर्यां धीमत्परीक्षायै पटहवादनपूर्वकमिति घोषणामकार-
यत्–'यो बुद्धिमान् पुरुषः समुद्राख्यसरोमध्यस्थस्य स्तम्भस्य स्वयं पालिस्थितो रज्ज्वा ग्रन्थि बध्नाति
तस्मै नृपो मन्त्रिपद दत्ते'। इति पटहोद्घोषणां निशम्य बहवो लोकास्तं स्तम्भबन्धनोपायं विचार-
यन्ति, परन्तु न कोऽपि बन्धयितुं प्रवीणो भवति। एतादृशे वर्तमाने धन्येनागतमात्रेण तां पटहोद्-
घोषणां निवार्य स्तम्भबन्धनमङ्गीकृतम्। तदा राजपुरुषैरुक्तम्–'राजसभायामागम्यताम्'। तदा
निर्मलबुद्धिर्धनसारसूनुर्बहुजनवृत• सेवकै सह उपभूपं जगाम। गत्वा च राजानं नमस्कृतवान्।
राज्ञापि तमुदाररूपादिगुणयुतं धन्य दृष्ट्वा स्वमनसीति निर्णीतम्–'नूनमेष पुरुषवरो ममादेशनि-
र्वाह करिष्यति। असत्कृतोद्यम फलवान् भवन् दृश्यते'। इति संप्रधार्य राजा धन्य प्रत्येवमु-

भाग्येन सर्वमपि कुटुम्ब सुखमनुभवति, तद्गमने तु स एव स्वजनवर्गो दु.खमनुभवति' इति शास्रोक्तं प्रत्यक्षतया दृष्ट्वा चाऽनुभूतम्, यतो हे वत्स! कलावति भाग्यनिधौ त्वयि गते सति केनापि पिशुनेन प्रेरितो राजापि प्रतिकूलोऽभवत्, तेन कारागारे क्षिप्त्वा बहुतर दण्डं कृत्वा धन गृहीतम्, कियच्चौरैर्मुषितम्, किञ्चिद् वह्निना भस्मसात् कृतम्, कियद् मूढतया व्यापारक्रियया नष्टम्, कियच्च भूमिगतनिधानादि दुष्टसुरैर्हृतं मृत्तिकारूप सजातम्, तावन्नष्ट यावदेकदिननिर्वाहमात्रमन्नमपि न स्थितम्। ततः कृष्णपक्षेन्दुवद् निष्कलानां सर्वेषां हे जगन्मित्र! महता कष्टेन भवद्गवेषणा कुर्वतां केनापि पुराकृतभाग्योदयेन त्वद्दर्शन संजातम्। त्वद्दर्शनमात्रेण सर्वतोऽभ्युदयेन च मम दुःखं नष्ट, चित्तं च आनन्दमेदुरमभवत्"। इति पित्रोक्त श्रुत्वा धन्यः सविनयं प्रणम्याह–'हे तात! मम सेवकस्यापि प्रचुरपुण्योदयो जातो येन तातपादानां दर्शनं संजातम्। इय च राज्यमानादिसम्पत्प्राप्तिरद्यैव सफला जाता। अत परं दुःखवार्तां विसार्य सुखानन्दमग्नतया स्थेयम्। अहं तवादेशकरः किङ्करोऽस्मि, काचिदप्यधृतिर्न विधेया'। एवं मातरं ज्येष्ठभ्रातॄन् भ्रातृजायाश्चि मधुरवचनै संतर्प्य वस्त्र-धना-ऽऽभरणादिभिः सत्करोति स्म। सज्जनानामियं रीतिर्युक्तिमत्येव। आश्रितोदय. सोम इव कलावतां मुख्यो धन्यो बान्धवेभ्यः श्रिय ददौ–यथा कलावतां मुख्यः सोम. श्रितोदयः सन् कुमुदेभ्य. श्रियं ददाति, एवं च अन्तःकरणप्रीतियुक्तो धन्यः समस्तमपि कुटुम्बं विविधसुखप्रकारै.

एतादर्शी च दशां प्राप्त मम कुटुम्बं प्रत्यक्षमेव दृश्यते ।। श्रीजिनागमोक्त नान्यथा भवति 'कडाण कम्माण न मोक्खमत्थि,' इत्यादि । तथा—

"अघटितघटितानि वटयति, सुघटितघटितानि जर्जरीकुरुते। विधिरेव तानि घटयति, यानि पुमान् नैव चिन्तयति"

इति ध्यात्वा सादर स्वकुटुम्ब गृहे नीत्वा पितर भ्रातृंश्च नमस्कृति कृत्वा स्नान-वसना-ऽशनादिभि सत्कृत्य यथावसर प्राप्येति पृच्छति स—'तात ! बहुधन-यश -क्षेमभृतां भवतां कथमीदृश्यवस्था सजाता तद्व्यतिकर कथ्यताम् । तदा धनसारोऽपि धन्योक्ति श्रुत्वाऽवोचत्—'हे वत्स ! श्रीजिनागमतत्त्वकुशलो भूत्वा किमु विभवधननाशप्रश्नं पृच्छसि ? । लक्ष्म्यादिविभवो न ममायत्त., किन्तु कर्मोदयायत्त । कर्मोदयस्य तु द्वे रूपे—पुण्योदयः पापोदयश्च । यदा तु पुण्योदयो वर्तते तदाऽनीप्सितेनापि बलात्कारेण धन-सम्पदादिना गृहं पूर्यते । यदा तु पापोदयो वर्त्तते तदा सुसञ्चित सुरक्षितमपि गजभुक्तकपित्थवद् गृहं निस्सार भवति । यतः—

"कृतकर्मक्षयो नास्ति कल्पकोटिशतैरपि । अवश्यमेव भोक्तव्य कृत कर्म शुभाशुभम्" ॥ १ ॥

"इत्यादिहेतो पुरा पुण्योदयेन सर्वमनुकूलमभवत्। अधुना तु पापोदयेन सर्वं नष्टम् । किं बहुजल्पितेन ?। अपर च, 'गृहे पुत्र-कलत्रादिबहुजनानां मध्ये एकः कोऽपि भाग्यशाली भवति, तस्य

सह न वत्स्याम.। तेनास्माक श्रीणां भागं प्रत्येक समर्पय'। ततो धनसारस्तेषां वचनं श्रुत्वा ईषद् विहस्य तान् प्रत्युत्तर प्राह –'वत्सा ! साम्प्रतं भवद्भिर्धन याच्यते तत् किं प्राग् अस्य धनस्य अर्पितमस्ति यद्ग्रहणाय समुत्सुका जाताः ?। अपिच, यूयं तत्सर्वं किं न स्मरथ यत् स्वपुराद् गात्रमात्रा अतिदीनावस्था प्राप्ता अत्राऽऽगमिष्यथ, ततो धन्येन सज्जनस्वभावतया विनयादिगुणगौरवतयाऽकृत्रिमस्नेहतया च युष्मत्कृतदोषान् विस्मृत्य कामं धन-वस्त्रादिराशिभि. सत्करिष्यध्वे, तत् किं न स्मरथ' ?। इति पितुर्मुखात् श्रुत्वा द्वेषितसौजन्या वावदूका घूका इव वाण्या घोरास्ते त्रयोऽप्यग्रजा इत्यवदन्–'भोस्तात ! त्व तु दृष्टिरागेणान्ध. कमप्यस्य दोषं न पश्यसि, इमं गुणनिधिमेव मन्यसे !। अयं यत् करोति तत् सर्वं त्वच्चित्तेऽत्यन्तश्रेयस्तया प्रतिभाति। परमस्य चरितानि तु वयमेव जानीमः, न कोऽपि वेत्ति। यतः स्नेहहीनोऽसौ अस्मद्गेहतस्तस्कर इव बहुतराणि रत्नान्यादाय नष्टः। अत्र चागत्य तेन धनेन राजवर्गीयजनानां किमपि लञ्चादिकं दत्त्वा ईदृशी महत्त्वाऽवस्थां गृहीत्वा स्थितोऽस्ति !। लक्ष्म्या किं न भवति ?, 'सर्वे गुणाः काञ्चनमाश्रयन्ति'। यतः श्रिया कृत्वाऽतिक्षारस्याप्यपेयस्यापि अम्बुधे 'रत्नाकर' इति प्रसिद्धिः संजाता। तस्माद् हे तात! हृदयाद् वक्रतां विमुच्य श्रीणा भागमस्माकं समर्पय'।

---

१ वा काङ्क्षायाम्। सिद्ध०। ५। २। १०। इत्यनेन स्मृत्यर्थधातौ उपपदे भूतार्थे भविष्यत्प्रयोग.।

पोपयति स्म । तथाप्यस्य प्रभाकरद्युतेर्धन्यस्य धाम तैस्तामसप्रकृतिभिरग्रजैर्न सेहे, तद्युक्तम्, यत-स्तामसा दिवा भीता इव अन्यस्य च तेजो न सहन्ते ।

अथान्यदा धन्यो राजसभायां गत्वा राजानं नत्वा राज्यकार्यचिन्तां कृत्वा पुनरपि राजादेशं प्राप्य उचितवेलाया सुखासनारूढो विविधहय-गज-रथ-भटादिचमूपरिवृतो विविधदेशागतवन्दिभिर्निचित्र-रचनामयरूपकगीतकै संस्तुतोऽनेकवादित्रवादनपुरस्सरं स्वगृहमायाति । तदा चतुष्पथस्था जना धन्यगुणवर्णन कुर्वन्ति–'दृश्यतां दृश्यतां मनुष्यभवे देवत्वम्, यस्माद् औदार्य-धैर्य-गाम्भीर्य-शौर्य-रूपा गुणा अस्मिन् गतोपमाना वर्तन्ते । चतुर्णां भ्रातृणां मध्येऽनुजोऽपि परोपकारकरण-दीनहीनोद्ध-रण स्वकुटुम्बादिपरिपोपण निम्नोन्नततदुक्तिसहनादिविविधगुणै. कृत्वा वृद्ध इव लक्ष्यते' । तदाऽपरो वक्ति–'गुणवता वयसि किं प्रयोजनम् ? । एतेऽस्य पुण्यनिधेर्धन्यस्याग्रजा. किम्पाकफलसदृशाकारा अस्य प्रसादेन यथेप्सित सुखमनुभवन्ति । यदा पूर्वमागता अभूवन् तदा द्रम्मकतोऽपि दुर्दशां प्राप्ता सर्वैरपि जनैर्दृष्टा आसन् । अधुना तु गर्वपूरिता. कृतवक्रकटाक्षा. प्रतिनमस्काराद्युचितप्रवृत्तिमपि न कुर्वन्ति, तत· किं जातम्?, एतद्वक्रत्वं तु गुणनिधेर्धन्यस्य प्रभावेण निर्वहति, न त्वेषां प्रभाव' । इति ते त्रयोऽप्यग्रजा धन्यगुणवर्णनं स्थाने स्थाने श्रुत्वा यवासकवृक्ष इव दह्यमाना लोभाभिभूता जनकाऽन्तिकमागत्येति प्राहु –'हे तात ! वयं सर्वे पृथक्पृथग्गृहे स्थास्याम· । अत परं धन्येन

सह न वत्स्याम.। तेनास्माक श्रीणां भागं प्रत्येक समर्पय'। ततो धनसारस्तेषां वचनं श्रुत्वा ईषद् विहस्य तान् प्रत्युत्तरं प्राह –'वत्सा.! साम्प्रतं भवद्भिर्धन याच्यते तत् किं प्राग् अस्य धनस्य अर्पितमस्ति यद्ग्रहणाय समुत्सुका जाता.?। अपिच, यूयं तत्सर्वं किं न स्मरथ यत् स्वपुराद् गात्रमात्रा अतिदीनावस्था प्राप्ता अत्राऽऽगमिष्यथ, ततो धन्येन सज्जनस्वभावतया विनयादिगुणगौरवतयाऽकृत्रिमस्नेहतया च युष्मत्कृतदोषान् विस्मृत्य कामं धन-वस्त्रादिराशिभि· संत्करिष्यध्वे, तत् किं न स्मरथ'[1]। इति पितुर्मुखात् श्रुत्वा द्वेषितसौजन्या वावदूका घूका इव वाण्या घोरास्ते त्रयोऽप्यग्रजा इत्यवदन्–'भोस्तात! त्व तु दृष्टिरागेणान्ध· कमप्यस्य दोषं न पश्यसि, इमं गुणनिधिमेव मन्यसे!। अय यत् करोति तत् सर्वं त्वच्चित्तेऽत्यन्तश्रेयस्तया प्रतिभाति। परमस्य चरितानि तु वयमेव जानीमः, न कोऽपि वेत्ति। यतः स्नेहहीनोऽसौ अस्मद्गेहतस्तस्कर इव वहुतराणि रत्नान्यादाय नष्टः। अत्र चागत्य तेन धनेन राजवर्गीयजनानां किमपि लञ्चादिकं दत्त्वा ईदृशी महत्त्वाऽवस्थां गृहीत्वा स्थितोऽस्ति!। लक्ष्म्या किं न भवति?, 'सर्वे गुणाः काञ्चनमाश्रयन्ति'। यतः श्रिया कृत्वाऽतिक्षारस्याप्यपेयस्यापि अम्बुधे 'रत्नाकर' इति प्रसिद्धि· संजाता। तस्माद् हे तात! हृदयाद् वक्रतां विमुच्य श्रीणा भागमस्माकं समर्पय'।

---

१ वा काङ्क्षायाम्। सिद्ध०। ५। २। १०। इत्यनेन स्मृत्यर्थधातौ उपपदे भूतार्थे भविष्यत्प्रयोग.।

इति पिता-पुत्राणां परस्परं समूलं कलहोच्छेदं मत्वा सत्त्वाधिकः सुधीर्धन्यो लक्ष्म्या भृत गृहादिकं त्यक्त्वा पुनरपि निर्ययौ। ततः प्रयाणसमये शोभनैः शकुनैर्दिव्यचाप-ध्वाङ्क्षस्वरादिभि. सुशब्द-चेष्टादिभिश्च प्रेरितस्तान्यभिवन्द्य मगधदेशोन्मुखं प्रस्थितः। विविधानि ग्राम-नगर-वनो-पवनानि निरीक्षमाण एकाक्येव सिंह इव निर्भयं याति। अथाऽस्मिन्नवसरे मन्दाकिन्युपकण्ठेऽशोकतरोरध शान्तं दान्तं समग्रगुणराशीनां खानिद्वयमिव धर्मस्य मूर्त्तिमद्विरूपमिव मुनियुगलं ददर्श। धन्यस्तन्मुनियुगलं दृष्ट्वा चन्द्रोद्द्योते चकोर इव, मेघदर्शने मयूर इव, स्वस्वामिदर्शने सतीव, हर्षभरनिभृतहृदयश्चिन्तयति—'अहो! मम भाग्यानि जाग्रति, यदस्मिन् वनगहने विजनप्रदेशेऽचिन्तितचिन्तारत्नलाभाऽधिकं मुनिदर्शनं जातम्। सफलोऽद्य दिवसोदय, अद्य कान्यपि मम शुभशकुनानि संजातानि दृश्यन्ते यद् ग्रीष्मघर्म-पीडातृषितस्य मानससर इव मुनिमिलनम्!। इह-परभवद्रव्य-भावतृड्विध्यापको मुनियोगोऽतिदुष्कर', स संजात.'। इत्येवं ध्यायन् हर्षेण पुलकितहृदयः पञ्चाऽभिगमादिविधिपूर्वकं प्रदक्षिणात्रयं दत्त्वा पञ्चाङ्गप्रणिपातेन वन्दित्वा—

"गोयम सोहम्म जंबु, पभवो सिज्जंभवाइया। सव्वे ते जुगप्पहाणा पइदिट्ठे ते सवि दिट्ठा ॥ १ ॥
अहो! ते निज्जियकोहो, अहो! माणपराजओ। अहो ते अज्जव साहू! अहो! ते मुत्तिमत्तपा ॥ २ ॥

इत्यादिपद्येन स्तुत्वा संयमशरीरयोश्च सुखप्रश्नं कृत्वा यथाऽवग्रहस्थानमाश्रित्य मुनेः सम्मुखं स्थित । मुनिरपि धर्मश्रवणपिपासित ज्ञात्वा श्रीजिनागमतत्त्वं दर्शयितुं प्रवृत्त –"भो भव्य ! इह–अस्मिन्नपारसंसारे मिथ्यात्वा-ऽविरति-कषाय-योगरूपैश्चतुर्भिः कारणैरर्दिता जीवा विविधजाति-कुल-स्थान-योनिषु परिभ्रमन्ति । जन्म-जरा-रोग-मरणरूपैश्चतुर्भिर्दुःखैर्दुःखितास्तिष्ठन्ति । तत्र मोहनृपते. कुराज्यनिर्वाहकमिथ्यादर्शनाऽभिधो मन्त्री सर्वजीवान् निजाज्ञाप्रवर्तनार्थम् अविरति-कषाय-योगविषयसमदिराया. पानगोष्ठिं कारयित्वा उन्मत्तान् करोति । ते चोन्मत्ताः सन्तो न देवं न गुरुं न धर्मं न हितं न कृत्यं नाऽकृत्यं न स्व न परं न इहलोकं न च परलोकं किमपि वेदितुमिच्छन्ति, केवलं महानिद्रा-भय-मैथुनादिसञ्ज्ञासु गाढमासक्ताः संसारं वर्द्धयन्ति । तत्र ये विषयास्ते कषायाणा साहाय्येन किं किं कुकर्म कुचेष्टितं च न कारयन्ति ?। यद् आजन्मतः सर्वे संसारिणो जीवा. केनाप्यशिक्षिता अपि स्वस्वशक्तिग्राह्यविषयेष्वासक्तास्तिष्ठन्ति । आगमे हि विषादपि अधिकतरा विषया उक्ताः । यतः—

---

१ गौतम सौधर्म जम्बू प्रभव शय्यम्भवादिका । सर्वे ते युगप्रधाना पतिदृष्टे ते सर्वे दृष्टा ॥ १ ॥ अहो ! ते निर्जितक्रोध , अहो ! मानपराजय । अहो ते आर्जव साधो ! अहो ! ते मूर्तिमत्तप ॥ २ ॥ अद्य कृतार्थं जन्म" ।

"विपयाणा विपाणा च दृश्यते महदन्तरम् । उपभुक्तं विपं हन्ति, विपयाः स्मरणादपि" ॥ १ ॥

विपादेकाक्षरमात्रेणाऽधिका विपयाः कीदृशं दुश्चेष्टितं कुर्वन्ति ?। ये च रसनेन्द्रियासक्तास्ते उत्कृष्टतो नवाऽङ्गुलमात्रविपयपूरणार्थमेकेन्द्रियादिपञ्चेन्द्रियजीवं यावद् निर्दयपरिणत्या कुट्टिहिसा कुर्वन्ति, कृत्वा चाऽन्तर्मुहूर्तमात्रेण मृत्वा सप्तमं नरक यावद् गच्छन्ति, तन्दूलमत्स्यवत् , राजगृहे उद्यानिकायां निजाऽन्तरायकर्मोदयाऽप्राप्तभिक्षद्रम्मकवद् वा अकाम दुर्गतिगता घनकर्मविपाकमनुभवन्त. परिभ्रमन्ति । चक्षुरिन्द्रियासक्ता अनुकूल-प्रतिकूलवर्णादिपर्यायप्राप्त्या अप्राप्त्या च रागद्वेपयो' प्रबलपरिणत्या पापकर्मणाम् उत्कृष्टस्थिति-रस बन्धान् रचयन्तोऽनन्तभवान् परिभ्रमन्ति । एवं शब्दविपयासक्ता जीवा. श्रवणसुख-दु.खमात्रेण दुर्गतिकूपे पतिताः क्लेशमनुभवन्ति, सङ्गरे वन्दिजनोक्तकुल-जातिशंसनश्रवणात् शूरसुभटवत्, सनत्कुमारवच्च । एव गन्धविपयानुकूलप्राप्त्या दुष्कर्मपोपणं कुर्वन्ति, मलमलीनशरीराणा मुनीना दुगन्छनमात्रेण च दुर्गति परिभ्रमन्ति, दुर्गन्धाराजपत्नीवत्, सुगन्धासक्तभ्रमरवद् वा । स्पर्शनेन्द्रियासक्तानां तु किं कथ्यते ?। यतः पञ्चानामपि विपयाणां प्रियमेलकतीर्थवद् एकत्र मिलनेनाऽतिकठोरपापप्रवृत्तिं कुर्वन्ति । यतः परदारासक्ता जीवा अष्टादश पापस्थानानि अतितीव्रसङ्क्लेशेन समाचरन्ति, तेन इहलोके राज्य-धन-यशो-भोगा-ऽऽयु.प्रभृतीनि हारयन्ति,

परत्र च अनन्तकालं यावद् नरक-निगोदेषु परिभ्रमणं कुर्वन्त्येव, ब्रह्मदत्तचक्रिवत् । अत्रैकं महदाश्चर्यं, ये जीवा यान् विषयान् अत्यादरेण सेवन्ते ते चैवाऽन्यजन्मनि अन्याऽन्यशरीरेन्द्रियाणां जघन्यतो दशगुणं, शतगुण वा सहस्रगुण वा लक्षगुण वा कोटीगुण वा ततोऽप्यधिकतरं वा उत्कृष्टकोट्यासेवने बीजपरम्परयाऽनन्तगुणं यावत् प्रतिकूलमसहनीयमकथनीय केवलिगम्यम् ईदृशं दुःखं ददति । यत् केवली ज्ञातुं समर्थः, न तु सर्वं वक्तुम् । ईदृशान् खलु खलान् विषयान् कियन्तो जानन्तोऽपि पुनः पुनस्तदर्थं धावन्ति, क्लेशं च प्राप्नुवन्ति । तेषां प्राप्तौ महान् हर्षः, तदप्राप्तौ चिन्तामणितोऽप्यधिक नरभव व्यर्थं गणयन्ति । तथा विषयास्तान् दुःखमेव ददति । यतः—

"निर्दयः कामचण्डालः पण्डितानपि पीडयेत् ! । अज्ञपीडने किं चित्र विषयान् सेवते स तु " ॥ १॥

"विषयसेवको भवसङ्कटे पतति तत्तु घटत्येव, यादृक् करोति तादृक् प्राप्नोति। परन्तु विषयेच्छामात्रेणापि असेवितविषयोऽपि दुर्गतिपातमाप्नोति। अत्रार्थे कथानकमेकं शृणु सावधानमनसा" । धन्येनोक्तम्–'महान् प्रसादः, कथयतु भवान्' । मुनिराह—

॥ सुनन्दा-रूपसेनयोः कथा ॥

पृथ्वीभूषणनाम्नि पुरे कनकध्वजराजा राज्यं करोति स्म । तस्य यशोमत्यभिधा राज्ञी । तयोर्द्वौ पुत्रौ स्तः गुणचन्द्र-कीर्तिचन्द्रनामानौ । एका पुनः पुत्री सुनन्दाऽभिधा रूप-यौवन-गुणभृता चतुःष-

"विपयाणा विपाणा च दृश्यते महदन्तरम् । उपभुक्तं विषं हन्ति, विषयाः स्मरणादपि" ॥ १ ॥

विपादेकाक्षरमात्रेणाऽधिका विपयाः कीदृशं दुश्चेष्टितं कुर्वन्ति ?। ये च रसनेन्द्रियासक्तास्ते उत्कृष्टतो नवाऽङ्गुलमात्रविपयपूरणार्थमेकेन्द्रियादिपञ्चेन्द्रियजीवं यावद् निर्दयपरिणत्या कुट्टिहिंसा कुर्वन्ति, कृत्वा चाऽन्तर्मुहूर्तमात्रेण मृत्वा सप्तमं नरक यावद् गच्छन्ति, तन्दूलमत्स्यवत् , राजगृहे उद्यानिकायां निजाऽन्तरायकर्मोदयाऽप्राप्तभिक्षद्रम्मकवद् वा अकाम दुर्गतिगता घनकर्मविपाकमनुभवन्त. परिभ्रमन्ति । चक्षुरिन्द्रियासक्ता अनुकूल-प्रतिकूलवर्णादिपर्यायप्राप्त्या अप्राप्त्या च रागद्वेपयो. प्रबलपरिणत्या पापकर्मणाम् उत्कृष्टस्थिति-रस-बन्धान् रचयन्तोऽनन्तभवान् परिभ्रमन्ति । एवं शब्दविपयासक्ता जीवा. श्रवणसुख-दु.खमात्रेण दुर्गतिकूपे पतिताः क्लेशमनुभवन्ति, सङ्गरे वन्दिजनोक्तकुल-जातिशंसनश्रवणात् शूरसुभटवत्, सनत्कुमारवच्च । एव गन्धविपयानुकूलप्राप्त्या दुष्कर्मपोपणं कुर्वन्ति, मलमलीनशरीराणा मुनीना दुगञ्छनमात्रेण च दुर्गति परिभ्रमन्ति, दुर्गन्धाराजपत्नीवत् , सुगन्धासक्तभ्रमरवद् वा । स्पर्शनेन्द्रियासक्तानां तु किं कथ्यते ?। यतः पञ्चानामपि विपयाणां प्रियमेलकतीर्थवद् एकत्र मिलनेनाऽतिकठोरपापप्रवृत्तिं कुर्वन्ति । यतः परदारासक्ता जीवा अष्टादश पापस्थानानि अतितीव्रसङ्क्लेशेन समाचरन्ति, तेन इहलोके राज्य-धन-यशो-भोगा-ऽऽयु.प्रभृतीनि हारयन्ति,

परत्र च अनन्तकालं यावद् नरक-निगोदेषु परिभ्रमणं कुर्वन्त्येव, ब्रह्मदत्तचक्रिवत्। अत्रैकं महदाश्चर्यं, ये जीवा यान् विषयान् अत्यादरेण सेवन्ते ते चैवाऽन्यजन्मनि अन्याऽन्यशरीरेन्द्रियाणां जघन्यतो दशगुणं, शतगुणं वा सहस्रगुण वा लक्षगुण वा कोटीगुण वा ततोऽप्यधिकतरं वा उत्कृष्टकोट्यासेवने बीजपरम्परयाऽनन्तगुणं यावत् प्रतिकूलमसहनीयमकथनीय केवलिगम्यम् ईदृशं दु.खं ददति । यत् केवली ज्ञातुं समर्थः, न तु सर्वं वक्तुम् । ईदृशान् खलु खलान् विषयान् कियन्तो जानन्तोऽपि पुन. पुनस्तदर्थं धावन्ति, क्लेशं च पाप्नुवन्ति । तेषां प्राप्तौ महान् हर्ष., तदप्राप्तौ चिन्तामणितोऽप्यधिक नरभव व्यर्थं गणयन्ति । तथा विषयास्तान् दु.खमेव ददति । यतः—

"निर्दयः कामचण्डालः पण्डितानपि पीडयेत् ! । अज्ञपीडने कि च्चित्र विषयान् सेवते स तु " ॥ १॥

"विषयसेवको भवसङ्कटे पतति तत्तु घटत्येव, यादृक् करोति तादृक् प्राप्नोति। परन्तु विषयेच्छामात्रेणापि असेवितविषयोऽपि दुर्गतिपातमाप्नोति। अत्रार्थे कथानकमेकं शृणु सावधानमनसा" । धन्येनोक्तम्–'महान् प्रसाद , कथयतु भवान्' । मुनिराह—

॥ सुनन्दा-रूपसेनयोः कथा ॥

पृथ्वीभूषणनाम्नि पुरे कनकध्वजराजा राज्य करोति स्म । तस्य यशोमत्यभिधा राज्ञी । तयोर्द्वौ पुत्रौ स्त. गुणचन्द्र-कीर्तिचन्द्रनामानौ। एका पुन. पुत्री सुनन्दाऽभिधा रूप-यौवन-गुणभृता चतुःप-

"विषयाणा विषाणा च दृश्यते महदन्तरम् । उपभुक्तं विषं हन्ति, विषयाः स्मरणादपि" ॥ १ ॥

विषादेकाक्षरमात्रेणाऽधिका विषया. कीदृशं दुश्चेष्टितं कुर्वन्ति ?। ये च रसनेन्द्रियासक्तास्ते उत्कृष्टतो नवाऽङ्गुलमात्रविषयपूरणार्थमेकेन्द्रियादिपञ्चेन्द्रियजीवं यावद् निर्दयपरिणत्या कुट्टिहिंसा कुर्वन्ति, कृत्वा चाऽन्तर्मुहूर्तमात्रेण मृत्वा सप्तमं नरक यावद् गच्छन्ति, तन्दूलमत्स्यवत् , राजगृहे उद्यानिकायां निजाऽन्तरायकर्मोदयाऽप्राप्तभिक्षद्रम्मकवद् वा अकामं दुर्गतिगता घनकर्मविपाकमनुभवन्त. परिभ्रमन्ति । चक्षुरिन्द्रियासक्ता अनुकूल-प्रतिकूलवर्णादिपर्यायप्राप्त्या अप्राप्त्या च रागद्वेषयो. प्रबलपरिणत्या पापकर्मणाम् उत्कृष्टस्थिति-रस-बन्धान् रचयन्तोऽनन्तभवान् परिभ्रमन्ति । एवं शब्दविषयासक्ता जीवा. श्रवणसुख-दु.खमात्रेण दुर्गतिकूपे पतिताः क्लेशमनुभवन्ति, सङ्गरे बन्दिजनोक्तकुल-जातिशंसनश्रवणात् शूरसुभटवत्, सनत्कुमारवच्च । एवं गन्धविषयानुकूलप्राप्त्या दुष्कर्मपोषणं कुर्वन्ति, मलमलीनशरीराणा मुनीना दुगञ्छनमात्रेण च दुर्गति परिभ्रमन्ति, दुर्गन्धाराजपत्नीवत् , सुगन्धासक्तभ्रमरवद् वा । स्पर्शनेन्द्रियासक्तानां तु किं कथ्यते ?। यतः पञ्चानामपि विषयाणां प्रियमेलकतीर्थवद् एकत्र मिलनेनाऽतिकठोरपापप्रवृत्ति कुर्वन्ति । यतः परदारासक्ता जीवा अष्टादश पापस्थानानि अतितीव्रसङ्क्लेशेन समाचरन्ति, तेन इहलोके राज्य-धन-यशो-भोगा-ऽऽयु.प्रभृतीनि हारयन्ति,

तस्मात् स्त्रीणां पुरुषाधीनत्वे महद्दु खम् । यद्यपि 'पुरुषो गृहनायक.' इति लोकोक्ति , साऽपि यत्किञ्चित्, यत प्रिया विना गृह न भवति । विना प्रियां पुरुष. पथिकतुल्यो जनैरुच्यते । प्रियैव गृहमण्डनम् । एकोदरपूरणकरणमात्रोपकारेण स्त्री यावज्जीवं पुरुषाज्ञया प्रवर्तते । प्रतिदिनं प्रातरुत्थाय जलाहरणादि करोति । गृहपूजन-प्रमार्जन-कचवरशोधन-गृहगतगवादिपशुकृतगोमयव्यवस्थापनादि-कर्मकरक्रिया करोति । ततो धान्यशोधन-खण्डन-पेषण-दालिचुणनादीन् करोति । ततो रन्धनविधिना रसवती निष्पादयति । ततः पत्यादीन् भोजनं कारयति, ततः पश्चात् स्वयं भोजनं करोति । ततो रसवतीभाजनशुद्धि करोति । गृहागतमनुष्याणामादरसत्कार करोति, श्वश्रू-ननान्दॄणां यथोचितविनयप्रतिपत्ति च करोति । पत्युर्ज्येष्ठभ्रात्रादीनां लज्जां करोति । मन्दगति-मन्दभाषण-मन्द-हसनादिविधिना भर्तुर्गृहशोभां वर्द्धयति । गृहागतमुनीनां भक्त्या प्रतिलाभनेन पुण्यवृद्धि करोति । दीन-हीनप्राणिनामशेषभिक्षुकाणां च अनुकम्पादानेन भर्तुर्यश' पुण्यं च पोषयति । पुनर्द्वितीयवेलायां रसवतीकरणादिना दिनसमाप्ति यावत् कार्यग्रथिता भवति । ततो भर्तुः प्रसत्त्यर्थं स्नान-मज्जन-शृङ्गारकरणम् । सन्ध्यायां दीपकरणेन गृहमुज्ज्वलयति । ततो शय्यासमारण-रचनादीन् करोति । यावद् भर्तुरागमनं न भवति तावद् न स्वपिति, भोग ददाति, कुलवृद्धिकारण सन्तति च ददाति । प्रगे भर्तुर्जागरणात् पूर्वं जागर्ति, उत्थाय च पुनर्गृहकार्ये प्रवर्तते । अतिदुःखाऽवस्थायां

ष्टिकलासु कुशला । सा वालभावेऽनुदयकामावस्था सखीभि परिवृता सप्तभूम्यावासोपरि स्थिता नगरस्वरूपं पश्यति स्म"। अत्युन्नतप्रासादोपरि स्थिताया दृष्टिश्चाऽतिदूरतरं याति । एतस्मिन्नवसरे एकस्य महेभ्यस्य गृहे एका वरतरुणी रूप सौन्दर्यगुणेन विजिताऽमरसुन्दरी, यस्या विनयादिगुणेन माधुर्यवचनेन दर्शनमात्रेण च क्रोधिनामपि क्रोध उपशाम्यति । ईदृश्या. कामिन्या धव किमपि सत्याऽसत्याऽभ्याख्यान दत्त्वा कम्बया निर्दय हन्ति । सा पुन' पुनर्भर्तु पादयो शिरो धृत्वा चाटुव-चनेन विज्ञप्ति करोति-"स्वामिन् ! प्राणाधार ! मया कोऽप्यपराधो न कृत । केनापि दुष्टचेतसाऽ-लीकश्रावणेन कि मां निरर्थक मारयति भवान् ?। सुकुलप्रसूताऽहम् । त्वदाज्ञाविरुद्धमद्य यावद् न कदापि कृतम्, अग्रेऽपि न करिष्यामि । यदाऽस्य शुद्धिकरणेन यथार्थनिर्णयो भविष्यति तदा तवैव पश्चात्तापो भविष्यति । अतो हे प्राणनाथ ! अस्याऽलीकदूषणस्य शुद्धि करु । यदा मयि एतद्दूषण सत्यं भवति तदा भवता यद् रोचते तत् करोतु। निरर्थकमारणे कि हस्ते आयाति" ?। इत्येवं सविनय पुनः पुनः प्रणामपूर्वक प्रार्थनां विज्ञप्ति च करोति, तथापि स पुरुषस्ताडनान्न विरमति । एतत् सर्वं सुनन्दा दृष्ट्वा सखी प्रत्याह-"हले ! पश्य त्वमस्य पुरुषस्य निर्दयत्वम् । ईदृशीं रूप-यौवन-विनयादिगुणवतीं प्रति किमप्यलीकमुद्भाव्य श्वपचवत् ताडनं करोति। किञ्चिदपि दयोदयो न जायते । एना दृष्ट्वा मम हृदयं करुणया भिद्यते, परन्तु अस्य स्वकीयप्राणप्रियोपरि दयालेशो नोदेति!।

विविधजाति-वेषभाषाविनिमय-प्रियभाषणादिदम्भविलासेन विश्वास्य 'फांसी'प्रमुखाधिकरणैस्तान् हत्वा सर्वस्व पुरुषा एव हरन्ति । तथा विषयलुब्धा. पुरुषा केऽपि शतसहस्रसङ्ख्याकाना स्त्रीणां परिग्रहं कुर्वन्ति, पर कुलप्रसूता तु स्वकर्मोदयप्राप्तभर्तु. सेवनेन गृह निर्वहति, न कुलमर्यादां त्यजति । ततो हे प्रियसखि ! पुरुषाधीनानां स्त्रीणा धिग् जीवितं ज्ञेयम् । अतोऽह तु पाणिग्रहण-सङ्कटे न पतिष्यामि । ह्यो दिने मातापित्रोरालापे मया श्रुतम्—'अधुना सुनन्दाया विवाहादि कुर्म.' । अतस्त्व मातुरुपकण्ठं गत्वा निवेदय 'अधुना सुनन्दा पाणिग्रहणं न करिष्यति, त्वरया न भवितव्यम्" । इत्येवं श्रुत्वा सखी प्राह—"स्वामिनि ! त्वं तु बालभावेऽसि, परन्तु प्राप्ते यौवनवयसि स्त्रीणा पुरुष एव जीवितव्यम् । यौवने पतिविहीना युवतिर्धूलीतोऽपि निस्सारा ज्ञेया । इह जगति द्वे सुखे वर्तेते । तत्रैकं पौद्गलिकं, द्वितीयमात्मीयम् । तत्र पौद्गलिकं द्विविधम्, कारणसुखं स्पर्शसुखं च । तत्र कारण रूप्यकादि, स्पर्शश्च खान-पानादिः । पौद्गलिकयोर्द्वयो रहस्यं स्त्रीणां पुरुष एव, पुरुषाणा च स्त्री एव । यत. सत्यपि धन-धान्यादिसमग्रेन्द्रियसुखभृते गृहे एकेनैव भर्तृवियोगेण विधुरा स्त्री अग्नौ प्रविशति, अतो ज्ञायते संसारेऽग्नितोऽपि विरहो दुःसहः । सुखद्वयस्य हार्दं समतैव, तां विना तपो-जप-दानादिकं वृथैव । यतो व्यवहारराशिगतानां जीवानां ससारे परिभ्रमणां कुर्वतामनन्ताः पुद्गलपरावर्ताः व्यतीता. । तत्रैकेन केनचिद् जीवेन अनेकेषु भवेषु किं किं धर्मकृत्यं

माता-पितृ-भ्रातृ-भगिनीप्रमुखाः स्वजना भक्त्वा दूरतो यान्ति, न भार्या । कैश्चिद् वीरपुरुषै प्रमदा त्यक्ता श्रूयते, परन्तु कुलवत्या प्रमदया कुत्रापि भर्ता त्यक्तो न श्रूयते । तथापि हे प्रियसखि ! यावज्जीवं गृहस्थाऽऽश्रमनिर्वहणेऽपि कठोरहृदया. पुरुषा ईदृशीनामुत्पलकोमलाना स्त्रीणां निर्दयताडनं कुर्वन्ति ' । किञ्च, यानि इह जगति निन्दनीय-गर्हणीय-क्रूरकर्माणि तेषां कर्तार पुरुषा एव दृश्यन्ते । तथाहि—समस्तव्यसनबीजरूपं द्यूत पुरुषैरेव क्रियते । आखेटकेन वनस्थपशूना घातका. पुरुषा एव । अत्युग्रपापकरणमूलमासाद्यभक्ष्यभक्षणासक्ताः पुरुषा एव, यतः पुरुषैरानीतं स्त्रियः पचन्ति । चेतनाव्यग्रकारकं समस्तसद्बुद्धिवारकम् अतिदुर्लभसंप्राप्तनरभवहारकं मदिरापानकं पुरुषा एव कुर्वन्ति । जाति-कुल-धर्ममर्यादामवगणय्य अनेकविटोपभुक्तपूर्वायां वेश्यायां पुरुषा एव गमन कुर्वन्ति । तथा स्वकीयान् विनयादिगुणान्वितान् सुतप्रसुमान् रूप-यौवनयुक्तान् पतिव्रताधर्मपरायणान् स्वदारान् त्यक्त्वा राज-धर्म हपरभव-चौरभययुक्तान् परदारान् पुरुषा एव सेवन्ते । प्राणव्ययसत्वरं दुर्गतिमार्गगत्वर सर्वपामप्रियं मार्ग-गृह-ग्रामलुण्टनादिचौर्यं पुरुषा एव कुर्वन्ति । तथा निरपराधानां तृण-जल-वायुविहितवृत्तीना वननिवासिजीवाना हिंसा मुधैव पुरुषा एव कुर्वन्ति । परदेशं गत्वा, कष्टसहनरूपा परसेवां कृत्वा, अतिसङ्कोचेन प्राणवृत्ति च कृत्वा, प्राणव्ययमगणयित्वा समुद्रमुल्लङ्घ्य द्वीपान्तरे बहुभि क्लेशैर्धनमर्जयित्वा, स्वगृहगमन-स्वकीयकुटुम्बपोषण-मिलन-विवाहादिकरणमनोरथैर्भृतान् पथिकान्

निर्वाहकरणैकदक्षाः । एषां मध्ये चतुर्थो रूपसेनाभिधो वात्सांयनशास्त्रेष्वतिनिपुणश्चतुरपुरुषाणा-
मग्रणी. पितुर्ज्येष्ठभ्रातॄणां च अतीव वल्लभो निश्चिन्तः । तस्य न कोपि कष्टसाध्य कार्यं ददाति ।
वस्त्राभरणभूषितोऽश्वगन्तृप्रमुखाधिरूढ' पादचारी वा यथेच्छं नगरे चतुष्पथे राजपथे वनोपवनादिषु
च गीत नृत्या-ऽऽतोद्य-पुष्पादीनामाश्चर्याणि पश्यन् सुखेन कालं निर्वहति । नित्यं कौतुकप्रियस्ति-
ष्ठति । अथ कियत्यपि काले गते सा सुनन्दा प्राप्तयौवना संजाता । एकदा सखीभि. परिवृता
स्वावासस्य उपरि वलभ्यां क्रीडति, समस्तकामोद्दीपनकारणम् आम्रप्रस्फूलन-पेरभृताराव‍प्रमुखसैन्ययुतो
वसन्तसमयोऽप्यस्ति। अथाऽस्मिन्नवसरे कस्यापि महेभ्यस्याऽऽवासे उपरितनभूम्यां सुगन्धिजलाऽऽच्छो-
टनपूर्वकं स्थाने स्थाने पुष्पप्रचुरा रचना कृताऽस्ति। घनसार-मृगमदा-ऽम्वरमिश्रितकृष्णागुरु. घटिकायां
निर्दहति, तेन समस्तमपि भुवनं सुगन्धेनाऽऽपूरितमस्ति । चतुर्दिक्षु वहुतरसुगन्धिपुष्पाणां जालिका
जवनिका च रचिताऽस्ति । उपरितनप्रदेशे घनझुम्वनक-विविधभक्तिमयजालिकायुक्तश्चन्द्रोदयोऽतीव
शोभां ददाति । तदधो विचित्रसुकुमालतूलिको-त्सीर्पका-ऽऽच्छादनपटादिकृतरचनपूर्वकसुवर्णमय-
पल्यङ्के सुकुमारोज्ज्वलौ, स्नान-मज्जना-ऽत्तरचन्दनविलेपनौ परिहिताभूषणौ, तीव्रपक्ष्मलकाश्मीरजा-
ऽऽच्छोटनरचनारचितवस्त्रादिना कृतश्रृङ्गारौ, परस्परं ग्रथिताऽभिनवस्नेहवन्धनाविव बाहुभ्यां कृतक-

---

१ कामचास्त्रेषु । २ परभृत कोकिल । ३ भाषायाम् 'पडदो'।

न कृतम् ?, सर्वाण्यपि धर्मकृत्यानि कृतानि, परन्तु एकां तां समतां विनैव । तां विना नाऽनन्तगुण- जातानि । अतो हे स्वामिनि ! सहसा किमपि न वक्तव्यम्, यस्य निर्वाहशक्तिस्तद् वक्तव्यम् । यदा यौवनोदयो भविष्यति तदा ज्ञास्यसि । आगमेऽपि समस्तव्रतानां मध्ये ब्रह्मैव दुष्करम् । ब्रह्मचर्यरक्षणे नवसङ्ख्या वृत्तिरुक्ता । अतो धीरा भव, अज्ञत्वेन किमपि न वक्तव्यम्" । तदा सुनन्दयोक्तम्—"त्वया यदुक्तं तद् मयाऽवधारितं, परन्तु अधुना तु नास्त्येव, अतस्त्वं मातु॰ समीपं गत्वा ब्रूहि–'सुनन्दाया विवाहकृत्यमधुना न कर्तव्यम्, यदा ममेच्छा भविष्यति तदा ज्ञापयिष्ये। ममावासे कस्मिन्नपि कार्योद्देशे पुरुषो न प्रेष्य, सखीभि दासीभिर्वा ज्ञाप्यम्" । सख्याऽपि गत्वा जनन्यग्रे तस्या आशयो ज्ञापित॰ । मात्रा पृष्टम्–'किमर्थमिति वदति' ? । सख्योक्तम्–'केनापि कारणेन उदासीना जाताऽस्ति तेन 'न' इति वदति । परन्तु यौवनोदये स्वयमेव प्रार्थयिष्यति । चिन्ता न विधेया' । मात्रोक्तम्–'यथा रुचि, एवमस्तु' । सख्यापि पुनरागत्य सुनन्दायै सर्वमुक्तम् । सुनन्दापि तच्छ्रुत्वा शान्त- चित्ता स्वावासे सखीपरिवृता सुखेन कालनिर्गमनं करोति ।

अत्रान्तरे तस्मिन्नेव पुरे आढ्यो दीप्तो धन-धान्य-भृतगृहो वसुदत्ताऽभिधो व्यवहारी परिवसति । तस्य चत्वार॰ पुत्राः सन्ति । तेषामाद्यो धर्मदत्त, द्वितीयो देवदत्त, तृतीयो जयसेन, चतुर्थो रूप- सेन इति । चत्वारोऽपि निपुणा गतोपमानरूपा सर्वेषु व्यापारादिकार्येषु कुशला स्वाङ्गीकृतकार्य-

निर्वाहकरणैकदक्षाः । एषां मध्ये चतुर्थो रूपसेनाभिधो वात्स्यायनशास्त्रेष्वतिनिपुणश्चतुरपुरुषाणा-मग्रणी, पितुर्ज्येष्ठभ्रातृणां च अतीव वल्लभो निश्चिन्तः । तस्य न कोपि कष्टसाध्यं कार्यं ददाति । वस्त्राभरणभूषितोऽश्वगन्तृप्रमुखाधिरूढः पादचारी वा यथेच्छं नगरे चतुष्पथे राजपथे वनोपवनादिषु च गीत नृत्या-ऽऽतोद्य-पुष्पादीनामाश्चर्याणि पश्यन् सुखेन कालं निर्वहति । नित्यं कौतुकप्रियस्ति-ष्ठति । अथ कियत्यपि काले गते सा सुनन्दा प्राप्तयौवना संजाता । एकदा सखीभिः परिवृता स्वावासस्य उपरि वलभ्यां क्रीडति, समस्तकामोद्दीपनकारणम् आम्रप्रस्फूलन-पंरभृताराव[2]प्रमुखसैन्ययुतो वसन्तसमयोऽप्यस्ति । अथाऽस्मिन्नवसरे कस्यापि महेभ्यस्याऽऽवासे उपरितनभूम्यां सुगन्धिजलाऽऽच्छो-टनपूर्वकं स्थाने स्थाने पुष्पप्रचुरा रचना कृताऽस्ति । घनसार-मृगमदा-ऽम्बरमिश्रितकृष्णागुरुः घटिकायां निर्दहति, तेन समस्तमपि भुवनं सुगन्धेनाऽऽपूरितमस्ति । चतुर्दिक्षु बहुतरसुगन्धिपुष्पाणां जालिका जवनिका[3] च रचिताऽस्ति । उपरितनप्रदेशे घनझुम्बनक-विविधभक्तिमयजालिकायुक्तश्चन्द्रोदयोऽतीव शोभां ददाति । तदधो विचित्रसुकुमालतूलिको-त्सीर्पका-ऽऽच्छादनपटादिकृतरचनपूर्वकसुवर्णमय-पल्यङ्के सुकुमारोज्ज्वलौ, स्नान-मज्जना-ऽत्तरचन्दनविलेपनौ परिहिताभूषणौ, तीव्रपक्ष्मलकाश्मीरजा-ऽऽच्छोटनरचनारचितवस्त्रादिना कृतश्रृङ्गारौ, परस्परं ग्रथिताऽभिनवस्नेहबन्धनाविव बाहुभ्यां कृतक-

१ कामचारेषु । २ परभृत. कोकिल । ३ भाषायाम् 'पडदो' ।

न कृतम् ?, सर्वाण्यपि धर्मकृत्यानि कृतानि, परन्तु एकां तां समतां विनैव । तां विना नाऽनन्तगुण-जातानि । अतो हे स्वामिनि ! सहसा किमपि न वक्तव्यम्, यस्य निर्वाहशक्तिस्तद् वक्तव्यम् । यदा यौवनोदयो भविष्यति तदा ज्ञास्यसि । आगमेऽपि समस्तव्रतानां मध्ये ब्रह्मैव दुष्करम् । ब्रह्मचर्यरक्षणे नवसङ्ख्या वृत्तिरुक्ता । अतो धीरा भव, अज्ञत्वेन किमपि न वक्तव्यम्" । तदा सुनन्दयोक्तम्—"त्वया यदुक्तं तद् मयाऽवधारित, परन्तु अधुना तु नास्त्येव, अतस्त्वं मातुः समीपं गत्वा ब्रूहि–'सुनन्दाया विवाहकृत्यमधुना न कर्तव्यम्, यदा ममेच्छा भविष्यति तदा ज्ञापयिष्ये। ममावासे कस्मिन्नपि कार्योद्देशे पुरुषो न प्रेष्य, सखीभि दासीभिर्वा ज्ञाप्यम्" । सख्याऽपि गत्वा जनन्यग्रे तस्या आशयो ज्ञापित । मात्रा पृष्टम्–'किमर्थमिति वदति' ? । सख्योक्तम्–'केनापि कारणेन उदासीना जाताऽस्ति तेन 'न' इति वदति । परन्तु यौवनोदये स्वयमेव प्रार्थयिष्यति । चिन्ता न विधेया' । मात्रोक्तम्–'यथा रुचि', एवमस्तु' । सख्यापि पुनरागत्य सुनन्दायै सर्वमुक्तम् । सुनन्दापि तच्छ्रुत्वा शान्तचित्ता स्वावासे सखीपरिवृता सुखेन कालनिर्गमनं करोति ।

अत्रान्तरे तस्मिन्नेव पुरे आढ्यो दीप्तो धन-धान्य-भृतगृहो वसुदत्ताऽभिधो व्यवहारी परिवसति । तस्य चत्वार' पुत्रा· सन्ति । तेषामाद्यो धर्मदत्तः, द्वितीयो देवदत्त , तृतीयो जयसेन , चतुर्थो रूपसेन इति । चत्वारोऽपि निपुणा गतोपमानरूपा सर्वेषु व्यापारादिकार्येषु कुशला स्वाङ्गीकृतकार्य-

निर्वाहकरणैकदक्षा[1]। एषा मध्ये चतुर्थो रूपसेनाभिधो वात्स्यायनशास्त्रेष्वतिनिपुणश्चतुरपुरुषाणामग्रणीः पितुर्ज्येष्ठभ्रातॄणां च अतीव वल्लभो निश्चिन्तः। तस्य न कोपि कष्टसाध्यं कार्यं ददाति। वस्त्राभरणभूषितोऽश्वगन्तृप्रमुखाधिरूढः पादचारी वा यथेच्छं नगरे चतुष्पथे राजपथे वनोपवनादिषु च गीत-नृत्या-ऽऽतोद्य-पुष्पादीनामाश्चर्याणि पश्यन् सुखेन कालं निर्वहति। नित्यं कौतुकप्रियस्तिष्ठति। अथ कियत्यपि काले गते सा सुनन्दा प्राप्तयौवना संजाता। एकदा सखीभिः परिवृता स्वावासस्य उपरि वलभ्यां क्रीडति, समस्तकामोद्दीपनकारणम् आम्रप्रस्फूलन-परभृता[2]रावप्रमुखसैन्ययुतो वसन्तसमयोऽप्यस्ति। अथाऽस्मिन्नवसरे कस्यापि महेभ्यस्याऽऽवासे उपरितनभूम्यां सुगन्धिजलाऽऽच्छोटनपूर्वकं स्थाने स्थाने पुष्पप्रचुरा रचना कृताऽस्ति। घनसार-मृगमदा-ऽम्बरमिश्रितकृष्णागुरुः घटिकायां निर्दहति, तेन समस्तमपि भुवनं सुगन्धेनाऽऽपूरितमस्ति। चतुर्दिक्षु वहुतरसुगन्धिपुष्पाणां जालिका जवनिका[3] च रचिताऽस्ति। उपरितनप्रदेशे घनझुम्बनक-विविधभक्तिमयजालिकायुक्तश्चन्द्रोदयोऽतीव शोभा ददाति। तदधो विचित्रसुकुमालतूलिको-त्सीर्षका-ऽऽच्छादनपटादिकृतरचनपूर्वकसुवर्णमयपल्यङ्के सुकुमारोज्ज्वलौ, स्नान-मज्जना-ऽत्तरचन्दनविलेपनौ परिहिताभूषणौ, तीव्रपक्ष्मलकाश्मीरजाऽऽच्छोटनरचनारचितवस्त्रादिना कृतशृङ्गारौ, परस्परं ग्रथिताऽभिनवस्नेहबन्धनाविव बाहुभ्यां कृतक-

१ कामचारेषु। २ परभृत० कोकिल। ३ भाषायाम् 'पडदो'।

ण्ठपाशौ, अत्यद्भुतसुखविलसितशय्यायाः परित आलिवृन्देन सेवितौ, विषयोद्दीपक[illegible] रचम-यपञ्चमराग-गीतानि गायन्तौ, कटाक्षविक्षेप-हास-विलास-तालीदानादिना मोत्साहौ दम्पती स्थितौ। तत्सर्वं महोन्नताऽऽवासोपरि स्थितया सुनन्दया दृष्टम्। दृष्ट्वा च जघन्योदयकर्मोदयेन कामोद्दीनं [illegible] संजातम्। तेन च प्रीत्या अनिमेषदृष्ट्या विलोकयितुं लग्ना। यथा यथा निरीक्षते तथा तथा कामोद्दीप्तिर्जायते। चिन्तयति च–'ईदृशं सुखं ममापि चेद् भवेत् तदा वरं भवेत्'!। मानिक-भावोदयेन शरीरे जडीभूता सती पश्यति, न च जल्पति। पुनस्तयोरनुमोदनं कुर्वती पुरुषोदयेन शृङ्गाररसं रसयितुं रसिका संजाता। तदा प्रियसख्या चिन्तितम्–'किमियं स्थिरीभूता पश्यति'?। इति ध्यात्वा समीपमागत्य सुकुमारवाक्येन पृष्टम्–'स्वामिनि! किम् अनिमेषं पश्यसि'?। एवं पृच्छा कृता, परन्तु सा न जल्पति। तदा सख्या स्वचातुर्येण तद्दृष्टिपथाऽनुकूलं पश्यन्त्या तदेव दृष्टम्। दृष्ट्वा च तया आकूतमवगतम्–'एषा दम्पतिविलसितं दृष्ट्वा यौवनप्रारम्भोदयेन सविकृतिचित्ता संजाता दृश्यते, स्वस्यापि ईदृशसुखाऽनुभवार्तिषु पतिताऽस्ति'। तदा ईषत् स्मित्वा नर्मवचनेनालापिता– 'हे विदुषि! स्वामिनि! यत् त्वं पश्यसि तत् तुभ्यं किमपि रोचते नवा'?। एवं द्वि-त्रिवारमालापिते साऽपि ईषद् विहस्य अतिदीर्घं निःश्वासं मुक्त्वाऽऽह–'हे सखि! ममेदृशं कुतः'?। प्रियसख्याह–'स्वामिनि! एवं दीनवचनं मा वद, अधुनैव मातुः सन्निधौ गत्वा तवाशयमुक्त्वा स्तोकदिनान्तरे तव दुःख

स्फेटयामि, सुखाऽब्धौ च स्थापयामि, किमन्तर्गडुमार्तिं करोपि ?, भव्यं भविष्यति'। इत्युक्ते सुनन्दयोक्तम्—'सखि! सांप्रतं तु मातुरग्रे नैव वक्तव्यम्, मम बहुतरा लज्जा लगति, अतः शनै. शनैरुपायान्तरैर्ज्ञापयिष्याव., परम् अधुना नैव'। इत्युक्ते सख्याह—'स्वामिनि ! इतोऽपसर, अत्र यथा यथा त्वं द्रक्ष्यसि तथा तथा तव विरहजाऽऽर्त्ति वृद्धिमेष्यति, अतश्चल, अधस्तनप्रस्तरे स्थित्वा तवार्तिभञ्जनोपायं कुर्मः'। इत्युक्त्वा तस्या हस्तं गृहीत्वा अध.प्रस्तरे चतुष्पथगवाक्षमागत्य चतुष्पथं विलोकयन्त्यः स्थिताः।

अथाऽस्मिन्नवसरे स रूपसेन. सायंकालीनं भोजनं कृत्वा दिनघटिकाद्वयशेषे भव्यवस्त्रा-ऽऽभरणानि परिधाय कौतुकप्रिय. सुनन्दाया आवासस्य सम्मुखे ताम्बूलिकस्यापणे आगत.। ताम्बूलिकेनापि अत्यादरपूर्वकम् उच्चासने स्थापितः, 'धनी सर्वत्र मानमाप्नोति'। ताम्बूलिको हि भव्यवीटकानि ददाति, रूपसेनोऽपि तानि भक्षयन् नगरस्याश्चर्यं पश्यन् स्थितः। अत्रान्तरे गवाक्षस्थितायाः सुनन्दाया निर्जितकामरूपो रूपसेनो दृष्टिपथमागतः। अत्यद्भुतरूपं गताऽऽमयं तं कुमारं दृष्ट्वा संजातगाढानुरागा सती सखीं प्रत्याह—'हे सखि ! पश्य त्व ताम्बूलिकहट्टस्थित पुरुषवरम्। कीदृशं चास्य रूपम् !, कीदृशं वयः !, कीदृशे अक्षिणी !, कीदृशं वस्त्रा-ऽऽभरणपरिधानचातुर्यम् !, कीदृशाश्च मुख-नेत्र-हस्तादीनां हावभावा. !। अङ्गं धृत्वा अनङ्ग एवागतो न किम् ?। एवं दृष्ट्वा अनेन सह पूर्वदृष्टदम्पतिविलासमनोरथः प्रवर्तते'। ततो हसित्वा सख्याह—'हे स्वामिनि ! पूर्वं पुरुषनाममात्रग्रहणे रुषा अरुणलोचने अभूताम्,

ण्ठपाशौ, अत्यद्भुतसुखविलसितशय्यायाः परित आलिवृन्देन सेवितौ, विषयोद्दीपककर्णकटु-कनित्त-पञ्चम-यपञ्चमराग-गीतानि गायन्तौ, कटाक्षविक्षेप-हास्य-विलास-तालीदानादिना सोत्साहौ दम्पती स्थितौ। तत्सर्वं महोन्नताऽऽवासोपरि स्थितया सुनन्दया दृष्टम्। दृष्ट्वा च अवस्थोदयबलेन कामोद्दीपनं किमपि संजातम्। तेन च प्रीत्या अनिमेषदृष्ट्या विलोकयितुं लग्ना। यथा यथा निरीक्षते तथा तथा कामोद्दीप्तिर्जायते। चिन्तयति च—'ईदृशं सुख ममापि चेद् भवेत् तदा वर भवेत्'। सात्त्विक-भावोदयेन शरीरे जडीभूता सती पश्यति, न च जल्पति। पुनस्तयोरनुमोदन कुर्वती पुलकोद्गमेन शृङ्गाररसं रसयितुं रसिका संजाता। तदा प्रियसख्या चिन्तितम्—'किमियं स्थिरीभूता पश्यति'?। इति ध्यात्वा समीपमागत्य सुकुमारवाक्येन पृष्टम्—'स्वामिनि! किम् अनिमेषं पश्यसि'?। एवं पृच्छा कृता, परन्तु सा न जल्पति। तदा सख्या स्वचातुर्येण तद्दृष्टिपथाऽनुकूलं पश्यन्त्या तदेव दृष्टम्। दृष्ट्वा च तस्या आकूतमवगतम्—'एषा दम्पतिविलसित दृष्ट्वा यौवनप्राग्भावोदयेन सविकृतिचित्ता संजाता दृश्यते, स्वस्यापि ईदृशसुखाऽनुभवार्तिषु पतिताऽस्ति'। तदा ईषत् स्मित्वा नर्मवचनेनालापिता—'हे विदुषि! स्वामिनि! यत् त्वं पश्यसि तत् तुभ्यं किमपि रोचते नवा'?। एवं द्वि-त्रिवारमालापिते साऽपि ईषद् विहस्य अतिदीर्घनि:श्वासं मुक्त्वाऽऽह—'हे सखि! ममेदृशं कुत.'?। प्रियसख्याह—'स्वामिनि! एव दीनवचन मा वद, अधुनैव मातुः सन्निधौ गत्वा तवाशयमुक्त्वा स्तोकदिनान्तरे तव दु:ख

स्फेटयामि, सुखाऽब्धौ च स्थापयामि, किमन्तर्गडुमार्तिं करोषि ?, भव्यं भविष्यति'। इत्युक्ते सुनन्दयोक्तम्—'सखि! सांप्रतं तु मातुरग्रे नैव वक्तव्यम्, मम बहुतरा लज्जा लगति, अतः शनैः शनैरुपायान्तरैर्ज्ञापयिष्यावः, परम् अधुना नैव'। इत्युक्ते सख्याह—'स्वामिनि! इतोऽपसर, अत्र यथा यथा त्वं द्रक्ष्यसि तथा तथा तव विरहजाऽऽर्त्तिः वृद्धिमेष्यति, अतश्चल, अधस्तनप्रस्तरे स्थित्वा तवार्तिभञ्जनोपायं कुर्मः'। इत्युक्त्वा तस्या हस्तं गृहीत्वा अधःप्रस्तरे चतुष्पथगवाक्षमागत्य चतुष्पथं विलोकयन्त्यः स्थिताः।

अथाऽस्मिन्नवसरे स रूपसेनः सायंकालीन भोजनं कृत्वा दिनघटिकाद्वयशेषे भव्यवस्त्रा-ऽऽभरणानि परिधाय कौतुकप्रियः सुनन्दाया आवासस्य सम्मुखे ताम्बूलिकस्यापणे आगतः। ताम्बूलिकेनापि अत्यादरपूर्वकम् उच्चासने स्थापितः, 'धनी सर्वत्र मानमाप्नोति'। ताम्बूलिको हि भव्यवीटकानि ददाति, रूपसेनोऽपि तानि भक्षयन् नगरस्याश्चर्यं पश्यन् स्थितः। अत्रान्तरे गवाक्षस्थितायाः सुनन्दाया निर्जितकामरूपो रूपसेनो दृष्टिपथमागतः। अत्यद्भुतरूपं गताऽऽमयं तं कुमारं दृष्ट्वा संजातगाढानुरागा सती सखीं प्रत्याह—'हे सखि! पश्य त्वं ताम्बूलिकहट्टस्थितं पुरुषवरम्। कीदृशं चास्य रूपम्!, कीदृशं वयः!, कीदृशे अक्षिणी!, कीदृशं वस्त्रा-ऽऽभरणपरिधानचातुर्यम्!, कीदृशाश्च मुख-नेत्र-हस्तादीनां हावभावाः!। अङ्गं धृत्वा अनङ्ग एवागतो न किम्?। एवं दृष्ट्वा अनेन सह पूर्वदृष्टदम्पतिविलासमनोरथः प्रवर्तते'। ततो हसित्वा सख्याह—'हे स्वामिनि! पूर्वं पुरुषनाममात्रग्रहणे रुषा अरुणलोचने अभूताम्,

ण्ठपाशौ, अत्यद्भुतसुखविलसितशय्यायाः परित आलिवृन्देन सेवितौ, विषयोद्दीपकनणत्क-कान्त-पञ्चम-यपञ्चमराग-गीतानि गायन्तौ, कटाक्षविक्षेप-हास्य-विलास-तालीदानादिना सोत्साहौ दम्पती स्थितौ। तत्सर्वं महोन्नताऽऽवासोपरि स्थितया सुनन्दया दृष्टम्। दृष्ट्वा च अवस्थोदयनलेन कामोद्दीपनं किमपि संजातम्। तेन च प्रीत्या अनिमेषदृष्ट्या विलोकयितुं लग्ना। यथा यथा निरीक्षते तथा तथा कामोद्दीप्तिर्जायते। चिन्तयति च–'ईदृशं सुख ममापि चेद् भवेत् तदा वर भवेत्'!। सात्त्विक-भावोदयेन शरीरे जडीभूता सती पश्यति, न च जल्पति। पुनस्तयोरनुमोदन कुर्वती पुलकोद्गमेन शृङ्गाररसं रसयितुं रसिका संजाता। तदा प्रियसख्या चिन्तितम्–'किमियं स्थिरीभूता पश्यति'?। इति ध्यात्वा समीपमागत्य सुकुमारवाक्येन पृष्टम्–'स्वामिनि! किम् अनिमेषं पश्यसि'?। एवं पृच्छा कृता, परन्तु सा न जल्पति। तदा सख्या स्वचातुर्येण तद्दृष्टिपथाऽनुकूलं पश्यन्त्या तदेव दृष्टम्। दृष्ट्वा च तस्या आकूतमवगतम्–'एषा दम्पतिविलसित दृष्ट्वा यौवनप्राग्भावोदयेन सविकृतिचित्ता संजाता दृश्यते, स्वस्यापि ईदृशसुखाऽनुभवार्तिषु पतिताऽस्ति'। तदा ईषत् स्मित्वा नर्मवचनेनालापिता–'हे विदुषि! स्वामिनि! यत् त्वं पश्यसि तत् तुभ्यं किमपि रोचते नवा'?। एवं द्वि-त्रिवारमालापिते साऽपि ईषद् विहस्य अतिदीर्घनि श्वासं मुक्त्वाऽऽह–'हे सखि! ममेदृशं कुतः'?। प्रियसख्याह–'स्वामिनि! एव दीनवचन मा वद, अधुनैव मातु' सन्निधौ गत्वा तवाशयमुक्त्वा स्तोकदिनान्तरे तव दु ख

हस्ते अर्पिता, तथापि वाचिता । यथा—

"उत्पत्तिरिन्दोरपि निष्फलैव, दृष्टा विनिद्रा नलिनी न येन"

इति साऽभिप्रायोत्तर मत्वा गाढानुरागा जाता । सखी प्रत्याह—'यादृशश्चिन्तितस्तादृग् एव निपुणः प्रतिभाति, अतः पुनस्त्वं तत्र गत्वा प्रीतिलताबीजकं वीटकं दत्त्वा 'प्रत्यहं दर्शनं देयम्, न चेद् भोजनं न करिष्यामि' इति विज्ञप्तिं च कृत्वाऽऽगन्तव्यं त्वया' । सख्या पुन. कुमारसमीपं गत्वा, भ्रूसंज्ञया एकान्तं नीत्वा, यथा न कोऽपि जानाति शृणोति च तथा कथनाऽर्हव्यतिकर उक्तः । सोऽपि तम् आश्चर्यकरमुदन्तं श्रुत्वा तां प्रत्याह—'हे सुभ्रु ! सा तु 'पुरुषद्वेषिणी' इति लोके श्रूयते !, तत् कथं तस्या अस्मदुपरि गाढानुरागित्वं सम्भाव्यते' ? । साऽऽह—'श्रेष्ठिन् ! सा तु तव दर्शनमात्रेण प्रेमपङ्के निमग्ना जलविरहे मीनीव त्वद्विरहदु.खेन दु.खिता त्वामेकं ध्यायन्ती जल्पन्ती च स्थिताऽस्ति, नाऽपरं किञ्चिद् जानाति । अतस्तया हस्तदत्तमिदं वीटकं गृह्णातु, अद्यप्रभृति प्रतिदिनम् एकवारमपि दर्शनदानप्रत्यायकं हस्ततालरूपं सत्यङ्कारं च ददातु' । कुमारोऽपि रूप-धन-यौवन-चातुर्यगर्वगर्वित' सख्युक्तवाक्यानि श्रुत्वा प्रेमपाशे बद्धश्चिन्तयति—'अहो ! या पुरुषनाममात्रेण अतिकुप्यति साऽस्मदुपरि स्वत एव गाढानुरागरक्ता ईदृश दुःखं वहति, सा कथं त्यक्तुं शक्यते ?। अबलायाः प्रार्थना बलात् कथं छुट्यते' ?। इति ध्यात्वा तां प्रत्युक्तम्—'हे सुभ्रु । यदि साऽस्मदुपरि सत्यां प्रीतिं वहति,

अधुना त्वम् अपरिचितदर्शनमात्रेण कथं आतुरा भवसि ?। मम वाक्यम् अग्रमागतं यत् 'पूर्वापरं विचार्य वक्तव्यम्'। सुनन्दा प्राह–'हे सखि ! मम मूर्खत्व मयि एनागतं, परन्तु अधुना त्वं दग्धोपरि क्षारतुल्यं किं वदसि ?। केनाप्युपायेन मम मनोरथपूरणे कौशल्यं तवास्तीति हार्दम्'। सख्याह–'हे स्वामिनि ! तव मनोरथं तु साम्प्रतमेव पूरयामि ईदृक् कौशल्यं मय्यस्ति, परन्तु पूर्वं त्वया पुरुषाऽऽगमननिषेधच्छलेन मनोरथभुवनद्वारे झङ्करकाणि दत्तानि। तथापि धीरा भव, पूर्वमनेन सह परिचय कृत्वा मनोरथं पूर्णं करिष्यामि। प्रथमं दृष्टिमिलन प्रीतिलताया बीजम्, ततोऽन्योन्यदर्शनजलेन सिच्यमाना फलवती भवति। अतस्त्व स्वाशयगर्भं पद्याऽर्धं लिखित्वा मम हस्ते समर्पय। तद् लात्वा तत्र गत्वाऽस्य हस्ते दास्यामि, यदि चतुरो भविष्यति सद्य उत्तर दास्यति, न चेद्, मूर्खमिलनेन किं सुखम् ?। शास्त्रेऽपि कथितम्–'सज्जनस्य घटिकामिलनतुल्यो मूर्खस्य समग्रान्तरोऽपि नागच्छति'। तत. सुनन्दया पत्रिकायां स्वाशयगर्भं पद्याऽर्धं लिखित्वा दत्ता। प्रियसखी तां लात्वा किमपि च्छलं कृत्वा उपरूपसेनं[1] गत्वा प्रच्छन्नवृत्त्या[2] तेन सा वाचिता। यथा–

"निरर्थकं जन्म गत नलिन्या, यया न दृष्टं तुहिनांशुबिम्बम्[3]"।

इति वाचयित्वा स्वचातुर्यदर्शनार्थं प्रत्युत्तरं लिखित्वा दत्ता। तां[4] लात्वा गृहमागत्य सुनन्दाया

१ रूपसेनसमीपम्। २ गुप्तरीत्या। ३ चन्द्रबिम्बम्। ४ पत्रिकाम्।

प्रमुख मिप कृत्वा गृहे स्थातव्यम्, अहमपि किमपि च्छलं कृत्वा गृहे स्थास्यामि । पश्चाद् याममात्ररजन्यामतिक्रान्तायां ममाऽऽवासपश्चाद्भागे गवाक्षे विजनप्रदेशे स्थूलदवरकमयनाडिकां लम्बयिष्यामि । भवता तत्र निःश्रेण्यालम्बनेन आवासोऽलङ्करणीय. । बहुदिनाऽऽतुरयोरावयोः संयोगो भविष्यति । लक्षैरपि सुवर्णैरतिदुर्लभो दिवसोऽस्ति, अतो न विस्मरणीय.' । इति सङ्केतनिर्णय कृत्वाऽऽगच्छ" । सख्याऽपि यथावसरं रूपसेनाय तं व्यतिकरमुक्त्वा सङ्केतनिर्णयः कृत. । सोऽपि चिरेप्सितसंयोगनिर्णयं श्रुत्वा, हर्षेण पुलकितहृदयो भूत्वा, 'ओम्' इत्युक्त्वा, स्वगृहे गतः । प्रियसख्यापि स व्यतिकर. सुनन्दायै निवेदितः । साऽपि तं श्रुत्वा सहर्षं मनोरथमालां ग्रन्थयितुं लग्ना । अतिदु.खेन पञ्च दिनानि अतिक्रान्तानि । महोत्सवदिनाऽऽगते तु सपरिकरो भूपतिर्नगराद् बहिर्निर्गत., समस्ता प्रजाऽपि च । अथ सुनन्दाऽऽमन्त्रणार्थं माता स्वयमागच्छति तावता पूर्वं कपाले औषधलेपं कृत्वा सुपर्यङ्केऽधोमुखं कृत्वा सुप्ता । मात्रा च दृष्ट्वा सुनन्दाऽऽलापिता–'पुत्रि! किमस्ति तव दुःखम्' ?। इति मात्रोक्तं श्रुत्वा मन्द-ग्लानस्वरेण प्रत्युक्तम्–'मात ! अद्य षड्घटिकादिनशेषे काऽपि अकथनीया शिरोऽर्तिः संजाताऽस्ति, तया ऊर्ध्वमुखं कर्तुं न शक्नोमि' । मात्रोक्तम्–'तदा तु अहं वने न गमिष्यामि, तवैव पार्श्वे स्थास्यामि' । पुत्र्योक्तम्–'मातः! एतत्तु न युक्त प्रतिभाति । यतस्त्वं राज्ञोऽग्रमहिषी, सर्वासां मानुषीणां श्रेष्ठतमा, अतस्तव अगमने देवता प्रसन्नचित्ता न भवेत्, प्रत्युत कोऽपि

तदा मयाऽपि अद्यप्रभृति सत्यमनसा प्रीतिर्निर्वाह्या, यादृशी तस्या आतुरता तादृशी ममापि विज्ञेया।
प्रत्यह जघन्यत एकवारमपि अत्रागन्तव्यम्, दृष्टिमेलापकश्च कर्तव्य'। इत्युक्त्वा चीटकग्रहणपूर्वक
हस्ततालदानेन सत्कार. कृतः। सख्या कुमारस्य वचन लात्वा सहर्ष स व्यतिकर सुनन्दायै प्रोक्त।
सा हर्षभरे निमग्ना। तद्दिनप्रभृति प्रत्यहं कुमारस्तत्रागत्य दृष्टिमेलापकं करोति, सुनन्दाऽपि रागना-
णोल्लिखितै. अतितीक्ष्णकटाक्षविशिखै कुमारस्य उत्पलदलकोमलं देहं व्यथयति। मोहात् सोऽपि
तदेव च अतिसुखं मन्यमानो गाढानुरागरक्तोऽहर्निशं तामेव स्मरन् दिनानि निर्गमयति।

अत्राऽन्तरे स्तोकदिनमध्ये 'कौमुदीमहोत्सवदिन आगतः' इति ज्ञात्वा राज्ञा सकलेऽपि नगरे
पटहो वादित.–'भो लोका! अमुकदिने कौमुदीमहोत्सवोऽस्ति, तस्मिन् दिने प्रतिगृहस्थितै द्व स्थित-
व्याधित-जराजर्जरितवर्जितै. सर्वैरपि जनैः सह नगराद् बहि. प्रतिवर्षमहोत्सवस्थानोद्याने आगन्त-
व्यम्। चेद् यो नागमिष्यति स राज्ञोऽपराधभाजनं भविष्यति'। इति पटहं श्रुत्वा सर्वेऽपि नागरा
महोत्सवसामग्री कर्तुं प्रवृत्ताः। सुनन्दाऽपि स्वपरिजनमुखात् तं श्रुत्वा मनसि चिन्तयितु लग्ना—
'अहो! मया मनोरथसफलकरणदिवसो लब्ध.। तस्मिन् दिने मम वल्लभसयोगावसरोऽस्ति चेत् कर्तुं
शक्यते'। सखी प्रत्याह–"कयाऽपि रीत्या रूपसेनं गत्वा महोत्सवव्यतिकर चोक्त्वा मिलनाऽवसरो
ज्ञापनीय 'यतस्तस्यां रात्रौ न कोऽपि मनुष्यो नगरे स्थास्यति, अतो युष्माभि. किमपि शरीराऽऽर्ति-

प्रमुख मिप कृत्वा गृहे स्थातव्यम्, अहमपि किमपि च्छलं कृत्वा गृहे स्थास्यामि । पश्चाद् याममात्ररजन्यामतिक्रान्तायां ममाऽऽवासपश्चाद्भागे गवाक्षे विजनप्रदेशे स्थूलदवरकमयनाडिकां लम्वयिष्यामि । भवता तत्र नि·श्रेण्यालम्वनेन आवासोऽलङ्करणीय· । वहुदिनाऽऽतुरयोरावयोः सयोगो भविष्यति । लक्षैरपि सुवर्णैरतिदुर्लभो दिवसोऽस्ति, अतो न विस्मरणीयः' । इति सङ्केतनिर्णय कृत्वाऽऽगच्छ" । सख्याऽपि यथावसरं रूपसेनाय तं व्यतिकरमुक्त्वा सङ्केतनिर्णय· कृतः । सोऽपि चिरेप्सितसंयोगनिर्णयं श्रुत्वा, हर्षेण पुलकितहृदयो भूत्वा, 'ओम्' इत्युक्त्वा, स्वगृहे गत· । प्रियसख्यापि स व्यतिकर· सुनन्दायै निवेदितः । साऽपि तं श्रुत्वा सहर्षं मनोरथमालां ग्रन्थयितुं लग्ना । अतिदु·खेन पञ्च दिनानि अतिक्रान्तानि । महोत्सवदिनाऽऽगते तु सपरिकरो भूपतिर्नगराद् वहिर्निर्गतः, समस्ता प्रजाऽपि च । अथ सुनन्दाऽऽमन्त्रणार्थं माता स्वयमागच्छति तावता पूर्वं कपाले औषधलेपं कृत्वा सुपर्यङ्केऽधोमुखं कृत्वा सुप्ता । मात्रा च दृष्ट्वा सुनन्दाऽऽलापिता–'पुत्रि! किमस्ति तव दुःखम्'?। इति मात्रोक्तं श्रुत्वा मन्द-ग्लानस्वरेण प्रत्युक्तम्–'मात· ! अद्य षड्घटिकादिनशेषे काऽपि अकथनीया शिरोऽर्तिः संजाताऽस्ति, तया ऊर्ध्वमुखं कर्तुं न शक्नोमि' । मात्रोक्तम्–'तदा तु अहं वने न गमिष्यामि, तवैव पार्श्वे स्थास्यामि' । पुत्र्योक्तम्–'मातः! एतत्तु न युक्तं प्रतिभाति । यतस्त्वं राज्ञोऽग्रमहिषी, सर्वासां मानुषीणां श्रेष्ठतमा, अतस्तव अगमने देवता प्रसन्नचित्ता न भवेत्, प्रत्युत कोऽपि

महाविघ्नकृद् देवकोप उत्तिष्ठेत्। अतस्त्वया सपरिकरया तत्र गन्तव्यम्, सविशेषं महोत्सवः करणीयः। अहमपि द्वि-चतुर्घटिकानामन्तः शिरोऽर्तिर्यास्यति तदा अविलम्बेनागमिष्यामि, न चेद् नहि। अतो मम प्रियसखीद्वयं मुक्त्वा अन्याः सर्वाः सहकृत्वा गन्तव्यम्। ममार्तिर्न कर्तव्या, यतोऽन्तराऽन्तरा कस्मिंश्चिद् दिने शिरोऽर्तिरुत्तिष्ठति, दिनमेकादिकं च स्थित्वा गच्छति, अतो विषादो न कर्तव्यः, स्वेच्छया सहर्षं महोत्सवः कार्यः'। इत्युक्त्वा माता विसर्जिता। प्रियसखीद्वन्द्वं च मुक्त्वा सर्वोऽपि दासी दास-सौविदल्लादिपरिकरः पट्टराज्ञ्या समं गतः। सुनन्दयापि सङ्केतिताऽवसरे जाते पाश्चात्यगवाक्षे रज्जुमयी दृढनि श्रेणी प्रलम्बायमाना मुक्ता। प्रियसखी क्षणे क्षणे तत्रागत्य रूपसेनागमनं विलोकयति, सुनन्दातल्प-गवाक्षयोरन्तरा च भ्रमति।

इतश्च अस्मिन्नेव पुरे महाबलनामा एको दुरोदरो[1]ऽस्ति, प्रत्यहं द्यूतव्यसनासक्तो द्यूतक्रीडां कुर्वाणः कालक्षेपं करोति। तेन चाऽन्यदा द्यूतक्रीडारसेन बहु धनं हारितं, मस्तकेऽतिऋणं संजातम्, अन्ये च दुरोदरा धनार्थं तं पीडयन्ति। तदा महाबलेन चिन्तितम्—'ऋणं तु बहु संजातं, कुतो दातुं शक्नोमि ?। परन्तु अद्यैवाऽवसरोऽस्ति, यतः सर्वे जनाः सबाल-वृद्धा अद्य महोत्सवार्थं बहिर्निर्गमिष्यन्ति, सकलमपि नगरं विजनं[2] भविष्यति। ततोऽहं मध्यरात्रौ नगरान्तः प्रविश्य कस्यापि धनि-

---

१ द्यूतकार। २ मनुष्यरहितम्।

कस्य गृह हट्टयो॰ प्रतिकीलकादिप्रयोगेण तालकोद्घाटनं कृत्वा धनं च लात्वा देयं दास्यामि, नाऽन्य
उपायोऽस्ति'। इति सम्प्रधार्य तस्यामेव रात्रौ धनार्थं त्रिपथ चतुष्पथं गलिकुञ्चिकादिक च परिभ्रमति।
एवं च भ्रमणं कुर्वन् दैवात् तस्मिन्नेव सङ्केतस्थाने आगत॰। तत्र च गवाक्षस्याऽधो नि॰श्रेण्यादिस-
ङ्केतचिह्नं दृष्ट्वा तेन कुबुद्धिनिधिना धूर्तेन चिन्तितम्–'अद्य कयाचित् स्त्रिया केनाऽपि यूना सह
सङ्केतः कृतो दृश्यते!। स च अधुना यावद् नागत इति विज्ञायते, तस्मात् 'चौराणां मध्ये मयूरः'
इति न्यायेन अहमेवाऽत्र यामि, दृश्यते च किं भवति'। इति विचिन्त्य गवाक्षस्याऽधःप्रदेशे गत्वा
नि॰श्रेणी संचालिता। ता च प्रकम्पितां मत्वा सद्यः प्रियसखी आगत्य गवाक्षस्याऽध॰प्रदेशे विलो-
कयितुं लग्ना। तत्र च त पुरुषं स्थितं दृष्ट्वा तया ज्ञातम्–'नूनं रूपसेनागमनं जातम्'। इति मत्वा
तत्र स्थितया तया चैव सुनन्दायै ज्ञापितम्–'आगतस्तव प्राणप्रियः'। तया च सहर्षमुक्तम्–'आन-
याऽस्मदीयगृहान्तः'। तदा च प्रियसख्या 'यूयमागताः'? इत्यालापित॰। धूर्तेन च 'ओम्' इत्यु-
क्तम्। तदा प्रियसख्या रूपसेनभ्रमेणोक्तम्–'आगम्यतामत्र पूज्यपादैः, अलंक्रियतामिदं मन्दिरं,
निजागमनेन सम्पूर्यन्तामस्मत्स्वामिनीमनोरथाः'। इति शिष्टाचारवचनानि श्रुत्वा धूर्तेन ज्ञातम्–
'यद् मयाऽनुमितं तदेवास्ति, अतो यामि सुखेन'। इति संप्रधार्य निःश्रेणीमार्गेण चटता यावता
गवाक्षान्त॰ पादो धृतस्तावता–महोत्सवार्थम् उपवनस्थितया पुत्र्यां गाढाऽनुरागरक्तया राज्या स्वसखी-

महाविघ्नकृद् देवकोप उत्तिष्ठेत्। अतस्त्वया सपरिकरया तत्र गन्तव्यम्, सविशेषं महोत्सवः करणीयः। अहमपि द्वि-चतुर्घटिकानामन्तः शिरोऽर्तिर्यास्यति तदा अविलम्बेनागमिष्यामि, न चेद् नहि। अतो मम प्रियसखीद्वयं मुक्त्वा अन्याः सर्वाः सहकृत्वा गन्तव्यम्। ममार्तिर्न कर्तव्या, यतोऽन्तराऽन्तरा कस्मिंश्चिद् दिने शिरोऽर्तिरुत्तिष्ठति, दिनमेकादिकं च स्थित्वा गच्छति, अतो विषादो न कर्तव्यः, स्वेच्छया सहर्षं महोत्सवः कार्यः।' इत्युक्त्वा माता विसर्जिता। प्रियसखीद्वन्द्वं च मुक्त्वा सर्वोऽपि दासी दास-सौविदल्लादिपरिकरः पट्टराज्ञ्या समं गतः। सुनन्दयापि सङ्केतिताऽवसरे जाते पाश्चात्यगवाक्षे रज्जुमयी दृढनिःश्रेणी प्रलम्बायमाना मुक्ता। प्रियसखी क्षणे क्षणे तत्रागत्य रूपसेनागमनं विलोकयति, सुनन्दातल्प-गवाक्षयोरन्तरा च भ्रमति।

इतश्च अस्मिन्नेव पुरे महाबलनामा एको दुरोदरो[१]ऽस्ति, प्रत्यहं द्यूतव्यसनासक्तो द्यूतक्रीडां कुर्वाणः कालक्षेपं करोति। तेन चाऽन्यदा द्यूतक्रीडारसेन बहु धनं हारितं, मस्तकेऽतिऋणं सञ्जातम्, अन्ये च दुरोदरा धनार्थं तं पीडयन्ति। तदा महाबलेन चिन्तितम्—'ऋणं तु बहु संजातं, कुतो दातुं शक्नोमि ?। परन्तु अद्यैवाऽवसरोऽस्ति, यतः सर्वे जनाः सबाल-वृद्धा अद्य महोत्सवार्थं बहिर्निर्गमिष्यन्ति, सकलमपि नगरं विजनं[२] भविष्यति। ततोऽहं मध्यरात्रौ नगरान्तः प्रविश्य कस्यापि धनि-

१ द्यूतकारः। २ मनुष्यरहितम्।

तदा एकया सख्योक्तम्–'चलाम राज्ञ्या मन्दिरम्, यावता सुनन्दा सुखनिद्रया सुप्ताऽस्ति तावता राज्ञ्योक्त कार्यं कुर्म., पुनर्वलमाना. सुनन्दायाः शुद्धिं लास्यामः'। इत्युक्त्वा सखीवृन्द तु गृहान्तरं गतम्।

अथ स धूर्त. प्रियसख्या मुक्तः सुनन्दायास्तल्पे स्थितः कामातुर. करस्पर्शादिना उद्दीप्तकाम प्रथममेव सुरतक्रियां कर्तुं लग्नः। सुनन्दया ज्ञातम्–'बहुदिनसंयोगातुरोऽयं मे वल्लभ. कथ निवार्यते ?, सुखेन स्वेच्छां पूरयतु, ममापि विरहाऽग्निः शाम्यतु। वार्तादिकं पुनः संयोगे करिष्यामि, कदाचित् सखीवृन्दागमन भविष्यति चेत् तदाऽन्तरायोऽस्य मा भूत्'। इति ज्ञात्वा सुनन्दया किमपि नोक्तम्। स दृढकायो धूर्तो यथेच्छं सुरतक्रीडां कृत्वा यावता निवृत्तस्तावता तु दीपहस्तं सखीवृन्दं पुन. समागच्छत् शुद्ध्यर्थं स्थितया प्रियसख्या दूरतो दृष्ट्वा धावन्त्या गृहान्तरागत्योक्तम्—"निर्वासयतु त्वरितं वल्लभम्। किं क्रियते आत्मनां कर्मणां दोषस्य ?, यद् बहुदिनैरीप्सितसंयोगे एका वार्ताऽपि स्वेच्छया न कृता। अधुना तु त्वरितं यातु, पुनर्भाग्योदये मिलनं भविष्यति तदा दृढतां सर्वां वार्तां करिष्यामः'। धूर्तेनाऽपि चिन्तितम्–'अधुना स्थिते को लाभः ?, अज्ञातमेव वरम्' इति ध्यात्वा सुरतक्रीडाच्युतहारादिभूषणं लात्वा त्वरितं तेनैव मार्गेणोत्तीर्ण.। मनसि सहर्षं ध्यातवान्–'अद्य मम शुभशकुनैर्निर्गमन संजातम्, यद् राजकुमार्या सह प्रथमं सुरतसुखं धनं च लब्धम्'।

वृन्दायाऽऽज्ञा दत्ता यद्‘यूयं राजकीयान् भटान् लात्वा राजमन्दिरं गच्छत, गत्वा च मम प्राणाऽधि-कायाः सुनन्दायाः शुद्धिर्विशदरीत्या ज्ञातव्या, सुखप्रश्नश्च वक्तव्य', तत परम् अमुकमञ्जूषास्थितम् अमुकपूजाद्रव्य सावधानत्वेन निष्काश्य, पुन. पुत्र्या. शुद्धि लात्वा भटै. सह त्वरितमागन्तव्यम्,’ इति राज्या नियुक्तं सखीवृन्दं भटै. सह तस्मिन्नवसरे मन्दिरान्त. प्रविश्यमानं दूरतराद् दृष्ट्वा ‘हा! किं जातम्?, इदमन्तरायकर्म कुत समागतम्?, मा जानातु रूपसेनागमनम्’ इति ध्यात्वा प्रियसख्या शीघ्रं हस्तेन दीपो निर्वापित.। धूर्तं च हस्ते गृहीत्वाऽन्धतमसि सुनन्दायास्तल्पे मुक्त्वा ‘किमपि वक्तव्यं नैव’ इत्युक्त्वा च प्रियसखी प्रविश्यमान सखीवृन्द प्रति सम्मुखं गता। ताभिरुक्तम्–‘सुनन्दा कुत्राऽस्ति?, सुनन्दाया. कीदृगवस्थाऽस्ति तां कथय। पुन', सुनन्दा कुत्र सुप्ताऽस्तीति दर्शय। तथा च, किमद्य राजमन्दिरेऽन्धकारो दृश्यते’?। इति तासां वचांसि श्रुत्वा प्रियसख्योक्तम्–“भगिन्य! सुनन्दा तु शिरोऽर्त्या प्रभूतां पीडां प्राप्ता, ईदृशी तु शत्रोरपि मा भूत्!। सा यादृशीं पीडां प्राप्ता ता द्रष्टुमपि न शक्यते। तथा तल्पे तप्यमानयोक्तम्—‘अहमिमं दीपपरितापं क्षमितु न शक्नोमि, अतो निर्वापय दीपम्’। ततो मया दीपो निर्वापितः। ततो घटिकाऽर्धघटिका संजाताऽस्ति, किमपि नेत्रे मिलिते स्तः, ततोऽधुना सुखप्रश्नाऽवसरो नाऽस्ति। साम्प्रतं तु उच्चैर्वक्तव्यं नैव, यावता सुखनिद्रां प्राप्ता स्थिता तावता तु गृहान्तरपि नाऽऽगन्तव्यम्। यदा स्वय जागर्ति तदा सुखप्रश्न कार्य.”।

तदा एकया सख्योक्तम्–'चलाम राज्ञ्या मन्दिरम्, यावता सुनन्दा सुखनिद्रया सुप्ताऽस्ति तावता राज्ञ्योक्त कार्यं कुर्म , पुनर्वलमाना. सुनन्दायाः शुद्धिं लास्याम.'। इत्युक्त्वा सखीवृन्दं तु गृहान्तरं गतम् ।

अथ स धूर्तः प्रियसख्या मुक्त. सुनन्दायास्तल्पे स्थितः कामातुर' करस्पर्शादिना उद्दीप्तकामः प्रथममेव सुरतक्रियां कर्तुं लग्नः। सुनन्दया ज्ञातम्–'बहुदिनसंयोगातुरोऽयं मे वल्लभः कथं निवार्यते ?, सुखेन स्वेच्छां पूरयतु, ममापि विरहाऽग्निः शाम्यतु। वार्तादिकं पुन. संयोगे करिष्यामि, कदाचित् सखीवृन्दागमनं भविष्यति चेत् तदाऽन्तरायोऽस्य मा भूत्'। इति ज्ञात्वा सुनन्दया किमपि नोक्तम्। स दृढकायो धूर्तो यथेच्छं सुरतक्रीडां कृत्वा यावता निवृत्तस्तावता तु दीपहस्तं सखीवृन्दं पुनः समागच्छत् शुद्ध्यर्थं स्थितया प्रियसख्या दूरतो दृष्ट्वा धावन्त्या गृहान्तरागत्योक्तम्—"निर्वासयतु त्वरितं वल्लभम्। किं क्रियते आत्मनां कर्मणां दोषस्य ?, यद् बहुदिनैरीप्सितसंयोगे एका वार्ताऽपि स्वेच्छया न कृता। अधुना तु त्वरितं यातु, पुनर्भाग्योदये मिलनं भविष्यति तदा हृद्गतां सर्वां वार्तां करिष्याम.'। धूर्तेनाऽपि चिन्तितम्–'अधुना स्थिते को लाभः ?, अज्ञातमेव वरम्' इति ध्यात्वा सुरतक्रीडाच्युतहारादिभूषणं लात्वा त्वरितं तेनैव मार्गेणोत्तीर्णः। मनसि सहर्षं ध्यातवान्–'अद्य मम शुभशकुनैर्निर्गमनं संजातम्, यद् राजकुमार्या सह प्रथमं सुरतसुखं धनं च लब्धम्'।

वृन्दायाऽऽज्ञा दत्ता यद्'यूयं राजकीयान् भटान् लात्वा राजमन्दिरं गच्छत, गत्वा च मम प्राणाऽधिकाया. सुनन्दाया. शुद्धिर्विशदरीत्या ज्ञातव्या, सुखप्रश्नश्च वक्तव्य., तत परम् अमुकमञ्जूषान्यितम् अमुकपूजाद्रव्यं सावधानत्वेन निष्काश्य, पुन. पुत्र्या शुद्धि लात्वा भटै. सह त्वरितमागन्तव्यम्,' इति राज्ञ्या नियुक्त सखीवृन्द भटैः सह तस्मिन्नवसरे मन्दिरान्त' प्रविश्यमानं दूरतराद् दृष्ट्वा 'हा ! किं जातम्?, इदमन्तरायकर्म कुत. समागतम्?, मा जानातु रूपसेनागमनम्' इति ध्यात्वा प्रियसख्या शीघ्र हस्तेन दीपो निर्वापित । धूर्तं च हस्ते गृहीत्वाऽन्धतमसि सुनन्दायास्तल्पे मुक्त्वा 'किमपि वक्तव्यं नैव' इत्युक्त्वा च प्रियसखी प्रविश्यमान सखीवृन्द प्रति सम्मुखं गता । ताभिरुक्तम्–'सुनन्दा कुत्राऽस्ति ?, सुनन्दाया. कीदृगवस्थाऽस्ति तां कथय । पुन., सुनन्दा कुत्र सुप्ताऽस्तीति दर्शय । तथा च, किमद्य राजमन्दिरेऽन्धकारो दृश्यते' ? । इति तासा वचासि श्रुत्वा प्रियसख्योक्तम्–"भगिन्य. ! सुनन्दा तु शिरोऽर्त्त्या प्रभूतां पीडां प्राप्ता, ईदृशी तु शत्रोरपि मा भूत् ! । सा यादृशीं पीडां प्राप्ता तां द्रष्टुमपि न शक्यते । तया तल्पे तप्यमानयोक्तम्—'अहमिमं दीपपरितापं क्षमितुं न शक्नोमि, अतो निर्वापय दीपम्' । ततो मया दीपो निर्वापित. । ततो घटिकाऽर्धघटिका संजाताऽस्ति, किमपि नेत्रे मिलिते स्त., ततोऽधुना सुखप्रश्नाऽवसरो नाऽस्ति । साम्प्रतं तु उच्चैर्वक्तव्यं नैव, यावता सुखनिद्रां प्राप्ता स्थिता तावता तु गृहान्तरपि नाऽऽगन्तव्यम् । यदा स्वय जागर्ति तदा सुखप्रश्न. कार्य" ।

तदा एकया सख्योक्तम्–'चलाम राज्या मन्दिरम्, यावता सुनन्दा सुखनिद्रया सुप्ताऽस्ति तावता राज्योक्त कार्यं कुर्म., पुनर्वलमाना. सुनन्दायाः शुद्धिं लास्याम.'। इत्युक्त्वा सखीवृन्द तु गृहान्तरं गतम्।

अथ स धूर्तः प्रियसख्या मुक्त. सुनन्दायास्तल्पे स्थितः कामातुर. करस्पर्शादिना उद्दीप्तकामः प्रथममेव सुरतक्रियां कर्तुं लग्नः। सुनन्दया ज्ञातम्–'बहुदिनसंयोगातुरोऽयं मे वल्लभः कथं निवार्यते ?, सुखेन स्वेच्छां पूरयतु, ममापि विरहाऽग्निः शाम्यतु। वार्तादिकं पुन. संयोगे करिष्यामि, कदाचित् सखीवृन्दागमनं भविष्यति चेत् तदाऽन्तरायोऽस्य मा भूत्'। इति ज्ञात्वा सुनन्दया किमपि नोक्तम्। स दृढकायो धूर्तो यथेच्छं सुरतक्रीडां कृत्वा यावता निवृत्तस्तावता तु दीपहस्तं सखीवृन्दं पुन. समागच्छत् शुद्ध्यर्थं स्थितया प्रियसख्या दूरतो दृष्ट्वा धावन्त्या गृहान्तरागत्योक्तम्—"निर्वासयतु त्वरितं वल्लभम्। किं क्रियते आत्मनां कर्मणां दोषस्य ?, यद् बहुदिनैरीप्सितसंयोगे एका वार्ताऽपि स्वेच्छया न कृता। अधुना तु त्वरितं यातु, पुनर्भाग्योदये मिलनं भविष्यति तदा हृद्गतां सर्वां वार्तां करिष्याम.'। धूर्तेनाऽपि चिन्तितम्–'अधुना स्थिते को लाभ. ?, अज्ञातमेव वरम्' इति ध्यात्वा सुरतक्रीडाच्युतहारादिभूषणं लात्वा त्वरितं तेनैव मार्गेणोत्तीर्ण.। मनसि सहर्षं ध्यातवान्–'अद्य मम शुभशकुनैर्निर्गमनं संजातम्, यद् राजकुमार्या सह प्रथमं सुरतसुखं धनं च लब्धम्'।

वृन्दायाऽऽज्ञा दत्ता यद्'यूयं राजकीयान् भटान् लात्वा राजमन्दिरं गच्छत, गत्वा च मम प्राणाऽधिकाया· सुनन्दाया· शुद्धिर्विशदरीत्या ज्ञातव्या, सुखप्रश्नश्च वक्तव्य , तत परम् अमुकमञ्जूषान्थितम् अमुकपूजाद्रव्यं सावधानत्वेन निष्काश्य, पुन· पुत्र्या· शुद्धि लात्वा भटै सह त्वरितमागन्तव्यम्,' इति राज्ञ्या नियुक्त सखीवृन्दं भटै· सह तस्मिन्नवसरे मन्दिरान्त· प्रविश्यमान दूरतराद् दृष्ट्वा 'हा! किं जातम्?, इदमन्तरायकर्म कुत· समागतम्?, मा जानातु रूपसेनागमनम्' इति ध्यात्वा प्रियसख्या शीघ्रं हस्तेन दीपो निर्वापित·। धूर्तं च हस्ते गृहीत्वाऽन्धतमसि सुनन्दायास्तल्पे मुक्त्वा 'किमपि वक्तव्य नैव' इत्युक्त्वा च प्रियसखी प्रविश्यमान सखीवृन्द प्रति सम्मुखं गता। ताभिरुक्तम्–'सुनन्दा कुत्राऽस्ति?, सुनन्दाया· कीदृगवस्थाऽस्ति तां कथय। पुन·, सुनन्दा कुत्र सुप्ताऽस्तीति दर्शय। तथा च, किमद्य राजमन्दिरेऽन्धकारो दृश्यते'?। इति तासां वचांसि श्रुत्वा प्रियसख्योक्तम्–"भगिन्य! सुनन्दा तु शिरोऽर्त्त्या प्रभूतां पीडां प्राप्ता, ईदृशी तु शत्रोरपि मा भूत्!। सा यादृशीं पीडां प्राप्ता तां द्रष्टुमपि न शक्यते। तया तल्पे तप्यमानयोक्तम्—'अहमिमं दीपपरितापं क्षमितुं न शक्नोमि, अतो निर्वापय दीपम्'। ततो मया दीपो निर्वापितः। ततो घटिकाऽर्धघटिका संजाताऽस्ति, किमपि नेत्रे मिलिते स्त, ततोऽधुना सुखप्रश्नाऽवसरो नाऽस्ति। साम्प्रतं तु उच्चैर्वक्तव्यं नैव, यावता सुखनिद्रां प्राप्ता स्थिता तावता तु गृहान्तरपि नाऽऽगन्तव्यम्। यदा स्वय जागर्ति तदा सुखप्रश्न कार्य·"।

तदा एकया सख्योक्तम्–'चलाम राज्ञ्या मन्दिरम्, यावता सुनन्दा सुखनिद्रया सुप्ताऽस्ति तावता राज्योक्त कार्यं कुर्म, पुनर्वलमाना सुनन्दायाः शुद्धिं लास्याम.' । इत्युक्त्वा सखीवृन्दं तु गृहान्तरं गतम् ।

अथ स धूर्तः प्रियसख्या मुक्तः सुनन्दायास्तल्पे स्थित कामातुर करस्पर्शादिना उद्दीप्तकाम प्रथममेव सुरतक्रियां कर्तुं लग्नः । सुनन्दया ज्ञातम्–'बहुदिनसंयोगातुरोऽयं मे वल्लभः कथं निवार्यते ?, सुखेन स्वेच्छां पूरयतु, ममापि विरहाऽग्नि शाम्यतु । वार्तादिकं पुन संयोगे करिष्यामि, कदाचित् सखीवृन्दागमनं भविष्यति चेत् तदाऽन्तरायोऽस्य मा भूत्' । इति ज्ञात्वा सुनन्दया किमपि नोक्तम् । स दृढकायो धूर्तो यथेच्छं सुरतक्रीडां कृत्वा यावता निवृत्तस्तावता तु दीपहस्तं सखीवृन्दं पुन समागच्छत् शुद्ध्यर्थं स्थितया प्रियसख्या दूरतो दृष्ट्वा धावन्त्या गृहान्तरागत्योक्तम्—"निर्वासयतु त्वरितं वल्लभम् । किं क्रियते आत्मनां कर्मणा दोपस्य ?, यद् बहुदिनैरीप्सितसंयोगे एका वार्ताऽपि स्वेच्छया न कृता । अधुना तु त्वरितं यातु, पुनर्भाग्योदये मिलनं भविष्यति तदा हृद्गतां सर्वां वार्तां करिष्यामः' । धूर्तेनाऽपि चिन्तितम्–'अधुना स्थिते को लाभः ?, अज्ञातमेव वरम्' इति ध्यात्वा सुरतक्रीडाच्युतहारादिभूषणं लात्वा त्वरितं तेनैव मार्गेणोत्तीर्ण । मनसि सहर्षं ध्यातवान्–'अद्य मम शुभशकुनैर्निर्गमनं संजातम्, यद् राजकुमार्या सह प्रथमं सुरतसुखं धनं च लब्धम्' ।

वृन्दायाऽऽज्ञा दत्ता यद्'यूयं राजकीयान् भटान् लात्वा राजमन्दिरं गच्छत, गत्वा च मम प्राणाऽधिकाया. सुनन्दाया. शुद्धिर्विशदरीत्या ज्ञातव्या, सुखप्रश्नश्च वक्तव्य., तत. परम् असुकमञ्जूषास्थितम् असुकपूजाद्रव्य सावधानत्वेन निष्काश्य, पुन. पुत्र्या शुद्धि लात्वा भटै सह त्वरितमागन्तव्यम्,' इति राज्ञ्या नियुक्तं सखीवृन्द भटै. सह तस्मिन्नवसरे मन्दिरान्त. प्रविश्यमान दूरतराद् दृष्ट्वा 'हा! किं जातम्?, इदमन्तरायकर्म कुत. समागतम्?, मा जानातु रूपसेनागमनम्' इति ध्यात्वा प्रियसख्या शीघ्रं हस्तेन दीपो निर्वापित.। धूर्तं च हस्ते गृहीत्वाऽन्धतमसि सुनन्दायास्तल्पे मुक्त्वा 'किमपि वक्तव्य नैव' इत्युक्त्वा च प्रियसखी प्रविश्यमान सखीवृन्द प्रति सम्मुखं गता। ताभिरुक्तम्–'सुनन्दा कुत्राऽस्ति?, सुनन्दाया. कीदृगवस्थाऽस्ति तां कथय। पुन, सुनन्दा कुत्र सुप्ताऽस्तीति दर्शय। तथा च, किमद्य राजमन्दिरेऽन्धकारो दृश्यते'?। इति तासा वचासि श्रुत्वा प्रियसख्योक्तम्–"भगिन्य! सुनन्दा तु शिरोऽर्त्त्या प्रभूतां पीडां प्राप्ता, ईदृशी तु शत्रोरपि मा भूत्!। सा यादृशीं पीडां प्राप्ता तां द्रष्टुमपि न शक्यते। तया तल्पे तप्यमानयोक्तम्—'अहमिमं दीपपरितापं क्षमितु न शक्नोमि, अतो निर्वापय दीपम्'। ततो मया दीपो निर्वापित.। ततो घटिकाऽर्धघटिका सजाताऽस्ति, किमपि नेत्रे मिलिते स्त, ततोऽधुना सुखप्रश्नाऽवसरो नाऽस्ति। साम्प्रत तु उच्चैर्वक्तव्यं नैव, यावता सुखनिद्रां प्राप्ता स्थिता तावता तु गृहान्तरपि नाऽऽगन्तव्यम्। यदा स्वय जागर्ति तदा सुखप्रश्न कार्य."।

तदा एकया सख्योक्तम्–'चलाम राज्ञ्या मन्दिरम्, यावता सुनन्दा सुखनिद्रया सुप्ताऽस्ति तावता राज्ञ्योक्त कार्यं कुर्म, पुनर्वलमाना. सुनन्दायाः शुद्धिं लास्याम.'। इत्युक्त्वा सखीवृन्द तु गृहान्तरं गतम्।

अथ स धूर्त प्रियसख्या मुक्तः सुनन्दायास्तल्पे स्थितः कामातुर करस्पर्शादिना उद्दीप्तकाम. प्रथममेव सुरतक्रियां कर्तुं लग्नः। सुनन्दया ज्ञातम्–'बहुदिनसंयोगातुरोऽयं मे वल्लभः कथ निवार्यते ?, सुखेन स्वेच्छां पूरयतु, ममापि विरहाऽग्निः शाम्यतु। वार्तादिकं पुन संयोगे करिष्यामि, कदाचित् सखीवृन्दागमनं भविष्यति चेत् तदाऽन्तरायोऽस्य मा भूत्'। इति ज्ञात्वा सुनन्दया किमपि नोक्तम्। स दृढकायो धूर्तो यथेच्छं सुरतक्रीडां कृत्वा यावता निवृत्तस्तावता तु दीपहस्तं सखीवृन्दं पुन. समागच्छत् शुद्ध्यर्थं स्थितया प्रियसख्या दूरतो दृष्ट्वा धावन्त्या गृहान्तरागत्योक्तम्—"निर्वासयतु त्वरितं वल्लभम्। कि क्रियते आत्मनां कर्मणां दोषस्य ?, यद् बहुदिनैरीप्सितसंयोगे एका वार्ताऽपि स्वेच्छया न कृता। अधुना तु त्वरितं यातु, पुनर्भाग्योदये मिलनं भविष्यति तदा हृद्गतां सर्वां वार्तां करिष्याम.'। धूर्तेनाऽपि चिन्तितम्–'अधुना स्थिते को लाभः ?, अज्ञातमेव वरम्' इति ध्यात्वा सुरतक्रीडाच्युतहारादिभूषणं लात्वा त्वरितं तेनैव मार्गेणोत्तीर्णः। मनसि सहर्षं ध्यातवान्–'अद्य मम शुभशकुनैर्निर्गमनं संजातम्, यद् राजकुमार्या सह प्रथमं सुरतसुखं धनं च लब्धम्'।

वृन्दायाऽऽज्ञा दत्ता यद्'यूयं राजकीयान् भटान् लात्वा राजमन्दिरं गच्छत, गत्वा च मम प्राणाऽधिकाया. सुनन्दाया. शुद्धिर्विशदरीत्या ज्ञातव्या, सुखप्रश्नश्च वक्तव्य', तत परम् अमुकमञ्जूषास्थितम् अमुकपूजाद्रव्यं सावधानत्वेन निष्काश्य, पुन. पुत्र्या शुद्धिं लात्वा भटै. सह त्वरितमागन्तव्यम्,' इति राज्ञ्या नियुक्त सखीवृन्द भटै. सह तस्मिन्नवसरे मन्दिरान्तः प्रविश्यमानं दूरतराद् दृष्ट्वा 'हा! किं जातम्?, इदमन्तरायकर्म कुत. समागतम्?, मा जानातु रूपसेनागमनम्' इति ध्यात्वा प्रियसख्या शीघ्रं हस्तेन दीपो निर्वापित.। धूर्तं च हस्ते गृहीत्वाऽन्धतमसि सुनन्दायास्तल्पे मुक्त्वा 'किमपि वक्तव्यं नैव' इत्युक्त्वा च प्रियसखी प्रविश्यमान सखीवृन्द प्रति सम्मुखं गता। ताभिरुक्तम्–'सुनन्दा कुत्राऽस्ति?, सुनन्दाया. कीदृगवस्थाऽस्ति तां कथय। पुन., सुनन्दा कुत्र सुप्ताऽस्तीति दर्शय। तथा च, किमद्य राजमन्दिरेऽन्धकारो दृश्यते'?। इति तासां वचांसि श्रुत्वा प्रियसख्योक्तम्–"भगिन्य.! सुनन्दा तु शिरोऽर्त्त्या प्रभूता पीडां प्राप्ता, ईदृशी तु शत्रोरपि मा भूत्!। सा यादृशीं पीडां प्राप्ता तां द्रष्टुमपि न शक्यते। तया तल्पे तप्यमानयोक्तम्—'अहमिमं दीपपरिताप क्षमितु न शक्नोमि, अतो निर्वापय दीपम्'। ततो मया दीपो निर्वापित.। ततो घटिकाऽर्धघटिका सजाताऽस्ति, किमपि नेत्रे मिलिते स्तः, ततोऽधुना सुखप्रश्नाऽवसरो नाऽस्ति। साम्प्रत तु उच्चैर्वक्तव्यं नैव, यावता सुखनिद्रां प्राप्ता स्थिता तावता तु गृहान्तरपि नाऽऽगन्तव्यम्। यदा स्वय जागर्ति तदा सुखप्रश्न कार्य."।

सूक्त-सुभाषित-प्रहेलिका-छन्द-छप्पया-ऽन्तर्लापिका-बहिर्लापिका-समस्या-गाथा-गूढदोधकादिनिपुणोक्तिभि[1] तस्याश्चित्त रञ्जयिष्यामि । साऽपि अतिविदुषी विविधाशयगर्भितहाव-भाव-कटाक्षविक्षेप-वक्रोक्तिभिर्मम हृदयं प्रह्लादयिष्यति । आवां परस्परं चित्तविरहजं दु ख निवेदयिष्याव. । तथा चाटुवचनामृतै. सिञ्चितो मनोरथतरुर्नवपल्लवितो भविष्यति । मम चातुर्येण आह्लादितहृदया कल्पवल्लीव मनोरथफलदा भविष्यति । विविधाऽऽसन-कामनिवासस्थानसंमर्दना-ऽऽलिङ्गनादिसुरतक्रियाभि. अमर्त्यमरयोरिव[1] सुरतक्रीडां करिष्याव:' । इत्यादिमनोरथाऽऽर्तध्याननिभृतहृदयो रात्रि-रागयोरन्धतमसि तामेव स्मरन् मार्गे याति, तावता एका महती नि.स्वामिकाऽऽवासस्य वर्षाजलप्रवाहै· शिथिलीकृता अपरिकर्मिता[2] भित्तिर्दैवात् तस्योपरि पतिता । तस्याः पतनघातेन चूर्णीभूताऽङ्गोपाङ्गो रूपसेन. पञ्चत्वं[3] प्राप्य एकदिनऋतुस्नातायाः सुनन्दाया. कुक्षौ दुरोदरीकृत[4]संयोगजन्यवीर्यरक्ते गर्भत्वेन उत्पन्नः ॥ विचित्रा हि अध्यवसायानां गतिः, शतशोवैरयुक्तो वैरी यद् दुःखं न ददाति तद् विषया ददति ।

यतः–"विषयाणा विषाणा च दृश्यते महदन्तरम् । उपभुक्त विषं हन्ति विषयाः स्मरणादपि" ॥ १ ॥

अथ सुनन्दा सखीवृन्दे गते सुरतक्रियाच्युतानि भूषणानि गवेषयति, कियन्ति लब्धानि कियन्ति च न लब्धानि । तदा तया ज्ञातम् 'वल्लभः त्रुटितानीति ज्ञात्वा गृहीत्वा गतो भविष्यति, सञ्जी-

१ देवी-देवयोरिव । २ अपरिष्कृता । ३ मृत्युम् । ४ दुरोदरो द्यूतकार. ।

इति चित्तप्रसत्त्या स्वस्थान गत. । प्रियसख्यपि नि.श्रेण्यादि त्वरितं गुप्तं कृत्वा सुनन्दाया पादसं-वाहनादि कर्तुं लग्ना, तावता सदीपं सखीवृन्दमप्यागतम् । सुनन्दायै राज्ञ्योक्तं सुखप्रश्नं कर्तुं प्रवृत्तम् । सुनन्दयापि स्वाऽङ्गादिकं सङ्कोच्य मन्दस्वरेणोक्तम्–"सख्य ! पुरा तु मया प्रभूता वेदना प्राप्ता, यादृशी कस्यापि मा भवतु, अधुना तु द्वि-त्रिघटिकातः शान्ताऽस्ति । पुनश्चेतनाऽऽगमिष्यति तदा तु वरम् । अतो मातुर्मम प्रणतिर्वक्तव्या, यथादृष्टं च वक्तव्यम् । पूर्ववद्बहुतरवेदनापराभूता बहु जल्पितु न शक्नोमि, परन्तु ज्ञायतेऽधुना मातुः शुभचिन्तनयाऽऽर्तिर्गता । 'मात्रा ममार्तिर्न कर्तव्या' इति वाच्यम्" । इति सुनन्दाया. शुद्धि लात्वा पूजादिद्रव्यं च गृहीत्वा सखीवृन्देन भटै. सहोपवनं गत्वा राज्ञ्यै सर्वं निवेदितम् । राज्ञ्यपि स्वस्थचित्ता संजाता सती महोत्सवे प्रवणाऽभूत् ।

अथ विषयाकुलरूपसेनप्रबन्धं शृणु–रूपसेनो हि शरीराऽपाटवमिषं कृत्वा पित्रादिक विप्रतार्य एकाकी एव गृहे स्थित । सुनन्दामिलनमनोरथैर्निभृतहृदयो रात्रिप्रथमयामे गते सर्वां भोगसामग्रीं लात्वा गृहकपाटादिकं तालकादिप्रयोगेण दृढतरं कृत्वा निर्गतः । मार्गे मनसि विचिन्तयन् याति विविधान् मनोरथान् । तद्यथा–'धन्या अद्य मे रात्रि., यद् मनो-वचन-कायैकतानप्रेमाऽन्वितायाः राजकुमार्या मिलनं भविष्यति । मूर्खस्य समग्रजन्मसङ्गत्या यत् सुखं न भवति तत् चतुरजनघटिका-मात्रसंयोगे सुखमनुभूयते, तद् वक्तुं नैव पार्यते । अथाऽहं तत्र गत्वा वियोगज दु ख भङ्क्त्वा विविध-

सूक्त-सुभाषित-प्रहेलिका-छन्द-छप्पया-ऽन्तर्लापिका-बहिर्लापिका-समस्या-गाथा-गूढदोधकादिनिपुणोक्तिभिः तस्याश्चित्तं रञ्जयिष्यामि। साऽपि अतिविदुषी विविधाशयगर्भितहाव-भाव-कटाक्षविक्षेप-वक्रोक्तिभिर्मम हृदयं प्रह्लादयिष्यति। आवां परस्परं चित्तविरहजं दुःखं निवेदयिष्याव। तथा चाटुवचनामृतैः सिञ्चितो मनोरथतरुर्नवपल्लवितो भविष्यति। मम चातुर्येण आह्लादितहृदया कल्पवल्लीव मनोरथफलदा भविष्यति। विविधाऽऽसन-कामनिवासस्थानसंमर्दना-ऽऽलिङ्गनादिसुरतक्रियाभिः अमर्त्ययोरिव[1] सुरतक्रीडां करिष्यावः'। इत्यादिमनोरथाऽऽर्तध्याननिभृतहृदयो रात्रि-रागयोरन्धतमसि वर्षाजलप्रवाहे शिथिलीतामेव स्मरन् मार्गे याति, तावता एका महती निःस्वामिकाऽऽवासस्य अपरिकर्मिता[2] भित्तिर्दैवात् तस्योपरि पतिता। तस्याः पतनघातेन चूर्णीभूताऽङ्गोपाङ्गो रूपसेनः पञ्चत्वं[3] प्राप्य एकदिनऋतुस्नातायाः सुनन्दायाः कुक्षौ दुरोदरीकृत[4]संयोगजन्यवीर्यरक्ते गर्भत्वेन उत्पन्नः॥ विचित्रा हि अध्यवसायानां गतिः, शतशोवैरयुक्तो वैरी यद् दुःखं न ददाति तद् विषया ददति।

यतः—"विषयाणां विषाणां च दृश्यते महदन्तरम्। उपभुक्तं विषं हन्ति विषयाः स्मरणादपि" ॥ १ ॥

अथ सुनन्दा सखीवृन्दे गते सुरतक्रियाच्युतानि भूषणानि गवेषयति, कियन्ति लब्धानि कियन्ति च न लब्धानि। तदा तया ज्ञातम् 'वल्लभः त्रुटितानीति ज्ञात्वा गृहीत्वा गतो भविष्यति, सञ्जी-

१ देवी-देवयोरिव। २ अपरिष्कृता। ३ मृत्युम्। ४ दुरोदरो द्यूतकारः।

कृत्य प्रेषयिष्यति' । पुनर्विचारितम्—'सर्वाणि कथं न गृहीतानि' ? । सख्योक्तम्—'सद्याऽन्दागमनेन सम्भ्रान्तचित्तत्वाद् यद् हस्ते चटितं तद् लात्वा गत. । श्वोदिने तच्छुद्धिं करिष्याव.' इति वार्ता कुर्वत्यौ ते निद्राऽवसङ्गते ।

अथ प्रभाते सजाते सर्वे जना राजा च स्वस्वगृहमागताः । रूपसेनस्य पिताऽपि सपरिकरो गृहमागत । गृहद्वारे तालकं दृष्ट्वाऽनुमितम्—'कस्मिन्नपि अवश्यकार्योद्देशे देहचिन्तार्थं वा गतो भविष्यति'। घटिकाद्वयमात्रं द्वारे स्थितास्तथापि नागतस्तदा तु किञ्चित् चिन्ता कुर्वन्त सर्वेषु परिचितस्थानेषु भ्रात्रादयोऽन्येऽपि च सम्बन्धि-सेवकजना गवेषणार्थे धाविता. । परं कुत्रापि न लब्ध. । तदा तु पितृ-भ्रातृप्रमुखा. सर्वेऽपि सम्बन्धिनो महतीमार्तिं कुर्वाणा' समस्तं नगरम् उपवनादि च तच्छुद्ध्यर्थं परिभ्रमन्त. परिश्रान्ता., परं कुत्रापि वार्तालेशमात्रमपि न श्रुतम् । तदा रूपसेनपिता लोहकारपार्श्वात् तालकोद्घाटनं कारयित्वा शोकाकुलो भार्यादिपरिकरं गृहे स्थापयित्वा तदार्तिव्याकुलो राजद्वारे गत. । दीर्घनि.श्वासान् अश्रूणि च मुञ्चन् राजानं नत्वाऽग्रे स्थित । राज्ञाऽपि तं दृष्ट्वा प्रोक्तम्—'भो इभ्यवर ! किं तवाऽनिर्वाह्यं दु'खं समुत्पन्नं तद् धीरो भूत्वा निवेदय, यथाऽहं तव दु ख स्फेटयामि । त्व मम नगरमण्डनोऽसि, ममाऽतिप्रियोऽसि । तव दु ख दृष्ट्वा तद्दु.खं मच्चित्ते सङ्क्रान्तम्' । तदा हृदयस्फोटजायमानेन पित्रा किमपि निवेदितम् । राजाऽपि तच्छ्रुत्वा महदाश्चर्य-शोक

प्राप्त । श्रेष्ठिनं धीरयित्वा शतश सेवकानाहूय तच्छुद्ध्यर्थं समग्रे पुरे पुरवने ग्रामान्तरे वापी-कूपादिषु पण्याङ्गनागृहेषु[1] च शतक्रोश यावद् गवेषणा उष्ट्रादिप्रयोगेण कारिता, पर यथा गतास्तथैव व्याघुट्याऽऽगताः, तस्य वार्ताया गन्धलेशोऽपि न लब्ध. । राजापि तच्छ्रुत्वा महाश्चर्यसङ्कटे पतितः । पर कर्मणां विचित्रा गति', अतिशयज्ञानिन मुनि विना को जानाति ? । श्रेष्ठी निराशो भूत्वा गृहमागत. । षण्मास यावद् बहुद्रव्यव्ययं कृत्वा गवेषणा कारिता, परं वार्ताया गन्धलेशोऽपि न लब्धः । दैवगति को वारयति ? । महत् तद्वियोगशल्यदु.खं वहन् कालं दु'खेन निर्गमयति । अथाऽन्यदिने सुनन्दाया' प्रियसख्या जनमुखात् श्रुत्वा तद्वार्ता सुनन्दायै निवेदिता । साऽपि श्रुत्वा महद्दु.खं प्राप्ता सखी प्रति वक्तु लग्ना—'किमत्राऽऽगत्य चलमानः केनापि दुष्टेन आभरणादिलोभेन मारित. प्रहतो वा' ? । तयापि तच्छुद्ध्यर्थं महद्गवेषणं कृतं, कुत्रापि काऽपि शुद्धिर्न प्राप्ता । अथ च मासाधिके दिने संजाते गर्भस्य चिह्नानि छर्दि[2]-अङ्गभङ्गादीनि प्रादुर्भूतानि । तया च सख्यग्रे तत्स्वरूपं निवेदितम् । तयाऽपि उड्डाहकारणं मत्वा जन्मादिकारिकाणां कुट्टिन्यादीनां बहु द्रव्य दत्त्वा क्षारौषध्यादिप्रयोगेण गर्भस्य पातन कारितम् । ततो रूपसेनजीवश्च्युत्वा सर्पिणीकुक्षौ तृतीयभवे नागतयोत्पन्न. । सुनन्दयाऽपि सखीद्वारा मातुरग्रे ज्ञापितम्—'अधुना मम विवाहं कुरु' । तच्छ्रुत्वा

१ वेश्यागृहेषु । २ छर्दि —वमनम् ।

कृत्य प्रेषयिष्यति'। पुनर्विचारितम्–'सर्वाणि कथं न गृहीतानि' ?। सख्योक्तम्–'सखीवृन्दागमनेन सम्भ्रान्तचित्तत्वाद् यद् हस्ते चटितं तद् लात्वा गतः। श्वोदिने तच्छुद्धिं करिष्याव' इति वार्ता कुर्वत्यौ ते निद्राऽवसङ्गते।

अथ प्रभाते सजाते सर्वे जना राजा च स्वस्वगृहमागताः। रूपसेनस्य पिताऽपि सपरिकरो गृहमागतः। गृहद्वारे तालकं दृष्ट्वाऽनुमितम्–'कस्मिन्नपि अवश्यकार्योद्देशे देहचिन्तार्थं वा गतो भविष्यति'। घटिकाद्वयमात्रं द्वारे स्थितास्तथापि नागतस्तदा तु किञ्चित् चिन्ता कुर्वन्त सर्वेषु परिचितस्थानेषु भ्रात्रादयोऽन्येऽपि च सम्बन्धि-सेवकजना गवेषणार्थं धाविताः। परं कुत्रापि न लब्धः। तदा तु पितृ-भ्रातृप्रमुखाः सर्वेऽपि सम्बन्धिनो महतीमार्तिं कुर्वाणाः समस्तं नगरम् उपवनादि च तच्छुद्ध्यर्थं परिभ्रमन्तः परिश्रान्ताः, परं कुत्रापि वार्तालेशमात्रमपि न श्रुतम्। तदा रूपसेनपिता लोहकारपार्श्वात् तालकोद्घाटनं कारयित्वा शोकाकुलो भार्यादिपरिकरं गृहे स्थापयित्वा तदार्तिव्याकुलो राजद्वारे गतः। दीर्घनिःश्वासान् अश्रूणि च मुञ्चन् राजानं नत्वाऽग्रे स्थितः। राज्ञाऽपि तं दृष्ट्वा प्रोक्तम्–'भो इभ्यवर ! किं तवाऽनिर्वाह्यं दुःखं समुत्पन्नं तद् धीरो भूत्वा निवेदय, यथाऽहं तव दुःखं स्फेटयामि। त्वं मम नगरमण्डनोऽसि, ममाऽतिप्रियोऽसि। तव दुःखं दृष्ट्वा तद्दुःखं मच्चित्ते सङ्क्रान्तम्'। तदा हृदयस्फोटजायमानेन पित्रा किमपि निवेदितम्। राजाऽपि तच्छ्रुत्वा महदाश्चर्य-शोक

प्राप्त. । श्रेष्ठिनं धीरयित्वा शतशः सेवकानाहूय तच्छुद्ध्यर्थं समग्रे पुरे पुरवने ग्रामान्तरे वापी-कूपादिषु पण्याङ्गनागृहेषु[1] च शतक्रोश यावद् गवेषणा उष्ट्रादिप्रयोगेण कारिता, पर यथा गतास्तथैव व्याघुट्याऽऽगता, तस्य वार्ताया गन्धलेशोऽपि न लब्ध । राजापि तच्छ्रुत्वा महाश्चर्यसङ्कटे पतितः। पर कर्मणा विचित्रा गति, अतिशयज्ञानिन मुनि विना को जानाति ?। श्रेष्ठी निराशो भूत्वा गृहमागत । षण्मास यावद् बहुद्रव्यव्ययं कृत्वा गवेषणा कारिता, परं वार्ताया गन्धलेशोऽपि न लब्ध । दैवगति को वारयति ? । महत् तद्वियोगशल्यदुःख वहन् कालं दुःखेन निर्गमयति । अथाऽन्यदिने सुनन्दाया प्रियसख्या जनमुखात् श्रुत्वा तद्वार्ता सुनन्दायै निवेदिता । साऽपि श्रुत्वा महदु खं प्राप्ता सुखी प्रति वक्तु लग्ना–'किमत्राऽऽगत्य वलमान. केनापि दुष्टेन आभरणादिलोभेन मारित' प्रहतो वा' ?। तयापि तच्छुद्ध्यर्थं महद्गवेषणं कृतं, कुत्रापि काऽपि शुद्धिर्न प्राप्ता । अथ च मासाधिके दिने संजाते गर्भस्य चिह्नानि छर्दि[2]-अङ्गभङ्गादीनि प्रादुर्भूतानि । तया च सख्यग्रे तत्स्वरूपं निवेदितम् । तयाऽपि उड्डाहकारणं मत्वा जन्मादिकारिकाणां कुट्टिन्यादीनां बहु द्रव्य दत्त्वा क्षारौषध्यादिप्रयोगेण गर्भस्य पातन कारितम् । ततो रूपसेनजीवश्च्युत्वा सर्पिणीकुक्षौ तृतीयभवे नागतयोत्पन्न. । सुनन्दयाऽपि सखीद्वारा मातुरग्रे ज्ञापितम्–'अधुना मम विवाहं कुरु' । तच्छ्रुत्वा

१ वेश्यागृहेषु । २ छर्दि –वमनम् ।

वदति। ईदृशेऽवसरे स वायसो भ्रमन् तत्रागत[1]। आवाससम्मुखवृक्षशाखायां स्थितस्य इतस्तत पश्यतः सुनन्दा दृष्टिपथमागता। पुना रागोदयो जात, तेन रागोदयेन स हर्षं प्रास इतस्ततो भ्रमति, गाढस्वरेण पूत्करोति। अथ तस्य अशुभनामकर्मोदयजनिताऽतिकर्कशकर्णकटुकशब्दोच्चारणेन गीतगानभङ्गो भवितुं लग्नः। तदा राज्ञा सेवकजनेभ्यः प्रोक्तम्—'भो भो मूर्खजना.! ईदृशेऽप्यवसरे गीतरसविघ्नकृत्पक्षिणं कथं नोड्डाययथ'?। त राजादेशं श्रुत्वा सेवकैर्वायस उड्डायितोऽपि पुन. क्षणान्तरे-तत्रैवागत्य तथैव पूत्करोति स्म। एवं द्वि-त्रि-चतुर्वारम् उड्डाय्यमानोऽपि मोहोदयाद् न विरमति। तदा क्रुद्धेन राज्ञा गोलिकाप्रयोगेण हतो भूमौ पपात। मृत्वा च तत्रैव नगरोपवने कलहंसतयोत्पन्नः। पूर्णगर्भस्थितौ जातायां जातो हस.। क्रमेण प्रवर्धमान आहाराद्यर्थं सरस्सु वृक्षान्तरेषु च भ्रमन् स्वेच्छया कालं निर्वहन् परिवसति। अथाऽन्यदा ग्रीष्मर्तौ दम्पती सघनवृक्षाणा कुञ्जप्रदेशे जलयन्त्रसिक्तशीतलभूभागे सघनच्छायानिवारिताऽऽतापपीडस्य वटस्याऽध. स्थितौ, अग्रतो गायकजना अनेकरसोक्तिगर्भितगीतगान कुर्वन्ति। ईदृशे समये रूपसेनजीवो हंसः परिभ्रमणं कुर्वन् तस्यैव वटस्य शाखायामागत्य यावत् तिष्ठति, तावता सुनन्दा दृष्टिपथमागता। पुनर्मोहोदयो जातः, पुन. पुनस्तस्या मुख पश्यन् मधुरस्वरेण कूजति, एकदृष्ट्या लीनो भूत्वा पश्यन् स्थितः। तस्मि-

१ शब्द करोति।

मात्राऽपि राजानं [illegible] पुर्
रत्न-गज-तुरगादि[illegible] ।नेवद्य सहर्षं क्षितिप्रतिष्ठितपुराधीशेन सह पाणिग्रहणं कारितम्। चतुरङ्ग-
तां गृहीत्वा [illegible] तत्वाद [illegible] त निद [illegible] कं दत्त्वा जामातर प्रसन्नं कृत्वा सभर्तृका सुनन्दा विसृष्टा । क्षितिप्रतिष्ठितपुराधीशोऽपि
सुखेन [illegible] सोत्साह स्वपुरमागत. । तया सह पञ्चविधान् मानुष्यकान् कामभोगान् भोक्तुं प्रवृत्तः
उ अथ [illegible] कालनिर्गमनं करोति । अथ रूपसेनजीव' सर्पिणीगर्भाज्जातोऽपि आयुर्योगेन मातुर्भक्षणविनाद्
गतः [illegible]र्णो वृद्धि प्राप्त. । पृथिव्याम् आहाराद्यर्थं परिभ्रमण कुर्वन् कदापि कर्मोदययोगे राजमन्दिर गत ।

अथ तत्र निदाघसमये तौ दम्पती स्वावासवाटिकाया जलयन्त्रादिकृतशीतलप्रदेशे सेच्छया रमेते।
नागोऽपि दैवात् तत्रागत्य सुनन्दा च दृष्ट्वा पूर्वनिबद्धरागोदयात् स्तम्भित. फणाटोपं कृत्वा सम्मुख
स्थितः, घूर्णयति च। सुनन्दाऽपि तं दृष्ट्वा भीता। पूत्कार च कृत्वा पलायनं कृतम्, तदा स सर्पोऽपि पृष्ठे
लग्नः परिभ्रमति। तत. सुनन्दया सविशेषं पूत्कृतम्–'अरे! धावत धावत, एप सर्पो मम दशनार्थं मम पृष्ठे
लग्नो धावति'। राज्ञा च तच्छ्रुत्वा सेवकै शस्त्रेण मारितः । मृतश्चतुर्थभवे ध्वाङ्क्षजातिषु ध्वाङ्क्षतयोत्पन्न ।
क्रमेण जातो वृद्धि प्राप्तो नगरे परिभ्रमति। एकदा परिभ्रमणं कुर्वन् महति वृक्षे शाखायां तस्य फला
दिभक्षणं करोति। तस्मिन्नवसरे तौ दम्पती पुष्पादिप्रकरशोभा द्रष्टुं तत्र वाटिकायां बहुपरिकरयुतौ
चतुर्मुखाऽऽवासे स्थितौ विलासं कुरुत. । मुखाऽग्रे गायकजनाः समयोचित दिव्यम् अतिमधुरम् अनेका-
ऽऽतोद्यध्वनिमिश्रितं सङ्गीतगान कुर्वन्ति, तौ च गानरसमग्नौ एकचित्तेन शृणुत , कोऽप्यन्यो न च

टोडि-सारङ्ग-सिन्धप्रमुखरागध्वनिषु मूर्च्छितास्तदेकचित्ता गायकसमीपमागता निर्भया हस्तग्राह्या सुखेन तिष्ठन्ति । तदा च अन्ये सेवका दूरं गत्वा स्थूलदवरकमयया महत्या जालिकया परितो वन वन्धयन्ति । ततो गानाद् विरमन्ति । पश्चात् ते पलायन कुर्वन्ति, पर वनवन्धात् कुत्र यान्ति ? । ततो वय धावमानान् तान् हन्म', अथो जीवतोऽपि गृह्णीम.' । सुनन्दा प्राह–'निरपराधान् तृणभृतमुखान् वराकान् एतावत्या महत्या कष्टक्रियया हनने को लाभ.' ? । राज्ञोक्तम्–'अस्माकं राजधर्मोऽस्ति । अस्मत्पृथिव्याम् अस्मदीयानि तृणानि चरन्ति, पानीय पिवन्ति, न च किमपि ददति, तेन असदपराधेन वयं कियतो हरिणान् हन्म । न च तत्र दोपोऽस्ति । लाभश्च, यत उक्तमस्ति–'परिचयश्चललक्षनिपातने' इत्यादि । सुनन्दया तच्छ्रुत्वा सर्वं सत्यमिवाऽवधारितम् 'एवमेव भविष्यति' । श्रीजिनवाण्या अविद्धकर्णाना कुतस्तत्त्वप्राप्तिर्भवति ? । तत' सुनन्दया प्रोक्तम्–'प्राणनाथ ! महाश्चर्यकारिणीमेनां क्रीडां मह्यं दर्शयतु' । राज्ञोक्तम्–'वरम्, अथ यदि गमिष्यामस्तदा त्वा सहादाय गमिष्याम.' । अथ कियत्यपि दिने गते राज्ञोक्तम्–'श्वोदिने आखेटकक्रीडां कर्तुं गमिष्याम., तव द्रष्टुमिच्छा चेत् सहाऽऽगन्तव्यम्' । द्वितीयदिने राज्ञीं सहादाय ससैन्यो भूपतिर्महावनगहने गत्वा महातरुतले स्थित्वा सेवकेभ्य आदिष्टम्–'गीतगानादिप्रयोगेण हरिणयूथमानयत' । सेवकैरपि पूर्वोक्तव्यतिकरेण गीतकलया हरिणयूथमानीतम् । तदा राजा राज्ञी च तुरङ्गमाणामश्वा-

न्नवसरे कोऽपि काक उड्डीयमानस्तत्रागत्य तत्रैव हंसाऽभ्यर्णे[1] स्थित । अथ तेन काकेन राज्ञ शुभ्रा-
णि वस्त्राणि दृष्ट्वा तेषामुपरि विड्[2]विसर्जनं कृतम् । तद् दृष्ट्वा कुपितो राजा गोलिकायन्त्र धनुः हस्ते
गृहीत्वा यावद् गोलिका विसृजति तावताऽवसरज्ञ· कुटिल काकस्तु पलायित, गोलिका तु शोकमू-
र्च्छितस्य हसस्य लग्ना । तस्या घातेन हंसः तडफडायमानो राज्ञोऽग्रे निपतित· । अन्येनोक्तम्–
'स्वामिन्! काककृत पाप वराकस्य हंसस्य लग्नम्'!। तदाऽन्येनोक्तम्–'सङ्गतिफलमीदृगेव भवति'। त
दृष्ट्वा राजाऽपि सकरुणो जात, परं किं करोति ?, लग्न न लग्न न भवति ।

हंसस्तु क्षणान्तरे मृत्वा तस्य देशस्याऽरण्ये हरिण्या कुक्षौ हरिणतयोत्पन्नः। पूर्णगर्भस्थितौ जातो हरिण, मातु पय·पानं कुर्वन् तया सह परिभ्रमति । क्रमेण प्रवर्द्धमानो यौवन प्राप्तो हरिणयूथेन सह वने परिभ्रमति । तृण-जलवृत्त्या सन्तुष्ट सुखेन कालं निर्गमयति । अथ चैकदा सुनन्दया राज्ञे पृष्टम् –'यूयं यदा आखेटकक्रीडां[3] कर्तुं विपिने गच्छथ तदा तत्र कथम् अतिचपलगतिकान् मनु-ष्याणा दर्शनमात्रेण पलायमानान् हरिणान् स्वायत्तीकृत्य मारयथ' ?। राजा प्राह–'प्रिये! गानेऽ-तिकुशलान् स्वसेवकान् सहादाय वनगहने याम· । तत्र सेवका वृक्षाधः स्थित्वा अतिमधुरस्वरेण गान कुर्वन्ति । तस्मिन् रागाणां ग्राम-मूर्च्छना श्रुत्वा रागान्धा हरिणा शनै शनैरागच्छन्ति ।

१ हससमीपे । २ विड् विष्टा । ३ मृगयाक्रीडाम् ।

टोडि-सारङ्ग-सिन्धप्रमुखरागध्वनिषु मूर्च्छितास्तदेकचित्ता गायकसमीपमागता निर्भया हस्तग्राह्या सुखेन तिष्ठन्ति । तदा च अन्ये सेवका दूर गत्वा स्थूलदवरकमयया महत्या जालिकया परितो वन वन्धयन्ति । ततो गानाद् विरमन्ति । पश्चात् ते पलायनं कुर्वन्ति, पर वनवन्धात् कुत्र यान्ति ? । ततो वय धावमानान् तान् हन्म., अथो जीवतोऽपि गृह्णीम.' । सुनन्दा प्राह–'निरपराधान् तृणभृतमुखान् वराकान् एतावत्या महत्या कष्टक्रियया हनने को लाभ.' ? । राज्ञोक्तम्–'अस्माकं राजधर्मोऽस्ति । अस्मत्पृथिव्याम् अस्मदीयानि तृणानि चरन्ति, पानीय पिवन्ति, न च किमपि ददति, तेन अस्मदपराधेन वयं कियतो हरिणान् हन्म. । न च तत्र दोषोऽस्ति । लाभश्च, यत उक्तमस्ति–'परिचयश्चललक्षनिपातने' इत्यादि । सुनन्दया तच्छ्रुत्वा सर्वं सत्यमिवाऽवधारितम् 'एवमेव भविष्यति' । श्रीजिनवाण्या अविद्धकर्णाना कुतस्तत्त्वप्राप्तिर्भवति ? । तत सुनन्दया प्रोक्तम्–'प्राणनाथ ! महाश्चर्यकारिणीमेनां क्रीडां मह्यं दर्शयतु' । राज्ञोक्तम्–'वरम्, अथ यदि गमिष्यामस्तदा त्वां सहादाय गमिष्याम.' । अथ कियत्यपि दिने गते राज्ञोक्तम्–'श्वोदिने आखेटकक्रीडां कर्तुं गमिष्यामः, तव द्रष्टुमिच्छा चेत् सहाऽऽगन्तव्यम्' । द्वितीयदिने राज्ञीं सहादाय ससैन्यो भूपतिर्महावनगहने गत्वा महातरुतले स्थित्वा सेवकेभ्य आदिष्टम्–'गीतगानादिप्रयोगेण हरिणयूथमानयत' । सेवकैरपि पूर्वोक्तव्यतिकरेण गीतकलया हरिणयूथमानीतम् । तदा राजा राज्ञी च तुरङ्गमाणामश्वा-

च लब्ध्वा पुन पुन प्रशंसयितु लग्नौ–'इदं मृगमांसमतिभव्यतरम्, पूर्वं बहुशोऽपि भुक्त परमस्य तुल्यता न करोति'। अथैतस्मिन् समये सातिशयज्ञानयुक्त मुनियुगल भाग्येन तत्र समागतम्। मार्गे गमन कुर्वता असमञ्जसं दृष्ट्वा एकेन मुनिना ज्ञानोपयोगेन तत्सर्वं भूतपूर्वं वर्तमान च ज्ञात्वा अन्यमुनये प्रोक्तम्–'पश्यतु निरर्थककर्मणा विपाकबलम्'। अयं केवलमनोयोगविकल्पकल्पनामात्रकृतकर्मबन्ध कया रीत्या भवे भवे योगत्रिकैर्विरूपरूपै. वेद्यमानोऽपि न निर्जीर्यति, अकाले मरणं च प्राप्नोति'। यस्याः कृतेऽय जीवो भवे भवे वक्तुमशक्यं कर्मक्लेशजं दु.ख वेदयति सा तु सहर्षं तस्य मांसमत्ति!। अतो धिगस्तु असारसंसारगतसांयोगिकभावप्रतिबन्धम्'। इत्युक्त्वा शिरो धुन्वन् मुनिरग्रतश्चलित। तत्र ...स्थानद्वारस्थिताभ्यां दम्पतिभ्यां दृष्टम्। दृष्ट्वा च तच्छुद्ध्यर्थं राज्ञा मुनिरालापित·–'भो मुने' भवता यत् ... पलधूननं कृतं तत् किम् अस्माकं पलभक्षणक्रियया दुगञ्छाहेतो, कि वा कोऽप्यन्यहेतु.?। यत पल...क्षणस्य तु परम्परयाऽस्मत्कुले प्रवृत्तिरेवाऽस्ति। युष्मादृशां महापुरुषाणां तु निर्निमित्त शिरोधूननं ...गुप्सा च न भवति। अत. पृच्छामि केन हेतुना शिरोधूननं कृतम्?। ततो मुनिराह–'राजन्! यद्...प्रोक्तम् 'मासभक्षणस्य तु अस्मत्कुलप्रवृत्तिरेव' तत्तु वयमपि जानीम·। अनादिविभावस्वभावोऽयं ...निर्वाण्याऽविद्धकर्णो जीव इन्द्रियैर्वशीकृतस्तदर्थं कि कि न करोति?। यत —

१ रूपसेनजीव

निर्जरणा करोति ॥

रिकां कृत्वा तत्र गतौ । तत्र हरिणयूथं रागाकृष्टचित्तं निश्चलितनृत्तिरिव एकतानेन गीतं
शृणोति । अथ तन्मध्ये रूपसेनजीवोऽपि सजातहरिण ममन्ति । इतस्ततो भ्रमन् कुरङ्गी कुक्षमा-
रूढा सुनन्दा तेन हरिणेन दृष्टा । पुनर्मोहोदयो जात । अथ स हरिणो रागान्धत्वा दृष्ट्वा गीतावगाय
जात । स च सहर्षं नरीनृत्यति, पुनः पुनस्ताम् एकदृष्ट्याऽवलोकयति, हर्षति च । तावता गायकै
रागविसर्जन कृतम्, तदा सर्वे हरिणा दिशो दिशं पलायितुं लग्ना । रूपसेनजीवो हरिणस्तु गतप्र-
प्रमोदभृत् स्थित । राजा च त तदवस्थं दृष्ट्वा राज्ञीं प्रत्युवाच–'प्रिये! पूर्णरागासक्तोऽयमेव मृगः ; यतो-
ऽन्ये मृगा रागविरामे नष्टाः, अय पुना रागाऽऽशया स्थित एव । एष मृगो भरयौवन उपचितमांस-
श्रोणिर्दृश्यते, अस्य मासमतिभव्य भविष्यति' । इत्युक्त्वा कर्णाकृष्टबाणेन हतो मृगो पातितः । शुभेन
मुक्तप्राणो विन्ध्याद्रौ करिणीकुक्षौ हस्तित्वेनोत्पन्न ।

अथ राजा तन्मृतहरिणशरीर सेवकैर्ग्राहयित्वा अतिशोभने आत्मीयवाटिकावासे उत्तीर्णः । ततः
सूपकारेभ्य आदिष्टम्–'अस्य पलं भव्यरीत्या पचन्तु, विविधशुभमेलापकद्रव्यै संस्कार कुर्वन्तु' ।
सेवकै राजादेशं लब्ध्वा विविधैर्मेलापकराजद्रव्यै संयोज्य घृतेन मांसपाक कृत्वा स्वर्णमयभाजने भृत्वा
राज्ञोऽग्रे धृतम् । राजाऽपि यथार्हमन्येभ्यो दापयित्वा, राजा राज्ञी च उभौ भक्षयितु प्रवृत्तौ । स्वाद

१ श्रोणि कटी । २ मासम् ।

च लब्ध्वा पुन पुन प्रशंसयितु लग्नौ–'इदं मृगमांसमतिभव्यतरम्, पूर्वं बहुशोऽपि भुक्त परमस्य तुल्यतां न करोति'। अथेदृशे समये सातिशयज्ञानयुक्त मुनियुगलं भाग्येन तत्र समागतम्। मार्गे गमनं कुर्वता असमञ्जसं दृष्ट्वा एकेन मुनिना ज्ञानोपयोगेन तत्सर्वं भूतपूर्वं वर्तमान च ज्ञात्वा अन्यमुनये प्रोक्तम्–'पश्यतु निरर्थककर्मणां विपाकबलम् !। अयं केवलमनोयोगविकल्पकल्पनामात्रकृतकर्मबन्ध कया रीत्या भवे भवे योगत्रिकैर्विरूपरूपैः वेद्यमानोऽपि न निर्जीर्यति, अकाले मरणं च प्राप्नोति'। यस्या कृतेऽय जीवो भवे भवे वक्तुमशक्यं कर्मक्लेशजं दु ख वेदयति सा तु सहर्षं तस्य मांसमत्ति !। अतो धिगस्तु असारसंसारगतसांयोगिकभावप्रतिबन्धम्'। इत्युक्त्वा शिरो धुन्वन् मुनिरग्रतश्चलित। तत्[illegible]स्थानद्वारस्थिताभ्यां दम्पतिभ्यां दृष्टम्। दृष्ट्वा च तच्छुद्ध्यर्थं राज्ञा मुनिरालापित–'भो मुने! भवता यत्[illegible] शिरोधूननं कृतं तत् किम् अस्माकं पलभक्षणक्रियया दुगञ्छाहेतो, किं वा कोऽप्यन्यहेतु ?। यत पलभक्षणस्य तु परम्परयाऽस्मत्कुले प्रवृत्तिरेवाऽस्ति। युष्मादृशा महापुरुषाणां तु निर्निमित्त शिरोधूननं जुगुप्सा च न भवति। अत पृच्छामि केन हेतुना शिरोधूननं कृतम् ?। ततो मुनिराह–'राजन्! यद्[illegible]क्तम् 'मांसभक्षणस्य तु अस्मत्कुलप्रवृत्तिरेव' तत्तु वयमपि जानीम। अनादिविभावस्वभावोऽयं [1][illegible]निवाण्याऽविद्धकर्णो जीव इन्द्रियैर्वशीकृतस्तदर्थं किं किं न करोति?। यत—

१ रूपसेनजीव [2]निर्जरणा करोति ॥

...ः, पीतमोहमदिराविमोहितः। किङ्करस्य मनसोऽपि किङ्करैरिन्द्रियैरहह! किङ्करीकृत"॥१॥
...त्वा तत्र ...ो जीवो मिथ्यात्वा-ऽविरति-कषाय-योगादिभि प्रेरित इन्द्रियसुखप्रतिबन्धर-
...। अथ तन्म... समाचरति। मार्गविज्ञानविकलो हठेनाऽनिर्गमो भ्रमति तत्र किमाश्चर्यम्?।
...नन्दा तेन ह... करोति स तादृश फलमाप्नोति, परन्तु कुकर्मचिन्तनमात्रकृतकुकर्मोऽपि कृतकु-
...च स... क्लेशमाप्नोति, ज्ञानेन तद् दृष्ट्वा शिरोधूनन कृत, नान्य· कोऽपि हेतुरत्राऽस्ति'। इत्यु-
... राजाऽऽह–"भवता ज्ञानेन यद् दृष्टम् 'मनोरथमात्रेण कृताऽपराध· कृतापराधादपि
...र दु·खमास·' स को जीव ?, कया रीत्या कुकर्मचिन्तनमात्रेण अतिकष्टमनुभवति ?। तत्
कृत्वा निवेदयतु भवान्, येन मादृशानामज्ञानिनां किमप्युपकारो जायेत"। मुनिराह–'राजन्!
...षायवशगा जीवा जगति यद् न दृश्यते न श्रूयते नाऽनुभूयते, तच्चिन्तयित्वा दुर्ध्यानेन नरक-
...हादुःखसमुद्रे पतन्ति। तत्र स्वरूपेण तु किमपि कृतं नास्ति, परम् अतिविषय-कषायगर्भित
विकल्प कृत्वा परम्परया अनन्तकाल यावद् वध-बन्धन-ताडन-ताप-च्छेद-भेदनादिबहुल
...भवन्ति, यद् वक्तुमपि न समर्था ज्ञानिन·'। राजाऽऽह–'स्वामिन्! भवता यदुक्त नरक-निगो-
...तत्स्वरूपं कृपा कृत्वा अस्मिन् आसने स्थित्वा चोपदिश्यताम्। स्वामिनां मार्गे स्खलन न
परं सज्जनानां स्खलने गुणो भवत्येव। अतो ममोपकारं कर्तुं समर्था यूयम्, तेन प्रार्थना

करोमि' । ततो मुनिनाऽपि लाभ ज्ञात्वा तत्र स्थित्वा आगमशैल्या नरक-निगोदविपाका. सहेतुका उपदेशद्वारेण दर्शिता । राजा तत् श्रुत्वा चमत्कृतो भीतश्च मुनि नत्वा प्राह–'यदि अनर्थवहुलः ससारस्तदा मादृशाना प्रतिक्षणं कुकर्मकारिणा का गतिर्भविष्यति'? । साधुराह–'राजन्! अद्यापि किञ्चिद् गतं नास्ति, यदि जागरितो भूत्वा भवान् त्रिशुद्ध्या धर्ममाराधयिष्यति तदा स्तोकेनैव कालेन दृढप्रहार–कालकुमार-चिलातिपुत्र-चुलिन्यादीनाम् अतीव कुकर्मकारिणामिव सकलकर्मक्षयं कृत्वा मुक्तिसुखमाप्स्यति, यत्तुलायां त्रिजगति न कोऽप्यायाति । अतो सावधानो भूत्वा यथाशक्त्या धर्ममाचरतु' । राजाऽऽह–'स्वामिन्! यन्निमित्तं वार्तायाम् अश्रुतपूर्वा सुखासिका प्राप्ता तत्तु नोक्तं भवता'। अधुना तु दया कृत्वा तदेवोच्यताम्' । साधुराह–''राजन्! 'विचित्रा कर्मणा गतिः' । कर्मोदयो हि महावलवत्तर', तस्याग्रे कस्यापि वलं न प्रभवति । यतो ये भव्यकुले जातास्ते कुकर्मप्रवृत्ति मनसाऽपि नेच्छन्ति । करणं तु दूरे, कुकर्मवार्तयापि दुन्वन्ति । ईदृशानापि प्रवलविषय-कषायोदयवलेन पूर्वनिवद्धकर्मणामुदयोदर्केण च मतिविपर्यासोऽनिर्वचनीयो भवति । तत् श्रुत्वाऽन्ये जीवा. सत्य न मन्यन्ते, प्रत्युत भाषकस्योपालम्भं ददते, कर्मोदयैरीदृशाना कुकर्मणा करणाय मति. प्रेरयति । तत. केनापि जन्तुना पूर्वनिवद्धकर्मोदयवलेन कुकर्मप्रवृत्ति. कृता, परं पुण्यवलेन केनापि न ज्ञाता, सा गुरुचरणप्रसत्तेरस्याभिज्ञाता । पर स जीव. स्वकृतकुकर्मवार्तां श्रुत्वा मनसा दूयेत, लज्जेत च ।

सम्बन्धिनश्च तां श्रुत्वा गतस्नेहा भवेयु , द्वेपं वा परिवहेयु , अतिनिकटसम्बन्धे ताडनादिकमपि कुर्यु । तद्दुःखेन पीडितः स जीव शत्रुवद् द्वेपी भवेत्, तन्निमित्तं वहुतर कर्म उपचिनुयात्, किं वहुना ? त्यक्तसम्बन्धोऽपि भवेत् । अत कथनाद् अकथनमेव श्रेयः" । इत्युक्त्वा विरते मुनौ सुनन्दा प्राह–"भगवन् ! युष्मदीयोपदेशेन 'कर्माधीनं सर्वम्, भुक्तिं विना कृतकर्मणां मोक्षो नास्ति' इति श्रद्धा स्थिरतरा चित्ते संनिविष्टा । 'पूर्वकृतकर्मोदयवलेन जीवा कर्तव्यम् अकर्तव्य च कुर्वन्ति, साधकैस्तत्र विस्मयो न कर्तव्य , प्रत्युत अकर्तव्यस्य पश्चात्ताप कर्तव्यो यथाऽग्रे वृद्धिं न याति' । भवद्वचनोपकारेण इति ज्ञातम् । अतः सुखेन तत्कर्मोदयजनितविपाक प्रोच्यताम्" । साधुराह–'किमपि युष्मत्सक्तं भविष्यति तदा तच्छ्रुत्वाऽप्रीतेरुत्पादस्तु न भविष्यति ?, न भवेत् चेत्तदा तु कथयामि, नान्यथा' । राज्ञी चाह– 'भगवन् ! सुखेन तदुच्यताम् । अस्माकं तु तत् स्वाऽज्ञानविलसित दुष्कृतं श्रुत्वा भवत पार्श्वात् तद्दुष्कृतनाशनोपायोऽपि मिलिष्यति' । राजाऽप्याह–"स्वामिन् ! भवदुपदेशेन 'अमुकेन सुखं दु खं वा दत्तम्' इति भ्रमस्खलना चिरकालपरिचिताऽपि गता । यद् जीवो दुष्कृतं करोति तत् कर्मोदया-ऽज्ञानवशात, कर्मोदया-ऽज्ञानयोश्च गौण-मुख्यभावेन यथावसर प्रवर्तते । तस्माद् राग-द्वेपवृद्धिर्भवदुपकारान्न भविष्यति, अत सुखेनोच्यताम्" । तदा साधुराह–'हे सुनन्दे ! पूर्वं हि वालभावे महावासोपरि सख्या सह स्थितया त्वया कस्याऽपि इभ्यस्य गृहे दूरत तां

काञ्चिद् रूप-यौवन-विनयादिगुणाऽन्वितां भर्त्रा किमप्यलीकाऽभ्याख्यानं दत्त्वा कम्बया ताड्यमानां दृष्ट्वा तव पुरुषे द्वेष उत्पन्न इति सत्यमसत्यं वा' ?। इति मुनेरुक्तं श्रुत्वा चमत्कृता सुनन्दा प्राह— 'स्वामिन् ! सत्यं भवद्वचनम्, असत्यं न भवत्येव'। "तद्द्वेषेण त्वया पाणिग्रहणाऽकरणप्रतिज्ञां कर्तुं लग्ना सखीभिः वारिता स्थिता। पुनः कालान्तरे यौवनवयसि प्राप्ते पुनस्तथैव आवासोपरिस्थितायास्तवाऽपि कस्मिंश्चिद् महेभ्यावासाऽभ्यन्तरे दम्पत्योर्विलसनं दृष्ट्वा तीव्रकामोदयो जातः। सख्या शिक्षां दत्त्वाऽऽवासोपरितनभूम्या उत्तार्य गवाक्षे स्थापिता, तदवसरेऽमुकमहेभ्यपुत्रम् अतिरूप-यौवन-चातुर्य-वस्त्राभरणभूषितं चतुष्पथे ताम्बूलिकहट्टे स्थितं दृष्ट्वा तव तदुपरि कामरागेण व्यामोहो जातः। सखी-हस्तदत्तपत्रिकाप्रमुखप्रयोगेण पूर्वोक्तव्यतिकरेण युवयोर्गाढस्नेहो जातः, परं मिलनाऽवसरस्तु दुष्करः। एवं मिलनार्तध्यानधृताभ्यां युवाभ्यां कियत्यपि गते काले कौमुदीमहोत्सवावसरं लब्ध्वा दवरक-निःश्रेण्याः प्रयोगेण आगमनसङ्केतः कृतः। त्वया तेन च शरीराऽपाटवमिषेण गृहाभ्यन्तरे स्थिते, त्रियामाया एकयामे गते सख्या निःश्रेणीप्रयोगः कृतः। तदवसरे त्वयाऽज्ञातं यज्जातं तच्छृणु—

"तन्नगरे एको महाबलो नाम्ना दौरोदरिकोऽस्ति। तेन द्यूतक्रीडायां बहु धनं हारितम्, तद्दुःखेन पीडितः परिभ्रमति। अस्मिन्नवसरे महोत्सवागमनं ज्ञात्वा चिन्तयितुं लग्नः—'अद्य रात्रौ समस्त-नगरजनाः सपरिकरा बहिर्यास्यन्ति, नगरं च विजनं भविष्यति। तदवसरेऽहं नगरमध्ये कस्यापि

धनिकगृहस्य प्रतिकुञ्चिकादिप्रयोगेण तालकोद्घाटनं कृत्वा धनं लास्यामि । एवं मम दुःखोद्धरणं भविष्यति' । इति ध्यात्वाऽवसरे एकप्रहररात्रिगमनसमये धनार्थं निर्गतः स परिभ्रमन् दैवात् त्वत्कृतसङ्केतस्थानमागतः । तच्च दृष्ट्वा कुंबुद्धिभाण्डागारिकेण ज्ञातम्–'अत्र कस्यापि सङ्केतो दृश्यते, अतोऽत्राऽहमपि स्वां कलां करोमि' । इति ध्यात्वा निःश्रेणी चालिता । अथ तां कम्पमानां दृष्ट्वा सख्या तत्रागत्याऽऽलापितो धूर्तः–'आगता यूयम्'?। तदा धूर्तेन 'ओम्' इत्युक्तम्। सख्या ज्ञातम्–'सैवाऽऽगत' । तत्र स्थितया तया तुभ्यं वर्द्धापनिका दत्ता । तव चित्तमपि प्रसक्तिपात्रमभूत् । तदा सख्योक्तम्–'आगम्यतां स्वामिन्' ! । तदा धृष्टहृदयो धूर्तस्तयोक्तमात्रे चटितः । यावता गवाक्षान्त पादो मुक्तस्तावता तस्मिन्नेव अवसरे सखीवृन्दागमनं दृष्ट्वा सख्या हस्तेन दीपो निर्वापितः । तद्धस्तं च गृहीत्वा तव पर्यङ्के मुक्त्वा सखीवृन्दायोत्तरं दातुं गता । सखीवृन्दायोक्तम्–'तापभयाद् दीपो निर्वापितः । अधुनैव शिरोऽर्तिपीडा किञ्चिद् मन्दीभूता, तेन नेत्रे मिलिते, अतो गृहान्तरं गत्वा कार्यं कृत्वाऽऽगच्छतु' । इत्युक्तं श्रुत्वा सखीवृन्दं गृहान्तरं गतम् । तत्र पुनरन्धतमसि रूपसेनभ्रान्त्या तेन सह तव संयोगो जातः । सखीवृन्दभयाद् लज्जया च कोऽपि वार्तालापो न कृतः । संयोगविरामे तु पुनः सखीवृन्दमागतं दृष्ट्वा सख्योक्तम्–'अधुना तु त्वरितं गच्छतु भवान्' । तच्छ्रुत्वा सुरतक्रियया

१ धूतकारेण ।

त्रुटितहारादीन् गृहीत्वा गत । इति सत्य वाऽसत्यम्''?। मुनिना इत्युक्ते स्वचिन्तिताद् विपरीतं ज्ञात्वा दीर्घं नि·श्वस्योक्तम्—'स्वामिन् ! भवदुक्तौ को विश्लेपः ?, नि सन्देह एव । परं रूपसेनस्य का गतिर्जाता' ?। मुनिराह—"अधुना तद्व्यतिकरं शृणु—रूपसेनोऽपि यथावसरे भोगसामग्रीमादाय स्वगृहान्निर्गत । मिलनौत्सुक्याद् हर्षभरनिभृतहृदयोऽनेकवार्ताकरण-निरन्तरमिलन-अनेकहास्यविलासादिकरण सूक्तसुभाषितसमस्यादिस्वचातुर्यप्रकटन-विविधासनादिप्रयोगपूर्वकसुरतक्रियाकरणाद्यनेकमनोरथान् कुर्वन् 'अहो ! इयं राजपुत्री ममोपरि निर्व्याजं[1] कृमिजरङ्गवत् स्नेह बिभर्ति, तस्मादहमपि 'यद् भावि तद् भवतु' परम् अनया आजीवित स्नेहविरमणं न करिष्यामि' इत्याद्यनेकमनोरथार्तिसंभृतहृदयो यावदर्धमार्गमागतस्तावता एका नि·स्वामिकाऽऽवासभित्तिः परिकर्मरहिता जलवृष्ट्या शिथिलीकृता दैवात् तस्योपरि पतिता । तस्या घातेन तस्य शरीरं खण्डशो जातम् । भित्तिपतनपुञ्जाधश्च आगतं, तेन तच्छरीर तथा गुप्तं जात यथा कोऽपि न जानाति । मृत्वा च दुरोदरकृतसंभोगे त्वत्कुक्षौ गर्भतयोत्पन्नः । 'विचित्रा कर्मणां गति·', ध्यातमन्यत्, जातं चाऽन्यद् । ततो मासद्वयानन्तर गर्भचिह्नानि प्रादुर्भूतानि । तदा सख्या औषधप्रयोगेण गर्भशातनं[2] कृतम् । ततश्च्युत्वाऽस्मिन्नगरे राजमन्दिरासन्नभूमौ सर्पतयोत्पन्न· । तत· परं मात्रा त्वदाशयं ज्ञात्वा पाणिग्रहणं कारितम् । बहुदान-

१ निष्कपटम् । २ नाशनम् ।

पूर्वकं विसर्जनं कृतम् । अनेन राज्ञा सहाऽत्रागता । एकदा स सर्पः परिभ्रमन् राजमन्दिर प्रविष्ट सन् भ्रमति । दैवाद् युवां दम्पती आवासवाटिकायां क्रीडां कुरुतस्तत्रागत । त्वद्दर्शनं जात, दर्शनाच्च मोहोदय आविर्भूत , तेन जडीभूत एकत्र स्थितोऽनिमेष पश्यति, हर्षं च प्राप्नोति । अस्मिन्नवसरे भयविह्वला त्व गृहान्तर्गमनायोत्थिता, तदा स सर्पोऽपि पृष्ठे लग्नो भ्रमति । तदा भीतया त्वया पूत्कार कृत , तदा राज्ञा सेवकैर्मारित । मृत्वा च अस्मिन्नेव नगरे ध्वाङ्क्षो जातः । सोऽपि नाटका-वसरे त्वा दृष्ट्वा हर्षितः कूजति, रसभङ्गं च करोति, तेन राज्ञा मारित । ततश्च्युत्वा हंसो जात । सोऽपि वटवृक्षोर्ध्वस्थितस्त्वां दृष्ट्वा विह्वलो वायसाऽपराधस्थानेऽयं मारित ।मृत्वा च हरिणतयोत्पन्न । सोऽपि आखेटके त्वां दृष्ट्वा मोहोदयेन गन्तुं न शक्नोति, नृत्यति च । राज्ञा हतः, तस्य मांसं पाच-यित्वा सहर्षं युवां भक्षणं कुरुथ । ईदृशी कर्मणां गति ! । तद् ज्ञात्वाऽस्माभि शिरोधूननं कृतम्, नाऽन्यत् किमपि कारणम्" ।

इत्येवं राजा राज्ञी च श्रुत्वा संसारवासाद् विरक्तौ जातौ । 'हा ! किमीदृशं संसारस्वरूपम्' ?, इत्युक्त्वा राज्ञा पृष्टम्–'मुने ! किं रामाऽऽसक्तानाम् इयमेव गतिर्भवति' ? । मुनिराह–'राजन् ! कया निद्रया सुप्तोऽसि ? । हिंसा-मृषा-चौर्य-मैथुन-परिग्रह-क्रोध-मान-माया-लोभ-प्रेम-द्वेष-कलहा-ऽभ्याख्यान-पै-शुन्य-रत्यरति-परपरिवाद-मायामृषा-मिथ्यात्वानाम् एतेषामष्टादशदोषाणां मध्ये एकैकोऽपि दोष

एकस्मिन्नेव भवे समाचरितोऽनन्तकालं यावद् अनन्तेषु भवेषु नरक-निगोदादिषु भ्रमयति, अनेकान् विरूपरूपान् विपाकान् प्रापयति, तत्स्वरूप सर्वज्ञकेवली जानाति, परम् एकमुखेन वक्तुं न शक्नोति। विपाकाश्चास्य विचित्रा.—देवो मृत्वा पशुर्भवति, पशुरपि देव । माता पुत्री, पुत्री च माता, स्न्यपि माता। पिता पुत्रोऽपि, पुत्रः पिता सेवको वा श्वा वा अश्वो वा बान्धवो वा दासो वा भवति। शत्रुर्मृत्वा मित्रं वा प्रिया वा पुत्रो वा, एवं मित्रमपि शत्रुर्वा दासो वा सुभगो वा दुर्भगो वाऽनिष्टो वा इष्टो वा। एव राजाऽपि मृत्वा दासो वा ब्राह्मणो वा श्वपचो[1] वा सार्वभौमो[2] वा रौरो[3] वा रासभो वा तरुर्वा कीटपतङ्गो वा वेश्या वा व्याघ्रो वा हरिणो वा मत्स्यो वा भवति। एवं सर्वजातीयैर्जीवै. सह सम्बन्धा जायन्ते, न कस्यापि नियमो यदय सम्बन्धो न भवति। पूर्वकाले एकैकजीवेन सह सर्वेऽपि सम्बन्धा आत्मीयजीवेन अनन्तश., प्राप्ता', तैरपि आत्मीयजीवेन सह प्राप्ताः, कोऽपि तन्नियमो नास्ति। चतुरशीतिलक्षयोनीनां मध्ये सर्वासु योनिषु अनन्तश उत्पन्नः, एवं सर्वासु जातिषु, सर्वासु कुलकोटिषु, सर्वेषु च स्थानेषु अनन्तशो जन्म मरणं च पूर्वं प्राप्तमस्ति, न किञ्चिद् अनाप्तं विद्यते। अग्रेऽपि यावद् भागवती दीक्षां नाप्स्यति तावदिह परिभ्रमिष्यति। राज्यादिसुखं तु शरदभ्रवद् अस्थिरम्, आयतिबहुदु.खप्रदायकं च। ईदृशं संसारस्वरूप श्रीमद्भिर्जिनेश्वरैर्भाषितमस्ति, तस्माद् यद्

१ चाण्डाल । २ चक्रवर्ती ३ । रङ्क ।

पूर्वकं विसर्जनं कृतम् । अनेन राज्ञा सहाऽत्रागता । एकदा स सर्प· परिभ्रमन् राजमन्दिरं प्रविष्ट सन् भ्रमति । दैवाद् युवां दम्पती आवासवाटिकायां क्रीडां कुरुतस्तत्रागत· । त्वद्दर्शनं जात, दर्शनाच्च मोहोदय आविर्भूत , तेन जडीभूत एकत्र स्थितोऽनिमेप पश्यति, हर्षं च प्राप्नोति । तस्मिन्नवसरे भयविह्वला त्व गृहान्तर्गमनायोत्थिता, तदा स सर्पोऽपि पृष्ठे लग्नो भ्रमति । तदा भीतया त्वया पूत्कार· कृत·, तदा राज्ञा सैवकैर्मारित । मृत्वा च अस्मिन्नेव नगरे ध्वाङ्क्षो जातः । सोऽपि नाटकावसरे त्वा दृष्ट्वा हर्षितः कूजति, रसभङ्गं च करोति, तेन राज्ञा मारित· । ततश्च्युत्वा हसो जात· । सोऽपि वटवृक्षोर्ध्वस्थितस्त्वां दृष्ट्वा विह्वलो वायसाऽपराधस्थानेऽयं मारित· । मृत्वा च हरिणतयोत्पन्न । सोऽपि आखेटके त्वां दृष्ट्वा मोहोदयेन गन्तुं न शक्नोति, नृत्यति च । राज्ञा हतः, तस्य मांसं पाचयित्वा सहर्षं युवा भक्षणं कुरुथः । ईदृशी कर्मणां गति· ! । तद् ज्ञात्वाऽस्माभि शिरोधूननं कृतम्, नाऽन्यत् किमपि कारणम्" ।

इत्येवं राजा राज्ञी च श्रुत्वा संसारवासाद् विरक्तौ जातौ । 'हा ! किमीदृशं संसारस्वरूपम्' ?, इत्युक्त्वा राज्ञा पृष्टम्–'मुने ! किं रामाऽऽसक्तानाम् इयमेव गतिर्भवति' ? । मुनिराह–'राजन् ! कया निद्रया सुप्तोऽसि ? । हिंसा-मृपा-चौर्य-मैथुन-परिग्रह-क्रोध-मान-माया-लोभ-प्रेम-द्वेप-कलहा-ऽभ्याख्यान-पैशुन्य-रत्यरति-परपरिवाद-मायामृपा-मिथ्यात्वानाम् एतेपामष्टादशदोपाणा मध्ये एकैकोऽपि दोप

एकस्मिन्नेव भवे समाचरितोऽनन्तकालं यावद् अनन्तेषु भवेषु नरक-निगोदादिषु भ्रमयति, अनेकान् विरूपरूपान् विपाकान् प्रापयति, तत्स्वरूप सर्वज्ञकेवली जानाति, परम् एकमुखेन वक्तुं न शक्नोति। विपाकाश्चास्य विचित्राः—देवो मृत्वा पशुर्भवति, पशुरपि देव:। माता पुत्री, पुत्री च माता, स्त्र्यपि माता। पिता पुत्रोऽपि, पुत्र पिता सेवको वा श्वा वा अश्वो वा बान्धवो वा दासो वा भवति। शत्रुर्मृत्वा मित्रं वा प्रिया वा पुत्रो वा, एवं मित्रमपि शत्रुर्वा दासो वा सुभगो वा दुर्भगो वाऽनिष्टो वा इष्टो वा। एवं राजाऽपि मृत्वा दासो वा ब्राह्मणो वा श्वपचो[1] वा सार्वभौमो[2] वा रोरो[3] वा रासभो वा तरुर्वा कीटपतङ्गो वा वेश्या वा व्याघ्रो वा हरिणो वा मत्स्यो वा भवति। एवं सर्वजातीयैर्जीवै. सह सम्बन्धा जायन्ते, न कस्यापि नियमो यदयं सम्बन्धो न भवति। पूर्वकाले एकैकजीवेन सह सर्वेऽपि सम्बन्धा आत्मीयजीवेन अनन्तश. प्राप्ता:, तैरपि आत्मीयजीवेन सह प्राप्ताः, कोऽपि तन्नियमो नास्ति। चतुरशीतिलक्षयोनीनां मध्ये सर्वासु योनिषु अनन्तश उत्पन्नः, एवं सर्वासु जातिषु, सर्वासु कुलकोटिषु, सर्वेषु च स्थानेषु अनन्तशो जन्म मरणं च पूर्वं प्राप्तमस्ति, न किञ्चिद् अनाप्तं विद्यते। अग्रेऽपि यावद् भागवती दीक्षां नाप्स्यति तावदिह परिभ्रमिष्यति। राज्यादिसुखं तु शरदभ्रवद् अस्थिरम्, आयतिबहुदु:खप्रदायकं च। ईदृशं संसारस्वरूपं श्रीमद्भिर्जिनेश्वरैर्भाषितमस्ति, तस्माद् यद्

१ चाण्डाल। २ चक्रवर्ती ३। रङ्क।

पूर्वकं विसर्जनं कृतम् । अनेन राज्ञा सहाऽत्रागता । एकदा स सर्पः परिभ्रमन् राजमन्दिर प्रविष्ट सन् भ्रमति । दैवाद् युवा दम्पती आवासवाटिकायां क्रीडां कुरुतस्तत्रागत । त्वद्दर्शनं जातं, दर्शनाच्च मोहोदय आविर्भूत., तेन जडीभूत एकत्र स्थितोऽनिमेष पश्यति, हर्षं च प्राप्नोति । अस्मिन्नवसरे भयविह्वला त्वं गृहान्तर्गमनायोत्थिता, तदा स सर्पोऽपि पृष्ठे लग्नो भ्रमति । तदा भीतया त्वया पूत्कार कृत., तदा राज्ञा सैवकैर्मारित. । मृत्वा च अस्मिन्नेव नगरे ध्वाङ्क्षो जात· । सोऽपि नाटकावसरे त्वां दृष्ट्वा हर्षितः कूजति, रसभङ्गं च करोति, तेन राज्ञा मारित । ततश्च्युत्वा हंसो जात । सोऽपि वटवृक्षोर्ध्वस्थितस्त्वां दृष्ट्वा विह्वलो वायसाऽपराधस्थानेऽयं मारित ।मृत्वा च हरिणतयोत्पन्न । सोऽपि आखेटके त्वा दृष्ट्वा मोहोदयेन गन्तुं न शक्नोति, नृत्यति च । राज्ञा हत , तस्य मांसं पाचयित्वा सहर्षं युवां भक्षणं कुरुथ । ईदृशी कर्मणां गति. ! । तद् ज्ञात्वाऽस्माभि शिरोधूनन कृतम्, नाऽन्यत् किमपि कारणम्" ।

इत्येवं राजा राज्ञी च श्रुत्वा ससारवासाद् विरक्तौ जातौ । 'हा ! किमीदृशं संसारस्वरूपम्' ?, इत्युक्त्वा राज्ञा पृष्टम्–'मुने ! किं रामाऽऽसक्तानाम् इयमेव गतिर्भवति' ? । मुनिराह–'राजन् ! कया निद्रया सुप्तोऽसि ? । हिंसा-मृषा-चौर्य-मैथुन-परिग्रह-क्रोध-मान-माया-लोभ-प्रेम-द्वेष-कलहा-ऽभ्याख्यान-पैशुन्य-रत्यरति-परपरिवाद-मायामृषा-मिथ्यात्वानाम् एतेषामष्टादशदोषाणां मध्ये एकैकोऽपि दोष

तत सुनन्दा राजानं प्राह–‘स्वामिन् ! जाति-कुल-धर्म-नीतिविरुद्धाचरणेन पापभरभारितां कुलटां कुकर्मकरणपरायणा निर्लज्जां मां यदि कृपां कृत्वा आज्ञां ददातु तदाऽहं दीक्षां लात्वा भवं निस्तरामि’। राजाऽऽह–‘सुभ्रु ! सर्वेऽपि जीवा. कर्मायत्ता उदयवलेन यदकर्तव्य तत् कुर्वन्ति। अकृत्य च कृत्वा जन्म-जरा-मरण-रोगसङ्कुले नरक-तिर्यञ्चादिचतुर्गतिगहने संसारे परिभ्रमन्ति । सर्वेपामियं भित्तिरग्रत एवास्ति, यावद् गृहवासे स्थितिरस्ति, तावद् निर्दोपत्व कुतः ?। अतोऽहमपि नरकफलं राज्य त्यक्त्वा सयम लातुमुत्सुकोऽस्मि । ततो येपा केपामपि ससाराद् भयं भवति, ते सुखेन भागवती दीक्षामङ्गीकुर्वन्तु । ते सर्वे मम आत्मीया. श्लाघनीया धन्याः शूरतमाः सान्वर्थसम्बन्धा ज्ञेया.’। इति राज्ञोक्तं श्रुत्वा सर्वेऽपि सभ्या उत्थाय राज्ञोऽग्रे निवेदयन्ति–‘स्वामिना सह वयमपि चारित्रं ग्रहीष्यामः । ‘सेवकानां हि स्वाम्यनुशरणम्’ इति सेवकधर्मं च सफलीकरिष्यामः’। इति तेपां गिर श्रुत्वा राज्ञा सहर्षं मुनये विज्ञप्तम्–‘स्वामिन् ! मम लोकव्यवहारेण राज्य पुत्राद्यधीनं कर्तव्यमस्ति, तत् कृत्वा युष्मत्पार्श्वे चारित्र ग्रहीष्यामि । अतो दयां कृत्वाऽस्मिन् नगरोद्याने दिनद्वयमात्रं स्थातव्यम्, येन मे मनोरथतरु सफलो भवेत् ।’ मुनिराह–‘राजन् ! यदि तवेदृशो मनोरथोऽस्ति तदा गव्यूतिपरिमाणमार्गासन्नग्रामेऽस्मद्गुरव. समवसृताः सन्ति तत्रागन्तव्यम्, चिन्तितार्थश्च कर्तव्य’। वयं तु गुरोराज्ञां विना स्थातु न शक्नुम.। धर्मलाभोऽस्तु तवाऽधुना, वयं याम.’। इत्युक्त्वा मुनिद्वन्द्वं गुर्वन्तिके गतम्।

रम्यं भासते तत् कुरुष्व" । एवं मुनिराजोक्तं श्रुत्वा राजा राज्ञी सर्वेऽपि च निकटस्था सभ्या वैराग्यं प्रापुः । राजा स्वयं समुत्थाय मुनिचरणयोर्निपत्य इत्युवाच–'हे निष्कारणजगदेकबन्धो ! हे दयानिधे ! हे अनाथनाथ ! हे अशरणशरण ! हे समतासरितास्पते ! अपारसंसारकूपारमध्यनिमग्ना वयं समुद्धृता निजागमनेन शिरोधूननमात्रेण, तानि चाऽस्माकं समस्तदुष्कृतानि समुद्धृतानि । भवदागमनं चेद् नाऽभविष्यत् तदाऽस्माकं का गतिरभविष्यत्' ? । सुनन्दाऽपि बदरस्थूलानि अश्रूणि मुञ्चन्ती साधूनभिवन्द्य विज्ञप्तिं कर्तुं लग्ना–'हे दयानिधे ! दुर्भाग्याया दुःशीलाया कुकर्मकरणैकतत्पराया बहुलपापभरभारिताया मम का गतिर्भविष्यति ? । कथम् ईदृशं प्रायश्चित्तं केनोपायेन स्फेटयिष्यामि ? । कृपां कृत्वा तदुपाय प्रसादीकरोतु भवान्' । मुनिराह–'भद्रे ! भवदीयपापसंभारादपि अधिकतराणि पापानि चारित्रग्रहणात् श्रीमज्जिनाज्ञाऽनुकूलपालनाच्च त्रुट्यन्ते, शिवं च प्राप्यते' । तत सुनन्दया पृष्टम्–'स्वामिन् ! अयं मदर्थं क्लेशं सहमानो रूपसेनजीवो मृगभवाच्च्युतः कुत्रोत्पन्नः' ? । साधुराह–'विन्ध्याऽटव्यां सुग्रामनाम्नि ग्रामे सीमासमीपवनगहने करिण्याः कुक्षौ हस्तित्वेनोत्पन्नोऽस्ति' । पुन सुनन्दा प्राह–'भगवन् ! कदाप्यस्योद्धारो भविष्यति' ? । मुनिराह–'तव मुखाद् निजभवसप्तकविडम्बनां श्रुत्वा जातिस्मरणं भविष्यति । त्वत्तो धर्मं लब्ध्वा तपांसि कृत्वा समाधिना मृत्वा सहस्रारे देवो भविष्यति, ततश्च्युत्वा सेत्स्यति । अतस्त्वं दीक्षाऽङ्गीकरणेन भवं सफलं कुरु' ।

तत सुनन्दा राजानं प्राह–'स्वामिन् ! जाति-कुल-धर्म-नीतिविरुद्धाचरणेन पापभरभारितां कुलटां कुकर्मकरणपरायणा निर्लज्जां मां यदि कृपां कृत्वा आज्ञां ददातु तदाऽहं दीक्षां लात्वा भवं निस्तरामि'। राजाऽऽह–'सुभ्रु ! सर्वेऽपि जीवाः कर्मायत्ता उदयवलेन यदकर्तव्य तत् कुर्वन्ति। अकृत्य च कृत्वा जन्म-जरा-मरण-रोगसङ्कुले नरक-तिर्यञ्चादिचतुर्गतिगहने संसारे परिभ्रमन्ति । सर्वेपामियं भित्तिरग्रत एवास्ति, यावद् गृहवासे स्थितिरस्ति, तावद् निर्दोषत्व कुतः ?। अतोऽहमपि नरकफलं राज्य त्यक्त्वा सयम लातुमुत्सुकोऽस्मि । ततो येपा केपामपि संसाराद् भयं भवति, ते सुखेन भागवती दीक्षामङ्गीकुर्वन्तु । ते सर्वे मम आत्मीया. श्लाघनीया धन्याः शूरतमाः सान्वर्थसम्बन्धा ज्ञेया'। इति राज्ञोक्तं श्रुत्वा सर्वेऽपि सभ्या उत्थाय राज्ञोऽग्रे निवेदयन्ति–'स्वामिना सह वयमपि चारित्रं ग्रहीष्यामः । 'सेवकानां हि स्वाम्यनुशरणम्' इति सेवकधर्मं च सफलीकरिष्यामः'। इति तेपां गिर श्रुत्वा राज्ञा सहर्षं मुनये विज्ञप्तम्–'स्वामिन् ! मम लोकव्यवहारेण राज्य पुत्राद्यधीनं कर्तव्यमस्ति, तत् कृत्वा युष्मत्पार्श्वे चारित्र ग्रहीष्यामि । अतो दयां कृत्वाऽस्मिन् नगरोद्याने दिनद्वयमात्र स्थातव्यम्, येन मे मनोरथतरु. सफलो भवेत् ।' मुनिराह–'राजन् ! यदि तवेदृशो मनोरथोऽस्ति तदा गव्यूतिपरिमाणमार्गासन्नग्रामेऽस्मद्गुरव समवसृता सन्ति तत्रागन्तव्यम्, चिन्तितार्थश्च कर्तव्यः । वयं तु गुरोराज्ञां विना स्थातु न शक्नुम.। धर्मलाभोऽस्तु तवाऽधुना, वयं यामः'। इत्युक्त्वा मुनिद्वन्द्वं गुर्वन्तिके गतम्।

रस्य भासते तत् कुरुष्व"। एवं मुनिराजोक्त श्रुत्वा राजा राज्ञी सर्वेऽपि च निकटस्था सभ्या वैराग्यं प्राप्ता । राजा स्वयं समुत्थाय मुनिचरणयोर्निपत्य इत्युवाच-'हे निष्कारणजगदेकबन्धो ! हे दयानिधे ! हे अनाथनाथ ! हे अशरणशरण ! हे समतासरिताम्पते ! अपारसंसारकूपारमध्यनिमग्ना वयं समुद्धृता निजागमनेन शिरोधूननमात्रेण, तानि चाऽस्माकं समस्तदुष्कृतानि समुद्धृतानि । भवदागमनं चेद् नाऽभविष्यत् तदाऽस्माकं का गतिरभविष्यत्' ?। सुनन्दाऽपि बदरस्थूलानि अश्रूणि मुञ्चन्ती साधूनभिवन्द्य विज्ञप्तिं कर्तुं लग्ना-'हे दयानिधे ! दुर्भाग्याया दुःशीलाया कुकर्मकरणैकतत्पराया बहुलपापभरभारिताया मम का गतिर्भविष्यति ?। कथम् ईदृशं प्रायश्चित्तं केनोपायेन स्फेटयिष्यामि ?। कृपां कृत्वा तदुपाय प्रसादीकरोतु भवान्'। मुनिराह-'भद्रे ! भवदीयपापसंभारादपि अधिकतराणि पापानि चारित्रग्रहणात् श्रीमज्जिनाज्ञाऽनुकूलपालनाच्च च्छुट्यन्ते, शिव च प्राप्यते'। तत. सुनन्दया पृष्टम्-'स्वामिन् ! अयं मदर्थं क्लेशं सहमानो रूपसेनजीवो मृगभवाच्च्युतः कुत्रोत्पन्नः' ?। साधुराह-'विन्ध्याऽटव्यां सुग्रामनाम्नि ग्रामे सीमासमीपवनगहने करिण्याः कुक्षौ हस्तित्वेनोत्पन्नोऽस्ति'।पुनः सुनन्दा प्राह-'भगवन् ! कदाप्यस्योद्धारो भविष्यति' ?। मुनिराह-'तव मुखाद् निजभवसप्तकविडम्बनां श्रुत्वा जातिस्मरण भविष्यति । त्वत्तो धर्मं लब्ध्वा तपांसि कृत्वा समाधिना मृत्वा सहस्रारे देवो भविष्यति, ततश्च्युत्वा सेत्स्यति । अतस्त्वं दीक्षाऽङ्गीकरणेन भवं सफलं कुरु'।

स्थिता । प्रत्यहं भव्यश्राविकाणां धर्मोपदेशेन धर्मवृद्धि आपयति ।

अथ तत्र ग्रामासन्नपर्वतवनगहनेषु स रूपसेनजीवो हस्तित्वेनोत्पन्नो निवसति । स यदा परिभ्रमन् ग्रामसीमायामागच्छति तदा सीमागतलोकानामुपद्रवं करोति, जनानां पृष्ठे धावति, केचिद् वृक्षे चटन्ति, केचित् पलायिता ग्राम प्रविशन्ति, केचिद् अन्यस्थानमलभमानास्तस्य दृष्टिं वञ्चयित्वा लतान्तरे सङ्कीर्णे जालान्तरे वा अदृश्यतया तिष्ठन्ति । कांश्चित्तु स्वविषयमागतान् शुण्डेन गृहीत्वा गगने उच्छालयति, तत. पर यथा आयुर्बलम्, केऽपि पीडां संप्राप्य जीवन्ति, केऽपि मरणमाप्नुवन्ति । कमपि तुण्डेन गृहीत्वा भूमौ आस्फाल्य मारयति, कमपि जीर्णवस्त्रवद् विदारयति । एव लोकानामुपद्रवं कृत्वा पुनर्वनगहने याति । यस्य कस्याऽपि सीमायाम् अवश्यकार्यार्थं गन्तव्यं भवति तस्य चित्ताद् भयशल्य न निवर्तते । तस्मिन् नगरे सर्वेऽपि लोका हस्तिभयेन त्रस्यमानास्तिष्ठन्ति । अथाऽन्यदा सुनन्दाऽऽर्यया ज्ञानबलेन ज्ञातम्—'कल्ये प्रभाते सीमायां ग्रामनिकटे हस्त्यागमनं भविष्यति' । इति सम्प्रधार्य प्राभातिकप्रतिलेखनां कृत्वा विचारभूमिगमनमिषेण एकया अन्यसाध्व्या सह निर्गता । यावता गोपुरासन्नमागता तावता तु हस्तिभयात् त्रासमापन्ना भयेन वेपमाना धावन्त आगता. पुराद् बहिर्गच्छन्तीं साध्वीं दृष्ट्वा वक्तुं लग्ना:—'मात ! आर्यिके ! मा बहिर्गच्छतु, यद् यमसोदरो हस्ती ग्रामासन्ने परिभ्रमति, मनुष्य दृष्ट्वाऽवश्यं धावति, हस्ते चटितं च मारयत्येव । अत इतो

राजापि स्वगृहमागत्य राज्यं सूनवे ददौ । सर्वान् चाऽऽज्ञाप्य महर्द्ध्या गुर्वन्तिकं गत्वा गुरुं चाऽभि-
नम्य सपरिकरेण राज्ञा सुनन्दया च सविनयं दीक्षाप्रार्थनं कृतम् । मुनियुगलोकविज्ञातव्यतिकरेण
गुरुणाऽपि श्लाघयित्वा सपरिकरं राजानं भवोद्विग्नां सुनन्दां च दीक्षा शिक्षापूर्वकं दत्ता । अथ राज-
र्षिरपि अत्युत्कटभावेन सहर्षं ग्रहणा-सेवनाऽभ्यासं करोति । सुनन्दा तु महत्तरायाप्रवर्तिन्याःसमीपे
स्थापिता । साऽपि तत्र श्रुताऽभ्यासं शक्त्यनुरूपं तपश्च करोति । अथ राजर्षिर्द्वादशवर्षपर्यायमुत्कटं
निरतिचारं च संयममाराध्य कर्म क्षपयित्वा केवलज्ञानमासाद्य अन्ते योगनिरोधं कृत्वा मोक्षं जगाम ।
राज्ञः परिकरजना अपि केऽपि मोक्षं, केऽपि च स्वर्गं गताः । केऽपि ततो मनुजत्वं प्राप्य मोक्षं यास्यन्ति ।
अथ सुनन्दा साध्वी अतिवैराग्यरङ्गरञ्जितहृदयाऽत्युत्कटतपोबलेन अवधिज्ञानमुत्पाद्य महताऽऽह्ला-
देन संयमं निरतिचारं निर्वहति । एकदा प्रवर्तिन्यग्रे व्यतिकरं ज्ञापयित्वोक्तम्–'मातः ! तस्य जीवस्य
मदर्थं सप्त भवाः संजाताः, निरर्थकं क्लेशमनुभवन् अनिर्वचनीयदुःखाकरे पतितोऽस्ति । अतो यदि भव-
दीयाऽऽज्ञा भवेत् तदाऽहं तत्र गत्वा तं प्रतिबोध्य दुःखाकरात् समुद्धरामि' । प्रवर्तिन्योक्तम्–'वत्से !
त्वं ज्ञानकुशलाऽसि । यदि तव ज्ञाने लाभः प्रतिभासते तदा तत्र गत्वा सुखेन तं प्रतिबोध्य धर्मं
प्रापय, येनाऽऽराधको भवेत्' । तदा सुनन्दया महत्तराया आज्ञां लात्वा चतसृभिः साध्वीभिः सह
विहारः कृतः । क्रमेण सुग्रामग्रामं प्राप्ता । गृहस्थानां पार्श्वाद् वसतिं याचित्वा तत्र चातुर्मासिकं

अस्या दर्शनमात्रेण महत्पुण्यं भवति । एतत्तु जानामि–इयं यत् करिष्यति तद् वरमेव करिष्यति'। पुनरेकेनोक्तम्—यत् त्वयोक्तं तत्तु सत्यम्, परं किं ज्ञायते, साध्व्यस्ति, मरणभयविप्रमुक्ता निःस्पृहा हस्त्युपसर्गसहनार्थं तु न गच्छति ?। पूर्वमपि श्रूयते-अनेकैर्मुनिभिः सम्मुखं गत्वा उपसर्गसहन कृतम् । मुनिस्तु उपसर्गसहनेन कार्यसिद्धि करोत्येव, परन्तु यदा ग्रामसीमायां मुनेरुपसर्गो जायते तदा तस्य ग्रामस्याऽशुभं भवति, अतो विषादश्चित्तमावहति' । एव वदतां लोकानां दृक्पथं हस्त्यागत. । हस्तिनाऽपि आर्या दृष्टा, सामान्यमनुष्यभ्रान्त्या धावितः । यावता निकटमागत., उभयोर्दृग्मिलनं संजात, तावता तु पुनर्मोहोदयो जातः । कोपस्तु शान्तिमापन्नः । तत्र स्थितो घूमयति, मनसि चाह्लादमाप्नोति । तदा साध्व्योक्तम्–"भो रूपसेन ! बुध्यस्व बुध्यस्व, कथं मोहमूढो दु.खं प्राप्नुवन्नपि ममोपरि स्नेहं न त्यजसि ?। मदर्थं क्लेशं परिवहत. सप्त भवाः सजाता. । निरर्थक मन्निमित्तं षट्सु भवेषु षड् वारान् मृतः, अय सप्तमो भवः संजातः । अद्याऽपि समस्तदुःखैककारणं प्रेमबन्धन कथं न मुञ्चसि ?। प्रतिभवमनर्थदण्डेन दण्ड्यसे । यतः—

रूपसेनो[1] गर्भगतः[2] सर्पो[3] ध्वाङ्क्षो[4]ऽथ हंसकः[5]। मृगो[6]ऽपि मारितो जातो हस्तित्वं[7] सप्तमे भवे ॥ १ ॥

अतः स्नेहबन्धनं त्यक्त्वा वैराग्यं भज" । अथ हस्ती इति साध्व्योक्तं श्रुत्वा ऊहापोहं कर्तुं लग्नः–'मया ईदृश्यवस्था कुत्राऽप्यनुभूता सम्भाव्यते'। इत्येवं चिन्तनं कुर्वतस्तदा ज्ञानावरणीयकर्मणां क्षयोपशमगु-

निवृत्य स्थानं गच्छतु, अधुना गमनाऽवसरो नैवाऽस्ति'। इति तेषां वचः श्रुत्वा सहाऽऽयाताम् आर्यिका प्रत्युक्तम्–'भो अमुकाऽऽर्यिके ! यूयं त्वत्रैव तिष्ठत'। तयोक्तम्–'तहत्ति, परन्तु एते भयेन कम्पमाना आगच्छन्तो वहिर्गमनस्य निषेधं कुर्वन्ति, तत् कथं भगवत्या गमनं क्रियते'?। सुनन्दार्यिकयोक्तम्–'मम किमपि भय नास्ति, यतोऽस्यैव प्रतिबोधनार्थं यामि। अयं हस्त्यपि प्रतिबोधं यास्यति, ग्रामलोकानामपि भयं निवर्तिष्यति, शासनोन्नतिश्च भविष्यति। अतश्चिन्तालेशोऽपि न कर्तव्य, सर्वं भव्यं भविष्यति'। इति शिक्षा दत्त्वा एकाक्येव सुनन्दार्या वहिर्गन्तुं प्रवृत्ता। तदा दूरनिकटस्थैर्लोकै: पूत्कृतम्–'भो आर्यिके ! वहिर्मा गच्छ, हस्ती तव पराभवं करिष्यति, किमर्थं निष्कारणम् अनर्थे पतसि'?। सुनन्दा तु मौनमाधाय मार्गे गच्छति। गोपुराद् वहिर्निर्गता तदा वटादिमहावृक्षोपरि स्थिता लोका वहिर्गच्छन्तीं साध्वीं दृष्ट्वा महता शब्देन वारयन्ति–'मा याहि, मा याहि'। इति पुनः पुनर्वारयन्ति। सुनन्दा तु किमप्युत्तरं न ददाति, निर्भयं गच्छति। तदा पुनर्लोका: परस्परं विवदन्ते–'किमियं साध्वी वधिराऽस्ति ?, किमियं ग्रथिलाऽस्ति ?, किमिय भूताविष्टचित्ताऽस्ति ?। यत एतेषु वारयत्सु लोकेषु न निवर्तते। पश्यन्त्वस्याः कठोरहृदयत्वम्'!। ततः केनाप्युक्तम्–'इयमार्या सर्वासामार्यिकाणां महत्तराऽस्ति, न कठोरहृदया, नाऽपि कर्णाभ्यां वधिराऽस्ति, न च ग्रथिलाऽस्ति। इयं तु गुणवती, बहुश्रुतधरा, देशनामृतदानेन बहूनां विषय-कषायज्वलन विध्यापयति।

अस्या दर्शनमात्रेण महत्पुण्यं भवति । एतत्तु जानामि–इयं यत् करिष्यति तद् वरमेव करिष्यति'। पुनरेकेनोक्तम्—यत् त्वयोक्तं तत्तु सत्यम्, परं किं ज्ञायते, साध्व्यस्ति, मरणभयविप्रमुक्ता निःस्पृहा हस्त्युपसर्गसहनार्थं तु न गच्छति ?। पूर्वमपि श्रूयते-अनेकैर्मुनिभिः सम्मुखं गत्वा उपसर्गसहनं कृतम् । मुनिस्तु उपसर्गसहनेन कार्यसिद्धिं करोत्येव, परन्तु यदा ग्रामसीमाया मुनेरुपसर्गो जायते तदा तस्य ग्रामस्याऽशुभं भवति, अतो विषादश्चित्तमावहति' । एवं वदतां लोकानां दक्पथं हस्त्यागतः। हस्तिनाऽपि आर्या दृष्टा, सामान्यमनुष्यभ्रान्त्या धावितः । यावता निकटमागतः, उभयोर्दृग्मिलनं संजातं, तावता तु पुनर्मोहोदयो जातः । कोपस्तु शान्तिमापन्नः । तत्र स्थितो घूमयति, मनसि चाह्लादमाप्नोति । तदा साध्व्योक्तम्–"भो रूपसेन ! बुध्यस्व बुध्यस्व, कथं मोहमूढो दुःखं प्राप्नुवन्नपि ममोपरि स्नेहं न त्यजसि ?। मदर्थं क्लेशं परिवहतः सप्त भवाः संजाताः । निरर्थकं मन्निमित्तं षट्सु भवेषु षड् वारान् मृतः, अथ सप्तमो भवः सजातः ।अद्याऽपि समस्तदुःखैककारणं प्रेमबन्धनं कथं न मुञ्चसि ?। प्रतिभवमनर्थदण्डेन दण्ड्यसे । यतः—

रूपसेनो गर्भगतः सर्पो ध्वाङ्क्षोऽथ हंसकः। मृगोऽपि मारितो जातो हस्तित्वं सप्तमे भवे ॥ १ ॥

अतः स्नेहबन्धनं त्यक्त्वा वैराग्यं भज" ।अथ हस्ती इति साध्व्योक्तं श्रुत्वा ऊहापोहं कर्तुं लग्नः—'मया ईदृश्यवस्था कुत्राऽप्यनुभूता सम्भाव्यते'।इत्येवं चिन्तनं कुर्वतस्तदा ज्ञानावरणीयकर्मणां क्षयोपशमगु-

णेन जातिस्मरण सजातम्। सञ्ज्ञिपञ्चेन्द्रियत्वात् सप्ताऽपि भवा दृष्टा., सर्वमप्यनुभूतं सुख-दु.ख स्मृतिपथमागतम्। तदा वज्राहत इव क्षणं जड इव निश्चेष्टितो भूत्वा पुन· सावधानो भूत्वा दीर्घनि श्वासं विमुच्य हस्तगत चिन्तामणिमिव शोचयितुं लग्न·–'हा ! मया स्नेहान्धेन कामान्धेन दृष्टिरागान्धेन च किं कृतम् ?। कोटिचिन्तारत्नाधिकः प्राप्तो मनुजभवो हारित, दुर्गतिगहनभूपणं भ्रमणं चाऽङ्गीकृतम्। स्वाऽज्ञानवशो अकृतकुकर्माऽपि कृतकुकर्मणोऽपि अधिकतरं दण्डसङ्कटे पतितः, येन मया साधनविकलं दुर्गतिकारागारं प्राप्तम्। अस्मात् कारागाराद् मां को निष्काशयति ?। हा! मम का गतिर्भविता ?। अस्मिन् हस्तिभवेऽपि वहूनि पञ्चेन्द्रियतिर्यग्-मनुष्यघातादीति पापानि कृतानि, अतो मम दुर्गतिनिस्तरणं कुतो भविष्यति ?। धन्येयं भाग्यवती, यत् कर्म वद्धा, बुद्धा चोद्धृता। यया दुष्कर्म कृत्वा समस्तदु खनिवारणैककुशल. साधुधर्मोऽङ्गीकृतः, अतोऽस्याः का भीति. ?। पुनर्धन्येयम्, यया यादृशः स्नेह कृतस्तादृशो निर्वाहितः, यथा च स्वय स्नेहनिगडान्निर्गता तथा मामपि स्नेहबन्धनाद् मोचयितुमागता। यतोऽस्मिन् स्वार्थिकसंसारे महारौरवदशायां को दुःखनिवारणोपायकरणाय प्रेरयेत्। अत· शास्त्रोक्ति· सत्याऽऽस्ते, यत् स्वार्थिका· संसारिणः, पारमार्थिका मुनय । जगति विना मुनिं न कोऽपि निष्कारणोपकारकारकोऽस्ति। ममाऽप्यधुना अस्याः शरणावलम्बनेन आयतिशुभं भविता, नान्यं कमप्युपाय पश्यामि। अत इयं यमुपायं वक्ति स मयाऽङ्गीकर्तव्य इति निश्चय । यतो मम पा-

पिनो दर्शनमात्रेण पुण्यवतामपि पुण्यं विफलं भवति । अस्याश्च दर्शनमात्रेण सर्वथा ऐहिक-पारलौकिकसिद्धिर्भवति, पापीयानपि पापान्मुच्यते, सर्वगुणरत्नखानिः"। इति विचार्य बदरस्थूलानि स्वाऽज्ञानाऽश्रूणि विमुञ्चन् साध्व्या निकटमागत्य शुण्डेन पुन पुनः प्रणामं कृत्वा तारस्वरेण विज्ञप्तिं कर्तुं प्रवृत्तः—'भगवति ! यूयं भवसमुद्रतारणाऽमोघप्रवहणे चारित्रयानपात्रे चटिता' स्तोकेनैव कालेन पारं प्राप्स्यथ, परन्तु मम का गति ?। प्रथमं तु भगवत्या महत्युपकृति' कृता, अन्धस्य नयनदानमिव, यन्मया युष्मच्छक्त्या जाति स्मृत्वा भवविपाको दृष्ट । दृष्ट्वा च साधनाऽसमर्थतिर्यग्भववेदनाद् भयव्याकुलो युष्मच्छरणमागतोऽस्मि। यत् शुभं भवति तत् कुरुत'। साध्व्या ज्ञानेन तदाशयं ज्ञात्वोक्तम्—'भो रूपसेन ! कामपि चिन्तां मा कुरु। यत् त्वं पर्याप्तकपञ्चेन्द्रियोऽसि, स्फुटक्षयोपशमवानसि, पञ्चमगुणस्थानप्रापणाऽर्होऽसि । जिनमार्गानुसारिसदृशोऽपि दुर्गतिपाताद् मुच्यते तदा शुद्धश्रद्धावतः किं कथनम् ?। अत. श्रीजिनाज्ञायां दृढतां कृत्वा यथाशक्त्या तपः कुरुष्व । यतस्तपोबलेनाऽनेके तिर्यग्गतौ जीवास्तीर्णा । अतो विषय-कषायवासनां विमुच्य तपस्यायां प्रवणो भव। तेन त्वं दुर्गतिपाताद् निस्तरिष्यसि' । इति हस्त्यार्यिकयोरुत्तर-प्रत्युत्तरं श्रुत्वा वृक्षोपरि स्थिता लोकाश्चमत्कारं प्राप्ता वदन्ति—'अहो ! ज्ञानगुणभाण्डागारिकेयमार्या, पश्यन्तु पश्यन्तु, दर्शनमात्रेण हस्ती बोधितः सेवकवत् सविनय मुखाग्रे स्थित उत्तर-प्रत्युत्तरं करोति !। अतिकोपनशीलोऽपि समशीलो भूत्वाऽग्रे स्थितः ।

णेन जातिस्मरण सजातम् । सज्ञिपञ्चेन्द्रियत्वात् सप्ताऽपि भवा दृष्टाः, सर्वमप्यनुभूतं सुखन्दु ख स्मृतिपथमागतम् । तदा वज्राहत इव क्षणं जड इव निश्चेष्टितो भूत्वा पुन सावधानो भूत्वा दीर्घनि श्वासं विमुच्य हस्तगत चिन्तामणिमिव शोचयितुं लग्न.—'हा ! मया स्नेहान्धेन कामान्धेन दृष्टिरागान्धेन च किं कृतम् ?। कोटिचिन्तारत्नाधिक प्राप्तो मनुजभवो हारित , दुर्गतिगहनभूपणं भ्रमण चाऽङ्गीकृतम्। स्वाऽज्ञानवशो अकृतकुकर्माऽपि कृतकुकर्मणोऽपि अधिकतरं दण्डसङ्कटे पतित, येन मया साधनविकलं दुर्गतिकारागारं प्राप्तम्। अस्मात् कारागाराद् मां को निष्काशयति ?। हा! मम का गतिर्भविता ?। अस्मिन् हस्तिभवेऽपि बहूनि पञ्चेन्द्रियतिर्यग्-मनुष्यघातादीति पापानि कृतानि, अतो मम दुर्गतिनिस्तरणं कुतो भविष्यति ?। धन्येयं भाग्यवती, यत् कर्म बद्धा, शुद्धा चोद्धृता । यया दुष्कर्म कृत्वा समस्तदु खनिवारणैककुशल साधुधर्मोऽङ्गीकृत., अतोऽस्याः का भीतिः ?। पुनर्धन्येयम्, यया यादृश स्नेह कृतस्तादृशो निर्वाहित , यथा च स्वयं स्नेहनिगडान्निर्गता तथा मामपि स्नेहबन्धनाद् मोचयितुमागता। यतोऽस्मिन् स्वार्थिकसंसारे महारौरवदशायां को दु.खनिवारणोपायकरणाय प्रेरयेत् । अत. शास्त्रोक्ति सत्याऽऽस्ते, यत् स्वार्थिका. संसारिण., पारमार्थिका मुनय । जगति विना मुनिं न कोऽपि निष्कारणोपकारकारकोऽस्ति । ममाऽप्यधुना अस्याः शरणावलम्बनेन आयतिशुभं भविता, नान्यं कमप्युपाय पश्यामि। अत इयं यमुपायं वक्ति स मयाऽङ्गीकर्तव्य इति निश्चय । यतो मम पा-

सुखेनागच्छतु ममाऽऽलाने'। इति श्रुत्वा हस्ती स्वयमेव चलितो ग्रामाभिमुखम्, यावद् हस्तिनिवासशालाया गत्वा स्वयमेव स्थितः। राजापि साध्व्या दर्शितमार्गेण हस्तिनं पालयति। तद्यथा–हस्ती दिनद्वय षष्ठतपः करोति, राजा तृतीयदिने निर्दूषणाहारेण पारणकं कारयति, पुनः षष्ठतप'। इत्येवं यावज्जीव तपोधर्मं ब्रह्मचर्यधर्मं चाराधयन्, सकलश्रुतसार नमस्कारमहामन्त्र च स्मरन्, निर्विघ्नायुः समाप्य, समाधि कृत्वा सहस्रारेऽष्टादशाऽब्ध्यायुष्को[1] देवः समुत्पन्नः। ततश्च्युत्वा विदेहे सेत्स्यति। सुनन्दार्याऽपि राजप्रभृतीन् बहून् भव्यजीवान् प्रतिबोध्य जिनशासनोन्नति च कृत्वा, पुनः प्रवर्तिनीसमीपं गता। प्रवर्तिन्याऽपि श्लाघिता यावज्जीवं संयममाराध्य, अतितीव्रकर्माणि क्षपयित्वा, केवलज्ञानमासाद्य, अक्षयपदं प्राप्ता।

॥ इति सुनन्दा-रूपसेनयोः कथा ॥

एवम् असेविता अपि विषया इष्टत्वेन संसारचक्रे दुर्गतिगहने भ्रमयन्ति, तदा इष्टत्वेन सेव्यमानस्य का गतिर्भविष्यति ?। ससारचक्रे विषयाऽपूर्णतायां दुःखं विदन्ति, पूर्तौ च सुखं मन्यन्ते भवाभिनन्दिनो जीवाः। पर न जानन्ति यथा धीवराः पलखण्डं दत्त्वा मत्स्यान् मरणसङ्कटे पातयन्ति तद्वद् विषया अपि विषयाऽऽमिपलवं दत्त्वा अनन्तशो मरणसङ्कटे पातयन्ति। एतत्तु महदाश्चर्यम् अनन्त-

[1] अष्टादशसागरोपमायुष्क.।

इय साध्वी तीर्थरूपा परमोपकारिणी । अतश्चलन्तु भवन्तः, अस्या अभिवन्दनं कुर्मः । भय तु नाऽस्त्येव, सुखेनागम्यताम् । एवं वदन्तो लोका वृक्षेभ्य उत्तीर्य आर्यिकां नत्वा स्तुत्वा च स्थिता । परित एव दृष्ट्वा दुर्गगृहमालोपरि स्थिता अपि आगताः सहस्रशो मिलिता । अथ प्रतिमुखं वार्ता निस्तृण्वती राज्ञोऽग्रे केनाप्युक्ता—'अद्य तु आत्मीयग्रामसीमायां महदाश्चर्यं जातमस्ति' । राज्ञोक्तम्—'किमाश्चर्यम्' ? । तत. सर्वो व्यतिकरः कथित. । 'स्वामिन् ! अद्यप्रभृति ग्रामे हस्तिभय निवृत्तम्' । राजाऽपि तदाश्चर्यं श्रुत्वा बहुसैन्ययुक्तस्तत्रागतः । आर्यिकां नत्वा पृष्टम्—'भगवति ! कोऽयमाश्चर्यकारको व्यतिकरः ? । प्रसादं कृत्वाऽनुग्रहं करोतु'। तदा साध्व्या सर्वोऽपि विपयासक्तविपाको यावद् हस्तिना विज्ञप्ति कृता, आत्मना च तदुपायो दर्शितस्तावत्पर्यन्तो वृत्तान्त. कथित' । तत् श्रुत्वा सर्वेऽपि चमत्कार वैराग्यधर्मं च प्राप्ताः । 'राजन् ! अयं सर्वगुणान्वितो भद्रजातिको हस्त्यस्ति । यस्य गृहे तिष्ठति तस्य गृहे ऋद्धि. प्रतापश्च वर्द्धते । ईदृशसुलक्षणः पुनर्धर्मवान् धर्मरुचि क्व मिलति ? । अतो भवन्तोऽस्य प्रतिपालनं कुर्वन्तु । भवतां तु जीवदया गुणिसङ्ग. साधर्मिकवात्सल्यं तपस्विसेवा इति चत्वारोऽपि लाभा भविष्यन्ति' । इति आर्यिकयोक्तं श्रुत्वा सहर्षं राज्ञोक्तम्—'यद्यय ममाऽऽलाने स्वयमागच्छति, तत्र सुखेन तिष्ठति, तदाऽहमायुःपर्यन्त यादृश विधि साध्वी समुपदिशति तत्पूर्वकामस्य शुश्रूषा प्रत्यहं कारयामि । धन्योऽयं येन तिर्यग्भवेऽपि धर्मोऽङ्गीकृत । अतो हस्तिराज !

सुखेनागच्छतु ममाऽऽलाने' । इति श्रुत्वा हस्ती स्वयमेव चलितो ग्रामाभिमुखम्, यावद् हस्तिनिवासशालाया गत्वा स्वयमेव स्थित । राजापि साध्व्या दर्शितमार्गेण हस्तिनं पालयति । तद्यथा–हस्ती दिनद्वय षष्ठतप. करोति, राजा तृतीयदिने निर्दूषणाहारेण पारणकं कारयति, पुनः षष्ठतप । इत्येवं यावज्जीव तपोधर्मं ब्रह्मचर्यधर्मं चाराधयन्, सकलश्रुतसार नमस्कारमहामन्त्रं च स्मरन्, निर्विघ्नायु. समाप्य, समाधि कृत्वा सहस्रारेऽष्टादशाऽब्ध्यायुष्को[1] देवः समुत्पन्नः । ततश्च्युत्वा विदेहे सेत्स्यति । सुनन्दार्याऽपि राजप्रभृतीन् बहून् भव्यजीवान् प्रतिबोध्य जिनशासनोन्नतिं च कृत्वा, पुनः प्रवर्तिनीसमीपं गता। प्रवर्तिन्याऽपि श्लाघिता यावज्जीवं संयममाराध्य, अतितीव्रकर्माणि क्षपयित्वा, केवलज्ञानमासाद्य, अक्षयपदं प्राप्ता ।

॥ इति सुनन्दा-रूपसेनयोः कथा ॥

एवम् असेविता अपि विषया इष्टत्वेन संसारचक्रे दुर्गतिगहने भ्रमयन्ति, तदा इष्टत्वेन सेवमानस्य का गतिर्भविष्यति ? । ससारचक्रे विषयाऽपूर्णतायां दुःखं विदन्ति, पूर्तौ च सुखं मन्यन्ते भवाभिनन्दिनो जीवाः । पर न जानन्ति यथा धीवराः पलखण्डं दत्त्वा मत्स्यान् मरणसङ्कटे पातयन्ति तद्वद् विषया अपि विषयाऽऽमिपलवं दत्त्वा अनन्तशो मरणसङ्कटे पातयन्ति । एतत्तु महदाश्चर्यम् अनन्त-

[1] अष्टादशसागरोपमायुष्क ।

इयं साध्वी तीर्थरूपा परमोपकारिणी। अतश्चलन्तु भवन्तः, अस्या अभिवन्दनं कुर्म.। भयं तु नाऽस्त्येव, सुखेनागम्यताम्। एवं वदन्तो लोका वृक्षेभ्य उत्तीर्य आर्यिकां नत्वा स्तुत्वा च स्थिता। परित एव दृष्ट्वा दुर्गगृहमालोपरि स्थिता अपि आगताः सहस्रशो मिलिताः। अथ प्रतिमुखं वार्ता निस्तृण्वती राज्ञोऽग्रे केनाप्युक्ता–'अद्य तु आत्मीयग्रामसीमायां महदाश्चर्यं जातमस्ति'। राज्ञोक्तम्–'किमाश्चर्यम्'?। तत. सर्वो व्यतिकरः कथित.। 'स्वामिन्! अद्यप्रभृति ग्रामे हस्तिभय निवृत्तम्'। राजाऽपि तदाश्चर्यं श्रुत्वा बहुसैन्ययुक्तस्तत्रागतः। आर्यिकां नत्वा पृष्टम्–'भगवति! कोऽयमाश्चर्यकारको व्यतिकर.?। प्रसादं कृत्वाऽनुग्रहं करोतु'। तदा साध्व्या सर्वोऽपि विषयासक्तविपाको यावद् हस्तिना विज्ञप्ति कृता, आत्मना च तदुपायो दर्शितस्तावत्पर्यन्तो वृत्तान्तः कथितः। तत् श्रुत्वा सर्वेऽपि चमत्कार वैराग्यधर्मं च प्राप्ताः। 'राजन्! अयं सर्वगुणान्वितो भद्रजातिको हस्त्यस्ति। यस्य गृहे तिष्ठति तस्य गृहे ऋद्धि. प्रतापश्च वर्द्धते। ईदृशसुलक्षणः पुनर्धर्मवान् धर्मरुचि. क्व मिलति?। अतो भवन्तोऽस्य प्रतिपालनं कुर्वन्तु। भवतां तु जीवदया गुणिसङ्गः साधर्मिकवात्सल्यं तपस्विसेवा इति चत्वारोऽपि लाभा भविष्यन्ति'। इति आर्यिकयोक्तं श्रुत्वा सहर्षं राज्ञोक्तम्—'यद्यय ममाऽऽलाने स्वयमागच्छति, तत्र सुखेन तिष्ठति, तदाऽहमायुःपर्यन्तं यादृश विधि साध्वी समुपदिशति तत्पूर्वकामस्य शुश्रूषा प्रत्यहं कारयामि। धन्योऽयं येन तिर्यग्भवेऽपि धर्मोऽङ्गीकृत। अतो हस्तिराज!

दयात् स्त्रीवेदोदयोऽत्यधिकतरो भवति । कामशास्त्रेऽपि 'पुरुषात् षड्गुणः कामः स्त्रीणाम्' इति हि निश्चितम् । एतादृशे दुर्निवारे स्मरशराऽऽपाते सति कः स्थिरो भवेत् ?, जिनागमाऽविद्धकर्णो न कोऽपि इत्यर्थः । अथ सा देवी कामवशा लज्जादिकं मुक्त्वा दिव्यरूपा प्रत्यक्षीभूय महता मोहेन धन्यस्य मोहनाय बहून हाव-भावान् व्यधात् । अमूढलक्ष्या कटाक्षांश्च शरानिव तस्योपरि चिक्षेप । तदा धन्योऽपि धीरतामवलम्ब्य अजिह्मब्रह्मरूपसंन्नाहं[1] हृदि दधौ । पुनः सा बाहुमूल-त्रिवली-मध्य-नाभि-भ्रू-कुच-केशादिविभ्रमान् कामस्याऽक्षीणकोपानिव मुहुर्मुहुरदीदृशत् । युवमनोद्रव्यद्रावणे क्षारस-दृशास्तया कृता हाव-भाव-कटाक्ष-विक्षेपादिनाराचाः[2] शुद्धखानीसम्पन्ने वज्रे लोहघना इव धन्ये विफलीभवन्ति स्म । तदा हावभावैरक्षुब्धं धन्य दृष्ट्वा पुनः सा सोन्मदा शृङ्गाररसगर्भितां परमोन्मादोद्दीपनगुणाम् अनगाराणामपि क्षोभजनिकां कामिजनमनोवशीकरणैकविद्यां वाणीमित्यभाणीत्—"हे सौभाग्यनिधे ! अहं ग्रीष्ममध्याह्नेऽतिस्तोकजलसरसीतापिता शफरीव[3] अत्यर्थं कामाऽनलज्वालाभिर्ज्वलन्ती तव शरणमागताऽस्मि, अतो दयानिधे ! शीघ्रं स्वाङ्गसङ्गमसुधाकुण्डे मां क्रीडय । ममेप्सितपूरणसमर्थस्त्वम्, इति मत्वा त्वद्गुणाक्षिप्तचित्ताऽहं प्रार्थनां करोमि । त्वया च ममाशा पूरणीया । प्रार्थनाभङ्गे हि महद्दूषणम् । यतः शास्त्रेऽप्युक्तम्—

---

१ सन्नाह कवच । २ नाराचो बाण । ३ मत्सी इव ।

शो भुक्तानपि विषयान् अज्ञानवशगा जीवाः कदापि अनास्वादितानिव सेवमाना माद्यन्ति । पुनर्यथा यथा माद्यन्ति तथा तथा दुष्टकर्मणां स्थिति वर्द्धयित्वा नरक-निगोदाऽवटे पतन्ति । तस्मात् श्रीजिनवाणीं श्रुत्वा विषय-कषयान् दूरतस्त्यक्त्वा श्रीजिनचरणसेवां ब्रह्मचर्यं च भजस्व" ।

इत्येवं मुनिदेशनां श्रुत्वा विषयान् हेयत्वश्रद्धया श्रद्धयता धन्येन महाऽनर्थमूलपरकीयस्त्रीसेवननिषेधरूप स्वदारसन्तोषव्रतं मुने॰ पार्श्वाद् गृहीतम् । ततो धन्य आत्मनो धन्यंमन्य सहर्षं पुन॰ पुनर्मुनियुगल प्रणम्य अग्रे ब्रह्मचर्यभावनां भावयन् मार्गमतिक्रामति । निर्भयं चित्तप्रसत्त्या क्रमेण सुप्रकाशीभवद्भाग्यनिधिरसौ काशीपुरी प्राप । ततो नगरासन्नसुरसरित्तटे[1] शुचिप्रदेशे वस्त्रादिक विमुच्य ग्रीष्मार्कतापेन खेदितसर्वाङ्गोऽसौ तत्खेदनिवारणार्थं रेवायां गज इव सत्तरङ्गायां गङ्गायां जलकेलिं कृतवान् । ततो गतश्रमो भूत्वा यथाप्राप्तमाहारादिकं कृत्वा नवनीतकोमलायां गङ्गातटगतवालुकायाम् आस्तरणं कृत्वा सन्ध्यासमये श्रीमान् अमेयमहिमागारं परमेष्ठिनमस्कारं पठन् स्थितः । तावता क्रीडार्थं निर्गता गङ्गाऽधिष्ठायिनी गङ्गानाम्नी देवी तत्राऽऽगता । अथ चन्द्रज्योत्स्नाभिर्धवलीकृताऽन्यां तस्यां रजन्या सकलगुणैकनिधेर्धन्यस्य अनुपमं रूपं सौभाग्य निर्माणं चाऽत्यद्भुतं विलोक्य तीव्रवेदोदयात् तीव्रकामरागातुराऽभवत् । रागाऽतिरेकाद् गङ्गायाश्चेतसि प्रबलाऽऽकुलता समजनि । यतः पुरुषवेदो-

१ सुरसरिद् गङ्गा ।

दयात् स्त्रीवेदोदयोऽत्यधिकतरो भवति । कामशास्त्रेऽपि 'पुरुषात् षड्गुणः कामः स्त्रीणाम्' इति हि निश्चितम् । एतादृशे दुर्निवारे स्मरशराऽऽपाते सति कः स्थिरो भवेत् ?, जिनागमाऽविद्धकर्णो न कोऽपि इत्यर्थः । अथ सा देवी कामवशा लज्जादिकं मुक्त्वा दिव्यरूपा प्रत्यक्षीभूय महता मोहेन धन्यस्य मोहनाय वहून हाव-भावान् व्यधात् । अमूढलक्ष्या कटाक्षांश्च शरानिव तस्योपरि चिक्षेप । तदा धन्योऽपि धीरतामवलम्ब्य अजिह्मब्रह्मरूपसंन्नाहं[1] हृदि दधौ । पुनः सा वाहुमूल-त्रिवली-मध्य-नाभि-भ्रू-कुच-केशादिविभ्रमान् कामस्याऽक्षीणकोपानिव मुहुर्मुहुरदीदृशत् । युवमनोद्रव्यद्रावणे क्षारस-दृशास्तया कृता हाव-भाव-कटाक्ष-विक्षेपादिनाराचा[2] शुद्धखानीसम्पन्ने वज्रे लोहघना इव धन्ये विफलीभवन्ति स्म । तदा हावभावैरक्षुब्धं धन्यं दृष्ट्वा पुनः सा सोन्मदा शृङ्गाररसगर्भितां परमोन्मादोद्दीपनगुणाम् अनगाराणामपि क्षोभजनिकां कामिजनमनोवशकरणैकविद्यां वाणीमित्यभाणीत्—"हे सौभाग्यनिधे ! अहं ग्रीष्ममध्याह्नेऽतिस्तोकजलसरसीतापिता शफरीव[3] अत्यर्थं कामाऽनलज्वालाभिर्ज्वलन्ती तव शरणमागताऽस्मि, अतो दयानिधे ! शीघ्रं स्वाङ्गसङ्गमसुधाकुण्डे मां क्रीडय । ममेप्सितपूरणसमर्थस्त्वम्, इति मत्वा त्वद्गुणाक्षिप्तचित्ताऽहं प्रार्थनां करोमि । त्वया च ममाशा पूरणीया । प्रार्थनाभङ्गे हि महद्दूषणम् । यत शास्त्रेऽप्युक्तम्—

---

१ सन्नाह कवच । २ नाराचो वाण । ३ मत्सी इव ।

शो भुक्तानपि विषयान् अज्ञानवशगा जीवाः कदापि अनास्वादितानिव सेवमाना माद्यन्ति । पुनर्यथा यथा माद्यन्ति तथा तथा दुष्टकर्मणां स्थितिं वर्द्धयित्वा नरक-निगोदाऽवटे पतन्ति । तस्मात् श्रीजिनवाणीं श्रुत्वा विषय-कषयान् दूरतस्त्यक्त्वा श्रीजिनचरणसेवां ब्रह्मचर्यं च भजस्व" ।

इत्येवं मुनिदेशनां श्रुत्वा विषयान् हेयत्वश्रद्धया श्रद्धयता धन्येन महाऽनर्थमूलपरकीयस्त्रीसेवननिषेधरूप स्वदारसन्तोषव्रतं मुनेः पार्श्वाद् गृहीतम् । ततो धन्य आत्मनो धन्यंमन्य सहर्षं पुनः पुनर्मुनियुगल प्रणम्य अग्रे ब्रह्मचर्यभावनां भावयन् मार्गमतिक्रामति । निर्भयं चित्तप्रसत्त्या क्रमेण सुप्रकाशीभवद्भाग्यनिधिरसौ काशीपुरीं प्राप । ततो नगरासन्नसुरसरित्तटे शुचिप्रदेशे वस्त्रादिकं विमुच्य ग्रीष्मार्कतापेन खेदितसर्वाङ्गोऽसौ तत्खेदनिवारणार्थं रेवायां गज इव सत्तरङ्गायां गङ्गायां जलकेलिं कृतवान् । ततो गतश्रमो भूत्वा यथाप्राप्तमाहारादिकं कृत्वा नवनीतकोमलाया गङ्गातटगतवालुकायाम् आस्तरण कृत्वा सन्ध्यासमये श्रीमान् अमेयमहिमागारं परमेष्ठिनमस्कारं पठन् स्थितः । तावता क्रीडार्थं निर्गता गङ्गाऽधिष्ठायिनी गङ्गानाम्नी देवी तत्राऽऽगता । अथ चन्द्रज्योत्स्नाभिर्धवलीकृताऽन्यां तस्यां रजन्यां सकलगुणैकनिधेर्धन्यस्य अनुपमं रूपं सौभाग्य निर्माणं चाऽत्यद्भुतं विलोक्य तीव्रवेदोदयात् तीव्रकामरागातुराऽभवत् । रागाऽतिरेकाद् गङ्गायाश्चेतसि प्रबलाऽऽकुलता समजनि । यतः पुरुषवेदो-

१ सुरसरिद् गङ्गा ।

दयात् स्त्रीवेदोदयोऽत्यधिकतरो भवति । कामशास्त्रेऽपि 'पुरुषात् षड्गुणः कामः स्त्रीणाम्' इति हि निश्चितम् । एतादृशे दुर्निवारे स्मरशराऽऽपाते सति क स्थिरो भवेत् ?, जिनागमाऽविद्धकर्णो न कोऽपि इत्यर्थ । अथ सा देवी कामवशा लज्जादिकं मुक्त्वा दिव्यरूपा प्रत्यक्षीभूय महता मोहेन धन्यस्य मोहनाय बहून हाव-भावान् व्यधात् । अमूढलक्ष्या कटाक्षांश्च शरानिव तस्योपरि चिक्षेप । तदा धन्योऽपि धीरतामवलम्ब्य अजिह्मब्रह्मरूपसंन्नाहं[1] हृदि दधौ । पुनः सा बाहुमूल-त्रिवली-मध्य-नाभि-भ्रू-कुच-केशादिविभ्रमान् कामस्याऽक्षीणकोपानिव मुहुर्मुहुरदीदृशत् । युवमनोद्रव्यद्रावणे क्षारस-दृशास्तया कृता हाव-भाव-कटाक्ष-विक्षेपादिनाराचाः[2] शुद्धखानीसम्पन्ने वज्रे लोहघना इव धन्ये विफ-लीभवन्ति स्म । तदा हावभावैरक्षुब्धं धन्यं दृष्ट्वा पुन' सा सोन्मदा शृङ्गाररसगर्भितां परमोन्मादोद्दी-पनगुणाम् अनगाराणामपि क्षोभजनिकां कामिजनमनोवशकरणैकविद्यां वाणीमित्यभाणीत्—"हे सौ-भाग्यनिधे ! अह ग्रीष्ममध्याह्नेऽतिस्तोकजलसरसीतापिता शैफरीव[3] अत्यर्थं कामाऽनलज्वालाभि-र्ज्वलन्ती तव शरणमागताऽस्मि, अतो दयानिधे ! शीघ्रं स्वाङ्गसङ्गसुधाकुण्डे मां क्रीडय । ममेप्सि-तपूरणसमर्थस्त्वम्, इति मत्वा त्वद्गुणाक्षिप्तचित्ताऽहं प्रार्थनां करोमि । त्वया च ममाशा पूरणीया । प्रार्थनाभङ्गे हि महद्दूषणम् । यत' शास्त्रेऽप्युक्तम्—

१ सन्नाह कवच । २ नाराचो बाण । ३ मत्सी इव ।

शो भुक्तानपि विषयान् अज्ञानवशगा जीवाः कदापि अनास्वादितानिव सेवमाना माद्यन्ति । पुनर्यथा यथा माद्यन्ति तथा तथा दुष्टकर्मणां स्थितिं वर्द्धयित्वा नरक-निगोदाऽवटे पतन्ति । तस्मात् श्रीजिनवाणीं श्रुत्वा विषय-कषयान् दूरतस्त्यक्त्वा श्रीजिनचरणसेवां ब्रह्मचर्यं च भजस्व"।

इत्येवं मुनिदेशनां श्रुत्वा विषयान् हेयत्वश्रद्धया श्रद्धयता धन्येन महाऽनर्थमूलपरकीयस्त्रीसेवननिषेधरूपं स्वदारसन्तोषव्रतं मुनेः पार्श्वाद् गृहीतम्। ततो धन्य आत्मनो धन्यंमन्य सहर्षं पुनः पुनर्मुनियुगलं प्रणम्य अग्रे ब्रह्मचर्यभावनां भावयन् मार्गमतिक्रामति । निर्भयं चित्तप्रसत्त्या क्रमेण सुप्रकाशीभवद्भाग्यनिधिरसौ काशीपुरीं प्राप । ततो नगरासन्नसुरसरित्तटे[1] शुचिप्रदेशे वस्त्रादिकं निमुच्य ग्रीष्मार्कतापेन खेदितसर्वाङ्गोऽसौ तत्खेदनिवारणार्थं रेवाया गज इव सत्तरङ्गायां गङ्गायां जलकेलिं कृतवान् । ततो गतश्रमो भूत्वा यथाप्राप्तमाहारादिकं कृत्वा नवनीतकोमलायां गङ्गातटगतवालुकायाम् आस्तरणं कृत्वा सन्ध्यासमये श्रीमान् अमेयमहिमागारं परमेष्ठिनमस्कारं पठन् स्थितः । तावता क्रीडार्थं निर्गता गङ्गाऽधिष्ठायिनी गङ्गानाम्नी देवी तत्राऽऽगता । अथ चन्द्रज्योत्स्नाभिर्धवलीकृताऽन्यां तस्यां रजन्या सकलगुणैकनिधेर्धन्यस्य अनुपमं रूपं सौभाग्य निर्माणं चाऽत्यद्भुतं विलोक्य तीव्रवेदोदयात् तीव्रकामरागातुराऽभवत् । रागाऽतिरेकाद् गङ्गायाश्चेतसि प्रबलाऽऽकुलता समजनि । यतः पुरुषवेदो-

---

१ सुरसरिद् गङ्गा ।

हे देवि ! नरकज्वालाऽऽवलिसङ्गजनितदुःखत्रस्तः सचेतनः पुमान् कामसंज्ञोदयोऽपि परस्त्रीसङ्गप्रभवखालकूपवसनैहिकदुःखमात्रज्वलंलिताङ्गकुमारवत् परकान्तां भोक्तुं को वाञ्छति ?, नैव वाञ्छतीत्यर्थः । भो भद्रे ! ये नरा इहभवे विषयसेवनकाले क्षणमात्रं परस्त्रीसंयोगजनितं सुखमनुभूय प्रसीदन्ति, ते नराः परभवे परस्त्रीसङ्गजनितकर्मविपाकोदये नरकक्षेत्रे नारकित्वेनोत्पद्य सङ्ख्यातीतकालं यावद् गाढं क्षुधादिदशप्रकाराणि परमाधार्मिकसुरकृतानि च दुःखान्यनुभवन्ति । यदुक्तम्—

"नेरया[2] दसविहवेयण सि-उसिण-खु-पिवास-कंडूहि । परवसं च जर-दाह-भय-सोगं च वेयन्ति" ॥ १ ॥

पुनः—खिणमित्तसुक्खा[3] बहुकालदुक्खा, पगामदुक्खा अणिकामसुक्खा ।
संसारमुक्खस्स विपक्खभूया खाणी अणत्थाण य कामभोगा ॥ १ ॥

इत्यादिश्रीजिनागमोक्ततत्त्वज्ञाः पुरुषाः कन्दर्पबलपरवशाः कथं भवन्ति ? । ज्वलज्ज्वालाऽनलाऽन्तः प्रविश्य मरणकरणं वरम्, परन्तु अन्यस्त्रीत्रिवलीरङ्गो नरकजलधेस्तरङ्गोऽतिदुष्टतरः । यदुक्तं योगशास्त्रे—

---

१ द्रष्टव्याऽस्य कथा परिशिष्टपर्वणस्तृतीयसर्गे, श्लो० २१४—२६५ । २ "नरका दशविधवेदनां शीतो-ष्ण-क्षुत् पिपासा-कण्डू । पारवश्यं च जरां दाह-भय-शोकं च वेदयन्ति" ॥ १ ॥ ३ क्षणमात्रसौख्या बहुकालदुःखाः, प्रकामदुःखा अनिकामसौख्याः । संसारमोक्षस्य विपक्षभूताः, खानिरनर्थानां च कामभोगाः ॥ १ ॥

"तंणलहुओ तूसलहुओ तहेव लहुआओ मग्गणो लहुओ। पत्थगा वि हु लहुयरो पत्थणाभगो कओ जेण" ॥१॥

अतो यथेच्छं मया सार्धं सुरतक्रीडां कृत्वा मामिकाम् आर्तिं निर्वापय"। इति तस्या वचांसि श्रुत्वा परनारीपराङ्मुखो धन्य. साहसमवलम्ब्य गङ्गादेवीमित्यवक्—"हे जगन्मान्ये! हे मात ! अत परम् एवंविधं धर्मविरोधकृद् वाक्यं न वाच्यम्। तथा तव हृदयस्तनराक्षसकृतविक्षोभणैर्मन्मनो न भय प्राप्नोति, कथम्?, कुविकल्पकटकध्वंसिश्रीमज्जिनागमोक्तनवमन्त्रपवित्रत्वात् । ननधान्तरमनाहं सन्नद्धोऽस्म्यहम्, ततस्तैर्दुर्वारै. कामास्त्रैर्मम व्रतगात्रं न भिद्यते। पुन कालकूटविषवदुत्कटा निर्मन्दाक्षास्तव कटाक्षा श्रीजिनवाक्याऽमृतार्द्रं मच्चित्तं न पीडयन्ति। हे कुरङ्गाक्षि! तव काकुनाक्कुरङ्गा मम जाग्रद्धर्मसिंहा मनोगुहां स्प्रष्टुमपि समर्था न। पुन इतस्तावकीना विचित्रविकृतियुक्ता मन्मनोल्लापा मम मनोभित्तिभेदिनो न भवन्ति, यत' शिरीषकुसुमपुञ्जा. किमु अश्मभित्तिभेदका भवन्ति?। हे वामभ्रु! सरसा अपि तव विभ्रमाऽब्दधारा ऊपरक्षेत्रकल्पे मच्चित्ते रागाऽङ्कुरोद्गमहेतवो न भवन्ति। हे वामाक्षि! दावानलवद् दुस्सहाः सकामाश्चित्तविकारजनकास्तव हावा अपि श्रीमदागमसागरमग्नं मां तापयितुं न समर्था भवन्ति। हे मुग्धे! नरकान्तदुःखाधायिपरकान्तापराङ्मुखे मयि सौधर्मादिकल्पवासिन्यो रम्भा-तिलोत्तमाद्याः ससंरम्भा अपि निष्फलारम्भाः, तर्हि त्वत्सदृशीनां का गणना?।

१ "तृणलघुकस्तूषलघुक तथैव लघुकाद् मार्गणो लघुक । प्रार्थकादपि खलु लघुतर प्रार्थनाभङ्ग कृतो येन" ॥१॥

हे देवि ! नरकज्वालाऽऽवलिसङ्गजनितदु खत्रस्त. सचेतनः पुमान् कामसंज्ञोदयोऽपि परस्त्रीसङ्गप्रभवखालकूपवसनैहिकदु खमात्रज्ञलंलिताङ्गकुमारवत् परकान्तां भोक्तु को वाञ्छति ?, नैव वाञ्छतीत्यर्थ. । भो भद्रे ! ये नरा इहभवे विषयसेवनकाले क्षणमात्रं परस्त्रीसंयोगजनित सुखमनुभूय प्रसीदन्ति, ते नरा. परभवे परस्त्रीसङ्गजनितकर्मविपाकोदये नरकक्षेत्रे नारकित्वेनोत्पद्य सङ्ख्यातीतकालं यावद् गाढं क्षुधादिदशप्रकाराणि परमाधार्मिकसुरकृतानि च दु'खान्यनुभवन्ति । यदुक्तम्—

"नेरया दसविहवेयण सि-उसिण-खु-पिवास-कड्डुहि । परवसं च जर-दाह-भयं-सोगं च वेयन्ति" ॥ १ ॥

पुनः—खिणमित्तसुक्खा बहुकालदुक्खा, पगामदुक्खा अणिकामसुक्खा ।
ससारमुक्खस्स विपक्खभूया खाणी अणत्थाण य कामभोगा ॥ १ ॥

इत्यादिश्रीजिनागमोक्ततत्त्वज्ञाः पुरुषाः कन्दर्पबलपरवशा. कथं भवन्ति ?। ज्वलज्ज्वालाऽनलाऽन्तः प्रविश्य मरणकरणं वरम्, परन्तु अन्यस्त्रीत्रिवलीरङ्गो नरकजलधेस्तरङ्गोऽतिदुष्टतरः। यदुक्तं योगशास्त्रे—

१ द्रष्टव्याऽस्य कथा परिशिष्टपर्वणस्तृतीयसर्गे, श्लो० २१४–२६५ । २ "नरका दशविधवेदना' शीतो-ष्ण-क्षुत् पिपासा कण्डू । पारवश्य च जरा दाह-भय-शोक च वेदयन्ति" ॥ १ ॥ ३ क्षणमात्रसौख्या बहुकालदु'खा, प्रकामदु खा अनिकामसौख्या । ससारमोक्षस्य विपक्षभूता', खानिरनर्थाना च कामभोगा' ॥ १ ॥

"तंणलहुओ तूसलहुओ तहेव लहुआओ मग्गणो लहुओ। पत्थगा वि हु लहुयरो पत्थणाभगो कओ जेण" ॥१॥

अतो यथेच्छ मया सार्धं सुरतक्रीडा कृत्वा मामिकाम् आर्ति निर्वापय"। इति तस्या वचांसि श्रुत्वा परनारीपराङ्मुखो धन्य. साहसमवलम्ब्य गङ्गादेवीमित्यवक्—"हे जगन्मान्ये! हे मात ! अत परम् एवंविधं धर्मविरोधकृद् वाक्यं न वाच्यम्। तथा तव हृदयस्तनराक्षसकृतनिक्षोभणैर्मन्मनो न भय प्राप्नोति, कथम् ?, कुविकल्पकटकध्वंसिश्रीमज्जिनागमोक्तब्रह्ममन्त्रपवित्रत्वात् । नवधानलसन्नाहे. सन्नद्धोऽस्म्यहम्, ततस्तैर्दुर्वारै कामास्त्रैर्मम व्रतगात्रं न भिद्यते। पुन' कालकूटविषवदुत्कटा निर्मन्दाक्षास्तव कटाक्षा श्रीजिनवाक्याऽमृतार्द्रं मच्चित्तं न पीडयन्ति। हे कुरङ्गाक्षि ! तव काकुवाक्कुरङ्गा मम जाग्रद्धर्मसिंहां मनोगुहा स्प्रष्टुमपि समर्था न। पुन इतस्तावकीना विचित्रविकृतियुक्ता मन्मनोल्लापा मम मनोभित्तिभेदिनो न भवन्ति, यत' शिरीषकुसुमपुञ्जाः किमु अश्मभित्तिभेदका भवन्ति ?। हे वामभ्रु ! सरसा अपि तव विभ्रमाऽब्दधारा ऊपरक्षेत्रकल्पे मच्चित्ते रागाऽङ्कुरोद्गमहेतवो न भवन्ति। हे वामाक्षि ! दावानलवद् दुस्सहा. सकामाश्चित्तविकारजनकास्तव हावा अपि श्रीमदागमसागरमग्नं मां तापयितुं न समर्था भवन्ति। हे मुग्धे! नरकान्तदु'खाधायिपरकान्तापराङ्मुखे मयि सौधर्मादिकल्पवासिन्यो रम्भा-तिलोत्तमाद्याः ससंरम्भा अपि निष्फलारम्भाः, तर्हि त्वत्सदृशीनां का गणना ?।

१ "तृणलघुकस्तूलघुक तथैव लघुकाद् मार्गणो लघुक । प्रार्थकादपि खलु लघुतर प्रार्थनाभङ्ग कृतो येन" ॥१॥

हे देवि ! नरकज्वालाऽऽवलिसङ्गजनितदुःखत्रस्तः सचेतनः पुमान् कामसंज्ञोदयोऽपि परस्त्रीसङ्गप्रभवखालकूपवसनैहिकदुःखमात्रज्वलंलिताङ्गकुमारवत् परकान्तां भोक्तुं को वाञ्छति ?, नैव वाञ्छतीत्यर्थः । भो भद्रे ! ये नरा इहभवे विषयसेवनकाले क्षणमात्रं परस्त्रीसंयोगजनितसुखमनुभूय प्रसीदन्ति, ते नराः परभवे परस्त्रीसङ्गजनितकर्मविपाकोदये नरकक्षेत्रे नारकित्वेनोत्पद्य सङ्ख्यातीतकालं यावद् गाढं क्षुधादिदशप्रकाराणि परमाधार्मिकसुरकृतानि च दुःखान्यनुभवन्ति । यदुक्तम्—

"नेरया[2] दसविहवेयण सिं-उसिण-खु-पिवास-कडूहि । परवसं च जर-दाह-भयं-सोगं च वेयन्ति" ॥ १ ॥

पुनः—खिणमित्तसुक्खा[3] बहुकालदुक्खा, पगामदुक्खा अणिकामसुक्खा ।
संसारमुक्खस्स विपक्खभूया खाणी अणत्थाण य कामभोगा ॥ १ ॥

इत्यादिश्रीजिनागमोक्ततत्त्वज्ञाः पुरुषाः कन्दर्पबलपरवशाः कथं भवन्ति ?। ज्वलज्ज्वालाऽनलाऽन्तः प्रविश्य मरणकरणं वरम्, परन्तु अन्यस्त्रीत्रिवलीरङ्गो नरकजलधेस्तरङ्गोऽतिदुस्तरः। यदुक्तं योगशास्त्रे—

---

१ द्रष्टव्याऽस्य कथा परिशिष्टपर्वणस्तृतीयसर्गे, श्लो० २१४–२६५ । २ "नरका दशविधवेदनां शीतो-ष्ण-क्षुत् पिपासा कण्डू । पारवश्यं च जरा-दाह-भय-शोकं च वेदयन्ति" ॥ १ ॥ ३ क्षणमात्रसौख्या बहुकालदुःखा, प्रकामदुःखा अनिकामसौख्या । संसारमोक्षस्य विपक्षभूता, खानिरनर्थानां च कामभोगाः ॥ १ ॥

"तणलहुओ तूसलहुओ तहेव लहुआओ मग्गणो लहुओ। पत्थगा वि हु लहुयरो पत्थणाभगो कओ जेण" ॥१॥

अतो यथेच्छं मया सार्धं सुरतक्रीडां कृत्वा मामिकाम् आर्तिं निर्वापय"। इति तस्या वचांसि श्रुत्वा परनारीपराङ्मुखो धन्य. साहसमवलम्ब्य गङ्गादेवीमित्यवक्—"हे जगन्मान्ये! हे मात ! अत परम् एवंविधं धर्मविरोधकृद् वाक्यं न वाच्यम्। तथा तव हृदयस्तनराक्षसकृतविक्षोभणैर्मन्मनो न भय प्राप्नोति, कथम् ?, कुविकल्पकटकध्वंसिश्रीमज्जिनागमोक्तब्रह्ममन्त्रपवित्रत्वात् । नवधाब्रह्मसन्नाहै सन्नद्धोऽस्म्यहम्, ततस्तैर्दुर्वारै. कामास्त्रैर्मम व्रतगात्रं न भिद्यते। पुन' कालकूटविषवद्दुरुत्कटा निर्मन्दाक्षास्तव कटाक्षा श्रीजिनवाक्याऽमृतार्द्रं मच्चित्तं न पीडयन्ति। हे कुरङ्गाक्षि! तव काकुनाकुरङ्गा मम जाग्रद्धर्मसिंहा मनोगुहा स्प्रष्टुमपि समर्था न। पुन इतस्तावकीना विचित्रविकृतियुक्ता मन्मनोलापा मम मनोभित्तिभेदिनो न भवन्ति, यत' शिरीषकुसुमपुञ्जा. किमु अश्मभित्तिभेदका भवन्ति ?। हे वामभ्रु! सरसा अपि तव विभ्रमाऽब्दधारा ऊपरक्षेत्रकल्पे मच्चित्ते रागाऽङ्कुरोद्गमहेतवो न भवन्ति। हे वामाक्षि! दावानलवद् दुस्सहाः सकामाश्चित्तविकारजनकास्तव हावा अपि श्रीमदागमसागरमग्नं मां तापयितुं न समर्था भवन्ति। हे मुग्धे! नरकान्तदुःखाधायिपरकान्तापराङ्मुखे मयि सौधर्मादिकल्पवासिन्यो रम्भा-तिलोत्तमाद्याः ससंरम्भा अपि निष्फलारम्भा, तर्हि त्वत्सदृशीनां का गणना ?।

१ "तृणलघुकस्तूलघुक तथैव लघुकाद् मार्गणो लघुक । प्रार्थकादपि खलु लघुतर प्रार्थनाभङ्ग कृतो येन" ॥१॥

हे देवि ! नरकज्वालाऽऽवलिसङ्गजनितदुःखत्रस्तः सचेतनः पुमान् कामसंज्ञोदयोऽपि परस्त्रीसङ्गप्रभवखालकूपवसनैहिकदुःखमात्रज्वलंलिताङ्गकुमारवत् परकान्तां भोक्तुं को वाञ्छति ?, नैव वाञ्छतीत्यर्थः । भो भद्रे ! ये नरा इहभवे विषयसेवनकाले क्षणमात्रं परस्त्रीसंयोगजनित सुखमनुभूय प्रसीदन्ति, ते नराः परभवे परस्त्रीसङ्गजनितकर्मविपाकोदये नरकक्षेत्रे नारकित्वेनोत्पद्य सङ्ख्यातीतकालं यावद् गाढं क्षुधादिदशप्रकाराणि परमाधार्मिकसुरकृतानि च दुःखान्यनुभवन्ति । यदुक्तम्—

" नेरया दसविहवेयण सि[1]-उसिण-खु-पिवास-कंडूहिं । पारवसं च जर-दाह-भयं-सोग च वेयन्ति" ॥ १ ॥

पुनः—खिणमित्तसुक्खा[3] बहुकालदुक्खा, पगामदुक्खा अणिकामसुक्खा ।
संसारमुक्खस्स विपक्खभूया खाणी अणत्थाण य कामभोगा ॥ १ ॥

इत्यादिश्रीजिनागमोक्ततत्त्वज्ञाः पुरुषाः कन्दर्पबलपरवशाः कथं भवन्ति ?। ज्वलज्ज्वालाऽनलाऽन्तः प्रविश्य मरणकरणं वरम्, परन्तु अन्यस्त्रीत्रिवलीरङ्गो नरकजलधेस्तरङ्गोऽतिदुष्टतरः। यदुक्तं योगशास्त्रे—

---

१ द्रष्टव्याऽस्य कथा परिशिष्टपर्वणस्तृतीयसर्गे, श्लो० २१४–२६५ । २ "नरका दशविधवेदनां शीतो-ष्ण-क्षुत् पिपासा-कण्डू । पारवश्यं च जरा दाह-भय-शोकं च वेदयन्ति" ॥ १ ॥ ३ क्षणमात्रसौख्या बहुकालदुःखा, प्रकामदुःखा अनिकामसौख्या । संसारमोक्षस्य विपक्षभूता, खानिरनर्थानां च कामभोगाः ॥ १ ॥

"नपुंसकत्वं तिर्यक्त्वं दौर्भाग्यं च भवे भवे । भवेद् नराणां स्त्रीणां चान्यकान्ताऽऽसक्तचेतसाम्[1] ॥ १ ॥
वरं ज्वलदयस्तम्भपरिरम्भो[2] विधीयते । न पुनर्नरकद्वारं रामाजघनसेवनम्" ॥ २ ॥

हे भामिनि ! योषित्सङ्गः सन्ध्याऽभ्ररङ्गतरलः, मनुष्यायुः पुनर्वायुवद् अस्थिरम् । सोऽपि क्रियाविशेषेण द्रव्यानुयोगतो वा स्थिरो भवति, न पुनस्त्रुटितमायुः । भोगविस्तरस्तु नवोत्पन्नरोग इव उद्वेगाय भवति । यतः—

"भोगे रोगभयं सुखे क्षयभयं वित्तेऽग्नि भूभृद्भयं, दास्ये स्वामिभयं गुणे खलभयं वंशे कुयोषिद्भयम् ।
माने म्लानिभयं बले रिपुभयं देहे कृतान्ताद् भयं, सर्वं वस्तु भयाऽन्वितं भुवि नृणां वैराग्यमेवाऽभयम्" ॥१॥

एवं सामान्यतोऽपि कामभोगा प्रबलदुःखहेतवो भवन्ति, किं पुनर्विकृतविषमिव अतीव भवभ्रमणाहेतवः परस्त्रीसङ्गमोत्पन्नाः कामभोगाः ? । हे देवि ! त्वमपि मनः स्थिरं कृत्वा परिभावय[3], यद् ईदृशी दिव्यशक्तिः प्रभूतसुखसंयुता त्वया लब्धा सा कामभोगत्यागफला कामभोगाऽऽसेवनफला वा ? । कामभोगासक्तानां हि नरक-तिर्यक्ष्वेव उत्पादो भवति । तस्माद् हे नितम्बिनि ! तव वैक्रियदलनिष्पन्ना तनुः अतीव स्वच्छा शुचिर्वर्तते, मम तु पुनः औदारिकदलनिष्पन्ना नित्यं यद्वा तद्वा मल-मूत्र-रुधिरा-ऽस्थिभृता अतीव दुर्गन्धा दुगुञ्छनीया । अनयोः संयोगं कथं कर्तुमर्हति ? । तस्माद्

१ अन्यकान्तासु आसक्तचेतसां नराणाम्, अन्यकान्तेषु आसक्तचेतसां च स्त्रीणाम् । २ परिरम्भः आलिङ्गनम् । ३ विचारय ।

हे मातः ! सदाचाराऽङ्कुरोद्गमे कादम्बिनी[1]धारासदृशं वीतरागं[2] मनः कृत्वा वीतराग[3] स्मर, येनाऽऽयतिः श्रेयसी भवेत् । यदुक्तमस्ति–'धर्मकार्ये सदोद्यमेन त्वरया कार्यम् । अधर्मकार्ये पुनरुत्तमैर्गजनिमीलिका कर्तव्या–गजवद् अक्षिनिमीलनेन भाव्यम्–आलस्योपहतं कर्तव्यमित्यर्थः । यतो दैवतस्यापि गलितं वयो न प्रत्येति[4]" । इत्येवममृतसदृशेन सुखश्रियां सन्देशेनेव धन्योपदेशेन गतरागा गङ्गा इति जगौ "हे मम रागदावाऽग्निशमनैकनवाम्बुद ! त्वं चिरं नन्द । हे मोहाऽन्धकारसंहारदिवाकर[5] ! त्वं चिरं जय–सर्वोत्कर्षेण वर्तस्व । हे निष्कामिशिरोमणे ! जगत्त्रये त्वमेव धन्योऽसि, यद् देवाङ्गनाकृतहावभावैर्नाऽक्षोभी । तस्माद् हे वीरेन्द्र ! अत्युत्कटविकटकन्दर्पकटकाहवे[6]ऽनेककामास्त्रसन्निपातेऽपि अक्षुब्धः सन् कन्दर्पबलजेता त्वमेव महाभटोऽसि । हे सदाचारशिरोरत्न ! रत्नगर्भा पृथ्वीति यद् उच्यते तत् त्वत्सदृशैरेव । हे निष्पाप ! हे धार्मिकशिरोमणे ! अहमपि तव दर्शनात् पवित्राऽभूवम् । हे दयानिधे ! नीरपूरैरपि अविध्याप्योऽयं मम कामाग्निस्तव अमृतकुल्यातुल्यया गिरा व्यध्याप्यत[7] । भोस्तत्त्वविदां वर ! अहं लोकद्वयाऽमितसुखदायिधर्मरत्नप्रदायिने तुभ्यं सम्प्रति भूरिरत्नानि दत्त्वा कथम् अनृणा स्याम् ?–कथमपि न भवेयम् इत्यर्थः, तथापि एतत् चिन्तारत्न गृहाण, मां चाऽनुगृहाण ।

---

१ कादम्बिनी मेघमाला । २ विगतो रागो यस्माद्, एतादृशम् । ३ जिनेन्द्रम् । ४ प्रत्यागच्छति । ५ दिवाकर सूर्य । ६ सैन्यसङ्ग्रामे । ७ अशाम्यत ।

"नपुंसकत्व तिर्यक्त्वं दौर्भाग्यं च भवे भवे। भवेद् नराणा स्त्रीणा चान्यकान्ताऽऽसक्तचेतनाम् ॥ १ ॥
वर ज्वलदयस्तम्भपरिरम्भो विधीयते। न पुनर्नरकद्वार रामाजघनसेवनम्" ॥ २ ॥

हे भामिनि ! योषित्सङ्गा. सन्ध्याऽभ्ररङ्गतरला', मनुष्यायु पुनर्वायुनद् नस्थिरम्। सोऽपि क्रिया-विशेषेण द्रव्यानुयोगतो वा स्थिरो भवति, न पुनस्त्रुटितमायु' । भोगविस्तरस्तु नवोत्पन्नरोग इव उद्वेगाय भवति। यत.—

"भोगे रोगभयं सुखे क्षयभयं वित्तेऽग्नि-भूभृद्भयं, दास्ये स्वामिभय गुणे खलभय वंशे कुयोषिद्भयम्।
माने म्लानिभय वले रिपुभय देहे कृतान्ताद् भय, सर्वं वस्तु भयाऽन्वित भुवि नृणा वैराग्यमेवाऽभयम्" ॥१॥

एवं सामान्यतोऽपि कामभोगा प्रबलदुःखहेतवो भवन्ति, किं पुनर्विकृतविषमिव अतीव भवभ्रमणाहेतवः परस्त्रीसङ्गमोत्पन्नाः कामभोगाः ?। हे देवि ! त्वमपि मनः स्थिरं कृत्वा परिभावय, यद् ईदृशी दिव्यशक्तिः प्रभूतसुखसंयुता त्वया लब्धा सा कामभोगत्यागफला कामभोगाऽऽसेवनफला वा ?। कामभोगासक्तानां हि नरक-तिर्यक्ष्वेव उत्पादो भवति। तस्माद् हे नितम्बिनि ! तव वैक्रियदलनिष्पन्ना तनुः अतीव स्वच्छा शुचिर्वर्तते, मम तु पुनः औदारिकदलनिष्पन्ना नित्य यद्वा तद्वा मल-मूत्र-रुधिरा-ऽस्थिभृता अतीव दुर्गन्धा दुगञ्छनीया। अनयो संयोगं कथ कर्तुमर्हति ?। तस्माद्

१ अन्यकान्तासु आसक्तचेतसा नराणाम्, अन्यकान्तेषु आसक्तचेतसा च स्त्रीणाम्। २ परिरम्भ आलिङ्गनम्। ३ विचारय।

राजगृहनगर प्राप । राजगृहनगरं वर्णयति—यस्मिन् नगरे रूपेण मनोहारिणा व्यवहारिणा गृहाणि स्वभित्तिगतमणित्विषा सदा अमरयुतानि विमानानि हसन्तीव भ्राजन्ते । पुनर्यत्र सूर्यकान्तरत्नमयः चन्द्रकान्तमणिमयकपिशीर्षकभृद् वप्रो रवि-चन्द्रोदये खातिकाजलशोष-पोषौ करोति । पुनर्यदीयैः समग्रलक्ष्मीसुषमाऽभिरामैः मणिमयैस्तुङ्गगृहैः गृहीतसारा द्युंसदां[1] विमाना लघुत्वाद् वायुना ऊर्ध्वं नीता इव ! । पुनर्यत्र रत्नमयगृहाङ्गणे उत्तेजितरत्नतोरणके प्रतिबिम्बितमयूररूपे क्रीडामयूरग्रहणेच्छया प्रसारितकरा मुग्धाः प्रस्फोटितकराऽग्रतया विलक्षा भवन्ति—स्वकीयमुग्धत्वं शोचयन्ति । अस्य[2] भुवोऽशेष गरिमाणं बुधोऽपि वक्तुं कथं शक्नोतु ?, यां त्रिजगत्प्रभुः श्रीवर्धमानस्वाम्यपि स्वस्य पादारविन्दैरपूपुजत् । पुनर्यत्र गृहा उपरिस्थापितध्वजाऽग्रजाग्रन्मणिकिङ्किणीनां निनादैर्वैदेशिकान् पृच्छन्ति—किं भुवि क्वापि रमाऽभिरामम् ईदृग् नगरं दृष्टम् ?, समस्ताऽतिशयपूरगुणयुक्तत्वाद् उत्प्रेक्षा । यत्र पुर्यां श्रीहरिवंशविभूषणश्रीमुनिसुव्रतस्वामिनश्चत्वारि कल्याणकानि जातानि, तेनेयं नगरी यावत्योपमया वर्ण्यते तत्सर्वं युक्तमेव ज्ञेयम् । तत्र अष्टादशवर्णरक्षकः समस्तन्यायवतामग्रणीः मुक्तिसौधाऽग्रनि:श्रेणिरिव श्रेणिकभूपतिरभवत् । यस्य कीर्ति-प्रतापाभ्यां सीता-ऽरुणाभ्यां[3] श्रीखण्ड-कुङ्कुमाभ्या-[4]मिव अर्चिता दिग्मृगीदृशो[5] रेजिरे । यस्य राज्ञः कृपाणेन समराङ्गणे गजघटानां छिन्ना दन्तशकला

---

१ देवानाम् । २ राजगृहस्य । ३ श्वेत-रक्ताभ्याम् । ४ चन्दन-काश्मीरजाभ्यामिव । ५ दिक्स्त्रिय ।

इद रत्नं तु तवोपकारस्य कोट्यंशेनापि प्रत्युपकार कर्तुं नाऽर्हति, परन्तु अतिथेरातिथेयी स्वगेहानुसारतो भवति, अत क्षपानिधे ! कृपां कृत्वा त्वयेदं ग्राह्यम् । इत्येवम् अतिनिर्बन्धतो धन्यश्चिन्तारत लात्वा ग्रन्थौ बबन्ध । तत संजातधर्मरङ्गा गङ्गा बहुभि स्तवनाभि. स्तुत्वा स्वस्थानं जगाम ।

अथ स्थिरसुव्रतो धन्योऽपि राजगृहोन्मुख प्रतस्थे । धन्यवेदान्यमान्यमहिमा धन्यो देशान्तरे गमन् सततं चिन्तारत्नपूरितसकलभोगसामग्रीसुखम् अनुभवन् पूर्वदत्तदानफलानुभावत सुखेन मगध प्राप्तः । अतो भो भव्यजना ! युष्माकं यदि सुखानां प्रकर्षेच्छा वर्तते तदाऽत्र श्रीजिनकीर्तितदानपुण्ये रतिं कुरुत, येन मनोरथसिद्धिर्भवेत् ।

॥ इति श्रीतपागच्छाधिराजश्रीसोमसुन्दरसूरिपट्टप्रभाकरविनेय–श्रीजिनकीर्तिसूरिविरचितस्य पद्यबन्धधन्यचरित्रशालिनः श्रीदानकल्पद्रुमस्य महोपाध्याय-श्रीधर्मसागरगणिनामन्वये महोपाध्याय-श्रीहर्षसागरगणिप्रपौत्रमहोपाध्याय-श्रीज्ञानसागरगणिशिष्याल्पमतिग्रथितगद्यरचनाप्रबन्धे सुवर्णसिद्धि विदेशप्रस्थानवर्णनो नाम चतुर्थः पल्लव ॥

॥ अथ पञ्चमः पल्लवः ॥

अथ उदारसुख्योऽसौ धन्यो धरणीधर-धान्य-धनादिशुभवस्तुभि समृद्धान् मगधान् मागधानिव प्रसन्नया दृष्ट्याऽकृतार्थयत् । ततोऽसौ धन्य सुरगुरुरिव अहार्यचातुर्य प्रोच्चपदेप्सया परिभ्राम्यन् क्रमेण

१ अत्यामहत । २ भाग्यशालिदानशौण्डमाननीययशा । ३ मागधा स्तुतिपाठकाः ।

अथ प्रभाते संजाते वनपालकस्तथाऽवस्थं वनं दृष्ट्वा हर्षितो यावद् इतस्ततो विलोकयति तावता, एकस्मिन् शुचिप्रदेशे स्थितं धन्यं प्रातःकृत्यं नमस्कारगुणन-चैत्यवन्दनादिकं कुर्वन्तं दृष्ट्वाऽतिचमत्कृतश्चिन्तयति–'नूनम् एष कश्चिद् भाग्यैकनिधिः सुरवराऽनुकाररूपः सौभाग्यभृद् रात्रौ अत्रोषितस्तेन अस्य पुण्यप्रभावेण शुष्कं वनं नन्दनोपमं संजातम्' । इति मनसि निर्धार्य सहर्षं श्रेष्ठिगृहे गत्वा श्रेष्ठिने वर्धापनिका दत्ता–'स्वामिन् ! युष्मदीयवने कोऽपि तेजस्वी पुरुषो रात्रौ उषित[1] । तस्याऽनुभावतः शुष्कं वन देवरमणोद्यानोपम[2] सजातमस्ति' । ततः श्रेष्ठी वनपालकोक्तं श्रुत्वाऽतिविस्मितचित्तो विलोकनैकरसिक उपवनं ययौ । तत्र च उद्यानगृहे समासीनं धन्यं ददर्श । समग्रविश्वाऽद्भुताऽभङ्गभाग्यसौभाग्यभाजनं भासुरविग्रहं[3] सर्वसलक्षणपूर्णं गुणवृद्धिकृदाख्यातसिद्ध धन्यं दृष्ट्वा श्रेष्ठी विचिन्तयति–नूनम् अस्यानुभावेनैव मम वनं पल्लवितं ज्ञायते, किमु चन्द्रोदयं विना समुद्रजलोल्लासो भवति' ? । इति चित्तान्तश्चिन्तयित्वा विचक्षणवरः स श्रेष्ठी अनातुरं धन्यं मार्गाऽऽगमनसुखकुशलवार्तां पृच्छति स । 'भो. सज्जनजनाऽवतंस ! भवदागमनेन जडरूपमपि निर्जीवप्रायमपि इदं वनं नवपल्लवनिर्गमनच्छलेन हर्षितमिव सपुष्पशेखर जातम् । मम च त्वद्दर्शनामृतसेकेन मनो-नयने पल्लविते । अस्मदीयपूर्वोपचितपुण्यप्रबलोदययोगेन मरुस्थल्यां कल्पवृक्षमिव त्वद्दर्शनलाभं मन्यामहे । अतो हे सुभगशि-

१ 'वस्' धातो क्तप्रत्यये । २ नन्दनसदृशम् । ३ दीप्तशरीरम् ।

यशोवृक्षाऽङ्कुरा इव रेजिरे। येन राज्ञा अभयकुमाराख्य स्वपुत्रो मन्त्रिपदे स्थापित, तस्मिन् मन्त्रिपदश्री सुवर्णे सौरभमिव भृशं शोभामातनोति स्म। यस्य राज्ञो मोक्षजम् अक्षयमुत्तमं ... क्षायिकं सम्यक्त्वम् एकांशेन सिद्धगुणाऽऽविर्भावतुल्यं वर्तते, यतो जिनवचने शङ्कितत्वादिदोषरहित इत्यर्थ। पुनर्यो राजा प्रत्यहं स्वर्णमयान् अष्टोत्तरशतसङ्ख्याकान् यवान् कारयित्वा भक्तिभरनिर्भरहृदयो वीरजिनेश्वरस्य अभ्यर्णे गत्वा तैरष्टोत्तरशतैर्यवैः स्वस्तिकमापूरयति, तदनु भक्तिभरेण नत्वा स्तुत्वा च जिनवचनाऽमृतं पिबति। यदा च वीरविभुरन्यत्र विहृतो भवति तदा तु यस्मिन् ग्रामे स्वामिन स्थितिर्भवति तत्सम्मुखं सप्ताष्टपदानि गत्वा क्षोभवन्दनत्रिकपूर्वकमभिवन्द्य स्वर्णमययवैस्वस्तिकमापूर्य नत्वा स्तुत्वा च गृहमागत्य भोजनादिकं करोति। इत्यादिजिनभक्तिप्रभावतो जिननामकर्म बद्धा सोऽनागतचतुर्विंशत्यां श्रीपद्मनाभनामा प्रथमस्तीर्थङ्करो भविष्यति।

अथ तस्मिन्नेव नगरे मगधाधिपस्य तस्य राज्ञोऽतिप्रसत्तिपात्रं याचकजनानां च कल्पसाल इव कुसुमपालनामा श्रेष्ठी परिवसति स्म। तस्य महेभ्यस्य एकं जीर्णं शटिततरुगण पुष्प-फल-पत्र-छाया-रहितमुद्यान समस्ति। अथ मार्गश्रमश्रान्तः स धन्यः सन्ध्यायां तस्मिन्नेव जीर्णोद्याने वासमकार्षीत्। तस्यामेव रात्रौ भाग्यैकनिधिधन्यागमनप्रभावेण जीर्णोद्यानस्था शुष्ककाष्ठकल्पा वृक्षा वसन्तागमे वनानीव समुद्गतपुष्प-फल-पत्रा संजाता। शटितजीर्णप्रायमपि तदुद्यान नन्दनवनसदृश जातम्।

अथ प्रभाते संजाते वनपालकस्तथाऽवस्थं वनं दृष्ट्वा हर्षितो यावद् इतस्ततो विलोकयति तावता, एकस्मिन् शुचिप्रदेशे स्थितं धन्यं प्रातःकृत्यं नमस्कारगुणन-चैत्यवन्दनादिकं कुर्वन्तं दृष्ट्वाऽतिचमत्कृतश्चिन्तयति–'नूनम् एष कश्चिद् भाग्यैकनिधिः सुरवराऽनुकाररूप' सौभाग्यभृद् रात्रौ अत्रोषितस्तेन[1] अस्य पुण्यप्रभावेण शुष्कं वनं नन्दनोपमं[2] सजातम्' । इति मनसि निर्धार्य सहर्षं श्रेष्ठिगृहे गत्वा श्रेष्ठिने वर्धापनिका दत्ता–'स्वामिन् ! युष्मदीयवने कोऽपि तेजस्वी पुरुषो रात्रौ उषित । तस्याऽनुभावतः शुष्कं वन देवरमणोद्यानोपम सजातमस्ति' । तत' श्रेष्ठी वनपालकोक्तं श्रुत्वाऽतिविस्मितचित्तो विलोकनैकरसिक उपवनं ययौ । तत्र च उद्यानगृहे समासीनं धन्यं ददर्श । समग्रविश्वाऽद्भुताऽभङ्गभाग्यसौभाग्यभाजनं भासुरविग्रहं[3] सर्वसल्लक्षणपूर्णं गुणवृद्धिकृदाख्यातसिद्धं धन्यं दृष्ट्वा श्रेष्ठी विचिन्तयति–नूनम् अस्यानुभावेनैव मम वनं पल्लवितं ज्ञायते, किमु चन्द्रोदयं विना समुद्रजलोल्लासो भवति' ? । इति चित्तान्तश्चिन्तयित्वा विचक्षणवरः स श्रेष्ठी अनातुरं धन्यं मार्गाऽऽगमनसुखकुशलवार्तां पृच्छति स । 'भोः सज्जनजनाऽवतंस ! भवदागमनेन जडरूपमपि निर्जीवप्रायमपि इदं वनं नवपल्लवनिर्गमनच्छलेन हर्षितमिव सपुष्पशेखरं जातम् । मम च त्वद्दर्शनामृतसेकेन मनो-नयने पल्लविते । अस्मदीयपूर्वोपचितपुण्यप्रबलोदययोगेन मरुस्थल्यां कल्पवृक्षमिव त्वद्दर्शनलाभ मन्यामहे । अतो हे सुभगशि-

---

१ 'वस्' धातो क्तप्रत्यये । २ नन्दनसदृशम् । ३ दीप्रशरीरम् ।

यशोवृक्षाऽङ्कुरा इव रेजिरे। येन राज्ञा अभयकुमाराख्य स्वपुत्रो मन्त्रिपदे स्थापित, तस्मिन् मन्त्रिपदश्री सुवर्णे सौरभमिव भृशं शोभामातनोति स्म। यस्य राज्ञो मोक्षजम् अक्षयसुखं दातु समर्थं क्षायिकं सम्यक्त्वम् एकांशेन सिद्धगुणाऽऽविर्भावतुल्यं वर्त्तते, अतो जिनवचने शङ्कित्वादिदोषरहित इत्यर्थ। पुनर्यो राजा प्रत्यहं स्वर्णमयान् अष्टोत्तरशतसङ्ख्याकान् यवान् कारयित्वा भक्तिभरनिभृतहृदयो वीरजिनेश्वरस्य अभ्यर्णं गत्वा तैरष्टोत्तरशतैर्यवै स्वस्तिकमापूरयति, तदनु भक्तिभरेण नत्वा स्तुत्वा च जिनवचनाऽमृतं पिवति। यदा च वीरविभुरन्यत्र विहृतो भवति तदा तु यस्मिन् ग्रामे स्वामिन स्थितिर्भवति तत्सम्मुखं सप्ताष्टपदानि गत्वा क्षोभवन्दनत्रिकपूर्वकमभिवन्द्य स्वर्णमयस्वस्तिकमापूर्य नत्वा स्तुत्वा च गृहमागत्य भोजनादिकं करोति। इत्यादिजिनभक्तिप्रभावतो जिननामकर्म वद्ध्वा सोऽनागतचतुर्विंशत्यां श्रीपद्मनाभनामा प्रथमस्तीर्थङ्करो भविष्यति।

अथ तस्मिन्नेव नगरे मगधाधिपस्य तस्य राज्ञोऽतिप्रसत्तिपात्रं याचकजनाना च कल्पसाल इव कुसुमपालनामा श्रेष्ठी परिवसति स्म। तस्य महेभ्यस्य एकं जीर्णं शटिततरुगण पुष्प-फल-पत्र-छाया-रहितमुद्यानं समस्ति। अथ मार्गश्रमश्रान्तः स धन्य सन्ध्यायां तस्मिन्नेव जीर्णोद्याने वासमकार्षीत्। तस्यामेव रात्रौ भाग्यैकनिधिधन्यागमनप्रभावेण जीर्णोद्यानस्था. शुष्ककाष्ठकल्पा वृक्षा वसन्तागमे वनानीव समुद्गतपुष्प-फल-पत्रा संजाता। शटितजीर्णप्रायमपि तदुद्यान नन्दनवनसदृश जातम्।

"मित्र[1]स्याऽप्यपरस्यात्र समीपे स्थितिमावहन् । कलावा[2]नपि निःश्रीको जायते लघुतास्पदम्" ॥ १ ॥

चिन्तामणिप्रभावेण यथा यथा व्यापार-धन-कीर्तिभिर्ववृधे तथा तथा अण्डजै[3]. फलिद्रुम इव लोकैराश्रित । अथ उद्वाहार्थं[4] गृहीतप्रशस्तमास-तिथि नक्षत्र-वासर श्रेष्ठी अल्पदिनैरनल्पां सामग्री संयोज्य भूरिमहोत्सवैर्विवाह कर्तुं प्रवृत्त' । धन्येनापि स्वगृहयोग्य कलयाऽधिकोऽधिको मह. प्रवर्तितः । पाणिग्रहणदिवसे श्रेष्ठिना यथाविधि अनर्घ्यमणि-मौक्तिकादिदानपूर्वकं कुसुमश्रीकन्या धन्याय दत्ता । धन्योऽपि तां गृहीत्वा, शिवः शिवया[5] इव, केशव. कमलया[6] इव, सुभ्रुवा कुसुमश्रिया सार्द्धं[8] पुण्योपनीतान् पञ्चवैषयिकसुखभोगान् भुञ्जानः सुखेन कालनिर्गमनं करोति ।

अथैकदा प्रस्तावे षोडशनृपजेता चण्डप्रद्योताभिधो मालवाधिपति. मगधाधिपं जेतुम् अतिविकटं कटकं[7] कृत्वा मगधं प्रति चचाल । चरैस्तस्य समीपागमनं राज्ञे निवेदितम् । तत् चरोक्तं श्रुत्वा ससंभयम् अभयमैक्षत । तदा साहसनिधिरभयो निर्भयो भूपं प्राह—'स्वामिन् ! सामाद्युपाय[9]त्रयाऽसाध्ये चतुर्थो दण्डः कर्तव्यः, नान्यथा । यदुक्तम्—

"पुष्पैरपि न योद्धव्य किं पुनर्निशितैः[10] शरैः । युद्धे विजयसन्देहः प्रधानपुरुषक्षयः" ॥ १ ॥

---

१ मित्र सुहृद्, मित्र सूर्यश्च । २ कलासहित , चन्द्रश्च । ३ पक्षिभि । ४ उद्वाह परिणय —विवाह । ५ पार्वत्या । ६ लक्ष्म्या । ७ सैन्यम् । ८ क्रियाविशेषणम् । ९ साम-दाने भेद-दण्डावित्युपायचतुष्टयम् । १० तीक्ष्णै ।

रोमणे ! कृपा कृत्वा गृहं यावद् आगमनप्रयासेन मम मनोरथपूरणानुग्रहं कुरुष्व'। एवम् अत्याग्रहं कृत्वा कुसुमपालश्रेष्ठिना धन्यः स्वगृहं निन्ये, यतो माणिक्यं स्वगुणैरेव यत्र तत्राऽपि मानपूजामश्नुते। अथ च अभ्यङ्गो-द्वर्तन-स्नानादिसामग्रीभि शरीरशुश्रूषा कृत्वा, चन्दनादिना अङ्गराग विधाय, हयलालापेलवानि वस्त्राणि परिधाप्य, सबहुमान विविधरसवत्या भोजन कारयित्वा, स्वर्णविष्टरे सस्थाप्य, पञ्चसौगन्धिक ताम्बूलं दत्त्वा, विविधैरुपचारैरुपचर्य, श्रेष्ठिकोऽञ्जलिं कृत्वा सविनयं सगौरव धन्यं प्रति इत्युवाच–भोः सौम्य! अत्यद्भुतगुणैस्तव गौरवंशता ज्ञाता एव। यदुक्तम्–'आचार कुलमाख्याति'। इत्यादिहेतोर्मे जीवनरूपस्य वनस्य फल-कुसुमश्रीदायिने[1] तुभ्य कुसुमश्रीकन्यां[2] दत्त्वा किञ्चन आनृण्यमिच्छामि, तस्मात् कारणाद् एना मम तनया कुसुमश्रिय पाणौ कुरु, येन कादम्बिनीधारया[3] कदम्बपुष्पमिव मम मनःपुष्पं प्रस्फुलेत्'। इत्येव पथ्या सत्यां रुच्यनुकूलां च श्रेष्ठिवाचं धन्योऽपि अमन्यत। तदा श्रेष्ठी कुङ्कुमाऽरुणघोलं कृत्वा कुसुमश्रीप्रदानसत्कार‌रूपम् अखण्डतण्डुलै सह तिलकं कारयामास। सजाते च श्वशुरसम्बन्धे श्रेष्ठिनाऽतिबहुमानपूर्वक स्वागारे स्थापितोऽपि मानधनोऽसौ धन्य. 'एकत्र वसनं मानहानिकारणम्' इति हृदि विज्ञाय भाटकगृह लात्वाऽन्यत्र स्थितवान्। यदुक्त नीतिशास्त्रे—

१ फल-पुष्पशोभादायिने। २ कुसुमश्रीकन्याम्। ३ मेघधारया।

"मित्रस्याऽप्यपरस्यात्र[1] समीपे स्थितिमावहन्। कलावानपि[2] निःश्रीको जायते लघुतास्पदम्" ॥ १ ॥

चिन्तामणिप्रभावेण यथा यथा व्यापार-धन-कीर्तिभिर्ववृधे तथा तथा अण्डजैः[3] फलिद्रुम इव लोकैराश्रितः। अथ उद्वाहार्थं[4] गृहीतप्रशस्तमास-तिथि-नक्षत्र-वासर श्रेष्ठी अल्पदिनैरनल्पां सामग्रीं संयोज्य भूरिमहोत्सवैर्विवाहं कर्तुं प्रवृत्तः। धन्येनापि स्वगृहयोग्य कलयाऽधिकोऽधिको महः प्रवर्तितः। पाणिग्रहणदिवसे श्रेष्ठिना यथाविधि अनर्घ्यमणि-मौक्तिकादिदानपूर्वकं कुसुमश्रीकन्या धन्याय दत्ता। धन्योऽपि तां गृहीत्वा, शिव. शिवया[5] इव, केशव. कमलया[6] इव, सुभ्रुवा कुसुमश्रिया सार्द्धं पुण्योपनीतान् पञ्चवैषयिकसुखभोगान् भुञ्जान. सुखेन कालनिर्गमनं करोति।

अथैकदा प्रस्तावे षोडशनृपजेता चण्डप्रद्योताभिधो मालवाधिपतिः मगधाधिपं जेतुम् अतिविकटं कटकं[7] कृत्वा मगधं प्रति चचाल। चरैस्तस्य समीपागमनं राज्ञे निवेदितम्। तत् चरोक्तं श्रुत्वा सभयम्[8] अभयमैक्षत। तदा साहसनिधिरभयो निर्भयो भूपं प्राह—'स्वामिन्! सामाद्युपायत्रयाऽसाध्ये चतुर्थो[9] दण्डः कर्तव्यः, नान्यथा। यदुक्तम्—

"पुष्पैरपि न योद्धव्यं किं पुनर्निशितैः[10] शरैः। युद्धे विजयसन्देहः प्रधानपुरुपक्षयः" ॥ १ ॥

---

१ मित्र सुहृद्, मित्र सूर्यश्च। २ कलासहित, चन्द्रश्च। ३ पक्षिभि। ४ उद्वाह परिणय—विवाह। ५ पार्वत्या। ६ लक्ष्म्या। ७ सैन्यम्। ८ क्रियाविशेषणम्। ९ साम-दाने भेद-दण्डावित्युपायचतुष्टयम्। १० तीक्ष्णै।

रोमणे! कृपा कृत्वा गृहं यावद् आगमनप्रयासेन मम मनोरथपूरणानुग्रहं कुरुष्व'। एवम् अत्याग्रहं कृत्वा कुसुमपालश्रेष्ठिना धन्य. स्वगृहं निन्ये, यतो माणिक्यं स्वगुणैरेव यत्र तत्राऽपि मानपूजामश्नुते। अथ च अभ्यङ्गो-द्वर्तन-स्नानादिसामग्रीभि' शरीरशुश्रूषा कृत्वा, चन्दनादिना अङ्गराग विधाय, हयलालापेलवानि वस्त्राणि परिधाप्य, सबहुमान विविधरसवत्या भोजन कारयित्वा, स्वर्णविष्टरे सस्थाप्य, पञ्चसौगन्धिक ताम्बूलं दत्त्वा, विविधैरुपचारैरुपचर्य, श्रेष्ठिकोऽञ्जलिं कृत्वा सविनय सगौरव धन्य प्रति इत्युवाच–भोः सौम्य! अत्यद्भुतगुणैस्तव गौरवंशता ज्ञाता एव। यदुक्तम्–'आचार कुलमाख्याति'। इत्यादिहेतोर्मे जीवनरूपस्य वनस्य फल-कुसुमश्रीदायिने[1] तुभ्य कुसुमश्रीकन्यां[2] दत्त्वा किञ्चन आनृण्यमिच्छामि, तस्मात् कारणाद् एना मम तनया कुसुमश्रिय पाणौ कुरु, येन कादम्बिनी-धारया[3] कदम्बपुष्पमिव मम मनःपुष्पं प्रस्फुलेत्'। इत्येव पथ्या सत्यां रुच्यनुकूला च श्रेष्ठिवाच धन्योऽपि अमन्यत। तदा श्रेष्ठी कुङ्कुमाऽरुणघोल कृत्वा कुसुमश्रीप्रदानसत्यङ्काररूपम् अखण्डतण्डुलै सह तिलकं कारयामास। सजाते च श्वशुरसम्बन्धे श्रेष्ठिनाऽतिबहुमानपूर्वक स्वागारे स्थापितोऽपि मानधनोऽसौ धन्य. 'एकत्र वसनं मानहानिकारणम्' इति हृदि विज्ञाय भाटकगृह लात्वाऽन्यत्र स्थितवान्। यदुक्त नीतिशास्त्रे—

---

१ फल-पुष्पशोभादायिने। २ कुसुमश्रीकन्याम्। ३ मेघधारया।

कस्य प्रणतिर्ज्ञेया, परन्तु एका विज्ञप्ति॰ सोपयोगं वाच्या । तद्यथा–हे पूज्य ! शिवादेवी चिल्लणावद् मे समानपूज्याऽस्ति, अतो हितं शृणु–भेदोपायवेदिना मत्पित्रा सर्वेऽपि त्वन्नृपा भेदिता॰ सन्ति । अर्वाग्दिने तेभ्यो मत्पिता स्वर्णदीनारनिधि दत्तवान् । त्वां धर्तुम् आत्मसात्कर्तुम् एष उद्यमः कृत॰ । ते च त्वां पशुवन्धं वद्धा मत्पितु समर्पयिष्यन्ति, धनैश्च ते नृपा आत्मानं तर्पयिष्यन्तीति ध्रुवम् । यदि मदुक्ते प्रतीतिर्न स्यात् तदा तेषां पटावासेषु दीनारा निखाताः सन्ति तान् पश्यतु, यस्मात् पाणिस्थे मणिकङ्कणे दर्पणे क॰ समीक्षेत" ?। इति लेखार्थमवबुध्य शिवादेवीप्रियोऽपि प्रत्ययार्थम् एकस्य राज्ञो निवासमचीखनत् । तत्र दीनारान् गुप्तकृतान् वीक्ष्य दीनात्मा इति चिन्तितवान्–'अहो अभयस्य सौहार्दम् ! यद् अवसरे ज्ञापितम्। यदि अयं नाऽज्ञापयिष्यत् तदा मम का गतिरभविष्यत् ?। अतोऽत्र कस्याप्यग्रे कथन न युक्तम् । सर्वेऽप्येते स्वामिद्रोहका जातास्तेन अस्माकं पलायनमेव युक्तम्' । इति विचिन्त्य स्वयमेव पलायितः । त पलायमानं ज्ञात्वा मनसि सन्देहं दधानाः सर्वेऽपि पलायितुं लग्ना॰ । चरैस्तं व्यतिकरं ज्ञात्वा अभय॰ श्रेणिकाय निवेदितवान् । 'भोः तात ! अथाऽस्य हस्ति-घोटकादिकं यथेच्छं गृहाण' । तत॰ श्रेणिकोऽपि नश्यतस्तस्य हस्त्यश्वादि आददे । परम्परया देशेषु वार्ता प्रसृता–'चण्डप्रद्योतो नष्ट॰, श्रीश्रेणिकभूपतिना सर्वस्वं लुण्टितम्' । अथ चण्डप्रद्योतस्त्वरितगत्या नष्ट सन् स्वान्तःपुरेऽविशत् । अपरे च नृपा॰ कष्टतः पृष्ठतः प्रापुः । चण्डप्रद्योतं प्रति

तत्र साम तु न कर्तव्यम्, गर्वौत्सुक्याभ्यां तस्याऽनर्होऽयम्। द्वितीय उपाय दानम्, तन्वाऽस्माकं द्रव्यदाने [1]सैन्य-सेवकभावः प्रादुर्भवेत्। लोके 'दण्डो दत्तः' इति गीयेत तदाऽस्माकं मानहानिर्जायेत। अतोऽत्र तृतीयोपायसाध्यमिदं कार्यमस्ति। हे प्रभो! यथा वैद्येन प्रयुक्ते सुरसायने रोगाः क्षणाद् नश्यन्ति, तथा मया कामितदे भेदोपायरसायने प्रयुक्ते वैरिरोगः क्षणाद् नष्टो भविष्यति। दृश्यतां सेवकस्य बुद्धिकौशल्यम्, सुखेन स्थीयतां तातपादैः, अत्र किमप्यार्तिर्न विधेया।

अथाऽभयेन सूक्ष्मेक्षिकया विलोक्य शत्रुसैन्यनिवेशक्षेत्रे प्रच्छन्नवृत्त्या मुख्यराज्ञ पटाऽऽयामतो यत्र यत्र विष्वक् षोडशराज्ञां पटावासा भविष्यन्ति तत्र तत्र स्थाने खनित्वा उर्वीषु बहुतरं द्रव्य स्थापितम्। एवं सेनापति-मन्त्रि-सुभटादीनां निवासस्थानेषु यथार्हं भूमिषु गुप्तं न्यस्तम्। पुनर्धूल्यादिभिरनुपलक्षितं कृत्वा रक्षितम्। अथाऽनुक्रमेण चण्डप्रद्योतभूपस्य सैनिकैः वाप्यम्बु मैनिकैरिव राजगृहपुरं सर्वत पर्यवेष्टयत। नगरासन्नं सैन्यं निषण्णं दृष्ट्वा दैन्यभावमापन्नाः पौरा मीनराशौ स्थिते शनैश्चरे इव तत्पुरप्रलयकालशङ्का मन्वानाः स्थिताः। अथ सर्वोपायप्रवीणबुद्धि भम्भासारस्य नन्दनोऽभयो दम्भात् चण्डप्रद्योतभूपाय गुप्तं लेखं प्रास्थापयत्। यथा—"स्वस्तिश्रीमद्राजगृहनगराद् यथास्थानस्थितान् पूज्यपादान् प्रति सेवकोऽभयो विज्ञप्तिपत्रं प्राभृतीकुरुते। प्रत्यहं शुभचिन्तकस्य सेव-

[1] श्रेणिकस्य।

कस्य प्रणतिर्ज्ञेया, परन्तु एका विज्ञप्ति सोपयोगं वाच्या । तद्यथा–हे पूज्य ! शिवादेवी चिल्लणावद् मे समानपूज्याऽस्ति, अतो हितं श्रृणु–भेदोपायवेदिना मत्पित्रा सर्वेऽपि त्वन्नृपा भेदिता सन्ति । अर्वाग्दिने तेभ्यो मत्पिता स्वर्णदीनारनिधि दत्तवान् । त्वां धर्तुम् आत्मसात्कर्तुम् एष उद्यमः कृत. । ते च त्वां पशुबन्धं बद्ध्वा मत्पितु समर्पयिष्यन्ति, धनैश्च ते नृपा आत्मानं तर्पयिष्यन्तीति ध्रुवम् । यदि मदुक्ते प्रतीतिर्न स्यात् तदा तेषां पटावासेषु दीनारा निखाताः सन्ति तान् पश्यतु, यस्मात् पाणिस्थे मणिकङ्कणे दर्पणे क. समीक्षेत" ?। इति लेखार्थमवबुध्य शिवादेवीप्रियोऽपि प्रत्ययार्थम् एकस्य राज्ञो निवासमचीखनत् । तत्र दीनारान् गुप्तकृतान् वीक्ष्य दीनात्मा इति चिन्तितवान्–'अहो अभयस्य सौहार्दम् ! यद् अवसरे ज्ञापितम् । यदि अयं नाऽज्ञापयिष्यत् तदा मम का गतिरभविष्यत् ?। अतोऽत्र कस्याप्यग्रे कथनं न युक्तम् । सर्वेऽप्येते स्वामिद्रोहका जातास्तेन अस्माकं पलायनमेव युक्तम्' । इति विचिन्त्य स्वयमेव पलायितः । तं पलायमानं ज्ञात्वा मनसि सन्देहं दधानाः सर्वेऽपि पलायितुं लग्नाः । चरैस्त व्यतिकरं ज्ञात्वा अभयः श्रेणिकाय निवेदितवान् । 'भोः तात ! अथाऽस्य हस्ति-घोटकादिकं यथेच्छं गृहाण' । ततः श्रेणिकोऽपि नश्यतस्तस्य हस्त्यश्वादि आददे । परम्परया देशेषु वार्ता प्रसृता–'चण्डप्रद्योतो नष्ट., श्रीश्रेणिकभूपतिना सर्वस्वं लुण्टितम्' । अथ चण्डप्रद्योत-स्त्वरितगत्या नष्ट सन् स्वान्त.पुरेऽविशत् । अपरे च नृपाः कष्टतः पृष्ठतः प्रापुः । चण्डप्रद्योतं प्रति

तत्र साम तु न कर्तव्यम्, गर्वौत्सुक्याभ्या तस्याऽनर्होऽयम्। द्वितीय उपाय दानम्, तन्नाऽस्माकमर्ह:, द्रव्यदाने [1]सैव्य-सेवकभाव: प्रादुर्भवेत्। लोके 'दण्डो दत्त.' इति गीयेत तदाऽस्माकं मानहानिर्जायेत। अतोऽत्र तृतीयोपायसाध्यमिदं कार्यमस्ति। हे प्रभो! यथा वैद्येन प्रयुक्ते सुरसायने रोगा' क्षणाद् नश्यन्ति, तथा मया कामितदे भेदोपायरसायने प्रयुक्ते वैरिरोग. क्षणाद् नष्टो भविष्यति। दृश्यतां सेवकस्य बुद्धिकौशल्यम्, सुखेन स्थीयतां तातपादै, अत्र किमप्यार्तिर्न विधेया।

अथाऽभयेन सूक्ष्मेक्षिकया विलोक्य शत्रुसैन्यनिवेशक्षेत्रे प्रच्छन्नवृत्त्या मुख्यराज्ञ पटाऽऽगमतो यत्र यत्र विष्वक् षोडशराज्ञां पटावासा भविष्यन्ति तत्र तत्र स्थाने खनित्वा उर्वीषु बहुतरं द्रव्यं स्थापितम्। एव सेनापति-मन्त्रि-सुभटादीनां निवासस्थानेषु यथार्हं भूमिषु गुप्तं न्यस्तम्। पुनर्धूल्या-दिभिरनुपलक्षितं कृत्वा रक्षितम्। अथाऽनुक्रमेण चण्डप्रद्योतभूपस्य सैनिकै. वाप्यम्बु मैनिकैरिव राजगृहपुरं सर्वत पर्यवेष्टयत। नगरासन्नं सैन्यं निषण्ण दृष्ट्वा दैन्यभावमापन्ना पौरा मीनराशौ स्थिते शनैश्चरे इव तत्पुरप्रलयकालशङ्कां मन्वाना. स्थिता.। अथ सर्वोपायप्रवीणबुद्धि भम्भासारस्य नन्द-नोऽभयो दम्भात् चण्डप्रद्योतभूपाय गुप्त लेखं प्रास्थापयत्। यथा—"स्वस्तिश्रीमद्राजगृहनगराद् यथा-स्थानस्थितान् पूज्यपादान् प्रति सेवकोऽभयो विज्ञप्तिपत्रं प्राभृतीकुरुते। प्रत्यह शुभचिन्तकस्य सेव-

[1] श्रेणिकस्य।

कस्य प्रणतिर्ज्ञेया, परन्तु एका विज्ञप्ति सोपयोगं वाच्या । तद्यथा–हे पूज्य ! शिवादेवी चिल्लणावद् मे समानपूज्याऽस्ति, अतो हितं शृणु–भेदोपायवेदिना मत्पित्रा सर्वेऽपि त्वन्नृपा भेदिता• सन्ति । अर्वाग्दिने तेभ्यो मत्पिता स्वर्णदीनारनिधिं दत्तवान् । त्वां धर्तुम् आत्मसात्कर्तुम् एप उद्यमः कृत• । ते च त्वां पशुवन्धं वद्ध्वा मत्पितु समर्पयिष्यन्ति, धनैश्च ते नृपा आत्मानं तर्पयिष्यन्तीति ध्रुवम् । यदि मदुक्ते प्रतीतिर्न स्यात् तदा तेपां पटावासेपु दीनारा निखाताः सन्ति तान् पश्यतु, यस्मात् पाणिस्थे मणिकङ्कणे दर्पणे क• समीक्षेत" ?। इति लेखार्थमवबुध्य शिवादेवीप्रियोऽपि प्रत्ययार्थम् एकस्य राज्ञो निवासमचीखनत् । तत्र दीनारान् गुप्तकृतान् वीक्ष्य दीनात्मा इति चिन्तितवान्–'अहो अभयस्य सौहार्दम् ! यद् अवसरे ज्ञापितम् । यदि अयं नाऽज्ञापयिष्यत् तदा मम का गतिरभविष्यत् ?। अतोऽत्र कस्याप्यग्रे कथनं न युक्तम् । सर्वेऽप्येते स्वामिद्रोहका जातास्तेन अस्माकं पलायनमेव युक्तम्' । इति विचिन्त्य स्वयमेव पलायितः । तं पलायमानं ज्ञात्वा मनसि सन्देहं दधानाः सर्वेऽपि पलायितुं लग्ना• । चरैस्तं व्यतिकरं ज्ञात्वा अभयः श्रेणिकाय निवेदितवान् । 'भोः तात ! अथाऽस्य हस्ति-घोटकादिकं यथेच्छं गृहाण' । ततः श्रेणिकोऽपि नश्यतस्तस्य हस्त्यश्वादि आददे । परम्परया देशेपु वार्ता प्रसृता–'चण्डप्रद्योतो नष्ट•, श्रीश्रेणिकभूपतिना सर्वस्वं लुण्टितम्' । अथ चण्डप्रद्योत-स्त्वरितगत्या नष्टः सन् स्वान्त•पुरेऽविशत् । अपरे च नृपा• कष्टतः पृष्ठत• प्रापुः । चण्डप्रद्योतं प्रति

तत्र साम तु न कर्तव्यम्, गर्वौत्सुक्याभ्यां तस्याऽनर्होऽयम्। द्वितीय उपाय दानम्, तन्नाऽप्यार्ह॑, द्रव्यदाने [1]सैन्य-सेवकभावः प्रादुर्भवेत्। लोके 'दण्डो दत्तः' इति गीयेत तदाऽस्माकं मानहानिर्जायेत। अतोऽत्र तृतीयोपायसाध्यमिदं कार्यमस्ति। हे प्रभो! यथा वैद्येन प्रयुक्ते सुरसायने रोगाः क्षणाद् नश्यन्ति, तथा मया कामितदे भेदोपायरसायने प्रयुक्ते वैरिरोगः क्षणाद् नष्टो भविष्यति। द्रष्टव्या सेवकस्य बुद्धिकौशल्यम्, सुखेन स्थीयतां तातपादैः, अत्र किमप्यार्तिर्न विधेया।

अथाऽभयेन सूक्ष्मेक्षिकया विलोक्य शत्रुसैन्यनिवेशक्षेत्रे प्रच्छन्नवृत्त्या सुरयराज्ञः पटाऽऽगमतो यत्र यत्र विष्वक् षोडशराज्ञां पटावासा भविष्यन्ति तत्र तत्र स्थाने खनित्वा उर्व्यां बहुतरं द्रव्य स्थापितम्। एवं सेनापति-मन्त्रि-सुभटादीनां निवासस्थानेषु यथार्हं भूमिषु गुप्तं न्यस्तम्। पुनर्धूल्यादिभिरनुपलक्षितं कृत्वा रक्षितम्। अथाऽनुक्रमेण चण्डप्रद्योतभूपस्य सैनिकैः वाप्यम्बु मैनिकैरिव राजगृहपुरं सर्वतः पर्यवेष्ट्यत। नगरासन्नं सैन्यं निषण्णं दृष्ट्वा दैन्यभावमापन्ना पौरा मीनराशौ स्थिते शनैश्चरे इव तत्पुरप्रलयकालशङ्कां मन्वानाः स्थिताः। अथ सर्वोपायप्रवीणबुद्धिः भम्भासारस्य नन्दनोऽभयो दम्भात् चण्डप्रद्योतभूपाय गुप्तं लेखं प्रास्थापयत्। यथा—"स्वस्तिश्रीमद्राजगृहनगराद् यथास्थानस्थितान् पूज्यपादान् प्रति सेवकोऽभयो विज्ञप्तिपत्रं प्राभृतीकुरुते। प्रत्यह शुभचिन्तकस्य सेव-

[1] श्रेणिकस्य।

कस्य प्रणतिर्ज्ञेया, परन्तु एका विज्ञप्ति सोपयोगं वाच्या । तद्यथा—हे पूज्य ! शिवादेवी चिल्लणावद् मे समानपूज्याऽस्ति, अतो हितं शृणु—भेदोपायवेदिना मत्पित्रा सर्वेऽपि त्वन्नृपा भेदिताः सन्ति । अर्वाग्दिने तेभ्यो मत्पिता स्वर्णदीनारनिधिं दत्तवान् । त्वां धर्तुम् आत्मसात्कर्तुम् एष उद्यमः कृतः । ते च त्वां पशुवन्धं बद्ध्वा मत्पितु समर्पयिष्यन्ति, धनैश्च ते नृपा आत्मानं तर्पयिष्यन्तीति ध्रुवम् । यदि मदुक्ते प्रतीतिर्न स्यात् तदा तेषां पटावासेषु दीनारा निखाताः सन्ति तान् पश्यतु, यस्मात् पाणिस्थे मणिकङ्कणे दर्पणे कः समीक्षेत" ?। इति लेखार्थमवबुध्य शिवादेवीप्रियोऽपि प्रत्ययार्थम् एकस्य राज्ञो निवासमचीखनत् । तत्र दीनारान् गुप्तकृतान् वीक्ष्य दीनात्मा इति चिन्तितवान्—'अहो अभयस्य सौहार्दम् ! यद् अवसरे ज्ञापितम् । यदि अयं नाऽज्ञापयिष्यत् तदा मम का गतिरभविष्यत् ?। अतोऽत्र कस्याप्यग्रे कथनं न युक्तम् । सर्वेऽप्येते स्वामिद्रोहका जातास्तेन अस्माकं पलायनमेव युक्तम्' । इति विचिन्त्य स्वयमेव पलायितः । तं पलायमानं ज्ञात्वा मनसि सन्देहं दधानाः सर्वेऽपि पलायितुं लग्नाः । चरैस्तं व्यतिकरं ज्ञात्वा अभयः श्रेणिकाय निवेदितवान् । 'भोः तात ! अथाऽस्य हस्ति-घोटकादिकं यथेच्छं गृहाण' । ततः श्रेणिकोऽपि नश्यतस्तस्य हस्त्यश्वादि आददे । परम्परया देशेषु वार्ता प्रसृता—'चण्डप्रद्योतो नष्टः, श्रीश्रेणिकभूपतिना सर्वस्वं लुण्टितम्' । अथ चण्डप्रद्योतस्त्वरितगत्या नष्टः सन् स्वान्तःपुरेऽविशत् । अपरे च नृपाः कष्टतः पृष्ठतः प्रापुः । चण्डप्रद्योतं प्रति

चैवमालपन्–'स्वामिन् ! किम् अतर्कितपलायनकारणम् ? । को वा भय उत्पन्न. ?, येन अब्धिपुरानुकारिसैन्यविस्तरे सत्यपि क्षुद्रवत् पलायन कृतम्' ? । वृद्धसैनिकैरेवमुक्ते सति चण्डप्रद्योत प्राह–'ये रक्षकास्ते भक्षका जातास्तदा किं क्रियते' ? । सैन्यनृपैरुक्तम्–'जगदेकशरणानां भवतां को भक्षक ? । इदं तु असम्भाव्य वचनम् !, भवदुक्तमपि अनृतं न भवति' । राजा प्राह–'यूयमेव विश्वासघातका' । 'कथम्' ? । राज्ञोक्तम्–'धनलोभेन स्वामिद्रोहं कर्तुं लग्ना, परन्तु मम सुहृदा सुधिया अभयेन ज्ञापितम् । इयमुक्तिश्च सत्यीकृता–'पण्डितोऽपि वर शत्रुर्न मूर्खो हितकारक' । इत्यादि सर्वो व्यतिकर प्रोक्त.–'पृथिवीखनने धननिर्णयप्रत्ययो जात., तेन अतर्कित पलायन कृतम्, तेन च अहं जीवित । परन्तु युष्मादृशानां क्षत्रियकुलोद्भवानाम् उत्तमानाम् ईदृश स्वामिद्रोहकरण न युक्तम्' । इत्येव राज्ञोक्तं निशम्य ते नृपा ईषद् विहस्य उक्तवन्त –'स्वामिन् ! इयम् आभयी[1] माया भवता न ज्ञाता ! । वृथा रभसेन[2] अत्रागम्य युष्माकम् अस्माकं च मानहानिर्जाता । गतं च मान वर्षशतैरपि नागच्छति । वय तु प्राणान्तेऽपि न विश्वासघातवार्तामपि कुर्म. । यदुक्तम्–

"मित्रद्रोही कृतघ्नश्च स्वामिद्रोही पुनः पुनः । विश्वासघातकश्चैते सर्वे नरकगामिनः" ॥ १ ॥

इत्युक्त्वा शपथशतैस्तैस्तैर्नृपै. प्रभु प्रत्यायित. । भूपोऽपि तां दम्भरचनां मत्वा बहुतरम् अशोचत् ।

१ अभयसम्बन्धिनी । २ शीघ्रतया ।

परम् अवसरभ्रष्ट पुन स्थान नाऽऽप्नोति । एव सशल्यं कालनिर्गमनं कुर्वन् अन्यदा सभाऽन्त स्थितः प्रद्योत प्राह–'कोऽपि इह सभायाम् ईदृशोऽस्ति योऽभय बद्धाऽत्र आनयेत्' ?। इति अशक्याऽनुष्ठिति भूपतिभणिति श्रुत्वा सर्वा गर्वाऽऽवेशविवर्जिता सभा इति अभाषिष्ट–'स्वामिन् ! वैनतेयपक्षच्छेदने को दक्षधीरपि समीहां कुर्यात् ?, ऐरावणरदोत्पाटने को वा आक्षेपवान् भवेत् ?, को वा शेषशेखरस्थितमणिग्रहणाय यत्नवान् भवेत् ?, को वा केसरिकेसरान् विकर्त्तितुमीहेत ?। हे भूपते ! शास्त्रनिर्धौतनिष्प्रतिभप्रतिभाचतुष्टयनिधिम् अभय निग्रहीतु कः सचेतन आग्रही स्यात् ?, न कोऽपीत्यर्थ. । तस्मिन्नवसरे काचिद् गणिकाऽवसरं लब्ध्वा राज्ञो हृद्दाहहृद् वचन प्राह–'हे पृथ्वीनाथ ! एतत्कार्यं मामादिश, यथाऽह तमभय बद्धा भवच्चरणाग्रे ढौकयामि'। राज्ञा प्रोक्तम्–'एवं चेत् तर्हि स्वसमीहितसिद्धि कुरु'। ततो वेश्यया राजादेश लब्ध्वा मनसि विचिन्तितम्–'द्वासप्ततिकलाभिज्ञो वहुशास्त्रपरिकर्मितमति. सर्वाऽवसरसावधान. सर्वकार्येषु प्रत्युत्पन्नवुद्धि केनोपायेन वञ्चयेत ?।एकेनैव धार्मिकवुद्धिप्रपञ्चेन वञ्चयिष्यते, यतो महतामपि धर्मक्रियायां वुद्धिव्यापरणं न भवति, किन्तु सरलतैव मुख्या भवति। अतो धर्मदम्भवलेन वञ्चयामि। पुराऽपि धर्मच्छलेन अनेके वञ्चिताः श्रूयन्ते, अहमपि धर्मं शिक्षित्वा वञ्चयामि'। एवं परिभाव्य साध्व्यग्रे गत्वा वन्दनं विधाय धर्मं शृणोति

---

१ वैनतेयो गरुड । २ हृदयदाहनाशकम् ।

चैवमालपन्–'स्वामिन् ! किम् अतर्कितपलायनकारणम् ?। को वा भय उत्पन्न ?, येन अब्धिपुरानुकारिसैन्यविस्तरे सत्यपि क्षुद्रवत् पलायन कृतम्' ?। वृद्धसैनिकैरेवमुक्ते सति चण्डप्रद्योत प्राह–'ये रक्षकास्ते भक्षका जातास्तदा किं क्रियते' ? । सैन्यनृपैरुक्तम्–'जगदेकशरणानां भवतां को भक्षक ?। इदं तु असम्भाव्य वचनम् !, भवदुक्तमपि अनृतं न भवति' । राजा प्राह–'यूयमेव विश्वासघातका' । 'कथम्' ? । राज्ञोक्तम्–'धनलोभेन स्वामिद्रोहं कर्तुं लग्ना, परन्तु मम सुहृदा सुधिया अभयेन ज्ञापितम्। इयमुक्तिश्च सत्यीकृता–'पण्डितोऽपि वर शत्रुर्न मूर्खो हितकारक'। इत्यादि सर्वो व्यतिकर. प्रोक्त.–'पृथिवीखनने धननिर्णयप्रत्ययो जात , तेन अतर्कितं पलायन कृतम्, तेन च अहं जीवित' । परन्तु युष्मादृशानां क्षत्रियकुलोद्भवानाम् उत्तमानाम् ईदृशं स्वामिद्रोहकरण न युक्तम्' । इत्येवं राज्ञोक्तं निशम्य ते नृपा ईषद् विहस्य उक्तवन्त.–'स्वामिन् ! इयम् आभयी[1] माया भवता न ज्ञाता!। वृथा रभसेन[2] अत्रागम्य युष्माकम् अस्माकं च मानहानिर्जाता । गत च मान वर्षशतैरपि नागच्छति । वयं तु प्राणान्तेऽपि न विश्वासघातवार्तामपि कुर्मः । यदुक्तम्–

"मित्रद्रोही कृतघ्नश्च स्वामिद्रोही पुनः पुनः । विश्वासघातकश्चैते सर्वे नरकगामिनः" ॥ १ ॥

इत्युक्त्वा शपथशतैस्तैस्तैर्नृपै. प्रभु. प्रत्यायित. । भूपोऽपि तां दम्भरचनां मत्वा बहुतरम् अशोचत्।

---

१ अभयसम्बन्धिनी । २ शीघ्रतया ।

परम् अवसरभ्रष्ट पुन॰ स्थान नाऽऽप्नोति । एव सशल्यं कालनिर्गमनं कुर्वन् अन्यदा सभाऽन्त स्थित॰ प्रद्योत॰ प्राह—'कोऽपि इह सभायाम् ईदृशोऽस्ति योऽभय बद्धाऽत्र आनयेत्' ?। इति अशक्याऽनुष्ठिति भूपतिभणिति श्रुत्वा सर्वा गर्वाऽऽवेशविवर्जिता सभा इति अभापिष्ट—'स्वामिन्! वैनतेयपक्षच्छेदने को दक्षधीरपि समीहां कुर्यात् ?, ऐरावणरदोत्पाटने को वा आक्षेपवान् भवेत् ?, को वा शेषशेखरस्थितमणिग्रहणाय यत्नवान् भवेत् ?, को वा केसरिकेसरान् विकर्त्तितुमीहेत ?। हे भूपते ! शास्त्रनिर्धौतनिष्प्रतिभप्रतिभाचतुष्टयनिधिम् अभय निग्रहीतु क॰ सचेतन आग्रही स्यात् ?, न कोऽपीत्यर्थ । तस्मिन्नवसरे काचिद् गणिकाऽवसरं लब्ध्वा राज्ञो हृद्दाहहृद् वचन प्राह—'हे पृथ्वीनाथ ! एतत्कार्यं मामादिश, यथाऽह तमभयं बद्ध्वा भवच्चरणाग्रे ढौकयामि'। राज्ञा प्रोक्तम्—'एवं चेत् तर्हि स्वसमीहितसिद्धि कुरु'। ततो वेश्यया राजादेशं लब्ध्वा मनसि विचिन्तितम्—'द्वासप्ततिकलाभिज्ञो बहुशास्त्रपरिकर्मितमति॰ सर्वाऽवसरसावधानः सर्वकार्येषु प्रत्युत्पन्नबुद्धि॰ केनोपायेन वञ्चयेत ?। एकेनैव धार्मिकबुद्धिप्रपञ्चेन वञ्चयिष्यते, यतो महतामपि धर्मक्रियायां बुद्धिव्यापरणं न भवति, किन्तु सरलतैव मुख्या भवति । अतो धर्मदम्भबलेन वञ्चयामि । पुराऽपि धर्मच्छलेन अनेके वञ्चिताः श्रूयन्ते, अहमपि धर्मं शिक्षित्वा वञ्चयामि'। एवं परिभाव्य साध्व्यग्रे गत्वा वन्दनं विधाय धर्मं शृणोति

१ वैनतेयो गरुड । २ हृदयदाहनाशकम् ।

चैवमालपन्–'स्वामिन् ! किम् अतर्कितपलायनकारणम् ?। को वा भय उत्पन्न ?, येन अरिपुरा-
नुकारिसैन्यविस्तरे सत्यपि क्षुद्रवत् पलायन कृतम्' ?। वृद्धसैनिकैरेवमुक्ते सति चण्डप्रद्योत प्राह–
'ये रक्षकास्ते भक्षका जातास्तदा किं क्रियते' ? । सैन्यनृपैरुक्तम्–'जगदेकशरणानां भवतां को भ-
क्षक ?। इदं तु असम्भाव्य वचनम् !, भवदुक्तमपि अनृत न भवति'। राजा प्राह–'यूयमेव विश्वा-
सघातका'। 'कथम्' ?। राज्ञोक्तम्–'धनलोभेन स्वामिद्रोहं कर्तुं लग्ना, परन्तु मम सुदृढा सुधिया
अभयेन ज्ञापितम्। इयमुक्तिश्च सत्यीकृता–'पण्डितोऽपि वर शत्रुर्न मूर्खो हितकारक'। इत्यादि सर्वो
व्यतिकर. प्रोक्त.–'पृथिवीखनने धननिर्णयप्रत्ययो जात, तेन अतर्कितं पलायन कृतम्, तेन च अहं
जीवित'। परन्तु युष्मादृशानां क्षत्रियकुलोद्भवानाम् उत्तमानाम् ईदृशं स्वामिद्रोहकरण न युक्तम्'।
इत्येवं राज्ञोक्तं निशम्य ते नृपा ईषद् विहस्य उक्तवन्त –'स्वामिन् ! इयम् आभयी[1] माया भवता न
ज्ञाता!। वृथा रभसेन[2] अत्रागम्य युष्माकम् अस्माकं च मानहानिर्जाता। गतं च मान वर्षशतैरपि
नागच्छति। वयं तु प्राणान्तेऽपि न विश्वासघातवार्तामपि कुर्म.। यदुक्तम्–

"मित्रद्रोही कृतघ्नश्च स्वामिद्रोही पुनः पुनः। विश्वासघातकश्चैते सर्वे नरकगामिनः" ॥ १ ॥

इत्युक्त्वा शपथशतैस्तैस्तैर्नृपै. प्रभु प्रत्यायित.। भूपोऽपि तां दम्भरचनां मत्वा बहुतरम् अशोचत्।

१ अभयसम्बन्धिनी। २ शीघ्रतया।

परम् अवसरभ्रष्ट पुन स्थान नाऽऽप्नोति । एव सशल्यं कालनिर्गमनं कुर्वन् अन्यदा सभाऽन्त स्थितः प्रद्योत प्राह—'कोऽपि इह सभायाम् ईदृशोऽस्ति योऽभयं बद्धाऽत्र आनयेत्' ? । इति अशक्याऽनुष्ठिति भूपतिभणिति श्रुत्वा सर्वा गर्वाऽऽवेशविवर्जिता सभा इति अभाषिष्ट—'स्वामिन् ! वैनतेयपक्षच्छेदने को दक्षधीरपि समीहां कुर्यात् ?, ऐरावणरदोत्पाटने को वा आक्षेपवान् भवेत् ?, को वा शेषशेखरस्थितमणिग्रहणाय यत्नवान् भवेत् ?, को वा केसरिकेसरान् विकर्त्तितुमीहेत ? । हे भूपते ! शास्त्रनिर्धौतनिष्प्रतिभप्रतिभाचतुष्टयनिधिम् अभय निग्रहीतु क. सचेतन आग्रही स्यात् ?, न कोऽपीत्यर्थ । तस्मिन्नवसरे काचिद् गणिकाऽवसरं लब्ध्वा राज्ञो हृद्दाहहृद् वचनं प्राह—'हे पृथ्वीनाथ ! एतत्कार्यं मामादिश, यथाऽहं तमभयं बद्धा भवच्चरणाग्रे ढौकयामि' । राज्ञा प्रोक्तम्—'एवं चेत् तर्हि स्वसमीहितसिद्धि कुरु' । ततो वेश्यया राजादेशं लब्ध्वा मनसि विचिन्तितम्—'द्वासप्ततिकलाभिज्ञो बहुशास्त्रपरिकर्मितमति. सर्वाऽवसरसावधान. सर्वकार्येषु प्रत्युत्पन्नबुद्धि केनोपायेन वञ्च्येत ? । एकेनैव धार्मिकबुद्धिप्रपञ्चेन वञ्चयिष्यते, यतो महतामपि धर्मक्रियायां बुद्धिव्यापरण न भवति, किन्तु सरलतैव मुख्या भवति । अतो धर्मदम्भबलेन वञ्चयामि । पुराऽपि धर्मच्छलेन अनेके वञ्चिताः श्रूयन्ते, अहमपि धर्मं शिक्षित्वा वञ्चयामि' । एवं परिभाव्य साध्व्यग्रे गत्वा वन्दनं विधाय धर्मं शृणोति

---

१ वैनतेयो गरुड । २ हृदयदाहनाशकम् ।

चैवमालपन्–'स्वामिन् ! किम् अतर्कितपलायनकारणम् ?। को वा भय उत्पन्न ?, येन अरिपुरा-
नुकारिसैन्यविस्तरे सत्यपि क्षुद्रवत् पलायन कृतम्' ?। वृद्धसैनिकैरेवमुक्ते सति चण्डप्रद्योत प्राह–
'ये रक्षकास्ते भक्षका जातास्तदा किं क्रियते' ? । सैन्यनृपैरुक्तम्–'जगदेकशरणानां भवतां को भ-
क्षक ?। इदं तु असम्भाव्य वचनम् !, भवदुक्तमपि अनृतं न भवति'। राजा प्राह–'यूयमेव विश्वा-
सघातका' । 'कथम्' ?। राज्ञोक्तम्–'धनलोभेन स्वामिद्रोहं कर्तुं लग्ना', परन्तु मम सुदा सुधिया
अभयेन ज्ञापितम्। इयमुक्तिश्च सत्यीकृता–'पण्डितोऽपि वर शत्रुर्न मूर्खो हितकारक'। इत्यादि सर्वो
व्यतिकर' प्रोक्त.–'पृथिवीखनने धननिर्णयप्रत्ययो जात , तेन अतर्कितं पलायन कृतम्, तेन च अहं
जीवित । परन्तु युष्मादृशानां क्षत्रियकुलोद्भवानाम् उत्तमानाम् ईदृशं स्वामिद्रोहकरण न युक्तम्'।
इत्येवं राज्ञोक्तं निशम्य ते नृपा ईषद् विहस्य उक्तवन्त'–'स्वामिन्! इयम् आभयी माया भवता न
ज्ञाता!। वृथा रभसेन अत्रागम्य युष्माकम् अस्माकं च मानहानिर्जाता। गतं च मान वर्षशतैरपि
नागच्छति। वय तु प्राणान्तेऽपि न विश्वासघातवार्तामपि कुर्म । यदुक्तम्–

"मित्रद्रोही कृतघ्नश्च स्वामिद्रोही पुनः पन'

इत्युक्त्वा शपथशतैस्तैस्तैर्नै

१ अभयमन्त्रि

का'। परन्तु अहं व्यवहारनयरीत्या पृच्छामि कस्माद् आगमन संजातम्" ?। इत्यभयेनोक्ते पुन. सा दम्भविलसित प्रादुष्करोति स–"हे धर्मबन्धो! पृथ्वीभूषणनाम्नि पुरे सुभद्रश्रेष्ठिन. पुत्री। बालत्वेऽपि पार्श्ववर्तिन्या महत्तराया प्रसङ्गाद् अर्हद्धर्मे रुचि प्रवृत्तिश्च जाता। क्रमेण यौवन प्राप्ता तदा मत्पित्रा वसुदत्तव्यवहारिपुत्रेण सह विवाहः कृत। परिणीतया च तेन सह विषमिश्रिताऽन्न-तुल्यानि वैषयिकसुखानि भुक्तानि। एव कियत्यपि गते काले पूर्वकृतभोगान्तरायोदयाद् भर्ता मृत। तद्वियोगदुःखेन दु खिताऽहं क्वाऽपि रति नाऽलभे। तदा जगन्मातृतुल्यया महत्तरार्यया प्रतिबोधि-ता–'वत्से! किं विषाद करोषि? एष नरभवोऽतीव दुर्लभस्त्वया प्राप्त., स तु विषयकदर्थनया कियान् निष्फलो गमितः। अधुना तु विषग्रन्थिगमनतुल्यं कामकदर्थनकारणभर्तुर्मरणम्, अतस्तव जिनमार्गज्ञाया किं विषादकरण युक्तम्?। चित्तं स्थिर कृत्वा धर्मप्रवृत्ति कुरु, येन अतिदुर्लभतर-प्राप्ता मनुजभवसामग्री सफला भवेत्। अनादिशत्रून् प्रमादान् विमुच्य धर्मैकरतिं कुरुष्व'। इति प्रवर्तिन्या उपदेशेन भर्तृमरणशोक मुक्त्वा धर्मार्थिनी जाताऽस्मि। तदनु एकदा देशनायां तीर्थया-त्राफलं श्रुत्वा पित्रादीन् आपृच्छ्य श्रीसिद्धाचलादितीर्थवन्दनं कुर्वती काशिदेशमागता। तत्र श्री-पार्श्व सुपार्श्वाभिधयोर्जिनयो. कल्याणकभूमिस्पर्शनं कृतम्। ततोऽग्रे प्रचलन्त्या श्रीमच्चन्द्रप्रभप्रभुश्च-न्द्रावत्या वन्दित.। तत्र च श्रुतम्–'साम्प्रतं राजगृहपुरवरे यादृशी धर्मोन्नतिर्विद्यते तादृशी क्वापि

पठति च। विचक्षणत्वात् स्तोकैरेव दिवसैरर्हद्धर्मविज्ञा जाता। ततो राजाज्ञया महामायानिधि उपात्तश्राविकावेषा एषा पणाङ्गना[1] राजगृहपुरं ययौ। पुराद् बहि· शाखापुरे[2] उत्तारकं कृत्वा प्रभाते दीप-धूपा-ऽक्षत-चन्दन-काश्मीरज-घनसारादिपूजाद्रव्याणि गृहीत्वा सपरिकरा पुरान्तश्चैत्यपरिपाट्या चैत्यवन्दनं कुर्वती क्रमेण राजकारिते जिनमन्दिरेऽगमत्। श्रीजिनमन्दिरद्वारप्रवेशाद्यवसरे 'निस्सीहि-' प्रमुखदशत्रिकाणि सत्यापयन्ती सा पणाङ्गना चैत्ये चैत्यवन्दनं करोति, तावत् तत्र अभयोऽपि जिन-वन्दनार्थमागात्। अथ तत्र वैराग्य हाव-भावादिपूर्विकां जिनस्तुतिं कुर्वतीं तां दृष्ट्वा प्रीत्या तस्या स्तुतिं शृणोति स्म। तां श्रुत्वाऽभयोऽपि विचिन्तयति–'काऽपि ग्रामान्तराद् इयं जिनमतवासिताऽन्त·करणा भक्तिनिर्भरनिभृताङ्गा प्रियधर्मा साम्प्रतमागता दृश्यते। अस्या सुवर्णपात्रसदृशाया बहुमान-करणे महान् लाभो जायेत। इयं चोत्तमा साधर्मिकी'। इति निर्णीय चैत्याद् बहिर्मण्डपे निर्गमन कुर्वती आलापिता–'भगिनि! कुत· समागमनं भवतीनाम्'?। इति श्रुत्वा दम्भरचनया तया प्रोक्तम्–'हे धर्मबन्धो! लोकोदरपुरे भवभ्रमचतुष्पथे मनुजगतिपाटके संसारिजीवज्ञातीयाऽहं क्षेत्रस्पर्शनयाऽत्रागता'। पुनरभय· प्राह–"भगिनि! श्रीजिनमतवासितान्त·करणानाम् ईदृशी एव वस्तु-स्थित्या परिभाषा भवति। मया तु भवदीयजिनस्तुतिश्रवणमात्रेण परीक्षिता 'तीव्रश्रद्धायुक्तेयं श्रावि-

१ वेश्या। २ यद् मूलपुराद् अन्यत् पुरं तत् शाखापुरम्।

गता । मन्त्रीश्वरोऽपि सर्व सत्यं मन्यमानस्तद्गुणरञ्जितहृदयो
किमप्यहं दूरे नाऽस्मि"। इत्युक्त्वा स्वोत्तारके गता। मन्त्रीश्वरोऽपि सर्व सत्य मन्यमानस्तद्गुणरञ्जितहृदयो
गृहमागत ।प्रभाते पुन सपरिच्छदस्तस्या आलय गत्वा, सपरिच्छदां तां निमन्त्र्य, स्वगृहे नीत्वा, विविध-
रसवत्या भोजनाय बहुमानपूर्वक मन्त्रिणा भोजनमण्डपे उपवेशिता। मन्त्री यां यां रसवतीं परिवेपयति
तदा सा दम्भिनी पुन पुन कल्पा-ऽकल्प-कालाऽतिक्रम-भेल-सम्भेलादिदूपणानि पृच्छति, तथा तथा
मन्त्री तदुपरि गुणरागेण रञ्जितो भवति। अथ सा दम्भिनी विधिपूर्वक भोजन कृत्वा उत्थिता। मन्त्रिणा
दीयमान ताम्बूलादिक नाऽऽदत्ते। 'धर्मबन्धो! किमस्माक ताम्बूलशोभया ?। ताम्बूल तु श्रीजिनाज्ञा-
ऽविरुद्धजल्पनमेव, द्रव्यताम्बूलं तु मया त्यक्तम्'। ततो मन्त्रिणा विविधभूपण-वस्त्रादिना परिधाप्य-
माना वैराग्यभावनापूर्वक यथायोग्य वस्त्राऽऽभरणादि गृहीत्वा मन्त्रिण च स्तुत्वा स्वस्थानं गता। पुन-
र्दिनद्वयान्तरे मन्त्रिगृहे गत्वा सा दम्भिनी प्राह–'हे धर्मबन्धो! अद्य भगिन्या विज्ञप्तिरङ्गीक्रियताम्'।
तदाऽभयेनोक्तम्–'उच्यता सुखेन भगिन्या'। तयोक्तम्–'अद्य भोजनाय मदुत्तारकेऽनुग्रह. कर्तव्य',
यथा मम जन्म जीवितव्य च सफल भवेत्। भवदागमने दरिद्रिणा निधानलाभ इव अत्युग्रो मे मनो-
रथतरु. सफलो भविष्यति'। तदा सरलाशयेन धर्मप्रियेण अभयेन 'ओम्' इत्युक्त्वा निसर्जिता।
तया च उत्तारके गत्वा यत् चिन्तितं तत् कृतम्। यथावसरेऽभय. स्वल्पपरिच्छदो भोजनाय आगतः।
तदा दम्भिन्या अत्यादरभावो दर्शितः। मन्त्र्यपि तया दत्तासने उपविष्टः, सेवकास्तु बहिर्द्वारान्तरे

रमार्हत. श्रीश्रेणिकराजा शुद्धन्यायमार्गरीत्या राज्य पालयति । तत्पुत्र सकलगुणनता-
नास्ति। य मस्तबुद्धिप्रपञ्चैकनिधि., श्रीमज्जिनागमानुसारी, प्रवृत्तिकुशलो, नित्यं धर्ममातृकरुणापुष्ट्य-
मग्रणी., ारिपटहोद्घोषणातत्पर., समस्तजीवा-ऽजीवादिभावज्ञो बहुजीवानाम् आजीविकादिभयहर-
र्थम अ र्थनामा अभयकुमारसचिव. परमश्रद्धया धर्ममाराधयति' । इत्यादियश प्रशस्तिं श्रुत्वा
ोत्कण्ठितम् । तद् इयं भाग्योदयेन मनोरथपूर्तिर्जाता । पर यादृशं श्रुत ततोऽप्यधिक-
धन्या यूय, कृतार्था यूयं, श्रीजिनेश्वरमार्गाराधका यूयमेव दृष्टाः । बहुजल्पनेन कोर्त्रिम्यो-
त् । भवत्सदृशै. प्रभावकैः कृत्वा श्रीमज्जिनशासनं प्रोद्दीप्यते । अद्य भवद्दर्शनाद् अस्माकं
तं च फलवद् मन्यामहे । हे धर्मबन्धो ! त्वं चिरं राज्य धर्मं च पालय । पर्यतायुर्भव" ।
विरताया दाम्भिक्या धर्मोन्नतिप्रशंसाश्रवणतोपितहृदयोऽभयस्तां प्रत्युवाच–'हे धर्मभगिनि !
द्य मम गृहे भोजनमङ्गीकुरु यथा मम गृहं गार्हस्थ्यं च सफलं भवेत्' । इति निमन्त्रिते सा
दम्भिनी जगौ–'हे धर्मबन्धो ! अहं संसारसम्बन्धेन तु कस्यापि गृहे भोक्तु न गच्छामि, पर धर्मस-
म्बन्धेन साधर्मिकरीत्या तु यामि । परन्तु अद्य मम श्रीमन्मुनिसुव्रतस्वामिन. कल्याणकभूमिस्पर्शन
जातम्, अतोऽद्य तीर्थोपवासिताऽस्ति । अतोऽग्रेऽन्यदिने भ्रातृचित्तप्रसत्त्यर्थमागमिष्यामि । त्वत्त

१ कृत्रिमताप्रकटनम् ।

किमप्यहं दूरे नाऽस्मि"। इत्युक्त्वा स्वोत्तारके गता। मन्त्रीश्वरोऽपि सर्वं सत्यं मन्यमानस्तद्गुणरञ्जितहृदयो गृहमागत। प्रभाते पुन सपरिच्छदस्तस्या आलयं गत्वा, सपरिच्छदां तां निमन्त्र्य, स्वगृहे नीत्वा, विविध-रसवत्या भोजनाय बहुमानपूर्वकं मन्त्रिणा भोजनमण्डपे उपवेशिता। मन्त्री या यां रसवतीं परिवेषयति तदा सा दम्भिनी पुनः पुनः कल्पा-ऽकल्प-कालाऽतिक्रम-भेल-सम्भेलादिदूषणानि पृच्छति, तथा तथा मन्त्री तदुपरि गुणरागेण रञ्जितो भवति। अथ सा दम्भिनी विधिपूर्वकं भोजनं कृत्वा उत्थिता। मन्त्रिणा दीयमान ताम्बूलादिक नाऽऽदत्ते। 'धर्मबन्धो! किमस्माक ताम्बूलशोभया?। ताम्बूलं तु श्रीजिनाज्ञा-ऽविरुद्धजल्पनमेव, द्रव्यताम्बूलं तु मया त्यक्तम्'। ततो मन्त्रिणा विविधभूषण-वस्त्रादिना परिधाप्य-माना वैराग्यभावनापूर्वक यथायोग्य वस्त्राऽऽभरणादि गृहीत्वा मन्त्रिण च स्तुत्वा स्वस्थानं गता। पुन-र्दिनद्वयान्तरे मन्त्रिगृहे गत्वा सा दम्भिनी प्राह—'हे धर्मबन्धो! अद्य भगिन्या विज्ञप्तिरङ्गीक्रियताम्'। तदाऽभयेनोक्तम्—'उच्यतां सुखेन भगिन्या'। तयोक्तम्—'अद्य भोजनाय मदुत्तारकेऽनुग्रहः कर्तव्यः, यथा मम जन्म जीवितव्यं च सफलं भवेत्। भवदागमने दरिद्रिणा निधानलाभ इव अत्युग्रो मे मनो-रथतरुः सफलो भविष्यति'। तदा सरलाशयेन धर्मप्रियेण अभयेन 'ओम्' इत्युक्त्वा विसर्जिता। तया च उत्तारके गत्वा यत् चिन्तितं तत् कृतम्। यथावसरेऽभयः स्वल्पपरिच्छदो भोजनाय आगतः। तदा दम्भिन्या अत्यादरभावो दर्शितः। मन्त्र्यपि तया दत्तासने उपविष्ट., सेवकास्तु बहिर्द्वारान्तरे

स्थिता। क्षणं धर्ममार्गानुयायिनी वार्तां कृत्वा मन्त्री उत्थापित.। ततोऽभ्यङ्गस्नानपूर्वकं भोजनाय उपवेशितः। विविधभक्त्या रसवतीं परिवेषयन्त्या तया धर्ममार्गानुयायिकल्पाऽकल्पवार्ता तयाऽन्तारिता यथाऽभयस्य दम्भलेशोऽपि मतिपथे नायात। भोजनान्ते दधिप्रतिरूपिकां चन्द्रहासमदिर प पायित.। भोजनानन्तरं सम्यगासने निवेश्य ताम्बूलादिकं दत्त्वाऽग्रे स्थिता दम्भिनी यावता ारवार्तां प्रकाशयति तावता तस्या मदिराया बलेन निद्राऽऽगता। मूर्च्छितचैतन्यो जातस्तदा वैरक्षिताऽपरद्वारेण रथे निवेश्य स्वयं चारुह्योज्जयिनीमार्गं प्रति चलिता। स्थाने स्थानेऽन्यान्यर- ोहणप्रयत्नेन स्तोकैरेव दिवसैः उज्जयिनी प्राप्ता। तदा तया मूर्च्छितस्याऽभयस्य हस्तादिकं बद्धा ाग्रे ढौकित.। तावता तस्या मदिराया मूर्च्छाऽप्युत्तीर्णा। आलस्यं त्यक्त्वाऽभय उत्थितः सन् तस्ततः पश्यति, विचारयति च–'किमिदम् अदृष्टपूर्वं स्थानम्?, केनानीतोऽहम्'?। इति ऊहाऽपोह- ाति यावता तावता प्रद्योतेनोक्तम्–'भो अभय! शृणु त्वं मदुक्तम्, यद् नीतिज्ञोऽपि, अनेकशास्त्र- ुशलोऽपि, वाक्पटुरपि, परोपदेशकुशलोऽपि, द्वासप्ततिकलापठनेऽपि शुक ओतुना गृह्यते भक्ष्यते च द्वत् त्वमपि बहुविज्ञानविदुरोऽपि, देश-देशान्तरे बुद्ध्याऽनन्यसदृशत्वं प्रख्यापयन्नपि, सर्वसमयोत्पन्न- तिरपि मार्जारीकल्पया पण्याङ्गनया गृहीतोऽसि!। अतो धिक् ते बुद्धिचातुर्यम्। तव सर्वसमय-

१ ऊहापोह करोति। २ मार्जारेण।

स्थिता'। क्षणं धर्ममार्गानुयायिनी वार्तां कृत्वा मन्त्री उत्थापितः। ततोऽभ्यङ्ग-स्नानपूर्वकं भोजनाय
उपवेशित'। विविधभक्त्या रसवतीं परिवेषयन्त्या तया धर्ममार्गानुयायिकल्पाऽकल्पवार्ता तथाऽन-
तारिता यथाऽभयस्य दम्भलेशोऽपि मतिपथे नायातः। भोजनान्ते दधिप्रतिरूपिकां चन्द्रहासमदि-
रामपि पायित। भोजनानन्तरं सम्यगासने निवेश्य ताम्बूलादिकं दत्त्वाऽग्रे स्थिता दम्भिनी यावता
शिष्टाचारवार्तां प्रकाशयति तावता तस्या मदिराया बलेन निद्राऽऽगता। मूर्च्छितचैतन्यो जातस्तदा
सा पूर्वरक्षिताऽपरद्वारेण रथे निवेश्य स्वयं चारुह्योज्जयिनीमार्गं प्रति चलिता। स्थाने स्थानेऽन्यान्यर-
थप्ररोहणप्रयत्नेन स्तोकैरेव दिवसैः उज्जयिनी प्राप्ता। तदा तया मूर्च्छितस्याऽभयस्य हस्तादिकं बद्ध्वा
प्रद्योताग्रे ढौकित। तावता तस्या मदिराया मूर्च्छाऽप्युत्तीर्णा। आलस्यं त्यक्त्वाऽभय उत्थित सन्
इतस्तत पश्यति, विचारयति च–'किमिदम् अदृष्टपूर्वं स्थानम्?, केनानीतोऽहम्'?। इति ऊहाऽपोह-
यति यावता तावता प्रद्योतेनोक्तम्–'भो अभय! शृणु त्वं मदुक्तम्, यद् नीतिज्ञोऽपि, अनेकशास्त्र-
कुशलोऽपि, वाक्पटुरपि, परोपदेशकुशलोऽपि, द्वासप्ततिकलापठनेऽपि शुक ओतुना गृह्यते भक्ष्यते च
तद्वत् त्वमपि बहुविज्ञानविदुरोऽपि, देश-देशान्तरे बुद्ध्याऽनन्यसदृशत्वं प्रख्यापयन्नपि, सर्वसमयोत्पन्न-
मतिरपि मार्जारीकल्पया पण्याङ्गनया गृहीतोऽसि!। अतो धिक् ते बुद्धिचातुर्यम्। तव सर्वसमय-

१ ऊहापोह करोति। २ मार्जारेण।

सावधानत्व क गतम् ?, सत्यासत्यपरीक्षकत्वं क गतम्' ? । इति राज्ञोक्त श्रुत्वाऽभयेन मनसि निर्णीतम्–'नूनमनेन धर्मच्छलेन पण्याङ्गनयाऽहमत्र आनायित.' । इति सम्प्रधार्याऽभयोऽब्रवीत्–'राजन् ! धर्मच्छलादय वन्धो मम महिम्नां हानिकर्ता न भवति, प्रत्युत अमून् उद्दीपयति । किञ्च, अस्माक देशे कुले च कोऽपि धर्मच्छलेन नेदृशं करोति । सा च क्षत्रियकुलमर्यादापि नास्ति । अथाऽस्माकं तु वरं जातं यद् अनेन कारणेन मातृष्वसृ-पत्योर्दर्शनं सजातम् । अद्यैव श्रेष्ठतरो दिवस.' । इति वचनचातुर्यात् प्रद्योतोऽपि प्रसक्तिभाग् जात. । यथा कलावान् चन्द्र. शुक्रगृहे स्थित उच्चत्वं प्राप्नोति तथा शत्रुगृहे स्थितोऽप्यभय. स्वकीयकलागुणै. सर्वेषामीहितरूपो जात. । सभायां स्थितोऽभयो विविधशास्त्र-देश-विज्ञानाद्भुतरसगर्भिताऽवसरोचितवार्तया राजानं रञ्जयति, तेन च राज्ञः प्रीतिपात्रमभयोऽजनि, क्षणमपि राजा पार्श्वं न मुञ्चति, नित्यमभयोक्तिश्रवणार्थम् ऊर्ध्वकर्णश्च तिष्ठति ।

इतश्चैकस्मिन् दिवसे राजगृहनगरेऽत्युन्नतमेघघटासदृशो मदेनाऽन्धीकृतान्तःकरण. सेचनकनामा करिवरः श्रेणिकस्य महीपतेर्गजालानत आलानमुन्मूल्य पुरश्रीनूपुराणि गोपुराणि पदे पदे निघ्नन्, सुखश्रियां देहान् गेहान् स्वपदाघातैर्जीर्णभाण्डानीव चूर्णयन्, गृहदेहस्याऽक्षाणि गवाक्षान् शुण्डादण्डघातेन पातयन्, सम्पदां मरट्टानिव अट्टान् चरणैर्घट्टयन्, अयोभारसहस्रस्य शृङ्खलान् कमलानिव

१ महिम्न । २ आलान वन्धस्तम्भ । ३ नगरद्वाराणि ।

स्थिता । क्षणं धर्ममार्गानुयायिनीं वार्तां कृत्वा मन्त्री उत्थापितः । ततोऽभ्यङ्ग-स्नानपूर्वकं भोजनाय उपवेशित. । विविधभक्त्या रसवतीं परिवेषयन्त्या तया धर्ममार्गानुयायिकल्पाऽकल्पवार्ता तथाऽनुतारिता यथाऽभयस्य दम्भलेशोऽपि मतिपथे नायात. । भोजनान्ते दधिप्रतिरूपिकां चन्द्रहासमदिरामपि पायित. । भोजनानन्तरं सभ्यगासने निवेश्य ताम्बूलादिकं दत्त्वाऽग्रे स्थिता दम्भिनी यावता शिष्टाचारवार्तां प्रकाशयति तावता तस्या मदिराया बलेन निद्राऽऽगता । मूर्च्छितचैतन्यो जातस्तदा सा पूर्वरक्षिताऽपरद्वारेण रथे निवेश्य स्वय चारुह्योज्जयिनीमार्गं प्रति चलिता । स्थाने स्थानेऽन्यान्यरथप्ररोहणप्रयत्नेन स्तोकैरेव दिवसै. उज्जयिनी प्राप्ता । तदा तया मूर्च्छितस्याऽभयस्य हस्तादिकं बद्ध्वा प्रद्योताग्रे ढौकित । तावता तस्य मदिराया मूर्च्छाऽप्युत्तीर्णा । आलस्यं त्यक्त्वाऽभय उत्थित सन् इतस्तत पश्यति, विचारयति च–'किमिदम् अदृष्टपूर्वं स्थानम् ?, केनानीतोऽहम्' ?। इति ऊहाऽपोहयति[1] यावता तावता प्रद्योतेनोक्तम्–'भो अभय ! शृणु त्वं मदुक्तम्, यद् नीतिज्ञोऽपि, अनेकशास्त्रकुशलोऽपि, वाक्पटुरपि, परोपदेशकुशलोऽपि, द्वासप्ततिकलापठनेऽपि शुक ओतुना[2] गृह्यते भक्ष्यते च तद्वत् त्वमपि बहुविज्ञानविदुरोऽपि, देश-देशान्तरे बुद्ध्याऽनन्यसदृशत्वं प्रख्यापयन्नपि, सर्वसमयोत्पन्नमतिरपि मार्जारीकल्पया पण्याङ्गनया गृहीतोऽसि ! । अतो धिक् ते बुद्धिचातुर्यम् । तव सर्वसमय-

---

१ ऊहापोह करोति । २ मार्जारेण ।

मागता। धन्येन सा पटहोद्घोषणा गजवशीकरणाङ्गीकारपूर्वकं वारिता। तदा सेवकैः पटहवादनं मुक्त्वा राज्ञोऽग्रे निवेदितम्—'स्वामिन्! एकेन वैदेशिकमहापुरुषेण पटहः स्पृष्टः'। राजापि तत् श्रुत्वा महाश्चर्यपूर्णहृदयस्तत्रागात्। धन्योऽपि यत्र गजो नृखलतां करोति तत्रागतः। बहूनि वस्त्राणि त्यक्त्वा, वज्रकच्छोटकेन कटिं च बद्ध्वा आसन्नो भूत्वा क्षणं शीर्षप्रदेशे, क्षणं पुरतः, क्षणं पार्श्वे, क्षणं पृष्ठप्रदेशे, क्षणं वस्त्रगोलकं कृत्वा हन्ति। गजोऽपि तस्य हननाय धावति, तदा धन्योऽपि लघुलाघवकलां कृत्वा पृष्ठे गत्वा ताडयति, गजं च चक्रवद् भ्रामयति। इत्येवं गजदमनशिक्षाकुशलेन धन्येन गजोऽतीव खेदितः। गजोऽपि इतस्ततः परिभ्रमण-धावनश्रमखेदेन निर्मदो जातः। तदा गजं ग्लानाङ्गं ज्ञात्वा [1]प्लवङ्गवद् उत्प्लुत्य गजपृष्ठे चाऽऽरुरोह। पादेन मर्मणि आहत्य अङ्कुशेन च सरलीकृत्य अनाकुलः सन् आलानस्तम्भं नीत्वा बबन्ध। मगधाधिपोऽपि तत्कलां दृष्ट्वाऽतिरञ्जितहृदयो जातः। धन्यं बहु स्तुत्वा, बहुमानपूर्वकं मनोरमं महोत्सवं कृत्वा तस्मै सुतां सोमश्रियं ददौ, सहस्रं च ग्रामान्। अन्यान्यपि सुवर्ण-मणि-मुक्तादीनि करमोचने दत्त्वा स्ववचननिर्वाहं करोति स्म। अथ शुष्कवनपल्लवनाद् उद्गता धन्यस्य कीर्तिलता हस्तिभयनिवारणात् समस्तनगरगृहमण्डपे विस्तारं प्रासा, यथा भूभृद्धूर्नदी [2]नवाऽम्बुवर्षणाद् वर्धते।

---

१ वानरवत्। २ पर्वतोद्भूता।

त्रोटयन्, मनोरमान् क्रीडारामान् मोटयन्, सुभिक्षपर्वतकूटान् धान्यमूटान् सलीलया बालक- कन्दुकानिव इतस्ततो व्योम्नि उछालयन्, आबालगोपालं रोपाद् यम इव मृतिं प्रापयन्, ईदृग् क्रूराकारभीषण समस्तपुरप्रलयकालनीभ पुरि भ्रमणं चक्रे। अथ तत्र राजाज्ञया नृभिरुपायकुशल- मन्त्रि-सुभटादिभिस्तन्निग्रहार्थं कृता उपाया राजयक्ष्मा[1]ऽऽमयेऽखिला वैद्यकृतप्रतिकारा इव निफलता- मगु। तदा धीधनोऽपि श्रेणिकभूपति समस्तबुद्धिसम्पदां निधानम् अवन्तीस्थं स्व प्रधानम् अभयं स्मृत्वाऽतिदूनश्चिन्तयति स्म–'नूनमस्मिन् समये यदि अभयो भवेत् तदाऽमु करिणं क्षणेन वशमान- येत्। अतो लोकोक्ति सफला दृश्यते 'एकेन विना जगत् शून्यमिवाभाति'। एव विचारमूढा राजा- दयो यावत् स्थिता सन्ति तावता केनाप्युक्तम्–'महाराज! बहुरत्ना वसुन्धराऽस्ति, अत पटहोद्घो- षणा कार्यते तदा कोऽपि गुणिनामग्रणी कार्यं करिष्यति'। राज्ञा च एतदनुमतम्, पटहश्चेदृशो वादित.–"भो भो लोका.! श्रूयता राजादेश., यः कोऽपि रङ्कोऽपि प्रकोपिन करिवर योगी अ- ध्यात्म मन इव आलानस्तम्भमानयेत् तस्मै वक्त्रजितविधुश्रियं[2] सोमश्रियं स्वसुतां ददाति, पुन लक्ष्मीलताऽऽरामान् सहस्रसङ्ख्याकान् ग्रामाश्च। अतो य. कोऽपि कलावान् भवेत्, स प्रकटीभूय गजम् आलानस्तम्भे नयतु"। इत्येवं सकले पुरे राज्ञा पटहोद्घोषणा कारिता। क्रमेण धन्यगृहाऽभ्यर्ण-

१ क्षयरोगे। २ मुखनिर्जितचन्द्रशोभाम्।

मागता । धन्येन सा पटहोद्घोषणा गजवशीकरणाङ्गीकारपूर्वकं वारिता । तदा सेवकै पटहवादन मुक्त्वा राज्ञोऽग्रे निवेदितम्—'स्वामिन् ! एकेन वैदेशिकमहापुरुषेण पटह स्पृष्ट'। राजापि तत् श्रुत्वा महाश्चर्यपूर्णहृदयस्तत्रागात् । धन्योऽपि यत्र गजो नृखलतां करोति तत्रागत । वहूनि वस्त्राणि त्यक्त्वा, वज्रकच्छोटकेन कटि च वद्धा आसन्नो भूत्वा क्षण शीर्षप्रदेशे, क्षणं पुरतः, क्षण पार्श्वे, क्षणं पृष्ठप्रदेशे, क्षण वस्त्रगोलकं कृत्वा हन्ति। गजोऽपि तस्य हननाय धावति, तदा धन्योऽपि लघुलाघवकला कृत्वा पृष्ठे गत्वा ताडयति, गजं च चक्रवद् भ्रामयति । इत्येव गजदमनशिक्षाकुशलेन धन्येन गजोऽतीव खेदित. । गजोऽपि इतस्तत परिभ्रमण-धावनश्रमखेदेन निर्मदो जातः । तदा गजं ग्लानाङ्गं ज्ञात्वा [1]प्लवङ्गवद् उत्प्लुत्य गजपृष्ठे चाऽऽरुरोह । पादेन मर्मणि आहत्य अङ्कुशेन च सरलीकृत्य अनाकुल. सन् आलानस्तम्भं नीत्वा ववन्ध । मगधाधिपोऽपि तत्कलां दृष्ट्वाऽतिरञ्जितहृदयो जात. । धन्यं वहु स्तुत्वा, वहुमानपूर्वकं मनोरमं महोत्सवं कृत्वा तस्मै सुता सोमश्रियं ददौ, सहस्रं च ग्रामान् । अन्यान्यपि सुवर्ण-मणि-मुक्तादीनि करमोचने दत्त्वा स्ववचननिर्वाहं करोति स्म । अथ शुष्कवनपल्लवनाद् उद्गता धन्यस्य कीर्तिलता हस्तिभयनिवारणात् समस्तनगरगृहमण्डपे विस्तार प्रासा, यथा भूभृद्[2]र्नदी नवाऽम्बुवर्षणाद् वर्धते ।

---

१ वानरवत् । २ पर्वतोद्भूता ।

त्रोटयन्, मनोरमान् क्रीडारामान् मोटयन्, सुभिक्षपर्वतकूटान् धान्यमूटान् सलीलया वालकः कन्दुकानिव इतस्ततो व्योम्नि उल्लालयन्, आवालगोपालं रोपाद् यम इव मूर्ति प्रापयन्, ईदृग्क्रूराकारभीषण समस्तपुरप्रलयकालनीभः पुरि भ्रमण चक्रे। अथ तत्र राजाज्ञया नहुभिरुपायकुशलमन्त्रि-सुभटादिभिस्तन्निग्रहार्थं कृता उपाया राजयक्ष्माऽऽमयेऽखिला वैद्यकृतप्रतिकारा इव निष्फलतामगु। तदा धीधनोऽपि श्रेणिकभूपति. समस्तबुद्धिसम्पदां निधानम् अवन्तीस्थं स प्रधानम् अभय स्मृत्वाऽतिदूनश्चिन्तयति स–'नूनमस्मिन् समये यदि अभयो भवेत् तदाऽमु करिणं क्षणेन वशमानयेत्। अतो लोकोक्ति. सफला दृश्यते 'एकेन विना जगत् शून्यमिवाभाति'। एवं विचारमूढा राजादयो यावत् स्थिता. सन्ति तावता केनाप्युक्तम्–'महाराज! बहुरत्ना वसुन्धराऽस्ति, अत पटहोद्घोषणा कार्यते तदा कोऽपि गुणिनामग्रणी कार्यं करिष्यति'। राज्ञा च एतदनुमतम्, पटहश्चेदृशो वादित –"भो भो लोका.! श्रूयता राजादेश, यः कोऽपि रङ्कोऽपि प्रकोपिन करिवरं योगी अध्यात्म मन इव आलानस्तम्भमानयेत् तस्मै वक्त्रजितविधुश्रियं सोमश्रियं स्वसुतां ददाति, पुन लक्ष्मीलताऽऽरामान् सहस्रसङ्ख्याकान् ग्रामाश्च। अतो य कोऽपि कलावान् भवेत्, स प्रकटीभूय गजम् आलानस्तम्भे नयतु"। इत्येवं सकले पुरे राज्ञा पटहोद्घोषणा कारिता। क्रमेण धन्यगृहाऽभ्यर्ण-

१ क्षयरोगे। २ मुखनिर्जितचन्द्रशोभाम्।

पटहवादन मागता । धन्येन सा पटहोद्घोषणा गजवशीकरणाङ्गीकारपूर्वकं वारिता । तदा सेवकै पटह स्पृष्ट'। राजापि तत् मुक्त्वा राज्ञोऽग्रे निवेदितम्—'स्वामिन् ! एकेन वैदेशिकमहापुरुषेण त्रागत. । बहूनि वस्त्राणि श्रुत्वा महाश्चर्यपूर्णहृदयस्तत्रागात् । धन्योऽपि यत्र गजो नृखलतां करोति तत्रागत. । बहूनि वस्त्राणि त्यक्त्वा, वज्रकच्छोटकेन कटिं च बद्धा आसन्नो भूत्वा क्षण शीर्षप्रदेशे, क्षणं पुरत', क्षणं पार्श्वे, क्षणं पृष्ठप्रदेशे, क्षण वस्त्रगोलक कृत्वा हन्ति। गजोऽपि तस्य हननाय धावति, तदा धन्योऽपि लघुलाघवकला कृत्वा पृष्ठे गत्वा ताडयति, गजं च चक्रवद् भ्रामयति । इत्येव गजदमनशिक्षाकुशलेन धन्येन गजोऽतीव खेदित. । गजोऽपि इतस्तत' परिभ्रमण-धावनश्रमखेदेन निर्मदो जात' । तदा गजं ग्लानाङ्गं ज्ञात्वा [1]प्लवङ्गवद् उत्प्लुत्य गजपृष्ठे चाऽऽरुरोह । पादेन मर्मणि आहत्य अङ्कुशेन च सरलीकृत्य अनाकुलः सन् आलानस्तम्भं नीत्वा ववन्ध । मगधाधिपोऽपि तत्कलां दृष्ट्वाऽतिरञ्जितहृदयो जात. । धन्यं वहु स्तुत्वा, वहुमानपूर्वकं मनोरमं महोत्सवं कृत्वा तस्मै सुतां सोमश्रियं ददौ, सहस्र च ग्रामान् । अन्यान्यपि सुवर्ण-मणि-मुक्तादीनि करमोचने दत्त्वा स्ववचननिर्वाहं करोति स्म । अथ शुष्कवनपल्लवनाद् उद्गता धन्यस्य कीर्तिलता हस्तिभयनिवारणात् समस्तनगरगृहमण्डपे विस्तार प्राप्ता, यथा [2]भूभृद्भूर्नदी नवाऽम्बुवर्षणाद् वर्धते ।

---

१ वानरवत् । २ पर्वतोद्भूता ।

त्रोटयन्, मनोरमान् क्रीडारामान् मोटयन्, सुभिक्षपर्वतकूटान् धान्यमूटान् सलीलया बालकः कन्दुकानिव इतस्ततो व्योम्नि उल्लालयन्, आबालगोपालं रोषाद् यम इव मूर्तिं प्रापयन्, ईदृक्-क्रूराकारभीषण समस्तपुरप्रलयकालनीभ पुरि भ्रमणं चक्रे। अथ तत्र राजाज्ञया बहुभिरुपायकुशलमन्त्रिसुभटादिभिस्तन्निग्रहार्थं कृता उपाया राजयक्ष्माऽऽमयेऽखिला वैद्यकृतप्रतिकारा इव निष्फलतामगुः। तदा धीधनोऽपि श्रेणिकभूपतिः समस्तबुद्धिसम्पदां निधानम् अवन्तीस्थं स्व प्रधानम् अभयं स्मृत्वाऽतिदूनश्चिन्तयति स्म–'नूनमस्मिन् समये यदि अभयो भवेत् तदाऽमु करिणं क्षणेन वशमानयेत्। अतो लोकोक्ति सफला दृश्यते 'एकेन विना जगत् शून्यमिवाभाति'। एवं विचारमूढा राजादयो यावत् स्थिता सन्ति तावता केनाप्युक्तम्–'महाराज! बहुरत्ना वसुन्धराऽस्ति, अत पटहोद्घोषणा कार्यते तदा कोऽपि गुणिनामग्रणीः कार्यं करिष्यति'। राज्ञा च एतदनुमतम्, पटहश्चेदृशो वादित.–"भो भो लोका! श्रूयतां राजादेश., य. कोऽपि रङ्कोऽपि प्रकोपिनं करिवरं योगी अध्यात्मं मन इव आलानस्तम्भमानयेत् तस्मै वक्त्रजितविधुश्रियं सोमश्रियं स्वसुतां ददाति, पुन लक्ष्मीलताऽऽरामान् सहस्रसङ्ख्याकान् ग्रामांश्च। अतो य कोऽपि कलावान् भवेत्, स प्रकटीभूय गजम् आलानस्तम्भे नयतु"। इत्येव सकले पुरे राज्ञा पटहोद्घोषणा कारिता। क्रमेण धन्यगृहाऽभ्यर्ण-

१ क्षयरोगे। २ मुखनिर्जितचन्द्रशोभाम्।

मागता । धन्येन सा पटहोद्घोषणा गजवशीकरणाङ्गीकारपूर्वक वारिता । तदा सेवकै पटहवादनं मुक्त्वा राज्ञोऽग्रे निवेदितम्—'स्वामिन् ! एकेन वैदेशिकमहापुरुषेण पटह स्पृष्ट'। राजापि तत् श्रुत्वा महाश्चर्यपूर्णहृदयस्तत्रागात् । धन्योऽपि यत्र गजो नृखलता करोति तत्रागत. । वहूनि वस्त्राणि त्यक्त्वा, वज्रकच्छोटकेन कटि च वद्ध्वा आसन्नो भूत्वा क्षण शीर्षप्रदेशे, क्षण पुरतः, क्षणं पार्श्वे, क्षणं पृष्ठप्रदेशे, क्षण वस्त्रगोलकं कृत्वा हन्ति। गजोऽपि तस्य हननाय धावति, तदा धन्योऽपि लघुलाघवकला कृत्वा पृष्ठे गत्वा ताडयति, गजं च चक्रवद् भ्रामयति । इत्येव गजदमनशिक्षाकुशलेन धन्येन गजोऽतीव खेदित. । गजोऽपि इतस्तत' परिभ्रमण-धावनश्रमखेदेन निर्मदो जात. । तदा गज ग्लानाङ्ग ज्ञात्वा [1]प्लवङ्गवद् उत्प्लुत्य गजपृष्ठे चाऽऽरुरोह । पादेन मर्मणि आहत्य अङ्कुशेन च सरलीकृत्य अनाकुलः सन् आलानस्तम्भं नीत्वा ववन्ध । मगधाधिपोऽपि तत्कलां दृष्ट्वाऽतिरञ्जितहृदयो जातः । धन्य वहु स्तुत्वा, वहुमानपूर्वक मनोरमं महोत्सवं कृत्वा तस्मै सुतां सोमश्रियं ददौ, सहस्र च ग्रामान् । अन्यान्यपि सुवर्ण-मणि-मुक्तादीनि करमोचने दत्त्वा स्ववचननिर्वाह करोति स्म । अथ शुष्कवनपल्लवनाद् उद्गता धन्यस्य कीर्तिलता हस्तिभयनिवारणात् समस्तनगरगृहमण्डपे विस्तार प्राप्ता, यथा [2]भूभृद्भूनदी नवाऽम्बुवर्षणाद् वर्धते ।

१ वानरवत् । २ पर्वतोद्भूता ।

त्रोटयन्, मनोरमान् क्रीडारामान् मोटयन्, सुभिक्षपर्वतकूटान् धान्यमूटान् सलीलया बालक कन्दुकानिव इतस्ततो व्योम्नि उल्लालयन्, आबालगोपालं रोपाद् यम इव मृतिं प्रापयन्, ईदृश क्रूराकारभीषण समस्तपुरप्रलयकालनीभ पुरि भ्रमणं चक्रे। अथ तत्र राजाज्ञया बहुभिरुपायकुशल-मन्त्रि-सुभटादिभिस्तन्निग्रहार्थं कृता उपाया राजयक्ष्माऽऽमये[1]ऽखिला वैद्यकृतप्रतिकारा इव निष्फलता-मगु। तदा धीधनोऽपि श्रेणिकभूपतिः समस्तबुद्धिसम्पदा निधानम् अवन्तीस्थं स्व प्रधानम् अभयं स्मृत्वाऽतिदूनश्चिन्तयति स्म–'नूनमस्मिन् समये यदि अभयो भवेत् तदाऽमु करिणं क्षणेन वशमानयेत्। अतो लोकोक्तिः सफला दृश्यते 'एकेन विना जगत् शून्यमिवाभाति'। एव विचारमूढा राजादयो यावत् स्थिता॰ सन्ति तावता केनाप्युक्तम्–'महाराज! बहुरत्ना वसुन्धराऽस्ति, अत पटहोद्घोषणा कार्यते तदा कोऽपि गुणिनामग्रणीः कार्यं करिष्यति'। राज्ञा च एतदनुमतम्, पटहश्चेदृशो वादितः–"भो भो लोका॰! श्रूयतां राजादेशः, य कोऽपि रङ्कोऽपि प्रकोपिनं करिवरं योगी अध्यात्म मन इव आलानस्तम्भमानयेत् तस्मै वक्त्रजितविधुश्रियं[2] सोमश्रियं स्वसुतां ददाति, पुन लक्ष्मीलताऽऽरामान् सहस्रसङ्ख्याकान् ग्रामाश्च। अतो य॰ कोऽपि कलावान् भवेत्, स प्रकटीभूय गजम् आलानस्तम्भे नयतु"। इत्येवं सकले पुरे राज्ञा पटहोद्घोषणा कारिता। क्रमेण धन्यगृहाऽभ्यर्ण-

१ क्षयरोगे। २ मुखनिर्जितचन्द्रशोभाम्।

॥ भावदानमाहात्म्यम्, शालिभद्रस्य च जन्म ॥

इतश्च, अत्रैव मगधदेशे धन-धान्य-समृद्धिमान् इन्द्रियग्रामशर्मदः[1] शालिग्रामनामा ग्रामोऽभूत्। तत्र कापिलीयप्रणीतिवत्[2] प्रकृतिसरला सत्कार्यकारिणी काऽपि एका धन्याऽभिधा स्थविराऽभवत्। तस्या रौद्रदारिद्र्यसङ्गम सङ्गम इति नाम्ना तनयः प्राञ्जलप्रकृतिरभूत्। वृद्धा[4] लोकानां गृहकार्याणि खण्डन-पेषणादीनि करोति, पुत्रस्तु तेषां गोरूपाणि[6] चारयति, एवं कृत्वा कथमपि निर्वाहं कुरुत। अथान्यदा कस्मिंश्चित् पर्वमहद्दिवसे गोरूपाणि गृहीत्वा सङ्गमो वने चारयितुं लग्नस्तदा तत्राऽन्ये डिम्भा आगता परस्परं वार्तां कर्तुं प्रवृत्ताः। एकेन बालकेन अन्यस्य प्रोक्तम्–'किं त्वयाऽद्य भक्षितम् ?'। तेनोक्तम्–'क्षैरेयी'। अन्येनापि कथितम्–'मयाऽपि क्षैरेयी। अद्य पर्वदिवसे केवला क्षैरेयी एव भोक्तव्या भवति, नाऽन्यत्'। तदा सङ्गमाय पृष्टम्–'किं त्वया भक्षितम् ?'। तेनोक्तम्–'कुकस-ढौकलकादि यत्किञ्चित्'। इति श्रुत्वा निन्दितुं लग्नाः–'अहो! अद्य पर्वदिवसे ईदृशं रसविरसं कथं खाद्यते ?, अद्य तु पायसमेव केवलं भुज्यते'। ततो डिम्भाना वार्तां श्रुत्वा सङ्गमो गृहमागत्य स्थविरां प्रणम्येति ययाचे–'हे मातः! हितकारिणि! मह्यं सघृत-खण्डं पायसम् अद्यैव देहि'। तत स्वसु

---

१ इन्द्रियवृन्दसुखद । २ साङ्ख्यमताऽध्यक्षकपिलमुनिकृतप्ररूपणावत्। ३ साङ्ख्यशास्त्रप्रसिद्धा 'महान्' इत्यपराभिधाना प्रकृति, स्वभावश्च। ४ वृद्धा। ५ नम्रप्रकृति। ६ गोवत्सान्।

तस्य वचन श्रुत्वा भृशं रोदिति स्म–'यद् एकस्यापि स्वपुत्रस्य पायसमात्रमनोरथमपि अहं नि स्वा पूरयितुम् असमर्था, अतो मम जन्म जीवितं च धिक्' । मातर रुदती दृष्ट्वा बालोऽपि गाढं रोदितुं प्रवृत्तः । अथ तयो रोदनं श्रुत्वा दयालव· प्रातिवेश्मिक्य एकतो मिलित्वा स्थविरां प्रति रोदनकारण पप्रच्छु । ततो रुदती स्थविरा इत्यवक्–"हे पुण्यवत्यो भगिन्य·! एप मम पुत्र· कदापि खादनपानादिमनोरथ न करोति । यादृशम् अहं ददामि तादृशमेव भुङ्क्ते, न कदापि हठ करोति । अद्य तु कस्यादि गृहे डिम्भान् क्षैरेयीभोजन कुर्वतो दृष्ट्वा मां प्रति पायसभोजनं याचते। अहं तु निःस्वा, विना द्रव्य क्षैरेयी कुतो भवति? । अतो रोदनं करोमि"।इति तस्या दीनवचनानि श्रुत्वा एकया प्रातिवेश्मिक्या उक्तम्–'दुग्धं तु अहं ददामि'। तदाऽन्ययाऽप्युक्तम्–'तण्डुलान् अहं ददामि'। तृतीयया कथितम्–'घृतम् अहं ददामि'। चतुर्थ्याऽप्युक्तम्–'अत्युज्ज्वलां खण्डाम् अहं ददामि'। एवं चतसृभि· प्रातिवेश्मिकीभिः स्वस्वोक्तमानीय दत्तम्। तदा स्थविरा सहर्षम् अस्मै पुत्राय क्षैरेयी कर्तुं लग्ना, बालस्तु भोजनाशाऽवलम्बेन प्रसन्नचित्तो भूत्वा गृहाङ्गणे क्रीडति । स्थविरया च शीघ्रं क्षैरेयी निर्मिता, कारणानां पुष्टयोगे कार्यं भवत्येव । अथ पुत्रमाहूय भोजनाय निवेशितस्थाले घृत-खण्डादियुतं पायसम् आपूर्य पुत्राय दत्त्वा स्वय तु दृग्दोषशङ्कया अन्यत्राऽगात्, यस्माद् जननीमन· प्रतिक्षणम् अनिष्टशङ्कया बिभेति । बालस्तु पायसभृत स्थालम् अत्युष्णं ज्ञात्वा शीतलीकरणाय हस्तादिना वातादि करोति,

॥ भावदानमाहात्म्यम्, शालिभद्रस्य च जन्म ॥

इतश्च, अत्रैव मगधदेशे धन-धान्य-समृद्धिमान् इन्द्रियग्रामशर्मदः[1] शालिग्रामनामा ग्रामोऽभूत्। तत्र कापिलीयप्रणीतिवत्[2] प्रकृतिसरला[3] सत्कार्यकारिणी काऽपि एका धन्याऽभिधा स्थविरा[4]ऽभवत्। तस्या रौद्रदारिद्र्यसङ्गमः सङ्गम इति नाम्ना तनयः प्राञ्जलप्रकृतिरभूत्[5]। वृद्धा लोकानां गृहकार्याणि खण्डन-पेषणादीनि करोति, पुत्रस्तु तेषां गोरूपाणि[6] चारयति, एवं कृत्वा कथमपि निर्वाहं कुरुत। अथान्यदा कस्मिंश्चित् पर्वमहदिवसे गोरूपाणि गृहीत्वा सङ्गमो वने चारयितुं लग्नस्तदा तत्राऽन्ये डिम्भा आगताः परस्परं वार्तां कर्तुं प्रवृत्ताः। एकेन बालकेन अन्यस्य प्रोक्तम्–'किं त्वयाऽद्य भक्षितम् ?'। तेनोक्तम्–'क्षैरेयी'। अन्येनापि कथितम्–'मयाऽपि क्षैरेयी। अद्य पर्वदिवसे केवला क्षैरेयी एव भोक्तव्या भवति, नाऽन्यत्'। तदा सङ्गमाय पृष्टम्–'किं त्वया भक्षितम् ?'। तेनोक्तम्–'कूकस-ढौकलकादि यत्किञ्चित्'। इति श्रुत्वा निन्दितुं लग्ना –'अहो! अद्य पर्वदिवसे ईदृशं रसविरसं कथं खाद्यते ?, अद्य तु पायसमेव केवलं भुज्यते'। ततो डिम्भानां वार्तां श्रुत्वा सङ्गमो गृहमागत्य स्थविरां प्रणम्येति ययाचे–'हे मातः! हितकारिणि! मह्यं सघृत-खण्डं पायसम् अद्यैव देहि'। तत स्वसु

---

१ इन्द्रियवृन्दसुखदः। २ साङ्ख्यमताऽध्यक्षकपिलमुनिकृतप्ररूपणावत्। ३ साङ्ख्यशास्त्रप्रसिद्धा 'महान्' इत्यपराभिधाना प्रकृतिः, स्वभावश्च। ४ वृद्धा। ५ नम्रप्रकृतिः। ६ गोवत्सान्।

तस्य वचन श्रुत्वा भृशं रोदिति स्म–'यद् एकस्यापि स्वपुत्रस्य पायसमात्रमनोरथमपि अह नि स्वा पूरयितुम् असमर्था, अतो मम जन्म जीवित च धिक्' । मातरं रुदती दृष्ट्वा बालोऽपि गाढ रोदितुं प्रवृत्तः । अथ तयो रोदनं श्रुत्वा दयालव' प्रातिवेश्मिक्य एकतो मिलित्वा स्थविरां प्रति रोदनकारण पप्रच्छु । ततो रुदती स्थविरा इत्यवक्–"हे पुण्यवत्यो भगिन्य' ! एप मम पुत्र कदापि खादनपानादिमनोरथ न करोति । यादृशम् अहं ददामि तादृशमेव भुङ्क्ते, न कदापि हठं करोति । अद्य तु कस्यादि गृहे डिम्भान् क्षैरेयीभोजनं कुर्वतो दृष्ट्वा मां प्रति पायसभोजनं याचते। अहं तु निःस्वा, विना द्रव्यं क्षैरेयी कुतो भवति? । अतो रोदनं करोमि" । इति तस्या दीनवचनानि श्रुत्वा एकया प्रातिवेश्मिकया उक्तम्–'दुग्धं तु अहं ददामि' । तदाऽन्ययाऽप्युक्तम्–'तण्डुलान् अहं ददामि' । तृतीयया कथितम्–'घृतम् अहं ददामि' । चतुर्थ्याऽप्युक्तम्–'अत्युज्वलां खण्डाम् अहं ददामि' । एवं चतसृभि· प्रातिवेश्मिकीभि· स्वस्वोक्तमानीय दत्तम्। तदा स्थविरा सहर्षम् असै पुत्राय क्षैरेयी कर्तुं लग्ना, बालस्तु भोजनाशाऽवलम्बेन प्रसन्नचित्तो भूत्वा गृहाङ्गणे क्रीडति । स्थविरया च शीघ्रं क्षैरेयी निर्मिता, कारणाना पुण्ययोगे कार्यं भवत्येव । अथ पुत्रमाहूय भोजनाय निवेशितस्थाले घृत-खण्डादियुतं पायसम् आपूर्य पुत्राय दत्त्वा स्वय तु दृग्दोपशङ्कया अन्यत्राऽगात्, यस्माद् जननीमनः प्रतिक्षणम् अनिष्टशङ्कया विभेति । बालस्तु पायसभृत स्थालम् अत्युष्णं ज्ञात्वा शीतलीकरणाय हस्तादिना वातादि करोति,

॥ भावदानमाहात्म्यम्, शालिभद्रस्य च जन्म ॥

इतश्च, अत्रैव मगधदेशे धन-धान्य-समृद्धिमान् इन्द्रियग्रामशर्मद[1] शालिग्रामनामा ग्रामोऽभूत्। तत्र कापिलीयप्रणीतिवत्[2] प्रकृतिसरला[3] सत्कार्यकारिणी काऽपि एका धन्याऽभिधा स्थविराऽभवत्। तस्या रौद्रदारिद्र्यसङ्गम. सङ्गम इति नाम्ना तनय. प्राञ्जलप्रकृतिरभूत्। वृद्धा[4] लोकानां गृहकार्याणि खण्डन-पेषणादीनि करोति, पुत्रस्तु तेषां गोरूपाणि[6] चारयति, एवं कृत्वा कथमपि निर्वाहं कुरुत। अथान्यदा कस्मिंश्चित् पर्वमहदिवसे गोरूपाणि गृहीत्वा सङ्गमो वने चारयितुं लग्नस्तदा तत्राऽन्ये डिम्भा आगता परस्परं वार्तां कर्तुं प्रवृत्ता.। एकेन बालकेन अन्यस्य प्रोक्तम्—'किं त्वयाऽद्य भक्षितम् ?'। तेनोक्तम्—'क्षैरेयी'। अन्येनापि कथितम्—'मयाऽपि क्षैरेयी। अद्य पर्वदिवसे केवला क्षैरेयी एव भोक्तव्या भवति, नाऽन्यत्'। तदा सङ्गमाय पृष्टम्—'किं त्वया भक्षितम् ?'। तेनोक्तम्—'कूरस-ढौकलकादि यत्किञ्चित्'। इति श्रुत्वा निन्दितुं लग्ना.—'अहो! अद्य पर्वदिवसे ईदृश रसविरस कथं खाद्यते ?, अद्य तु पायसमेव केवलं भुज्यते'। ततो डिम्भाना वार्तां श्रुत्वा सङ्गमो गृहमागत्य स्थविरां प्रणम्येति ययाचे—'हे मातः! हितकारिणि! मह्यं सघृत-खण्डं पायसम् अद्यैव देहि'। तत खलु

---

१ इन्द्रयवृन्दसुखद। २ साङ्ख्यमताऽध्यक्षकपिलमुनिकृतप्ररूपणावत्। ३ साङ्ख्यशास्त्रप्रसिद्धा 'महान्' इत्यपराभिधाना प्रकृति, स्वभावश्च। ४ वृद्धा। ५ नम्रप्रकृति। ६ गोवत्सान्।

मृत । मृत्वा च मगधाऽधिपराजधान्यां राजगृहे नगरे दानपुण्यमहिम्ना समस्तमहेभ्यवारस्य अनक-
कोटिद्रव्याधिपतेर्गोभद्रश्रेष्ठिनो भार्याया भद्राया कुक्षौ पुत्रत्वेन उत्पन्न । स्वप्ने जनन्या फलित शालि-
क्षेत्र दृष्टम्, श्रेष्ठिने निवेदितम् । श्रेष्ठिनाप्युक्तम्–"अत्युत्तम स्वप्नमिदम् । अस्यानुभावतस्तव कुलाव-
तसतुल्य पुत्रो भविष्यति, तदा च 'शालिभद्र' इति नाम करिष्यामि"। इति श्रेष्ठिवच श्रुत्वा भद्रा
सहर्ष गर्भ पालयति । सम्पूर्णे च दिवसे सूर्यवद् भासुर पुत्रम् अजीजनत् । ततो गोभद्रश्रेष्ठी द्वादश
दिवसानि महोत्सव कृत्वा, स्वजनकुटुम्बादिक भोजयित्वा परिधाप्य च, समस्तस्वजन-ज्ञातिसमक्षं
'शालिभद्र' इति नाम चकार । तत पञ्चभिर्धात्रीभिर्लाल्यमानो ववृधे । क्रमेण यथावसरे स्वकुलो-
चितकलाऽपि अधीता । क्रमाद् युवतिजनमनोहारि यौवन प्राप्त. । पित्रा द्वात्रिंशतं कन्या. परिणा-
यित । तत पूर्वदत्तसम्यग्दानफलविपाकोदयेन नित्य सुखलीलया यथेच्छं विलसति स्म ।
अथ अस्मिन्नवसरे राजगृहनगरे ये शठ-विट-कुटिलबुद्धि-दाम्भिक-धूर्तास्ते समस्तबुद्धिनिलयम् अभयं
शान्तरगत ज्ञात्वा नागरजनानां प्रतारणाय उद्यता जाता । तत्रैकोऽक्ष्णा काणो धूर्तोऽवसरं ज्ञात्वा
म्यग्व्यवहारिवेष धृत्वा मूर्तिमान् दम्भ इव गोभद्रश्रेष्ठिगृह गत्वा नत्वा च सविनय धनैर्धनदसदृ
भद्रश्रेष्ठिन प्राह–'भो गोभद्रश्रेष्ठिन् ! भवतां स्मृतिपथेऽस्ति नवा ?'। श्रेष्ठिनोक्तम्–'किं तत् ?'।
र्तेनोक्तम्–"पूर्वम् आवयोश्चम्पाया गमनमभूत्। तत्र चम्पायां बहवो व्यापारिणः समागता आसन्,

तावता तस्य सङ्गमस्य गृहाङ्गणेऽगण्यपुण्यनिधि मासक्षपणपारणक एको मुनिर्भिक्षा गाम्यन् वाऽकल्प भाग्योदयेनाकर्पित इवागमत्। अथ स वालकस्त मुनिम् आगच्छन्त दृष्ट्वा, मुनिं गृहे नीत्वा, निरेक-च्छेकचेतसा गोपालेनापि वालेन पायसस्थालमुत्पाट्य अत्युत्कृष्टभावतोऽस्खलितं मुनये ददे। दत्त्वा च मुनि प्रणम्य ससाष्टौ पदानि अनुगम्य पुन पुन प्रणामं कृत्वा गृहमागत्य रिक्तस्थालं गृहीत्वा अङ्गुल्या तलग्न पायसलवं लिहति। मनसि च परिभावयति–'अहो! मम महान् भाग्योदय, यद् मुनिना मया वराकेण दत्त दानं गृहीतम्। यतोऽहं महेभ्यगृहे पश्यामि, भिक्षार्थम् आगतेभ्यो मुनिभ्यो महे-भ्या. शतशो विज्ञप्ति कुर्वन्ति, परन्तु मुनय. किञ्चिद् गृह्णन्ति किञ्चिच्च न गृह्णन्त्यपि। मम तु विज्ञ-प्तिमात्रेणागत्य चित्तप्रसत्त्या गृहीतम्। अतोऽह धन्यतम'। इत्यनुमोदयति, तावता क्षणाद् आगतया मात्रा वाल स्थालं लिहन्तं दृष्ट्वा 'अहो! मत्पुत्र एतावतीं क्षुधां नित्य सहमानो दृश्यते' इति विचिन्त्य पुन' क्षैरेयी परिवेपिता। कथितं च–'पुत्र! क्षैरेयीमनोरथः पूर्णो जात ?'। तदा वालेन 'ओम्' इत्युक्तम्। पर दत्तदान नोक्तम्, यतो दानं दत्त्वा प्रकाशयति स फलं गमयति। तत क्षैरेयीं भुक्त्वा उत्थित। रात्रौ पुनः वलिष्ठभोजनाऽजीर्णाद् विसूचिका जाता। महत्या वेदनया पराभूतो वालो विचिन्तयति–'मयाऽस्मिन् भवे किमपि सुकृत कृत नास्ति, परम् अद्यैव मम भाग्योदयेन मुनये दानं दत्तं तदेव सफल भवतु। मम शरण च तस्यैव मुनेरस्तु'। इति स्वकृत सुकृत मुदा मुहुर्मुहुर्ध्यायन्

मृत । मृत्वा च मगधाऽधिपराजधान्यां राजगृहे नगरे दानपुण्यमहिम्ना समस्तमहेभ्यवरिष्ठस्य अनेककोटिद्रव्याधिपतेर्गोभद्रश्रेष्ठिनो भार्याया भद्राया. कुक्षौ पुत्रत्वेन उत्पन्न.। स्वप्ने जनन्या फलित शालिक्षेत्र दृष्टम्, श्रेष्ठिने निवेदितम् । श्रेष्ठिनाप्युक्तम्–"अत्युत्तम स्वप्नमिदम् । अस्यानुभावतस्तव कुलावतसतुल्य पुत्रो भविष्यति, तदा च 'शालिभद्र' इति नाम करिष्यामि"। इति श्रेष्ठिवचः श्रुत्वा भद्रा सहर्ष गर्भं पालयति । सम्पूर्णे च दिवसे सूर्यवद् भासुरं पुत्रम् अजीजनत् । ततो गोभद्रश्रेष्ठी द्वादश दिवसानि महोत्सवं कृत्वा, स्वजनकुटुम्बादिकं भोजयित्वा परिधाप्य च, समस्तस्वजन-ज्ञातिसमक्षं 'शालिभद्र' इति नाम चकार । तत. पञ्चभिर्धात्रीभिर्लाल्यमानो ववृधे । क्रमेण यथावसरे सकुलोचितकलाऽपि अधीता । क्रमाद् युवतिजनमनोहारि यौवनं प्राप्तः । पित्रा द्वात्रिंशतं कन्या. परिणायित । ततः पूर्वदत्तसम्यग्दानफलविपाकोदयेन नित्यं सुखलीलया यथेच्छं विलसति स्म ।

अथ अस्मिन्नवसरे राजगृहनगरे ये शठ-विट-कुटिलबुद्धि-दाम्भिक-धूर्तास्ते समस्तबुद्धिनिलयम् अभयं देशान्तरगतं ज्ञात्वा नागरजनानां प्रतारणाय उद्यता जाताः । तत्रैकोऽक्ष्णा काणो धूर्तोऽवसरं ज्ञात्वा सम्यग्व्यवहारिवेषं धृत्वा मूर्तिमान् दम्भ इव गोभद्रश्रेष्ठिगृहं गत्वा नत्वा च सविनय धनैर्धनदसदृशं गोभद्रश्रेष्ठिनं प्राह–'भो गोभद्रश्रेष्ठिन् ! भवतां स्मृतिपथेऽस्ति नवा ?'। श्रेष्ठिनोक्तम्–'किं तत् ?'। धूर्तेनोक्तम्–"पूर्वम् आवयोश्चम्पाया गमनमभूत्। तत्र चम्पायां बहवो व्यापारिणः समागता आसन्,

तावता तस्य सङ्गमस्य गृहाङ्गणेऽगण्यपुण्यनिधि मासक्षपणपारणक एको मुनिर्भिक्षां गृह्णन् पाल्कन्य भाग्योदयेनाकर्षित इवागमत्। अथ स वालकस्त मुनिम् आगच्छन्त दृष्ट्वा, मुनिं गृहे नीत्वा, विवेक-च्छेकचेतसा गोपालेनापि वालेन पायसस्थालमुत्पाट्य अत्युत्कृष्टभावतोऽस्खलितं मुनये ददे। दत्त्वा च मुनि प्रणम्य सप्ताष्टौ पदानि अनुगम्य पुन पुन प्रणाम कृत्वा गृहमागत्य रिक्तस्थालं गृहीत्वा अनुल्या तल्लग्न पायसलवं लिहति। मनसि च परिभावयति–'अहो! मम महान् भाग्योदय, यद् मुनिना मया वराकेण दत्त दानं गृहीतम्। यतोऽहं महेभ्यगृहे पश्यामि, भिक्षार्थम् आगतेभ्यो मुनिभ्यो महेभ्या॰ शतशो विज्ञप्ति कुर्वन्ति, परन्तु मुनयः किञ्चिद् गृह्णन्ति किञ्चिच न गृह्णन्त्यपि। मम तु निरसिमात्रेणागत्य चित्तप्रसत्त्या गृहीतम्। अतोऽह धन्यतम'। इत्यनुमोदयति, तावता क्षणाद् आगतया मात्रा वाल स्थालं लिहन्तं दृष्ट्वा 'अहो! मत्पुत्र एतावतीं क्षुधां नित्य सहमानो दृश्यते' इति विचिन्त्य पुन क्षैरेयी परिवेषिता। कथितं च–'पुत्र! क्षैरेयीमनोरथ पूर्णो जात?'। तदा वालेन 'ओम्' इत्युक्तम्। पर दत्तदान नोक्तम्, यतो दानं दत्त्वा प्रकाशयति स फल गमयति। तत क्षैरेयीं भुक्त्वा उत्थितः। रात्रौ पुनः वलिष्ठभोजनाऽजीर्णाद् विसूचिका जाता। महत्या वेदनया पराभूतो बालो विचिन्तयति–'मयाऽस्मिन् भवे किमपि सुकृत कृत नास्ति, परम् अद्यैव मम भाग्योदयेन मुनये दान दत्त तदेव सफल भवतु। मम शरण च तस्यैव मुनेरस्तु'। इति स्वकृत सुकृत मुदा मुहुर्मुहुरनुमोदमान

मृत । मृत्वा च मगधाऽधिपराजधान्यां राजगृहे नगरे दानपुण्यमहिम्ना समस्तमहेभ्यवरिष्ठस्य अनेक-कोटिद्रव्याधिपतेर्गोभद्रश्रेष्ठिनो भार्याया भद्राया. कुक्षौ पुत्रत्वेन उत्पन्न । स्वप्ने जनन्या फलितं शालिक्षेत्र दृष्टम्, श्रेष्ठिने निवेदितम् । श्रेष्ठिनाप्युक्तम्–"अत्युत्तमं स्वप्नमिदम् । अस्यानुभावतस्तव कुलावतंसतुल्य पुत्रो भविष्यति, तदा च 'शालिभद्र' इति नाम करिष्यामि"। इति श्रेष्ठिवच. श्रुत्वा भद्रा सहर्षं गर्भं पालयति । सम्पूर्णे च दिवसे सूर्यवद् भासुर पुत्रम् अजीजनत् । ततो गोभद्रश्रेष्ठी द्वादश दिवसानि महोत्सव कृत्वा, स्वजनकुटुम्बादिकं भोजयित्वा परिधाप्य च, समस्तस्वजन-ज्ञातिसमक्षं 'शालिभद्र' इति नाम चकार । तत पञ्चभिर्धात्रीभिर्लाल्यमानो ववृधे । क्रमेण यथावसरे स्वकुलोचितकलाऽपि अधीता । क्रमाद् युवतिजनमनोहारि यौवनं प्राप्तः । पित्रा द्वात्रिंशतं कन्या. परिणायित । ततः पूर्वदत्तसम्यग्दानफलविपाकोदयेन नित्यं सुखलीलया यथेच्छं विलसति स्म ।

अथ अस्मिन्नवसरे राजगृहनगरे ये शठ-विट-कुटिलबुद्धि-दाम्भिक-धूर्तास्ते समस्तबुद्धिनिलयम् अभयं देशान्तरगतं ज्ञात्वा नागरजनानां प्रतारणाय उद्यता जाताः । तत्रैकोऽक्ष्णा काणो धूर्तोऽवसरं ज्ञात्वा सम्यग्व्यवहारिवेषं धृत्वा मूर्तिमान् दम्भ इव गोभद्रश्रेष्ठिगृहं गत्वा नत्वा च सविनय धनैर्धनदसदृशं गोभद्रश्रेष्ठिनं प्राह–'भो गोभद्रश्रेष्ठिन् ! भवतां स्मृतिपथेऽस्ति नवा ?'। श्रेष्ठिनोक्तम्–'किं तत् ?'। धूर्तेनोक्तम्–"पूर्वम् आवयोश्चम्पाया गमनमभूत्। तत्र चम्पायां बहवो व्यापारिणः समागता आसन्,

तावता तस्य सङ्गमस्य गृहाङ्गणेऽगण्यपुण्यनिधि मासक्षपणपारणक एको मुनिर्भिक्षां भ्राम्यन् बालकस्य भाग्योदयेनाकर्षित इवागमत्। अथ स बालकस्त मुनिम् आगच्छन्त दृष्ट्वा, मुनि गृहे नीत्वा, निरेकच्छेकचेतसा गोपालेनापि बालेन पायसस्थालमुत्पाट्य अत्युत्कृष्टभावतोऽस्खलितं मुनये ददे। दत्त्वा च मुनि प्रणम्य ससाष्टौ पदानि अनुगम्य पुन पुन प्रणाम कृत्वा गृहमागत्य रिक्तस्थाल गृहीत्वा अङ्गुल्या तल्लग्न पायसलवं लिहति। मनसि च परिभावयति–'अहो! मम महान् भाग्योदय., यद् मुनिना मया वराकेण दत्त दानं गृहीतम्। यतोऽहं महेभ्यगृहे पश्यामि, भिक्षार्थम् आगतेभ्यो मुनिभ्यो महेभ्या शतशो विज्ञप्ति कुर्वन्ति, परन्तु मुनयः किञ्चिद् गृह्णन्ति किञ्चिच्च न गृह्णन्त्यपि। मम तु विज्ञप्तिमात्रेणागत्य चित्तप्रसत्त्या गृहीतम्। अतोऽहं धन्यतम'। इत्यनुमोदयति, तावता क्षणाद् आगतया मात्रा बाल स्थाल लिहन्तं दृष्ट्वा 'अहो! मत्पुत्र एतावती क्षुधां नित्य सहमानो दृश्यते' इति विचिन्त्य पुन. क्षैरेयी परिवेषिता। कथितं च–'पुत्र! क्षैरेयीमनोरथ. पूर्णो जात' ?'। तदा बालेन 'ओम्' इत्युक्तम्। पर दत्तदान नोक्तम्, यतो दानं दत्त्वा प्रकाशयति स फलं गमयति। तत क्षैरेयीं भुक्त्वा उत्थित। रात्रौ पुनः वलिष्ठभोजनाऽजीर्णाद् विसूचिका जाता। महत्या वेदनया पराभूतो बालो विचिन्तयति–'मयाऽस्मिन् भवे किमपि सुकृतं कृतं नास्ति, परम् अद्यैव मम भाग्योदयेन मुनये दानं दत्तं तदेव सफलं भवतु। मम शरणं च तस्यैव मुनेरस्तु'। इति स्वकृत सुकृतं मुदा मुहुर्मुहुर्ध्यायन्

मृत'। मृत्वा च मगधाऽधिपराजधान्यां राजगृहे नगरे दानपुण्यमहिम्ना समस्तमहेभ्यवरिष्ठस्य अनेककोटिद्रव्याधिपतेर्गोभद्रश्रेष्ठिनो भार्याया भद्रायाः कुक्षौ पुत्रत्वेन उत्पन्न । स्वप्ने जनन्या फलितं शालिक्षेत्र दृष्टम्, श्रेष्ठिने निवेदितम् । श्रेष्ठिनाप्युक्तम्–"अत्युत्तमं स्वप्नमिदम् । अस्यानुभावतस्तव कुलावतंसतुल्य पुत्रो भविष्यति, तदा च 'शालिभद्र' इति नाम करिष्यामि"। इति श्रेष्ठिवचः श्रुत्वा भद्रा सहर्षं गर्भं पालयति । सम्पूर्णे च दिवसे सूर्यवद् भासुरं पुत्रम् अजीजनत् । ततो गोभद्रश्रेष्ठी द्वादश दिवसानि महोत्सवं कृत्वा, स्वजनकुटुम्बादिकं भोजयित्वा परिधाप्य च, समस्तस्वजन-ज्ञातिसमक्षं 'शालिभद्र' इति नाम चकार । तत पञ्चभिर्धात्रीभिर्लाल्यमानो ववृधे । क्रमेण यथावसरे स्वकुलोचितकलाऽपि अधीता । क्रमाद् युवतिजनमनोहारि यौवनं प्राप्तः । पित्रा द्वात्रिंशतं कन्याः परिणायित । तत. पूर्वदत्तसम्यग्दानफलविपाकोदयेन नित्यं सुखलीलया यथेच्छं विलसति स्म ।

अथ अस्मिन्नवसरे राजगृहनगरे ये शठ-विट-कुटिलबुद्धि-दाम्भिक-धूर्तास्ते समस्तबुद्धिनिलयम् अभयं देशान्तरगतं ज्ञात्वा नागरजनानां प्रतारणाय उद्यता जाता' । तत्रैकोऽक्ष्णा काणो धूर्तोऽवसरं ज्ञात्वा सम्यग्व्यवहारिवेप धृत्वा मूर्तिमान् दम्भ इव गोभद्रश्रेष्ठिगृहं गत्वा नत्वा च सविनय धनैर्धनदसदृशं गोभद्रश्रेष्ठिन प्राह–'भो गोभद्रश्रेष्ठिन् ! भवतां स्मृतिपथेऽस्ति नवा ?'। श्रेष्ठिनोक्तम्–'किं तत् ?'। धूर्तेनोक्तम्–"पूर्वम् आवयोश्चम्पाया गमनमभूत्। तत्र चम्पायां वहवो व्यापारिणः समागता आसन्,

तावता तस्य सङ्गमस्य गृहाङ्गणेऽगण्यपुण्यनिधि मासक्षपणपारणक एको मुनिर्भिक्षां भ्राम्यन् नाल्कस्य भाग्योदयेनाकर्षित इवागमत्। अथ स बालकस्त मुनिम् आगच्छन्त दृष्ट्वा, मुनिं गृहे नीत्वा, निरेकच्छेकचेतसा गोपालेनापि बालेन पायसस्थालमुत्पाट्य अत्युत्कृष्टभावतोऽस्खलितं मुनये ददे। दत्त्वा च मुनि प्रणम्य सप्ताष्टौ पदानि अनुगम्य पुन पुन प्रणामं कृत्वा गृहमागत्य रिक्तस्थालं गृहीत्वा अङ्गुल्या तल्लग्न पायसलवं लिहति। मनसि च परिभावयति–'अहो! मम महान् भाग्योदय., यद् मुनिना मया वराकेण दत्त दानं गृहीतम्। यतोऽहं महेभ्यगृहे पश्यामि, भिक्षार्थम् आगतेभ्यो मुनिभ्यो महेभ्याः शतशो विज्ञप्ति कुर्वन्ति, परन्तु मुनयः किञ्चिद् गृह्णन्ति किञ्चिच न गृह्णन्त्यपि। मम तु विज्ञप्तिमात्रेणागत्य चित्तप्रसत्त्या गृहीतम्। अतोऽह धन्यतम '। इत्यनुमोदयति, तावता क्षणाद् आगतया मात्रा बाल स्थाल लिहन्तं दृष्ट्वा 'अहो ! मत्पुत्र एतावती क्षुधां नित्य सहमानो दृश्यते' इति विचिन्त्य पुन. क्षैरेयी परिवेषिता। कथितं च–'पुत्र ! क्षैरेयीमनोरथः पूर्णो जातः ?'। तदा बालेन 'ओम्' इत्युक्तम्। पर दत्तदान नोक्तम्, यतो दानं दत्त्वा प्रकाशयति स फलं गमयति। तत क्षैरेयीं भुक्त्वा उत्थित.। रात्रौ पुनः बलिष्ठभोजनाऽजीर्णाद् विसूचिका जाता। महत्या वेदनया पराभूतो बालो विचिन्तयति–'मयाऽस्मिन् भवे किमपि सुकृतं कृतं नास्ति, परम् अद्यैव मम भाग्योदयेन मुनये दानं दत्त तदेव सफलं भवतु। मम शरणं च तस्यैव मुनेरस्तु'। इति स्वकृत सुकृतं मुदा मुहुर्मुहुर्ध्यायन्

सि । ततः स्वकीय साधुवादम् अखण्डितं रक्ष । किञ्च, एतावन्ति दिनानि लोचन विना 'काणः' इत्यभ्याख्यान लोकेनोक्त मया निर्वाहितम्, अधुना तु इष्टदेवप्रसत्तेर्धनं प्राप्तं, तत् कथं मम लोचने विद्यमानेऽपि, लोचनमोचनप्रवणे धनलाभे च सत्यपि लोकानाम् अभ्याख्यानवचांसि क्षमे? । अतो लोचन देहि। किञ्च, त्वत्सदृशैः सत्पुरुषै. सारं ग्रहणक दृष्ट्वा चेद् अपलप्यते तदा जगति शुद्धव्यवहाराय जलाञ्जलिर्दत्तः । जगच्चक्षु. श्रीसूर्यो यदि अन्धकारं करिष्यति तदा प्रकाशकरणे कः समर्थो भविष्यति ?। विधुश्चेद्[1] विषं वर्षिष्यति तदा जगत्तुष्टिः कुतो भविष्यति ? । अतो हे गोभद्र ! यदि कल्याणवाञ्छकोऽसि तदा मम लोचनं समर्पय, नाऽन्यत् किमपि इच्छामि" । इति धूर्तवचनानि श्रुत्वा गोभद्र. किंकर्तव्यतामूढो धूर्तप्रज्ञापनायै महेभ्यान् प्रेरयामास । ततस्तैर्व्यवहारिभि साम-दानाद्युपाया बह्वीभिर्युक्तिभिः प्रयुक्ता., परम् अस्मिन् धूर्ते क्षणद्युत्यग्नौ[2] मेघा इव व्यर्था अभवन् । धूर्तेनाऽपि कपटनटकलां कुर्वता भूपसभां गत्वा प्रसभं कालहानिवचनानि तथा व्यङ्ग्याद्यर्थगर्भितानि प्रयुक्तानि यथा भूपसभाशोभना अपि सचिवादयस्तं प्रति प्रतिवचो दातुं नाऽलं भवन्ति स्म, सर्वेऽपि तद्धूर्तकुयुक्तिगहने दिग्मूढा भवन्ति स्म, परस्परं च मुखावलोकं कुर्वन्ति स्म । तदा सकलसभ्यानाम् ईदृशीमवस्थां विलोक्य श्रेणिकोऽभय स्मरन् तद्विरहव्यथां चाऽनुभवन् इत्युवाच—'भो. सभ्याः ! चेद् यदि अभयो

१ चन्द्र । २ विद्युदग्नौ ।

तदाऽहमपि व्यापार कर्तुं प्रवृत्त । पर यथेप्सित द्रव्यं विना व्यवसायो न भवतीति चिन्तापरो मनसि सीदन् 'परोपकारप्रवणोऽयं सज्जन ' इति ज्ञात्वा त्वदुपान्तम् आगतः। कथित च मया भवन्तं प्रति–'श्रेष्ठिन् ! मम द्रव्यलक्षेण प्रयोजनमस्ति, अतो द्रव्यलक्ष ददस्व। अह तु त्वदीयद्रव्यलक्षेण व्यवसायं कृत्वा, लाभ लात्वा, वृद्धियुतं तव लक्षद्रव्यं हस्तयोजनपूर्वक दास्यामि। यतो यस्य देय भवति तस्य दास्यं कृत्वापि दातव्यम्। तस्माद् मम लक्षद्रव्य समर्पय। यदि मम प्रत्ययो न तदाऽह देहस्य सारभूतमेकं चक्षुर्ग्रहणकस्थाने स्थापयामि, यथाऽवसरे देय दत्त्वा ग्रहीष्यामि'। इत्युक्त्वा लक्षद्रव्यं त्वत्तो मया गृहीतम्। तेन द्रव्येण महान् व्यवसायः कृत । ततो महोद्यमप्रसादाद् बहुतरं द्रव्यम् अवाप्नवम्, तत् सर्वं त्वदुपकारेणाहं मन्ये। अतो हे श्रेष्ठिन्! इदं द्रव्यलक्षं वृद्धियुत गृहाण, विरोचनज्योति प्रभं मम लोचनं चाऽर्प्पय"। इति धूर्तवचनानि श्रुत्वा वाचोयुक्तिज्ञेन गोभद्रश्रेष्ठिना बहुभिर्मृदूक्तिभि प्रज्ञापितोऽपि नाऽमंस्त, प्रत्युत वाचाटतया बहुकुयुक्तियुक्तां वचनरचना विधाय वितण्डां प्रारेभे। तद्यथा–"बहुभिर्धनकोटिभिर्दुर्लभ मम लोचनं दृष्ट्वा लोभसमुद्रे मा ब्रूड। त्वत्सदृशानां महेभ्यानां न युक्तमेतद् आलपालपनम्। पुरे यादृशी तव साधुता समस्ति तादृश्या एव रक्षणे तव महत्त्वम् अखण्डितं स्थास्यति, अन्यथा तु विरुद्धजल्पने विरुद्धभावोत्पत्तिभवनाद् महापदां पदं प्राप्स्य-

१ विरोचन सूर्ये ।

द्वितीयदिवसे राजसभायां नृपाज्ञया सर्वेऽपि सभ्यजना आगताः, धन्योऽपि यथाऽवसरं तत्रागतः । अथ धूर्तेन अवसरं प्राप्य बह्वीभिर्दम्भयुक्तिभिर्नेत्रमार्गणा कृता, तदा गोभद्रः समस्तेभ्यानां नृपस्य च समक्षं वादप्रशान्तये धूर्तमिति प्राह—"भो भद्र ! तव चक्षुर्मम वेश्मनि ग्रहणकस्थाने मुक्तं भविष्यति तत् सत्यम्, तवोक्तिर्मृषा नास्ति । परन्तु मम गृहे मञ्जुषासु पुरा लोकैरीदृशज्योतिर्जुपः सहस्रशो दृशो ग्रहणकस्थाने मुक्ताः सन्ति, ततो न ज्ञायते किं त्वदीयं चक्षुः ?, विनिमयदाने तु शास्त्रे महत्प्रायश्चित्तम् उक्तमस्ति । सर्वेषामपि जनानां स्वकीयं स्वकीयं वल्लभं भवति । यदुक्तम्—'पृथिव्या[1] मण्डनं नगरम्, नगरस्य मण्डनं धवलगृहम्, धवलगृहमण्डनं धनम्, धनस्य मण्डनं कायः, कायमण्डनं वक्त्रम्, वक्त्रस्य च मण्डनं चक्षुषी' । अतः सदा मनुष्याणां सर्वसारतया नेत्रे भवतः । गाढकार्ये आपतितेऽतिप्रियमपि वस्तु ग्रहणकस्थाने दत्त्वा धनं गृह्णन्ति, धनदायकव्यापारिणोऽपि प्रायो ग्रहणकं लात्वैव वृद्ध्या धनं ददतीति सद्वणिजां पद्धतिः । तस्माद् भवान् द्वितीयं चक्षुरर्पयतु, यथा तत्सादृश्याद् अभिज्ञाय ते दृशम् अहमानये" । इति गोभद्रगिरं श्रुत्वा यथा फालाद् भ्रष्टो वानरः, दावाच्च्युतो द्यूतकृद् वा, तथा स्वचक्षुर्दातुम् अक्षमो धूर्तो विलक्षोऽभूत् । एवं धन्यस्य पटीयसा तेन[2] प्रयुक्तया धिया धूर्तस्य वाग्बन्धने प्रकटकपटं ज्ञात्वा बहुतरविडम्बनापूर्वकं देशाद् निर्घाटितः । अथ गोभद्र-

---

१ "पृथिव्या हि पुरं सारं पुरे गेहं गृहे धनम् । धनेऽपि कायः कायेऽपि वक्त्रं वक्त्रेऽपि चक्षुषी" ॥१॥ २ गोभद्रेण ।

मन्त्री अस्मिन्नवसरे स्यात् तदा कलिकलनेऽकलता न स्यात्, यस्मात् सविता यत्र प्रकाशते तत्र ध्वान्तसन्ततिः कथं विलसेत् ?। तत एकेनाऽभयेन विना एषा पर्षद् मम हर्षप्रदायिनी नास्ति, यथा चन्द्रमस उदयं विना रात्रिर्न शोभामावहति'। तदा केनचित् पुरुषेणोक्तम्—'स्वामिन् ! नगरे पटहोद्घोषणा कार्यते तदाऽस्मिन् महानगरे कोऽपि बुद्धिसेवधिः प्रकटीभूय अस्य सत्याऽसत्यविभागं कृत्वा सर्वं सरलतरं करिष्यति'। तदा राजाज्ञया गोभद्राभिप्रायेण च समस्ते राजगृहनगरे त्रिपथ-चतुष्पथ-राजमार्गादिषु इति पटहोऽवादि—'यो धीमान् इमं कपटकारकं निरुत्तरीकृत्य श्रेष्ठिनश्चिन्तां निवारयति तस्मै विवादोच्छेदकारिणे पुरुषाय गोभद्रश्रेष्ठी बहुऋद्धियुक्तां स्वसुतां दत्ते, राजापि च बहुतरं सन्मानं दत्ते'। इत्येवं वाद्यमानः पटहो यत्र सतां मान्यो धन्यो निवसति तत्रागतः। तदा धन्येन कौतुकाक्षिप्तचित्तेन दम्भाऽन्धतमसध्वंसनगभस्तिनिभेन[1] पटहः स्पृष्टः, स्वयं च अश्वमारुह्य राजसभायां गत्वा राजानं नमस्कृत्य तस्थौ। राज्ञा च बहुमानं दत्त्वा धूर्तव्यतिकरः कथितः। धन्येन स्मित्वोक्तम्—'महाराज ! भवत्पुण्यप्रभावतो हेलयैव निरुत्तरीकरिष्यामि, नाऽऽर्तिर्विधेया'। ततो गोभद्रश्रेष्ठिनम् एकान्ते निवेश्य एवमेव वाच्यमिति शिक्षा दत्ता। 'श्रेष्ठिन् ! आगामिदिने यदा राजसभायां धूर्तः कपटकरणायागच्छेत् तदा मदुक्तयुक्तिभिरुत्तरं दातव्यम्'। इति शिक्षां दत्त्वा विसर्जितः। पुन-

१ कपटान्धकारनाशनसूर्यसदृशेन।

नि, ताम्बूलादीनि च निस्सरन्ति । तत॰ प्रतिदिवसं तद्दिनाऽऽगतमञ्जुषागतवस्त्रादीनि स्वस्वभोगेष्वा-
नयन्ति, गतदिवसाऽऽगतवस्त्रादीनि 'निर्माल्यानि' इति कृत्वा कूपे परिष्ठापयन्ति । एवंविधानि भो-
गाङ्गानि गोभद्रदेवो द्वात्रिंशत्स्त्रियायुक्ताय शालिभद्राय प्रत्यहं पूरयति । शालिभद्रोऽपि यथेप्सं
नि शङ्कं दिव्यसुखै॰ खेलयन्नास्ते । एतत्सर्वं भक्तिपूर्वकमुनिदानस्य फलं प्रकटितम् । तस्माद् भो भव्याः !
निर्निदाने भावदानेऽप्यादरं कुरुत ।

॥ इति श्रीमत्तपागच्छाधिराजश्रीसोमसुन्दरसूरिपट्टप्रभाकरविनेय–श्रीजिनकीर्तिसूरिविरचितस्य पद्यबन्धधन्य-
चरित्रशालिनः श्रीदानकल्पद्रुमस्य महोपाध्याय–श्रीधर्मसागरगणिनामन्वये महोपाध्याय–श्रीहर्षसागरगणिप्रपौ-
त्र–महोपाध्यायश्रीज्ञानसागरगणिशिष्याल्पमतिग्रथितगद्यरचनाप्रबन्धे कन्यात्रयपरिणयो नाम पञ्चमः पल्लवः ॥

॥ अथ षष्ठः पल्लवः ॥

अथाऽस्मिन् श्रीवधूकेलिगृहे राजगृहे अन्यदासमये धन्यः सप्तभौमसौधाग्रभूमिषु लीलया यथेच्छं
हास्यविनोदादिसुखं विलसन् अस्ति । तस्मिन्नवसरे इतस्ततो विलोकयतश्चतुष्पथे दृष्टिर्गता । तत्र च

श्रेष्ठी विपदम् उत्तीर्णो राहुदंष्ट्राविनिर्मुक्तचन्द्र इव यश श्रियाऽधिकतर शुशुभे। तत् प्रतिगृहं प्रतिजनो-क्तं धन्यस्य सुबुद्धिविलसितं श्रुत्वा सोमश्री-कुसुमश्रियौ जहृषतु। गोभद्रतनया सुभद्राऽपि तद्गुण-रञ्जिता पाणिग्रहणाय समुत्सुका जाता। स्वजना धन्याय कन्यादानार्थम् उत्कण्ठिता गोभद्र प्रवण-यन्ति। अथ गोभद्रेण सुभद्रा विविधमहोत्सवै. कोट्यधिकधनदानपूर्वक धनसारसूनवे दत्ता। धन्यो-ऽपि ता गुणकीर्तीं राघवो जानकीमिव उपायंस्त। अथ धन्य प्रभुतोत्साह-मन्त्रशक्तिभिर्भूपतिरिव तिसृभि. प्रियाभिर्युत' परां प्रौढि प्राप। गोभद्रोऽपि कृतकृत्यो भूत्वा श्रीमन्महावीरसन्निधौ शुद्धं चारित्र गृहीत्वा सम्यग्विधिपूर्वकं समाराध्य स्वर्गलोके महर्द्धिकदेवो जात.। अथ स देवो ज्ञानेन पुण्य-निधि पूर्वभवपुत्रं शालिभद्रम् अवगम्य पुत्रप्रेम-पुण्याभ्याम् आकृष्टचित्त. प्रतिवासरम् आगत्य द्वात्रिंश-त्प्रियायुक्ताय शालिभद्राय त्रित्रिखण्डयुक्ता दिव्यभोगभृताः त्रयस्त्रिंशद् निष्युपमा मञ्जुषा प्रतिप्रात. आकाशात् समुत्तारयति। तासु मञ्जुषासु प्रतिमञ्जुषम् एकस्मिन् खण्डे मृगमदादिदिव्यसुगन्धिद्रव्या-णि, विविधानि वस्त्राणि च। द्वितीयखण्डे मणि-रत्नखचितानि नानाप्रकाराणि स्वस्वचित्तरञ्जकानि दिव्याभरणानि निस्सरन्ति। तृतीयखण्डे विविधोत्तमराजद्रव्यमिश्राणि नानाविधानि घृतपूर-मो-दकादिसुखासिकाप्रभृतीनि दिव्यभोजनानि, द्राक्षा-खर्जुरा-ऽक्षोटक-कदल्या-ऽऽम्र-नारङ्गादीनि फला-

१ धन्याय। २ भाषायाम् 'अखोड'।

प्रतिबिम्बिते चित्तेऽसुखाश्रितो जज्ञे, यत सज्जनानाम् ईदृश एव स्वभावो भवति। यत —

"सज्जनस्य हृदय नवनीत यद्वदन्ति कवयस्तदलीकम्। अन्यदेहविलसत्परितापात् सज्जनो द्रवति नो नवनीतम्"॥१॥

अथ धन्येन मनसि सप्रधारितम्–"एते मम जनकादय एवविधरङ्कवेषेणागता गृहे प्रवेशयितु न युक्ता, यतो गृहगतकर्मकरमनुष्याणामपि बहुमान न भविष्यति। यत उक्त भवति–'वेषाडम्बरहीनाना महतामपि अवज्ञा भवति, यतोऽजिनवाससि महेशेऽपि अर्धचन्द्र किं नाऽभवत्?'। तस्माद् महेभ्येषु एतेऽधना इति लघुतां माऽऽपन्, अत्रापि केनापि न ज्ञातमस्ति, तेन गुप्तवृत्त्या नगराद् बहिर्वाटिकाया प्रेषयामि, पश्चाद् महावेषाडम्बरं कारयित्वा महामहेनाऽऽनेष्यामि"। इति ध्यात्वा धन्यो वस्त्राभूषणादि दत्त्वा रथादिषु संगोप्य तान् बहिरप्रेषयत्। अथ च नगराद् बहिर्वाटिकायां नीत्वा, सौगन्धिकतैलाऽभ्यङ्गपूर्वक स्नानादि कारयित्वा, वस्त्राऽऽभूषणादिना सभूष्य, विशिष्टसुखासनेषु यथार्हं ते निवेशिता। तत पूर्वसङ्केतितपुरुषैर्धन्याय वर्धापनिका दत्ता–'स्वामिन्! नगरोपवने भवतस्तातपादादय समागतास्तिष्ठन्ति'। ततस्तेभ्यो हर्षवर्धापनिकां दत्त्वा तुरग-रथ-भटादिपरिकरितोऽनेकैर्महेभ्यै सहितो नगरोपवने गत। दूरात् तातदर्शने जाते वाहनादुत्तीर्य सहर्ष पितुः पदयुग नत्वोवाच–"अद्य मे सफलो घस्रः अद्य मे सफला क्रिया। अद्य मे सफल वित्तम् अद्य मे सफलं जनु ॥१॥

१ मृषा। २ दिवस। ३ जन्म।

अतिदीनदशां प्राप्तान् वनेचरतुल्यान् रङ्ककल्पान् जुगुप्सनीयरथ्यापतितपटचरकन्थायुतान् पितरौ सोदरादींश्च इतस्ततो बम्भ्रमत. सतो विलोक्य विस्मितचित्तश्चिन्तयितुं लग्न –'अहो ! कर्मणा गति कीदृशी ?, यत एतत्सर्वं मम कुटुम्बम् अनेककोटिद्रव्य-धान्यादिभृतगृहं मुक्त्वाऽत्रागत , पश्चाच्च एतानि सर्वधन-धान्यादीनि भ्रष्टानि दृश्यन्ते, येन ईदृशीं दुरवस्था प्राप्ता बम्भ्रमतोऽत्रागता. । अत· सत्यं जिनवचनम्–'कडाण कम्माण न मुक्खमत्थि'। इति विचिन्त्य सेवकैस्तान् आकार्य प्रणम्य च, विनयेन पितर स्वच्छचित्तो रचिताञ्जलि सन् पृच्छति स्म–'हे तात ! बहुलक्ष्मीवतां भवतां कथम् ईदृशी नि·स्वता समागता ?, न हि च्छायाश्रितानां कदाचित् तापव्यापत्तिर्जायते'। इति धन्यगिर श्रुत्वा धन-सारोऽवक्–'हे वत्स ! तव पुण्यायत्ता लक्ष्मीस्तु गेहतस्त्वया सार्द्धमेव गता, यथाऽतिस्फुटाऽपि चेतनः देहतो जीवेनैव समं याति । कियद्धन चौरैर्मुषितम्, कियच्च वह्निना भस्मसात् कृतम्, किमपि च जलेन प्लावितम्, भूमिगतं चाऽदृशीभूत कोकिलादिरूपता प्राप्तम्, एव सर्वं धनादि गतम् । त्वद्दत्ता प्रभूताऽपि सम्पत् चण्डवातेन मेघघटा इव क्षय नीता, यावद् निजोदरपूरणेऽप्यक्षमा जातास्तदा नगराद् नि·सृता. । प्रतिग्राम भ्रमन्तो 'राजगृह महानगरम्' इति श्रुत्वाऽत्रागता । किमपि प्राक्कृत-पुण्योदयवशात् तव दर्शनं संजातं, दुर्दशा नष्टा' । इति तातगिर निशम्य स्वच्छात्मा धन्यस्तद्दु सेन

१ रथ्या प्रतोली । २ कृताना कर्मणा न मोक्षोऽस्ति । ३ भाषायां 'कोयला' ।

यात्वा धनादिभृत गृह प्रियास्तितश्च मुक्त्वा, एक चिन्तामणि लात्वा, राजादीनपि अनापृच्छय, गुप्तवृत्त्या कथञ्चिदवसर प्राप्य पुराद् निर्ययौ ।

ततः स पुण्यवान् धन्यो मार्गेऽपि चिन्तामणिप्रभावत स्वगृहसुखवद् यथेप्सित सुखमनुभवन्, सुखेन मार्गमतिक्रामन्, बहून् ग्राम-नगरा-ऽऽरामादीन् पश्यन्, आर्यस्त्रियम्भवानतिक्रम्य मनुष्यग-तिवत् कौशाम्बीपुरी प्राप्त । तत्र कौशाम्ब्यां नगर्यां समस्तक्षत्रियशिरोरत्न शतानीकाऽभिधो राजा राज्यं करोति स्म, यस्याऽतिशूरताप्रकर्षात् सशत्रोऽरिवर्गश्च समं निष्कोशतां प्राप्तो । अथ तस्य राज्ञो भाण्डागारे सहस्रकिरणाऽभिधो मणिरासीत् । स च परम्परया पूर्वजै कुलदेवतावत् सर्वदा पूज्यमान- [illegible] । एकदा स राजा त मणि पूजयन् वितर्कयितुं लग — 'अयं मणि पूर्वजैः परम्परया पूजित, [illegible] न ज्ञायते' । इति [illegible] स्तिष्ठति । एकदा स राजा त मणि पूजयन् वितर्कयितुं लग्न — 'अयं मणि पूर्वजैः परम्परया पूजित, गुणप्रभावमपि च यथाविधि पूजां कुर्म, परन्तु किमस्य माहात्म्यमिति न ज्ञायते' । इति [illegible] 'भो भो रत्नगणिन' ! अस्मदीयपूर्वजैरयं मणि [illegible] सेवकै रत्नपरीक्षानिपुणो नरा आहूय पृष्टा — 'भो भो रत्नपरीक्षका [illegible] नित्यं पूजा क्रियते, परं नाऽस्य गुणान् [illegible] अतोऽस्माभिरपि नित्यं पूजा क्रियते, परं नाऽस्य गुणान् विद्मः, यथाविधि पूजितोऽभूत्, अतोऽस्माभिरपि [illegible] पूर्वजैरपि [illegible] अस्य गुणान् कथयन्तु' । इति पृष्टाः, परं [illegible] तस्माद् अस्य गुणान् कथयन्तु' । इति पृष्टा, परं तथापि [illegible] — 'भो निपुणमतीः [illegible] न केऽपि तस्य स्पष्टगुणाननवदत । तदा राजा [illegible] राजा [illegible] मात् अस्य मणिगुणस्य परीक्षणार्थं [illegible] गुणान् [illegible]

यत्तातपादानां दर्शनं जातम्" । इत्येवं सम्यक् शिष्टाचारपूर्वकं पितरौ वृद्धबान्धवांश्च नत्वा कुशलवार्तामपृच्छत्, सुसज्जनता सुपुत्रता विनीतता च दर्शिता । जनकेनापि हर्षोत्कर्षेण धन्यं महेभ्यांश्चालिङ्गय सुखक्षेमवार्ता पृष्टा। ततो धन्येन पितरं ज्येष्ठबान्धवांश्च सुखासना-ऽशनाच्छादनादिभ्यः श्चारिका कारयित्वा, मात्रादींश्च रथेषु समारोप्य महतोत्सवेन नगरप्रवेशो कारित , यतश्चातुर्यगुणी पुमान् औचित्य न हि परिमुञ्चति । तत पितरं स्वगृहनायकं विधाय, रमाऽभिरामान् स्वग्रामांश्च बान्धवेभ्यो दत्त्वा भक्तिं प्रीतिं च दर्शयामास। मनस्विनां हि या लक्ष्मीर्बन्धुभोग्या भवति सैव श्लाघनीया भवति । यतः—

"किं तया हि महाबाहो ! कालान्तरगतश्रिया । बन्धुभिर्या न भुज्येत अरिभिर्या न दृश्यते" ॥ १ ॥

इत्येवं धन्येन निजाग्रजास्त्रयो धनादिभिः सत्कृता अपि ते दुर्धियो हर्षस्थानेऽमर्षमेव धारयन्ति। यतो नीतौ अप्युक्तम्-'खलजनो बहुमानादिना सत्क्रियमाणोऽपि सतां कलहमेव ददाति, यथा दुग्धधौतोऽपि वायस किं कलहंसतां प्राप्नोति ?, अपितु नाप्नोत्येव' । अथो कृपालूत्तमो धन्योऽमर्षवाक्शुष्यत्तालून् असौहृदान् ईर्ष्यालून् बन्धून् वीक्ष्य इति व्यचिन्तयत्-'यया बन्धूनां मानसानि भृश मलीमसानि भवन्ति एषा सम्पदपि सज्जनानां विपद् एव मता-मान्या भवति, तस्माद् इमां सम्पद त्यक्त्वा पुन. पूर्वरीत्या देशान्तरं गच्छामि, येन कामितसम्प्रासा सहोदरास्त्रयस्तुष्टा भवन्तु' । इति

ध्यात्वा धनादिभृतं गृहं प्रियास्तिस्रश्च मुक्त्वा, एकं चिन्तामणिं लात्वा, राजादीनपि अनापृच्छ्य, गुप्तवृत्त्या कथञ्चिदवसरं प्राप्य पुराद् निर्ययौ ।

ततः स पुण्यवान् धन्यो मार्गेऽपि चिन्तामणिप्रभावतः स्वगृहसुखवद् यथेप्सितं सुखमनुभवन्, सुखेन मार्गमतिक्रामन्, बहून् ग्राम-नगरा-ऽऽरामादीन् पश्यन्, आर्यस्तिर्यग्भवानतिक्रम्य मनुष्यगतिवत् कौशाम्बीपुरीं प्राप्तः । तत्र कौशाम्ब्यां नगर्यां समस्तक्षत्रियशिरोरत्नं शतानीकाऽभिधो राजा राज्यं करोति स्म, यस्याऽतिशूरताप्रकर्षात् खड्गोऽरिवर्गश्च समं निष्कोशतां प्राप्तौ । अथ तस्य राज्ञो भाण्डागारे सहस्रकिरणाऽभिधो मणिरासीत् । स च परम्परया पूर्वजैः कुलदेवतावत् सर्वदा पूज्यमानस्तिष्ठति । एकदा स राजा तं मणिं पूजयन् वितर्कयितुं लग्नः—'अयं मणिः पूर्वजैः परम्परया पूजितः, वयमपि च यथाविधि पूजां कुर्मः, परन्तु किमस्य माहात्म्यमिति न ज्ञायते' । इति तज्जिज्ञासया सेवकैः रत्नपरीक्षाविदो नरा आहूय पृष्टाः—'भो भो रत्नवणिजः ! अस्मदीयपूर्वजैरयं मणिः बहुद्रव्यव्ययेन यथाविधि पूजितोऽभूत्, अतोऽस्माभिरपि नित्यं पूजा क्रियते, परं नाऽस्य गुणान् विद्मः, तस्माद् अस्य गुणान् ब्रुवन्तु' । इति पृष्टाः, परं तथाविधशास्त्रैदंपर्यायविज्ञाऽभावात् पूर्गुणान् पुलिन्दा इव न केऽपि तस्य स्पष्टगुणानाचक्षत । तदा राजा भृत्यैरिति पटहमवादयत्—'यो निपुणाग्रणीः पुमान् अस्य मणिमुख्यस्य प्रत्यक्षप्रत्ययपूर्वकान् गुणान् वक्ष्यति तस्मै सत्यप्रतिज्ञो राजा ग्राम-गजाऽ-

यत्तातपादानां दर्शनं जातम्" । इत्येवं सम्यक् शिष्टाचारपूर्वकं पितरौ वृद्धबान्धवांश्च नत्वा कुशलवार्तामपृच्छत्, सुसज्जनता सुपुत्रता विनीतता च दर्शिता । जनकेनापि हर्षोत्कर्षेण धन्यं महेभ्याश्चालिङ्ग्य सुखक्षेमवार्ता पृष्टा। ततो धन्येन पितरं ज्येष्ठबान्धवांश्च सुखासना-ऽशनादिभि-श्चारिका कारयित्वा, मात्रादींश्च रथेषु समारोप्य महतोत्सवेन नगरप्रवेशो कारित, यतश्चानुरागिणी पुमान् औचित्य न हि परिमुञ्चति। तत पितरं स्वगृहनायक विधाय, रमाऽभिरामान् स्वग्रामांश्च बान्धवेभ्यो दत्त्वा भक्ति प्रीति च दर्शयामास। मनस्विना हि या लक्ष्मीर्बन्धुभोग्या भवति सैव श्लाघ-नीया भवति । यतः—

"किं तया हि महाबाहो ! कालान्तरगतश्रिया। बन्धुभिर्या न भुज्येत अरिभिर्या न दृश्यते" ॥ १ ॥

इत्येवं धन्येन निजाग्रजास्त्रयो धनादिभिः सत्कृता अपि ते दुर्धियो हर्षस्थानेऽमर्षमेव धारयन्ति। यतो नीतौ अप्युक्तम्–'खलजनो बहुमानादिना सत्क्रियमाणोऽपि सतां कलहमेव ददाति, यथा दुग्धधौतोऽपि वायस. किं कलहंसतां प्राप्नोति ?, अपितु नाप्नोत्येव' । अथो कृपालूत्तमो धन्योऽमर्ष-वाक्शुष्यत्तालून् असौहृदान् ईर्ष्यालून् बन्धून् वीक्ष्य इति व्यचिन्तयत्–'यया बन्धूनां मानसानि भृशं मलीमसानि भवन्ति एषा सम्पदपि सज्जनाना विपद् एव मता–मान्या भवति, तस्माद् इमां सम्पद त्यक्त्वा पुन. पूर्वरीत्या देशान्तर गच्छामि, येन कामितसम्प्राप्ता सहोदरास्त्रयस्तुष्टा भवन्तु' । इति

ध्यात्वा धनादिभृतं गृह प्रियास्तिस्रश्च मुक्त्वा, एकं चिन्तामणिं लात्वा, राजादीनपि अनापृच्छय, गुप्तवृत्त्या कथञ्चिदवसर प्राप्य पुराद् निर्ययौ ।

तत स पुण्यवान् धन्यो मार्गेऽपि चिन्तामणिप्रभावतः स्वगृहसुखवद् यथेप्सितं सुखमनुभवन्, सुखेन मार्गमतिक्रामन्, वहून् ग्राम-नगरा-ऽऽरामादीन् पश्यन्, आर्यैस्तिर्यग्भवानतिक्रम्य मनुष्यगतिवत् कौशाम्बीपुरी प्राप्त' । तत्र कौशाम्ब्यां नगर्यां समस्तक्षत्रियशिरोरत्नं शतानीकाऽभिधो राजा राज्यं करोति स्म, यस्याऽतिशूरताप्रकर्षात् खड्गोऽरिवर्गश्च समं निष्कोशतां प्राप्तौ । अथ तस्य राज्ञो भाण्डागारे सहस्रकिरणाऽभिधो मणिरासीत् । स च परम्परया पूर्वजैः कुलदेवतावत् सर्वदा पूज्यमानस्तिष्ठति । एकदा स राजा त मणि पूजयन् वितर्कयितुं लग्न'—'अयं मणि॰ पूर्वजै परम्परया पूजित॰, वयमपि च यथाविधि पूजां कुर्मः, परन्तु किमस्य माहात्म्यमिति न ज्ञायते' । इति तज्जिज्ञासया सेवकै रत्नपरीक्षाविदो नरा आहूय पृष्टाः—'भो भो रत्नवणिजः ! अस्मदीयपूर्वजैरयं मणि वहुद्रव्यव्ययेन यथाविधि पूजितोऽभूत्, अतोऽस्माभिरपि नित्यं पूजा क्रियते, परं नाऽस्य गुणान् विद्मः, तस्माद् अस्य गुणान् ब्रुवन्तु' । इति पृष्टा', परं तथाविधशास्त्रैदंपर्यायविज्ञाऽभावात् पूर्गुणान् पुलिन्दा इव न केऽपि तस्य स्पष्टगुणानाचक्षत । तदा राजा भृत्यैरिति पटहमवादयत्—'यो निपुणाग्रणीः पुमान् अस्य मणिमुख्यस्य प्रत्यक्षप्रत्ययपूर्वकान् गुणान् वक्ष्यति तस्मै सत्यप्रतिज्ञो राजा ग्राम-गजाऽ-

श्वानां पञ्च पञ्च शतानि दास्यति, सौभाग्यमञ्जरीं च सपुत्रिकां दास्यति'। इत्येवं भूपाज्ञया कौशाम्ब्यां प्रतिचत्वरं प्रतिमार्गं च परीक्षकोपलम्भाय पटहः परिभ्राम्यति। ईदृशे समये धन्यः पटहवादकैर्वाद्यमानं तं पटहनिर्घोषं श्रुत्वा प्राह–'भो भोः पटहवादकाः! मा वादयत पटहम्, मणेर्गुणानहं वच्मि'। इति पटहं निवार्य परीक्षकशिरोमणिर्धन्यः पटहवादकैः सह अधिभूपसभं प्राप। राजानं नत्वा यथास्थानमुपविष्टः। वत्सपतिरपि तं सौभाग्याऽधिकरूपं सुन्दराकारं च दृष्ट्वा सबहुमानं क्षेमवार्तां पृष्ट्वा धन्यं प्रति प्राह–'भो धीनिधे! एतद्रत्नपरीक्षणं विधेहि, तद्गुणांश्च स्पष्टमभिधेहि'। ततो राजादेशं लब्ध्वा धन्योऽपि तं मणिं हस्ते लात्वा शास्त्रपरिकर्मितबुद्ध्या तद्गुणान् ज्ञात्वा च सविनयं भूपं प्रत्युवाच–"महाराज! चित्ते विस्मयकारकम् अस्य मणेः प्रभावं भणामि, तत् श्रूयताम्–स्वामिन्! एष मणिर्यस्य मस्तके धृतो भवति तं पुरुषं हन्तुं सिंहं गजा इव शत्रवो न शक्ताः। पुनरयं मणिर्यस्य गृहान्तरे राजते तस्मिन् नगरे अतिवृष्ट्यनावृष्टिप्रमुखा ईतयः सुभूपेऽनीतय इव सर्वाण्यपि भयानि च न भवन्ति। पुनरयं मणिर्येन भुजे धारितस्तस्य कदापि कुष्ठादयो महान्तो रोगा अम्बुवाहाश्रितस्याऽचलस्य दावानला इव पराभवं न कुर्वन्ति। पुनरयं मणिर्यस्य कण्ठे धृतो भवति तस्य भूत-प्रेतादयोऽर्कोद्द्योतेऽन्धकारा इव पराभवं कर्तुं न शक्नुवन्ति। भोः स्वामिन्! यदि मदुक्ते प्रत्ययो न भवति तदा स्थालमेकमानाय्यताम्, तण्डुलाश्चानाय्य ध्रियन्ताम्"। राज्ञा च सेवकैः शालिकणभृतं स्थाल-

मानाय्य सभायां धारितम्। तदा पुनर्धन्येनोक्तम्–'स्वामिन्! शालिकणभक्षिण पक्षिणो मुच्यन्ताम्'। ततो राजाज्ञया सेवकै. पक्षिगणा मुक्ता.। ततो द्वीपं प्रति उल्लोला जलनिधे॰ कल्लोला इव अभित स्थालं परिभ्रमन्ति, परन्तु तत्स्थालं स्प्रष्टुमलं न जाता.। घटिकामात्रं तदाश्चर्यं निरीक्ष्य धन्यादेशेन शालिकणभृतस्थालोपरिस्थे मणावपाकृते रक्षकत्यक्तवाटिकायां मर्कटै. फलौघा इव पक्षिभि. क्षणमात्रेण ते सर्वेऽपि शालिकणा भक्षिता.। ततो धन्य॰ प्राह–'महाराज! यथा अनेन पक्षिभ्य. कणा रक्षितास्तथाऽयं पार्श्वस्थो मणिर्वैरि-गदे[3]-ति-भूत-कार्मणादिभयेभ्यः परिरक्षति, तद् निर्णयः। अथ महीनाथ इति निशम्य, प्रत्यक्षं चाद्भुत प्रेक्ष्य चमत्कृतचित्तः समस्तजनसमक्षं मणे प्रभावं धन्यस्य परीक्षाकुशलत्व च वर्णयति स्म। ततोऽतिरञ्जितचित्तेन राज्ञा सौभाग्यमञ्जरीनामा निजात्मजा दत्ता, विवाहमेलनतिलक कृतम्। पुनः प्रशस्तदिन मुहूर्ते महोत्सवपूर्वक पुत्रिकाया. पाणिग्रहणं कारितम्। करमोचनवेलाया च पञ्चपञ्चशतप्रमान् ग्रामान् अश्वान् गजेन्द्रांश्च दत्तवान्। ततो धन्येन 'श्वशुर-गृहनिवसनमयुक्तम्' इति सप्रधार्य कौशाम्ब्या वहिर्नातिदूरनिकटक्षेत्रे स्वाभिधया धन्यपुरनाम शाखा-पुर निवेशितम्। तच्च अतिसुन्दरहट्टश्रेणिभिर्मनोहरम् अत्युन्नतविविधगवाक्षजालोपशोभिताऽऽवासवृन्द-भासुरं पश्यता दृग्वशीकारकम्, एतादृशमुपपुर निवेश्य, अनेकान् स्वदेशिनो वैदेशिकांश्च समाश्वासन-

१ अतिचपला । २ मणिना । ३ गद-ईति ।

श्वानां पञ्च पञ्च शतानि दास्यति, सौभाग्यमञ्जरीं च स्वपुत्रिकां दास्यति'। इत्येवं भूपाज्ञया कौशाम्ब्यां प्रतिचत्वरं प्रतिमार्गं च परीक्षकोपलम्भाय पटहः परिभ्राम्यति। ईदृशे समये धन्यः पटहवादकैर्वाद्यमानं तं पटहनिर्घोषं श्रुत्वा प्राह–'भो भोः पटहवादकाः! मा वादयत पटहम्, मणेर्गुणानहं वच्मि'। इति पटहं निवार्य परीक्षकशिरोमणिर्धन्यः पटहवादकैः सह अधिभूपसभं प्राप। राजानं नत्वा यथास्थानमुपविष्टः। वत्सपतिरपि तं सौभाग्याऽधिकरूपं सुन्दराकारं च दृष्ट्वा सबहुमानं क्षेमवार्तां पृष्ट्वा धन्यं प्रति प्राह–'भो धीनिधे! एतद्रत्नपरीक्षणं विधेहि, तद्गुणांश्च स्पष्टमभिधेहि'। ततो राजादेशं लब्ध्वा धन्योऽपि तं मणिं हस्ते लात्वा शास्त्रपरिकर्मितबुद्ध्या तद्गुणान् ज्ञात्वा च सविनयं भूपं प्रत्युवाच–"महाराज! चित्ते विस्मयकारकम् अस्य मणेः प्रभावं भणामि, तत् श्रूयताम्–स्वामिन्! एष मणिर्यस्य मस्तके धृतो भवति तं पुरुषं हन्तुं सिंहं गजा इव शत्रवो न शक्ताः। पुनरयं मणिर्यत्पुरस्यान्तरे राजते तस्मिन् नगरे अतिवृष्ट्यनावृष्टिप्रमुखा ईतयः सुभूपेऽनीतय इव सर्वाण्यपि भयानि च न भवन्ति। पुनरयं मणिर्येन भुजे धारितस्तस्य कदापि कुष्ठादयो महान्तो रोगा अम्बुवाहाश्रितस्याऽचलस्य दावानला इव पराभवं न कुर्वन्ति। पुनरयं मणिर्यस्य कण्ठे धृतो भवति तस्य भूत-प्रेतादयोऽर्कोद्द्योतेऽन्धकारा इव पराभवं कर्तुं न शक्नुवन्ति। भोः स्वामिन्! यदि मदुक्ते प्रत्ययो न भवति तदा स्थालमेकमानाय्यताम्, तण्डुलाश्चानाय्य भ्रियन्ताम्"। राज्ञा च सेवकैः शालिकणभृतं स्थाल-

मानाय्य सभायां धारितम्। तदा पुनर्धन्येनोक्तम्—'स्वामिन्! शालिकणभक्षिण पक्षिणो मुच्यन्ताम्'। ततो राजाज्ञया सेवकै॰ पक्षिगणा मुक्ता॰। ततो द्वीप प्रति उल्लोला जलनिधे कल्लोला इव अभित स्थाल परिभ्रमन्ति, परन्तु तत्स्थालं स्प्रष्टुमलं न जाता॰। घटिकामात्र तदाश्चर्यं निरीक्ष्य धन्यादेशेन शालिकणभृतस्थालोपरिस्थे मणावपाकृते रक्षकत्यक्तवाटिकायां मर्कटै॰ फलौघा इव पक्षिभि॰ क्षणमात्रेण ते सर्वेऽपि शालिकणा भक्षिता॰। ततो धन्य प्राह—'महाराज! यथा अनेन पक्षिभ्यः कणा रक्षितास्तथाऽयं पार्श्वस्थो मणिर्वैरि-गदे[3]-ति-भूत-कार्मणादिभयेभ्य॰ परिरक्षति, तद् निर्णयः। अथ महीनाथ इति निशम्य, प्रत्यक्षं चाद्भुत प्रेक्ष्य चमत्कृतचित्तः समस्तजनसमक्षं मणे॰ प्रभावं धन्यस्य परीक्षाकुशलत्व च वर्णयति स्म। ततोऽतिरञ्जितचित्तेन राज्ञा सौभाग्यमञ्जरीनामा निजात्मजा दत्ता, विवाहमेलनतिलक कृतम्। पुनः प्रशस्तदिन मुहूर्ते महोत्सवपूर्वक पुत्रिकाया॰ पाणिग्रहणं कारितम्। करमोचनवेलाया च पञ्चपञ्चशतप्रमान् ग्रामान् अश्वान् गजेन्द्रांश्च दत्तवान्। ततो धन्येन 'श्वशुरगृहनिवसनमयुक्तम्' इति सप्रधार्य कौशाम्ब्या बहिर्नातिदूरनिकटक्षेत्रे स्वाभिधया धन्यपुरनाम शाखापुर निवेशितम्। तच्च अतिसुन्दरहट्टश्रेणिभिर्मनोहरम् अत्युन्नतविविधगवाक्षजालोपशोभिताऽऽवासवृन्दभासुरं पश्यता दृग्वशीकारकम्, एतादृशमुपपुर निवेश्य, अनेकान् स्वदेशिनो वैदेशिकांश्च समाश्वासन-

१ अतिचपला। २ मणिना। ३ गद-ईति।

श्वानां पञ्च पञ्च शतानि दास्यति, सौभाग्यमञ्जरीं च स्वपुत्रिकां दास्यति'। इत्येवं भूपाज्ञया कौशाम्ब्यां प्रतिचत्वरं प्रतिमार्गं च परीक्षकोपलम्भाय पटहः परिभ्राम्यति। ईदृशे समये धन्यः पटहवादकैर्वाद्यमानं तं पटहनिर्घोषं श्रुत्वा प्राह–'भो भोः पटहवादकाः! मा वादयत पटहम्, मणेर्गुणानहं वच्मि'। इति पटहं निवार्य परीक्षकशिरोमणिर्धन्यः पटहवादकैः सह अधिभूपसभं प्राप। राजानं नत्वा यथास्थानमुपविष्टः। वत्सपतिरपि तं सौभाग्याऽधिकरूपं सुन्दराकारं च दृष्ट्वा सबहुमानं क्षेमवार्तां पृष्ट्वा धन्यं प्रति प्राह–'भो धीनिधे! एतद्रत्नपरीक्षणं विधेहि, तद्गुणांश्च स्पष्टमभिधेहि'। ततो राजादेशं लब्ध्वा धन्योऽपि तं मणिं हस्ते लात्वा शास्त्रपरिकर्मितबुद्ध्या तद्गुणान् ज्ञात्वा च सविनयं भूपं प्रत्युवाच–"महाराज! चित्ते विस्मयकारकम् अस्य मणेः प्रभावं भणामि, तत् श्रूयताम्–स्वामिन्! एष मणिर्यस्य मस्तके धृतो भवति तं पुरुषं हन्तुं सिंहं गजा इव शत्रवो न शक्ताः। पुनरयं मणिर्यस्य गृहान्तरे राजते तस्मिन् नगरे अतिवृष्ट्यनावृष्टिप्रमुखा ईतयः सुभूपेऽनीतय इव सर्वाण्यपि भयानि च न भवन्ति। पुनरयं मणिर्येन भुजे धारितस्तस्य कदापि कुष्ठादयो महान्तो रोगाः अम्बुनाहाश्रितस्याऽचलस्य दावानला इव पराभवं न कुर्वन्ति। पुनरयं मणिर्यस्य कण्ठे धृतो भवति तस्य भूत-प्रेतादयोऽर्कोद्द्योतेऽन्धकारा इव पराभवं कर्तुं न शक्नुवन्ति। भोः स्वामिन्! यदि मदुक्ते प्रत्ययो न भवति तदा स्थालमेकमानाय्यताम्, तण्डुलाश्चानाय्य भ्रियन्ताम्"। राज्ञा च सेवकैः शालिकणभृतं स्थाल-

मानाय्य सभाया धारितम्। तदा पुनर्धन्येनोक्तम्–'स्वामिन्! शालिकणभक्षिण पक्षिणो मुच्यन्ताम्'। ततो राजाज्ञया सेवकैः पक्षिगणा मुक्ता.। ततो द्वीपं प्रति उल्लोला जलनिधे कल्लोला इव अभित स्थालं परिभ्रमन्ति, परन्तु तत्स्थालं स्प्रष्टुमलं न जाताः। घटिकामात्रं तदाश्चर्यं निरीक्ष्य धन्यादेशेन शालिकणभृतस्थालोपरिस्थे मणावपाकृते रक्षकत्यक्तवाटिकायां मर्कटै. फलौघा इव पक्षिभि. क्षणमात्रेण ते सर्वेऽपि शालिकणा भक्षिता.। ततो धन्य· प्राह–'महाराज! यथा अनेन पक्षिभ्य. कणा रक्षितास्तथाऽयं पार्श्वस्थो मणिर्वैरि-गदे[3]-ति-भूत-कार्मणादिभयेभ्यः परिरक्षति, तद् निर्णय.। अथ महीनाथ इति निशम्य, प्रत्यक्ष चाद्भुत प्रेक्ष्य चमत्कृतचित्त. समस्तजनसमक्षं मणे प्रभावं धन्यस्य परीक्षाकुशलत्व च वर्णयति स्म। ततोऽतिरञ्जितचित्तेन राज्ञा सौभाग्यमञ्जरीनामा निजात्मजा दत्ता, विवाहमेलनतिलक कृतम्। पुनः प्रशस्तदिन मुहूर्ते महोत्सवपूर्वक पुत्रिकाया. पाणिग्रहणं कारितम्। करमोचनवेलाया च पञ्चपञ्चशतप्रमान् ग्रामान् अश्वान् गजेन्द्रांश्च दत्तवान्। ततो धन्येन 'श्वशुरगृहनिवसनमयुक्तम्' इति सप्रधार्य कौशाम्ब्या वहिर्नातिदूरनिकटक्षेत्रे स्वाभिधया धन्यपुरनाम शाखापुर निवेशितम्। तच्च अतिसुन्दरहट्टश्रेणिभिर्मनोहरम् अत्युन्नतविविधगवाक्षजालोपशोभिताऽऽवासवृन्दभासुरं पश्यता दृग्वशीकारकम्, एतादृशमुपपुर निवेश्य, अनेकान् स्वदेशिनो वैदेशिकांश्च समाश्वासन-

१ अतिचपला । २ मणिना । ३ गद-ईति ।

पूर्वकमवीवसत्। ते च लोका अल्पशुल्कादिगुणाऽऽहृतहृदया अहमहमिकया सह[1] तत्र निवास कुर्वन्ति स्म। तत्र च अनेपायेऽपि प्रभुत्वे सोपायव्यवसायविद् भाग्यनिधिर्धन्योऽत्युत्कटपुण्यप्रभावत स्वल्पेन कालेन अनेकश स्वर्णकोटीरुपार्जयामास। अथ तत्र पुरे राज-चौरे-तिभयादिरहिते समुद्र-व्यापारलाभादिसुखपूरितेऽपि अतीवजनाकीर्णवसतिबाहुल्यादिहेतोर्लोकाना पानीय दुर्लभं जातम्। तदाऽत्र वास्तव्या लोका परस्परं वदन्ति–'अस्मिन् नगरे सर्वजातिकं सुखं समस्ति, परन्तु महाजलाशय विनाऽरतिर्विद्यते'। इति निशिचर्याऽऽदिष्टचरमुखात् श्रुत्वा भव्यतरमुहूर्ते सर खानयितुं प्रारेभे। अनेकशतसङ्ख्या कर्मकरा सर खननोद्यमे लग्ना खनन्ति, तदुपरिस्था राजसेवकाश्च त्वरयन्ति।

इतश्च राजगृहनगरे स्वगृहाद् धन्ये गते सूर्येऽस्तंगते दिनलक्ष्मीरिव अखिललक्ष्मीरपि त्वरितं गता, निःश्रीकं समस्तमपि गृहं जातम्। तां वार्तां श्रेणिक श्रुत्वा कोपाकुलो जात। सभ्यान् वक्तु प्रवृत्तः–'भो सभ्या! दृश्यतां खलानां खलत्वम्!। येन मम जामात्रा निजाग्रजाग्रयोऽमात्रा प्रौढिं प्रापिता अपि अमी खलाः प्रतिदिनं कलहकुटिलतां कृत्वा जामातरमुदवेजयन्। सज्जनावतंस स 'संकिलेसकरं ठाणं दूरओ पडिवज्जए'[3] इत्यागमं श्रुत्वा न ज्ञायते कुत्रापि देशान्तरे गत।। यतो महापुरुषो विरोधस्थाने नैव तिष्ठति। तस्माद् एते महापापा नाऽधिकारयोग्या"। 'शिष्टस्य पालनं

१ अहम् अहम् इति यस्या क्रियाया सा अहमहमिका, तया। २ निश्चले। ३ संक्लेशकर स्थान दूरत प्रतिवर्जयेत्।

दुष्टस्य च निग्रह ' इति राजनीतिं स्मृत्वा तान् कारागारे क्षिप्त्वाऽदण्डयत् । सर्वमपि ग्रामादिक मोपयित्वा यथाजात कृत्वा त्यक्ता । ततो धनसाराद्या न केवलं धनैरुज्झिता., किन्तु स्पर्द्धयेव तद-नुगैर्यश'-कान्तिगुणैरपि त्यक्ता । नाम्ना धनसारोऽपि अधनसारो व्यचिन्तयत्–'प्राग् उच्चवाणिज्यः कथं नीचवाणिज्यमधुनाऽऽश्रये ?'। एवं मनसि परिभाव्य पुत्रान् आहूयेति न्यगदत्–'हे पुत्राः ! अधुनाऽत्र स्थातुं न युक्तं, ततो देशान्तरे गम्यते। यतो देशान्तरे नि.स्वानामुदरपूर्तिकरणार्थं भिक्षावृ-त्तिमपि द्राक्षासदृशामाहुः, भिक्षावृत्तिमपि कुर्वतां कोऽपि न किञ्चिद् दुर्वचनं जल्पति, प्रत्युत करुणया किमपि साहाय्य करोति। स्वदेशे तु पदे पदे लोकानां दुर्वचनानि श्रुत्वा हृदय दह्यते । सुविद्योऽपि सुरूपोऽपि निर्धनो नाऽर्थमर्घति, यथा स्वक्षरोऽपि सुवृत्तोऽपि कूटो रूप्यको जने नाऽर्घ्यते । हे वत्सा ! समयोचितभाषासु व्यापारक्रियासु च कुशलोऽपि निर्धन. श्लाघ्यो न भवति, यथा स्वक्षर-का यं सुकण्ठेन प्रलपितमपि अर्थशून्य श्लाघ्यं न भवति । अतो देशान्तरं गम्यते' । एवमुक्त्वा निर्वाहाय अन्यदेशं गन्तुमनसा धनसारेण सोमश्री-कुसुमश्रियौ पितुर्गृहे प्राहेपाताम् । तथा च सुभद्रां प्रति साश्रुलोचनः सगद्गदमिति जगाद–'हे शुभाशये ! भवत्यपि गोभद्रस्य गृहे यातु । अस्माक तु दुष्कर्मोदयप्रबलतावशाद् भाग्यैकनिधि. पुत्रः क्वापि गतः, तत्पृष्ठे सम्पदपि गता । वयमत्र स्थिता' कुटुम्बनिर्वाह कर्तुमक्षमाः, अतो देशान्तरं यामः । देशान्तरे च निर्धनानां निरुपलक्षितानां स्थान-

पूर्वकमवीवसत्। ते च लोका अल्पशुल्कादिगुणाऽऽहृतहृदया अहमहमिकया[1] सदैव तत्र निवासं कुर्वन्ति स्म। तत्र च अनपायेऽपि प्रभुत्वे सोपायव्यवसायविद् भाग्यनिधिर्धन्योऽत्युत्कटपुण्यप्रभावतः स्वल्पेन कालेन अनेकशः स्वर्णकोटीरुपार्जयामास। अथ तत्र पुरे राज-चौरे-तिभयादिरहिते समुन्नव्यापारलाभादिसुखपूरितेऽपि अतीवजनाकीर्णवसतिबाहुल्यादिहेतोर्लोकाना पानीय दुर्लभं जातम्। तदाऽत्र वास्तव्या लोका परस्परं वदन्ति–'अस्मिन् नगरे सर्वजातिकं सुख समस्ति, परन्तु महाजलाशय विनाऽरतिर्विद्यते'। इति निशिचर्याऽऽदिष्टचरमुखात् श्रुत्वा भव्यतरमुहूर्ते सर खानयितुं प्रारेभे। अनेकशतसङ्ख्या कर्मकरा सरःखननोद्यमे लग्ना खनन्ति, तदुपरिस्था राजसेवकाश्च त्वरयन्ति।

इतश्च राजगृहनगरे स्वगृहाद् धन्ये गते सूर्येऽस्तंगते दिनलक्ष्मीरिव अखिललक्ष्मीरपि त्वरितं गता, नि श्रीकं समस्तमपि गृहं जातम्। तां वार्तां श्रेणिक श्रुत्वा कोपाकुलो जातः। सभ्यान् वक्तु प्रवृत्तः–'भो सभ्या! दृश्यतां खलानां खलत्वम्!। येन मम जामात्रा निजाग्रजास्त्रयोऽमात्रा श्रेष्ठिं[2] प्रापिता अपि अमी खलाः प्रतिदिनं कलहकुटिलतां कृत्वा जामातरमुदवेजयन्। सज्जनावतंसः स 'संकिलेसकरं ठाणं दूरओ पडिवज्जए'[3] इत्यागमं श्रुत्वा न ज्ञायते कुत्रापि देशान्तरे गत!। यतो महापुरुषो विरोधस्थाने नैव तिष्ठति। तस्माद् एते महापापा नाऽधिकारयोग्या"। 'शिष्टस्य पालनं

१ अहम् अहम् इति यस्या क्रियाया सा अहमहमिका, तया। २ निश्रके। ३ सक्लेशकर स्थान दूरत प्रतिवर्जयेत्।

तदा गृहं निर्वहति’ । तदाऽन्यो वदति–‘भावुकस्य न दोपोऽस्ति । अहर्निशं कर्मकारवत् कुटुम्बसेवा-व्याकुलस्तिष्ठति, परन्तु अस्य ज्येष्ठभ्रातरस्त्रयोऽपि कुटिलस्वभावा यवासकवृक्षसदृशा अस्योन्नतिमसहमाना, तेपा दुर्वचनै· खेदितो ‘देशत्यागेन दुर्जनम्’ इति नीति स्मृत्वा सुसज्जनस्वभावत्वाच्च गृहं मुक्त्वा गत· । यदुक्तम्–‘अपमाने न तिष्ठन्ति सिंहाः सत्पुरुपा गजा·’ । तदैको वक्ति–‘इद न पौरुपेयचरितम्, वहुभिर्दुर्जनैः खेदितस्तेजस्वी पुरुपः किमु नंष्ट्वा गच्छति ?, यूकाभयात् किं परिधानवस्त्रं त्यज्यते ?, प्रत्युत दुर्जनाना यथायोग्य शिक्षा क्रियते येन पुनस्तस्य वार्तायामपि नाम न गृह्णन्ति । यदुक्तं शिक्षाशास्त्रे दृष्टान्तश्लोके—

“शठ प्रति शाठ्यं कुर्याद् मृदुक प्रति मार्दवम् । त्वया मे लुञ्चितौ पक्षौ मया मुण्डापित शिरः” ॥ १ ॥

‘इत्यादि शास्त्राणां हार्दं जानन्नपि राजादिभयरहितोऽपि समस्तपुरे आदेयवचनोऽपि दृढवद्धमूलोऽपि यद् नंष्ट्वा गतस्तद् न भव्यं कृतम् । नेदं धीरचरितम्’ । इत्यादि पितृगृहपक्षीया जना यथाकथञ्चिच्छ्रवणकटुवचनानि आलपन्ति, तत्राऽहं कस्य मुखे हस्तं ददामि ? । एकं तावद् वल्लभवियोगाऽर्दनम्, द्वितीयं तस्योपरि क्षतक्षारतुल्यं निन्दावचनश्रवणम्, तृतीयं च पराधीनवृत्त्या जीवनं भवति । तस्माद् हे पूज्या ! अत्र स्थले वा प्रवासे वा, सम्पदि वा विपदि वा, सुखे वा दु·खे

---

१ स्वस्वभर्तु । २ अत्र शुक पण्याङ्ग नयोर्दृष्टान्त कथनीय ।

भ्रष्टानां का का विपत्तिर्न भवति ? । त्वं तु अत्यन्तसुकोमला सुखलीलैकमग्ना दुःखसंपातनातीयाम् अविज्ञाऽसि, तस्माद् हे वत्से ! त्वं सुखभृते पितुर्गृहे गच्छ । यदा च अस्माकं भाग्यभृतस्त्वद्दर्शन सङ्गमो भविष्यति तदा तवामन्त्रणं करिष्यामः’ ।

इति श्वशुरोक्तं श्रुत्वा सुभद्रा तं प्रत्युत्तरं दत्तवती–“स्वामिन् ! भवादृशानां कुलवृद्धानां कुटुम्बचिन्तैकरसिकानां सर्वेषामुपरि सुदृष्टीनाम् अस्मदीयदुःखदर्शनाऽक्षमाणाम् एवमेव वक्तुमुचितम्, तथापि अहं तु शीलसहाया सह आयास्यामि, यतो विपत्तिसमयेऽपि सतीनां भर्तुर्गृहमेव गतिः । यदुक्तं नीतिशास्त्रे—

“नारीणां पितुरावासे नराणां श्वशुरालये । एकस्थाने यतीनां च वासो न श्रेयसे भवेत्” ॥ १ ॥

“तथा यद्यपि सम्पूर्णा लक्ष्मीः सौख्यं च प्रचुरतरं भवति तदापि स्त्रीणां महोत्सवादिकारणमुद्दिश्य पितुर्गृहे गमनं युक्तम्, अन्यथा–विनाकारणगमनं तु दोष एव । ततो विपत्तिसमये तु सुतरां श्वशुरगृहे वसनं युक्तम् । यदि आपदि पितुर्गृहे गम्यते तदा भ्रातृजायाप्रभृतिपितृगृहाश्रिता जना श्वशुरकुलवंचनीयतामातन्वन्ति । तद्यथा–‘अस्माकं ननान्दृपतिः अविमृश्यकार्यकर्ता, निष्कारणम् अनापृच्छ्य सहसा कुलवतीं विडम्बनापथि मुक्त्वा क्वापि गतः, गृहनिर्वाहकारकस्तु क्षमणशीलो भवति

१ निन्दनीयत्वम् ।

तदा गृहं निर्वहति'। तदाऽन्यो वदति—'भावुकस्य न दोषोऽस्ति। अहर्निशं कर्मकारवत् कुटुम्बसेवाव्याकुलस्तिष्ठति, परन्तु अस्य ज्येष्ठभ्रातरस्त्रयोऽपि कुटिलस्वभावा यवासकवृक्षसदृशा अस्योन्नतिमसहमाना, तेषां दुर्वचनैः खेदितो 'देशत्यागेन दुर्जनम्' इति नीतिं स्मृत्वा सुसज्जनस्वभावत्वाच्च गृहं मुक्त्वा गतः। यदुक्तम्—'अपमाने न तिष्ठन्ति सिंहाः सत्पुरुषा गजाः'। तदैको वक्ति—'इदं न पौरुषेयचरितम्, बहुभिर्दुर्जनैः खेदितस्तेजस्वी पुरुषः किमु नष्ट्वा गच्छति ?, यूकाभयात् किं परिधानवस्त्रं त्यज्यते ?, प्रत्युत दुर्जनानां यथायोग्यं शिक्षा क्रियते येन पुनस्तस्य वार्तायामपि नाम न गृह्णन्ति। यदुक्तं शिक्षाशास्त्रे दृष्टान्तश्लोके—

"शठं प्रति शाठ्यं कुर्याद् मृदुकं प्रति मार्दवम्। त्वया मे लुञ्चितौ पक्षौ मया मुण्डापितं शिरः" ॥ १ ॥

'इत्यादि शास्त्राणां हार्दं जानन्नपि राजादिभयरहितोऽपि समस्तपुरे आदेयवचनोऽपि दृढबद्धमूलोऽपि यद् नष्ट्वा गतस्तद् न भव्यं कृतम्। नेदं धीरचरितम्'। इत्यादि पितृगृहपक्षीया जना यथाकथञ्चिच्छ्रवणकटुवचनानि आलपन्ति, तत्राऽहं कस्य मुखे हस्तं ददामि ?। एकं तावद् वल्लभवियोगाऽर्दनम्, द्वितीयं तस्योपरि क्षतक्षारतुल्यं निन्दावचनश्रवणम्, तृतीयं च पराधीनवृत्त्या जीवनं भवति। तस्माद् हे पूज्या ! अत्र स्थले वा प्रवासे वा, सम्पदि वा विपदि वा, सुखे वा दुःखे

१ स्वसृभर्तुः। २ अत्र शुक पण्याङ्गनयोर्दृष्टान्तः कथनीयः।

वा कायं छायेव सम्यक्छीलपालनपूर्वकं श्वशुरालयं न मोक्ष्ये। यत्र तातपादानां स्थितिस्तदनुगामिनी अहमपि इति कृतनिश्चयाऽस्मि"।

इत्येव सुभद्रावचांसि श्रुत्वा हृष्टः श्रेष्ठी आचष्ट–'हे पतिव्रते! त्वया साधु साधु उदितम्, यस्मात् त्वं तस्य पुरुषोत्तमस्य धन्यस्य सत्यं पत्न्यसि। त्वदीयपतिव्रतधर्मेणैव भव्यं भविष्यतीति अस्माकं निर्णयो जात'। ततो धनसार. स्वपत्न्या सुभद्रया सभार्यैस्त्रिभि. पुत्रैश्च युक्तोऽष्टभि. कर्मभिर्मुक्तो जीव इव राजगृहाद् निर्ययौ। यत्र तत्र कर्मकरवृत्त्याऽऽजीविकां कुर्वाणो बहून् देशनगरान् भ्रान्त्वा क्रमेण कौशाम्बी प्राप, यतो यतयो याचका निःस्वाश्च वायुरिव न स्थिरा भवेयु। महतीं नगरीं वीक्षमाण इतस्ततो भ्रमति। तत्राऽसौ कश्चित् सुसज्जनं दृष्ट्वाऽप्राक्षीत्–भो भद्र! अत्र पुरे धनिनोऽल्प-धना निर्धनाश्च जना कथं वर्तन्ते–कया रीत्या आजीविकां कुर्वन्ति ?'। तदा तन्नगरवासी पुरुष प्राह–'भो वैदेशिक! अत्र पुरे ये धनवन्तस्ते स्वनीव्या व्यवसाय कुर्वन्ति, यतः प्रकाशशीलो दीप प्रकाशाय दीपान्तरं न हि अपेक्षते, श्रीमतां के व्यापारा न वर्तन्ते?। तथा च येऽमी नाणकावर्तिनो धान्यव्यवसायिनो घृतहट्टिकाः स्वर्णकारा मणिकारा. सौत्रिकाः पाट्टसूत्रिकास्ताम्बूलिकास्तैलिका पौगफलिका. पाट्टकूलिका कार्पासिका दौष्यिका माणिक्यादिरत्नव्यवसायिन सुवर्णव्यापारिण क्रया-णकव्यापारिण पोतव्यवसायिनो गान्धिका सौगन्धिकप्रभृतयो ये च नाऽतिवैभवास्ते सर्वे वणिजो

महेभ्यधन्यस्य धनं व्याजेन समुपजीव्य निर्वहन्ते । यो यत्र व्यवसाये कुशलः स तं व्यवसायं कृत्वा यथासुख निर्वाह करोति, यथा तटिनीतटाऽरघट्टाः तटिनीप्रवाहस्य जल समुपजीव्य अरघट्टप्रवृत्तिं निर्वहन्ते । ये च अत्यन्तनिर्धना दुःस्थाः, ते तु अस्य श्रेष्ठिनो महासरः स्वदारिद्र्यमिव खनन्ति । तत्रेयं रीतिः कृताऽस्ति–कर्मकरीणां स्त्रीणां प्रतिदिनमेकं दीनारं पुरुषाणां च द्वौ दीनारौ श्रेष्ठी दत्ते, द्विवेलं च तैलान्नादि भोजनं यथेप्सितं ददाति । साम्प्रतमत्र ये निःस्वाः कर्मकरा आसन् ते सरःखननोपायेन सुखं जीवन्ति" । इति नगरवास्तव्योक्तां गिरं श्रुत्वा स सहर्षोऽभूत् । ततः सपरिकरो धनसारस्तत्र गत्वा सरःखननाधिकारिणं सविनय नत्वा स्वाऽऽजीविकां विज्ञपयामास । ततस्तेन अधिकारिमहत्तमेनोक्तम्–'भो वृद्ध ! अस्मदीयस्वामिनां पुण्यबलेन एते कर्मकराः सरःखननोपायेन सुखं जीवन्ति । तत्र त्वमपि सकुटुम्बः खननोद्यमं कुरुष्व, वृत्तिं च गृहीत्वा सुखेन कालनिर्वहणं कुरु' । ततो धनसारस्तस्यादेशं प्राप्य सकुटुम्बस्तस्य सरसः खननाय प्रवृत्तः । प्रतिदिनं कर्मकरवृत्तिं च लब्ध्वा तत्रैव आरात्कृतोटजे[3] स्थितः सुखेन उदरपूर्तिं करोति स्म । यतः स्वकृतकर्मोदयवशगा जीवा दुष्पूरोदरपूर्तये किं किं न कुर्वन्ति ?, तस्मात् साधकजनैः प्रतिक्षणं बन्धचिन्ता न मोक्तव्या ।

एवं कियत्यपि काले गतेऽन्यदा दिनार्द्धोत्तरसमये सम्मदापूर्णैस्तूर्णप्राप्तैर्जनैर्वेष्टितं, मन्त्रि-सामन्ता-

१ तटिनी नदी । २ गौरवे बहुवचनम् । ३ समीपरचितकुट्याम् ।

या कायं छायेव सम्यक्छीलपालनपूर्वकं श्वशुरालयं न मोक्ष्ये। यत्र तातपादानां स्थितिस्तदनुगामिनी अहमपि इति कृतनिश्चयाऽस्मि"।

इत्येवं सुभद्रावचांसि श्रुत्वा हृष्टः श्रेष्ठी आचष्ट–'हे पतिव्रते! त्वया साधु साधु उदितम्, यस्मात् त्वं तस्य पुरुषोत्तमस्य धन्यस्य सत्यं पत्न्यसि। त्वदीयपतिव्रतधर्मेणैव भव्यं भविष्यतीति अस्माकं निर्णयो जातः'। ततो धनसारः स्वपत्न्या सुभद्रया सभार्यैस्त्रिभिः पुत्रैश्च युक्तोऽष्टभिः कर्मभिर्युक्तो जीव इव राजगृहाद् निर्ययौ। यत्र तत्र कर्मकरवृत्त्याऽऽजीविकां कुर्वाणो बहून् देशान्नगरान् भ्रान्त्वा क्रमेण कौशाम्बीं प्राप, यतो यतयो याचका निःस्वाश्च वायुरिव न स्थिरा भवेयुः। महतीं नगरीं वीक्षमाण इतस्ततो भ्रमति। तत्राऽसौ कञ्चित् सुसज्जनं दृष्ट्वाऽप्राक्षीत्–भो भद्र! अस्य पुरे धनिनोऽन्य-

धना नि[illegible]

हरिश्चन्द्रः किल चाण्डालगृहेऽम्बुवहन कृतवान्[1]। तथा च सतीनामग्रणीर्दमयन्ती अपि अतिदुःखिनी यौवने घोरवने एकाकिनी समयं गमयामास । जगत्त्रये केनापि न अभुक्तं कर्म क्षपितम् । ये केचन जिनादयोऽतुलबल-वीर्यो-त्साहयुक्तास्तैरपि नव्यं कर्म न कृतं, परं पूर्वबद्धं तु भुक्त्वैव क्षपितम् । वक्रे विधौ कुत. सुखी भवति ?, भूपतेर्मुकुटाद् भ्रष्टं रजसाऽऽच्छादितम् अलक्ष्यचैतन्यं देवाऽधिष्ठितं च रत्नमपि जनाहिघट्टनादयो बहवो विपद. सहते, तदा रागादिदोषप्रबलोदयवतां मनुष्याणां सुतरां सहनं भवति। तत्र कातरत्वं न करणीयम्, यतः कातरभावेन सहमानस्य प्रत्युत अशुभकर्मणो वृद्धिः, शुभस्य चाऽशुभे संक्रमणं, रसहानिश्च जायते, तस्माद् अव्याकुलत्वेन सम्मुखभावेन सोढव्यम् । यत. कर्मणः करुणा नास्ति जडत्वाद् इति हार्दम्"। इति ध्यात्वा पितरमालाप्य प्राह–'यूयं तु नवीना दृश्यन्ते । के यूयम् ?, कुत आगता. ?, का जातिः ?, एतेषां स्त्री-पुरुषाणां भवतां च कः सम्बन्ध. ?'। इति पृष्टे पुण्योदयप्रबलतावशेन विविधरत्न-सुवर्णाभरणभासुरताकृतविनिमयेन च धन्यमनुपलक्षयन् धनसारोऽनुपलक्ष्यता कृते स्वकीयजाति-कुल-वंशादि गोपयित्वाऽवसरोचितं यत्किञ्चित् तदुत्तरं ददानः प्राह–"स्वामिन् ! वयं विदेशादागता निर्धना आजीविकोपायं गवेपयन्तो भवत्पुराऽऽगमनमात्रेण शुभं भवतां परापकरणव्यतिकरं श्रुत्वा तद्दिनाद् अत्रागत्य सुखेन आजीविकां कुर्मः। प्रतिप्रभात समु-

१ नलपत्नी ।

दिभिः परिवृतं, पदाति-हस्त्य-ऽश्ववृन्दै संयुतं, सोत्साहमागधश्रेणिकृतगुणवर्णनं, शून्यैश्चर्यद्वयचो-चमायूरातपवारणं, उत्तप्तस्वर्णगौराङ्गं, विचित्ररत्नालङ्कारभासुरं, ज्वलद्दिव्यौषधिद्योतितोऽङ्के किंतु स्वर्णाचलम् !, 'चिर जीव, चिरं जय, चिर नन्द' इत्यादिवदत्सु वन्दिवृन्देषु यावज्जीवोपभोगार्ह धनसञ्चय ददतं, सर्वनराऽवलोकनकार्यकौतुकाऽऽयतलोचनम्, एतादृशं धन्यं तत्रागतं दृष्ट्वा सर्वे कर्मकरा हर्षेण नेमु । तत सर्वेषां प्रणामं गृहीत्वा एकान्तेऽशोकतरुच्छायायां सेवकै कृते राजाऽऽसने उपविष्ट. । तत्र च क्षणं विश्रम्य सर्वेषां कर्मकराणां खननप्रवृत्तिं विलोकयितुं लग्नः, तावता एकत्र भृत्यवृत्त्या क्लिश्यद् निजकुटुम्बक दृष्ट्वा चकित' सन् दध्यौ—'अहो ! सुरैरपि अनुल्लङ्घ्या कर्मरेखा दृश्यते ! । यत —

"उदयति यदि भानुः पश्चिमायां दिशाया, प्रचलति यदि मेरुः शीतता याति वह्निः ।
विकसति यदि पद्म पर्वताग्रे शिलाया, तदपि न चलतीय भाविनी कर्मरेखा" ॥ १ ॥

इमौ पितरौ भ्रातरो भ्रातृजाया ममापि च जाया, एतत्समस्तं मम कुटुम्बम् अहो ! हन्त कीदृशीम् असम्भावनीयदुर्दशा दैवेन प्रापितम् ! । एषा शालिभद्रस्वसाऽपि कथं मृत्तिका वहति ? । यद्वा विचित्रा कर्मणा गतिरिति सर्वज्ञवचनं न मिथ्या भवति, यतोऽनेकराजमण्डल्युपास्यमानक्रमकंजोऽपि

१ कज कमलम् ।

हरिश्चन्द्रः किल चाण्डालगृहेऽम्बुवहन कृतवान्!। तथा च सतीनामग्रणीर्दमयन्ती[1] अपि अतिदुःखिनी यौवने घोरवने एकाकिनी समयं गमयामास । जगत्त्रये केनापि न अभुक्तं कर्म क्षपितम् । ये केचन जिनादयोऽतुलबल-वीर्यो-त्साहयुक्तास्तैरपि नव्यं कर्म न कृतं, परं पूर्वबद्धं तु भुक्त्वैव क्षपितम् । वक्रे विधौ कुत. सुखी भवति ?, भूपतेर्मुकुटाद् भ्रष्टं रजसाऽऽच्छादितम् अलक्ष्यचैतन्यं देवाऽधिष्ठित च रत्नमपि जनाह्निघट्टनादयो बहवो विपदः सहते, तदा रागादिदोषप्रबलोदयवतां मनुष्याणां सुतरां सहनं भवति। तत्र कातरत्वं न करणीयम्, यतः कातरभावेन सहमानस्य प्रत्युत अशुभकर्मणो वृद्धिः, शुभस्य चाऽशुभे संक्रमणं, रसहानिश्च जायते, तस्माद् अव्याकुलत्वेन सम्मुखभावेन सोढव्यम् । यत. कर्मणः करुणा नास्ति जडत्वाद् इति हार्दम्"। इति ध्यात्वा पितरमालाप्य प्राह–'यूयं तु नवीना दृश्यन्ते । के यूयम् ?, कुत आगता. ?, का जातिः ?, एतेषा स्त्री-पुरुषाणां भवतां च कः सम्बन्धः ?'। इति पृष्टे पुण्योदयप्रबलतावशेन विविधरत्न-सुवर्णाभरणभासुरताकृतविनिमयेन च धन्यमनुपलक्षयन् धनसारोऽनुपलक्ष्यता कृते स्वकीयजाति-कुल-वंशादि गोपयित्वाऽवसरोचितं यत्किञ्चित् तदुत्तरं ददान. प्राह–"स्वामिन् ! वयं विदेशादागता निर्धना आजीविकोपायं गवेपयन्तो भवत्पुराऽऽगमनमात्रेण शुभं भवतां परापकरणव्यतिकरं श्रुत्वा तद्दिनाद् अत्रागत्य सुखेन आजीविकां कुर्म. ।प्रतिप्रभात समु-

१ नलपत्नी ।

त्थाय भवन्त्य आशिषं दद्युः–'चिरं जय, चिरं नन्द, चिरं पालय मेदिनीम्'। यतोऽस्माकानां तु भवा-
नेव जङ्गमकल्पवृक्षोऽस्ति'। इत्यादिचाटुवचनानि उक्त्वा प्रणिपत्य च स्थित'। तदा धनसारस्तस्य चा-
टुवचनानि श्रुत्वा दध्यौ–"अहो ! दृश्यताम्, धनक्षये मतिविभ्रम' कीदृश' संजात ?, बाल्यात्
परिपालितोऽपि निजात्मजोऽहं नोपलक्षित'। यदुक्तं शास्त्रे–'तेजो लज्जा मतिर्मानमेते यान्ति धन-
क्षये'। यथा मतिमूढाः पशवो निजात्मजमपि संजातधौरेय नोपलक्षयन्ति, तथाऽमी वृद्धं मां नाऽ-
भिजानन्ति। अधुना दरिद्रभावाद् लज्जमाना अमी स्ववंशादिकमगोपयन्, अर्थीक्रान्तारा दिना न
दर्शयेयुः किमु ?। ततोऽधुनाऽहमपि स्वं न ज्ञापयामि, समये ज्ञापयिष्यामि, यत् पथ्यमपि अकाले
रोगिणां विकाराय स्यात्"। इति ध्यात्वा मौनं कृत्वा 'किञ्चित् स्नेहोऽपि दर्शनीय' इति विचार्य
नियोगिनमादिक्षत्–'अयं वृद्धो जरया जर्जरितोऽस्ति, तेन अस्य तैल गुणकृद् न भवति, अतोऽस्य
घृतं देयम्'। तदा धनसारो 'महान् प्रसाद' इत्युक्त्वा प्रणामं चकार। तदा सर्वे कर्मकरा वृद्ध प्र-
त्यूचु'–'भो वृद्ध ! तवोपरि स्वामिनां महती कृपाऽस्ति येन तुभ्यं घृतं दापितम्। परं त्वमेवैको घृत-
युतं किं भोजनं करिष्यसि ?, इदं तु न शोभनम्, यद् उत्तमानां भेदकृद्भोजनकरण कुनीति', तस्मात्
त्व स्वामिनं तादृशीं विज्ञप्तिं कुरु येनाऽस्माकमपि घृतादेशो जायेत'। तदा धनसारेण पुन प्रणामं

कृत्वा धन्यो विज्ञसः—'स्वामिन् ! अहमेव एको घृतम् अर्दन्[1] न चारु दृश्ये, तस्माद् एतेषां मम सहकारिणामपि घृतादेशो भवतु । भवादृशां दानशौण्डीराणां पङ्क्तिभेदो न शोभाकृद् भवति, अतो महाप्रसादः क्रियताम्, येन ममोपरि कृपा श्लाघनीया भवति' । तदा धन्येनाऽतिविनीतेन 'पितृवचः प्रमाणं कर्तव्यम्' इति ध्यात्वा सर्वेषां कर्मकराणां घृतादेशः कृत. । तत् श्रुत्वा सर्वे कर्मकरास्तुष्टिं प्राप्ताः, ते सर्वे सानुकूला धनसारं प्रशसन्ति । तत एष धन्यो घृतदापनजे रसै उन्नतधाराधरो वृक्षानिव भृत्यान् उल्लास्य यथागतं जगाम । पुनर्द्वितीयदिवसेऽपि तत्र पित्रादीन् सत्कर्तुं कानने वृक्षान् सपल्लवीकर्तुं वसन्त इव आगतः । गतदिनमिव सर्वैरपि पित्रादिभि· कर्मकरैः प्रणामादिरुचितप्रतिपत्ति· कृता । ततो धन्यस्तत्र स्थित्वा वृद्धमालापयति—'एते त्रयस्तव पुत्राः कर्मकराः, स्त्रियश्च नित्यं सरःखननक्लिष्टोद्यमं कुर्वन्ति, तदा त्वमपि वृद्धो भूत्वा किमद्यापि क्लिष्टक्रियां करोषि ? । कीदृशाश्च तव पुत्रा ये क्लिष्टक्रियाया न वारयन्ति ?' । धनसारोऽवक्—'स्वामिन् ! वयं निःस्वा निरालम्बनाश्च । किमपि पुण्ययोगेनाऽर्जनोद्यमं लब्ध्वा लोभेनाऽभिभूय एकाऽधिकवृत्तिलोभेन वृद्धत्वेऽपि कर्मकरत्वं करोमि । दारिद्र्यतापनिवारणघनाघना[2]: पुन· पुनर्भवादृशाः कुतो मिलिष्यन्ति ? । अस्मिन्नवसरे मेलिता नीवि[3]रग्रे व्यापारादिकार्ये आयाति, अतः कायचिन्तामुपेक्ष्य उद्यमं करोमि' । ततो विहस्य धन्य.

१ भक्षयन् । २ घनाघनो मेघ । ३ नीवि. परिपण —मूलधनम् ।

सर्वान् कर्मकरान् नियोगिन च आकार्य आदिदेश–'भो भो. कर्मकराः ! अय वृद्धो युष्माभिः कर्म-क्रियार्हो न, एवं दृष्ट्वाऽस्माकं दया उत्पद्यते, अत. परम् अनेन कर्म न कार्यं केनापि, नित्यं मार्ग्य-माना वृत्तिस्तु देया'। 'महतां वच प्रमाणम्' इत्युक्त्वा सर्वैरपि प्रणामो विहित । धन्य एवं कृत्वा गृहं गत । तत सर्वेऽपि कर्मकरा. परस्परं विवदन्ते–'अयं वृद्ध. कृतपुण्यो दृश्यते!, यतो राज्ञा दर्शनमात्रेण कर्मकरत्व त्याजितम्'। अन्यो वदति–'किं न श्रुतम्, यतः—

"इक्षुक्षेत्र समुद्रस्य योनिपोषणमेव च। प्रसादो भूभुजा चैव सद्यो घ्नन्ति दरिद्रताम्" ॥ १ ॥

पुनस्तृतीयदिने आगत. स सभ्यस्तरुतले स्थित.। कियत्क्षणे पूर्वसङ्केतितपुरुषैर्द्राक्षा-ऽक्षोटक-खर्जूरादिखाद्यवस्तूनि धन्यस्याग्रे ढौकितानि। धनसारस्तु धन्यस्यागमनमात्रे पूर्वमेव कृतप्रणामस्तत्र स्थितो वर्तते। ततो धन्येन वृद्ध आलापितः–'इदं द्राक्षादिखाद्यं गृहाण, यतो वृद्धानां कोमलं खाद्यं मुखे लगति, बालत्वं वृद्धत्वं च समानमुच्यते जनै.'। ततो धनसारेण 'यथादेशो महताम्' एवमु-क्त्वा कर्मकराणामुपरि दृष्टिर्दत्ता। ततो धन्येन विहस्योक्तम्–'किम् अमीषां सर्वेषां दापयितुं मनो-रथोऽस्ति ?, घटत्येव वृद्धानाम्, ये केचन एकत्र संपृक्तास्तान् दत्त्वैव स्वय गृह्णातीति उत्तमकुल-नीति.'। इत्युक्त्वा सर्वेषां मध्ये उत्तमकुलवत्त्वं ज्ञापित तस्य। तत. सर्वेषां कर्मकराणां, विशेषतस्तु वृद्धादीनां बहुतर दत्तम्। तदुपरि ताम्बूलादि दत्त्वा गत । अथ पुण्यवदुचित खाद्यं सप्राप्य हृष्टः

कर्मकराः परस्परं कथयन्ति–'पुण्यवलोऽयं वृद्धः, अनुपलक्षितमपि राजा बहुमानं ददाति !। अस्य वृद्धस्य प्रभावेण अनास्वादितपूर्वं खाद्यमास्वादितम्, यथा महादेवपूजने षण्डोऽपि पूज्यते । ततः सर्वेऽपि कर्मकरा वृद्धस्य अस्य कुटुम्बस्य च आज्ञावर्तिनो जाता । एवं प्रतिदिनं वृद्धस्य शुश्रूषाऽऽशया तत्रागच्छति । तत्र च स्थित्वा कस्मिन् दिने कदलीफलानि, कस्मिन् दिने वा जम्बीरफलानि, कस्मिन् दिने नालिकेरखण्डानि शर्कराभिश्राणि, कदापि नारङ्गफलानि, एवम् अञ्जीरफलानि, पक्वेक्षुखण्डानि, तद्रसघटांश्च सर्वेषां विशेषतस्तु सपरिवारस्य वृद्धस्य ददौ । एकस्मिन् दिने वृद्धस्योक्तम्–'यौष्माकीणा पटी जीर्णा जाता दृश्यते' । धनसारेणोक्तम्–'स्वामिन् ! वयं निर्धनाः कति व्ययान् कर्तुमुत्सहामहे ?, व्ययं विना पटी कुतः ?। पर च, ममैकस्य पटी कुर्वतः सपरिवारस्य पटी करणीया भवति, अतो यथाकथञ्चित् कार्यं निर्वहणीयम्' । तदा धन्येन सपरिवारस्य धनसारस्य स्त्रीपुरुषयोग्याणि वस्त्राणि दत्तानि, सर्वेषां कर्मकराणामपि एकैका पटी दापिता, तेऽपि हर्षं प्राप्ता वृद्धं प्रशंसन्ति । एवं प्रतिदिनं धनसारस्य मनोऽनुकूलताम्बूल-दुकूल-सुखभक्षिकादिप्रदानतः सत्कारं करोति । कर्मकराणामपि यथायोग्यम्, भ्रात्रादीनां च विशेषतः सत्कारं करोति । परं प्रबलपुण्यप्राग्भारप्रभावतो न कोऽपि उपलक्षयति । अन्यदा धन्येन स्थविर आलापितः–साम्प्रतं निदाघः समागच्छति, भवदीयाऽवस्था तु जराजीर्णा, वासरापगमे चक्रवाकविहगानामिव तक्राऽभावे वो निशाऽ-

सर्वान् कर्मकरान् नियोगिनं च आकार्य आदिदेश–'भो भो. कर्मकरा.! अयं वृद्धो [illegible] क्रियार्हो न, एवं दृष्ट्वाऽस्माकं दया उत्पद्यते, अत परम् अनेन कर्म न कार्यं केनापि, [illegible] माना वृत्तिस्तु देया'। 'महतां वच' प्रमाणम्' इत्युक्त्वा सर्वैरपि प्रणामो विहित.। [illegible] गृहं गतः। तत सर्वेऽपि कर्मकरा. परस्परं विवदन्ते–'अयं वृद्ध कृतपुण्यो दृश्यते!, [illegible] दर्शनमात्रेण कर्मकरत्व त्याजितम्'। अन्यो वदति–'किं न श्रुतम्, यतः—

"इक्षुक्षेत्र समुद्रस्य योनिपोषणमेव च। प्रसादो भूभुजां चैव सद्यो घ्नन्ति दरिद्रताम्" ॥ १ ॥

पुनस्तृतीयदिने आगत. स सभ्यस्तरुतले स्थित.। कियत्क्षणे पूर्वसङ्केतितपुरुषैर्द्राक्षा-ऽक्षोट[illegible] रादिखाद्यवस्तूनि धन्यस्याग्रे ढौकितानि। धनसारस्तु धन्यस्यागमनमात्रे पूर्वमेव [illegible] स्थितो वर्तते। ततो धन्येन वृद्ध आलापितः–'इदं द्राक्षादिखाद्यं गृहाण, यतो वृद्धानां कोमलं खाद्यं मुखे लगति, बालत्वं वृद्धत्वं च समानमुच्यते जनै.'। ततो धनसारेण 'यथादेशो महताम्' [illegible] क्त्वा कर्मकराणामुपरि दृष्टिर्दत्ता। ततो धन्येन विहस्योक्तम्–'किम् अमीषां सर्वेषां दापयितुं मनो-रथोऽस्ति ?, घटत्येव वृद्धानाम्, ये केचन एकत्र संपृक्तास्तान् दत्त्वैव स्वय गृह्णातीति उत्तमकुल-नीति'। इत्युक्त्वा सर्वेषां मध्ये उत्तमकुलवत्त्वं ज्ञापित तस्य। तत. सर्वेषां कर्मकराणां, विशेषतस्तु वृद्धादीना बहुतर दत्तम्। तदुपरि ताम्बूलादि दत्त्वा गत। अथ पुण्यवदुचित खाद्यं सम्प्राप्य हृष्टः

कर्मकराः परस्परं कथयन्ति–'पुण्यवलोऽय वृद्धः, अनुपलक्षितमपि राजा बहुमानं ददाति !। अस्य वृद्धस्य प्रभावेण अनास्वादितपूर्वं खाद्यमास्वादितम्, यथा महादेवपूजने पण्डोऽपि पूज्यते । ततः सर्वेऽपि कर्मकरा वृद्धस्य अस्य कुटुम्बस्य च आज्ञावर्तिनो जाताः । एवं प्रतिदिनं वृद्धस्य शुश्रूषाऽऽशया तत्रागच्छति । तत्र च स्थित्वा कस्मिन् दिने कदलीफलानि, कस्मिन् दिने वा जम्बीरफलानि, कस्मिन् दिने नालिकेरखण्डानि शर्करामिश्राणि, कदापि नारङ्गफलानि, एवम् अञ्जीरफलानि, पक्वेक्षुखण्डानि, तद्रसघटांश्च सर्वेषां विशेषतस्तु सपरिवारस्य वृद्धस्य ददौ । एकस्मिन् दिने वृद्धस्योक्तम्–'यौष्माकीणा पटी जीर्णा जाता दृश्यते' । धनसारेणोक्तम्–'स्वामिन् ! वयं निर्धनाः कति व्ययान् कर्तुमुत्सहामहे ?, व्ययं विना पटी कुत. ?। परं च, ममैकस्य पटी कुर्वतः सपरिवारस्य पटी करणीया भवति, अतो यथाकथञ्चित् कार्यं निर्वहणीयम्' । तदा धन्येन सपरिवारस्य धनसारस्य स्त्रीपुरुषयोग्याणि वस्त्राणि दत्तानि, सर्वेषां कर्मकराणामपि एकैका पटी दापिता, तेऽपि हर्षं प्राप्ता वृद्धं प्रशंसन्ति । एवं प्रतिदिनं धनसारस्य मनोऽनुकूलताम्बूल-दुकूल-सुखभक्षिकादिप्रदानतः सत्कारं करोति । कर्मकराणामपि यथायोग्यम्, भ्रात्रादीनां च विशेषतः सत्कारं करोति । परं प्रबलपुण्यप्राग्भारप्रभावतो न कोऽपि उपलक्षयति । अन्यदा धन्येन स्थविर आलापितः–साम्प्रतं निदाघः समागच्छति, भवदीयाऽवस्था तु जराजीर्णा, वासरापगमे चक्रवाकविहगानामिव तक्राऽभावे वो निशाऽ-

न्धता भविष्यति'। धनसारेणोक्तम्–'स्वामिन्! एतद् वयमपि जानीमः, परं गवादीनामभावात् तक्रं कुत. प्राप्यते?, गवादिरक्षणे तु महा व्ययो भवति, अतो निर्धनानां मनोरथोऽन्तर्गडुरिव.'। तदा धन्येनोक्तम्–'एतद् दीनवाक्यं न वाच्यम्। मद्गृहे गवादिपशूनां महद्वृन्दं तिष्ठति, दुग्धादिकं न प्रचुरं जायते,अतस्तक्रं प्रचुरं भवति। तेन हे वृद्ध! प्रत्यह युष्माभिर्मद्गृहात् तक्रमुद्ग्राह्यम्। महतामपि तक्रमार्गणे लाघवं न भवतीति लोकेऽप्युक्तमस्ति, अतो नित्यं तव वध्वो मद्गृहे तक्रार्थमायान्तु। मद्गृहं तु आत्मीयगृहमेव गण्यम्, अन्तरं न गण्यम्'। तदा पटुचाटुना धनसारेणोत्थाय 'महान् प्रसाद'इत्यूचे। संसारे चत्वारि स्थानानि धिक्कारभाजनानि, यदुक्तम्—

"दरिद्रता च मूर्खत्वं परायत्ता च जीविका। क्षुधया क्षामकुक्षित्व धिक्कारस्य हि भाजनम्" ॥ १ ॥

पुनः–"क्षीणो मृगयतेऽन्येषामौचित्यं सुमहानपि। द्वितीयाभूः प्रजादत्ततन्त्वन्वेषी यथा शशी" ॥ १ ॥

व्याख्या—योऽतिस्वच्छो महानपि क्षीणो भवति सोऽन्येषाम् औचित्यं मृगयते। यथा द्वितीयाभूः–क्षीणः शशी प्रजादत्ततन्त्वन्वेषी भवति। ततो धन्यो भृत्यादीनपि विशेषतस्तु पित्रादीन् सत्कार्य दैवदुर्ललितं निन्दन् निजावासम् आसदत्। अथ धनसार भृत्या जगु.–अहो! व. सन्निधेर्वयमपि सुखिनोऽभूम, यतः सत्सङ्गः श्रेयसे भवति। अथो द्वितीयदिवसाद् धनसाराज्ञया पुत्रवधूटिका क्रमाद् जलार्थमम्बुधौ कादम्बिन्य इव तक्रार्थं धन्यसौधे ययु.। धन्याज्ञया च सौभाग्यमञ्जरी ताभ्य-

त्तक्रं ददौ, यद् भर्तृवश्यता स्त्रीणां सैव परा नीतिः । अन्यदा धन्यः प्रियामेवमशिषत्–'हे प्रिये! ज्यायसीभ्यस्तिसृभ्यो वधूटीभ्यस्त्वया सज्जनचित्तवत् स्वच्छ–निर्मलं तक्रं देयम्–असारतक्रमित्यर्थः। पुनर्यद्दिवसे कनीयसी तक्रार्थमागच्छेत् तदा त्वयाऽस्यै सारतरं दधि-दुग्धादि च देयम्। पुनः प्रियाऽऽलापादिभिरनया सह प्रीतिं कुर्याः, भेदो न रक्षणीयः'। इति पत्यादेशः प्रसन्नया सौभाग्यमञ्जर्या शिरसि धारितः। तद्दिनाद् अवक्रेण हृदा सर्वदैव सा पत्यादेशाऽनुरूपं चक्रे। यद्दिने सुभद्रा तक्रार्थमागच्छति तद्दिने सा प्रमोदेन दधि-दुग्ध-पक्वान्न-खर्जुरा-ऽक्षोटक-सितोपलादिकं च तस्यै ददाति, प्रियभाषणेनालापयति, सुख-दुःखादिशरीरोदन्तं च पृच्छति। ततः सा विविधसुखभक्षिकादिकं गृहीत्वा स्वोत्तारके चागत्य वृद्धस्याग्रे मुञ्चति। वृद्धोऽपि च तद् वीक्ष्य सुभद्राम् अश्लाघत–"भो भोः पुत्राः! पश्यत पश्यत, भाग्यवतः पुत्रस्यैषा पत्न्यपि भाग्यवती सती कीदृशी समस्ति!, यत्पुण्यवतोपभोग्यं सुखभक्षिकादिकं गृहीत्वाऽऽगता। अन्या अपि वृद्धाः स्नुषाः प्रतिदिनं गच्छन्ति तदा स्वच्छजलोपमं तक्रं लात्वाऽऽगच्छन्ति। तेनाऽत्र न किञ्चिदन्यत् परिभावनीयम्, ताभिर्न किञ्चित् कृतमस्ति, अनया किमपि दत्तं नास्ति, परन्तु भाग्यमेवात्र प्रमाणम्। 'प्राप्तिर्भाग्यानुसारिणी' इति शास्त्रवचनं सत्यमेवास्ति"। एवं धनसारोक्तां श्लाघां श्रुत्वा समत्सरा वध्वः प्राहुः–'अनेन जरद्गवप्रायेण वृद्धेन पुराऽस्मद्वरं प्रतिदिन श्लाघयित्वा सर्वेषां स्नेहचित्रोटनं कृत्वा गृहं त्याजितम्। स तु पलायनं कृत्वा

न्धता भविष्यति'। धनसारेणोक्तम्–'स्वामिन्! एतद् वयमपि जानीमः, परं गवादीनामभावात् तक्रं कुत. प्राप्यते ?, गवादिरक्षणे तु महा व्ययो भवति, अतो निर्धनानां मनोरथोऽन्तर्गडुर्ज्ञेय.'। तदा धन्येनोक्तम्–'एतद् दीनवाक्यं न वाच्यम्। मद्गृहे गवादिपशूनां महद्वृन्दं तिष्ठति, दुग्धादिकं च प्रचुर जायते,अतस्तक्रं प्रचुरं भवति। तेन हे वृद्ध! प्रत्यह युष्माभिर्मद्गृहात् तक्रमुद्ग्राह्यम्। महतामपि तक्रमार्गणे लाघवं न भवतीति लोकेऽप्युक्तमस्ति, अतो नित्यं तव वध्वो मद्गृहे तक्रार्थमायान्तु। मद्गृहं तु आत्मीयगृहमेव गण्यम्, अन्तरं न गण्यम्'। तदा पटुचाटुना धनसारेणोत्थाय 'महान् प्रसाद'इत्यूचे। संसारे चत्वारि स्थानानि धिक्कारभाजनानि, यदुक्तम्—

"दरिद्रता च मूर्खत्वं परायत्ता च जीविका। क्षुधया क्षामकुक्षित्व धिक्कारस्य हि भाजनम्" ॥ १ ॥

पुनः–"क्षीणो मृगयतेऽन्येषामौचित्यं सुमहानपि। द्वितीयाभूः प्रजादत्ततन्त्वन्वेषी यथा शशी" ॥ १ ॥

व्याख्या—योऽतिस्वच्छो महानपि क्षीणो भवति सोऽन्येषाम् औचित्यं मृगयते। यथा द्वितीयाभू –क्षीण. शशी प्रजादत्ततन्त्वन्वेषी भवति। ततो धन्यो भृत्यादीनपि विशेषतस्तु पित्रादीन् सत्कार्य दैवदुर्ललितं निन्दन् निजावासम् आसदत्। अथ धनसार भृत्या जगुः–अहो! व. सन्निधेर्वयमपि सुखिनोऽभूम, यत. सत्सङ्ग. श्रेयसे भवति। अथो द्वितीयदिवसाद् धनसाराज्ञया पुत्रवधूटिकाः क्रमाद् जलार्थमम्बुधौ कादम्बिन्य इव तक्रार्थं धन्यसौधे ययुः। धन्याज्ञया च सौभाग्यमञ्जरी ताभ्य-

स्तक्रं ददौ, यद् भर्तृवश्यता स्त्रीणां सैव परा नीति.। अन्यदा धन्यः प्रियामेवमशिषत्–'हे प्रिये! ज्यायसीभ्यस्तिसृभ्यो वधूटीभ्यस्त्वया सज्जनचित्तवत् स्वच्छ–निर्मलं तक्रं देयम्–असारतक्रमित्यर्थः। पुनर्यद्दिवसे कनीयसी तक्रार्थमागच्छेत् तदा त्वयाऽस्यै सारतरं दधि-दुग्धादि च देयम्। पुन. प्रियाऽऽलापादिभिरनया सह प्रीतिं कुर्या., भेदो न रक्षणीयः'। इति पत्यादेशः प्रसन्नया सौभाग्यमञ्जर्या शिरसि धारित। तद्दिनाद् अवक्रेण हृदा सर्वदैव सा पत्यादेशाऽनुरूपं चक्रे। यद्दिने सुभद्रा तक्रार्थमागच्छति तद्दिने सा प्रमोदेन दधि-दुग्ध-पक्वान्न-खर्जुरा-ऽक्षोटक-सितोपलादिकं च तस्यै ददाति, प्रियभाषणेनालापयति, सुख-दु.खादिशरीरोदन्तं च पृच्छति। तत. सा विविधसुखभक्षिकादिकं गृहीत्वा स्वोत्तारके चागत्य वृद्धस्याग्रे मुञ्चति। वृद्धोऽपि च तद् वीक्ष्य सुभद्राम् अश्लाघत–"भो भोः पुत्राः! पश्यत पश्यत, भाग्यवतः पुत्रस्यैषा पत्न्यपि भाग्यवती सती कीदृशी समस्ति!, यत्पुण्यवतोपभोग्यं सुखभक्षिकादिकं गृहीत्वाऽऽगता। अन्या अपि वृद्धाः स्नुषाः प्रतिदिनं गच्छन्ति तदा स्वच्छजलोपम तक्रं लात्वाऽऽगच्छन्ति। तेनाऽत्र न किञ्चिदन्यत् परिभावनीयम्, ताभिर्न किञ्चित् कृतमस्ति, अनया किमपि दत्तं नास्ति, परन्तु भाग्यमेवात्र प्रमाणम्। 'प्राप्तिर्भाग्यानुसारिणी' इति शास्त्रवचनं सत्यमेवास्ति"। एवं धनसारोक्तां श्लाघां श्रुत्वा समत्सरा वध्वः प्राहु.–'अनेन जरद्गवप्रायेण वृद्धेन पुराऽस्मद्वरं प्रतिदिनं श्लाघयित्वा सर्वेषां स्नेहविच्छोटनं कृत्वा गृहं त्याजितम्। स तु पलायनं कृत्वा

कुत्रापि देशान्तरं गतः, यस्य कथमपि उदन्तो[1]ऽपि नागच्छति । पुनरधुना अस्याः पृष्ठे लग्नो न ज्ञायते किं करिष्यति ?' । तदा एका वक्ति–'यतोऽसच्छ्वशुर इमां भाग्यशालिनीति कृत्वा व्याख्याति, परन्तु अस्या भाग्यशालिनीत्वं शृणु–प्रतिप्रभातमुत्थाय एषा खरी[2] इव मृदं वहति यावत् सूर्यास्तसमय कर्म-करवृत्तिं कृत्वा जठरपूरणं[3] करोति, रात्रौ च पतिवियोगजनितदुःखार्ता भूमौ स्वपिति ! । अहा ! एषा भाग्यवतितरा ! । ईदृशं भाग्यशालित्वं शत्रोरपि मा भूत्' । एवं परस्परं विवदमाना सुभद्रायाम् ईर्ष्यां वहमानास्तिष्ठन्ति । पुनर्द्वितीयदिवसे प्रभाते तक्रानयनार्थं श्रेष्ठिन्या वृद्धस्नुषां प्रत्युक्तम्–'राज-मन्दिरे गत्वा तक्रमानयस्व' । तया प्रोक्तम्–'नाहं गच्छामि । ह्योदिने वृद्धेन वयं तिस्रो निर्भाग्या स्थापिताः, अतो युष्मदीयनिपुणवध्वं समादिशतु । सा तक्रार्थं गत्वा दधि-दुग्धादिकं लाति, अतस्ता-मेव मुत्कलापयतु' । एवं सखेदं प्रजल्पन्ती स्थिता । तदा वृद्धेनोक्तम्–'वत्से सुभद्रे ! त्वमेव याहि । एतास्तु यथार्थकथनेऽपि ईर्ष्यया ज्वलन्ति । त्वमेव स्वमनसि शीतलीभूय सुखेन गत्वा तक्रमानय । सर्वस्य सदृशभवने गृहं न निर्वहति' । ततः सुभद्रा वृद्धादेशं लब्ध्वा तक्रार्थं गता । आगच्छन्तीं दृष्ट्वा सौभाग्यमञ्जर्या अग्रत एवालापिता–' सखि ! आगच्छ, स्वागतं ते' इत्यादिशिष्टाचारपूर्वकं परस्पर कुशलवार्ताम् आपृच्छ्य, पुनर्दधि-खण्डादिकं च दत्त्वा विससर्ज । सुभद्रापि तद् लात्वा स्वस्थाने

१ उदन्तो वार्ता-वृत्तान्त । २ गर्दभी । ३ उदरपूर्तिम् ।

समायाता । पुनर्वृद्धेन श्लाघिता । तच्च श्रुत्वा तदा तिस्रोऽपि ईर्ष्यया ज्वलन्ति । ततः प्रभृति नित्यं सुभद्रैव तक्रार्थं गच्छति, अन्या तु नैकापि गच्छति ।

अन्यदा सौभाग्यमञ्जरी दूरतो वन्यदावाऽग्निध्मापिताऽऽम्रलतानिभां निःश्रीका तां तक्रार्थमागच्छन्तीं दूरतो दृष्ट्वा मनसि परिभावयति स्म—'इयं कर्मकरपत्नी काऽपि उत्तमकुलप्रसूता दृश्यते, यतो रूप-लावण्य-लज्जा-विनय-त्यागादिकम् अस्याः कुलवत्त्वं सुखित्वं च सूचयति । कुतोऽपि पूर्वकृताऽशुभोदयत ईदृशीमवस्था प्राप्ताऽस्ति, परन्तु सदा दुःखिनी नैवास्ति । अथैनां प्राक् प्रीतिलभ्यां कृत्वा पृच्छामि' । इति ध्यात्वा अग्रत एव सादरमालापिता, विश्रामार्थं सुमञ्चिकायां निवेशिता, स्वयमपि च समीपासने स्थित्वा सुखक्षेमवार्तां कुर्वत्या पृष्टम्—'सखि ! तव मम च सखित्वं संजातम् । सख्ये च संजातेऽन्तरं न भवति । यदुक्तम्—

"ददाति प्रतिगृह्णाति गुह्यमाख्याति पृच्छति । भुङ्क्ते भोजयते चैव षड्विधं प्रीतिलक्षणम्" ॥ १ ॥

अतस्त्व यदि ममोपरि प्रीत्यै विमलाशयाऽसि तदा मूलतः स्वकीयाख्यां यथार्थाम् आख्याहि, किं स्फटिकभित्तय' स्वान्त.स्थं वस्तु गोपयेयुः ?' । तदा सुमुखी सुभद्रापि लज्जयाऽधोमुखी बभाषे—'सखि ! मा किं पृच्छसि ? मम दुर्दैवमेव पृच्छ । कर्मोदयतो मम दुःखानुभववार्तयाऽलम् । प्रत्युत

१ वनदावानलज्वालितचूतशाखासदृशाम् ।

मद्दुःखवार्तां श्रुत्वा त्वमपि दुःखभागिनी भविष्यसि, अतोऽकथितमेव वरम्'। सौभाग्यमञ्जर्याऽप्युक्तम्–सखि ! त्वयोक्तं सत्यं, परन्तु यस्य कस्याप्यग्रे न वाच्यम्, तथ्यप्रीतिमतोऽग्रे तु कथयितव्यं भवति, यथाऽहमपि जानामि मम सख्या एतावत्पर्यन्तं दुःखमनुभूतम्। ततो यथानुभूतं वद'। तदा सुभद्रा अत्याग्रहं ज्ञात्वा प्राह–"सखि ! राजगृहे नगरे गोभद्रश्रेष्ठिसुतः समस्तभोगिनां भूपतिः, त्रिजगत्यपि कोऽपि ईदृशो भोगी नास्ति, यो नित्यं सुवर्ण-रत्नखचिताऽऽभरणानि स्रगादिवद् निर्माल्यकूपे त्यजति, ईदृशः शालिभद्रनामा इभ्यवरस्त्वयापि लोकवार्तायां श्रुतो भविष्यति, तस्य भाग्यशालिनोऽहं भगिनी। भद्राकुक्षिसमुद्भवा च गोभद्रस्य सुता, यत्समः कोऽपि भुवनत्रये पुत्रैकवत्सलः पिता नास्त्येव। ततो मां प्राप्तयौवनां ज्ञात्वा त्वद्भर्तृसमाऽऽकार-रूप-लक्ष्म्या लक्षितेन, नामतोऽपि त्वद्भर्तृसमेन, सद्भाग्यसम्पदां धाम्ना व्यवहारिसुतेन सह ममोद्वाहः कृतः। तेन च मुरारिणा श्रीरिव परिणीता। प्राप्तपावनपतिसम्बन्धा अहमपि सहर्षं श्वशुरकुले सुखेन दीप्तभोगमग्ना वसामि, प्रबलबहलपुण्योदयेन गच्छन्तं कालमपि न जानामि। किं वर्णयामि सखि ! त्वदग्रे ?, येन दृष्टं स एव जानाति, स्वानुभूतं सुखं स्वमुखेन वक्तुमनुचितम्। ईदृशे वर्तमाने मम भर्तू राज्यमानं कीर्तिं च प्रतिदिनं प्रवर्धमानां दृष्ट्वा भर्तुर्ज्येष्ठबन्धवस्त्रय ईर्ष्यया ज्वलन्तस्तिष्ठन्ति। यस्य कस्याप्यग्रेऽसद्दोषान् प्रजल्पन्ति, तदा स एव तेषां पुरो भर्तृगुणवर्णनेन मुखपिधानं करोति, ततस्ते साधिकतरं ज्वलितान्तःकरणास्तिष्ठन्ति।

अथ मम भर्ता कलिना मलिनाचारान् इङ्गिताकारेण निजबान्धवान् विलोक्य स्वयं सज्जनस्वभावत्वाद् मा समग्रा रमां च मुक्त्वा क्वचिद् देशान्तरे ययौ। तस्मिन् मम भर्तरि गते तत्पुण्यनियन्त्रिताऽनन्यगतिका लक्ष्मीरपि गृहाद् गता, तडागाद् गते नीरे पद्मिनी किमु तडागान्तस्तिष्ठति ?। ततः स्वल्पैरेव दिवसैरीदृशं निःश्रीकं गृहं जातं यावत् स्वगृहमनुष्याणां स्वोदरपूर्तिमात्रम् अन्नमपि नाभूत्। अथ स्वगृहमनुष्याणां निर्वाहकृते मम श्वशुरो राजगृहाद् निर्गतः। तत्र च मम द्वे सपत्न्यौ स्तः, एका राजपुत्री, द्वितीया च महेभ्यपुत्री। निर्गमनं कुर्वता श्वशुरेण ताभ्यामाज्ञा दत्ता–'भो वध्वौ! युवां स्वस्वपितृगृहे गच्छतम्, अधुना वयं तु देशान्तरे यामः'। इति श्रुत्वा ते तु स्वस्वपितृगृहे गते। विना भर्तारं दुःस्थितगृहे को वसति ?। ततो ममापि आज्ञा दत्ता–'त्वमपि पितृगृहे गच्छ'। मयोक्तम्–'अहं तु पितृगृहे न यास्यामि, प्रतिक्षणं श्वशुरकुलनिन्दां श्रोतुं न शक्नोमि, अतः सुखे वा दुःखे वा यादृशी भवतां गतिस्तादृशी ममापि'। इति श्रुत्वा सादरं मामादाय सकुटुम्बो मम श्वशुरो निर्गतो बहूनि ग्राम-पुर-नगराणि भ्रामं भ्रामं इहागतः। तव भर्ता सरःखननप्रवृत्तिं कारयतीति वार्तां श्रुत्वाऽत्रागत्य स्वोदरपूरणकृते सरः खन्यते। हे सखि! दुःस्थितस्य जठरभरणाय किं किं न कर्तव्यं भवति ?।

१ समृद्धिम्।

यतः—'प्रमत्ताः किं न जल्पन्ति किं न कुर्वन्ति निर्धनाः ?'। ससानां भयानां मध्ये आजीविकाभयम् अतिदुस्तरम्। यतः—

"जीवतां प्राणिनां मध्ये राहुरेको हि जीवति। यत्तस्य उदरं नास्ति धिक्कारशतभाजनम्" ॥ १ ॥

पुनः—" किं किं न कय को को न पत्थिओ कह कह न नामिय सीस ?।
दुब्भरउयरस्स कए किं किं न कयं किं न कायव्व" ? ॥ १ ॥

अत्र दुःखे कस्यापि न दोषोऽस्ति, दोषस्तु पुरा प्रमादवशगेन जीवेन कृतकर्मणामेवोदय', स तु जगत्त्रये न केनापि वारयितुं शक्यते। प्राणिनां मध्ये येऽतिबलवन्तो निपुणाश्च तैरन्य न कृतम्, पूर्वकृतं च भुक्त्वैव निर्जरानीतम्। अतो यथा कर्म नुदति तथा नृत्यते"। इत्येवं परस्परं वार्तालापं कुरुतस्तावद् मनाग्गोपितस्वाकृतिर्धन्य आजगाम। तदा उभे अपि लज्जां मर्यादां च कृत्वा यथायोग्यं स्थिते। अथ धन्यो गोभद्रतनयां सुभद्रां प्रति सव्याजम् एव व्याजहार—'हे भामिनि! प्राणाधीशं विना प्राणान् कथं धरसि? यस्मात् पयःशोषे कृष्णोर्वी अपि सहस्रधा विदीर्यते'। सा प्राह—'राजन्! आशाबन्धो मम जीवितं निपाततो रक्षति, यथा शुष्कमपि पुष्पवृन्दं स्थिरो वृन्तपाशो रक्षति। यथा

१ किं किं न कृत क को न प्रार्थित कुत्र कुत्र न नामित शीर्षम्? । दुर्भरोदरस्य कृते किं किं न कृत किं न कर्तव्यम्? ॥ १ ॥ २ प्रेरयति। ३ कृष्णा भूमि । ४ मरणात्।

शुष्कमपि पुष्पवृन्दं स्थिरो वृन्तपाशो रक्षति, यथा च शुष्केष्वपि शतपत्रेषु[1] भ्रमरः 'पुनर्वसन्तमासे इमे पल्लविता भविष्यन्ति' इत्याशया तिष्ठन् कालं निर्वहति, तथाऽहमपि"। धन्योऽभ्यधात्—'हे मुग्धे! मुधा यौवनं किं नाशयसि?। यौवनं हि मनुजभवसारं, तत्तु त्वं वृथा गमयसि। यतः—'बुध' करस्थताम्बूलमभुक्त्वा न हि शोपयेत्'। यद् दूरदेशान्तरगतस्य आगमनाऽऽशामपि रक्षसि तदपि वृथा। यदि त्वं तस्य प्रियाऽभविष्यत् तदा त्वां प्रति किमपि सङ्केतादिकं कृत्वाऽगमिष्यत्, परं स तु निर्मोकं[2] मुक्त्वा भुजङ्गवद् गृहाद् उद्विग्नो भूतो गतो भविष्यति, तस्य पुनरागमनाऽऽशा वृथा। अतो विकल्पजालं मुक्त्वा मा प्रपद्यस्व। इह जगति दुर्लभा भोगा भुज्यन्तां, गतं वयो न पुनरभ्येति, अतो मां पतित्वेन प्रतिपद्य इमां दुर्दशां प्रवासिनीं कुरुष्व"। एवं वज्रपातसोदरवचांसि श्रुत्वा भयभीता सुभद्रा पाणिभ्यां कर्णौ पिधाय इत्यभाषत—"भो दुर्बुद्धे! किं तव कुलजानां स्त्रीणां रीतिः कदापि श्रवणपथेऽपि नागता यत एवं प्रलपसि?। यदुक्तम्—

"गतियुगलकमेवो[3]न्मत्तपुष्पोत्कराणां, हरशिरसि निवासः क्ष्मातले वा निपातः।
विमलकुलभवानामङ्गनानां शरीरं, पतिकरकरजो[4] वा सेवते सप्तजिह्वः[5]" ॥ १ ॥

सुकुलप्रसूतानामङ्गनानां शरीरस्य धत्तूरपुष्पवद् द्वे एव गती। यथा धत्तूरपुष्पं शिवमस्तके चटति

---

१ कमलेषु। २ कञ्चुकम्। ३ सम्बोधनम्। ४ भर्तृहस्तनखः। ५ अग्निः।

वा भूमौ पतति, नान्यमुपयोगमर्हति, तथा पतिव्रतास्त्रीणां शरीरं पतिकरस्पर्शोपभोग्यं वा हुतभुजो ज्वालोपभोग्यं भवति, नान्यस्य। तस्माद् भो ग्रहग्रस्त ! त्वं नाम्ना धन्य इति कथ्यसे पर गुणैस्तु अधन्य एव दृश्यसे !, यतस्त्वं बहूनां नायको भूत्वा ईदृशानि विरुद्धवाक्यानि प्रलपसि। यथा नाम्ना मङ्गलोऽपि उर्व्यां वक्रगतौ अमङ्गलकारी एव स्यात्, ततो नाम्ना रञ्जनं व्यर्थं, गुणै रञ्जनं तु सार्थकम्। भोः ठक्कुर ! नूनं भवान् परस्त्रीसङ्गमाभिलाषेण एतद्भवाद् यशसश्च भ्रंशिष्यति, यत फणिमणिग्रहणाभिलाषुकः कः सुखितो भवेत् ?। मच्छीललोपे तु इन्द्रोऽपि न ईष्टे[1] तत्र भवांस्तु कियन्मात्रः ?, और्वं[2] क्षपयितुं समुद्रो नेष्टे तर्हि प्रोन्मत्तो नदः किं करोति ?। तस्मात् कुविकल्पं मुक्त्वा सुशीलतामनुसर"। तदा पापमले क्षपिते चेतनाया अतिविशुद्धतां दृष्ट्वा परमात्मेव[3] तस्या अतिविशुद्धतां दृष्ट्वा स धन्योऽनिर्वाच्यम् अमन्दमानन्दमविन्दत[4]। ततः सातिशयहर्षः स धन्यः सुधासुधाकरीं वाचं सुभद्रां प्रति अभ्यधात्—'हे भद्रे ! परस्त्रीलोलुपोऽहं नाऽस्मि, ततस्त्वया न भेतव्यम्। इदम् आलपालपनं तु वचनमात्रेण तव सत्त्वपरीक्षणाय। अत्र यन्मया विरुद्धमुक्तं तत्पुनस्त्वया क्षन्तव्यम्। त्वं धन्याऽसि, यत ईदृशी दुःस्थाऽपि स्वव्रतम् अखण्डं परिरक्षसि। परन्तु एकं प्रश्नं पृच्छामि—त्वं स्वभर्तारं कथं वेत्सि ?, दृक्पथागमनमात्राद्, कुतश्चित् सङ्केताद्वा, रह कृतवार्ताकथ-

१ समर्थो भवति। २ वडवानलम्। ३ परमयोगी—केवली। ४ अलभत।

नाद् वा, अङ्गप्रत्यङ्गगतमंश-तिलका-ऽऽवर्तादिलाञ्छनविलोकनाद् वा ?'। इत्येवं धन्यवचः श्रुत्वा सा प्राह—यो हि मम स्वनिकेतनगतान् परैरज्ञातान् पुराऽनुभूतान् स्फुटान् सङ्केतान् वक्ति स मम भर्ता, नात्र सन्देह.'। तदा धन्यो वक्ति—"एकं तावद् ममोक्त शृणु—दक्षिणायां दिशि प्रतिष्ठाननगराद् धनसारव्यवहारिसुतो नाम्ना धन्यो स्वबन्धुत्रयकृतक्लेशाद् उद्विग्नचित्तो देशान्तरं प्रति गतः। लक्ष्म्युपार्जन-मोचनक्रमेण राजगृहनगरं प्राप्य तत्र स्वपुण्यप्रावल्योदयेन कन्यात्रयमुपायंस्त, वाणिज्यकलाकौशल्यबलेन च अनेककोटिस्वर्णमुपार्जयत्। एवं कियत्यपि गते काले संनालीकान्[1] गतश्रीकान् सङ्गतान् बान्धवान् वीक्ष्य भास्वानिव निर्विकारः स सलक्ष्मीकान् चकार। पुनस्तत्रापि कुटुम्बकलह दृष्ट्वा भग्नचित्तोऽम्बुदं दृष्ट्वा कलहंसो मानससरसि इव अत्र पद्माकरे[2] पुरे आगात्। एतद् मया गदितं सत्य नवा ?'। तदा सा विदुषी आमूलत सर्वाभिज्ञानाभिधानात् स्वप्रियं विज्ञाय लज्जया मौनं कृत्वाऽधोमुखी जाता, यतः पतिव्रतास्त्रीणाम् इयमेव स्थितिर्भवति। सौभाग्यमञ्जर्यपि स्वभर्तुर्जन्मतो व्यतिकरं श्रुत्वा, सुभद्रायाश्च सपत्नीसम्बन्धं ज्ञात्वा चित्ते चमत्कारं दधाति। परिभावयति च—'अद्य मे सन्देहो भग्न.। यतः परनारीसोदरो मम भर्ता कथं सादरं दधि-दुग्धादिकं दापयति ?, सख्यकरणे च आज्ञा दत्ता ?, एतत्सर्वम् अद्याऽवितथं परिज्ञातम्। महतां स्वकलत्रोपरि ईदृशं वाल्लभ्यं भवत्येव, नाऽयुक्तम-

---

१ सशल्यान्। २ नगरपक्षे—पद्माया लक्ष्म्या आकरे, मानससर पक्षे—पद्मानां कमलानाम् आकरे।

वा भूमौ पतति, नान्यमुपयोगमर्हति, तथा पतिव्रतास्त्रीणां शरीरं पतिकरस्पर्शोपभोग्यं वा हुतभुजो ज्वालोपभोग्यं भवति, नान्यस्य। तस्माद् भो ग्रहग्रस्त ! त्वं नाम्ना धन्य इति कथ्यसे पर गुणैस्तु अधन्य एव दृश्यसे !, यतस्त्वं बहूनां नायको भूत्वा ईदृशानि विरुद्धवाक्यानि प्रलपसि। यथा नाम्ना मङ्गलोऽपि उर्व्यां वक्रगतौ अमङ्गलकारी एव स्यात्, ततो नाम्ना रञ्जनं व्यर्थं, गुणै रञ्जन तु सार्थकम्। भोः ठक्कुर ! नूनं भवान् परस्त्रीसङ्गमाभिलापेण एतद्भवाद् यशसश्च भ्रंशिष्यति, यत फणिमणिग्रहणाभिलापुकः कः सुखितो भवेत् ?। मच्छीललोपे तु इन्द्रोऽपि न ईष्टे[1] तत्र भवाँस्तु कियन्मात्र. ?, और्वं[2] क्षपयितु समुद्रो नेष्टे तर्हि प्रोन्मत्तो नदः किं करोति ?। तस्मात् कुविकल्पं मुक्त्वा सुशीलतामनुसर"। तदा पापमले क्षपिते चेतनाया अतिविशुद्धतां दृष्ट्वा परमात्मेव[3] तस्या अतिविशुद्धता दृष्ट्वा स धन्योऽनिर्वाच्यम् अमन्दमानन्दमविन्दत[4]। ततः सातिशयहर्ष. स धन्य. सुधासुधाकरीं वाचं सुभद्रां प्रति अभ्यधात्—'हे भद्रे ! परस्त्रीलोलुपोऽह नाऽस्मि, ततस्त्वया न भेतव्यम्। इदम् आलपालपनं तु वचनमात्रेण तव सत्त्वपरीक्षणाय। अत्र यन्मया विरुद्धमुक्तं तत्पुनस्त्वया क्षन्तव्यम्। त्वं धन्याऽसि, यत ईदृशी दु स्थाऽपि स्वव्रतम् अखण्डं परिरक्षसि। परन्तु एकं प्रश्नं पृच्छामि—त्व स्वभर्तारं कथ वेत्सि ?, दृक्पथागमनमात्राद्, कुतश्चित् सङ्केताद् वा, रह.कृतवार्ताकथ-

१ समर्थो भवति। २ वडवानलम्। ३ परमयोगी—केवली। ४ अलभत।

आगतास्ति नवा ?'। इति प्रश्नगुह्यम् अजानन्तस्तेऽप्यूचुः—'अहो! तस्यास्तु महान् भाग्योदयो जातः। मध्ये गत्वा विलोकय, सा तु गृहस्वामिनीव जाता तिष्ठति'। इति श्रुत्वा चिन्ता-ऽऽर्ति-भय-विस्मयसङ्कुलस्वान्ता पूर्वगमनाभ्यासवशाद् आवासान्तर्गता, तावता दूरतस्तस्या अपूर्वां तथावस्थां वीक्ष्य शीघ्रं तत्रतो चचले। स्वस्थानमागत्य सर्वेषामप्यग्रे यथादृष्टं कथयामास। ते सर्वेऽपि धनसारम् उपालम्भयामासु—"हे वृद्ध! इदं तवैव दूषणम्!। यतो दधि-दुग्धादीनां लोभेन प्रतिदिनं तस्या एव प्रेषणम्, 'अन्यास्तु स्वच्छजलवत् तक्रं लान्तीति ता निर्भाग्या मूर्खाः। इयं मम पुत्रवधूः पुण्यवती दक्षा भाग्यशालिनी कीदृश भव्यं भव्यतर लाति!'। परं न विचारितं यत् कर्मकरवध्वै अत्यादरेण दधि-दुग्ध-सुखभक्षिकादिक केन कारणेन ददाति?। नास्ति कोऽपि पूर्वपरिचयः, न कोऽपि वा सम्बन्धः, न किमपि च अस्मदधीन कार्यकरणमस्ति। चेद् यदि वृद्धस्यानुकम्पया ददाति तदाऽन्यासां वधूनामपि दद्यात्, तत्तु नैव, अस्या एव भव्यं ददाति, अतो निपुणेन सूक्ष्मेक्षिकया विचारयितव्यम् 'अत्र किमपि कारणमस्ति' इति अग्रत एव मनसि आलोच्य यथायोग्यमकरिष्यत् तदा एतद्विषम नाऽभविष्यत्। एतावत्तु सर्वजनविदितम्—रूप-यौवनवतीनां स्त्रीणां राजकुले गमनागमनम् अयुक्तम्। 'अतिपरिचयादवज्ञा' इति लोकोक्तिरपि न संप्रधारिता। अतो वृद्धस्यैव मूर्खता"। पुत्रादीनाम् इत्यादीनुपालम्भान् श्रुत्वा जातवज्राभिघातवत् स भूमौ पपात। कियत्यां वेलायां जातचैतन्य. सनिः-

स्ति'। ततो दम्पतीभ्यां सखीभिः सुभद्राया जीर्णानि वस्त्राणि कूटाभरणानि च त्याजयित्वा, स्नान-मज्जनादिकं कारयित्वा, विविधदेशनगरागतस्फारांशुकानि परिधाप्य, विविधैर्मणि-सुवर्णजटिताभरणै-श्च अलङ्कार्य भद्रासने स्थापिता सती सम्पूर्णचन्द्रेण युक्ता यामिनीव गृहस्वामिनी शुशुभे।

अथ महति वेलातिक्रमे सपत्नीको धनसारश्चिन्तयितुं लग्नः—"पूर्वं सुभद्रा निमेषार्धमात्रमपि बहि-र्नाऽतिष्ठत्, अद्य तु किमपि कारणं येन अधुनापि नागता। उत्तमकुलप्रसूता नार्यः पत्युर्गृहं मुक्त्वाऽ-न्यत्र क्षणमपि न तिष्ठन्ति। तथाच, पृथिव्यां जङ्गमकल्पद्रुकल्पः श्रीधन्यराजः प्राणान्तेऽपि धर्मनीतिं नोल्लङ्घयेत्, सुवर्णे श्यामता कदापि न भवेत्। यद्वा प्रभूणां मनोवृत्तिर्विषमा, अथवा दुस्तरा हि मनोभवाज्ञा[1], निपुणोऽपि ग्रथिलायते, सज्जनोऽपि दुर्जनायते। यतः—'निर्दयः कामचण्डालः पण्डि-तानपि पीडयेत्'। यद्यपि धन्यमतिर्दुष्टा भवति तथापि सुभद्रा व्रतं न मुञ्चति। परं किं जानीमः?, बलात्कारेण रुद्धा भविष्यति, वा उभयोश्चित्तप्रवृत्तिर्विनष्टा, परन्तु अत्र किमपि वातान्दोलितकेतु-प्रान्तवद् विपरीतं जातम्"। इति शङ्काशङ्कुसङ्कुलस्वान्तः श्रेष्ठी वृद्धपुत्रवधूं प्रति जगौ—'वत्से! त्वं तत्र तस्य गृहे गत्वा विलोकस्व, सा केन विघ्नेन विघ्निता स्थिता?'। तदा धनदत्तस्य वधूस्तक्रदोहनीं[2] हस्ते लात्वा धन्यगृहाङ्गणे गत्वा तत्रस्थान् मनुष्यान् अपृच्छद् यद्—'अस्मद्देवरपत्नी तक्रार्थमागच्छति सा

१ कामशासनम्। २ यत्र तक्रादि क्षिप्यते तत्पात्रम्—भाषाया 'दोणी'।

पातं कुर्वते । एवमालोच्य दैवदग्धोऽसौ धनसार' कौशाम्ब्यां महाजनसङ्कुले चतुष्पथे गत्वा तत्रस्थ-व्यवहारिणा पुरतो नितान्तं दीनतां दधत् तान् दु'खवृत्तान्तं जगौ । अथ धनसारोक्तं श्रुत्वा महद्भि-र्वणिग्भिर्भणितम्—'इयं वार्ता तु असम्भावनीया, यतोऽयं धन्य पुरा न कदापि अन्यायमातनोत् । अन्यच्च, वालगोपालं यावद् धन्यो परनारीसहोदरविरुदवाहकः प्रसिद्धोऽस्ति, तस्य ईदृशं करण कथं संभवति ?' । पुनरन्यै सभ्यजनैः स्वप्रतीतिकरणाय धनसार' पृष्टः, स च तथैव अन्यथावृत्त निगदितवान् । तदा ते सभ्याः परस्परं प्रवृत्ति कर्तुं लग्नाः—'नाऽयं वृद्धोऽलीकं वक्ति, यतोऽयम् अन्त-रङ्गदुःखज्वालाभितप्तो वदति अतः सत्यमेव जल्पन् उपलक्ष्यते, अयं त्रिधा दु खै. संतप्तो वदति । यद्वा ईदृश राजकीयमसत्य चतुष्पथे वक्तुं कः प्रभवति ?, विनाऽन्तरङ्गदाहं न ब्रूते, अतो वृद्धः सत्योऽ-स्ति' । तदा ते सर्वेऽपि व्यवहारिण' किंकर्तव्यतामूढाः सन्तो धनसारं प्रत्यूचु.—"भो वृद्ध ! वयमत्र किं कुर्महे ? । यस्य कस्यापि वार्तां कथयाम. स राज्याधिकारिणामग्रे कथयति, न च मन्यते, प्रत्युत उपालम्भं दत्ते—'किं भवतां मतिर्विनष्टा यद् एवं ब्रूध्वम्'' । अथो विषमम् आपतितं दु'खं श्रोतुमपि न शक्नुमहे, तस्माद् यद् भावि तद् भवतु, न्यायवेधसे धन्याय कथयिष्यामः, इयं कुनीतिर्भद्रकरा न, अद्य तु अनेन वराकस्य स्त्री रक्षिता, कल्येऽन्यस्यापि रक्षिष्यति !। यः कोऽपि दुष्टो राजा भवति स प्रजाना धनादिवस्तु गृह्णाति, न तु प्रणयिनीम् । एवं महाऽनीतिं कुर्वतो ग्रामे क. स्थास्यति ?" । इति

श्वासं शिरो धून्वन् इति प्राह–"हा दैव ! शीलध्वंसनयाऽनया कथ निष्कलङ्को वश कलङ्कित ?।
एकं तावद् विदेशपरिभ्रमणं, द्वितीयं निर्धनता येन न कोऽपि वचनं शृणोति, तृतीयं क्षते क्षारतुल्यं
जननिन्दनम्, इति अग्नित्रयं क सहेत ?। दारिद्र्यादिदुःखं न तथा पीडां करोति यादृशम् अनया
दुष्टचारिण्या कृतं पीडयति । मया त्वम् ईदृशी स्वप्नेऽपि न ज्ञाताऽभूत् । हा ! त्वया किं कृतम् ?।
मम वृद्धवयसि धवलितशिरसि धूली क्षिप्ता" । इति वृद्धे विलपति वृद्धा वधूरीर्ष्यया गदितुं लग्ना–
'इयं भवदीया निपुणा भाग्यवती विनयवती वधूर्यस्या प्रतिदिन शतशो व्याख्यानं कुर्वतोऽन्यासां
च निन्दया तव जिह्वा शुष्काऽभूत्, तया स्वनिपुणत्व भाग्यवत्त्वं च प्रकटितम् !, स्वात्मा सुखे विलासे
च स्थापित !। किमत्र शोचसि ?, वय तु मूर्खा भाग्यहीना निर्गुणा, अस्माकं किमपि एतादृशं कर्तुं
नाऽऽयाति अतो दु खेन उदरपूर्तिं कुर्वाणा गृहे स्थिताः स, सा तु गुणाधिक्याद् राजपत्नी भूत्वा
स्थिता !" । इति क्षते क्षारतुल्यानि वधूवचनानि श्रुत्वा ज्वलितान्तःकरणः किंकर्तव्यतामूढो भूत्वा
विचारयति–'अधुना क्व गच्छामि?, क पृच्छामि?, किं करोमि?, कं भजामि ?, क यजामि ?, गत-
लक्ष्मीक. कं स्वपक्षगं करोमि ?।' एवं दिग्मूढो भूत्वा शून्यचित्तस्तिष्ठति तावता हृदि विचार उत्पन्नो
यदत्र मदीयपक्षकारी सम्बन्धी न कोऽप्यस्ति तथापि स्वजातीया व्यवहारिणो बहव सन्ति, तेषां पुरः
कथयामि, तेऽपि स्वजातिसम्बन्धाभिमानाद् मत्पक्षं करिष्यन्ति, यस्मात् तिर्यञ्चोऽपि स्वजातिपक्ष-

पात कुर्वते । एवमालोच्य दैवदग्धोऽसौ धनसार. कौशाम्ब्यां महाजनसङ्कुले चतुष्पथे गत्वा तत्रस्थ-व्यवहारिणा पुरतो नितान्तं दीनतां दधत् तान् दुःखवृत्तान्तं जगौ । अथ धनसारोक्तं श्रुत्वा महद्भि-र्वणिग्भिर्भणितम्–'इयं वार्ता तु असम्भावनीया, यतोऽयं धन्य' पुरा न कदापि अन्यायमातनोत् । अन्यच, वालगोपालं यावद् धन्यो परनारीसहोदरविरुदवाहकः प्रसिद्धोऽस्ति, तस्य ईदृशं करण कथं संभवति ?' । पुनरन्यै. सभ्यजनै' स्वप्रतीतिकरणाय धनसार' पृष्टः, स च तथैव अन्यथावृत्त निगदितवान् । तदा ते सभ्या' परस्परं प्रवृत्ति कर्तुं लग्नाः–'नाऽयं वृद्धोऽलीकं वक्ति, यतोऽयम् अन्त-रङ्गदुःखज्वालाभितप्तो वदति अतः सत्यमेव जल्पन् उपलक्ष्यते, अयं त्रिधा दु खैः संतप्तो वदति । यद्वा ईदृशं राजकीयमसत्य चतुष्पथे वक्तुं कः प्रभवति ?, विनाऽन्तरङ्गदाहं न ब्रूते, अतो वृद्ध. सत्योऽ-स्ति' । तदा ते सर्वेऽपि व्यवहारिणः किंकर्तव्यतामूढाः सन्तो धनसारं प्रत्यूचु –"भो वृद्ध ! वयमत्र किं कुर्महे ? । यस्य कस्यापि वार्तां कथयाम. स राज्याधिकारिणामग्रे कथयति, न च मन्यते, प्रत्युत उपालम्भं दत्ते–'किं भवतां मतिर्विनष्टा यद् एवं ब्रूध्वम् ?' । अथो विषमम् आपतितं दुःखं श्रोतुमपि न शक्नुमहे, तस्माद् यद् भावि तद् भवतु, न्यायवेधसे धन्याय कथयिष्यामः, इयं कुनीतिर्भद्रकरा न, अद्य तु अनेन वराकस्य स्त्री रक्षिता, कल्येऽन्यस्यापि रक्षिष्यति । । यः कोऽपि दुष्टो राजा भवति स प्रजानां धनादिवस्तु गृह्णाति, न तु प्रणयिनीम् । एवं महाऽनीतिं कुर्वतो ग्रामे कः स्थास्यति ?" । इति

श्वासं शिरो धून्वन् इति प्राह–"हा दैव ! शीलध्वंसनयाऽनया कथ निष्कलङ्को वश कलङ्कित ? ।
एकं तावद् विदेशपरिभ्रमणं, द्वितीयं निर्धनता येन न कोऽपि वचनं शृणोति, तृतीयं क्षते क्षारतुल्य जननिन्दनम्, इति अग्नित्रय क सहेत ? । दारिद्र्यादिदुःखं न तथा पीडां करोति यादृशम् अनया दुष्टचारिण्या कृतं पीडयति । मया त्वम् ईदृशी स्वप्नेऽपि न ज्ञाताऽभूत् । हा ! त्वया किं कृतम् ? । मम वृद्धवयसि धवलितशिरसि धूली क्षिप्ता" । इति वृद्धे विलपति वृद्धा वधूरीर्ष्यया गदितुं लग्ना– 'इयं भवदीया निपुणा भाग्यवती विनयवती वधूर्यस्या प्रतिदिन शतशो व्याख्यानं कुर्वतोऽन्यासां च निन्दया तव जिह्वा शुष्काऽभूत्, तया स्वनिपुणत्व भाग्यवत्त्वं च प्रकटितम् !, स्वात्मा सुखे विलासे च स्थापित. !। किमत्र शोचसि ?, वय तु मूर्खा भाग्यहीना निर्गुणा , अस्माकं किमपि एतादृश कर्तुं नाऽऽयाति अतो दु.खेन उदरपूर्तिं कुर्वाणा गृहे स्थिताः स्म', सा तु गुणाधिक्याद् राजपत्नी भूत्वा स्थिता !" । इति क्षते क्षारतुल्यानि वधूवचनानि श्रुत्वा ज्वलितान्त.करणः किंकर्तव्यतामूढो भूत्वा विचारयति–'अधुना क्व गच्छामि ?, क पृच्छामि ?, कि करोमि ?, कं भजामि ?, क यजामि ?, गत-लक्ष्मीकः कं स्वपक्षगं करोमि ? ।' एवं दिग्मूढो भूत्वा शून्यचित्तस्तिष्ठति तावता हृदि विचार उत्पन्नो यदत्र मदीयपक्षकारी सम्बन्धी न कोऽप्यस्ति तथापि स्वजातीया व्यवहारिणो बहव' सन्ति, तेषां पुरः कथयामि, तेऽपि स्वजातिसम्बन्धाभिमानाद् मत्पक्षं करिष्यन्ति, यस्मात् तिर्यञ्चोऽपि स्वजातिपक्ष-

भवान् । किं बहु विज्ञापयाम ?। स्वामिन् ! स्वयमेव युक्तायुक्तविचारकुशलोऽसि । भवदग्रेऽस्मद्बुद्धिः कियत्परिमिता ?। अतः शतवार्तायाम् एकवार्ता–महाप्रसादं कृत्वाऽस्य वधू दापयतु"। इत्येवं महाजनवृन्दस्य वचः श्रुत्वा ईषत् स्मितं कृत्वा अनाकर्णितमिव अन्यत्र दृष्टिं दत्त्वाऽन्येन सह अन्योक्त्या तिरस्कारसूचिकां रोषगर्भां वार्तां कर्तुं प्रचक्रमे–"भो अमुक! अधुनाऽस्मिन्नगरे जना वाचाटा बहवो जाताः सन्ति । सत्यासत्यविभागम् अजानन्तोऽपि वावदूकाः परगृहतप्तिं कुर्वाणा यथा तथा वाक्यानि प्रलपन्ति, यतो दुर्जनानामयमेव स्वभावः। यदुक्तम्—

आत्मनो बिल्वमात्राणि स्वच्छिद्राणि न पश्यति । राजिका[1]कणमात्राणि परच्छिद्राणि पश्यति" ॥ १ ॥

परन्तु तान् सर्वान् अहं वेद्मि । सांप्रतं तेषां शिक्षां कर्तुमुद्यतोऽस्मि, किं बहुना ?, वरं–भव्यं भविष्यति !। परम् एतेषां दूषणं नास्ति, दूषणं ममैवास्ति, यतो मया नगरजनानां कर्णधारा मुक्ताः सन्ति, तेन ते उन्मत्ता जाताः सन्ति। अतो कियत्यपि दिनमध्ये सरलतां भजमानान् करिष्यामि"। इत्यादितिरस्कारगर्भां वक्रोक्तिं शृण्वाना इङ्गिताकारैः 'अरुचितम्' इति ज्ञात्वा सभयं चाटूनि वचनान्युक्त्वा ते सर्वे शनैः शनैः समुत्थाय राजद्वाराद् निर्गताः । धनसारोऽपि बहिरागत्य महाजनानामग्रे वक्तुं प्रवृत्तः–'यूयं सर्वेऽपि समुत्थाय स्वस्वगृहे गन्तुं प्रवृत्ताः, परं मत्कार्यस्य का गतिः ?'। तदा ते सर्वे

---

१ राजिका कृष्णसर्षप ।

मन्त्रयित्वा सर्वेऽपि एकत्र मिलित्वा धन्यवेश्मनि गत्वा धन्याय प्रणामादिकं कृत्वा यथास्थानं स्थिता । ते सर्वेऽपि भयवेपिताश्चिरं विमृश्य गिरं प्राहुः—"स्वामिन् ! यथा सूर्योत्सङ्गे तम प्रसरो न भूतो न भविष्यति, महार्णवे उड्डीयमानं रजो न दृष्टं न च द्रक्ष्यते, सितरश्मिर्न कदापि तापप्रदो जातो न जनिष्यति च, तथा त्वयि अनीतिर्न भूता न भविष्यति चेति त्रिधा प्रत्ययोऽस्त्यस्माकम् आबालगोपालं च । कदाचिद् रविः पश्चिमायाम् उदयं समायायाद्, ध्रुवोऽपि कल्पान्तपवनप्रेरित कदापि अध्रुवतां दध्याद्, मेरुरचलोऽपि कदापि मरुद्वत् चलो भवेत्, कदापि सिन्धुर्मरुवद् निर्जलो भवेत्, नित्यं चलोऽपि वायु स्थिरत्वमाप्नुयात्, कदापि पृथिव्याम् अग्निरपि हिमवच्छीतलो भवेत्, परं न पुनः कथमपि एष भवान् लोभविक्षोभवान् भवेदिति प्रत्ययोऽस्त्यस्माकम् । तथापि अयं धनसार पूत्कारं कुर्वन् आगतो यद् 'अद्य अस्मदीयपुत्रवधू राज्ञा रुद्धाऽस्ति' । इति अस्य गिरं श्रुत्वा न केनापि मानितं, परन्तु अस्य दुःखार्तस्य दुःखं दृष्ट्वा सर्वैरपि परिभावितं यद् अस्माकं स्वामी कल्पान्तेऽपि ईदृशं न करोति, परन्तु केनापि भवदीयसेवकेन ज्ञात्वाऽज्ञात्वाऽस्य धनसारस्य स्नुषा रुद्धा भविष्यति । अतः स्वामिन् ! धनसारोपरोधेन विज्ञप्यसेऽस्याः शुद्धिं कारयतु । न ज्ञायते केनाऽपराधेन रुद्धाऽस्ति ? । अस्य वराकस्य स्नुषा यदि अपराधवती भवेत् तथापि क्षान्त्वाऽस्य महाजनस्य शोभां दत्त्वा मोचयतु

१ चन्द्र । २ वायुवत् । ३ समुद्र । ४ । मरुदेशवत् ।

भूत्वा पश्चाद्वलितश्चिन्तयति—'अधुना यद् भाव्यं तद् भवतु, एकवार धन्याग्रे स्वयं गत्वा पूत्करोमि, हृद्गतं वाष्प निष्काशयामि । किं करिष्यति मा क्रुद्धोऽयम् ?, हनिष्यति तु हन्तु, हतप्रायस्तु जातोऽस्मि, किं जीवितव्येन ?'। इति संप्रधार्य स्वयं गत्वा गवाक्षस्थं धन्यम् उच्चैरभाषत—'भो महाभाग ! एना वधूं विमुञ्च, केनापराधेन अस्मत्पुत्रवधू रक्षितास्ति ? । समर्थो भूत्वा किमस्मान् वराकान् पीडयसि ?'। इति भयम् अवधूय निःशङ्कं यावता वधूं याचते तावता धन्यो भ्रूसंज्ञया भटानाह—'किमप्यय याचते, अथ चैनं गृहमध्ये नीत्वाऽर्प्यताम्'। तदा भटैरुक्तम्—'भो वृद्ध ! चलतु आवासान्तरे, दद्मस्तव वधूम्' । इति कृत्वा धनसारमावासान्तर निन्युः । अथ धन्योऽपि गृहमध्यमागत्य सहसा पितरमानमत् । नत्वा च सादरां कराञ्जलिं कृत्वा इति जगाद—'तातपादैर्मम बालचापल्यविजृम्भितं क्षन्तव्यम्' । इति सुधानुकारां धन्यगिरं श्रुत्वाऽथ धनसारः पुत्रदर्शनाद् अतर्कितप्राप्तमनोरथ आनन्दाद्भुताक्रान्तो जातः । युक्तोऽयमर्थः—अर्णवश्चन्द्रालोकनत उत्कल्लोलः कथं न स्यात् ? स्यादेव । ततः सबहुमानभक्तिपूर्वकं समस्तार्तिरहितस्तातमावासान्तः स्थापयित्वा गूढाभिप्रायं धारयन् धन्यः पुनर्वातायने गत्वा स्थित. पश्यति, तावता दु.खोपतापितस्वान्ता धन्यमाता भर्तृविशुद्धये धन्यगृहं प्राप्ता । धन्यं गवाक्षस्थितं दृष्ट्वा सविषादं हृद्गतं जगाद—'भोः क्रूरकर्मन् ! मम निंस्तुपाचारां[1] स्नुषां यदि त्वं नैव

१ पवित्राचाराम् ।

धनसारं प्रति सरोषम् उत्तरं दातु प्रवृत्ताः–"भो जठर ! पुरा त्वया स्वयमेव कार्यं विनाशितम्, अधुनाऽस्मदग्रे किं पूत्कारं करोषि ?। मूर्खोऽपि कोऽपि यादृशं कार्यं न करोति तादृशं त्वया कृतम् !, यत प्रत्यहं सुरूपा प्राप्तयौवना स्नुषा तक्रमात्रार्थं राजद्वारे प्रेषिता। महत्कार्यं विना व्यापारिणः पुरुषस्यापि राजद्वारगमनं न युक्तम्, स्त्रीणां तु सर्वथैव गमनमयुक्तम्, तत्तु त्वया न ज्ञातम् !। भो जरद्गव ! त्वया इयदपि न ज्ञातं यद् अन्या वधूर्गच्छति तदा जलबहुल तक्रं लाति, यदेयं याति तदा तु मथितं दुग्ध मिष्टान्नादिकं च लाति तत्र किमपि कारणमस्ति, यद् अनया सह न कश्चित् सम्बन्धः, न कश्चित् पूर्वपरिचयो वाऽस्ति, केन हेतुना भव्यतरं ददाति ?। परिपक्वसुजातफलं रक्षक विना अखण्डितं तिष्ठति किमु ?। धर्मशास्त्रेऽप्युक्तम्–'मूषकाणां मार्जारदृष्टिवर्जनमिव कुलवतीनां युवपुरुषदृष्टौ गमनागमनं प्रायेण विघ्नकरं भवति, अतो दृष्टिवर्जनं कार्यम्। यथा सुरूपाऽर्भकाणां शाकिन्यग्रे खेलनमिव रूपवतीनां युवपुरुषस्याग्रे स्फुरणं दुःखाय भवति'। तत्तु त्वया किमपि न विचारितम्। परम् अधुना किमस्माकमग्रे पूत्करोषि ?। 'पट्टचन्दे जाते बुद्धिर्विनष्टा' इति लोकोक्तिस्त्वया सत्यीकृता। त्वदर्थं किं वयमपि सङ्कटे पतिष्यामः ?। यद् अस्माकं कर्तव्य भवति तत्तु कृतम् !, राज्ञा नाऽवधारितं, तत्र वयं किं कुर्मः ?। त्वदीयकर्मणो दोष । अतः परं वय न विद्म., यथारुचि कुरु"। इत्युक्त्वा ते सर्वेऽप्युत्थाय स्वस्वगृहे जग्मु, यत परार्थे क क्लेश करोति ?। धनसारोऽपि निराशो

संज्ञयित्वा गवाक्षाद् उत्थाय आवासान्तर्गत । सन्ध्यायां निराशा भूत्वा दुरवस्थां प्रासा शोकार्ता विखिन्ना सत्य स्वनिवासकुटीं गत्वा विलपितुं लग्ना.–'हे मातर् उर्वि ! अस्माकं पातकृते विवर ददस्व, यत्र वयं दुःखदवविवशा प्रविशामः। न कोऽप्यस्माकमबलानामाधारो यस्याश्रयेण जीवाम.'। इति विलापान् कुर्वाणा इलालुठनलालसा अनेककुविकल्पकल्पितान्त'करणा. त्रियामामपि तदा शतयामामिव अतिदु.खेन अनैषु । अथ कथमपि प्रभाते संजाते परस्पर मन्त्रयन्ति स–'वयं कुललज्जां श्लथयित्वा कौशाम्ब्यधीशसभायां पूत्कुर्मः, यतो दुर्बलानामनाथानां सर्वेषां पार्थिवो गति.'। इति ध्यात्वा गतलज्जास्ताः शतानीकसभायां जग्मुः, यतो महापदि क्षान्ति. कस्य भवति ?, न कस्याऽपीत्यर्थ' । तत. सभायां पूत्कुर्वाणा. स्त्रियो दृष्ट्वा राज्ञा सभ्या भ्रूसंज्ञया पृष्टा.–'एताः केन दुःखेन पूत्कुर्वन्ति, एनाः पृष्ट्वा तासां दुःखस्य हार्दं निवेदयत'। ततः सभ्यजनैस्तिसृणां समीपमागत्य पृष्टम्–'भवतीनां कि दु.ख ?, येन सभर्तृकाः स्त्रियो महादुःखं विना राजद्वारं नागच्छन्ति । विद्यमानेषु भर्तृषु भवतीना कि महादु.खमापतितं येनाऽत्रागमनं जातम् ?। अतः स्वीयं दुःखं विशदरीत्या निवेदयत । दु.खव्यतिकरं राज्ञे निवेद्य भवतीनां दुःखं स्फोटयामः । अस्माकं स्वामी परदु.खभञ्जनरसिकोऽस्ति, यस्याग्रे कथयित्वा श्रावणमात्रेण शीघ्रं शीघ्रं दुःखं स्फोटयाम.'। ततस्ता ऊचुः–"स्वामिनः !

मुञ्चसि तदा तया समम् अणुवद् दूरे दूरे गतायां पत, यदि वा रोपितस्तोपितो वा त्वं किं करोषि?, परं एकं मम पुनर्जरया जर्जरं भर्तारं समर्पय। तस्याः पृष्ठे धूलिर्दत्त्वा दीर्घपथं यातु। यया कुलल्ज्जा मुक्ता तया सह न मे कार्यमस्ति, युवाभ्यां कृत पाप युवामेव नटयिष्यति'। एव मात्रा सविषाद धन्य प्रति उक्तम्, तदा धन्य. पूर्ववत् स्वगृहे सेवकैर्नीत्वा, पृष्ठतः स्वयं च तत्र गत्वा मातृचरणयुग ननाम, स्वं च ज्ञापितवान्। साऽपि स्वसुतं धन्य ज्ञात्वा प्रहर्षितस्वान्ता जाता। धन्येन बहुमानपूर्व-कम् अङ्गवस्त्रादिशुश्रूषां कृत्वा गृहे स्थापिता। पुनर्धन्यो गवाक्षे गत्वा स्थित.। अथ त्रयोऽपि वृद्ध-भ्रातर. पित्रोर्विशुद्धये आययुः। आयुष्मता धन्येन तान् इतस्ततो भ्राम्यतो दृष्ट्वा, सेवकैरावासान्तरं नीत्वा, स्वयं तत्र गत्वा जवाद् नताः। ततो वस्त्राभरणताम्बूलादिभिः सत्कृत्य, देहान्त. सद्गुणा इव स्वगेहान्त. अनेन स्थापिताः, प्रमोदं च प्रापिताः। तदनन्तरं महत्या वेलायां गतायां तेषां त्रयाणां स्त्रिय' श्वश्रू-श्वशुर-भर्तृविशुद्ध्यर्थम् आगता धन्येन दूरतो दृष्टाः। दृष्ट्वा च चिन्तितम्—'आभिर्निरवद्यां मम प्रियतमां प्रति अलीकानि दूषणान्युद्भाव्य सा बहुतर निन्दिता, बहुभिर्दुर्वचनैर्हेलिता खिसिता च, अतः किञ्चित् शिक्षां ददामि'। इति संप्रधार्य ततो भ्रूसंज्ञया संज्ञितैर्द्वा.स्थै. प्रविशन्त्यो वारिता। नगैर्वारितं सरिद्वारि यथा परितः परिभ्राम्यति तथा ता अपि राजद्वाराद् बहिरितस्ततः परिभ्राम्यन्ति। एव शेषदिनं यावद् भ्रमणं कृत, परं मध्ये प्रवेष्टुं न प्रासाः। धन्योऽपि च दूरतो दर्शनमात्रेण द्वाःस्थान्

गाभिदग्धम् अस्मन्मनोवनं निर्वापयितुमर्हसि । यतोऽनेन धन्येन अस्मद्देवरदारमोहतोऽधुना अस्मच्छ्वशुरप्रभृतयः पञ्चापि जीवाः किं पञ्चत्वं प्रापिताः ?, किं वा दुष्टधियाऽमुना जीवन्त एव कारागारान्त[1] क्षिप्ताः ?, तद् दीनोद्धरणकुशल! तान् संभालय । धन्येन रुद्धं नः कुटुम्बं कृपां कृत्वा मोचय, गजमुखात् त्याजयितुं सिंहाद् अन्यो वन्यः कः समर्थः ? । यतः—

"निर्धनानामनाथानां पीडितानां नियोगिभिः । वैरिभिश्चाभिभूतानां सर्वेषां शरणं नृपः" ॥ १ ॥

इति तासां पूत्करणं श्रुत्वा जातरोषा भूपादयोऽथ प्रेष्यपुरुषेण धन्यायैवम् आज्ञापयन् यद्—'भवादृशानाम् अन्यायकरणमनुचितम्, अतो वैदेशिकान् सर्वान् शीघ्रं मुञ्चतु । सन्[1] भूत्वा गर्वात् सन्मार्गं किमुज्झसि[2] ? कण्ठगतप्राणा अपि सन्तोऽकृत्यं नैव कुर्वते' । अथ धन्योऽपि प्रेष्यवचनं श्रुत्वा तमिति प्राह—'भोः प्रेष्य ! अहं कथमपि सत्पथं न हन्मि, प्रत्यूषे[3] उदितः श्रीसूर्यः किं लोकालोकं भनक्ति ? न भनक्त्येव । अथ कदाचिद् हेयोत्पथादौ संपातुकः स्यां तदात्र को रोधयितुं प्रवणः ?, चक्रिणश्चक्रे चलिते सति कः पुमान् अग्रतो रोधनं कर्तुं समर्थः ?। यद्यत्र भूपस्तासि कर्तुमीहते तदाऽमुमपि शासितुं समर्थोऽस्मि । यद्ययं भूपः 'शतानीक' इतिनाम्ना ख्यातस्तेन हेतुना गर्वितो भवति तदाऽहं लक्षानीकस्य जेताऽस्मि, तत्र शतानीकः कियन्मात्रः ?"' । इति धन्यमुखेरितानि सगर्वाणि पैरुषव-[4]

---

१ सज्जन' २ त्यजसि । ३ प्रातः । ४ कठोरवाक्यानि ।

वयं वैदेशिकाः स्मः । पूर्वं तु अस्माक गृहेऽतुलसुखमभूत्, परं दैवेन ईदृशं दौःस्थ्यं प्रापिताः, यतः कर्मणां गतिरकथनीया भवति । यतः—

"अघटितघटितानि घटयति सुघटितघटितानि जर्जरीकुरुते । विधिरेव तानि घटयति यानि पुमान्नैव चिन्तयति॥१

इत्यादि । ततोऽस्मच्छ्वशुरोऽष्टमनुष्यैः सह स्वस्थानाद् निःसृतः । प्रतिग्रामं भ्रमता भवन्नगरस्याति श्रुता—'वत्सेशः प्रजा वत्सवत् पालयति । ये केचन निर्धनास्तेषां जीवनोपायबहुलो देशः । यत्र देशान्तरादागता अपि सुखेन आजीविकां कुर्वन्ति । पुनर्यत्र सुभिक्षा चाऽतीव वर्तते' । इति जनमुखेभ्योऽवगम्य अस्मच्छ्वशुरः सकुटुम्बोऽत्रागतः । यादृशं लोकवार्तायां श्रुतं ततोऽप्येकरुलयाऽधिकं नगरं दृष्टम् । ततोऽस्मच्छ्वशुरेण कश्चित् सज्जनजनं प्रति पृष्टम्—'भो महाभाग ! अत्राऽस्माकं नि स्वानां कोऽपि जीवनोपाय समस्ति ?' । तदा तेनोक्तम्—'अत्र उपनगरस्वामी धन्यनामा सरोवरं कारयति, तत्र गत्वा सरःखननक्रियां कुरुत, सुखेन आजीविका भविष्यति' । इति श्रुत्वा तत्र गत्वा सरःखननक्रियया स्वोदरवृत्तिं कुर्मः । एकस्मिन् दिने धन्यः स्वयं सरो द्रष्टुमागतः" । इत्यादिर्यावत् प्रतिदिनं तत्रार्थं गमनावधिर्वृत्तान्तः सविस्तरः कथितः । सभ्यजनैः स व्यतिकरो यथाश्रुतो राज्ञे निवेदितः । राजापि असम्भाव्यवार्तां श्रुत्वा सविस्मयो यावच्चित्ते परिभावयति तावता पुनस्ता स्त्रियो वक्तुं प्रवृत्ता —'हे देव परदुःखभञ्जक ! भो करुणानिधे ! सेवकजनवात्सल्याऽमृतकुल्याप्रवाहस्रोत वियो-

क्रियताम्' । राज्ञाप्युक्तम्–'तर्हि कथ्यतां युष्माभि परिभावितम्' । एवं भूपादेशं लब्ध्वा तेऽप्यूचु – "देव ! रङ्कस्य हेतोः स्वप्रतिष्ठा सेवकयुद्धेन मा त्याक्षीः । नीतौ पापबहुलस्य पक्षो न कर्तव्य, पापबहुलस्य पापोदयेन पक्षकर्ताऽपि ब्रुडति । अपरं च, अयं धन्यस्तव जामाता मा तावत् पूज्यस्थानवर्तित्वाद् हन्यताम्, यथा गवा गलितं रत्न किं तस्योदरं विदार्य निष्काशनीयं भवति ? । तस्मात् सार्थपतौ हते न कापि अर्थसिद्धि, न कापि यशोवृद्धिश्च । किञ्च, अयं धन्यः स्वामिन् ! त्वया स्वयं वृद्धिं प्रापितो न च्छेदमर्हति, यद् दक्षैः स्वरोपितो विषवृक्षोऽपि स्वयं न च्छिद्येत । अतः कारणाद् हे नाथ ! ठिकरीकृते कामकुम्भस्फोटनमिव त्वया रण कर्तुं न युक्तः । क एतादृशो भवति य स्वकुटुम्बप्रहाराय लकुटं बिभर्ति ? । अन्यच्च, कदापि इयं धात्री कम्पपात्री भवेत्, तथा अमेयजलयुक्तोऽपि जलधि शुष्कतामाप्नोति, सूर्यस्य पूर्वाऽपरोदयाऽस्तमनव्यतिक्रमो भवेत्, तथापि अय धन्य कुपथाध्वानं न गच्छतीत्येवं प्रतीतिर्बालगोपाल यावत्, तस्य विरुद्धाचरणं न सम्भवति । अन्यच्च, पूर्वमिदं वैदेशिक कुटुम्बं धन्येन परिपालितम्, अधुना तु साधुनाऽपि अमुना क्रुद्धात्मना वृद्धादयो रुद्धास्त्रापि किञ्चिद् हार्दमस्ति, न तद् ज्ञायते । यतः स्नुपा रुद्धा, वृद्धो रुद्ध, वृद्धा रुद्धा, तस्य त्रयोऽपि तनया रुद्धा, परं एतास्तिस्रोऽपि पुत्रवध्व कस्माद् न रुद्धाः ? तत्र कोऽपि हेतुर्भविष्यति । अतः कारणाद् यदि देव आज्ञापयति तदा गूढोऽप्येष बुद्धिविशेषतः प्रादुष्करिष्यते, यतः सदा तव सेवा-

चनानि श्रुत्वा स पुरुषः सत्वरम् उपभूपं[1] गत्वा नत्वा च व्यतिकरं निवेदयामास । भूपोऽपि तस्य सगर्वंवचनानि श्रुत्वा क्रुद्धः, यत् प्रेमास्पदं तद् वैरास्पदं जातम् । अथ शतानीको युद्धोद्यतं निजकीयं सैन्यं धन्यमन्दिरे प्राहिणोत् । अथ धन्योऽपि तदागमनं ज्ञात्वा स्वकीयं हस्तिसैन्यम् अश्वसैन्यं पादातिकसैन्य च मेलयित्वा शतानीकसैन्येन सह तुमुलं युद्धमातनोति स्म । तयोर्युद्धे लग्ने मुहूर्तमात्रेण गर्जद्गज-तुरङ्गम शतानीकाऽनीकं[2] सरित्पूरम् अचल इव धन्यः पराङ्मुखं चक्रे । ते सर्वे सैनिकाः काकनाशं नष्टाः । तदा स्वसैन्यं दीनभावमापन्नं विलोक्य शतानीकः पुष्टवलो[3] भूत्वा सस्मयं स्वयं धन्यं जेतु पचेलिवान् । धन्योऽपि तं व्यतिकरं विज्ञाय स्ववेश्मरक्षां विधाय स्वसैन्यमादाय शतानीकस्य संमुखं प्रतस्थे । क्रमेण तयोर्मिलने संजाते समरः प्रारब्धः । अथ तयोर्युद्धे लग्ने किंकर्तव्यतामूढा अमात्यगणाः परस्परं मन्त्रयितुं लग्नाः—"अनयोः श्वशुर-जामात्रोर्युद्धे जाते कोऽपि महान् अनर्थो भविष्यति तदा जगति अस्माक महत्यप्रतिष्ठा भविष्यति, यद्—'एतयोर्द्वयोः सैन्ये कोऽपि सुबुद्धिदानकुशलः सन्धिमेलापको नाऽभूत्, येन ईदृशाद् अनर्थाद् न-वारितौ' । अत उपराजं गत्वा किमपि हितोपदेशं निवेदयामः" । इति मन्त्रयित्वा ते सर्वेऽपि मन्त्रिण एकीभूय राज्ञोऽन्तिके गत्वा इति व्यजिज्ञपन्—'स्वामिन् ! चित्तं स्थिरं कृत्वा, अस्मदीयविज्ञप्तिमवधार्य, पश्चाद् यद् उचित तत्

१ भूपसमीपम् । २ शतानीकस्य सैन्यम् । ३ वलवत्सैन्य. । ४ सगर्वम्—क्रियाविशेषणम् ।

क्रियताम्' । राज्ञाप्युक्तम्–'तर्हि कथ्यतां युष्माभि. परिभावितम्' । एवं भूपादेशं लब्ध्वा तेऽप्यूचुः–"देव ! रङ्कस्य हेतो. स्वप्रतिष्ठा सेवकयुद्धेन मा त्याक्षीः । नीतौ पापवहुलस्य पक्षो न कर्तव्यः, पापवहुलस्य पापोदयेन पक्षकर्ताऽपि ब्रुडति । अपरं च, अयं धन्यस्तव जामाता मा तावत् पूज्यस्थानवर्तित्वाद् हन्यताम्, यथा गवा गलितं रत्न किं तस्योदरं विदार्य निष्काशनीयं भवति ? । तस्मात् सार्थपतौ हते न कापि अर्थसिद्धि , न कापि यशोवृद्धिश्च । किञ्च, अयं धन्यः स्वामिन् ! त्वया स्वयं वृद्धि प्रापितो न च्छेदमर्हति, यद् दक्षैः स्वरोपितो विषवृक्षोऽपि स्वयं न च्छिद्येत । अतः कारणाद् हे नाथ ! ठिक्करीकृते कामकुम्भस्फोटनमिव त्वया रणः कर्तुं न युक्तः । क एतादृशो भवति य. स्वकुटुम्बप्रहाराय लकुटं विभर्ति ? । अन्यच्च, कदापि इयं धात्री कम्पपात्री भवेत्, तथा अमेयजलयुक्तोऽपि जलधिः शुष्कतामाप्नोति, सूर्यस्य पूर्वाऽपरोदयाऽस्तमनव्यतिक्रमो भवेत्, तथापि अय धन्यः कुपथाध्वानं न गच्छतीत्येवं प्रतीतिर्बालगोपाल यावत्, तस्य विरुद्धाचरणं न सम्भवति । अन्यच्च, पूर्वमिदं वैदेशिक कुटुम्बं धन्येन परिपालितम्, अधुना तु साधुनाऽपि अमुना क्रुद्धात्मना वृद्धादयो रुद्धास्त्रापि किञ्चिद् हार्दमस्ति, न तद् ज्ञायते । यतः स्नुपा रुद्धा, वृद्धो रुद्धः, वृद्धा रुद्धा, तस्य त्रयोऽपि तनया रुद्धाः, परं एतास्तिस्रोऽपि पुत्रवध्वः कस्माद् न रुद्धाः ? तत्र कोऽपि हेतुर्भविष्यति । अतः कारणाद् यदि देव आज्ञापयति तदा गूढोऽप्येप बुद्धिविशेपतः प्रादुष्करिष्यते, यतः सदा तव सेवा-

कारिणा शास्त्रचक्षुषाम् अस्माकं मन्त्रिणां किम् अदृश्यम् ?–बुद्ध्या दुष्करमपि ज्ञायते । अतो यदीयं वार्ता भवच्चित्तेऽवतरति तदाऽस्य गुह्यं प्रादुष्कुर्मः" ।इत्येवं मन्त्रिणामुक्तं श्रुत्वा राजाह–'भो मन्त्रिण ! यदि ईदृश भवतां बुद्धिप्रागल्भ्यं चेत् तदा प्रादुष्क्रियतां शीघ्रम्' । ततो राजादेशं लब्ध्वा मन्त्रिण सद्यस्तिस्रोऽपि योषित आहूय प्राहुः–'यूयं कुत्रत्याः ?, किंकुला ?, किंधना ?, किंग्रामा ?, किम् आपत्पतनकारण येन अत्रागताः ?, एतत्सर्वं यथाभूतं सूनृतं ब्रूत' । एतद् मन्त्रिभिरुक्तं श्रुत्वा अक्ष्णोरश्रुजलानि मुक्त्वा सर्वं मूलतो निजकुलादिवृत्तान्तं तटाकखननावधि यावद् ऊचु । अथ प्रतिमाप्रवणा मन्त्रिगणास्तदुक्त श्रुत्वा विज्ञातवस्तुतत्त्वाः किञ्चिद् विस्मितस्मितपूर्वकं परस्परं मुखान्यवलोकयन्तोऽमन्त्रयन्, उक्तवन्तश्च–'भ्रातर ! ज्ञातोऽयं को योऽत्यन्तभाग्यवान् स्वदेवरो धन्य आभिरभ्यधायि ?, स एवासौ धन्य एव, प्रोक्तसंवाददर्शनाद् लब्धमत्र हार्दम् । धीमता तेन तक्रदानादिकां मायां निर्माय पूर्वं स्वजाया गृहे स्थापिता, पश्चात् पित्रादयोऽपि च स्वगृहे स्थापिता । एताश्च न गृहीतास्तत्र कारणं स्वजायायै दुर्वाक्याऽभ्याख्यानदानादिका कापि प्रतिकूलता दृश्यते, तेन शिक्षादानाय एतासां ग्रहणं न कृतम्' । इत्येवं धीसखा विचार्य योषित प्रति अभाषन्त–'भो योषित ! युष्मदुक्तभाग्यनिधेर्धन्याभिधभवद्देवरस्य उपलक्षणाय किमपि चिह्नमस्ति येनोपलक्ष्येत ?। इति मन्त्रि-

१ मन्त्रिण ।

वचः श्रुत्वा त्यक्तरोपास्तोपाश्रितस्वान्ता योषा ऊचिरे–'अस्ति अस्मद्देवरोपलक्षणाय महच्चिह्नमेकं, यत् तस्योभयोः पादयोः स्फुरत्तेजोभासुरं पद्मं सुलक्षणं विद्यते, तेनैवाऽमुम् उपलक्षामहे'। ततस्ते मन्त्रिणस्तत्पादपद्मलक्ष्मदिदृक्षया ताभिः सह धन्यान्तम् ऐयरु., धन्यं नत्वा स्थिताः। तदा धन्येनोक्तम्–'किमागमनप्रयोजनं भवताम् ?'। तेऽप्यूचुः–'एतासां क्लेशनिवारणार्थम्'। तदा धन्यो भ्रातृजायाः समायाता दृष्ट्वा स मायावी नमोऽकरोत्। जगौ च–'हे मातर. ! कातरस्वान्ता. किमर्थम् इहागताः ?'। ततस्ताश्च एनं दृष्ट्वा उपलक्ष्य चेति व्याहरन्–'किमस्मान् मायाभिः खेदयसि ? यस्मात् त्वम् अस्माकं देवरोऽसि, सुरद्रुम. कस्यापि दु.खदो भवति किम् ?'। इत्युक्त्वा विरतासु धन्यः प्राह–'एष युष्माकं द्वैधे हृदि को भ्रमोऽभवत्, यद्वा गर्तान्तः पातुका अपुण्योदयाद् जातु मन्ददृष्टयः स्यु.!। क्षितिमण्डले यं यं धन्याभिधं यूयं द्रक्ष्यथ तं तं स्वदेवरतया वदन्त्योऽतिहास्यम् आप्स्यथ'। ततस्ता ऊचिरे–'हे देवर ! चिरेण त्वमभिज्ञातः, परन्तु मायां कृत्वा त्वं स्वं गोपयसि, तथापि तव पुण्योदयजातं चिह्नं न गोपयितुं शक्नोषि। अतो हे मन्त्रिण. ! अस्य क्रमौ प्रक्षालयामः, यथा पद्मदर्शनाद् भवतां चित्ते निर्णयो भवेत्'। अथ तास्तथा कर्तुं लग्नास्तदा धन्योऽवक्–'वयं परमानिन्या सह आलापं नेच्छामस्तर्हि अंह्रिप्रक्षालनं तु दूरापास्तमेव'। इत्येवं शुचिवाचान्ते धुरि स्थिताः सचिवा इत्थम्

१ लक्ष्म लक्षण–चिह्नम्। २ अगच्छन्। ३ सुस्थे–अभ्रान्ते। ४ लक्षितः। ५ परस्त्रिया।

कारिणा शास्त्रचक्षुषाम् अस्माकं मन्त्रिणां किम् अदृश्यम् ?—बुद्ध्या दुष्करमपि ज्ञायते । अतो यदीयं वार्ता भवच्चित्तेऽवतरति तदाऽस्य गुह्यं प्रादुष्कुर्म "। इत्येवं मन्त्रिणामुक्तं श्रुत्वा राजाह–'भो मन्त्रिण ! यदि ईदृश भवतां बुद्धिप्रागल्भ्यं चेत् तदा प्रादुष्क्रियतां शीघ्रम्'। ततो राजादेश लब्ध्वा मन्त्रिणः सद्यस्तिस्रोऽपि योषित आहूय प्राहुः–'यूयं कुत्रत्या ?, किंकुला ?, किंधना ?, किंग्रामा ?, किम् आपत्पतनकारणं येन अत्रागताः ?, एतत्सर्वं यथाभूत सूनृतं ब्रूत'। एतद् मन्त्रिभिरुक्तं श्रुत्वा अक्ष्णोरश्रुजलानि मुक्त्वा सर्वं मूलतो निजकुलादिवृत्तान्तं तटाकखननावधि यावद् ऊचु'। अथ प्रतिभाप्रवणा मन्त्रिगणास्तदुक्त श्रुत्वा विज्ञातवस्तुतत्त्वा' किञ्चिद् विस्मितस्मितपूर्वकं परस्परं मुखान्यवलोकयन्तोऽमन्त्रयन्, उक्तवन्तश्च–'भ्रातर ! ज्ञातोऽयं को योऽत्यन्तभाग्यवान् स्वदेवरो धन्य आभिरभ्यधायि ?, स एवासौ धन्य एव, प्रोक्तसंवाददर्शनाद् लब्धमत्र हार्दम्। धीमता तेन तक्रदानादिकां मायां निर्माय पूर्वं स्वजाया गृहे स्थापिता, पश्चात् पित्रादयोऽपि च स्वगृहे स्थापिताः। एताश्च न गृहीतास्तत्र कारणं स्वजायायै दुर्वाक्याऽभ्याख्यानदानादिका कापि प्रतिकूलता दृश्यते, तेन शिक्षादानाय एतासां ग्रहणं न कृतम्'। इत्येवं धीसखा विचार्य योषित प्रति अभाषन्त–'भो योषित ! युष्मदुक्तभाग्यनिधेर्धन्याभिधभवद्देवरस्य उपलक्षणाय किमपि चिह्नमस्ति येनोपलक्ष्येत'। इति मन्त्रि-

१ मन्त्रिण ।

त्मना त्वया सुधा भ्रातृदयिता॰ खेदितास्तद् न शोभनं प्रतिभाति, यद् बुधा स्वकीयान् जनान् न कदापि वञ्चयन्ति'। इति शतानीकोक्त श्रुत्वा धनसारसूनुर्निश्छद्ममनसा व्याजहार–'हे स्वामिन्! यो भ्रातृजायाक्लेशने हेतु॰ स श्रूयताम्–इह जगति अयोयन्त्रतालक-तत्पिधानयोरिव सुश्लिष्टानामपि भ्रातृमनसा आगतमात्रा नारी कुञ्चिकेव क्षणादपि विश्लेषं–भिन्नचित्ततां कुरुते। एकोदरसमुत्पन्नानां बन्धूना मनोभूमौ प्रीति-वात्सल्यादिस्नेहलतावलि॰ प्रवर्धमाना तावद् दृश्यते यावत् स्त्रीणां विश्लेषवचनोद्भुतो दावानलो न ज्वलति, ज्वलिते तु तस्मिन् न किमपि उद्धरति। यदुक्तं नीतिशास्त्रे हे राजन्!–'कदापि शत्रूणा विश्वासो न कर्तव्य॰, स्त्रीणां तु विशेषत॰ कदाचिदपि नैव करणीय॰। तत्र हेतु प्राह–यतोऽरयो विरक्ता–विमुखा घ्नन्ति, नार्य॰ पुना रक्ता अपि क्षणाद् घ्नन्ति। अन्यच, सुवंशजोऽपि पुरुष॰ स्त्रिया प्रेरितोऽकृत्यानि कुरुते, यथा सुवंशजोऽपि मन्थानक॰ स्त्रिया प्रेरितोऽतिस्नेहलं दधि न मथ्नाति किम्? मथ्नात्येव। प्रेयसीभिर्गृहीतहस्तकः प्रेयान् घरट्टवद् भ्रमितः सन् मातृ-पित्रादिप्रबलस्नेह क्षणाद् दलयति, नि॰शेषां पूर्वावस्थां त्यजति। कुकुलनारीभि॰ खाद्यमानो–घृष्यमाणोऽपि पुरुषो हृष्यति–माद्यति, असिः–खड्ग॰ शाणया घृष्यमाणोऽपि तेजस्वी भवति॥ लोकोक्तौ हे राजन्!–'वेधसा जगत्सृजता अरिनिग्रहार्थं चत्वार उपायाः सृष्टाः, परन्तु कोऽपि पञ्चमोपायो न सृष्टो येनो-

१ सुवशात् शोभनवेणोर्जात। २ मन्थनदण्ड।

अभ्यधु'-'हे साधो स्वामिन्! सुधा माऽऽयासय, यत इमा भ्रातृजायास्तवैव इति निर्णयो जात'। समर्थानां भवादृशानां सदम्भ विप्रतारण-विगोपनं स्वगृहे एव भ्रातृजायाभि· सह किम् उचितम्?। आभिस्तु भवद्गुणवर्णनं पूर्वाऽनुभूतं बहुप्रकारैः कृतम्, अधुना तु भवत्प्रवृत्तिमन्यथा दृष्ट्वा अस्माकं मनसि महान् विस्मयो जात·। यत· सज्जनास्तु आम्रे-क्षु-चन्दना-ऽगरु-वंशा इव दृषदादिना ताडिता पीलिता घर्पिता ज्वालिता च्छेदिता अपि परस्योपकुर्वन्त्येव। सज्जनानां च धुर्यस्त्वमसि, तस्य एवं कथं संभवति?। यद्यपि स्वकीयैः स्वमूर्खत्वेन विपरीताचरणं कृतं तथापि तेषां प्रतिशिक्षा विपत्काले न कर्तव्या, किन्तु विपद उद्धारः कर्तव्य इति सत्प्रवृत्तिः। सन्तः पतिते पादप्रहारं न ददत्येव, प्रत्युत तस्य साहाय्यदायिनो भवन्ति। परन्तु ज्ञायते यथा काञ्जिकासंसर्गे दुग्धस्य प्रकृतेर्विकृतिर्भवति तथा स्वजायया[1] किमपि कैर्णजपत्वमाचरितं[2] तेनेयं प्रकृतिविकृतिर्जाता दृश्यते!, यत सुवंशजोऽपि कोदण्ड· प्रत्यञ्चया प्रेरित· परस्य घाताय भवति"। इत्येवं सचिवैर्बुद्धिप्रपञ्चैर्नर्मवचनैर्बोधितो धन्यस्तद् नर्मकर्म[3] विमुच्य सादरं स्वबन्धुजाया निजसद्मनि प्राहैषीत्।

अथ धन्यः सैन्यसंरम्भं त्यक्त्वा सचिवादीन् सहादाय उपभूपं गत्वाऽनमत्। भूपोऽपि अर्धासनदानादिसत्कारं कृत्वा सोत्साहं सविनयं तमभ्यधात्-हे मतिमतां वर! किमाश्चर्यमेतद्?, अवेदिता-

१ सुभद्रया। २ पिशुनत्वम्। ३ परीहासक्रियाम्।

ध्यायश्रीज्ञानसागरगणिशिष्याल्पमतिग्रथितगद्यरचनाप्रबन्धे सौभाग्यमञ्जरीपरिणय स्वजनसमागमवर्णनो नाम षष्ठः पल्लवः ॥

॥ अथ सप्तमः पल्लवः ॥

अथाऽन्यदा धियां धाम धन्यो मनसि दध्यौ–'यतो मे बान्धवाः पुनरपि पूर्ववद् मयि अप्रीतिचुम्बित चित्त मा कार्षुः, अतोऽग्रतः सत्वरमन्यत्र कामितनीवृतं यामि । परन्तु हीनभाग्यवशात् पुना राज्ञे दण्डनादिदेयं माऽस्तु, इति विमृश्य तान् राज्ञेऽभालयत् । ततः स गजान् अश्वान् ग्रामांश्च विभज्य सोदरेभ्यो हर्षपूर्वकं ददौ । यच्च गृहसारं सुवर्ण-रत्नादिकं तत्सर्वं जनकाय समार्पयत् । पुनः कौशाम्ब्याम् उपशतानीकं गत्वोचे–'कस्मादपि कार्यवशाद् राजगृहं यामि, अतो ममैव मत्कुटुम्बस्य भवता चिन्ता कार्या । इत्येव भूपतिं निगद्य आपृच्छ्य च धन्यो राजगृहं प्रति अचालीत् । कामिनीद्वयं समादाय सारपरिवारसंयुतो मार्गेऽविच्छिन्नप्रयाणकैः कतिपयदिवसैर्नाम्ना लक्ष्मीपुरपुरम् आप ।

१ इष्टदेशम् ।

पायेन अङ्गनानां मनो निगृह्णेत'। मया पुरा एतासां चित्तप्रसत्त्यर्थं जलासारा इव अनेके उपकारा कृता., परम् अमूषु ऊपरभूमिकावसानि बीजानीव व्यर्थतां प्रापु.। अथ या· सुकुलीना. स्त्रियो भवन्ति ताभिर्बोधिता बन्धव उन्मार्गप्रवृत्तितस्तटभित्तिभिर्वारिता. सरितां प्रवाहा इव सुश्लिष्टा वहन्ति। तेन कारणेन मयैता मदभेदाय वक्रतानाशाय च अमीभिरुपायै. कृत्वा खेदिता। यथा सुवैद्येन विषमज्वरनाशाय तनवः शोष्यन्ते तथा मयापि कृतं, नाऽपरं किमप्यस्ति"। इत्यादिप्रीति-वार्ताभिर्धन्येन शतानीको रञ्जित· सन् तद्भाग्याद्भुतचित्रीयमाणचित्तो निजावासमगात्। धन्योऽपि सैनिकैर्मन्त्रिभिश्च श्लाघ्यमान स्वपुरे आगत्य मुदा मुदितान् मातृ-पितृ-ज्येष्ठभ्रात्रादींश्च नमस्यति स्म। तेऽपि मुदिताशयास्तं प्रत्याशिषं ददुः। ततोऽनन्तरमेव पूर्ववृत्तान्तं पृष्टाः, तेऽपि च यथास्थितमाच-ख्यु। ततो धन्यो भक्त्या स्वजनकादीन् संमानयन् राजसु चक्रवर्तीव स्वजनादिषु रेजे। अस्मिन् पल्लवे या सहस्रारमणिपरीक्षा कृता, या च शतानीकतनया परिणीता, पुनः शतानीकाऽनीकभटै सार्धं युद्धाय प्रगुणो भूत., सङ्करार्तिस्थाने स्वजनो मिलितः, एतत्सर्वं दानकल्पद्रुमस्य कुसुमलवली-लामात्रं ज्ञेयम्। तस्माद् भो भव्या! अहर्निशं सुपात्रदानप्रवृत्त्या चिदानन्दघनसुखफलं गृह्णीत।

॥ इति श्रीमत्तपागच्छाधिराजश्रीसोमसुन्दरसूरिविनेय–श्रीजिनकीर्तिसूरिविरचितस्य पद्यबन्धधन्यचरित्रशा-लिनः श्रीदानकल्पद्रुमस्य महोपाध्याय–श्रीधर्मसागरगणिनामन्वये महोपाध्याय–श्रीहर्षसागरगणिप्रपौत्रमहोपा-

ध्यायश्रीज्ञानसागरगणिशिष्याल्पमतिग्रथितगद्यरचनाप्रबन्धे सौभाग्यमञ्जरीपरिणय स्वजनसमागमवर्णनो नाम षष्ठः पल्लवः ॥

॥ अथ सप्तमः पल्लवः ॥

अथाऽन्यदा धियां धाम धन्यो मनसि दध्यौ–'यतो मे वान्धवाः पुनरपि पूर्ववद् मयि अप्रीतिचुस्वित चित्त मा कार्षु , अतोऽग्रतः सत्वरमन्यत्र कांमितनीवृतं यामि । परन्तु हीनभाग्यवशात् पुना राज्ञे दण्डनादिदेयं माऽस्तु, इति विमृश्य तान् राज्ञेऽभालयत् । तत स गजान् अश्वान् ग्रामांश्च विभज्य सोदरेभ्यो हर्षपूर्वकं ददौ । यच्च गृहसारं सुवर्ण-रत्नादिकं तत्सर्वं जनकाय समार्पयत् । पुनः कौशाम्ब्याम् उपशतानीकं गत्वोचे–'कस्मादपि कार्यवशाद् राजगृहं यामि, अतो ममैव मत्कुटुम्बस्य भवता चिन्ता कार्या । इत्येव भूपति निगद्य आपृच्छय च धन्यो राजगृहं प्रति अचालीत् । कामिनीद्वयं समादाय सारपरिवारसंयुतो मार्गेऽविच्छिन्नप्रयाणकैः कतिपयदिवसैर्नाम्ना लक्ष्मीपुरपुरम् आप ।

---

१ इष्टदेशम् ।

पायेन अङ्गनानां मनो निगृह्येत' । मया पुरा एतासां चित्तप्रसत्त्यर्थं जलासारा इव अनेके उपकारा कृता., परम् अमूषु ऊपरभूमिकावसानि बीजानीव व्यर्थतां प्रापुः । अथ या सुकुलीना स्त्रियो भवन्ति ताभिर्बोधिता बन्धव उन्मार्गप्रवृत्तितस्तटभित्तिभिर्वारिता. सरितां प्रवाहा इव सुश्लिष्टा वहन्ति । तेन कारणेन मयैता मदभेदाय वक्रतानाशाय च अमीभिरुपायै' कृत्वा खेदिता । यथा सुवैद्येन विषमज्वरनाशाय तनवः शोष्यन्ते तथा मयापि कृतं, नाऽपरं किमप्यस्ति'' । इत्यादिप्रीति-वार्ताभिर्धन्येन शतानीको रञ्जित' सन् तद्भाग्याद्भुतचित्रीयमाणचित्तो निजावासमगात् । धन्योऽपि सैनिकैर्मन्त्रिभिश्च श्लाघ्यमान' स्वपुरे आगत्य मुदा मुदितान् मातृ-पितृ-ज्येष्ठभ्रात्रादींश्च नमस्यति स्म । तेऽपि मुदिताशयास्त प्रत्याशिषं ददुः । ततोऽनन्तरमेव पूर्ववृत्तान्तं पृष्टाः, तेऽपि च यथास्थितमाच-ख्यु । ततो धन्यो भक्त्या स्वजनकादीन् संमानयन् राजसु चक्रवर्तीव स्वजनादिषु रेजे । अस्मिन् पल्लवे या सहस्रारमणिपरीक्षा कृता, या च शतानीकतनया परिणीता, पुन शतानीकाऽनीकभटै' सार्धं युद्धाय प्रगुणो भूतः, सङ्करार्तिस्थाने स्वजनो मिलितः, एतत्सर्वं दानकल्पद्रुमस्य कुसुमलवली-लामात्र ज्ञेयम् । तस्माद् भो भव्या ! अहर्निशं सुपात्रदानप्रवृत्त्या चिदानन्दघनसुखफलं गृह्णीत ।

॥ इति श्रीमत्तपागच्छाधिराजश्रीसोमसुन्दरसूरिविनेय-श्रीजिनकीर्तिसूरिविरचितस्य पद्यबन्धधन्यचरित्रशा-लिनः श्रीदानकल्पद्रुमस्य महोपाध्याय-श्रीधर्मसागरगणिनामन्वये महोपाध्याय-श्रीहर्षसागरगणिप्रपौत्रमहोपा-

ध्यायश्रीज्ञानसागरगणिशिष्याल्पमतिग्रथितगद्यरचनाप्रबन्धे सौभाग्यमञ्जरीपरिणय स्वजनसमागमवर्णनो नाम षष्ठः पल्लवः ॥

॥ अथ सप्तमः पल्लवः ॥

अथाऽन्यदा धियां धाम धन्यो मनसि दध्यौ–'यतो मे बान्धवाः पुनरपि पूर्ववद् मयि अप्रीतिचुम्बित चित्त मा कार्षु, अतोऽग्रतः सत्वरमन्यत्र कामितनीवृतं[१] यामि । परन्तु हीनभाग्यवशात् पुना राज्ञे दण्डनादिदेयं माऽस्तु, इति विमृश्य तान् राज्ञेऽभालयत् । तत स गजान् अश्वान् ग्रामांश्च विभज्य सोदरेभ्यो हर्षपूर्वकं ददौ । यच्च गृहसारं सुवर्ण-रत्नादिकं तत्सर्वं जनकाय समार्पयत् । पुनः कौशाम्ब्याम् उपशतानीकं गत्वोचे–'कस्मादपि कार्यवशाद् राजगृहं यामि, अतो ममैव मत्कुटुम्बस्य भवता चिन्ता कार्या । इत्येवं भूपति निगद्य आपृच्छ्य च धन्यो राजगृहं प्रति अचालीत् । कामिनीद्वयं समादाय सारपरिवारसंयुतो मार्गेऽविच्छिन्नप्रयाणकैः कतिपयदिवसैर्नाम्ना लक्ष्मीपुरपुरम् आप ।

---

१ इष्टदेशम् ।

पायेन अङ्गनानां मनो निगृह्णेत' । मया पुरा एतासां चित्तप्रसत्त्यर्थं जलासारा इव अनेके उपकारा॰ कृताः, परम् अमूषु ऊपरभूमिकावसानि बीजानीव व्यर्थतां प्रापुः । अथ या॰ सुकुलीना॰ स्त्रियो भवन्ति ताभिर्बाधिता बन्धव उन्मार्गप्रवृत्तितस्तटभित्तिभिर्वारिता॰ सरितां प्रवाहा इव सुश्लिष्टा वहन्ति । तेन कारणेन मयैता मदभेदाय वक्रतानाशाय च असीभिरुपायै॰ कृत्वा खेदिता । यथा सुवैद्येन विषमज्वरनाशाय तनवः शोष्यन्ते तथा मयापि कृतं, नाऽपरं किमप्यस्ति'' । इत्यादिप्रीति-वार्ताभिर्धन्येन शतानीको रञ्जित सन् तद्भाग्याद्भुतचित्रीयमाणचित्तो निजावासमगात् । धन्योऽपि सैनिकैर्मन्त्रिभिश्च श्लाघ्यमान स्वपुरे आगत्य मुदा मुदितान् मातृ-पितृ-ज्येष्ठभ्रात्रादींश्च नमस्यति स्म । तेऽपि मुदिताशयास्त प्रत्याशिषं ददु । ततोऽनन्तरमेव पूर्ववृत्तान्त पृष्टाः, तेऽपि च यथास्थितमाचख्यु । ततो धन्यो भक्त्या स्वजनकादीन् संमानयन् राजसु चक्रवर्तीव स्वजनादिषु रेजे । अस्मिन् पल्लवे या सहस्रारमणिपरीक्षा कृता, या च शतानीकतनया परिणीता, पुनः शतानीकाऽनीकभटै सार्धं युद्धाय प्रगुणो भूत , सङ्गरार्तिस्थाने स्वजनो मिलितः, एतत्सर्वं दानकल्पद्रुमस्य कुसुमलवलीलामात्रं ज्ञेयम् । तस्माद् भो भव्या ! अहर्निशं सुपात्रदानप्रवृत्त्या चिदानन्दघनसुखफलं गृह्णीत ।

॥ इति श्रीमत्तपागच्छाधिराजश्रीसोमसुन्दरसूरिविनेय–श्रीजिनकीर्तिसूरिविरचितस्य पद्यबन्धधन्यचरित्रशालिनः श्रीदानकल्पद्रुमस्य महोपाध्याय–श्रीधर्मसागरगणिनामन्वये महोपाध्याय–श्रीहर्षसागरगणिप्रपौत्रमहोपा-

अत्यादरसत्कारपूर्वकं स्वकीयसमासने सहर्षं स्थापितवान् । अथ तत्र मार्गागमनकुशलक्षेमवार्तां कृत्वा स्थितस्तावता सा वार्ता केनापि निष्काशिता । तां च वार्तां श्रुत्वा धन्योऽवक्-'हे महीनाथ! यदि गीतकलाकृष्टा हरिणी आतोद्यादिशब्दान् श्रुत्वा त्रस्ताऽन्यत्र प्रयाति तदैषा हि अद्भुता गीतकला का ?, निष्फलेत्यर्थं । यदा मृदङ्ग-भेरी-भाङ्कारै. अत्रस्ता गीताकृष्टा मृगी जनसङ्कुले आयाति तदा सा गीतकला पूर्णा प्रशंसनीया भवति'। इति धन्योक्त श्रुत्वा, त च अद्भुताकार दृष्ट्वा तच्चातुर्यचमत्कृत. सन् स राजा तन्मृग्यानयने सहर्षं धन्यं न्ययुङ्क्त । अथ धन्योऽपि तां वार्तां पणीकृत्य वीणां चादाय अनेकगन्धर्वपरिकरयुतो वने प्रासः । तत्रैकां वृक्षच्छायां श्रित्वा मधुरस्वरं गीतं गीतवान्, वीणां च स्वर-ग्राम-मूर्च्छनामेलनपूर्वकम् अवादयत् । अथ तद्वनस्था मृगाङ्गना लयप्रासेन गीतेन आकृष्टा गीत-विवशा. सर्वदिशातो धन्योपान्तम् उपाययुः । परितो धन्यं वेष्टयित्वा स्थिताः । तासां हरिणीनां मध्ये पूर्वं कन्यानिवेशितकण्ठहाराऽपि मृगी गीतवशीकृतचित्ता हृदयेशितुः पुरत प्रियेव धन्यस्य पुरतो निःशङ्कं तस्थौ, तन्मुखं च पश्यन्ती तत्र स्थिता । तत इन्द्रजालकलाशाली लोकैरिव. मृगै समं गायन्नेव नगरसम्मुखम् अचालीत् । तत्राऽनेकैर्लोककृतैः क्षोभै. क्षोभितोऽपि गीतलीनमृगसमूहो ध्यानमग्नहृद् योगीव न चुक्षुभे, सर्वेऽपि मृगा अग्रतः पृष्ठतश्च लग्ना धन्येन समं प्रचलन्ति । एवं समस्तपौरलोकान् विस्मयं प्रापयन् स धन्यो नगरं प्रविश्य दीर्घचतुष्पथेन सारङ्गैः सरङ्गैश्च नागरैर-

तत्र पुरे सर्वक्षत्रशिरोमणी राजगुणैरलङ्कृतो जितारिर्नाम्ना नृपतिरस्ति । यत्र परे क्षमात्यागोद्यते भूपतौ शत्रवोऽपि तथाऽभवन् । अथ तस्य राज्ञो गीतकलायाम् अतीव कुशला गीतकलानाम्नी पुत्री आसीत् । अन्यदा सा कुमारी वसन्तोत्सवक्रीडया सखीवृन्दावृता उद्याने गता । सा तत्र लीलान्दोलन-जलक्रीडा-पुष्पावचय-कन्दुकोल्लालनादिक्रीडया यूनां मनोविभ्रमकारिणी ग्राम-रागमनोहरं मधुरं गीतम् अगायत् । तस्या गीतमधुरताऽऽकृष्टाः कर्णेन्द्रियपरवशा मृगाङ्गनास्तां परितस्थु, यथा अद्भुतहाव-भाव-विभ्रम-कटाक्ष-रूपवती नारीं प्रति विवशाः कामुकदृष्टयो भवन्ति । तदा सा कुरङ्गाक्षी कौतुकाद् एकस्याः कुरङ्ग्याः कण्ठकन्दले ससरं हारं मुमुचे । सा च सारङ्गिका गीतविरामेऽनेशत् । कुमारी गीतगानं विसृज्य स्वगृहमाययौ । आगत्य च पित्रोरग्रेऽवादीत्–'भोः पितरौ! ममैकां प्रतिज्ञां शृणुतम्–अद्य मया गीतकलया आकृष्टाया हरिण्याः कण्ठकन्दले हारः परिधापितोऽस्ति, अथ यः पुमान् स्वगीतकलया प्रहर्षितमानसायास्तस्या मृग्याः कण्ठदेशाद् मे हारं ग्रहीता स एव मां परिणेता' । तस्याः सा प्रतिज्ञा सर्वत्र नगरे विख्याताऽभूत्, यस्माद् अद्भुता वार्ता जले तैलबिन्दुरिव विस्तरतां याति । अथ धन्यो जितारिपुत्रीकृतप्रतिज्ञां जनमुखात् श्रुत्वा चित्ते चमत्कारं प्राप्तः सन् सारपरिवारयुतः पौरजनश्रियं पश्यन् उपभूपं प्राप । राजापि तं भाग्यभासुरं समागतं दृष्ट्वा

१ क्षान्तित्यागतत्परे । २ क्षमात्यागोद्यता –पृथ्वीत्यजनतत्परा । ३ हरिण्य । ४ मातापित्रोः ।

अत्यादरसत्कारपूर्वक स्वकीयसमासने सहर्षं स्थापितवान् । अथ तत्र मार्गागमनकुशलक्षेमवार्तां कृत्वा स्थितस्तावता सा वार्ता केनापि निष्काशिता । ता च वार्तां श्रुत्वा धन्योऽवक्-'हे महीनाथ! यदि गीतकलाकृष्टा हरिणी आतोद्यादिशब्दान् श्रुत्वा त्रस्ताऽन्यत्र प्रयाति तदैषा हि अद्भुता गीतकला का?, निष्फलेत्यर्थं । यदा मृदङ्ग-भेरी-भाङ्कारै. अत्रस्ता गीताकृष्टा मृगी जनसङ्कुले आयाति तदा सा गीतकला पूर्णा प्रशंसनीया भवति'। इति धन्योक्तं श्रुत्वा, त च अद्भुताकारं दृष्ट्वा तच्चातुर्यचमत्कृत. सन् स राजा तन्मृग्यानयने सहर्षं धन्यं न्ययुङ्क्त । अथ धन्योऽपि तां वार्तां पणीकृत्य वीणां चादाय अनेकगन्धर्वपरिकरयुतो वने प्राप्तः । तत्रैकां वृक्षच्छायां श्रित्वा मधुरस्वरं गीतं गीतवान्, वीणां च स्वर-ग्राम-मूर्च्छनामेलनपूर्वकम् अवादयत् । अथ तद्वनस्था मृगाङ्गना लयप्रासेन गीतेन आकृष्टा गीत-विवशाः सर्वदिशातो धन्योपान्तम् उपाययु॰ । परितो धन्यं वेष्टयित्वा स्थिताः । तासां हरिणीनां मध्ये पूर्वं कन्यानिवेशितकण्ठहाराऽपि मृगी गीतवशीकृतचित्ता हृदयेशितुः पुरत॰ प्रियेव धन्यस्य पुरतो निःशङ्कं तस्थौ, तन्मुखं च पश्यन्ती तत्र स्थिता । तत इन्द्रजालकलाशाली लोकैरिव॒ मृगै. समं गायन्नेव नगरसम्मुखम् अचालीत् । तत्राऽनेकैर्लोककृतैः क्षोभैः क्षोभितोऽपि गीतलीनमृगसमूहो ध्यानमग्नहृद् योगीव न चुक्षुभे, सर्वेऽपि मृगा अग्रतः पृष्ठतश्च लग्ना धन्येन समं प्रचलन्ति । एवं समस्तपौरलोकान् विस्मयं प्रापयन् स धन्यो नगरं प्रविश्य दीर्घचतुष्पथेन सारङ्गैः सरङ्गैश्च नागरैर-

तत्र पुरे सर्वक्षत्रशिरोमणी राजगुणैरलङ्कृतो जितारिर्नाम्ना नृपतिरस्ति। यत्र पुरे क्षमालाभोद्यते भू-
पतौ शत्रवोऽपि तथाऽभवन्। अथ तस्य राज्ञो गीतकलायाम् अतीव कुशला गीतकलानाम्नी पुत्री
आसीत्। अन्यदा सा कुमारी वसन्तोत्सवक्रीडया सखीवृन्दावृता उद्याने गता। सा तत्र दोलान्दो-
लन-जलक्रीडा-पुष्पावचय-कन्दुकोल्लालनादिक्रीडया यूनां मनोविभ्रमकारिणी ग्राम-रागमनोहरं मधुरं
गीतम् अगायत्। तस्या गीतमधुरताऽऽकृष्टाः कर्णेन्द्रियपरवशा मृगाङ्गनास्तां परितस्तस्थु, यथा
अद्भुतहाव-भाव-विभ्रम-कटाक्ष-रूपवतीं नारीं प्रति विवशाः कामुकदृष्टयो भवन्ति। तदा सा कुर-
ङ्गाक्षी कौतुकाद् एकस्याः कुरङ्ग्याः कण्ठकन्दले ससरं हारं मुमुचे। सा च सारङ्गिका गीतविरामेऽ-
नेशत्। कुमारी गीतगानं विसृज्य स्वगृहमाययौ। आगत्य च पित्रोरग्रेऽवादीत्—'भोः पितरौ! ममैकां
प्रतिज्ञां शृणुतम्—अद्य मया गीतकलया आकृष्टाया हरिण्याः कण्ठकन्दले हारः परिधापितोऽस्ति,
अथ यः पुमान् स्वगीतकलया प्रहर्षितमानसायास्तस्या मृग्याः कण्ठदेशाद् मे हारं ग्रहीता स एव
मां परिणेता'। तस्याः सा प्रतिज्ञा सर्वत्र नगरे विख्याताऽभूत्, यस्माद् अद्भुता वार्ता जले तैलबि-
न्दुरिव विस्तरतां याति। अथ धन्यो जितारिपुत्रीकृतप्रतिज्ञां जनमुखात् श्रुत्वा चित्ते चमत्कारं प्राप्तः
सन् सारपरिवारयुतः पौरजनश्रियं पश्यन् उपभूपं प्राप। राजापि तं भाग्यभासुरं समागतं दृष्ट्वा

१ क्षान्तित्यागतत्परे। २ क्षमात्यागोद्यता —पृथ्वीत्यजनतत्परा। ३ हरिण्य। ४ मातापित्रोः।

यो वेत्ति, स एव मया भर्तृत्वेनाऽनुसर्तव्य.’। इत्येव कुमारीकृतायाः प्रतिज्ञाया वार्ता परम्परया नगरे ग्रामेषु च विस्तृता। अथ ये कियच्छब्द-च्छन्दो-ऽलङ्कारादिशास्त्राभ्यासमात्रेण स्वबुद्धिप्रागल्भ्यं मन्यमाना गर्वोत्तप्तहृदया ‘अस्मदग्रे सा कियन्मात्रा’ इति हृदि धारयन्त. परिणयोत्सुका राजपुत्रादयस्ते सोत्साहमागत्य मन्त्रिपुत्रीसरस्वत्यग्रे यद् यद् गूढसमस्यादि पृच्छन्ति तस्य तस्य हार्दं सा मन्त्रिपुत्री शीघ्रं विशदरीत्या कथयति, पर न कुत्रापि स्खलति। एवं प्रतिदिनं पाणिग्रहणेच्छव. स्वहृदयकल्पिताऽनेकगत्या ग्रथिता. समस्याः पृच्छन्ति, परन्तु सा कन्या श्रवणमात्रेणैव उत्तरं ददाति, तदा ते विलक्षमुखा पश्चाद् यान्ति। अथान्यदा सा मन्त्रिपुत्री सरस्वती स्वबुद्धिकौशल्यदर्शनेच्छया नृपं साक्षीकृत्य स्फुरद्गर्वान् सर्वान् पण्डितमानिन. श्लोकद्वयम् अप्राक्षीत्। यथा–

गङ्गाया दीयते दानमेकचित्तेन भाविना। दाताऽहो! नरक याति प्रतिग्राही न जीवति॥ १॥

तथा–

का[1] सरोवराण सोहा? को अहिययरो दाणगुणे जाओ?। अत्थग्गहणे को निउणो? मरुधरे केरिसा पुरिसा?॥२॥

इति प्रहेलिकाद्वय भूर्जे लिखित्वा एकया दास्या सह प्राहैषीत्। अनयोरर्थं कोऽपि ज्ञानातिशय-

---

१ का सरोवराणा शोभा २ कोऽधिकतरो दानगुणे जात ?। अर्थग्रहणे को निपुणो ? मरुधरे कीदृशा पुरुषा ? ॥१॥

न्वीयमानो राज्ञः सभां प्राप्तः । तत 'एतत् किम्, एतत् किम् ?' इति भूपादिषु वदत्सु उदारबुद्धि-
धन्यो हरिणीकण्ठपीठाद् हारम् अग्रहीत्, गृहीत्वा च कन्यकाहस्ते समर्पित । इत्येनम् अतुलं दृष्ट्वा
आश्चर्यरससंभृता राजादय पौराश्च प्रशंसन्ति स्म—"अहो अस्य गीतकलाकौशल्यम् !, अहो अस्य
धैर्यम् !, अहो अस्य सौभाग्यभङ्गी !, अहो ! अनेन अदृष्टपूर्वं मृग-मनुष्याणां निःशङ्क मेलन दर्शितम्,
'बहुरत्ना वसुन्धरा' इति वाक्यम् अनेन सार्थं कृतम् । कन्यापि पूर्णभाग्यवती, यस्या ईदृशी महती
प्रतिज्ञा स्वमनोरथानुरूपम् अनेन पूरिता । विधिना एतद् युग्मं युक्तं योजित चिरं नन्दतु" । अथैवं
पार्थिवा-ऽमात्यप्रमुखैर्जनैरभिनन्दिता सा कन्या अक्षेप धन्यस्य कण्ठे वरस्रजं चिक्षेप । अथ पूर्णप्रतिज्ञा
सा कन्या राज्ञा हर्षतिलकदानपूर्वकं धन्याय ददे । शुभे दिवस-लग्ने तयोः पाणिग्रहणमहोत्सवो जात ।
करमोचनवेलाया राज्ञा गज-रथ-तुरग-ग्रामाणां शतानि दत्तानि । ततो जितारिनृपाग्रहात् सुचरित्रै-
श्चित्तचित्रकृद् धनसारसूनु. कतिचिद्दिनानि तत्र पुरे राजदत्तावासे तस्थौ ।

अथ अस्मिन्नेव पुरे सुबुद्धिनाम्नो राजमन्त्रिणः पुत्री नाम्ना सरस्वत्यस्ति, सा च सरस्वतीव सर्ववि-
द्यानां हार्दग्राहिणी । यस्या. प्रतिभा सर्वासु प्रहेलिकासु, गूढप्रश्नोत्तरेषु, सङ्केत-समस्यापूरणे च आल-
स्यं नाऽभजत् । सा बुद्धिचतुष्टयप्रवणा, परन्तु निरालम्बनसाध्यायाम् औत्पातिकीबुद्ध्यां तु अतीव
कुशला, अतस्तस्या अभिमानेन तया इति प्रतिज्ञा कृता—'यदुक्तम् अहं न जानामि, मदुक्तं च सर्वं

इति कन्याया. समस्याद्वयस्यार्थं धन्यो बुद्धिबलेन केलिवत् शीघ्र बुद्ध्वा प्रतिपत्रे लिखित्वा कन्याऽग्रे
प्रैपीत् । लिखितं च–एको मदुक्तोऽपि श्लोकस्त्वयाऽर्थतो ज्ञेय । यथा—

"न लगेन्नाग-नारङ्गे निम्ब-तुम्बे पुनर्लगेत् । लगेत्युक्ते लगेन्नैव मा मेत्युक्ते भृश लगेत्" ॥ १ ॥

इत्येव धन्यलिखितं भूर्जपत्रं दास्या दत्तम् । कुमारी तल्लिखितप्रहेलिकाद्वयार्थं वाचयित्वा चित्ते चमत्कृता । 'अहो ! अस्य बुद्धिकौशल्यम् !' इति मस्तकं धुन्वती पुनरग्रतो वाचयितुं प्रवृत्ता, तदा तत्कृत श्लोकस्तु वाचित , परन्तु तद्रहस्यं न विवेद । प्रबलेनेहापोहेन मथ्नत्याऽपि तदर्थनवनीतं न लब्धम् । तदा मृगाक्षी महाश्चर्यं वहमाना उपधन्यम् आगत्य मानं त्यक्त्वा धन्योक्त श्लोकार्थमप्राक्षीत् । तदा धन्योऽपि ईपद् विहस्य तदर्थमभापत–'हे विम्बोष्ठि ! तदर्थं स्फुटम् ओष्ठपुटं निजानीहि'। एव सर्वसभ्यजनसमक्ष कुमार्युक्तसमस्यार्थकथनाद् धन्योक्तपद्यार्थस्याऽज्ञानाच्च पूर्णप्रतिज्ञां कुमारीं ज्ञात्वा मन्त्री पुत्रीं प्रत्याह–'हे दुहित ! तव सन्धा पूर्णाऽभवत्, अतोऽनेन सार्धं पाणिग्रहण कारयाणि' । मन्त्रिणा इत्युक्ते तयाऽपि पितुर्वाक्यम् अनुमेने, यत ईप्सित वाक्यं को न मन्यते ? । ततो मन्त्री धन्यम् अत्यादरेण सत्कृत्य तयोर्महामहपूर्वकं पाणिग्रहणं कारयामास ।

इतश्चास्मिन्नेव नगरे द्वात्रिंशत्स्वर्णकोटिस्वामी पत्रनल्लाभिधानो महेभ्यो वणिग्वरः परिवसति स्म । तस्य विनयादिगुणान्विताश्चत्वारः पुत्रा सन्ति । तत्राद्यो रामाभिधान , द्वितीयः कामनामा, तृतीयो

वर्जितो न जानाति, ततो जने आबालगोपालं श्लोकद्वयं रयात जातम्। अथ न धन्यो धारापिता सद्य प्रत्युत्तर लिलेख—

मीनो लाता गलो देय कन्ये ! दाताऽत्र धीवरः। फल यज्जायते तत्र तयोस्तद्विदित जने ॥ १ ॥

अस्यार्थ.—गङ्गातटे कोऽपि धीवरो मत्स्यवधार्थं प्रवृत्तस्तत्समयक्रियागर्भितेय समस्या। तत्र धीवरो वडिशकण्टके मासखण्डं बद्धा मत्स्याय ददाति, तेन धीवरोऽत्र दाता ज्ञेय, मांसखण्डस्तु देयं ज्ञेयम्। तथा तन्मांसखण्डं लातुं मीन प्रवृत्त., अत प्रतिग्राही मत्स्य। अत्र क्रियायां तयोर्दातृ-प्रतिग्राहकयोर्यत् फलं जायते तत्तु सर्वजनानां विदितमस्ति—धीवरो दाता नरकं याति, प्रतिग्राही मत्स्यो न जीवतीति भावार्थ.। अथ द्वितीयस्यार्थं शृणु—सरोवराणां शोभा कं—जलम्। तथा दातृषु अधिकतरो बलराजा, यो मरणावसाने निःस्वत्वाद् ब्राह्मणाय किं ददामीति मनसि खेद प्राप्त, तदा ब्राह्मणेनोक्तम्—त्वद्दन्तविषये स्वर्णशिपिकाऽस्ति ता देहि। तेनोक्तम्—भव्यम्, इत्युक्त्वा दृषदा दन्तान् पातयितुं प्रवृत्तः। एतन्महासत्त्वं दृष्ट्वा देव. प्रसन्नोऽभूत्। अत सर्वाधिकदाता बलराज। तथाऽत्र अर्थग्रहणनिपुणा वेश्या। यतः सर्वकलानिपुणानां धूर्तानामपि धनं स्वाऽर्जनकलया सुखेन गृह्णाति, अतोऽर्थग्रहणनिपुणा वेश्या। तथा मरुस्थल्यां कम्बलवसना. पुरुषा, यतो मरुस्थल्युत्पन्ना पुरुषा प्राय. कम्बलपरिधानेन निर्वहन्ति।

इति कन्याया समस्याद्वयस्यार्थं धन्यो बुद्धिबलेन केलिवत् शीघ्र बुद्ध्वा प्रतिपत्रे लिखित्वा कन्याऽग्रे प्रैषीत् । लिखित च–एको मदुक्तोऽपि श्लोकस्त्वयाऽर्थतो ज्ञेय. । यथा—

"न लगेन्नाग-नारङ्गे निम्ब-तुम्बे पुनर्लगेत् । लगेत्युक्ते लगेन्नैव मा मेत्युक्ते भृश लगेत्" ॥ १ ॥

इत्येव धन्यलिखितं भूर्जपत्रं दास्या दत्तम् । कुमारी तल्लिखितप्रहेलिकाद्वयार्थं वाचयित्वा चित्ते चमत्कृता । 'अहो ! अस्य बुद्धिकौशल्यम् !' इति मस्तकं धुन्वती पुनरग्रतो वाचयितुं प्रवृत्ता, तदा तत्कृत श्लोकस्तु वाचित , परन्तु तद्रहस्यं न विवेद । प्रबलेनेहापोहेन मथ्नत्याऽपि तदर्थनवनीतं न लब्धम् । तदा मृगाक्षी महाश्चर्यं वहमाना उपधन्यम् आगत्य मानं त्यक्त्वा धन्योक्त श्लोकार्थमप्राक्षीत् । तदा धन्योऽपि ईषद् विहस्य तदर्थमभाषत–'हे बिम्बोष्ठि ! तदर्थं स्फुटम् ओष्ठपुटं विजानीहि' । एवं सर्वसभ्यजनसमक्ष कुमार्युक्तसमस्यार्थकथनाद् धन्योक्तपद्यार्थस्याऽज्ञानाच पूर्णप्रतिज्ञां कुमारीं ज्ञात्वा मन्त्री पुत्री प्रत्याह–'हे दुहितः ! तव सन्धा पूर्णाऽभवत्, अतोऽनेन सार्धं पाणिग्रहण कारयाणि' । मन्त्रिणा इत्युक्ते तयाऽपि पितुर्वाक्यम् अनुमेने, यत ईप्सितं वाक्यं को न मन्यते ? । ततो मन्त्री धन्यम् अत्यादरेण सत्कृत्य तयोर्महामहपूर्वक पाणिग्रहणं कारयामास ।

इतश्चास्मिन्नेव नगरे द्वात्रिंशत्स्वर्णकोटिस्वामी पत्रमल्लाभिधानो महेभ्यो वणिग्वरः परिवसति स्म । तस्य विनयादिगुणान्विताश्चत्वार. पुत्राः सन्ति । तत्राद्यो रामाभिधान., द्वितीयः कामनामा, तृतीयो

धामाख्य , चतुर्थ सामसंज्ञकः । तस्यैषा पुत्राणामुपरि एका कस्यापि दीपस्य गगान्यद् गगनगुणा-
नामेकमन्दिर प्रत्यक्षा लक्ष्मीरिव नाम्ना लक्ष्मीवती पुत्र्यस्ति । एव समस्तसांसारिकसुखै सुखितोऽपि ।
आत्मिकसुखलिप्सया च शुद्धदेव-गुरु-धर्मादीन् तीव्रभक्त्या आराधयति ।प्रत्यह साध्वादिपुण्यपात्राणि
पोषयति, दीन हीन-दु.खितजनान् अनुकम्पया उद्धरति, तीर्थयात्रा-रथयात्रा-कल्याणकोत्सव-साध-
र्मिकवात्सल्यादिषु अतिमात्रम् अर्थस्य व्ययं कुर्वन् पत्रमल्लो दुर्लभ ससामग्रीकं मानुष्यं सफल करोति
स्म । अथ तस्य त्रिवर्गमाराधयत क्रमेण वृद्धत्वमागतम् । एकदा [1]सैरिभैकदारवत् शरीररोगैर्यदा
चेतना व्याकुलिता, तदा पत्रमल्ल• शरीरगैश्चिह्नैरासन्नं मरणं ज्ञात्वा द्वात्रिंशद्द्वारबद्धां वृद्धाराधनां
कर्तुं सावधनो जात । तत्र प्रथम परिग्रहादिमोहमूर्च्छां शिथिलीकृत्य पुत्रान् आहूय इत्यभ्यधात्–
"भो• पुत्रा ! मद्वाक्यं शृणुत–इह जगति निःश्रीके [2]नरि किं कुत्रापि गौरवं दृष्टम् ? यतः कस्तूरीमपि
निर्गन्धा कोऽपि [3]उरीकुरुते ? । तस्मात् सा एकैव लक्ष्मी श्लाघ्यते यया कलङ्कवानपि जनो देवाना-
मपि सर्वदा मान्य स्यात् । अन्यच्च, यथाऽनेकदारवान् पुरुष परस्परं कलहायितं श्रुत्वा व्याकुलो
भवति तथा परस्परं धातूनां विमार्गप्रवर्तनयोगाद् लक्ष्मीर्व्याकुला भवति । धर्मस्य मुख्य साधनं
श्रीरेव गीयते, यथा धान्यनिष्पत्तेर्मुख्यसाधन जलद एव । पुन समलाऽपि कमला पुण्यहेतुर्मन्त-

१ महिषै । २ पुरुषे । ३ स्वीकुरुते ।

न्या, यथा पङ्ककलुपिताऽपि पृथ्वी निर्मलस्य पद्मस्य प्रसवहेतु कि न भवति ? अपि तु भवत्येव। यतः प्रासाद-प्रतिमा-सङ्घ-तीर्थयात्रादयो धर्मा' श्रियैव निष्पाद्यन्ते, यथा विवुधैर्नानाऽर्था-ऽलङ्कार-रस-युक्तियुक्ता विद्वज्जनचित्ताह्लादकारका विविधा ग्रन्था बुद्ध्यैव निष्पाद्यन्ते । अतो लक्ष्मी' संसारिणाम् इह-परयोर्मुख्य इष्टहेतुरस्ति । अन्यच्च, येन पित्रा बालभावे लालितः पालितः पोपितश्च पुत्रो यदि युवावस्थाया धनोपार्जको गृहनिर्वाहकश्च न भवेत् तदा स एव पिता तं पुत्रं लकुटाप्रायम् आमनुते, प्रत्युत 'अस्मद्गृहविगोपको ऽयम्' इति वावदीति। यदि च अपरिमितधनोपार्जको भवति तदा अतिहर्पभरभारितः प्रशंसति–'पुत्रोऽयम् अस्मत्कुलदीपक., कुलमण्डनश्च अयमेवास्ति'। तथा मातापि वहुवहुमनोरथेन लब्धस्य वहुवहुमनोरथेन च लालित-पालितस्य मुख दृष्ट्वा हृदयोल्लासं प्राप्नोति। पश्चाद् यदा वयःप्राप्तोऽपि धनोपार्जको न भवति तदाऽस्यैव माता एवं वदति–'ममोदरे दृपत् पतितोऽस्ति'। तथा युवतिरपि तावत् प्रियालापादिकं सहर्पं करोति यावत् पुरुपाद् ईप्सितभूपण-वस्त्रादिक प्राप्नोति। प्रशसति च–'मकरध्वजरूपोऽय मम भर्ता'[1]। अन्यथा तु 'स्थाणुरूपोऽयं, पङ्गु-मार्जारकल्प.'[2] इति निन्दति। तथा स्वजना अपि तावत् सज्जनभावं दर्शयन्ति यावद् लक्ष्मीर्गृहे स्थिरा भवति। तथा नागरिका अपि यावद् धनं तावद् आदरसत्कारसम्मानं प्रयच्छन्ति। तावत्

---

१ कामदेवस्वरूप । २ शङ्कुरूप ।

धामाख्य , चतुर्थ सामसंज्ञकः । तस्यैषां पुत्राणामुपरि एका कस्यापि दोपस्य अनास्पदं समस्तगुणा-
नामेकमन्दिर प्रत्यक्षा लक्ष्मीरिव नाम्ना लक्ष्मीवती पुत्र्यस्ति । एवं समस्तसांसारिकसुखै सुखितोऽस्ति ।
आत्मिकसुखलिप्सया च शुद्धदेव-गुरु-धर्मादीन् तीव्रभक्त्या आराधयति । प्रत्यहं साध्व्यादिपुण्यपात्राणि
पोपयति, दीन हीन-दु खितजनान् अनुकम्पया उद्धरति, तीर्थयात्रा-रथयात्रा-कल्याणकोत्सव-साध-
र्मिकवात्सल्यादिषु अतिमात्रम् अर्थस्य व्यय कुर्वन् पत्रमल्लो दुर्लभ ससामग्रीकं मानुष्यं सफलं करोति
स्म । अथ तस्य त्रिवर्गमाराधयत क्रमेण वृद्धत्वमागतम् । एकदा [1]वैरिभिर्भेकदारवत् शरीररोगैर्गाढं
चेतना व्याकुलिता, तदा पत्रमल्ल शरीरगैश्चिह्नैरासन्न मरणं ज्ञात्वा द्वात्रिंशद्द्वारबद्धां वृहदाराधनां
कर्तुं सावधनो जात । तत्र प्रथम परिग्रहादिमोहमूर्च्छां शिथिलीकृत्य पुत्रान् आहूय इत्यभ्यधात्—
"भो. पुत्रा ! मद्वाक्यं शृणुत—इह जगति नि श्रीके नेरि [2] किं कुत्रापि गौरवं दृष्टम् ? यत. कस्तूरीमपि
निर्गन्धा कोऽपि ऊरीकुरुते [3] । तस्मात् सा एकैव लक्ष्मी श्लाघ्यते यया कलङ्कवानपि जनो देवाना-
मपि सर्वदा मान्य स्यात् । अन्यच्च, यथाऽनेकदारवान् पुरुपः परस्परं कलहायित श्रुत्वा व्याकुलो
भवति तथा परस्परं धातूना त्रिमार्गप्रवर्तनयोगाद् लक्ष्मीर्व्याकुला भवति । धर्मस्य मुख्यं साधन
श्रीरेव गीयते, यथा धान्यनिष्पत्तेर्मुख्यसाधन जलद एव । पुन समलाऽपि कमला पुण्यहेतुर्मन्त-

१ महिषै । २ पुरुषे । ३ स्वीकुरुते ।

रथ्याया विकिरेत् ?' इति जल्पन्ति । यत् सर्वं धनिनां गुणाय भवति तत् सर्वं धनरहितानां दोषाय भवति । एते यथा लक्ष्म्या गुणास्तथा दोषा अपि सहस्रशो विद्यन्ते, इष्टयोगा इव अनिष्टयोगा अपि किं संसृतौ न हि भवन्ति ?। यतः—

"निर्दयत्वमहङ्कारस्तृष्णा कर्कशभाषणम् । नीचपात्रप्रियत्वं च पञ्च श्रीसहचारिणः" ॥ १ ॥

तथा—"भक्तद्वेषो[1] जडे[2] प्रीतिः प्रवृत्तिर्गुरुलङ्घने[3] । मुखे च कटुता[4] नित्यं ज्वरीव धनिना हि यत् " ॥ २ ॥

इत्याद्यनेकदोषो बह्वनर्थकारी अर्थोऽस्ति, तथापि शरीरिभिर्भृशं प्रार्थ्यते, यथा कृताऽजीर्णादिदोषोऽपि आहारः प्राणिभिः प्रार्थ्यते । नराः श्रिया प्राप्तपरिक्लेशा अपि श्रियम् ईहन्ते, यस्माद् इह जगति वह्निदग्धगृहा अपि वह्नेः स्पृहां किं न कुर्वन्ति ?। तस्माद् भोः पुत्राः ! दोषाकरोऽप्यर्थो गृहिभिर्न त्यक्तुं शक्यः, परं श्रीकृते शिथिलस्नेहैर्युष्माभिर्मिथः कलिर्न[5] सेव्यः, यत् कलिनाम्ना फलदोऽपि सुखार्थिभिः किलोज्झ्यते । युष्माभिः सर्वदाऽन्योन्यसंहतोऽपृथग्भावैः स्थेयम् । यदुक्तं नीतौ—'समुदायो जयावहः' यतस्तन्तवोऽपि हि संमिलिता गजेन्द्रमपि बध्नन्ति' । यतः—

"भिद्यन्ते भूधरा येन धरा येन विदार्यते । संहतैः पश्यत प्रौढि तृणैस्तद् वारि वारितम् !" ॥ १ ॥

---

१ भक्ते—भोजने द्वेषः, (पक्षे) भक्ते—सेवके द्वेषः । २ डलयोरैक्याद् जले प्रीतिः, (पक्षे) जडेषु—मूर्खेषु प्रीतिः । ३ गुरूणा पित्रादीनाम् उल्लङ्घने, (पक्षे) गुरु यल्लङ्घनम्—उपवासस्तस्मिन् । ४ कटुभाषित्वम्, (पक्षे) कटुत्वम् । ५ कलिर्विभीतकः ।

कलावतां कला., विद्यावतां विद्या , मतिमतां मतय', गुणवतां गुणाश्च प्रशंसामाप्नुवन्ति यावल्लक्ष्मीर्गृहे स्थिरा भवति । धनवतां सहस्रशो दोषा अपि गुणा एव गण्यन्ते जनै । यदि धनी बहुजल्पको भवति तदाऽस्य वाक्पटुत्वं ख्यापयन्ति । यदि मन्दजल्पकोऽस्ति तदा 'असत्यभयाद् मितभाषी' इति वदन्ति । यदि पुनर्धनी शीघ्रकार्यक्रियाकर्ता तदा 'अय सोद्यमः प्रमादपरिहारी अनलस ' इति वदन्ति। यदा आलस्येन मन्दकारी तदा "धीरोऽस्ति, 'सहसा विदधीत न क्रियाम्' इत्यादिनीतिवाक्यकुशलोऽस्ति" इति वदन्ति । यदि धनी बहुभोजी भवति तदा लोका वदन्ति–"प्रबलपुण्योदयवान् अस्ति, येन शक्तिद्वयसम्पन्न. कथं न भुङ्क्ते ?। यतः–

"भोज्य भोजनशक्तिश्च रतिशक्तिर्वराः स्त्रियः। विभवो दानशक्तिश्च अनल्पतपसः फलम्" ॥ १ ॥

इत्यादि स्तुवन्ति । यदि पुनः स्वल्पभोजी भवति तदा 'अस्य मन. सर्वसंपन्नत्वाद् भृत वर्तते' इति वदन्ति । यदि धनी वस्त्राभरणादिबह्वाडम्बरेण याति तदा 'अनेन पूर्वं प्रबलपुण्यं कृतमस्ति येन यथाप्राप्तं विलसति, लब्धस्य सार तद् यद् भोगाय आयाति' इति वदन्ति। यदि पुनः किमपि वस्त्राभरणादिक न परिदधाति तदाऽस्य गम्भीरत्वं धार्मिकत्वं सन्तोषित्वं च वदन्ति। यदि धनी बहुद्रव्यव्ययकारी भवति तदा 'उदारचित्त परोपकारी' इति वदन्ति । यदि पुनः स्वल्पव्ययकारकस्तदा 'अय योग्यायोग्यविभागज्ञाता, विमृश्य कार्यकारी, यद् उचित तत् करोति, बहुद्रव्यत्वात् कि

र्ध्वदेहिकादिमरणक्रियां कृत्वा ततस्तातशिक्षामुपादाय राम-कामादय. स्नेहसिन्धव सुता एकत्र गृहे कियन्तं समय गमयन्ति स्म । तत्र कियत्यपि गते काले पुत्र-पौत्रादिसन्ततिसन्ताने वर्धमाने परस्पर क्लेशं वर्धमानं दृष्ट्वा चत्वारोऽपि पृथक्पृथग्गृहे तस्थुः । ततस्तैर्हृष्टाननै. पित्रा दर्शितेभ्य. कोणेभ्य. स्वस्वनामाङ्किता. कुम्भा आकृष्टा., यस्माद् बालस्यापि धनप्राप्तौ आलस्यं न भवेत् । अथ तावद् वृद्धपुत्रस्य नामाङ्किते कुम्भे मषीभाजनं मषी प्रलम्बा वहिकापट्टा लेखन्यश्चालुलोकिरे । पुनः शुभान्त करणस्य द्वितीयपुत्रस्य कुम्भान्त. सेतु-केतूद्भवा महीमृदो दृक्पथं गताः । तृतीयस्य पुन. स्वनामाङ्कितस्य कुम्भस्यान्त. करिणां करभाणां खराणां वाजिनां वृषभाणां च भूरिशोऽस्थीनि दृष्टानि । अथ तुरीयस्य कनीयसस्तनयस्य घटान्तरे ज्योतिर्द्योतितसर्वाशाः सुवर्णस्य अष्टौ कोटयो दृष्टाः । तान् स्वर्णभृतकलशान् प्रेक्ष्य पौरस्त्यास्त्रयः कृष्णपक्षद्वादशीरात्रेरग्रिमास्त्रियामा इव भृशं श्यामानना विरेजिरे । तुर्यस्तनुजः शातकुम्भभृतान् स्वकुम्भान् वीक्ष्याऽतुपत्, अथवा रोक्यद्रम्माणां लाभे को नरो न हृष्यति ? । कनीयानपि असौ तुर्यस्तया रमया महत्त्वं प्राप्त., यथा तनीयानपि मणि. कान्त्या किम् अर्घं न लभते ? । अथ त्रयोऽपि लोभाज्जातमनःक्षोभा अशोभाकारिभाषिणोऽग्रजाः स्वर्णनिधानस्य भागं ययाचिरे । तदा कनीयान् ब्रूते स्म–'स्वनाम्नो द्रव्यं न ददामि, मम भाग्याल्लब्धम् अहमेव ग्रहीष्यामि । पापोदयवता यदि न निसृतं तदाऽहं किं करिष्ये ? । को जानाति युष्माकं त्रयाणां

पुरुषाणां यत्र कुत्रापि संमिलनस्वभावेन वसनम् जायतो श्रेयस्कर भवति । तत्र नारीणां कुटुम्बो तु विशेषत सस्नेहवसनम् अत्यन्तश्रेयस्कर ज्ञेयम्, अन्यथा तु विरोधस्य फल विरोध एव, यतो धना-दीनां वृद्धिर्न भवति, यथा तुषै परित्यक्तास्तण्डुला अपि न प्ररोहन्ति । किञ्च, मनुष्यो निर्धनोऽपि स्नेहलैर्निजै परिवृत शोभा लभते, वस्त्रं हि शाण्या अन्तर्धाने कृते हट्टे मूल्यमर्घति । धनपरिग्रहा-दिमता गृहस्थाना स्वगृहे निवसता तावत् प्रताप-धन-गौरव-पूजा-यश-सौख्य-सम्पद्-ज्ञातिमहत्त्वा-दीना प्रवृद्धिर्जायते यावत् स्वकुले परस्पर कलिर्नोत्पद्यते । राजादीनां मान्यत्वात् परैरपरिभूतोऽपि नर स्वकुटुम्बकलिना स्वल्पैरेव दिनै क्षीयते, यथा राजमान्योऽपि महाभटो राजयक्ष्मणा स्वल्पैरेव दिनै क्षीयते । तस्माद् भो पुत्रा ! यदि पुत्र-पौत्रादिपरिवारवृद्धौ कली रोद्धु न शक्येत तदा युष्मा-भि पृथक् पृथक् स्थेय, परस्परं च दौर्हृदं हेयम् । मया च युष्माक हिताय युष्मन्नामाङ्किता सम-विभागाश्चत्वार कलशाश्चतुर्षु गृहकोणेषु भूमौ स्थापिता सन्ति । ते पृथग्भवनाऽवसरे स्वस्वनामा-ङ्किता ग्राह्या, परन्तु परस्परं क्लेशो न करणीय, यतस्ते कलशाश्चत्वारोऽपि समानधना, तेषु च स्वल्प-मपि न्यूनाधिकं नास्ति, यतो मम स्वाङ्गे इव चतुर्षु समान वल्लभत्वमस्ति, न कापि पङ्क्तिभेदोऽस्ति"। इति स्वतनुजन्मना त्रिविधेन शिक्षा दत्त्वा सत्त्वाधिक स समस्तजीवान् त्रिविधेन क्षमयित्वा अर्ह-दादीना शरण कृत्वा भवचरिमप्रत्याख्यानेन आयु समाप्त नीत्वा द्युसदा गतिमापत् । अथ तस्यौ-

शर्मैकहेतु तत्कर्म निरूपितम्। तद्व्यापारक्रियास्थितं द्रव्यं तस्यैव दत्तम्। अत्र वहिकाद्युपलक्षणाद् कलान्तरगत–व्याजगतं द्रव्यं ज्येष्ठपुत्राय दत्तम्, यतस्तस्यां क्रियायां ज्येष्ठतनय एव निपुणः। इति प्रथमस्य विभागः। यस्य तु सेतु-केतूद्भवा मृद् निर्गता तस्मै तद्वाणिज्यप्रवीणाय द्वितीयाय मृत्सङ्केतसमर्पणाद् धान्याना कोष्ठागाराणि क्षेत्राणि च दत्तानि। तद्व्यापारगतं द्रव्य ज्येष्ठपुत्रदत्तद्रव्यतुल्यं भविष्यतीति द्वितीयस्य विभाग.। यस्य पुनर्गजा-ऽश्व-गो-महिष्याद्यस्थीनि निर्गतानि तस्मै गजा-ऽश्व-गो-महिष्यादि चतुष्पदधनं तत्रैव लब्धलक्षाय[1] तृतीयाय दत्तमिति सङ्केतः। इति तृतीयस्य विभाग। यस्य पुना रत-हिरण्यादि निर्गत स तु अद्यापि व्यापारक्रियाकुशलत्वं न वेत्ति, तेन हेतुना श्रेष्ठिना तस्मै कनिष्ठाय रोक्यं धन दत्तम्। इति चतुर्थस्य विभाग.। एवमाशयेन पित्रा तत्तद्वस्तुसङ्केतः सूचित.। अत्र स्वस्वमनसि विचार्यताम्, तत्तत्सङ्केतितव्यापारगतद्रव्यसङ्ख्यानेन सर्वेषाम् अष्टाष्टस्वर्णकोटयो ददिरे। अतो यदि पितुराशयसूचकस्य मम वचसि प्रामाण्यं भवति तदा स्वस्वमनसि परिभाव्य उत्तर ददतु"। एवमुक्त्वा धन्यः स्थितः। तदा ज्येष्ठभ्राता स्वमनसि परिभाव्य व्याचष्ट–'मम व्याजादिद्रव्यवृद्धिवाणिज्येऽष्टौ हेमकोटयः सदा लभ्याः सन्ति'। अथ अद्वितीयमतिर्द्वितीयोऽपि प्राह–'ममापि सेतुभिः केतुभिर्धान्यकोष्ठागारैश्च धनसङ्ख्या ज्येष्ठोक्तधनसङ्ख्यानतुल्याऽस्ति'। अथ

१ कुशलाय।

मध्ये लोभात् केनापि अपहृतं भविष्यति, अत्र मम किं दूषणम् ?, दूषणं युष्माकमेवाम्' । ततोऽसौ नि-
लज्जो लघुनं तडागं ददौ । तदा श्लथस्नेहास्ते प्रत्यह गेहान्तः क्लेशं व्यधुः । अथ चतुर्भिरपि तैः क्रोधो-
द्धता निर्दम्भन्यायलाभाय चतुष्पथं गता, यथा जलदा सलिलग्रासये क्षीरसमुद्रं गच्छन्ति । तत्रापि
चतुष्पथे मध्यस्था महेभ्यास्तेषां क्लेशवार्तां श्रुत्वा सर्वे दिग्मूढा जाता, स्वबुद्धिविभवस्य व्ययः कृतः,
परन्तु निर्णयो न जातः । ततस्तैः सर्वैरप्युक्तम्–'राजद्वारे महाबुद्धि, अतो राजद्वारं गच्छत । यत-
स्तत्र तस्य पराघातोदयबलेन सर्वेऽपि सरला भविष्यन्ति' । इत्युत्तरं श्रुत्वाऽऽसन्नन्याया यथा तार्कि-
का भृशं विवदमाना उपसर्वज्ञं[1] यान्ति तथा ते उपभूपं गता । राजसभायां च गत्वा स्वस्वदुःखं प्रप-
चन्त स्थिता । तत्रापि न्यायनिपुणैश्चतुरैरपि मन्त्रिभिर्यदा कलहो न भग्नस्तदा राज्ञा चिन्तितम्–
'अयं कलिः केनापि न भग्न, परं चतुर्बुद्धिनिपुणो धन्य एव स्फोटयिष्यति' । इति संप्रधार्य धन्याय
समादिशत् । अमन्दधीर्धन्योऽपि नृपाज्ञया इति प्रोवाच–"भो भद्रा ! युष्मत्पित्रा भव्यं सरलं समानं
कृतमस्ति, परन्तु अनवबुध्यमाना मुधा कलहं कुरुथ । यतस्तातस्य वात्सल्यं सर्वेषु तनयेषु समानं
भवति, न किमपि न्यूनाधिकं भवति, अतो वो जनकेन द्रव्यस्यांशा समा एव प्रदत्ता सन्ति ।
श्रूयतामत्र हार्दम्–यस्य पुत्रस्य यस्मिन् वस्तुनि व्यवहरणमते कौशल्यं क्रमते[2] तस्य पुत्रस्य पित्रा

१ सर्वज्ञसमीपम् । २ न प्रतिस्खलति, अप्रतिबन्धे आत्मनेपदम् ।

स्वजातीयमागधवृन्दमेलके गत. । तत्र ते स्वस्वबुद्धिकौशल्यं वर्णयितुं लग्नाः । केनाप्युक्तम्–'मया अमुकदेशाधिपतिं रञ्जयित्वा धनं गृहीतम्' । अन्येन केनाप्युक्तम्–'अमुकदेशाधिपतिर्महाकृपण, सोऽपि मया रञ्जितः, धनं च गृहीतम्' । केनाप्युक्तम्–'अमुकराज्ञो मन्त्री समस्तशास्त्रपारगामी, सर्वेषां वाग्मिनां कपपट्टक, अनेकानि वन्दिवृन्दानि बुद्ध्या विजित्य निष्काशितानि, परं धनं न ददाति, सोऽपि गुरुप्रसादाद् मया रञ्जित., महान् प्रसादश्च लब्ध.' । एवं परस्परं विवदमानानां केनापि मागधेनोक्तम्–'यद् यूय वदथ तत्सर्वं सत्यम् । परं तदैव युष्मत्कौशल्यं जानामि यदा लक्ष्मीपुरवास्तव्यधनकर्मण. सकाशाद् एकदिनमात्रनिर्वाहकमपि भोजन लाथ, अन्यथा तु गल्लस्फुलनमात्रमेव युष्मद्वचः' । तदा स मागध कलया गर्वितोऽवदत्–'अहो ! एतत् किं दुष्करम् ?। मयाऽनेके वज्रकठोरहृदया रञ्जिताः, कियन्मात्रोऽय वराक. [1] । अस्य पार्श्वाद् यदा भोजन-वस्त्रादिकं लात्वा दर्शयामि तदा मागधमण्डल्या दानविभागं गृह्णामि, नान्यथा' । एवं होडां कृत्वा धनकर्मणो गृहे गत. । तत्र च सुधामधुरया गिरा धनकर्माणं ययाचे–"भो विचक्षणशिरोमणे ! दातुं कथं विलम्बसे ?, यस्माद् आयुष [1] प्रतिभूर्नास्ति, दृग् एव निमेषमिषघूर्णनाद् दीर्घनिद्रां [2] सूचयति, अतो दानधर्मे विलम्बनम् अयुक्तम् । यत.—

१ साक्षी । २ मरणम् ।

तृतीयः प्राह–'ममापि वाहानाम् अयुतं, हस्तिनां शतं, गोकुलानां शतं, उष्ट्राणाम् अष्टाकुलं, महिष्यजादयोऽपि बहुलाः सन्ति, तेषां च मूल्यगणनेऽष्टौ कोटयो हस्ते लभ्यन्ते'। इत्येवं तेषां वचांसि श्रुत्वा भूपतिः सभ्याश्च विस्मितचित्ताः शिरो धून्वन्तो धन्यस्य बुद्धिकौशल्यं वर्णयितुं लग्नाः। ततो राज्ञा ते चत्वारः पृष्टाः–'युष्माकं विवादो भग्नः ?, निःसन्देहा जाताः ?'। तेऽपि हस्तान् योजयित्वाऽऽहुः–'स्वामिन् ! त्वं युगकोटिं चिरं नन्द। युष्मदादेशात् पुरुषोत्तमधन्येन बुद्धिलीलया विवादो भग्नः, परस्परं प्रीतिलता वृद्धिं नीता, कलहश्च नाशितः'। ततो राज्ञा ते महेभ्या निसृष्टा हृष्टचित्ता राजानं नत्वा स्वस्वगृहं जग्मुः। अथ ते धन्यस्य प्रतिभा-भाग्य-कलाहृतहृदयाः सन्तो गृहं गत्वा परस्परं मन्त्रयित्वा रूपलक्ष्मीवतीं स्वस्वसारं लक्ष्मीवतीं कनीं धन्याय ददुः। महामहेन साऽपि परिणीता, चतुर्भिरपि एकैका स्वर्णकोटिश्च दत्ता।

इतश्च तस्मिन्नेव नगरे सदा कृष्यादिकर्मासीनमना नाम्ना धनकर्मा वणिक् परिवसति स्म। तस्य पापानुबन्धिपुण्योदयाद् अपरिमितं धनमासीत्, परन्तु महाकृपणः। तस्य भूयस्यपि लक्ष्मीर्न त्यागाय, न च भोगायाभूत्, नपुंसकस्य स्त्री इव केवलं वेश्ममण्डनमभूत्। अन्यदा एकः कश्चिद् मागधः

---

१ अश्वानाम्। २ दश सहस्राणि। ३ दशसहस्रगोसमुदायो गोकुलम्। ४ विपुलाऽपि। ५ गृहभूषणम्। ६ स्तुतिपाठकः–चारणः।

'कल्ये तुभ्यं प्रदास्यामि'। इत्युक्ते अदातु' आज्ञादम्भपरिकर्मितेन मागधेन तस्य हार्दं लब्धम्। तथापि विचारितम्–"मम अनेन सार्धं कलहकरणं न युक्तम्, यस्माद् 'अह प्रसन्न कृत्वा भोजनं लास्यामि' इति कृत्वाऽहम् आगतस्तस्य हानिर्जायते। अयं पुनः 'कल्ये दास्यामि' इति वक्ति, परं मूलतो 'नास्ति' न वदति। अतोऽस्य पृष्ठे लगित्वा प्रत्यहं मार्गयित्वा इमं श्रमयामि, कियता कालेन मां प्रत्युत्तरयिष्यति ?। अन्तेऽयमेव श्रान्तो भूत्वा दास्यति, लोकलज्जया वा मम कार्यं भविष्यति। पश्यामि पूर्वकर्मणाम् अस्य मम च उदयविलासम्, को वाऽत्र हारयति !"। इति विचिन्त्य प्रत्यहम् आशीर्वचनमुक्त्वा भोजन याचते। स तु प्रथमदिनोक्तवचनेनैव प्रत्युत्तरयति। तदा मागधो वदति–'कल्यं कदा भविष्यति ?'। धनकर्माऽऽह–"अधुना तु 'अद्य' वर्तते, कल्यं कुत्र ? अत· कल्ये दास्यामि" इत्युक्त्वा विसृजति। एव प्रत्यहं कुर्वताऽनेके वर्षा व्यतीताः, परं धनकर्मणा किमपि न दत्तम्। वन्दी तु मन्दीभूतो भग्नाशश्चिन्तयितुं लग्न·–अयं मितंपच[1]· केनाप्युपायेन व्ययं न कुरुते, परं केनचित् प्रपञ्चेन मयाऽवश्यं व्यय· कारयितव्यः, यत· पादावर्त्तम्[2] अनावर्त्त्य किं कूपाद् जलम् आकृष्यते ?। नीतावप्युक्तम्–'शठ प्रति शाठ्यं कुर्यात्'। वक्रशीलो हि बलात्कारेण सदाचारं कार्यते, यस्माद् धनुर्यावद् आकृष्ट ध्रियते तावत् सुवृत्तभृद् भवति, नान्यथा। कृपणशिरोमणेरस्य श्रीर्दैवता-

१ कृपण। २ जलकर्षकयन्त्रम्।

"अनुकूले विधौ देय यतः पूरयिता प्रभु'। प्रतिकूले विधौ देय यतः सर्वं हरिष्यति॥ १॥
देहिभ्यो देहि सन्देहि स्थैर्यां मा सञ्चिनु श्रियम्। हरन्त्यन्ये यते पश्य मधूनि मक्षिका मधु॥ २॥
विशीर्यन्ते कदर्यस्य श्रियः पातालपक्तिमाः। अगाधमन्धकूपस्य पश्य नैर्मल्यं पयः॥ ३॥
बोधयन्ति न याचन्ते भिक्षाद्वारा गृहे गृहे। दीयता दीयता दानमदातुः फलमीदृशम्" ॥ ४॥

इत्याधनेकसुभापिता ऽन्योक्त्यादीनि तत्प्रबोधनाय महोक्त्या पठितानि, पर तस्य चित्तं उप-लपाषाणवद् न किमपि दयार्द्रं संजातम्। 'दु खितोऽह, बुभुक्षितोऽहम्, दरिद्रोऽहम्' इत्यादिदी-नवचनानि विविधाभिनयप्रकारैः कथितानि तदा स धूर्ततराद् श्रेष्ठी त प्रतारयन् प्राह—'भो भद्र मागध! अद्याऽवसरो नास्ति, अतो यत् त्वम् अद्य भोजन याचसे तत् कल्ये ध्रुवं प्रदास्यामि'। एव धनकर्मणा प्रत्युक्ते सति स मागध' प्रमोदभाक् तदाशयम् अलभमानो विचारयति—"ममागमन सफल तु संजातम्। यत. पण कृत्वाऽहम् आगत, अनेन एकदिनविलम्बेन दानमङ्गीकृतं, मूलतो 'नास्ति' इति तु नोक्तम्। वरम्, कल्ये एव आगत्य दानं गृहीत्वा यास्यामि। एकान्तेन हठकरण याचकजनस्य न भव्यम्"। इति विचारयन् गत। पुन प्राप्ते द्वितीयदिवसे तस्य गृहे गत्वा तथैव तम् अयाचत। तदा धनकर्मा प्राह—'भो वैतालिक! किम् आकुलो भवसि? धीरो भव। मयोक्त

१ भाग्ये। सन्देहि स्थैर्यं यस्यास्ताम्। ३ कृपणस्य। ४ भिक्षुका इति शेष। ५ मागध।।

'कल्ये तुभ्य प्रदास्यामि'। इत्युक्ते अदातु[1] आज्ञादम्भपरिकर्मितेन मागधेन तस्य हार्दं लब्धम्। तथापि विचारितम्—"मम अनेन सार्धं कलहकरणं न युक्तम्, यस्माद् 'अह प्रसन्न कृत्वा भोजनं लास्यामि' इति कृत्वाऽहम् आगतस्तस्य हानिर्जायते। अयं पुन॰ 'कल्ये दास्यामि' इति वक्ति, पर मूलतो 'नास्ति' न वदति। अतोऽस्य पृष्ठे लगित्वा प्रत्यहं मार्गयित्वा इमं श्रमयामि, कियता कालेन मां प्रत्युत्तरयिष्यति ?। अन्तेऽयमेव श्रान्तो भूत्वा दास्यति, लोकलज्जया वा मम कार्यं भविष्यति। पश्यामि पूर्वकर्मणाम् अस्य मम च उदयविलासम्, को वाऽत्र हारयति!"। इति विचिन्त्य प्रत्यहम् आशीर्वचनमुक्त्वा भोजनं याचते। स तु प्रथमदिनोक्तवचनेनैव प्रत्युत्तरयति। तदा मागधो वदति—'कल्यं कदा भविष्यति ?'। धनकर्माऽऽह—"अधुना तु 'अद्य' वर्तते, कल्यं कुत्र ? अत॰ कल्ये दास्यामि" इत्युक्त्वा विसृजति। एव प्रत्यह कुर्वताऽनेके वर्षा व्यतीताः, पर धनकर्मणा किमपि न दत्तम्। वन्दी तु मन्दीभूतो भग्नाशश्चिन्तयितुं लग्न॰—अयं मितंपच॰[1] केनाप्युपायेन व्ययं न कुरुते, परं केनचित् प्रपञ्चेन मयाऽवश्यं व्यय॰ कारयितव्यः, यतः पादावर्त्तम्[2] अनावर्त्त्य किं कूपाद् जलम् आकृष्यते ?। नीतावप्युक्तम्—'शठं प्रति शाठ्यं कुर्यात्'। वक्रशीलो हि बलात्कारेण सदाचारं कार्यते, यस्माद् धनुर्यावद् आकृष्ट ध्रियते तावत् सुवृत्तभृद् भवति, नान्यथा। कृपणशिरोमणेरस्य श्रीर्देवता-

१ कृपण । २ जलकर्षकयन्त्रम् ।

सहायं विना स्वायत्ता न भवति। तस्माद् 'वक्रे लकुटे वक्रो वेध' इति लोकोक्तिः सत्यीकरणीया। आत्मनः पणरक्षणार्थं केनाप्युपायेन अस्य कमलां[1] स्वीकृत्य त्याग-भोगविधानतः कृतकृत्यां कुर्वे। अत तारणीं विद्या साधयित्वा चिन्तितं करोमि"। इति ध्यात्वा ईहितधनकोटिः[2] स मागधः कर्णमोटी-रीगृहं[3] गतः। ता शक्तिं नत्वा 'त्वत्प्रसादतो मत्कार्यं सिध्यतु' इत्युक्त्वा सावधानमना स मागधो विद्याराधनकृते 'अर्थं साधयामि वा देहं पातयामि' एव मनो निश्चलं कृत्वा सविनयम् एकविंशति-उपवासान् विधिपूर्वकान् व्यधात्। एवं तेन मौन-तपो-मन्त्रजाप-होमादिभिर्बहुतरैराराधनकृत्यैः सा चण्डिका प्रसन्नीकृता। ततः सा देवी प्रत्यक्षीभूय मागधं प्रत्युवाच—'हे वत्स! तव भक्त्या प्रसन्नाऽस्मि, यथेप्सितं वरं वृणीष्व'। इति देवीगिरं श्रुत्वा स मागधो देवीं नत्वेति ययाचे—'हे मातः प्रिय-यदि त्वं ममोपरि सन्तुष्टा जाता तर्हि मह्यं रूपपरावर्तविद्या गतकालविज्ञत्वं च देहि'। तदा देव्यपि तदाशयेप्सितवरं दत्त्वा तिरोभावं गता, यतः प्रसत्तिभाजा सुपर्वणा[4] किम् अदेयं भवेत्?। स मागधो भृशम् आनन्दितचित्त उत्थाय स्वगृहे गत्वा विहितपारणकोऽवसरं विलोकयन् :। तावता एकस्मिन् दिने धनकर्मा स्वकार्यसाधनाय ग्रामान्तरं गतः। तदाऽवसरप्राप्तो मागधो देवीदत्तवरप्रभावेण धनकर्मणो रूपं कृत्वा तद्गृहे गत्वा पुत्रादीन् अभाषत—"अहमद्य शकुनाऽभावाद्

१ लक्ष्मीम्। २ ईहिता धनकोटयो येन। ३ चण्डिकादेवीमन्दिरम्। ४ देवतानाम्।

ग्रामान्तरं न गत॰ । ततो व्यावर्तमानोऽह मार्गे श्रीमदर्हतां धर्मं समाख्यान्तम् एकं मुनिमद्राक्षम्। तत्र चाह मुनि नत्वोपविष्ट । तत करुणापरेण मुनिना धर्मसार आख्यात॰ । तथाहि—"सर्वेषां संसारिणा धनकामना प्रचुरतरा भवति । तस्यार्थं सर्वम् अनिर्वचनीय कष्ट सहन्ते । यत॰—

"यद्दुर्गांमटवीमटन्ति विकटं क्रामन्ति देशान्तर गाहन्ते गहन[1] समुद्रमथनक्लेश कृषिं कुर्वते ।
सेवन्ते कृपण पतिं गजघटासंघट्टदु॰सचर सर्पन्ति प्रधंन[2] धनाऽन्धितधियस्तल्लोभविस्फूर्जितम्[3]" ॥ १ ॥

इत्यादिमहाक्लेशमनुभवन्ति । परं सा लक्ष्मीस्तु पुण्यवलेन प्राप्यते, तद् अज्ञात्वा तस्यार्थम् अष्टादशपापस्थानानि समाचरन्ति । तदाचरणेऽपि विना पुण्यवलेन न प्राप्नुवन्ति । तथापि—

"अँज्ज कल्ल पर पुरार पुरिसा चितन्ति अत्थसपत्ति । अजलिगय तोय व गलन्तमाउ न पिच्छन्ति"[4] ॥१॥

इत्यादिआशाशाकिनीगृहीतास्तदर्थमेव वृथाऽनुधावन्ति । अथ कदापि पूर्वकृतपापानुवन्धिपुण्योदयेन प्राप्ता तदा तदधिकतरमेलने चिन्ता, तस्या॰ संरक्षणचिन्ता च प्रभवति, परन्तु तस्या॰ संरक्षणसमर्थे धर्मे नोद्यम कुर्वन्ति । प्राप्ता च लक्ष्मी॰ असारा, केवलं कर्मवन्धहेतुः । यतोऽनधीतपरमार्थानां ससारिणा लक्ष्मी काशयष्टिकल्पा, यथा काशयष्ट्यास्त्वग्लेश उदरे आयाति तदा प्राणसन्देहजनक-

---

१ गहनाम् । २ युद्धम् । ३ विलास । ४ अद्य कल्ये परस्मिन् परतरस्मिन् पुरुषाश्चिन्तयन्ति अर्थसम्पत्तिम् । अञ्जलिगत तोयमिव गलदायुर्न पश्यन्ति ॥ १ ॥

दिसहायं विना स्वायत्ता न भवति । तस्माद् 'वक्रे रुष्टे वक्रो पेय' इति लोकोक्तिः सत्यीकरणीया । स्वात्मन पणरक्षणार्थं केनाप्युपायेन अस्य कमलां स्वीकृत्य त्याग-भोगपिपासितः पूर्णकामां कुर्वे । पर-प्रतारणी विद्या साधयित्वा चिन्तित करोमि" । इति ध्यात्वा ईहितधनकोटि स मागधः कौमारी-सुरीगृहं गत । तां शक्ति नत्वा 'त्वत्प्रसादतो मत्कार्यं सिध्यतु' इत्युक्त्वा सावधानमना स मागधो विद्याराधनकृते 'अर्थं साधयामि वा देहं पातयामि' एवं मनो निश्चलं कृत्वा सप्तदिनम् एकविंशति-मुपवासान् विधिपूर्वकान् व्यधात् । एवं तेन मौन-तपो-मन्त्रजाप-होमादिभिरद्भुतैराराधनैः सा चण्डिका प्रसन्नीकृता । तत. सा देवी प्रत्यक्षीभूय मागधं प्रत्युवाच—'हे वत्स ! तव भक्त्या प्रसन्नाऽहम्, यथेप्सितं वरं वृणीष्व' । इति देवीगिरं श्रुत्वा स मागधो देवीं नत्वेति ययाचे—'हे मातः प्रियप्रदे ! यदि त्व ममोपरि सन्तुष्टा जाता तर्हि मह्य रूपपरावर्तविद्या गतकालविज्ञत्वं च देहि' । तदा सा देव्यपि तदाशयेप्सितवरं दत्त्वा तिरोभावं गता, यत प्रसत्तिभाजा सुपर्वणा किम् अदेय भवेत् ? । तत. स मागधो भृशम् आनन्दितचित्त उत्थाय स्वगृहे गत्वा विहितपारणकोऽवसरं विलोकयन् स्थित. । तावता एकस्मिन् दिने धनकर्मा स्वकार्यसाधनाय ग्रामान्तर गत । तदाऽवसरप्राप्तो मागधो देवीदत्तवरप्रभावेण धनकर्मणो रूप कृत्वा तद्गृहे गत्वा पुत्रादीन् अभाषत—"अहमद्य शकुनाऽभावाद्

---

१ लक्ष्मीम् । २ ईहिता धनकोटयो येन । ३ चण्डिकादेवीमन्दिरम् । ४ देवतानाम् ।

ग्रामान्तरं न गत । ततो व्यावर्तमानोऽहं मार्गे श्रीमदर्हतां धर्मं समाख्यान्तम् एकं मुनिमद्राक्षम्। तत्र चाह मुनि नत्वोपविष्ट । तत. करुणापरेण मुनिना धर्मसार आख्यात । तथाहि—"सर्वेषां संसारिणा धनकामना प्रचुरतरा भवति । तस्यार्थं सर्वम् अनिर्वचनीय कष्ट सहन्ते । यत.—

"यद्दुर्गामटवीमटन्ति विकट क्रामन्ति देशान्तर गाहन्ते गहन[1] समुद्रमथनक्लेश कृपिं कुर्वते ।
सेवन्ते कृपण पतिं गजघटासघट्टदुःसचर[2] सर्पन्ति प्रधनं धनाऽन्धितधियस्तल्लोभविस्फूर्जितम्[3]" ॥ १ ॥

इत्यादिमहाक्लेशमनुभवन्ति । परं सा लक्ष्मीस्तु पुण्यवलेन प्राप्यते, तद् अज्ञात्वा तस्यार्थम् अष्टादशपापस्थानानि समाचरन्ति । तदाचरणेऽपि विना पुण्यवलेन न प्राप्नुवन्ति । तथापि—

"अज्ज[4] कल्ल पर पुरार पुरिसा चिंतन्ति अत्थसपत्तिं । अजलिगय तोयं व गलन्तमाउं न पिच्छन्ति" ॥१॥

इत्यादिआशाशाकिनीगृहीतास्तदर्थमेव वृथाऽनुधावन्ति । अथ कदापि पूर्वकृतपापानुवन्धिपुण्योदयेन प्राप्ता तदा तदधिकतरमेलने चिन्ता, तस्या. संरक्षणचिन्ता च प्रभवति, परन्तु तस्या. संरक्षणसमर्थ धर्मे नोद्यमं कुर्वन्ति । प्राप्ता च लक्ष्मी. असारा, केवलं कर्मवन्धहेतुः । यतोऽनधीतपरमार्थानां संसारिणा लक्ष्मी काशयष्टिकल्पा, यथा काशयष्ट्यास्त्वग्लेश उदरे आयाति तदा प्राणसन्देहजनक-

---

१ गहनाम् । २ युद्धम् । ३ विलास । ४ अद्य कल्ये परस्मिन् परतरस्मिन् पुरुषाश्चिन्तयन्ति अर्थसम्पत्तिम् । अञ्जलिगत तोयमिव गलदायुर्न पश्यन्ति ॥ १ ॥

रोगोत्पत्तिर्भवति तथा प्रीत्या लक्ष्मीरिह-परलोकेऽनेकदुःखानि प्रापयति । तत्र इहलोके यत्र लक्ष्मी-स्तत्र भयं तु पृष्ठलग्न परिभ्राम्यति, अनेकविघ्नानि च सम्भवन्ति । यत्त —

"दायादाः स्पृहयन्ति तस्करगणा मुष्णन्ति भूमीभुजो गृह्णन्ति च्छलमाकलय्य हुतभुग् भस्मीकरोति क्षणात् ।
अम्भः प्लावयते क्षितौ विनिहितं यक्षा हरन्ति हठाद्, दुर्वृत्तास्तनया नयन्ति निधनं धिग् बह्वधीन धनम्" ॥१॥

अतो भवाभिनन्दिप्राणिनां तु इहलोके परमार्थत क्लेशकारणमेव । यां च लक्ष्मीं सहस्रसङ्ख्यया लक्ष-कोटिसङ्ख्यया ततोऽप्यधिका वा सञ्चित्य मुक्त्वा च परलोकं गतस्तत्रापि सा पापहेतुरेव । यत॰ पूर्वं मुक्ता लक्ष्मीः पुत्रस्य वाऽन्यस्य हस्ते चटति, स पुरुषो यानि पापकर्माणि समाचरति तस्य पापस्य विभागो लक्ष्मीसञ्चयकारक॰ पुरुषो यत्र भवे वर्तते तत्र स्वयमेव अनीप्सितोऽपि आयाति । 'मदीयम् इदम्' इति कृत्वा पारवश्येन मुक्तत्वाद् अवश्यं पापविभाग आयाति, न तु पुण्यविभाग॰, अननुमतत्वात् । पापं हि पूर्वलिखितऋणपत्रतुल्यम् । लिखितऋणपत्रस्य ऋणदानं विना व्याजं नोत्तरति, वर्धते एव । पुण्यं तु नवीनव्यापार्यवस्तुग्रहणे हस्तार्पणसत्यङ्कारतुल्यम् । नवीनग्रहणे च यद् जल्पितं तद् लभ्यते, अनुमतिं विना पुण्यविभागो नायाति । अतो लक्ष्मी॰ परभवेऽपि अनर्थदा-यिनी भवति । अधिगतशास्त्रहार्दाना प्राप्तधर्माणां पुरुषाणा तु सा काशयष्टिकल्पा लक्ष्मीर्मुक्तिसुख-दायिनी भवति । कथम् ?—यो विज्ञ॰ पुरुष स काशयष्टिं समूलामुत्पाट्य परिकर्मयुक्तोऽन्यान्यक्षेत्रेषु

वपति, तत सा काशयष्टिरिक्षुदण्डरूपा भवति, एव काशयष्टिरूपा लक्ष्मी यो जिनभवन-विम्बादिषु सप्तसु क्षेत्रेषु वपति तस्य इक्षुयष्टितुल्यस्वर्ग-मोक्षसुखदायिनी परम्परया भवति, अन्यथा तु अनर्थ-कारणं समस्त्येव । एवम्भूताऽपि लक्ष्मीर्यदि स्थिरा स्यात् तदा चेत् तत्प्रतिबन्धो युक्त., पर सा तु जलधिकल्लोलवच्चपला । लक्ष्म्यर्थम् अनेके क्षय गता गच्छन्ति गमिष्यन्ति च, लक्ष्म्या तु न कस्यापि प्रतिबन्ध कृतः । पुराणादावप्युक्तम्—

लक्ष्मी-सरस्वत्योः संवादः

एकदा लक्ष्म्याः सरस्वत्याश्च विवादो जातः । सरस्वत्योक्तम्—"अहमेव जगति महती, यतो मया-ऽङ्गीकृता जनाः सर्वत्र सम्मानं प्राप्नुवन्ति, सर्वार्थोपायान् विदन्ति । यतः—'स्वदेशे पूज्यते राजा विद्वान् सर्वत्र पूज्यते' । तव रूपाणि नाणकादीनि, तेषां शिरस्यहं स्थिता भवामि तदा व्यवसाये व्यवह्रियसे नान्यथा, अतोऽहमेव महती" । तदा लक्ष्म्या भणितम्—"यत् त्वयोक्तं तत्तु कथनमात्रम् । त्वया कस्यापि सिद्धिर्न भवति, यतस्त्वयाऽङ्गीकृता. पुरुषा मदर्थं शतसहस्रशो देशदेशेषु परिभ्राम्य-न्ति, मदङ्गीकृतपुरुषस्य पार्श्वे आयान्ति, सेवकवच्च अग्रे तिष्ठन्ति । उक्तञ्च—

"वयोवृद्धास्तपोवृद्धा ये च वृद्धा बहुश्रुताः । ते सर्वे धनवृद्धानां द्वारे तिष्ठन्ति किङ्कराः" ॥ १ ॥

रोगोत्पत्तिर्भवति तथा प्रीत्या लक्ष्मीरिह-परलोकेऽनेकदु खानि प्रापयति । तत्र इहलोके यत उत्पी-स्तत्र भयं तु पृष्ठलग्न परिभ्राम्यति, अनेकविघ्नानि च सम्भवन्ति । यत —

"दायादाः स्पृहयन्ति तस्करगणा मुष्णन्ति भूमीभुजो गृह्णन्ति च्छलमाकलय्य हुतभुग् भस्मीकरोति क्षणात् ।
अम्भः प्लावयते क्षितौ विनिहित यक्षा हरन्ति हठाद्, दुर्वृत्तास्तनया नयन्ति निधन धिग्बह्वधीन धनम्" ॥१॥

अतो भवाभिनन्दिप्राणिनां तु इहलोके परमार्थत क्लेशकारणमेव । या च लक्ष्मीं सहस्रसङ्ख्यया लक्ष कोटिसङ्ख्यया ततोऽप्यधिका वा सञ्चित्य मुक्त्वा च परलोक गतस्तत्रापि सा पापहेतुरेव । यतः पूर्वं मुक्ता लक्ष्मी पुत्रस्य वाऽन्यस्य हस्ते चटति, स पुरुषो यानि पापकर्माणि समाचरति तस्य पापस्य विभागो लक्ष्मीसञ्चयकारक· पुरुषो यत्र भवे वर्तते तत्र स्वयमेव अनीप्सितोऽपि आयाति । 'मदीयम् इदम्' इति कृत्वा पारवश्येन मुक्तत्वाद् अवश्यं पापविभाग आयाति, न तु पुण्यविभाग, अननुमतत्वात् । पापं हि पूर्वलिखितऋणपत्रतुल्यम् । लिखितऋणपत्रस्य ऋणदानं विना व्याजं नोत्तरति, वर्धते एव । पुण्यं तु नवीनव्यापार्यवस्तुग्रहणे हस्तार्पणसत्यङ्कारतुल्यम् । नवीनग्रहणे च यद् जल्पितं तद् लभ्यते, अनुमतिं विना पुण्यविभागो नायाति । अतो लक्ष्मी· परभवेऽपि अनर्थदायिनी भवति । अधिगतशास्त्रहार्दानां प्राप्तधर्माणा पुरुषाणां तु सा काशयष्टिकल्पा लक्ष्मीर्मुक्तिसुखदायिनी भवति । कथम् ?—यो विज्ञ पुरुष· स काशयष्टि समूलामुत्पाट्य परिकर्मयुक्तोऽन्यान्यक्षेत्रेषु

वसति, तत्र सा काकयष्टिबिन्दुवज्जल्पा भवति; एवं काकयष्टिन्यां लक्ष्मीं यो जिनभवन-बिम्बादिषु सप्तसु क्षेत्रेषु वपति तस्य इक्षुयष्टितुल्यसर्वग्रन्थोऽनुबन्धशालिनी परम्परा भवति, अन्यथा तु अनर्थ-कारणं भवत्येव । एवम्भूतापि लक्ष्मीरिति चिन्त्यं स्यात् तदा चेत् यत्यतितन्यो बुद्धः, परं सा तु जडविकल्पोऽन्तर्वर्ती । लक्ष्म्यैव अनेके नृपा गता गच्छन्ति गमिष्यन्ति च, लक्ष्म्या तु न कस्यापि सतित्वं कृतं । तुणा गतवत्पुरुषम्—

लक्ष्मी-सरस्वत्योः संवादः

एकदा लक्ष्म्याः सरस्वत्याश्च विवादो जातः । सरस्वत्योक्तम्—'अहमेव जगति महती, यतो मदा-श्रिता जनाः सर्वत्र सम्मानं प्राप्नुवन्ति, सर्वोपरिस्थान तिष्ठन्ति । यतः—'स्वदेशे पूज्यते राजा विद्वान् सर्वत्र पूज्यते । यत्र स्थानानि नाऽकार्याणि, तेषां शिरस्यहं स्थिता भवामि तदा व्यवहार-व्यवस्थितं नान्यथा, अतोऽहमेव महती' । तदा लक्ष्म्या भणितम्—'मत्स्वरूपं ननु कथमायम् । मया कस्यापि सिद्धिर्न भवति, मदलङ्कृताः ... शतसहस्रशो दम्भेषु परिभ्राम्य-न्ति, मदाश्रितपुरुषस्य पार्श्वे आयान्ति सेवकवच्चाग्रे तिष्ठन्ति । उक्तञ्च—

'येषां गृहे न विद्या वै च कुत्रा बहुधनाः । ते सर्वे लक्ष्मीनां द्वारे तिष्ठन्ति किङ्कराः' ॥ १ ॥

रोगोत्पत्तिर्भवति तथा प्रीत्या लक्ष्मीरिह-परलोकेऽनेकदुःखानि प्रापयति । तत्र इहलोके यत्र लक्ष्मीस्तत्र भयं तु पृष्ठलग्न परिभ्राम्यति, अनेकविघ्नानि च सम्भवन्ति । यत —

"दायादाः स्पृहयन्ति तस्करगणा मुष्णन्ति भूमीभुजो गृह्णन्ति च्छलमाकलय्य हुतभुग् भस्मीकरोति क्षणात् ।
अम्भः प्लावयते क्षितौ विनिहितं यक्षा हरन्ति हठाद्, दुर्वृत्तास्तनया नयन्ति निधनं धिग् बह्वधीन धनम्" ॥१॥

अतो भवाभिनन्दिप्राणिनां तु इहलोके परमार्थत क्लेशकारणमेव । यां च लक्ष्मीं सहस्रसङ्ख्यया लक्ष कोटिसङ्ख्यया ततोऽप्यधिकां वा सञ्चित्य मुक्त्वा च परलोक गतस्तत्रापि सा पापहेतुरेव । यतः पूर्वं मुक्ता लक्ष्मी पुत्रस्य वाऽन्यस्य हस्ते चटति, स पुरुषो यानि पापकर्माणि समाचरति तस्य पापस्य विभागो लक्ष्मीसञ्चयकारक पुरुषो यत्र भवे वर्तते तत्र स्वयमेव अनीप्सितोऽपि आयाति । 'मदीयम् इदम्' इति कृत्वा पारवश्येन मुक्तत्वाद् अवश्यं पापविभाग आयाति, न तु पुण्यविभाग, अननुमतत्वात् । पापं हि पूर्वलिखितऋणपत्रतुल्यम् । लिखितऋणपत्रस्य ऋणदानं विना व्याजं नोत्तरति, वर्धते एव । पुण्यं तु नवीनव्यापार्यवस्तुग्रहणे हस्तार्पणसत्यङ्कारतुल्यम् । नवीनग्रहणे च यद् जल्पितं तद् लभ्यते, अनुमति विना पुण्यविभागो नायाति । अतो लक्ष्मी परभवेऽपि अनर्थदायिनी भवति । अधिगतशास्त्रहार्दानां प्राप्तधर्माणा पुरुषाणा तु सा काशयष्टिकल्पा लक्ष्मीर्मुक्तिसुखदायिनी भवति । कथम् ?—यो विज्ञ पुरुष स काशयष्टिं समूलामुत्पाट्य परिकर्मयुक्तोऽन्यान्यक्षेत्रेषु

वपति, ततः सा काशयष्टिरिक्षुदण्डरूपा भवति, एवं काशयष्टिरूपां लक्ष्मीं यो जिनभवन-बिम्बादिषु सप्तसु क्षेत्रेषु वपति तस्य इक्षुयष्टितुल्यस्वर्ग-मोक्षसुखदायिनी परम्परया भवति, अन्यथा तु अनर्थ-कारणं समस्त्येव । एवम्भूताऽपि लक्ष्मीर्यदि स्थिरा स्यात् तदा चेत् तत्प्रतिबन्धो युक्तः, परं सा तु जलधिकल्लोलवच्चपला । लक्ष्म्यर्थम् अनेके क्षय गता गच्छन्ति गमिष्यन्ति च, लक्ष्म्या तु न कस्यापि प्रतिबन्धः कृत । पुराणादावप्युक्तम्—

लक्ष्मी-सरस्वत्योः संवादः

एकदा लक्ष्म्याः सरस्वत्याश्च विवादो जातः । सरस्वत्योक्तम्—"अहमेव जगति महती, यतो मयाऽङ्गीकृता जनाः सर्वत्र सम्मानं प्राप्नुवन्ति, सर्वार्थोपायान् विदन्ति । यतः—'स्वदेशे पूज्यते राजा विद्वान् सर्वत्र पूज्यते' । तव रूपाणि नाणकादीनि, तेषां शिरस्यहं स्थिता भवामि तदा व्यवसाये व्यवह्रियसे नान्यथा, अतोऽहमेव महती" । तदा लक्ष्म्या भणितम्—"यत् त्वयोक्त तत्तु कथनमात्रम् । त्वया कस्यापि सिद्धिर्न भवति, यतस्त्वयाऽङ्गीकृताः पुरुषा मदर्थं शतसहस्रशो देशदेशेषु परिभ्राम्यन्ति, मदङ्गीकृतपुरुषस्य पार्श्वे आयान्ति, सेवकवच्च अग्रे तिष्ठन्ति । उक्तञ्च—

"वयोवृद्धास्तपोवृद्धा ये च वृद्धा बहुश्रुताः । ते सर्वे धनवृद्धाना द्वारे तिष्ठन्ति किङ्कराः" ॥ १ ॥

रोगोत्पत्तिर्भवति तथा प्रीत्या लक्ष्मीरिह-परलोकेऽनेकदु.खानि प्रापयति । तत्र इहलोके यत्र लक्ष्मीस्तत्र भयं तु पृष्ठलग्नं परिभ्राम्यति, अनेकविघ्नानि च सम्भवन्ति । यत.—

"दायादाः स्पृहयन्ति तस्करगणा मुष्णन्ति भूमीभुजो गृह्णन्ति च्छलमाकलय्य हुतभुग् भस्मीकरोति क्षणात् ।
अम्भः प्लावयते क्षितौ विनिहित यक्षा हरन्ति हठाद्, दुर्वृत्तास्तनया नयन्ति निधन धिग् बह्वधीन धनम्" ॥१॥

अतो भवाभिनन्दिप्राणिनां तु इहलोके परमार्थत क्लेशकारणमेव । यां च लक्ष्मीं सहस्रसङ्ख्यया लक्ष-कोटिसङ्ख्यया ततोऽप्यधिकां वा सञ्चित्य मुक्त्वा च परलोक गतस्तत्रापि सा पापहेतुरेव । यत. पूर्वं मुक्ता लक्ष्मीः पुत्रस्य वाऽन्यस्य हस्ते चटति, स पुरुषो यानि पापकर्माणि समाचरति तस्य पापस्य विभागो लक्ष्मीसञ्चयकारक पुरुषो यत्र भवे वर्तते तत्र स्वयमेव अनीप्सितोऽपि आयाति । 'मदीयम् इदम्' इति कृत्वा पारवश्येन मुक्तत्वाद् अवश्यं पापविभाग आयाति, न तु पुण्यविभाग, अननुमतत्वात् । पापं हि पूर्वलिखितऋणपत्रतुल्यम् । लिखितऋणपत्रस्य ऋणदानं विना व्याजं नोत्तरति, वर्धते एव । पुण्यं तु नवीनव्यापार्यवस्तुग्रहणे हस्तार्पणसत्यङ्कारतुल्यम् । नवीनग्रहणे च यद् जल्पितं तद् लभ्यते, अनुमतिं विना पुण्यविभागो नायाति । अतो लक्ष्मी. परभवेऽपि अनर्थदायिनी भवति । अधिगतशास्त्रहार्दानां प्राप्तधर्माणां पुरुषाणां तु सा काशयष्टिकल्पा लक्ष्मीर्मुक्तिसुखदायिनी भवति । कथम् ?—यो विज्ञ पुरुष स काशयष्टिं समूलामुत्पाट्य परिकर्मयुक्तोऽन्यान्यक्षेत्रेषु

अनेकानि चाटुवचनानि वचन्ति, असद्गुणारोपणोपमया उत्प्रेक्षया वर्णनं कुर्वन्ति, छन्दपन्न-हार-बन्धादिभिस्तद्गुणग्रथनेन स्वचातुर्यं दर्शयन्ति, एवं कृत्वा तस्य प्रशस्तिं कुर्वन्ति। एवं कृते श्रीमान् चेत् प्रसन्नो जातस्तदा तु विद्वांसो मनसि हर्षमाप्नुवन्ति, न चेद्, विषादं वहन्ति, पुनरपि च अन्यान्यस्तुतिरूपाणि चाटूनि कुर्वन्ति। यत उक्तञ्च—

"दृशा शान्तैः कान्तैः कलयति मुदं कोपकलितैरमीभिः खिन्नः स्यात् घनधननिधीनामपि गुणी।
उपायैः स्तुत्याद्यैः कथमपि स रोषमपनयेद् अहो मोहस्येयं तव भवनवैषम्यघटना!" ॥ १ ॥

तस्मात् त्वदङ्गीकृताः पुरुषा मदङ्गीकृतस्य पुरुषस्य सेवकप्राया भवन्ति। मदङ्गीकृतस्य दोषा अपि गुणतां यान्ति, अतो जगति अहमेव महती। किञ्च, जैनमुनीन् विना प्रायेण ये ये पुरुषास्त्वां सेवन्ते तेऽपि च मदर्थमेव। तेषां हि शास्त्रप्रयासः 'शास्त्रविशारदो भूत्वा लक्ष्मीं मेलयिष्यामि' इति साध्यसाधनाय। तत्र इहलोके बहुतरा बालास्त्वामनुसरन्ति ते तु गतोत्साहा माता-पित्रादीनां भयेन अध्यापकभयेन वा, परन्तु तवानुसरणं तेषां प्रियं न भवति। ये केचन वृद्धास्त्वामनुसरन्ति तेऽपि लज्जया उदरभरणभयाद्वा प्रच्छन्नवृत्त्या मदङ्गीकृतपुरुषस्य प्रसत्तिकरणार्थं पठन्ति। लोका अपि तेषां हास्यं कुर्वन्ति—'एतावति वयसि पठनार्थमुत्थितोऽयम्, किं पक्वभाण्डे कण्ठो लगति?'। संसारस्था जीवाश्च अनादिकालाद् मदनुकूला एव सन्ति। तत्र डिम्भमात्रा अपि मम रूपं दीनारादिकं दृष्ट्वा उल्लसन्ति,

हसन्ति, ग्रहणार्थं करं च प्रसारयन्ति। ततो येऽधिकाधिकवय'परिणतास्ते मां दृष्ट्वोल्लसन्ति तत्र किमाश्चर्यम्?। यश्च वृद्धो जराविप्लुतो मदर्थमनेकान् उपायान् करोति तस्य न कोऽपि हास्य करोति, प्रत्युत तत्प्रशंसा करोति-'वृद्धोऽपि स्वभुजोपार्जितवित्तेन निर्वहति, न कस्याप्यधीनोऽस्ति'। एकदाऽपि मम रूपं येन दृष्टं तद् जन्मान्तरेऽपि न विस्मर्यते, तव तु पक्षत्रये विस्मर्यते एव, अतो मदग्रे तव मानं कियन्मात्रम्?। यद्यत्र तव प्रत्ययो न भवेत् तदा गम्यतेऽत्र निकटस्थे श्रीनिवासनगरे, परीक्ष्यते च आवयोर्महत्त्वम्"। सरस्वत्योक्तम्-'गम्यते एव'। ततस्ते उभे अपि नगरासन्नवाटिकायां गते। अथ लक्ष्म्योक्तम्-'त्वमेव वदसि अहमेव जगति महती, तस्मात् त्वमेवाग्रतो नगरमध्ये गच्छ। गत्वा च स्वशक्त्या लोकान् आवर्ज्य स्वायत्तीकुरुष्व। पश्चाद् अहमागमिष्यामि, दृश्यते त्वयाऽऽवर्जिता जना मा भजन्ते नवा?। तत्रोभयोरेकस्या महत्त्वं ज्ञास्यते'। ततस्तावत् सरस्वती भव्यम् अद्भुताकार-वस्त्राऽऽभरणादिभूपितं द्विजरूपं कृत्वा प्रविष्टा। चतुष्पथे गच्छता तेन मायाद्विजेन एको महान् आवासो दृष्टः। तत्र कोटीश्वरो धनी परिवसति। तत्रावासे द्वारासन्नप्रदेशे तस्य धनिकस्य सर्वमानोपमम् आस्थानमस्ति। तत्र महाभरणभूपितम् अनेकसेवकवृन्दपरिवृत भव्यभद्रासने स्थितं श्रेष्ठिनं दृष्ट्वा तेन मायाब्राह्मणेन आशीर्वादो दत्त.। सोऽपि अत्यद्भुतस्वरूप-सौन्दर्य-सुवेप-सौम्यादिगुणगणालङ्कृतपुण्यपवित्रब्राह्मणोक्तम् आशीर्वचनं श्रुत्वा, आसनादुत्थाय, ससाष्टपदानि सम्मुखमागत्य, साष्टाङ्गप्रणामं

कृत्वा, द्वितीयभद्रासने निवेश्य, स्वयमपि च निजासने स्थित्वा, तद्गुणरञ्जितहृदयो ब्राह्मणं प्रत्युवाच– 'कुत्रत्या भवन्तो भट्टमिश्रा' ?, क्व देशे निवासिनो भवन्त' ?, किमत्रागमनप्रयोजनम् ?, कस्य पुण्यवतो गृहे उत्तारको भवताम् ?, किं नाम युष्माकम् ?'। इत्यादि धनिकस्योक्तं श्रुत्वा ब्राह्मण उवाच– "भो गो-ब्राह्मणप्रतिपालक श्रेष्ठिन् ! अहं काशिदेशे सुधामन्यां वाराणस्यां महापुर्यां षट्कर्मनिरतो वसामि। समस्तशास्त्रे मम परिचयोऽस्ति। धर्मरुचीनां पुराणादिश्रावणवृत्तिरस्ति। अनेकब्राह्मणादीनां वेदादिशास्त्राध्ययनदानं करोमि। तन्नगरेशोऽपि मम भक्तिपूर्वं सेवां करोति, गृहिधर्मनिर्वाहार्थं च अनेकग्रामशतानि दत्तानि। तत्र सुखेन परिवसतो ममैकदा शास्त्रं वाचयतस्तीर्थयात्राधिकार आगत –'येन मानुष्यं लब्ध्वा तीर्थयात्रा न कृता तस्यावतारोऽन्तर्गडुर्ज्ञेय.'। इति महाफलं मत्वा मम तीर्थस्पर्शनश्रद्धा संजाता। तेनाहं सुखासनादिवाहनसामग्र्यां गृहे सत्यामपि तां मुक्त्वा 'पादविहारेण तीर्थकरणं महाफलम्' इति कृत्वा एकाक्येव तीर्थस्पर्शनां कुर्वन् ह्योऽत्रागत। एतस्मिन् शास्त्राभ्यासमठे ममोत्तारकोऽस्ति। तत्र रात्रिमतिवाह्य प्रभाते स्नानादिपूर्वकं षट्कर्म कृत्वा नगरचर्यार्थं निर्गत। ततश्चतुष्पथे परिभ्रमतः पुण्यवता भवतां दर्शनं जातम्। 'योग्योऽयम्' इति ज्ञात्वा आशीर्वादो दत्त"। इत्युक्त्वा विरते द्विजे श्रेष्ठी स्वहस्तौ योजयित्वा इत्युवाच–"अद्याऽस्माकं महान् पुण्योदयो यत् सकलगुणगणालङ्कृतस्य कृतयात्रस्य तीर्थनिवासिनो भवतो दर्शनेन

मानुष्यं सफलं संजातम् । प्रत्यक्षेश्वरदर्शनमिव भवद्दर्शनं मन्ये । अद्य मम वराकस्योपरि महती कृपा भवता कृता । अद्य अनाहूता सुरसरित् स्वगृहाङ्गणमागता इति जानामि, अतोऽमृतस्राविण्या स्ववाण्या कृपां कृत्वाऽनुग्रह करोतु भवान्" । ततस्तेन ब्राह्मणेन अतिमधुरया गिरा अवसरोचितराग-स्वर-ग्राम-मूर्च्छनादियुक्त श्रुतिकटु-क्लिष्टार्थादिदोषरहित शृङ्गारादिरसगर्भितम् अनेकार्थभासन-विभ्रमालङ्कारसहितं विविधच्छन्दो-ऽनुप्रासयुक्तं चित्ताह्लादकारक अश्रुतपूर्वं सान्वर्थवर्णविभूषितम् एतादृशम् उदात्तस्वरेण सूक्तादिकं पठितुमारब्धम् । अथ तत् सकलगुणगणालङ्कृतहृदयः श्रवणहरिणीविस्मृतसमस्तगृहकार्यो विकसितनेत्र-वदनो धनी पुन. पुन. प्रशसयन्, शिरो धून्वन्, नेत्रे घूर्णयन्, चित्रस्थमूर्तिरिव अचल. शृणोति । तावता ये चतुष्पथे गमनागमनं कुर्वाणा लोकास्तेऽपि तां वाणी श्रुत्वा रागेणाकृष्टहृदया हरिणयूथानीव धावन्तस्तत्रागता., चित्रमूर्तय इव स्थिताः, एकचित्तेन शृण्वन्तश्च तस्थु. । अथ येऽपि शास्त्रविज्ञानकुशला. पण्डिता स्वस्वपाण्डित्यदर्पयुक्ता अतिकर्कशाभ्यासेन कण्ठीकृतशास्त्रपरमार्था लब्धवक्तृत्व-कवित्व-शास्त्रपठनफलमदोन्मत्तास्तेऽपि तत्रागत्य तां वाणी श्रोतुं लग्नाः । अथ तस्य नवनवोल्लेखशालिप्रतिभापटुत्वेन शब्दभेद-पद्यच्छेद-श्लेषार्थ-चित्रालङ्कारादिगर्भितायाः सर्वतोमुख्या गिर. कुशलत्वं दृष्ट्वा मुक्तस्वस्वनैपुण्याभिमानाश्चमत्कृतचित्तास्तां ब्राह्मणवाणी प्रशंसयितु लग्ना.—'किमयं ब्राह्मणो रूपान्तरिता ब्रह्मणो मूर्ति. ?, किमयम् अनङ्गमूर्तिर्वा ?, किमयं कूर्चालस-

कृत्वा, द्वितीयभद्रासने निवेश्य, स्वयमपि च निजासने स्थित्वा, तद्गुणरञ्जितहृदयो ब्राह्मणं प्रत्युवाच-'कुत्रत्या भवन्तो भट्टमिश्रा• ?, क्व देशे निवासिनो भवन्तः ?, किमत्रागमनप्रयोजनम् ?, कस्य पुण्यवतो गृहे उत्तारको भवताम् ?, किं नाम युष्माकम् ?'। इत्यादि धनिकस्योक्त श्रुत्वा ब्राह्मण उवाच-"भो गो-ब्राह्मणप्रतिपालक श्रेष्ठिन् ! अहं काशिदेशे सुधामन्यां वाराणस्यां महापुर्यां षट्कर्मनिरतो वसामि। समस्तशास्त्रे मम परिचयोऽस्ति। धर्मरुचीनां पुराणादिश्रावणवृत्तिरस्मि। अनेकब्राह्मणादीनां वेदादिशास्त्राध्ययनदानं करोमि। तन्नगरेशोऽपि मम भक्तिपूर्वं सेवां करोति, गृहिधर्मनिर्वाहार्थं च अनेकग्रामशतानि दत्तानि। तत्र सुखेन परिवसतो ममैकदा शास्त्रं वाचयतस्तीर्थयात्राधिकार आगत•-'येन मानुष्यं लब्ध्वा तीर्थयात्रा न कृता तस्यावतारोऽन्तर्गडुर्ज्ञेय•'। इति महाफल मत्वा मम तीर्थस्पर्शनश्रद्धा संजाता। तेनाहं सुखासनादिवाहनसामग्र्यां गृहे सत्यामपि तां मुक्त्वा 'पादविहारेण तीर्थकरण महाफलम्' इति कृत्वा एकाक्येव तीर्थस्पर्शनां कुर्वन् ह्योऽत्रागत। एतस्मिन् शास्त्राभ्यासमठे ममोत्तारकोऽस्ति। तत्र रात्रिमतिवाह्य प्रभाते स्नानादिपूर्वकं षट्कर्म कृत्वा नगरचर्यार्थं निर्गत। ततश्चतुष्पथे परिभ्रमत• पुण्यवतां भवतां दर्शनं जातम्। 'योग्योऽयम्' इति ज्ञात्वा आशीर्वादो दत्त"। इत्युक्त्वा विरते द्विजे श्रेष्ठी स्वहस्तौ योजयित्वा इत्युवाच-"अद्याऽस्माकं महान् पुण्योदयो यत् सकलगुणगणालङ्कृतस्य कृतयात्रस्य तीर्थनिवासिनो भवतो दर्शनेन

मानुष्यं सफलं संजातम् । प्रत्यक्षेश्वरदर्शनमिव भवद्दर्शनं मन्ये । अद्य मम वराकस्योपरि महती कृपा भवता कृता । अद्य अनाहूता सुरसरित् स्वगृहाङ्गणमागता इति जानामि, अतोऽमृतस्राविण्या स्ववाण्या कृपां कृत्वाऽनुग्रहं करोतु भवान्" । ततस्तेन ब्राह्मणेन अतिमधुरया गिरा अवसरोचितराग-स्वर-ग्राम-मूर्च्छनादियुक्तं श्रुतिकटु-क्लिष्टार्थादिदोषरहितं शृङ्गारादिरसगर्भितम् अनेकार्थभासन-विभ्रमालङ्कारसहितं विविधच्छन्दो-ऽनुप्रासयुक्तं चित्ताह्लादकारकं अश्रुतपूर्वं सान्वर्थवर्णविभूषितम् एतादृशम् उदात्तस्वरेण सूक्तादिकं पठितुमारब्धम् । अथ तत् सकलगुणगणालङ्कृतहृदयः श्रवणहरिणीविस्मृतसमस्तगृहकार्यो विकसितनेत्र-वदनो धनी पुनः पुनः प्रशंसयन्, शिरो धून्वन्, नेत्रे घूर्णयन्, चित्रस्थमूर्तिरिव अचलः शृणोति । तावता ये चतुष्पथे गमनागमनं कुर्वाणा लोकास्तेऽपि तां वाणीं श्रुत्वा रागेणाकृष्टा हरिणयूथानीव धावन्तस्तत्रागताः, चित्रमूर्तय इव स्थिताः, एकचित्तेन शृण्वन्तश्च तस्थुः । अपरे येऽपि शास्त्रविज्ञानकुशलाः पण्डिताः स्वस्वपाण्डित्यदर्पयुक्ता अतिकर्कशाभ्यासेन कण्ठीकृतशास्त्रपरमार्थाः लब्धवक्तृत्व-कवित्व-शास्त्रपठनफलमदोन्मत्तास्तेऽपि तत्रागत्य तां वाणीं श्रोतुं लग्नाः । अथ तस्य वचनचातुर्येऽस्खलितिमापटुत्वेन शब्दभेद-पदच्छेद-श्लेषार्थ-चित्रालङ्कारादिगर्भितायाः सर्वतोमुख्या गिरः कौशलत्वं दृष्ट्वा स्वकलानैपुण्याभिमानाश्चमत्कृतचित्तास्तां ब्राह्मणवाणीं प्रशंसयितुं लग्नाः—'किमयं मानुषो देहान्तरिता ब्रह्मणो मूर्तिः ?, किमयम् अनङ्गमूर्तिर्वा ?, किमयं कूर्चालस-

रस्वती वा ?, किमय सर्वरसानां मूर्तिर्वा ?, किमयं वाणीवादिनलध्वनिर्वा ?, श्रृङ्गारादिमग्नाऽनृत-रसतरङ्गिणी वा ?। अहो अस्य चमत्कारकारकं कौशल्यम् !, अहो प्रतिभापटुत्वम् !, अहो अस्य सान्वर्थविविधार्थयोजनशक्तिः !, अहो अस्य शब्दानुप्रासचातुर्यम् !, अहो अस्य एकस्मिन्नेव पद्ये प्रतिपादं रागान्तरावतारणशक्ति !, अहो अस्य अतिगहन-गम्भीरार्थं प्रति श्रोतृहृदयावतारणशक्ति !, अहो अस्य गतोपमानं जगच्चित्तरञ्जकं रूपम् !, किमपि अनिर्वचनीयशक्तिरचितलीलाविलसितम्'। मनुष्ये तु एतादृश सर्वगुणानामेकत्रावस्थानं दुर्लभम्। ईदृशं न क्वापि दृष्ट श्रुत वा, अहो! महाश्चर्यम्'। तथा येऽपि च नृत्यकलासु कुशला रागादिविज्ञानदक्षास्तेऽपि श्रुत्वा मुक्तस्वस्वाभिमाना' प्रशंसा कुर्वन्ति–'अहो अस्य रागादिविनिमयशक्ति. !, अहो अस्य रागावगाहनशक्ति!'। इत्येवम् अनेकसहस्रा लोका प्रशसां कुर्वन्तो विस्मृतस्वस्वगृहकार्या विस्मृतखान-पाना कृतोर्ध्वकर्णा. शृण्वन्ति, न कोऽप्यन्यद्-र्णमात्र वक्ति। गमनशीलस्य कालस्य न कस्यापि शुद्धिर्जाता। एव कुर्वतां सपादप्रहरो गत। अथ लक्ष्म्या चिन्तित मनसि–'अनया तु नगरे गत्वा स्वशक्तिबलेन समस्तलोकानां मनांसि वशीकृतानि, एतावता स्वशक्तिबल दर्शितम्। अधुनाऽहं तत्र गत्वाऽस्या. शक्तेर्भ्रंशन करोमि'। इति संप्रधार्य एक वृद्धजरतीरूप कृतम्। तत् कीदृग् ?–जरया सङ्कुचितगात्र, मुख-नेत्र-घ्राणविवरेभ्यो यथानुरूप परिगलद्रस, दशनश्रेणिपरिभ्रष्टमुखम्, अतिजरया गतकेशं-खल्वाटशीर्षं, विसस्थुलत्वक्तेज, परिस्ख-

लद्वचनं, परिभ्रष्टनेत्रबलं, नाऽतिधवलवस्त्राच्छतं, कटिप्रदेशाद् नम्रीभूतं, परिगृहीतहस्तयाः चरणयुगडिगमगायमानम् । ईदृश स्वरूपं कृत्वा नगरान्तरागता। तत्र परिभ्रमणं कुर्वत्या तस्मै कस्यावासस्य पाश्चात्यद्वाराङ्गणे स्थित्वा अतिदीनवाण्या जलयाचनं कृतम् । तस्या दैवतश्र्व. श्वश्रूवंध्वश्च अर्धपिहितद्वारान्त स्थिता. शृण्वन्ति तासां कर्णेपु तप्तत्रपुक्षेपणमिव अतिकटुकं लगति, शृण्वतीनां तासा रसभङ्गं करोति । ततोऽतीर्ष्यातो ज्वलन्ती श्वश्रूर्वधू प्रत्युक्तवती—'हले ! पश्याऽपरद्वारे, कः पूत्कारं करोति ? । कर्णकटुकशब्देन प्रजल्पति, शृण्वतीनां विघ्नकरं भवति। यद् याचते तद् दत्त्वा इतो द्वाराद् निष्काशय यथा सुखेन श्रवणं जायेत । ईदृशं श्रवणं कस्मादपि पुण्योदयात् प्राप्तं, पुनर्मिलन दुष्करम् । लक्षदीनारादपि महार्घा इय घटिका जन्मजीवितसफलकारिका । अत. शीघ्रं गत्वा त विसर्ज्याऽऽगच्छ' । एवं पुन. पुनः श्वश्र्वा उक्ते सति अनुल्लङ्घनीयश्वश्रूवचनत्वाद् एका वधूरतिदुष्करकरणमिव मन्यमाना किञ्चिद् वडबुडशब्द कुर्वाणा धावन्ती अपरद्वारमुद्घाट्य 'अरे रण्डे जरति ! किमिद पूत्करोषि ? । यतोऽमृतपानमिव भवार्तिरोगहर धर्ममर्मक वचनं शृण्वतीनामस्माकं विघ्नकरा जायसे । किं याचसे त्वं ?, कथय कथय, तद् लात्वा गच्छ गच्छ इतः स्थानात्' । एवं श्रुत्वा जरत्योक्तम्—'हे पुण्यवति सुभगे ! धर्मश्रवणफलं तु दया, तां विना तु सर्वं वृथा, अतो दयां कृत्वा मां जलपानं कारय । अहं तृषिताऽस्मि, मम कण्ठस्तृषया शुष्यति' । तया च शीघ्रं जलकु-

रस्वती वा ?, किमय सर्वरसानां मूर्तिर्वा ?, किमयं वाणीवादिन्नलघ्वनिर्वा ?, शृङ्गारादिममनाऽमृत-रसतरङ्गिणी वा ?। अहो अस्य चमत्कारकारकं कौशल्यम् !, अहो प्रतिभापटुत्वम् !, अहो अस्य सान्वर्थविविधार्थयोजनशक्ति. !, अहो अस्य शब्दानुप्रासचातुर्यम् !, अहो अस्य एकस्मिन्नेव पद्ये प्रतिपाद रागान्तरावतारणशक्ति !, अहो अस्य अतिगहन-गम्भीरार्थं प्रति श्रोतृहृदयावतारणशक्ति !, अहो अस्य गतोपमानं जगच्चित्तरञ्जकं रूपम् !, किमपि अनिर्वचनीयशक्तिरचितलीलानिलमितम्'। मनुष्ये तु एतादृशं सर्वगुणानामेकत्रावस्थान दुर्लभम्। ईदृशं न क्वापि दृष्ट श्रुत वा, अहो! महाश्चर्यम्'। तथा येऽपि च नृत्यकलासु कुशला रागादिविज्ञानदक्षास्तेऽपि श्रुत्वा मुक्तस्वस्वाभिमाना प्रशंसां कुर्वन्ति–'अहो अस्य रागादिविनिमयशक्ति. !, अहो अस्य रागावगाहनशक्ति !'। इत्येवम् अनेकसहस्रा लोका प्रशंसां कुर्वन्तो विस्मृतस्वस्वगृहकार्या विस्मृतखान-पाना. कृतोर्ध्वकर्णा. शृण्वन्ति, न कोऽप्यन्यद्वर्णमात्रं वक्ति। गमनशीलस्य कालस्य न कस्यापि शुद्धिर्जाता। एव कुर्वतां सपादप्रहरो गत। अथ लक्ष्म्या चिन्तित मनसि–'अनया तु नगरे गत्वा स्वशक्तिबलेन समस्तलोकानां मनांसि वशीकृतानि, एतावता स्वशक्तिबलं दर्शितम्। अधुनाऽहं तत्र गत्वाऽस्या. शक्तेर्भ्रंशन करोमि'। इति सम्प्रधार्य एक वृद्धजरतीरूपं कृतम्। तत् कीदृग् ?–जरया सङ्कुचितगात्र, मुख-नेत्र-घ्राणविवरेभ्यो यथानुरूप परिगलद्रस, दशनश्रेणिपरिभ्रष्टमुखम्, अतिजरया गतकेशं–खल्वाटशीर्षं, विसस्थुलत्वक्तेज, परिस्ख-

दृष्ट्वा कथाश्रवणं तु विस्मृतम् । चित्तं लोभाभिभूतम् । लोभरञ्जिता सा वधूर्जरती प्रत्युवाच—'हे मातर्वृद्धे ! किमर्थं त्वं दुःखिनी भवसि ? । तव सेवामहं करोमि । त्वं तु मम मातृकल्पा, अहं तु त्वत्पुत्र्यस्मि । अहं त्रिशुद्ध्या यावज्जीवं सेवां करिष्यामि । भवत्या काऽपि शङ्का न रक्षणीया, भेदो न गण्यः । आगम्यतां गृहमध्ये, सुखेनैव तिष्ठ त्व भद्रासने' । ततः सा जरती शनैः शनैः पादन्यासं कुर्वती कथमपि मध्ये द्वारपार्श्ववर्तिप्रदेशे आगत्य भद्रासने स्थिता । सा तु 'क्षमा क्षमा' इति शब्दं कुर्वती अनुचरीभूय अग्रे स्थित्वा चटूनि करोति । ततस्तया जरत्या तां वधूं प्रति पृष्टम्—'वत्से ! त्वं मां रक्षितुमिच्छसि तत् किम् अस्मिन् गृहे त्वमेव मुख्याऽसि येन निःशङ्कतया निमन्त्रणं करोषि ? । तदा वध्वोक्तम्—'मात ! नाहं मुख्या, मुख्यौ तु मम श्वश्रू-श्वशुरौ वर्तेते' । जरत्योक्तम्—'तर्हि तयोरनुज्ञां विना कथ त्वं मां रक्षितुमलम् ?'। तदा तया प्रोक्तम्—'मातः ! अस्मिन् गृहे मम श्वशुर श्वश्रूः ज्येष्ठो ज्येष्ठवधूर्देवरो देवरपत्नी च ते सर्वेऽपि सानुकूला वर्तन्ते, अतः सुखेन स्थेय भवत्या' । जरत्योक्तम्—एवं तु न, यदा तव श्वशुरः श्वश्रूश्च सम्माननिमन्त्रणं कुरुतस्तदा तु अहमत्र तिष्ठामि, नान्यथा तु घटिकामात्रमपि । भद्रे वत्से ! एकस्य चित्ते प्रीतिः अपरचित्तेऽप्रीतिस्तत्र निवसनमयुक्तम्' । तया प्रोक्तम्—'यदि ते सर्वे सविनयम् आमन्त्रण कुर्वन्ति तदा त्व स्थिरचित्ताऽत्र स्थास्यसि वाऽन्यत् किमपि इच्छसि ?' । जरत्या 'ओम्' इति प्रोक्तम् । अथ वधूः शीघ्रं शीघ्रं पिहितकपाटन्तःस्थिता श्वश्रूर्यत्र शृणोति तत्र गत्वा सह-

लशो भूत्वाऽऽनीत'। कथित च–'अरे ! निष्काशय शीघ्रं तव पात्रं, जलं दत्त्वा यामि। मम तु लक्षमूल्या घटिका याति। एकैकम् अस्य वचनं चिन्तामणितोऽप्यधिकं गच्छति, अतो जलं गृहीत्वाऽपसर इत प्रदेशात्'। जरत्योक्तम्–'भगिनि भाग्यवति ! अहं तु वृद्धाऽस्मि, निष्काशयामि जलपात्रम्'। इत्युक्त्वा झोलिकाया एकस्मात् कोणकाद् रत्नमयं पात्र निष्काश्य हस्ते धृत्वा जलग्रहणार्थं हस्त प्रसारित। तदा सा वधूस्तत् तेज पुञ्जभासुर लक्षमूल्यम् अदृष्टपूर्वं पात्रं दृष्ट्वाऽतिनिस्मितचित्ता आह–'हे वृद्धे मात ! तव ईदृश पात्रं कुत ?, ईदृशे च पात्रे सति त्वं दुःखिनी कथ भनसि?, कोऽपि तव नास्ति ?'। तदा जरत्योक्तम्–'हे कुलवति ! मदीयास्तु पूर्वं वहुतरा अभूवन्, ते सर्वे निलयं प्राप्ता॰। कि करोमि ?, कर्मणां गतिरनिर्वचनीया। को जानाति कि भूतं कि भविष्यति च। अधुना तु अहमेकाकिन्येवास्मि। ईदृशानि पात्राणि तु वहुतराणि सन्ति, परन्तु कोऽपि मम परिचर्याकारको नास्ति। यो मम सेवां करोति, यो यावज्जीव ममानुकूलां सेवां करोति, तस्मै सर्वस्वं ददामि। रक्षणे कि प्रयोजनम् ?, लक्ष्मीस्तु न केनापि सह याता याति यास्यति च'। इत्युक्त्वा झोलिका निष्काश्य ता प्रति दर्शिता। सा च झोलिकान्तर्द्रष्टुं प्रवृत्ता। तन्मध्येऽनेकानि रत्नमयानि पात्राणि, अनेकानि रत्नभूषणानि, अनेकानि मुक्तामयभूषणानि, एकैकानि कोटिकोटिमूल्यानि पृथिव्याम् अलभ्यानि अदृष्टपूर्वाणि पुन्स्त्रीयोग्याणि वस्त्राणि च सन्ति। अथ तया वध्वा झोलिकान्तर्गतानि आभूषणादीनि

कोप करोषि ?। अज्ञात्वा मम दुर्वचनमुक्तं तद् भवादृशीनां न युक्तम्। तव चरणसेवां कुर्वत्या मम एतावद् वयो जातं तत् सर्वमपि अद्य सर्वगृहमनुष्याणां मध्ये विफलीकृतम्। किं प्रत्युत्तरयामि ?, पूज्यानां किमपि वचनं कथनयोग्यं भवति, किमपि न भवति। किमपि प्रकटनयोग्यं, किमपि चतुष्कर्णयोग्यमेव भवति, तत्किं सर्वेषु शृण्वत्सु प्रलपामि ?। अतोऽधुना यथा रुचिस्तथा कुरु'। एवं वधूवचः श्रुत्वा प्रत्युत्तरयति–'विदुषि ! अहं जानामि त्वं विचक्षणाऽसि, अवसरज्ञाऽसि, गृहमण्डनाऽसि। परं किं करोमि ?, श्रवणव्यग्रचित्तत्वान्न ज्ञातम्। मया दुर्वचनमुक्तं तस्य क्षमां कर्तुं योग्याऽसि। अथ यां त्वं कथयसि सा वृद्धा काऽस्ति ?'। वध्वा प्रोक्तम्–'गृहमध्ये भद्रासने निवेशिताऽस्ति, तेन यूयं तत्र गत्वा सुखालापपूर्वकं शिष्टाचारं कृत्वा तां मनःप्रसत्तिभाजं कुरुत'। ततः सवधुका श्वश्रूस्तत्र गत्वा सविनयं तां प्रति आलाप्य विज्ञप्तिं कर्तुं प्रवृत्ता–'हे मातः ! सानन्दं सुखेन स्वगृहवद् अस्मद्गृहे स्थातव्यम्, काऽपि शङ्का न रक्षणीया। ईदृशं मम भाग्यं कुतो यद् भवादृशाया वृद्धायाः सेवां करोमि ?। त्वं तु मम मातृकल्पा, अहं तु पुत्रित्वेन त्वया गण्या। अस्माकं महाभाग्योदयेन तीर्थरूपा त्वम् अस्मद्गृहमागता। एताश्चतस्रो वध्वस्तव दासीप्रायास्तवादेशकारिण्यो ज्ञेयाः। खान-पान-स्नान-शयनो-त्थानादि यत्कार्यं भवेत् तद् निःशङ्कं वक्तव्यम्। तत्सर्वं सहर्षं शिरोवलेन करिष्यामः'। एवं श्रुत्वा जरती प्राह–'भद्रे ! त्वया साधूक्तं, परं त्वत्पतिरेव आगत्य सबहुमानम् अत्या-

साऽऽलापीत्–'भवत्या शीघ्रं शीघ्र गृहान्तरागन्तव्यम्' । तदा तया श्रवणभङ्गद्वेपाद् उक्तम्–'मूर्ने ! किम् अनर्थं वाचालवाण्या अमृतस्राविण्याः श्रवणविघ्न करोषि ?। मानुपीरूपेण विधात्रा गर्दभी निर्मिता दृश्यसे !। पुनरेवं दुष्प्राप्यप्रासमानुष्यभवं सफलं कुर्वत्या यत् पूत्कारकरणविघ्नं करोषि तेन पापेन गर्दभी भविष्यसि'। तदा वध्वा प्रोक्तम्–'पूज्ये! एका वृद्धा माता भवतीनाम् अगण्यपुण्यप्राग्भारोदयेन अतर्किताऽनाहूता कमलेव आगताऽस्ति' । एव श्रुत्वा गर्विता सामर्ष साहङ्कार वधू प्रत्युत्तरयितुं लग्ना–'भो जडप्रकृते ! अस्मिन्नगरेऽस्मद्गृहतोऽपि महत्तर. कोऽप्यस्ति किं यत् त्वं सर्षप मेरुतया वर्णयसि ?। अतो ज्ञाता त्वं मूर्खराड् असि। त्वम् अवसरम् अनवसरमपि न वेत्सि। कदापि कोऽपि महाजनोऽनवसरे गृहमागतस्तदा तद्योग्यसम्मान-शिष्टाचार कृत्वा विसर्ज्य च स्वकार्ये यः प्रवणो भवति स निपुण. कथ्यते, न भवादृशो भवति' । इति श्वश्रूवच. श्रुत्वा वध्वा प्रोक्तम्–'भवत्या यदुक्तं तत् तथैवास्ति, परन्तु अत्रागत्य एकं मद्वचन श्रुत्वा यथेच्छ कुरु, किं निष्कारणं लोकान् श्रावयसि ?'। तदा श्वश्रूर्भृकुटिं भाले कृत्वा नेत्रे वक्रयित्वाऽऽगता। 'किं किं प्रलपसि ?'। तदा तया वध्वा कक्षान्तरितपटावृतं रत्नखचितं स्वर्णपात्र दर्शितम् । तद्दर्शनमात्रेण सूर्योदये कजमिव तस्या मुख विकसितम्। हासपूर्वकं विस्मययुक्तं वधूं प्रत्युवाच–'पुत्रिके! कुत इद तव हस्ते लब्धम् ?'। वध्वोक्तम्–'पूज्ये ! अद्य तु युष्मद्भाग्योदयेन स्वर्धुनी स्वयमेव अनाहूताऽऽगतास्ति, अत किं ममोपरि

कोप करोपि ?। अज्ञात्वा मम दुर्वचनमुक्तं तद् भवादृशीनां न युक्तम् । तव चरणसेवां कुर्वत्या मम एतावद् वयो जात तत् सर्वमपि अद्य सर्वगृहमनुष्याणां मध्ये विफलीकृतम् । किं प्रत्युत्तरयामि ?, पूज्यानां किमपि वचनं कथनयोग्यं भवति, किमपि न भवति । किमपि प्रकटनयोग्य, किमपि चतुष्कर्णयोग्यमेव भवति, तत्किं सर्वेषु शृण्वत्सु प्रलपामि ?। अतोऽधुना यथा रुचिस्तथा कुरु'। एवं वधूवचः श्रुत्वा प्रत्युत्तरयति–'विदुषि ! अहं जानामि त्वं विचक्षणाऽसि, अवसरज्ञाऽसि, गृहमण्डनाऽसि । पर किं करोमि ?, श्रवणव्यग्रचित्तत्वान्न ज्ञातम् । मया दुर्वचनमुक्तं तस्य क्षमां कर्तुं योग्याऽसि। अथ यां त्वं कथयसि सा वृद्धा काऽस्ति ?'। वध्वा प्रोक्तम्–'गृहमध्ये भद्रासने निवेशिताऽस्ति, तेन यूय तत्र गत्वा सुखालापपूर्वकं शिष्टाचारं कृत्वा तां मनःप्रसत्तिभाजं कुरुत'। ततः सवधुका श्वश्रूस्तत्र गत्वा सविनय तां प्रति आलाप्य विज्ञप्तिं कर्तुं प्रवृत्ता–'हे मातः ! सानन्दं सुखेन स्वगृहवद् अस्मद्गृहे स्थातव्यम्, काऽपि शङ्का न रक्षणीया । ईदृश मम भाग्यं कुतो यद् भवादृशाया वृद्धाया. सेवां करोमि ?। त्वं तु मम मातृकल्पा, अहं तु पुत्रित्वेन त्वया गण्या । अस्माकं महाभाग्योदयेन तीर्थरूपा त्वम् अस्मद्गृहमागता । एताश्चतस्रो वध्वस्तव दासीप्रायास्त्वादेशकारिण्यो ज्ञेयाः । खान-पान-स्नान-शयनो-त्थानादि यत्कार्यं भवेत् तद् निःशङ्कं वक्तव्यम् । तत्सर्वं सहर्षं शिरोवलेन करिष्याम.'। एवं श्रुत्वा जरती प्राह–'भद्रे ! त्वया साधूक्त, परं त्वत्पतिरेव आगत्य सबहुमानम् अत्या-

दरेण रक्षेत् तदा तु अहं स्थिरचित्तेन निवसामि । चित्तप्रसत्ति विना कस्यापि गृहे चित्त स्थिरं न भव-
ति' । एव श्रुत्वा गृहस्वामिन्या गदितम्—'एतेनैव तव चित्तं प्रसत्ति भजते तत्तु सुकरम् । मम पतिन्तु
ईदृशे कार्ये परमहर्षवान् उत्साहवानेव सदा प्रसत्तिपात्रं भूत्वा निर्वहति' । तदा जरत्योक्तम्—'यद्यप्येवं,
तथापि तस्याऽनुज्ञा विना ममाऽत्र स्थातव्यं न भवति' । गृहस्वामिन्योक्तम्—'तमाहूय अनुज्ञा दाप-
यामि' । जरत्योक्तम्—'स क्व गत. ?' । गृहस्वामिन्योक्तम्—'कोऽपि देशान्तरीयद्विजवर आगतोऽस्ति,
तस्य पार्श्वे धर्मश्रवणं करोति । तम् आह्वयामि' । जरत्योक्तम्—'एवं तर्हि तस्य धर्मं शृण्वतो मा
माऽन्तरायं कुरु' । गृहस्वामिन्योक्तम्—'आ. ! ईदृशास्तु स्वोदरपूर्तिकरणार्थं बहुतरा आगच्छन्ति,
अत. किं गृहकार्यं विनाश्यते ?' । इत्युक्त्वा धाविता । यत्र गृहान्त स्थिता वचन शृण्वन्ति तत्र
गत्वा गृहाद्वारान्त. स्थित्वा एक· स्वसेवको द्वित्र्यादिशब्देन आहूत. । सोऽपि श्रवणरसिकश्चित्ते दूय-
मान आगत. । तया कथितम्—'श्रेष्ठिने उपकर्णीभूय कथय—गृहान्त श्रेष्ठिनी आह्वयति' । तेनापि
तथा कृते श्रेष्ठिना सरोषम् एवमुक्तम्—'ईदृश किं महत्कार्यमापतितं येन ईदृशेऽवसरे आह्वयति ?, अतो
याहि याहि, कथय तां प्रति यत् कार्यं भवति तत् पिधाय रक्षणीयम् । चतुर्घटिकोर्ध्वम् आगमि-
ष्यामि । अधुना तु मौनं कृत्वा ईदृशीम् अमृतपानकल्पां देशनां शृणु' । एव श्रुत्वा सेवकेन श्रेष्ठि-
न्यै निवेदितम् । पुन. श्रेष्ठिन्योक्तम्—'पुन कथय स्वामिन—किमपि महत्कार्यं वर्तते अतो गृहान्तरा-

गम्यताम्' । तेन सेवकेनोक्तम्–'अह तु न गच्छामि, ममोपरि कुप्यति स्वामी, अन्यमाज्ञापयतु' । तदा श्रेष्ठिन्याऽन्यः सेवक आज्ञापित । पुन पुनस्तदेवोत्तरं दत्तम् । तदा श्रेष्ठिन्या द्वारकपाटमुद्घाट्य, जनलज्जां विहाय, मुख निष्काश्य श्रेष्ठिनं प्रत्युक्तम्–'स्वामिन्! शीघ्रं शीघ्रं गृहान्तरागन्तव्यं, किमपि महत्तरं कार्यमापतितमस्ति'। तदा श्रेष्ठिनाऽध्यवसितम्–'नूनं किमपि राजकार्यमापतितं दृश्यते, अन्यथा इयं लज्जां विहाय ईदृशे जनवृन्दे स्थिते कथ मुख निष्काश्य वदेत्?। अतोऽवश्य गन्तव्यं मया' । एव संप्रधार्य महाकष्टं यथा भवति तथा उत्थितः। त्वरितं गृहान्तरागत्योक्तम्–'अरे! वद वद, किमर्थं धर्मश्रवणान्तरायं कृत्वा आहूतः?'। श्रेष्ठिन्योक्तम्–'किम् आकुलो भवसि?, धीरो भव, युष्मद्भाग्यमुद्घटितं यद् वृद्धा माता समागताऽस्ति'। श्रेष्ठिनोक्तम्–'का तव वृद्धा माता आगताऽस्ति?'। एवं वदन्तं गृहमध्ये गत्वा श्रेष्ठिन्या पात्र दर्शितम्। तद्दर्शनमात्रेण चमत्कृतपाषाणे लोहमिव पूर्वाऽध्यवसित सर्वं विस्मृतम्। एवं च वक्तुं लग्नः–'कुत इदम् अदृष्टपूर्वं रत्नपात्रम्?'। तदा तयोक्तम्–'स्वामिन्! अद्य व्याख्यान शृण्वतु एका देशान्तरतो वृद्धा समागता। गृहाङ्गणे तया पानीयं याचितं, तदा मया वृद्धवधूं प्रत्यादिष्टम्–पश्य पश्य, कः कर्णकटुशब्दः शृण्वताम् अन्तरायं करोति?। अतो यद् याचते तद् दत्त्वा तं विसर्ज्य आगच्छ'। इत्यादिकं सर्वं स्वामिने निवेदितम्। 'स्वामिन्! युष्मद्भाग्यबलेन इयं वृद्धा जङ्गम निधानमिव आगता। कोऽपि नोपलक्ष्यते, कोऽपि न जानाति।

प्रथममेव युष्मद्गृहे आगताऽस्ति । तस्या पार्श्वे ईदृशानि पात्राणि वस्त्राणि आभूषणानि च नद्भुतराणि सन्ति, अतस्ताम् आवर्ज्य रक्षतु'। तां वार्तां श्रुत्वा लोभविह्वल श्रेष्ठी तया सह यत्र सा वृद्धा तत्रागत्य प्रणामपूर्वकं ताम् आलापयितुं लग्नः–'मात.! कुतो देशाद् भवदागमनम् कुशलेन ?, किं तत्र कोऽपि परिचारको नास्ति ?'। एवं श्रुत्वा तया जरत्योक्तम्–"भ्रातः ! पूर्वं तु मम ईदृग गृह-धन-स्वजनादिकमभूद् यादृशं कस्यापि राज्ञो न भवति। अधुना तु एकाकिन्येवास्मि । कर्मणां गतेर्वैचित्र्य सर्वससारिषु । यत –

"नाऽभुक्त क्षीयते कर्म कल्पकोटिशतैरपि । अवश्यमेव भोक्तव्यं कृत कर्म शुभाशुभम्" ॥ १ ॥

अतः कर्मदोषेण जराद्यवस्थां प्राप्ताऽस्मि । किं क्रियते भ्रातः!"। तदा व्यवहारिणा प्रोक्तम्–"मातः! अतः पर काऽपि अधृतिर्मा विधेया । एते सर्वे त्वया स्वसन्ततितुल्या एव ज्ञेया· । अहमपि तव निर्देशकारकोऽस्मि, नात्र कोऽपि सन्देह. । इद गृहं स्वगृहमिव गण्यं, न भेदो रक्षणीय । तवादेश एव मम प्रमाणम् । मनसा वाचा कायेन च अहं वदामि–तव स्वमातृवद् भक्ति करिष्यामि । किमतिजल्पनेन ?, अतिजल्पनेन कार्त्रिम्योद्भवनं स्याद्, अतोऽवसरे सर्वं ज्ञास्यसि"। पुनर्गृहस्वामिन्या प्रोक्तम्–'मात.! किमत्र द्वारदेशे स्थिताऽसि ?, आगम्यतां गृहमध्ये, अलङ्करोतु पल्यङ्कम्'।

इत्युक्त्वा श्रेष्ठिन्या वध्वा च जरत्या हस्त-स्कन्धादिकं सगृह्य 'क्षमा क्षमा' इति शब्दं ब्रुवाणया गृहान्तः पल्यङ्के नीता ।

एतस्मिन्नवसरे दैवतमायया किं जातम् ?–यत्र द्विजरूपेण भारती व्याख्यानं करोति तत्र सर्वेऽपि पूर्वोक्ता जना शृण्वन्ति । तत्र चतुष्पथे कतिचिद् राजसेवका अन्ये च नागरिका पामरजनाश्च गृहीतविविधवस्त्राभरणसमूहहस्तास्त्वरितगत्या धावमाना आगच्छन्ति । तान् दृष्ट्वा श्रवणरसिकजनैः पृष्टम्–'इदं इदं स्वर्ण-रूप्यमयं भूषण-पात्रादिकं कुत आनीतम् ?, त्वरितगत्या च किमर्थं चलथ ?' । तैरुक्तम्–"अद्य अमुककोटीश्वरेण राज्ञो महानपराध कृतो भविष्यति, तेन अतिकुपितेन राज्ञा सभायां स्थित्वा निर्देश कृत–'सर्वैरपि राजसेवकैर्नागरिकैश्च यथेच्छया अस्याऽपराधिनो गृहं लुण्ट्यताम् । यद् यद् यो गृह्णाति तत् तत् सर्वं मया तस्यैवाऽनुज्ञातं, सुखेनैव गृह्यतां, कोऽपि तत्राऽन्तरायकारको नास्ति' । ईदृशोऽवसरः कुतः पुनर्मिलिष्यति ? । किमत्र वार्तां शृण्वतां हस्ते चटिष्यति ?" । एवं तैरुत्साहिता लोभार्थिन सर्वेऽपि धावमानास्तत्र गता । पण्डितजना महेभ्या व्यापारिणश्च तत्र स्थिता शृण्वन्ति । पुनरस्मिन्नवसरेऽन्ये तन्नगरवासिनो ब्राह्मणा भव्यवस्त्र-भोजनहस्ता धावमानास्तत्रागताः । तदा पण्डितैरपरद्विजैश्च पृष्टम्–'इदं कस्य गृहाल्लब्धम् ?' । तैरुक्तम्–'राज्ञोऽमुकमन्त्रिणः पुत्रो नीरोगो जात, मरणान्तकष्टाद् उद्धरित स्नानं करोति, अतस्तस्य पिता प्रतिब्राह्मणं पञ्च पञ्च

वस्त्राणि भव्य भोजनं दीनारमेकं च ददाति । अत किमत्र स्थिता यूयम्?, कथं तत्र न गच्छथ?। गम्यतां तत्र, यूयं पण्डिता, युष्मभ्यं तु बहुतरं दास्यति'। एवं श्रुत्वा पण्डिता सामान्यब्राह्मणाश्च तं प्रति धाविता । केचन महेभ्या साधुकारास्तत्रस्था शृण्वन्ति । अस्मिन्नवसरे दलालसंज्ञका व्यापारिणस्तत्रागता महेभ्याना पुर कथयितुं लग्ना–'श्रेष्ठिनः ! अद्य अमुकवैदेशिकसार्थवाहो बहुतराणि दिनानि अत्र स्थित्वा गन्तुकामोऽस्ति । सोऽनेकानि वस्त्राणि विविधानि क्रयाणकानि विविधानि च रत्नानि मार्गितमूल्येन गृह्णाति, स्वकीयानि च ददाति। अनेके व्यापारिणस्तत्र गता सन्ति, ईप्सित मूल्यं गृहीत्वाऽऽगच्छन्ति । यूय किं न याथ?, विक्रयं किं न कुरुथ?, ईदृशोऽवसर क्व मिलिष्यति?'। इति श्रुत्वा महेभ्या अप्युत्थिता । अथ च ये निर्धना साधुकाराः सामान्या परिमितास्ते तत्र स्थिता शृण्वन्ति । अत्रावसरे गृहस्वामिना वृद्धां प्रति प्रोक्तम्–'मात ! ग्रीष्मकालोऽस्ति, भव्यजलेन स्नान करोतु'। तयोक्तम्–'एव भवतु'। तदा गृहपतिनोक्तं स्वपत्नीं प्रति–'भो अमुके! मञ्जूषायां भव्यं सुगन्धि तैलं वर्तते, तद् लात्वा अभ्यङ्गपूर्वं स्नानं कारय । अहं गृहोपरि स्थितो वृद्धायोग्यानि वस्त्राणि निष्काशयितु यामि'। तदा श्रेष्ठिन्या वध्वा च तैलाभ्यङ्गपूर्वं स्नान कारित, शरीरं च लुञ्छित भव्यवस्त्रेण । श्रेष्ठिनाऽपि भव्यवस्त्राणि लात्वा वृद्धा परिधापिता, पुन सुखासने स्थापिता । तदा जरत्योक्तम्–'तव गृहाङ्गणे को महता शब्देन ब्रूते?'। श्रेष्ठिनोक्तम्–'मात ! कोऽपि वैदेशिको द्विज

समागतोऽस्ति, स तारस्वरेण अनेकानि भव्यसूक्तानि पठति । अनेके शृण्वन्ति'। जरत्या प्रोक्तम्–'एवम्!, अहो! मम कर्मणां दोष.। धन्यास्ते जना रसिका ये सहर्षं श्रुत्वा प्रसत्तिपात्रं भवन्ति। मम तु कर्णे तप्तत्रपुसेचनप्रायं लगति'। तदा श्रेष्ठिनोक्तम्–'मात·! निवारयाम्येनम्'। वृद्धयोक्तम्–'किमन्तरायः क्रियते?'। गृहपतिना प्रोक्तम्–'तव तु स्वकारणवारणे नाऽस्माकं कोऽपि दोषोऽस्ति, अत इमं एतत्स्थानाद् उत्थापयामि । ब्राह्मणस्तु अन्यत्र गत्वा कथयिष्यति । किमत्र अस्य लगति?' । एवमुक्त्वा धावन् गृहपतिस्तत्र गत्वा सरोषं गदितुं लग्न.–'भो भट्टाः! उत्तिष्ठत यूयम् अतः प्रदेशात्। निष्कारणं किमत्र कोलाहलो मण्डितः?'। तदा परिमितजनैरुक्तम्–'अयं द्विजवरः किं युष्माकं गृह्णाति?, किं युष्मत्पार्श्वे याचते?। अयं तु भवद्भाग्ययोगेन साक्षात् कोऽपि ब्राह्मणो रूपान्तरेणागतोऽस्ति। अतो यूयं विज्ञनिपुणाः शास्त्रविदो भूत्वा एवं हीनजनोचितं किं ब्रूथ?'। तदा श्रेष्ठिनोक्तम्–'अहं जानामि युष्मद्वचनचातुर्यम्। ईदृशं चातुर्यं कस्याप्यग्रे कार्यं, न ममाग्रे। यदि यूयं श्रवणरसिकास्तदा एनमाहूय स्वगृहे स्थापयित्वा किं न शृणुथ?। अस्मद्गृहाङ्गणे का वितण्डा मण्डिता?। अत उत्थीयताम्, अन्यथा तु सेवकैर्गलहस्तान् दापयित्वा निष्काशयिष्यामि। अतोऽत्र नो स्थातव्यम्, गच्छत शीघ्रम्'। एवमनादरवाक्यानि श्रुत्वा विलक्षमुखाः सन्तो निन्दन्तः सर्वेऽप्युत्थिताः। ब्राह्मणोऽपि उत्थितः, लक्ष्म्यागमनं ज्ञात्वा तत्रैव वने गतः। गृहपतिरपि गृहान्तरागत्य जरत्यग्रे वक्तुं

वस्त्राणि भव्य भोजन दीनारमेकं च ददाति । अत· किमत्र स्थिता यूयम्?, कथं तत्र न गच्छथ ?। गम्यतां तत्र, यूयं पण्डिता , युष्मभ्यं तु वहुतरं दास्यति' । एवं श्रुत्वा पण्डिताः सामान्यब्राह्मणाश्च तं प्रति धाविताः । केचन महेभ्या· साधुकारास्तत्रस्था· शृण्वन्ति । अस्मिन्नवसरे दलालसंज्ञका व्यापारिणस्तत्रागता महेभ्याना पुर कथयितुं लग्ना·—'श्रेष्ठिनः ! अद्य अमुकवैदेशिकसार्थवाहो वहुतराणि दिनानि अत्र स्थित्वा गन्तुकामोऽस्ति । सोऽनेकानि वस्त्राणि विविधानि क्रयाणकानि विविधानि च रतानि मार्गितमूल्येन गृह्णाति, स्वकीयानि च ददाति। अनेके व्यापारिणस्तत्र गता सन्ति, ईप्सित मूल्यं गृहीत्वाऽऽगच्छन्ति । यूय किं न याथ?, विक्रयं किं न कुरुथ?, ईदृशोऽवसर क्व मिलिष्यति?'। इति श्रुत्वा महेभ्या अप्युत्थिता· । अथ च ये निर्धना· साधुकारा· सामान्या परिमितास्ते तत्र स्थिता शृण्वन्ति । अत्रावसरे गृहस्वामिना वृद्धां प्रति प्रोक्तम्—'मातः ! ग्रीष्मकालोऽस्ति, भव्यजलेन स्नान करोतु' । तयोक्तम्—'एव भवतु' । तदा गृहपतिनोक्तं स्वपत्नीं प्रति—'भो अमुके! मञ्जूषायां भव्य सुगन्धि तैल वर्तते, तद् लात्वा अभ्यङ्गपूर्वं स्नानं कारय । अहं गृहोपरि स्थितो वृद्धायोग्यानि वस्त्राणि निष्काशयितु यामि' । तदा श्रेष्ठिन्या वध्वा च तैलाभ्यङ्गपूर्वं स्नान कारित, शरीरं च लुञ्छितं भव्यवस्त्रेण । श्रेष्ठिनाऽपि भव्यवस्त्राणि लात्वा वृद्धा परिधापिता, पुन सुखासने स्थापिता । तदा वृद्धयोक्तम्—'तव गृहाङ्गणे को महता शब्देन ब्रूते ?' । श्रेष्ठिनोक्तम्—'मात !, कोऽपि वैदेशिको द्विज

न्ति'। लक्ष्मीराह–'भो भारति! ये केचन त्वामिच्छन्ति तेषां त्वमपि प्रायेण सानुकूला भवसि, तत्सङ्गे विहरसि, तेषां स्तोकं महान्तं वा प्रयास सफलं करोपि, तेषां पार्श्वं न मुञ्चसि, सर्वथा निराशान् न करोषि। किञ्च, ये कियन्त. शास्त्राभ्यासं कुर्वन्त· खिन्ना विमुखीभवन्ति ते त्वां विहाय तिष्ठन्ति, त्वन्नामापि न गृह्णन्ति। ये च त्वयि अत्यन्तासक्तास्तेऽपि मामिच्छन्ति, शास्त्राभ्यासमपि मम प्राप्त्यर्थं कुर्वन्ति, निर्गुणान् पुरुषान् अनेकधा सद्गुणारोपणेन स्तुवन्ति, इत्येवं कुर्वतां मम सङ्गो भवति तदा तु सगर्वं प्रस्फुलन्ति, अन्यथा तु विषादमाप्नुवन्ति। पुनर्ममार्थम् अन्यान्यकलाप्रकर्षं दर्शयन्ति, तथापि अप्राप्त्याऽनेकानि चाटूनि कुर्वन्ति, अकरणीयानि कुर्वन्ति, असेव्यान् सेवन्ते, विद्यावतां यद् दूषणं तद् दूषणतया निन्दनीय भवति। ये च मत्सङ्गतिकास्तेषां दोषोऽपि गुणतया गीयते। यदुक्तम्—

"आलस्य स्थिरतामुपैति भजते चापल्यमुद्योगिता मूकत्व मितभाषिता वितनुते मौढ्यं भवेदार्जवम्।
पात्रापात्रविचारणाविरहिता यच्छत्युदारात्मतां मातर्लक्ष्मि! तव प्रसादवशतो दोषा अमी स्युर्गुणाः" ॥१॥

मद्वियुक्तस्य गुणा अपि दोषतां यान्ति—

"मौनान्मूकः प्रवचनपटुर्वातुलो[1] जल्पको वा धृष्टः पार्श्वे वसति च सदा दूरतस्त्वप्रगल्भ·।
क्षान्त्या भीरुर्[2]यदि न सहते प्रायशो नाभिजातः[3] सेवाधर्मः परमगहनो योगिनामप्यगम्यः ॥ १ ॥"

---

१ बहुभाषक । २ भयशील । ३ अभिजात. कुलीन ।

संवृत्तः—'मात'! भवतीनां कर्णशूलकारको द्विजो मया निष्काशितः। युक्तियुक्तवाक्यानि उक्त्वा निर्धाटितः कुत्रापि गतः, सर्वे जना अपि गता' स्वस्वगृहं प्रति, अतो मात.! सुखेनात्र स्थीयताम्'। जरत्या ज्ञातम्—'भारती तु अपमानिता गता, अतोऽहमपि तत्र गत्वा स्वोत्कर्षस्वरूपं पृच्छामि'। एवंविधं विचिन्त्य गृहस्वामिन प्रत्युक्तम्—'एतां झोलिकां यत्नेन भव्यस्थाने स्थापय, अहं तु विचारभूम्यां यामि'। गृहपतिनोक्तम्—'अहं जलपात्रं गृहीत्वा भवत्या सह आगमिष्यामि'। तयोक्तम्—'न, यतो लोका एव दृष्ट्वा भ्रमेण चर्चां कुर्यु.। नगरमुख्यस्य तवेदं कर्तुमनुचितम्, अतोऽहम् एकाकिन्येव यास्यामि। देहचिन्तायां मम मनुष्यसङ्गतिर्नो रोचते'। 'भवतीनां समादेशः प्रमाणं, युक्तिर्न कार्या' इत्युक्त्वा जलपात्रं दत्तम्। तद् गृहीत्वा गृहान्निर्गता जरती, यत्र सा भारती तत्र गता। भारती आलापिता—"कीदृशास्तवोदन्ताः?, का मुख्या इह जगति ?। हे भारति! लोके त्वया एवं रूढिः प्रवर्तिता—लक्ष्म्या' शिरसि मम स्थानं तत्सत्यम्, परन्तु एतत्तु राज्ञा स्वस्याज्ञाप्रवृत्त्यर्थं निर्मितम्। यदि च हाटक रूप्यं च विनाऽक्षरमुद्रां न विक्रीयेत तदा तु तव महत्त्वं सत्यम्, अन्यथा तु प्रस्फुलनमात्रमेतत्'। भारत्योक्तम्—'अज्ञानान्धे जगति त्वमेव मुख्या। यतो मुनीन् विहाय सर्वेऽपि ससारिण इन्द्रियसुखनिरता, ते सर्वेऽपि त्वामेव वाञ्छन्ति। ये केचन अवगतपरमार्था गृहीतजिनवचनहार्दास्ते मामिच्छ-

---

सुवर्णम्

न्ति'। लक्ष्मीराह—'भो भारति! ये केचन त्वामिच्छन्ति तेषां त्वमपि प्रायेण सानुकूला भवसि, तत्सङ्गे विहरसि, तेषां स्तोकं महान्त वा प्रयासं सफल करोषि, तेषां पार्श्वं न मुञ्चसि, सर्वथा निराशान् न करोषि। किञ्च, ये कियन्त. शास्त्राभ्यास कुर्वन्त खिन्ना विमुखीभवन्ति ते त्वां विहाय तिष्ठन्ति, त्वन्नामापि न गृह्णन्ति। ये च त्वयि अत्यन्तासक्तास्तेऽपि मामिच्छन्ति, शास्त्राभ्यासमपि मम प्राप्त्यर्थं कुर्वन्ति, निर्गुणान् पुरुषान् अनेकधा सद्गुणारोपणेन स्तुवन्ति, इत्येवं कुर्वतां मम सङ्गो भवति तदा तु सगर्वं प्रस्फुलन्ति, अन्यथा तु विषादमाप्नुवन्ति। पुनर्ममार्थम् अन्यान्यकलाप्रकर्षं दर्शयन्ति, तथापि अप्राप्याऽनेकानि चाटूनि कुर्वन्ति, अकरणीयानि कुर्वन्ति, असेव्यान् सेवन्ते, विद्यावतां यद् दूषणं तद् दूषणतया निन्दनीय भवति। ये च मत्सङ्गतिकास्तेषां दोषोऽपि गुणतया गीयते। यदुक्तम्—

"आलस्य स्थिरतामुपैति भजते चापल्यमुद्योगिता मूकत्व मितभाषिता वितनुते मौढ्यं भवेदार्जवम्।
पात्रापात्रविचारणाविरहिता यच्छत्युदारात्मतां मातर्लक्ष्मि! तव प्रसादवशतो दोषा अमी स्युर्गुणाः" ॥१॥

मद्वियुक्तस्य गुणा अपि दोषतां यान्ति—

"मौनान्मूकः प्रवचनपटुर्वातुलो[1] जल्पको वा धृष्टः पार्श्वे वसति च सदा दूरतस्त्वप्रगल्भः।
क्षान्त्या भीरुर्[2]यदि न सहते प्रायशो नाभिजातः[3] सेवाधर्मः परमगहनो योगिनामप्यगम्यः ॥१॥"

---

१ बहुभाषक। २ भयशील'। ३ अभिजातः कुलीन।

संवृत्तः-'मात ! भवतीनां कर्णशूलकारको द्विजो मया निष्काशितः । युक्तियुक्त[illegible] [illegible] नि-
र्घाटितः कुत्रापि गतः, सर्वे जना अपि गताः स्वस्वगृहं प्रति, अतो मात ! [illegible]'।
जरत्या ज्ञातम्-'भारती तु अपमानिता गता, अतोऽहमपि तत्र गत्वा सोत्कर्पत्स्वरूपं [illegible]' । एवं-
विधं विचिन्त्य गृहस्वामिनं प्रत्युक्तम्-'एतां झोलिकां यत्नेन मन्यस्थाने स्थापय, अहं तु [illegible]
यामि' । गृहपतिनोक्तम्-'अहं जलपात्रं गृहीत्वा भवत्या सह आगमिष्यामि' । तयोक्तम्-'न, यतो
लोका एवं दृष्ट्वा भ्रमेण चर्चां कुर्युः । नगरमुख्यस्य तवेदं कर्तुमनुचितम्, अतोऽहम् एकाकिन्येव यास्यामि।
देहचिन्तायां मम मनुष्यसङ्गतिर्नो रोचते' । 'भवतीनां समादेशः प्रमाणं, युक्तिर्न कार्या' इत्युक्त्वा
[illegible] गृहान्निर्गता जरती, यत्र सा भारती तत्र गता । भारती आलापिता-
[illegible] । [illegible] त्वया एवं रूढि प्रवर्तिता-[illegible].
[illegible] रूपं

यामि कौतुकम्"। इत्युक्त्वा ते द्वे अपि चलिते, नगरात् सपाद योजनमेक गते, तत्र एकत्र कुञ्ज-गहने स्थिते।

तदा लक्ष्म्या दैवतमायया एकाऽष्टोत्तरशतगजपरिमाणलम्बायमाना हस्तत्रयोन्नता जात्यसुवर्णमयी शिला विकुर्विता। साऽपि शिला वालुकायां निमग्ना हस्तैकमात्रोद्घटिता दृश्यते। तस्या शिलाया एकदेश. पाश्चात्यदिनसूर्यातपेन झिगझिगायमानो दृश्यते, रविकिरणवद् उत्तेजं करोति। अथ अपराह्णयाममात्रदिनशेषसमये द्वौ राजसेवकौ राज्ञा कस्मिंश्चित् कार्योद्देशे ग्रामान्तर प्रेषितौ राज्ञादिष्टं कार्यं कृत्वा मार्गे आयातः। तन्मध्याद् एकेन कौतुकप्रियेण इतस्ततो दृष्टिः प्रसारिता। ततस्तेन दूरत. शिलाया एकदेश उत्तेजं कुर्वन् दृष्टः। तदा तेनाऽन्यस्योक्तम्—'भ्रातः! पश्य पश्य, दूरे किमस्ति यद् उत्तेज करोति?'। तदा तेन रभसवृत्त्या अनुत्सुकतया च दृष्टयदानपूर्वकमुक्तम्—'भविष्यति किमपि, काचः पाषाणशकल कमलपत्रादिकं वा भविष्यति, परन्तु अस्मिन् महारण्यप्रदेशे किं सुवर्ण-रत्नादिकं भविष्यति?'। तदा प्रथमेनोक्तम्—'आगच्छतु भवांश्चेत् तत्र गत्वा दृश्यते किमस्ति?, किम् उद्घुल्यते?'। द्वितीयेनोक्तम्—'किं वृथा अरण्येऽटनम्?, निष्प्रयोजनप्रयासेन किं साधनम्?। अय तु महत्तरमार्गोऽस्ति, केऽपि पूर्वमागता भविष्यन्ति। यदि चेदं किमपि ग्राह्यं वस्तु अभविष्यत् तदा तैर्गृहीतं किं नाऽभविष्यत्?। तस्मात् चलतु सत्वरं, राज्ञोऽग्रे गत्वा कार्यो-

सर्वेऽपि जना मम प्राप्त्यर्थं विविधैरुपायैरुद्यमं कुर्वन्ति, अतिदुष्करक्रियासाध्यानि कार्याणि सोत्साहं कुर्वन्ति, तत्र यदि पापोदयाद् न सिध्यन्ति तथापि न मुञ्चन्ति । शतसहस्रशो निष्फलता-मनुगता अपि, महाकष्टक्लेशं प्राप्ता अपि, प्राणसङ्कटे पतिता अपि ममेच्छां न मुञ्चन्ति । यद्यपि अहं प्रतिदिनम् अनेकानि अवाच्यानि असह्यानि निन्दनीयानि कष्टानि ददामि तथापि मत्त पराङ्मुखा न भवन्ति, मयि सानुकूला एव दृश्यन्ते । एकं द्रव्यानुयोगगर्भितम् अध्यात्मधर्मशास्त्रं विहाय प्रायो ये केचन शास्त्रसन्दर्भास्तेऽथ मदुपाया मद्विलासा वा ग्रथिताः । मद्युक्त पुरुष मुनिं विहाय सर्वेऽपि संसारिणः सेवन्ते । यदुक्तम्—

"वयोवृद्धास्तपोवृद्धा ये च वृद्धा बहुश्रुताः । ते सर्वे धनवृद्धाना द्वारे तिष्ठन्ति किङ्कराः" ॥ १ ॥

किम् अत्यालापितेन ?, मरणावसानेऽपि स्वधनं न प्रकाशयन्ति, ममेच्छां च न मुञ्चन्ति। यदि त्वं न मन्यसे तदाऽहं त्वां प्रत्यक्षं दर्शयामि । यत· समस्तसंसारिणां दशप्राणैर्बद्ध जीवितमस्ति । तेषाम् एकादश· प्राण उपचरितो बाह्यधनमस्ति । तस्य बाह्यधनप्राणस्यार्थे केचन अभ्यन्तरदशप्राणानपि त्यजन्ति, न तु द्रव्यम् । किञ्च, मम रूपस्योपरि उद्गतो वृक्ष· सहर्षं रूपान्तरेण पुष्पादिना प्रस्फुलति । देवा अपि यत्र मे रूपं तत्र तत्र अनाहूता आगत्य श्रयन्ति । सुभगे ! आगम्यतां मया सार्धं, प्रदर्श-

यामि कौतुकम्"। इत्युक्त्वा ते द्वे अपि चलिते, नगरात् सपाद योजनमेकं गते, तत्र एकत्र कुञ्ज-गहने स्थिते।

तदा लक्ष्म्या दैवतमायया एकाऽष्टोत्तरशतगजपरिमाणलम्बायमाना हस्तत्रयोन्नता जात्यसुवर्णमयी शिला विकुर्विता। साऽपि शिला वालुकायां निमग्ना हस्तैकमात्रोद्घटिता दृश्यते। तस्या शिलाया एकदेश. पाश्चात्यदिनसूर्यातपेन झिगझिगायमानो दृश्यते, रविकिरणवद् उत्तेजं करोति। अथ अपराह्णयाममात्रदिनशेषसमये द्वौ राजसेवकौ राज्ञा कस्मिंश्चित् कार्योद्देशे ग्रामान्तरं प्रेपितौ राज्ञादिष्टं कार्यं कृत्वा मार्गे आयातः। तन्मध्याद् एकेन कौतुकप्रियेण इतस्ततो दृष्टिः प्रसारिता। ततस्तेन दूरत· शिलाया एकदेश उत्तेजं कुर्वन् दृष्टः। तदा तेनाऽन्यस्योक्तम्—'भ्रात·! पश्य पश्य, दूरे किमस्ति यद् उत्तेजं करोति ?'। तदा तेन रभसवृत्त्या अनुत्सुकतया च दृष्टयदानपूर्वकमुक्तम्—'भविष्यति किमपि, काचः पाषाणशकल कमलपत्रादिकं वा भविष्यति, परन्तु अस्मिन् महारण्यप्रदेशे किं सुवर्ण-रत्नादिकं भविष्यति ?'। तदा प्रथमेनोक्तम्—'आगच्छतु भवांश्चेत् तत्र गत्वा दृश्यते किमस्ति ?, किम् उद्द्युत्यते ?'। द्वितीयेनोक्तम्—'किं वृथा अरण्येऽटनम् ?, निष्प्रयोजनप्रयासेन किं साधनम् ?। अयं तु महत्तरमार्गोऽस्ति, केऽपि पूर्वमागता भविष्यन्ति। यदि चेदं किमपि ग्राह्यं वस्तु अभविष्यत् तदा तैर्गृहीतं किं नाऽभविष्यत् ?। तस्मात् चलतु सत्वरं, राज्ञोऽग्रे गत्वा कार्यो-

न्तं निवेद्य, स्वगृहे गत्वा, स्नान-मज्जन-भोजनादिकं कृत्वा, मार्गश्रममपनोद्य स्वस्थि भवाव'। इति तदुक्त श्रुत्वा प्रथमेनोक्तम्–'भ्रात. ! मच्चित्ते तु महदाश्चर्यं प्रतिभाति, अतोऽह तु तत्र गत्वा निर्णयं करिष्यामि'। द्वितीयेनोक्तम्–'गच्छ त्वं सुखेन, त्वत्पूर्वजै. स्थापितस्य वस्तुन. पोटकं बद्ध्वा गृहमागन्तव्यम्!, काऽपि मदीया शङ्का न कर्तव्या। भागांशोऽपि न देय.। मया भागो नेष्यते, अतो मम भागो नार्पणीयः। त्वमेव सुखी भव'। इत्युक्त्वा सत्वरं चलितो ग्रामाभिमुख द्वितीय। प्रथमस्तु तस्मात् पृथग् भूत्वा शिलोपकण्ठ गतस्तदा तत्र वालुकानिमग्नः शिलाया एकदेशो जात्यकाञ्चनमयो दृष्ट'। दृष्ट्वा च मनसि चमत्कृतो विचारयति–'अहो ! भव्य जातं यद् मम सहचरो नागत। कदापि आगतोऽभविष्यत् तदाऽस्य भागोऽपि देयोऽभविष्यत्। मम भाग्यस्यैवोदयो जात'। अधुना तु अहं पश्यामि कियत्परिमिताऽस्ति'। इति ध्यात्वा हस्तेन वालुकामपसारयति, पश्यति च। तां तु अपरिमितां दृष्ट्वा दर्शनजातहर्षेण विकलचैतन्यो जात'। चिन्तयितुं लग्नः–'अहो ! मम अद्भुतं भाग्य येन मयेदृशं निधानं लब्धम्। ममोपरि सर्वतो विधिस्तुष्टः। अस्य लाभेन तु अह राज्यं करिष्यामि। अस्य प्रभावेण हस्त्य-श्व-पदातिप्रमुखं सैन्यं करिष्यामि, तदा बलवत्तयाऽमुकदेश गृहीत्वा राज्य करिष्यामि'। इति मधुघटोत्पाटकपुरुषवद् आर्तध्याने पतित. सन् चिन्तयति–'केनाप्युपायेनेदं सुवर्णं गृह्णामि'। इति चिन्तयन् तत्रैव स्थितो विकल्पसन्दोहे पतित.। अथ द्वितीयोऽपि ग्रामाभिमुख कियत्परिमितां भूमिं

गत्वा चिन्तयति—"राज्ञा तु द्वाभ्यामाज्ञां दत्त्वा विसर्जितौ । अह तु एकाक्येव गत्वा उदन्तं निवेदयिष्यामि तदा राजा कथयिष्यति 'द्वितीय कुत्र गत. ?'। इति पृष्टे किमुत्तरं दास्यामि ?। यथार्थकथने तु न ज्ञायते कि भविष्यति ?। अत एकाकिगमनं न युक्तम्, अत एन गृहीत्वा यामि" । इति संप्रधार्य उच्चप्रदेशे स्थित्वा महाशब्देन आह्वानं कृतम् । प्रथमेनापि श्रुतम् । तेनापि द्रव्यग्रथिलेन ऊर्ध्वं स्थित्वा हस्ताभिनयपूर्वकं महता शब्देन प्रतिवचनमुक्तम्—'त्वमेव याहि याहि, अहं तु पृष्ठत आगमिष्यामि' । इति श्रुत्वा पुनर्द्वितीयेन आह्वानं कृतं, तथापि प्रथमेन पूर्ववद् उत्तरं दत्तम् । एवं बहुवारान् आहूतोऽपि न गतः । तदा द्वितीयस्य मनसि शङ्का जाता यद् मया बहुभिः प्रकारैराहूतोऽपि कथ नागच्छति ?, किमपि कारणमत्र भविष्यति, अतोऽहं तत्र गत्वा पश्यामि'। इति संप्रधार्य मार्गान्निवृत्य प्रथमसम्मुखं चलितः । अथ प्रथमेन तम् आगच्छन्तं दृष्ट्वा पूत्कृतम्—'त्वं याहि याहि, अहमपि आगच्छामि, वृथा कालविलम्बं कि करोषि ?'।इत्येवमुक्तोऽपि सशङ्कस्तत्र गतः । हाटकमयीं शिलां च दृष्ट्वा दृष्ट्वा सविस्मयं शिरो धून्वन् प्राह—'भ्रातः ! लब्धं मया तव कुटिलत्वं, मामपि वञ्चयसि यद् 'एतद् अरण्यस्थितं हाटकमेकाक्येव ग्रहीष्ये'।इदम् अपरिमितद्रव्यं एकाकिनो भवतः कथं पक्ष्यति ?। आवां विभाग कृत्वा ग्रहीष्यावः' । तदा अपरेणोक्तम्—"तवात्र लागो भागो नास्ति, एतत्सर्वं मदीयम् अहमेव ग्रहीष्ये । मया तु प्रथममेव त्वां प्रत्युक्तमासीत्—'भ्रातः ! आगम्यतां, तत्र

गत्वा दृश्यते किमुत्तेजितं वस्तु ?' । तदा त्वयोक्तम्–'त्वमेव याहि, तव पूर्वजै स्थापितस्य वस्तुन पोटकं बद्ध्वा गृहमागन्तव्यम्, मम भागो नार्पणीयः'। इत्युक्त्वा अग्रतश्चलित । अधुना पुनर्विभागं मार्गयन् न स्मरसि । अहं तु साहसं कृत्वाऽत्रागत । मम पुण्योदयेन मया लब्धं तद् मदीय, तवात्र किं लगति ?। यथागतस्तथा गच्छ त्व स्वगृहे । अस्मात् कपर्दिकामूल्यमात्रमपि न दास्यामि । वृथा किं स्थितोऽसि ?, अपसर इत प्रदेशात्, तव मम च सख्यं न स्थास्यति" । इत्येवं तद्वचासि श्रुत्वा लोभाभिभूतोऽमर्षपूर्वक प्राह–"भो मूर्खराट्! कथं मम भागो न लगति?, यतस्त्वम् अहं च राजसेवकौ, राज्ञा च एककार्यकरणार्थमेव प्रेपितौ, तत्र गच्छतोर्लाभो हानिर्वा सुख दु खं वा जायेत तद् द्वाभ्यां ग्राह्यं सह्य च। अथ एकेनैव एककार्ये निर्दिष्टे सेवकैर्यल्लभ्यते तत्सर्वं विभज्य गृह्यते इत्येवं राजनीति किं त्वया विस्मृता ?। अतोऽहम् इदम् तव मस्तके हस्तार्धं विभज्य ग्रहीष्ये । कया निद्रया सुप्तोऽसि ?। किमिदं जगद् निर्मानुपं जातं येन तवोक्तं भविष्यति ?। यदीद धनं विभज्य दास्यसि तदा द्वयो प्रीतिरुत्तमाऽचला स्थास्यति, अन्यथा तु 'पानेऽसमर्थो विकीर्णे तु समर्थ' इति न्यायेन राज्ञोऽग्रे निवेद्य पूर्वसञ्चितद्रव्यादिसहितमेव ग्राहयिष्यामि, कारागारे च पातयिष्यामि । अतोऽर्धं मम विभज्य देहि" । इति तदुक्तं श्रुत्वा चिन्तितमपरेण–'नूनम् अदीयमाने धने एप उपाधिं करोत्येव । एतच्च अपरिमितं धनं मया लब्धं कथमस्य दातुं शक्यते ?, अत एनं हन्मि तदा मदीयमेवेद

धनं, न कोऽप्यपरो ज्ञास्यति । राज्ञा पृष्टे राज्ञोऽग्रे उत्तरं दास्यामि—मार्गे आगच्छतोररण्यात् सहसा व्याघ्र उत्थित, तेन स भक्षितः, अह तु पलायित्वा आगत, इत्युत्तरं दास्यामि। अन्यस्तु न कोऽपि जानाति य. कथयिष्यति, अतोऽस्य मारणेन मम चिन्तितं सफलं भविष्यति' । इति विचिन्त्य आरक्तलोचनो भूत्वा गालिदानपूर्वकं तं प्रति हननाय कोशात् खड्ग निष्काश्य 'मदीयेन धनेन तव स्पृहा चेत् सज्जो भव, धनं ददामि' इति जल्पन् खड्गमुत्पाट्य धावितः। अपरोऽपि तथाविधं सम्मुखमागच्छन्तं त दृष्ट्वा सामर्षः कोशात् खड्गं निष्काश्य गालि जल्पन् धावितः । उभाभ्यां मिलनमात्रेणैव सहसा युगपद् रोषवशात् परस्परं घात-प्रतिघातौ मर्मणि दत्तौ । मर्मघातेन द्वावपि भूम्यां पतितौ, अत्युत्कटघातविधुरौ च घटिकामात्रेण मृतौ। अथ कुञ्जस्थिता लक्ष्मीः सरस्वती प्रति वक्ति—'दृष्टं धनार्थिनां चरित्रम्?, अग्रतः पुन. पश्य किं जायते' ।

अथ घटिकाद्वयसावशेषे दिने निःस्पृहलिङ्गधारको नग्नक्षपणको हस्तस्थितभस्मघटको मार्गे आगच्छति । तेन तम् एतं सूर्यकिरणैरुत्तेजितं शिलादेशं दृष्ट्वा मनसि चिन्तितम्—'अस्मिन् महारण्ये सूर्यकिरणवद् उत्तेजकारकं किमस्ति ? पश्यामि, चित्रमेतत् !' । इति कौतुकधिया तत्सम्मुखं चलितः । क्रमेण उपशिलं प्राप्तः, दृष्टश्च शिलैकदेशः । हस्तेन वालुकामपसार्य पश्यति तावता तु अनर्गलप्रमाणां दृष्ट्वा तस्य जटिलस्य चेतना लोभकर्दमेन मलीना जाता । मनसि चिन्तयितुं लग्नः—'अहो ! इयत्परि-

मितं धनम् अत्रास्ति। अस्य लाभेन तु राजराजेश्वरपदमनुभूयते। यदर्थं कष्टं क्रियते तत्तु अग्रैव मिलितम्!, अतोऽत्रैव स्थातव्यम्'। इति ध्यात्वा इतस्ततः पश्यति, तदा तौ द्वौ पतितौ दृष्टौ। चिन्तितं च–'नूनम् इमौ द्वौ धनार्थं परस्परं शस्त्रघातेन मृतौ दृश्येते। मार्गनिकटवर्ति धन कथ अखण्डरूपया स्थास्यति?, अतो नोऽत्र स्थापनीयम्। इदं समग्रम् उत्पाटयितुं न शक्यते केनापि, अत इदं खण्डशः कृत्वा, कस्मिंश्चिद् अगोचरस्थाने भूमौ निधाय तदुपरि मठिकां कृत्वा तस्यां निवसन क्रियते तदा चिन्तितार्थसिद्धिर्भवेत्। परन्तु घन-च्छेदनिकादिलोहशस्त्र विना कथमस्या खण्डान् करोमि?, अत कस्यचित् पार्श्वात् तानि गवेषयित्वा लात्वा च पश्चात् स्वसमीहितं करोमि। परम् अधुना तु रात्रिर्जाता, कथं करोमि?, क्व गच्छामि?। यदि चैनां विमुच्य कस्मिंश्चिद् ग्रामेऽधिकरणानयनार्थं यामि पृष्ठतश्च कोऽपि बलवान् आगत्येमां गृहीत्वा तिष्ठेत् तदा चिन्तितमन्तर्गडु जायेत'। इति सङ्कल्पजाले पतितस्तावता तत्र विविधशस्त्रहस्ता. पट् चौरा आगताः। त नभजटिल दृष्ट्वा नत्वा चैवमूचु – 'भो स्वामिन्! अस्मिन् निर्जले निर्मनुष्ये चारणा यूयं कथं निवसथ?'। इति चौरोक्तं श्रुत्वा जटिलेनोक्तम्–'अस्मादृशानां मुक्तसङ्गानां वनवास एव श्रेयान्। ये केचन महातपस्विनस्तेषामियमेव रीतिर्गीयते। परन्तु यूय कथं गृह विहाय यामरात्रिसमयेऽरण्यमागता स्थ?'। तदा तैरुक्तम्–'युष्मादृशानामग्रे किम् असत्यं वदाम., वय तु चौरा स्म। दुष्पूरोदरपूरणार्थं चौर्यार्थं गच्छामः'। इति तेषां

वचः श्रुत्वा जटिलेन चिन्तितम्—'एते धनार्थिन. सशस्त्रा., अत एतान् किमपि धनमात्रं दत्त्वा तस्या खण्डान् कारयामि'। इति ध्यात्वा तान् प्रत्युक्तम्—'भोः चौरा. ! यदि मदुक्त कुरुत तदा युष्मान् प्रतिजन सहस्रसहस्रदीनारान् ददामि। चौरैरुक्तम्—'बहु भव्यम्, वयं तव सेवका स्मः। यद् आज्ञापयिष्यसि तद् वयं करिष्याम.'। तदा जटिलेन सा शिला दर्शिता। उक्तं च—'मया तपोबलशक्त्या वनदेव्या आराधनं कृतम्, तया च प्रसन्नया निधिर्दर्शितः। अतोऽस्य खण्डान् कृत्वा तीर्थे तीर्थे व्ययं करिष्यामि, तस्माद् अस्या. खण्डान् कुरुत'। इति जटिलगिरं श्रुत्वा तां च दृष्ट्वा परस्परं लोभसमुद्रे मग्ना. सन्तो विचिन्तयितुं लग्नाः—"भो भ्रातर. ! ज्ञात जटिलस्य दम्भकौशल्यं? यद् 'मह्यं देव्या निधिर्दर्शित' !'। इमां तु पुरा केनापि राज्ञा सुवर्णरसमयी शिलां निर्माप्य भूमौ निधितया स्थापिता भविष्यति। पश्चाद् अतिबहुतरे गते काले मेघवृष्ट्यादिना मृत्तिका जले प्रवाहिता, पवनेन च शिलैकदेश उद्घटितः। इतश्च भ्रमन् अयं जटिलोऽत्रागत्य शिलैकदेशं दृष्ट्वा लोभात् स्वकीयं कृत्वा स्थित.। समग्रां तु इमां ग्रहीतुं न शक्नोति, तस्माद् अस्माकमग्रे दम्भरचनां कृत्वा कीदृशी रचनां करोति? यत् 'प्रतिमनुष्यं सहस्रसहस्रधनमूल्यं दास्यामि !'। अर्धं न, तृतीयांशं वा चतुर्थांशं वा पञ्चमांशं वा सप्तमांश वा न हि, सर्वम् अहमेकाक्येव ग्रहीष्यामि। किम् अस्य जनकस्य सत्कं धनं यद् एवं विप्रतारयति?। अत एनं हत्वा सर्वं वयं ग्रहीष्यामः'।तदा एकेनोक्तम्—'तपस्विनं कथं मारयामः?'।

द्वितीयेनोक्तम्–'अस्य तपस्वित्वं तु गतम्, एप तु वञ्चको धूर्तोऽस्मत्सदृशः। वयं चौरा नय धूर्त, परद्रव्यग्राहकौ उभावपि, कोऽस्य हनने दोप. ?। एतत्सर्वं धनम् आत्मीयानां हस्ते आयाति चेत् तदा सर्वै. ठक्कुरपद भुज्येत, चौरकर्म च च्छुट्येत। तस्माद् एन हत्वा सर्वं धन ग्रहीतव्यम्'। इति मन्त्रण कृत्वा द्वाभ्यां जटिलो वार्तायां प्रवर्तित., अपरेण च पृष्ठतः खड्गेन तस्य शिरश्छिन्नम्। पश्चात् ते सर्वैरपि चौरैरुपशिलं गत्वा हस्तै स्पृष्टा सुवर्णरसमयी शिला। घननिनिडां शिलां ज्ञात्वा विचारयितुं लग्ना यद्–'इयं शिला आत्मीयहस्तगतखनित्रादिशस्त्रैश्छेत्तु शक्या नास्ति। समग्रा तु न केनापि गृह्येत। अस्यामेव रात्रौ यद् गृह्यते तद् अस्मदीयं, दिवसे जाते तु अनेकविघ्ना समुत्पद्यन्ते'। तदैकेनोक्तम्–'घन च्छेदनिकाभ्यां विना चिन्तितार्थप्राप्तिर्न भवेत्, तस्माद् अमुष्मिन् नगरेऽमुकनामा सुवर्णकारोऽस्ति, आत्मीयजातीयानां परिचितोऽस्ति, विश्वासविश्रामभाजनमस्ति, अतस्तस्य गृहे गत्वा, रहस्यम् उक्त्वा, घन-च्छेदनिकादिकं ग्राहयित्वा, अस्मिन्नरण्ये नीत्वा, अस्या खण्डन कार्येत तदा तु कार्यं जायेत। तं प्रयासाद् अधिक द्रव्यं दत्त्वा प्रसत्तिपात्र करिष्याम.'। इत्येकस्य साध्यानुकूला वार्ता श्रुत्वा सर्वैरपि अनुमतम्। तदैकेनोक्तम्–'एतन्मृतकत्रयं दूरतोऽपसार्य गम्यते तु वरं, येन अस्या वार्ताया. प्रवृत्तिर्न जायेत'। इति मन्त्रणं कृत्वा तानि मृतकानि अतिदूरे परिष्ठाप्य नगरान्त समागता.। तस्य हेमकारस्य गृहे च गत्वा आलापित स्वर्णकार । तेनापि तेषां शब्द श्रुत्वा

शीघ्र बहिरागत्योक्तम्–'आगम्यतां गृहान्त.प्रदेशे, किमानीतं तद् दर्शयन्तु भवन्त'। इति श्रुत्वा चौरैरुक्तम्–'आनीतम् आनीतं किमु पूत्करोषि ?, अस्माकं तव च दारिद्र्यनाशकम् एक निधिं स्वायत्तीकृत्य तवाऽऽह्वानार्थमागताः स्मः, अतो घन-च्छेदनिकादिक करे कृत्वा चल शीघ्रं, मा विलम्बं कुरु, या घटिका याति सा लक्षमूल्येनापि नायाति, अतस्त्वरतां भवान्'। कलादेन[1]ोक्तम्–'अहं युष्माकम् आदेशकारकोऽस्मि, परन्तु मां कथयन्तु भवन्तः कुत्र स्थले कया रीत्या निधिर्दृष्ट. ?, किमस्ति तन्मध्ये ?, स्वायत्तीकृतस्तदा कस्मान्न गृहीत ?, कियत्परिमितोऽस्ति ?, इत्यादि सर्वमपि कथयन्तु यद् अहमपि जानामि योग्यायोग्यविभागं, पश्चाद् आगमनं करोमि'। तदा चौरैस्तत्सर्वं तस्याग्रे विशदरीत्या कथितम्। तच्छ्रुत्वा चमत्कृतश्चित्ते कलाद., चिन्तयति च–"चौराणां वार्ताऽसत्या न भवति। यद् गीयते लोके.–'द्वात्रिंशल्लक्षणो महान् पुरुष., चौरश्च षट्त्रिंशल्लक्षणो भवति'। पूर्णनिर्णयं विना नाऽऽगच्छन्त्येते। यदाऽहम् अमीभि. सह यास्यामि, एभिरुक्तं कार्यं करिष्यामि तदा मम एकां घडिकां घडिकाद्वयं वा उत्कृष्टतो घडिकात्रयमात्रं दास्यन्ति, अन्यत् सर्वं तु आसप्तसन्ततिभोग्य धनम् एते गृहीत्वा यास्यन्ति। अपरिमितधनलाभाद् मम गृहे तु अर्धं नागमिष्यति। अहं तु 'सूपकारिकाणां धूम' इति न्यायेन अतिस्तोकतरं गृहीत्वाऽऽगमिष्यामि। तस्माद् अहं बुद्ध्या एवं

[1] सुवर्णकारेण।

करोमि यथा तत्सर्वमपि मदीयं भवेत्, तदा च मम बुद्धिकौशल्यं श्लाघ्येत। एते चौरा परन्द्रहरण-तत्परा., सर्वेषां दु खदायका , एषां वञ्चने को दोषः ?, बहूनां दु.खोत्पादकानां निग्रह कर्तव्य एव इति नीतिर्वदति। तद् धनमपि एषां जनकानां स्थापितं नास्ति यद् लोकविरुद्ध पातकं लगेत्। तस्माद् एतान् निगृह्य सर्वं तद् आत्मसात् करोमि। यतो ममैव भाग्योदयेन आकृष्य आगता. सन्ति, अतो वदनागतं कथ मुञ्चामि ?"। इति परिभाव्य चौराणामग्रे उक्तं कलादेन–'भो स्वामिन ठकुरा ! अहमद्य सन्ध्यायाम् अकृतभोजनोऽस्मि, रसवती तु अधुना भविष्यति, यूयमपि क्षुधिता भवि-ष्यथ, कार्यं च महाप्रयाससाध्यमस्ति, क्षुधितेन च बलस्फूर्तिः कर्तुं न शक्यते, बलस्फूर्तिं विना च कार्यमपि न जायते, अतो घटिकाद्वयमात्रं मद्गृहे स्थिति कुरुत, यतोऽहं शीघ्रं घृतपूर्णान् चतुर्मोद-कान् निर्मापयामि, पश्चाद् मोदकानादाय तत्र गमिष्याम.। तत्र गत्वा च मोदकान् भुक्त्वा सज्जी-भूय कार्यं करिष्याम । स्वामिनोऽपि ज्ञास्यन्ति सेवकस्य हस्तस्फूर्तिम्। अद्यैव रजन्यां तस्या' ख-ण्डान् कृत्वा दास्यामि। पश्चाद् यादृशी मम प्रयासक्रिया भवेत् तादृशी भवद्भिर्दानप्रसत्ति करणीया भविष्यति। अहं तु युष्माक सेवकोऽस्मि, युष्माकमनुवृत्त्या जीवामि।। भवतां कार्यं शिरोबलेन करि ष्यामि'। इति वार्तया तान् रञ्जयित्वा, स्वगृहान्तर्नीत्वा, ताम्बूल-धूमयन्त्रपानादिक कारयित्वा, गृहो-परितनभूमौ गत्वा गोधूमपिष्ट-घृत-गुडादिना सस्कार्य मोदका निष्पादिता. ससस[illegible]या । तन्मध्ये-

षड् बृहत्तरा मोदका सविषा निष्पादिता, सप्तमस्तु स्वकीयभोजनार्थं निर्विष । अथ आर्द्रपत्रै परिवेष्ट्य, सन्धानादिक[1] च मध्ये मुक्त्वा, ग्रन्थि बद्ध्वा, लोहघन-च्छेदनिकां च लात्वा, चौरसहायको भूत्वा गृहान्निर्गत. । शीघ्र शीघ्रं गत्वा ते सर्वे शिलोपकण्ठं[2] प्राप्ता. । अथ चौरैर्हेमकाराय शिला दर्शिता । सोऽपि तां दृष्ट्वा स्पृष्ट्वा च मनसि लोभलत्ताप्रहारेण विह्वलो भूत्वा चौराणामग्रे आहार-ग्रन्थि ढौकयित्वा निर्विष मोदक स्वहस्ते कुर्वन् इत्युवाच—"हे स्वामिनो भाग्यनिधय. ! युष्माकमुपरि विश्वम्भरस्तुष्टो[3] यद् भव्यमिदम् अपरिमितं हाटक भवद्धस्ते दत्तम्, अतो यूयं भाग्यवताम् अग्रण्यो दृष्टा. । भवदीयप्रसत्त्या च ममापि दारिद्र्यं गतम् । अत. प्रथम 'शतं विहाय भोक्तव्यम्' इति नीतिशास्त्रोक्त वचनमङ्गीकृत्य भुज्यन्ताम् इमे घृताक्ता[4] मोदका., पश्चाद् दारिद्र्यविकलताकारकान् शिलाया. शकलान् करिष्याम.' । इत्युक्त्वा षण्णामपि चौराणां प्रत्येकम् एकैको मोदको दत्तः । तैरपि स्वायुरपनोदका मोदका भक्षिता., तृप्ति च प्राप्ता । तदा कलादेनोक्तम्—'आगम्यतां मत्पृष्ठे कूपोपकण्ठे, जल निष्काशयामि, तेन आचमनं कृत्वा हस्त-पादान् प्रक्षाल्य कार्याय प्रगुणीभवाम.' । इत्युक्त्वा सर्वेऽप्यन्धुतटे[5] गता. । कलादेन कूपाज्जलं निष्काश्य सर्वान् जलपानं कारितम्, स्वयं चाऽपि पीतम् । तत. स्वर्णकारस्य जलपानमात्रेण नीहारशङ्का जाता, तदा स जलपात्रं गृहीत्वा देहचि-

१ व्यञ्जनादिकम् । २ शिलासमीपम् । ३ विष्णु । ४ घृतसिक्ता । ५ अन्धु कूप ।

करोमि यथा तत्सर्वमपि मदीयं भवेत्, तदा च मम बुद्धिकौशल्यं श्लाघ्येत। एते चौरा परन्हरण-
तत्परा', सर्वेषां दु.खदायका , एषां वञ्चने को दोष. ?, बहूनां दु.खोत्पादकानां निग्रह कर्तव्य एव
इति नीतिर्वदति। तद् धनमपि एषां जनकानां स्थापितं नास्ति यद् लोकविरुद्ध पातकं लगेत्।
तस्माद् एतान् निगृह्य सर्वं तद् आत्मसात् करोमि। यतो ममैव भाग्योदयेन आकृष्य आगता. सन्ति,
अतो वदनागत कथ मुञ्चामि ?"। इति परिभाव्य चौराणामग्रे उक्तं कलादेन–'भो स्वामिन ठकुरा !
अहमद्य सन्ध्यायाम् अकृतभोजनोऽस्मि, रसवती तु अधुना भविष्यति, यूयमपि क्षुधिता भवि-
प्यथ, कार्यं च महाप्रयाससाध्यमस्ति, क्षुधितेन च बलस्फूर्तिः कर्तुं न शक्यते, बलस्फूर्ति विना च
कार्यमपि न जायते, अतो घटिकाद्वयमात्रं मद्गृहे स्थिति कुरुत, यतोऽहं शीघ्रं घृतपूर्णान् चतुर्मोद-
कान् निर्मापयामि, पश्चाद् मोदकानादाय तत्र गमिष्यामः। तत्र गत्वा च मोदकान् भुक्त्वा सज्जी-
भूय कार्यं करिष्याम.। स्वामिनोऽपि ज्ञास्यन्ति सेवकस्य हस्तस्फूर्तिम्। अद्येव रजन्यां तस्या. स्व-
ण्डान् कृत्वा दास्यामि। पश्चाद् यादृशी मम प्रयासक्रिया भवेत् तादृशी भवद्भिर्दानप्रसत्ति करणीया
भविष्यति। अहं तु युष्माकं सेवकोऽस्मि, युष्माकमनुवृत्त्या जीवामि!। भवतां कार्यं शिरोबलेन करि
ष्यामि'। इति वार्तया तान् रञ्जयित्वा, स्वगृहान्तर्नीत्वा, ताम्बूल-धूमयन्त्रपानादिकं कारयित्वा, गृहो-
परितनभूमौ गत्वा गोधूमपिष्ट-घृत-गुडादिना सत्कार्य मोदका निष्पादिता ससस[illegible]या। तन्मध्ये-

तु मनुष्योऽस्मि, किं व्याघ्र-वानर-सर्पादपि दुष्टतर ?। किमहं तवोपकारविस्मरणशीलो भविष्यामि ?। अतो मां निष्काशय। आजन्म तव सेवको भूत्वा स्थास्यामि'। मुग्धेन द्विजेन चिन्तितम्–'सत्यं वक्ति, किमयं नरस्तिर्यग्भ्योऽपि गतः ?। परन्तु यद् भवितव्यं तद् भवतु, उपकारिणां पङ्क्तिभेदो न युक्तः। तैरपि सत्यमुक्तं, परं ममाऽनेन सह किं दुष्कार्यमस्ति ?। अहं दूरदेशान्तरवासी अस्मि, अयं तु अस्यैव मण्डलस्य वासी, किं करिष्यति माम् ?'। इति विचिन्त्य कलादोद्धरणं कृतम्। तदा कलादेन द्विजं प्रणम्योक्तम्–'त्वं तु मम जीवितदायको जात., अतो ममोपरि कृपां कृत्वा अमुकनगरेऽमुकपाटके वसामि तत्रागन्तव्यम्, शक्त्यनुरूपां तव भक्तिं करिष्यामि'। इति वाग्विलासं कृत्वा गतः। द्विजस्तु अष्टषष्टितीर्थेषु भ्रान्त्वा पुन. परावृत्य व्याघुट्यमानः कियत्यपि काले गते तत्र कान्तारे आगतः। दैवाद् व्याघ्रेण दृष्ट उपलक्षितश्च। 'सोऽयं मम जीवितदाता महोपकारी' इति स्मृत्वा सबहुमानं पादौ अभिवन्द्य पुराहतराजकुमारसत्कानि अनेकलक्षमूल्यानि आभरणानि दत्त्वोक्तम्–'स्वामिन् ! अस्मत्त्र-याणामुद्धरणानन्तरं तस्य कलादस्योद्धार. कृतो नवा ?'। द्विजेनोक्तम्–'तेन अतिदीनतागर्भिता वि-ज्ञप्तिः कृता, तदा मम चेतसि महती करुणोत्पन्ना, तेन निष्काशित.'। व्याघ्रेणोक्तम्–'भव्यं न कृतं, परन्तु अत. परं सङ्गो न विधेयः'। इत्युक्त्वा नत्वा च स व्याघ्रो गतः। ब्राह्मणोऽपि आजन्मदारि-द्र्यनाशकानि आभरणानि प्राप्य सोत्साहं तस्य आशीर्वचनं दत्त्वाऽग्रतश्चलितः। मार्गे गमनं कुर्वता

न्तायै गतः । चौरास्तु एकीभूय मन्त्रयितुं लग्नाः—'अधुना शिलाया' खण्डान् कर्तुं प्रवर्त्तयाम '। तदे-केन नीतिकुशलेनोक्तम्—'युष्माभिरेकं भव्यं न कृतम्'। अन्येनोक्तम्—'किं किम्?'। तेनोक्तम्—"यत् कलादोऽत्रानीतो, हाटक च दर्शित तद् भव्यं न कृतम्। यत. शास्त्रेषु लोकव्यवहारेषु चोक्तम्—'कला दोऽविश्वसनीयो भवति'। पुरा वार्तायां किं न श्रुतमस्ति यत्—

॥ व्याघ्र-वानर-सर्प-स्वर्णकाराणां कथा ॥

"कूपान्तःपतितातां व्याघ्र-वानर-सर्प-कलादानाम् एकेन द्विजवरेण प्रथमत्रयाणामुद्धारे कृते त्रयोऽपि प्रणामपूर्वकं विज्ञप्तिं कर्तुं लग्नाः—'भो भट्टा! युष्माभिस्तु निष्कारणोपकृतिः कृता। अत' परं शतश. प्रत्युपकारान् कुर्मस्तथापि सुप्रत्युपकारका न भवामः। तथापि कस्मिंश्चित् शुभेऽवसरेऽस्मदाश्रये कृपां कृत्वाऽऽगन्तव्यम् यथा भक्त्यनुरूपां सेवां करिष्याम । परन्तु अधुनाऽयं मनुष्य कूपाद् न निष्काशनीयः, यतोऽयं कलादजातीयोऽस्ति, उपकाराऽनर्होऽस्ति' इति बहु विज्ञप्य गतास्ते त्रयोऽपि स्वस्वाश्रये। गतेषु तेषु द्विजस्तु शङ्कायां पतित., चिन्तयति च—'अथ चैनं निष्काशयामि वा न?'। इति संशयदोलाया स्थितः। तदाऽन्त स्थितेन कलादेनोक्तम्—'भो द्विजवर! लोकानामुद्वेगकारकाणां विवेकविकलानां च व्याघ्र-वानर-सर्पाणाम् उद्धारस्त्वरित कृत, कथ ममावसरे विलम्बसे?। अहं

त्वोक्तम्–'भो भद्र ! मम पार्श्वे केनापि दत्तानि भूषणानि सन्ति, तानि विक्रीय नाणकं कृत्वा देहि'। तेनोक्तम्–'दर्शयतु भवान्, शिरोबलेन भवदीयं कार्यं करोमि'। तदा द्विजेन तानि सर्वाणि आभूषणानि दर्शितानि। तानि दृष्ट्वा कलादेनोपलक्षितानि–"अहो ! इमानि तु राजकुमारस्य, यो हि राजपर्यायार्हो राजकुमारः पुरा वक्रशिक्षिताऽश्वेन दूरे वने नीतः। तत्र केनापि मारितः। तस्य शुद्धिनिमित्तम् अनेके उपायाः कृताः, परन्तु शुद्धिर्न प्राप्ता। तदा राज्ञा पटहो वादितः–'यः कोऽपि कुमारस्य जीवनस्य मरणस्य वा शुद्धिमानयति तस्य महाप्रसादं करोमि, स्वकीयं च कृत्वा ज्ञापयामि'। तथापि शुद्धिर्न प्राप्ता, साऽद्य प्राप्ता। अतोऽहम् इदं कियद् दर्शयामि, राज्ञो वल्लभो भवामि, राजकीयं प्रसादं प्राप्नोमि, कियद् आभूषणमपि हस्ते स्थास्यति। अनेन द्विजेन मम किं प्रयोजनमस्ति ?। गृहे स्थितः प्रत्युत खान-पानादिद्रव्यव्ययं करिष्यति!"। इति ध्यात्वा आभूषणानि हस्ते लात्वा विप्रं प्रत्याह–'स्वामिन्! सुवर्णपरीक्षणं तु अहं वेद्मि, न तु रत्नस्य। अत इमान्याभूषणानि रत्नवणिजो दर्शयित्वा, मूल्यं विशदं कृत्वा, विक्रीय, धनं लात्वा ददामि। यूयं सुखेनात्र तिष्ठत'। ततः स कलादो भूषणानि लात्वा उपराजं गतः। राज्ञा पृष्टम्–'कथमागतः ?'। स प्राह–'कुमारस्य शुद्धिर्मयाऽऽप्ता, तन्निवेदनार्थमागतोऽस्मि'। इत्युक्ते राजाऽपि ऊर्ध्वकर्णो भूत्वा 'कथं कथम् ?' इति प्रोक्तवान्। तदा कलादेन आभूषणानि दर्शितानि। राज्ञापि दर्शनमात्रेणोपलक्षितानि। तं 'केनानीतानि', इति राज्ञा प्रोक्तम्। कलादेनोक्तम्–'एषां

न्तायै गतः । चैमान्याभरणानि अग्रेऽतिभयाकुलमार्गे कथ निर्वक्ष्यामि ? । तस्माद् नगरे गत्वा, इमा-
केन नीतिक ', रोक्यनाणकं कृत्वा, पश्चाद् भन्यव्यवहारिणो हट्टे गत्वा, पत्रिकां कारयित्वा सुखेन
कलादोऽगृह यामि' । इति सम्प्रधार्य नगरे आगत । नगरान्त प्रविष्ट सन् चतुष्पथे तादृग्जनगवेष-
दोऽद्भिपरिभ्राम्यति । ततो हट्टस्थितेन कलादेन दृष्ट. । चिन्तितं च–'सोऽय ब्राह्मणो येनाह कूपाद्
काशितः' । कक्षायां ग्रन्थिम् अमूल्यं मुद्रादिकं च दृष्ट्वा चिन्तितम्–'अनेन देशाटन कुर्वता किमपि
वन सुवर्णादिकं लब्धं दृश्यते, अतोऽयं यदि विक्रयं कुर्यात् तदा मम कार्यं भवेत् !' । इति ध्यात्वा
आपणादुत्थाय त्वरितगत्या विप्राऽभ्यर्णं गत्वा 'अहो ! अद्य मम भाग्यानि जागरितानि, अद्य मम
गृहेऽतर्किताऽमृतघनवृष्टि संजाता । अद्य मम गृहाङ्गणं कामगवी स्वयमागता । अद्य मम मनोरथा
सफला जाता येन यूय जीविता मिलिताः' । इति ब्रुवता द्विजस्य चरणौ अन्तरा मस्तकं दत्तम् । क्षण
स्थित्वा उत्थाय च हस्तौ योजयित्वा विज्ञप्ति कर्तुं लग्न.–'स्वामिन् ! आगम्यतामस्मद्गृहे, स्वचरणन्या-
सेन पवित्रीक्रियतामस्मद्गृहम्' । इति शिष्टाचारं दर्शयता स्वगृहे नीतो ब्राह्मण । मुग्धविप्रस्तस्य अति-
चाटुवचनानि श्रुत्वा रञ्जितश्चिन्तयति–'अय कोऽपि अतीवगुणग्राहको यद् मया कृतमुपकारं न
विस्मरति । कोऽपि अतिसुजातो दृश्यते, तस्याग्रे किमन्तर कार्यम् ? । अय मम सर्वं कार्यं करिष्यति,
अतो व्याघ्रदत्तानि भूषणानि तमेव दर्शयामि, अस्यैव हस्ते विक्रीय रोक्यनाणक करोमि' । इति ध्या-

विलपितुं च लग्न । तदा केनाप्युक्तम्–'स्वामिन् ! नगरे पटहं दापयतु, कोऽपि गुणी मिलिष्यति'। राज्ञा पटहो दापित.–'य कुमारं जीवयति तं लक्षप्रसादं करोमि'। अनया रीत्या पटहो वादयन् यत्र राजसेवका' खरारोपितं द्विजं भ्रमयन्ति तत्रागत.। एतस्मिन्नवसरे नागदेवतया देवानुभावेन अदृश्यतयाऽऽगत्य ब्राह्मणस्य कर्णे उक्तम्–"भो द्विजवर ! 'अह कुमारं जीवयामि' इति पणपूर्वकं पटहं स्पृशतु। अहं स एव सर्प.। तदा त्रयाणामुक्तं त्वया न कृतम्। अनर्हस्योपकारस्य फलमीदृश पश्यतु'। तदा तेन द्विजेनोक्तम्–'भो राजसेवका ! मां मुञ्चत, अहं राजकुमारं सज्जीकरोमि'। तदा राजसेवका राज्ञोऽग्रे धावन्तो गताः, निवेदितं च तदुक्त सहर्षम्। राज्ञोक्तम्–'निर्बन्धं कृत्वा आनयत त द्विजम्'। सेवकैस्तथैव कृत्वाऽऽनीतो द्विजो राज्ञः समीपे। राज्ञोक्तम्–'भो द्विजवर ! कुमारं जीवय। ज्ञायते त्वयैव मारितस्त्वयैव दत्तः। यथा विडम्बितस्तथा पूजापात्रम् अधिकतरं भविष्यसि, अतस्त्वरित कुरु'। द्विजेनोक्तम्–'नीतिविरुद्धकरणेन मया विडम्बना प्राप्ता, परन्तु अधुना सर्वं तद्व्यतिकरं ज्ञापयिष्यामि'। इति कथयन् विपन्यासकुमारस्य समीपे गत्वा मण्डलं कृत्वा धूप-दीपादिमहाडम्बरपूर्वकं मार्जनं कर्तुं प्रवृत्त। राजप्रमुखाः परित' स्थिताः पश्यन्ति। तावता नागदेवता कुमारशरीरेऽवतीर्य इति प्रोवाच–'भो द्विजवर ! किमस्य दुष्टस्य राज्ञस्तनयस्योपकारं कर्तुं प्रवृत्तः ? । किं त्वया खरारोहणविडम्बना विस्मृता ?'। राज्ञोक्तम्–'कथं मम दुष्टता ?'। नागेनोक्तम्–'तव पुत्रस्तु

हारको विप्रो मम गृहे स्थितोऽस्ति, तेन मम विक्रयकरणार्थं दत्तानि। मया सागिने दर्शितानि'। राज्ञोक्तम्–'त्वया भव्यं कृतम्। त्वं तु आत्मीयो जात'। इत्युक्त्वा सेवकानाहूय आज्ञा कृता–'भो भो सेवका! धावत धावत, अस्य गृहे स्थित द्विजं बद्ध्वा विडम्बनापूर्वकमत्रानयत'। तदा त्वरितं धाविता राजपुरुषाः। कलादगृहस्थितश्च विप्रः सहसा चौरवद् बद्ध्वा विडम्बनापूर्वकं राज्ञोऽग्रे आनीत। राज्ञा दर्शनमात्रेण वधायादिष्ट.। तदा सेवका अर्धमस्तकमुण्डनपूर्वकं रासभारोहणं कारयित्वा ताडयन्तो नगरे भ्रमयितुं लग्ना। विप्रो मनसि चिन्तयति–'यद् मया तैस्त्रिभिरुक्त न कृतं तद् ईदृश फलं प्राप्तम्'। इति विचिन्तयति यावत् तावता वृक्षस्थेन तेन वानरेण दृष्टो विप्रः। चिन्तितं च–'अहो! अस्मत्रयाणामयम् उपकारी विप्रः, तस्येदृशी अवस्था कथम्?'। ततो जनमुखाद् व्यतिकरं श्रुत्वा विचारितम्–'नूनमयं कलादेन विडम्बितो मरिष्यति।। अथ कथमपि अयं जीवयितव्य'। इति ध्यात्वा किमपि सर्पसाभ्यर्णं गत्वा व्यतिकरो निवेदित.। सर्पेणोक्तम्–'चिन्तां मा कुरु, सर्वं भव्यं भविष्यति'। इत्युक्त्वा तेन सर्पेण राज्ञो वाटिकायां गत्वा कुलस्य बीजभूतो राजकुमारो दष्ट.। स तु दशनमात्रेण शववद् निश्चेष्टो भूत्वा पतित.। राजसेवका बुम्बारव कुर्वन्तो राज्ञोऽग्रे गत्वा प्रोक्तवन्त.। राजापि किंकर्तव्यतामूढो जात। मन्त्रवादिन आहूता, तैः सर्वैरपि स्वकीयमन्त्रबलेन मार्जनादि कृत, परं नपुंसकाग्रे तरुणीविलास इव निष्फल जातम्। राज्ञश्चत्वारो हस्ता भूमौ पतिता,

"तस्माद् अयमपि कलाद स्वमातुरपि स्वर्णचोरक । आत्मीयैर्भव्य न कृत यद् अयं सहायीकृत्य अत्रानीत., दर्शिता च शिला । प्रथमत एव किमपि मिषं कृत्वा घन-च्छेदनिकाद्यधिकरणमार्गणामकरिष्यन् तदा श्रेयोऽभविष्यत्। अधुना तु अहि-गन्धमूषिकान्यायेन विषमम् आपतितम् । यत –

"जा मति पीछें उपजें सा मति पहेली होय । काज न विणसे आपणो दुरजन हसे न कोय" ॥ १ ॥

"किञ्च, इय हि शिला एकेन दिवसेन भङ्क्तुं न शक्यते, वहुदिवससाध्यं कार्यम् । प्रभाते तु जाते लातुं शक्यं लात्वा वयम् अयमपि च स्वस्वस्थाने स्वाश्रये यास्याम. । पुनर्गृहगतोऽयम् अनर्गलं सुवर्णं स्मृत्वा व्याकुलो भविष्यति । यस्य रतिमात्रं सुवर्णं दृष्ट्वा चेतना विकलति तस्य पुनरिदमनर्गलं दृष्ट्वा किं न भविष्यति ?। अतो नूनमयं केनचिद् वलवता सह विभागं कृत्वा समग्र ग्रहीष्यति, अस्मांश्च वहुद्रव्यहरणच्छलं मस्तके दत्त्वा सङ्कटे पातयिष्यति । अतोऽधुनाऽत्र किं कर्तव्यम् ?" । तदैकेनोक्तम्–'यदि ममोक्त कुरुत तदा न कोऽपि विघ्नो भवेत्' ।तैरुक्तम्–'कथम्?' । स आह–"घनच्छेदनिका तु हस्ते आगताऽस्ति। तया च घनच्छेदनिकया दृश्यमानमुपरितनविभागं लात्वा शेषं चाच्छाद्य गम्यते। पश्चात् प्रतिदिनमागत्य स्वसमीहित करिष्याम. ।अथ यदाऽयमागच्छेत् तदाऽस्य वक्तव्यम्–'शीघ्रं शीघ्रं पानीयमाकृप, पुन पिपासा लग्ना' । इति श्रुत्वा यदाऽयं जलाकर्षणार्थं कूपतटे स्थास्यति तदा पृष्ठतः समग्रैरेकीभूय हस्तैर्घर्षयित्वा कूपान्त. पातयिष्यते।तदा च शीतजलेन पामा गमिष्यति" । एतद्वचनं

व्याघ्रेण मारित । पश्चात् कियत्यपि काले गते दैवयोगेन वयं त्रीणि मित्राणि कूपान्तः पतितानि, चतुर्थ. कलादश्च । अस्मिन्नवसरे निष्कारणोपकारी द्विजस्तत्रागत । त्रस्माभिस्त्रिभिर्विज्ञप्ति कृता । अनेन तु श्रवणमात्रेणैव वल्ल्यादिग्रथनादिबहुलप्रयत्न कृत्वा निष्काशिता. । तदाऽस्माभिरेनं प्रणम्य शिक्षा दत्ता–'अयोग्यत्वाच्चतुर्थस्योपकारो न कर्तव्यः' । इति कथयित्वा वयं स्वस्वस्थानं गता । पश्चात् तेन दुष्टकलादेन चाटुवचनैर्विज्ञप्तो द्विज । तदा उपकारशीलेन द्विजेन अस्मद्वचन विस्मृत्य सोऽपि निष्काशितो गृह प्राप्त. । द्विजस्तु तीर्थानि कृत्वा व्याघुट्यमानो व्याघ्रेण दृष्ट. । तेनोपकारं स्मृत्वा इमानि आभूषणानि दत्तानि । द्विज. पुनरत्रागत । कलादेन सधनं ज्ञात्वा, कपटवृत्त्या गृहे नीत्वा, आभूषणानि लात्वा, तवाग्रे प्रोक्तम् । त्वयापि विचारमूढेन किमपि अविमर्शनपूर्वकं विडम्ब्य द्विजस्येदृशी अवस्था प्रापिता । वानरेण शीघ्रमागत्य ममाग्रे प्रोक्तम् । अतोऽस्माकमुपकारिणो दु सदायकत्वा कथं मुञ्चामि ?। 'इष्टस्य पालन दुष्टस्य दण्ड' इति नीति स्मृत्वा मया दष्ट "। ततो राज्ञा सर्वजनसमक्ष स्वात्मा निन्दित. । द्विजवर नागं च क्षमयित्वा कथितम्–'यस्तवादेशो भवेत् तमहं करोमि' । तदा नागेनोक्तम्–'यदि त्वं लक्षप्रसादपूर्वं दशसङ्ख्याकान् भव्यग्रामान् दद्यास्तदाहं मुञ्चामि' । राज्ञा तथैव कृत्वा ब्राह्मण पूजित. । कुमारो निर्विषो जात । कलाद कृतघ्न दृष्ट्वा स वधायादिष्ट । द्विजेन कृपया मोचित ।

विच्छोट्य विगोप्य च, वने गत्वाऽशोकतरुमूले स्थित्वा, भारवत् सर्वं परित्यज्य, नग्नकल्पा भूत्वा, मत्सङ्गतित्यागप्रतिज्ञां च कृत्वा प्रतिदेशं पर्यटन्ति । पुनर्यत्र कुत्रापि जनसंहतिसंयोगस्तत्र प्रत्यहं मां मम सूनूंश्च काम-भोगान् निन्दन्ति । ते हि स्ववचनरचनया मम विषयाणां च गुह्यान्युक्त्वा सर्वेषां चित्तानि मयि विषयेषु च विमुखीकुर्वन्ति । 'चपला कुटिला स्वैरिणी' आदीनि कलङ्कानि दत्त्वा कियता गृहाणि त्याजयन्ति, आत्मसदृशांश्च कुर्वन्ति । पुनस्तप-जपाद्युपायैरवश्यं मां चेटीरूपेण सेवा-करणार्थमापातयन्ति । यस्य गृहे आहारमात्र गृह्णन्ति तस्याङ्गणे मया लक्षकोटीरूपेणापतन कर्तव्यं भवति । पुनर्मुनय. शुक्लध्यानेन ममेच्छाबीजानि संज्वाल्य केवलज्ञानं चोत्पादयन्ति तस्मिन्नवसरे विविधानि सुरवृन्दान्येकीभूय मम गृहं तेषां चरणयोरधो धारयन्ति, तस्यासनं ददति । पुनस्तस्योपरि स्थित्वा मम निर्मूलोच्छेदनरूपां देशना ददति । वहून् आत्मसदृशान् कुर्वन्ति, परान् कांश्चिद् देशविरतिं ददति । ते किं कुर्वन्ति ?—ये गृहं स्थिता अपि व्यवहारशुद्धा परिग्रहपरिमाणं कृत्वा सत्य-सन्तोषाम्नायेन समधिकां मा समुत्पादयन्ति । नीतिशास्त्रोक्तरीत्या निःस्पृहभावं दर्शयन्त. काम-भोगादिषु मां व्ययन्ति, समधिकं सहर्षं ससक्षेत्र्यां व्ययन्ति । अतिगाढतरवीर्योल्लासभावनाचूर्णक्षेपेण मां वन्धने क्षिपन्ति । प्रतिक्षणं सर्वजनसमक्ष मम निन्दां तिरस्कारं च कुर्वत. शृणोमि, तथापि तेषां

१ सहति समूह । २ कमलम् । ३ कमलस्य । ४ देशविरतिसन्त. ।

श्रुत्वा सर्वैरनुमतम् । अथ ते विरतास्तावता सोऽपि देहचिन्तां कृत्वा आगतः । तदा चौरैरुक्तम्—'तात ! जलं निष्काशय, पुनः सरसभोजनात् पिपासा लग्ना'। स्वर्णकारोऽपि तदुक्तं श्रुत्वा चिन्तयति—'गमिष्यन्ति । ततः परम् अहमेव सर्वं ग्रहीष्ये'। इत्यार्त-रौद्रं ध्यायन् पानीयाकर्षणं कर्तुं गतस्तै कूपान्तः पातितः। चौरा अपि पुनर्घटिकामात्रान्तरे क्ष्वेडप्रभावेण मृताः । एतत्सर्वं पश्यन्ती परन्तु एकादशो न केनापि लब्धः। अहं जनान् शतसहस्रसङ्कटेषु पातयामि, रोगैः पीडयामि, घातैस्ताडयामि, भिक्षाटनं कारयामि, कारागारे क्षिपामि, किं बहुना ? क्रुद्धो वैरी यद् न करोति तत्सर्वं दु खमहं ददामि। तथापि संसारिणो जीवा मत्पृष्ठं न मुञ्चन्ति । मदर्थं माता-पिता-पुत्र-कलत्र-मित्र-भृत्य गुरुप्रमुखान् वञ्चयन्ति, धर्षयन्ति, तेषां विश्वासघातं च कुर्वन्ति। कुल-जाति-देश-धर्मलज्जां च मुक्त्वा मदर्थं परिभ्रमन्ति । यत् कोऽपि न करोति, न जल्पति, तत्सर्वं रमार्थी स्वीकुरुते । एकः श्रीजिनवचनवासितान्तःकरणैर्गृहीतपञ्चमहाव्रतैः समं मम न चलति । ते हि विविधैः प्रकारैर्मां विगोपयन्ति, मम महत्त्वं नाशयन्ति। मम सन्ततिरूपा काम-भोगाः, तानपि नासिकामलवद् दूरतो

१ विषप्रभावेण । २ लक्ष्म्या । ३ सरस्वत्यै । ४ लक्ष्म्यर्थी ।

विच्छोट्य विगोप्य च, वने गत्वाऽशोकतरुमूले स्थित्वा, भारवत् सर्वं परित्यज्य, नग्नकल्पा भूत्वा, मत्सङ्गतित्यागप्रतिज्ञां च कृत्वा प्रतिदेशं पर्यटन्ति। पुनर्यत्र कुत्रापि जनसंहति[1]संयोगस्तत्र प्रत्यहं मां मम सूनूंश्च काम-भोगान् निन्दन्ति। ते हि स्ववचनरचनया मम विषयाणां च गुह्यान्युक्त्वा सर्वेषां चित्तानि मयि विषयेषु च विमुखीकुर्वन्ति। 'चपला कुटिला स्वैरिणी' आदीनि कलङ्कानि दत्त्वा कियता गृहाणि त्याजयन्ति, आत्मसदृशांश्च कुर्वन्ति। पुनस्तप-जपाद्युपायैरवश्यं मां चेटीरूपेण सेवा-करणार्थमापातयन्ति। यस्य गृहे आहारमात्रं गृह्णन्ति तस्याङ्गणे मया लक्षकोटीरूपेणापतनं कर्तव्यं भवति। पुनर्मुनय. शुक्लध्यानेन मभेच्छाबीजानि संज्वाल्य केवलज्ञानं चोत्पादयन्ति तस्मिन्नवसरे विवि-धानि सुरवृन्दान्येकीभूय मम गृहं[2] तेषां चरणयोरधो धारयन्ति, तस्या[3]सनं ददति। पुनस्तस्यो[3]परि स्थित्वा मम निर्मूलोच्छेदनरूपा देशना ददति। बहून् आत्मसदृशान् कुर्वन्ति, परान् कांश्चिद् देशवि-रतिं[4] ददति। ते किं कुर्वन्ति?—ये गृहं स्थिता अपि व्यवहारशुद्ध्या परिग्रहपरिमाणं कृत्वा सत्य-सन्तो-षाम्नायेन समधिकां मा समुत्पादयन्ति। नीतिशास्त्रोक्तरीत्या नि.स्पृहभावं दर्शयन्तः काम-भोगादि-षु मा व्ययन्ति, समधिकं सहर्षं सप्तक्षेत्र्यां व्ययन्ति। अतिगाढतरवीर्योल्लासभावनाचूर्णक्षेपेण मां बन्धने क्षिपन्ति। प्रतिक्षणं सर्वजनसमक्ष मम निन्दां तिरस्कारं च कुर्वत शृणोमि, तथापि तेषां

१ संहति समूह । २ कमलम्। ३ कमलस्य । ४ देशविरतिमन्त. ।

श्रुत्वा सर्वैरनुमतम्। अथ ते विरतास्तावता सोऽपि देहचिन्तां कृत्वा आगतः। तदा चौरैरुक्तम्—'भ्रात !
जलं निष्काशय, पुनः सरसभोजनात् पिपासा लग्ना'। स्वर्णकारोऽपि तदुक्तं श्रुत्वा चिन्तयति—'नविषमो-
दका अधुना चटितुं लग्ना.!। अतः परं पानीयं पीत्वा सर्वेऽपि भूमौ पतिष्यन्ति, दीर्घनिद्रां च गमिष्य-
न्ति। ततः परम् अहमेव सर्वं ग्रहीष्ये'। इत्यार्त-रौद्रं ध्यायन् पानीयाकर्षणं कर्तुं लग्नस्तावता पूर्वसङ्केति-
तैस्तैः कूपान्तः पातितः। चौरा अपि पुनर्घटिकामात्रान्तरे क्ष्वेडप्रभावेण मृताः। एतत्सर्वं पद्मया वाण्यै
दर्शयित्वोक्तम्—'भो वाणि! दृष्टं जगदाश्चर्यम्?। एतैर्दशभिरेकादशप्राणलाभाशया दश प्राणा दत्ताः,
परन्तु एकादशो न केनापि लब्धः। अहं जनान् शतसहस्रसङ्कटेषु पातयामि, रोगैः पीडयामि, कशा-
घातैस्ताडयामि, भिक्षाटनं कारयामि, कारागारे क्षिपामि, किं बहुना? क्रुद्धो वैरी यद् न करोति
तत्सर्वं दुःखमहं ददामि। तथापि संसारिणो जीवा मत्पृष्ठं न मुञ्चन्ति। मदर्थं माता-पिता-पुत्र-कलत्र-
मित्र-भृत्य गुरुप्रमुखान् वञ्चयन्ति, धर्षयन्ति, तेषां विश्वासघातं च कुर्वन्ति। कुल-जाति-देश-धर्मलज्जां
च मुक्त्वा मदर्थं परिभ्रमन्ति। यत् कोऽपि न करोति, न जल्पति, तत्सर्वं रमार्थी स्वीकुरुते। एक-
श्रीजिनवचनवासितान्तःकरणैर्गृहीतपञ्चमहाव्रतैः समं मम न चलति। ते हि विविधैः प्रकारैर्मां
विगोपयन्ति, मम महत्त्वं नाशयन्ति। मम सन्ततिरूपाः काम-भोगाः, तानपि नासिकामलवद् दूरतो

१ विषप्रभावेण। २ लक्ष्म्या। ३ सरस्वत्यै। ४ लक्ष्म्यर्थी।

केवलमहं नरकावटे न पातयामि, किन्तु मोहराजप्रयुक्तानि विषया-ऽविद्या-व्यसन-काम-भोगादीनि नरकावटे पातयन्ति। मद्बलेन तु घनविवेकमतय परमपदसाधनं कृत्वा चिदानन्द प्राप्ता श्रूयन्ते। शास्त्रेऽपि 'कनकाद् मुक्ति.' इति गीयते। एवं तु तवाख्या महाद्भुता' श्रुतकेवलिनोऽपि मोहराजप्रयुक्तप्रमादाचरणेन अनन्तजीवास्तिर्यक्षु परिभ्रमन्ति तत् किं तव दूषणम् ?'। इत्येवं श्रुत्वा स्मित्वा च सरस्वती प्राह—"भगिनि! एकं विवादभञ्जकं तव मम च महत्त्वपोषकं वाक्यं वच्मि तच्छृणु—'येषां केषाञ्चिद् आवयोरास्था सत्सङ्गत्यङ्गीकरणे विवेकलोचनलाभस्ते त्रिवर्गसाधनपूर्वकं परमानन्दपदमश्नुवते'। लक्ष्म्योक्तम्—'इदं तु सत्यम्'। एवं भग्ने विवादे उभे अपि स्वस्थानं गते।

॥ इति लक्ष्मी-सरस्वत्योः संवादः ॥

एवं पुराणादावप्युक्तत्वाद् भो भव्या'! शृण्वन्तु—

"दानं भोगो नाशस्तिस्रो गतयो भवन्ति वित्तस्य। यो न ददाति न भुङ्क्ते तस्य तृतीया गतिर्भवेत्" ॥ १ ॥

अत. सत्पुरुषाणां लक्ष्मीलाभे प्रधानफलं दानम्। भोगस्तु मध्यमम्। येन पुरुषेण द्वयोर्मध्ये एकतरमपि न कृतं तस्य तृतीया गतिस्तु भवत्येव। पुण्यबले पूर्णे जाते दुर्गतिभ्रमणं दत्त्वा लक्ष्मीस्तु यास्येन। उक्तं च—

"पृथिव्याभरणं पुरुषः पुरुषाभरणं प्रधानतर लक्ष्मीः। लक्ष्म्याभरणं दानं दानाभरणं सुपात्रं च" ॥ १ ॥

गृहं त्यक्तुं न शक्ता, प्रत्युत वृद्धिमाप्तुकामा इव वसामि । एकेन पुनः कुशलेन पुण्यानुबन्धिपुण्यन-
न्धेन मा बन्धे पातयन्ति, यस्य बलेन जन्मजन्मनि तेषां मम दासत्वं करणीयमापतति । प्रतिराग-
न्यास निधानं दर्शयन्त्या सर्वतो वृद्ध्या वर्धमानया निवसनीयं भवति । तेषां किमपि प्रतिकूलं कर्तुं
न शक्ता । अन्ते पुनर्मां विगोप्य तृणवद् विहाय निर्वृतिपुरीं यान्ति । ईदृशान् तथाविधान् जिनशा-
सनोपासकान् विहाय सर्वेऽपि संसारिणो जीवा मम किङ्करा विद्यन्ते । तान् अहं सहस्रशो दुःखानि
ददामि तथापि मम चरणोपासनां प्रीतिं च न मुञ्चन्ति । मदर्थं तप-जप-कायक्लेशाद्यनेकधा पापा-
नुबन्धिपुण्यं कुर्वन्ति । परन्तु अहं तान् सर्वतो वृद्धिं दर्शयित्वा नरकावासे पातयामि, तिर्यक्षु वा ।
तेऽपि च सर्पादयस्तिर्यञ्चो माम् आवृत्य निधानादि सेवन्ते । ये केचन कष्टबलेन देवेषूत्पद्यन्ते तेऽपि
परकीय भूमिगतं मद्रूप द्रव्यमाश्रित्य निष्कारण तत्रैव तिष्ठन्ति, लोकांश्च मृत्तिकां कोकिलरूपेण वा
दर्शयन्ति । तस्माद् हे भगवति वाणि ! अखिलसंसारिणाम् अहर्निश ममास्था एव महत्त्वं गण्यते । केव-
लम् एके केचन मोक्षार्थिनो ये मनुष्यास्ते तवोपासने रताः । तवैव महत्त्व गणयन्ति ते नराः" ।

एवं लक्ष्म्योक्तं श्रुत्वा सरस्वती प्राह—'भगिनि ! एकं तु तव महद् दूषणं यद् आत्मसेवकान् नरभवा-
दिषु विभवादि दत्त्वा सुखं च दर्शयित्वा नरकाऽवटे पातयसि । निजाश्रितानां तु समुद्धरणमेव युक्तं
महताम्' । एवं श्रुत्वा लक्ष्मीः प्राह—'भगिनि ! विदुषी भूत्वा श्रुतजडत्वं किम् आविष्करोषि ? ।

कदापि कृतम्, अतोऽवश्यं भवं सफलीकरोमि । इति कल्पनां ध्यात्वाऽऽगतोऽस्म्यहम् । भोः पुत्रा ! मुनिवचनोपकारेण धनादिध्यानेषु निर्ममोऽहं जात । कृपणतादोषेण गतकालो दुर्गतिपोषाय विहितो मया । युष्मत्प्रभृतीनां च दान-भोगादीनामन्तरायकारकोऽहं जातः ! । युष्माभि. सुपुत्रत्वाद् ममाशयानुकूलो निर्वाह. कृतः । अतो हे वत्साः ! साधुना धनादिकं सर्वम् अधिकरणत्वाद् बहुदु.खदायकतया ज्ञापितं, तेन धनादि पात्रसात् कर्तुमिच्छामि । दानादिरहितोऽर्थ केवलम् अनर्थाय भवति, अतो दीनोद्धरण-सुपात्रपोषण-कुटुम्बप्रतिपालनरीत्याऽस्य भव्यं फलं गृह्णामि । तस्माद् युष्माकं त्याग-भोगादिषु या इच्छा भवेत् सा कथनीया, सुखेनैव चाऽर्थो ग्राह्यः, मयाऽऽज्ञा दत्ता, पुनर्न प्रष्टव्यम् । अहं तु दानादिषु प्रगुणो भवामि" । इत्युक्त्वा स कूटधनकर्मा दीनादिभ्यो यथेच्छया धनं ददौ । तथा सीदद्भ्य. स्वजनेभ्यो याचकेभ्यश्च स्वस्वेच्छातोऽप्यधिकं ददौ । एवं स्वल्पैरेव दिवसैरष्टौ धनकोटय' कपटश्रेष्ठिना व्ययम् अकारिषत । नगरे पुनर्भव्यवस्त्राभरणानि परिधाय सुखासनेऽश्वरथे वाऽधिरूढो गच्छति तदा कोऽपि बालवयस्यः प्रियसख. पृच्छति–'भो. श्रेष्ठिन् ! अधुना तवेदृशी उदारत्याग-भोगप्रवृत्ति. कथं संजाता ?' । तदा पूर्वोक्तं कल्पितव्यतिकरमुक्त्वा उत्तरं ददाति । तदा केऽपि भव्यजना वदन्ति–'नि.स्पृहमुनिदेशनया को न प्रतिबुध्यते ?, किमाश्चर्यमत्र ? । पूर्वमपि श्रूयते शास्त्रे कालकुमार-दृढप्रहारि-चिलातिपुत्र-धनसञ्चयश्रेष्ठ्यादयः कुकर्मरता. कुमार्गपोषकाः कुम-

अतो भव्या. । अतिदुर्लभतरं मनुष्यावतारं धनं च लब्ध्वा सुपात्रदाने प्रयत्न कर्तव्यः । यद् म- धनं मानुष्य हि लब्धं तद् दुग्ध-शर्करासंयोगो लब्ध· । एतद् द्वय लब्ध्वा अभय-सुपात्रा-ऽनुकम्पो चित- कीर्तिदानादिपु कथं सफल न क्रियते ? । यतो धनलाभे इहलोके यावल्लक्ष्मीस्तावद् महत्त्व, गतायां तु मानुष्य तृणवद्, न कोऽप्युत्तर ददाति । दाने दत्ता लक्ष्मीर्न याति, स्थिरा भवति । कदापि पूर्वमजि- तवहुपापोदयेन गतायां सत्यामपि तस्या दातुर्महत्त्वम् इहलोके न याति, परलोके तु अवश्य लोको- त्तरमहत्त्वमाप्नोति । यदा धनी कृपणतादोपेण दानमात्र न ददाति तदा तस्य प्रभाते न कोऽपि नाम गृह्णाति । यदि च कोऽपि नाम गृह्णीयात् तदाऽन्यस्तस्योपालम्भ ददाति–'किमस्य नीचस्य नामग्रहण करोपि ?, अदृष्टकल्याणकोऽयम्' । इत्यादि अदातु सहजफलम् । अतो भव्या. । उभयलो- कसुखदायके दाने यत्नोऽवश्यं विधत्त इति हार्दम्" ।

इति मुनिदेशनां श्रुत्वा अहं मनसि चमत्कृतश्चिन्तयामि–'अहो ! अज्ञेन मयाऽतिदुष्करं नरभवं धन च लब्ध्वा बहु हारितम् ! । किमपि ऐहिक-पारलौकिकं न विहितम् । केवल दुर्गतिगमनस्यैव पुष्टि· कृता । कृपणतादोपेण इह किमपि न जग्ध भुक्तं च, केवलं दीनवद् दुर्भरजठरपूर्ति· कृता । स्वय न भुक्तं, पुत्रादीनामपि न भोगाय दत्तम् । न कीर्तिहेतवे याचकेभ्यो दत्त, न च दीन-हीनोद्धरणं

१ धनकर्मणो रूपधारकश्चारण ।

देवा अपि सानुकूला भवन्ति तत्र मनुष्याणां का कथा ?'। इति विचारयन् गृहमागतः। अस्य तु प्रतिगृह प्रतिपथं प्रतिग्रामं याचकजनैर्यश.शोभा विस्तारिता, सर्वत्र विख्यातो जात ।

अथ यत्र ग्रामे मूलधनकर्मा गतोऽस्ति तस्मिन् ग्रामे कोऽपि याचकः कूटधनकर्मणो याचित्वा इच्छाऽधिकधन-वस्त्रा-ऽऽभरणादि लब्ध्वा कूटधनकर्मणो यशो ब्रुवन् स्वग्रामं यियासुस्तत्रागतः। अथ चतुष्पथे मूलधनकर्मा एकस्य श्रेष्ठिनो हट्टे स्थितः सन् व्यापारादिवार्तां करोति तत्र पार्श्ववर्तिनि हट्टे स याचकोऽपि वस्त्राभरणभूपितो मार्गे गच्छन् केनाप्युपलक्षितेनालापित.। याचकोऽपि तत्समीपमागत्य कूटधनकर्मणो यशो वर्णयितुं प्राह–'भो असुकश्रेष्ठिन्! लक्ष्म्याश्रिते लक्ष्मीपुरवरेऽधरीकृत-कर्ण-वलिप्रमुखः, साक्षात् कुवेरावतारो मूर्तिमान् पुण्यप्राग्भारो वा किमु ?, ईदृशः समस्तदातृ-शिरोमणिर्धनकर्मा नाम्ना श्रेष्ठी निवसति। तेन मादृशानां बहूनां दारिद्र्योच्छेदः कृतः। वर्तमान-समये तु ईदृशो दारिद्र्यचूरको वाञ्छिताऽधिकदानपूरको मया न कोऽपि दृष्टः श्रुतो वा। अस्य मात्रा अयमेव जनितोऽस्ति। समस्तदातृगुणैर्भूपितो यादृशोऽयमस्ति तादृशो न कोऽपि भूतो न च भविष्यति।। किं बहु वर्ण्यते ?, ब्रह्माऽपि तस्य गुणान् वक्तुं न क्षमो भवति'। इयं वार्ता पार्श्ववर्तिहट्ट-स्थितेन मूलधनकर्मणा श्रुता। श्रुत्वा च स्वचित्ते चमत्कृतः सन् चिन्तयितुं लग्नः–'अहो! मम नगरे धनी धनकर्मा तु अहमेवास्मि, अन्यस्तु न कोऽपि ईदृशो दृष्टः श्रुतो वा!। अहं तु अत्रैवास्मि। कस्मा-

तिवासितान्त करणा· ससव्यसनसेवनप्रवणा महानिष्ठुरपरिणामानेऽपि [illegible], [illegible]
न्नेव भवे च जिनधर्ममाराध्य चिदानन्दपदं प्राप्ता । तत्राऽन्य तु कियन्तो दोष· ?, [illegible]
तैव, सा मुनिवचसा एतैव । परन्तु अय धन्यो यस्येदृशी आजन्मलग्ना कृपणता गता ।। [illegible]
पुनरीदृशी मति· कदा भविष्यति ?' । इत्येवं स्तुवन्ति । केऽपि च वदन्ति–"अस्यायु· [illegible]
दृश्यते येन आजन्मस्वभावविनिमयो जात· ।। कालज्ञाने शास्त्रेऽप्युक्तमस्ति–आजन्मप्रकृतिरेकैव [illegible]
प्रयत्न विना विनिमयतां याति तदा स्वल्पमेवायुर्ज्ञेयम्" । यस्य मनसि यादृग् प्रतिभासते स [illegible]
वक्ति, को बहूना मुखानि पिदधाति ? । पुन· कस्मिंश्चिद् दिने राजद्वारं गत्वा बहुमूल्यमुपायनं कृत्वा
प्रणिपत्य च अग्रे स्थित । राजापि तद् अभिनवं महार्घम् उपायन दृष्ट्वा रञ्जित सन् सादरमालाप्य
वक्ति स–'भो· श्रेष्ठिन् ! तव चित्ते ईदृशी उदारताबुद्धि· कथं संजाता ? । पूर्वं हि प्रतिपदं लोका-
स्तव कृपणतादोषमाविष्कुर्वाणा आसन्, अधुना तु प्रतिक्षणं तव दान-भोगादिषु अत्युदारता श्रूयते
तत्कथं संजातम् ?, सत्यं ब्रूहि' । श्रेष्ठ्यपि पूर्वोक्तकल्पितमुनिदेशनादि प्रतिबोधकारणमवदत् । राजापि
तस्योक्तं श्रुत्वा चमत्कृत· सन् वदति–'अहो ! अचिन्तनीया जीवस्य गतिं सर्वज्ञ विना को जानाति ?' ।
इत्युक्त्वा यथोचित प्रसादं दत्त्वा 'अस्मत्सदृशं कार्यं निवेदनीयं सुखेन, शङ्का न कार्या' इत्यादिव-
चनै संतर्प्य विसृष्टः । सोऽपि प्रणामं कृत्वा उत्थित·, विचारयति च–'दानेन किं न भवति ?,

देवा अपि सानुकूला भवन्ति तत्र मनुष्याणां का कथा ?'। इति विचारयन् गृहमागतः। अस्य तु प्रतिगृह प्रतिपथं प्रतिग्रामं याचकजनैर्यश.शोभा विस्तारिता, सर्वत्र विख्यातो जात ।

अथ यत्र ग्रामे मूलधनकर्मा गतोऽस्ति तस्मिन् ग्रामे कोऽपि याचकः कूटधनकर्मणो याचित्वा इच्छाऽधिकधन वस्त्रा-ऽऽभरणादि लब्ध्वा कूटधनकर्मणो यशो ब्रुवन् स्वग्रामं यियासुस्तत्रागतः। अथ चतुष्पथे मूलधनकर्मा एकस्य श्रेष्ठिनो हट्टे स्थितः सन् व्यापारादिवार्तां करोति तत्र पार्श्ववर्तिनि हट्टे स याचकोऽपि वस्त्राभरणभूषितो मार्गे गच्छन् केनाप्युपलक्षितेनालापित.। याचकोऽपि तत्समीपमागत्य कूटधनकर्मणो यशो वर्णयितुं प्राह–'भो असुकश्रेष्ठिन्! लक्ष्म्याश्रिते लक्ष्मीपुरवरेऽधरीकृत-कर्ण-बलिप्रमुखः, साक्षात् कुबेरावतारो मूर्तिमान् पुण्यप्राग्भारो वा किमु ?, ईदृशः समस्तदातृ-शिरोमणिर्धनकर्मा नाम्ना श्रेष्ठी निवसति। तेन मादृशानां बहूनां दारिद्र्योच्छेदः कृत.। वर्तमान-समये तु ईदृशो दारिद्र्यचूरको वाञ्छिताऽधिकदानपूरको मया न कोऽपि दृष्टः श्रुतो वा। अस्य मात्रा अयमेव जनितोऽस्ति। समस्तदातृगुणैर्भूषितो यादृशोऽयमस्ति तादृशो न कोऽपि भूतो न च भवि-ष्यति!। किं बहु वर्ण्यते ?, ब्रह्माऽपि तस्य गुणान् वक्तुं न क्षमो भवति'। इयं वार्ता पार्श्ववर्तिहट्ट-स्थितेन मूलधनकर्मणा श्रुता। श्रुत्वा च स्वचित्ते चमत्कृतः सन् चिन्तयितुं लग्नः–'अहो! मम नगरे धनी धनकर्मा तु अहमेवास्मि, अन्यस्तु न कोऽपि ईदृशो दृष्टः श्रुतो वा!। अहं तु अत्रैवास्मि। कस्मा-

तिवासितान्त करणाः ससव्यसनसेवनश्रवणा महानिष्ठुरपरिणामानेऽपि उ[illegible] [illegible], [illegible]
त्रेव भवे च जिनधर्ममाराध्य चिदानन्दपदं प्राप्ता । तत्राऽस्य तु [illegible] दोष ?, [illegible] [illegible]
तैव, सा मुनिवचसा एत्येव । परन्तु अय धन्यो यस्येदृशी आजन्म[illegible] कृपणता गता । । [illegible]
पुनरीदृशी मति कदा भविष्यति ?' । इत्येवं स्तुवन्ति । केऽपि च वदन्ति-"अस्यायुः म[illegible]
दृश्यते येन आजन्मस्वभावविनिमयो जात ।।कालज्ञाने शास्त्रेऽप्युक्तमस्ति-आजन्मप्रकृतिरेकवैव [illegible]
प्रयत्नं विना विनिमयतां याति तदा स्वल्पमेवायुर्ज्ञेयम्" । यस्य मनसि यादृग् प्रतिभासते स [illegible]
वक्ति, को बहूनां मुखानि पिदधाति ?। पुन कस्मिंश्चिद् दिने राजद्वारं गत्वा बहुमूल्यमुपायनं कृत्वा
प्रणिपत्य च अग्रे स्थितः । राजापि तद् अभिनवं महार्घम् उपायन दृष्ट्वा रञ्जित सन् सादरमालाप्य
वक्ति स-'भो. श्रेष्ठिन् ! तव चित्ते ईदृशी उदारताबुद्धिः कथं संजाता ?। पूर्वं हि प्रतिपदं लोका-
स्तव कृपणतादोषमाविष्कुर्वाणा आसन्, अधुना तु प्रतिक्षणं तव दान-भोगादिषु अत्युदारता श्रूयते
तत्कथं संजातम् ?, सत्यं ब्रूहि' । श्रेष्ठ्यपि पूर्वोक्तकल्पितमुनिदेशनादि प्रतिबोधकारणमवदत् । राजापि
तस्योक्तं श्रुत्वा चमत्कृत. सन् वदति-'अहो ! अचिन्तनीयां जीवस्य गतिं सर्वज्ञ विना को जानाति ?' ।
इत्युक्त्वा यथोचित प्रसादं दत्त्वा 'अस्मत्सदृशं कार्यं निवेदनीयं सुखेन, शङ्का न कार्या' इत्यादिव-
चनै संतर्प्य विसृष्टः । सोऽपि प्रणामं कृत्वा उत्थित , विचारयति च-'दानेन किं न भवति ?,

देवा अपि सानुकूला भवन्ति तत्र मनुष्याणां का कथा ?'। इति विचारयन् गृहमागतः। अस्य तु प्रतिगृह प्रतिपथं प्रतिग्रामं याचकजनैर्यश-शोभा विस्तारिता, सर्वत्र विख्यातो जात'।

अथ यत्र ग्रामे मूलधनकर्मा गतोऽस्ति तस्मिन् ग्रामे कोऽपि याचकः कूटधनकर्मणो याचित्वा इच्छाऽधिकधन वस्त्रा-ऽऽभरणादि लब्ध्वा कूटधनकर्मणो यशो ब्रुवन् स्वग्रामं यियासुस्तत्रागतः। अथ चतुष्पथे मूलधनकर्मा एकस्य श्रेष्ठिनो हट्टे स्थितः सन् व्यापारादिवार्तां करोति तत्र पार्श्ववर्तिनि हट्टे स याचकोऽपि वस्त्राभरणभूषितो मार्गे गच्छन् केनाप्युपलक्षितेनालापितः। याचकोऽपि तत्समीपमागत्य कूटधनकर्मणो यशो वर्णयितुं प्राह–'भो अमुकश्रेष्ठिन्! लक्ष्म्याश्रिते लक्ष्मीपुरवरेऽधरीकृत-कर्ण-बलिप्रमुखः, साक्षात् कुबेरावतारो मूर्तिमान् पुण्यप्राग्भारो वा किमु ?, ईदृशः समस्तदातृ-शिरोमणिर्धनकर्मा नाम्ना श्रेष्ठी निवसति। तेन मादृशानां बहूनां दारिद्र्योच्छेदः कृतः। वर्तमान-समये तु ईदृशो दारिद्र्यचूरको वाञ्छिताऽधिकदानपूरको मया न कोऽपि दृष्टः श्रुतो वा। अस्य मात्रा अयमेव जनितोऽस्ति। समस्तदातृगुणैर्भूषितो यादृशोऽयमस्ति तादृशो न कोऽपि भूतो न च भविष्यति!। किं बहु वर्ण्यते ?, ब्रह्माऽपि तस्य गुणान् वक्तुं न क्षमो भवति'। इयं वार्ता पार्श्ववर्तिहट्ट-स्थितेन मूलधनकर्मणा श्रुता। श्रुत्वा च स्वचित्ते चमत्कृतः सन् चिन्तयितुं लग्नः–'अहो! मम नगरे धनी धनकर्मा तु अहमेवास्मि, अन्यस्तु न कोऽपि ईदृशो दृष्टः श्रुतो वा!। अहं तु अत्रैवास्मि। कस्मा-

तिवासितान्त करणा सप्तव्यसनसेवनप्रवणा महानिष्ठुरपरिणामानोऽपि मुनिदेशनया प्रबुद्धा, अस्मि-
न्नेव भवे च जिनधर्ममाराध्य चिदानन्दपद प्राप्ता । तत्राऽन्य तु पिय नाम्नो दोष ?, कथं कृपण
तैव, सा मुनिवचसा एत्येव । परन्तु अय धन्यो यस्येदृशी आजन्मलग्ना कृपणता गता ! । अस्माकं
पुनरीदृशी मति कदा भविष्यति ?' । इत्येवं स्तुवन्ति । केऽपि च वदन्ति—"अस्यायु मर्यादागत
दृश्यते येन आजन्मस्वभावविनिमयो जात !।कालज्ञाने शास्त्रेऽप्युक्तमस्ति—आजन्मप्रकृतिरेकपैव हठ
प्रयत्न विना विनिमयतां याति तदा स्वल्पमेवायुर्ज्ञेयम्" । यस्य मनसि यादृश प्रतिभासते स तदेव
वक्ति, को बहूना मुखानि पिदधाति ?।पुन कस्मिंश्चिद् दिने राजद्वारं गत्वा बहुमूल्यमुपायनं कृत्वा
प्रणिपत्य च अग्रे स्थित. । राजापि तद् अभिनवं महार्घम् उपायन दृष्ट्वा रञ्जित सन् सादरमालाप्य
वक्ति स—'भो श्रेष्ठिन् ! तव चित्ते ईदृशी उदारताबुद्धि. कथं संजाता ?। पूर्वं हि प्रतिपदं लोका-
स्तव कृपणतादोषमाविष्कुर्वाणा आसन्, अधुना तु प्रतिक्षणं तव दान-भोगादिषु अत्युदारता श्रूयते
तत्कथं संजातम् ?, सत्यं ब्रूहि' । श्रेष्ठ्यपि पूर्वोक्तकल्पितमुनिदेशनादि प्रतिबोधकारणमवदत् । राजापि
तस्योक्तं श्रुत्वा चमत्कृत. सन् वदति—'अहो ! अचिन्तनीया जीवस्य गतिं सर्वज्ञ विना को जानाति ?'।
इत्युक्त्वा यथोचित प्रसादं दत्त्वा 'अस्मत्सदृशं कार्यं निवेदनीयं सुखेन, शङ्का न कार्या' इत्यादिव-
चनैः संतर्प्य विसृष्ट. । सोऽपि प्रणामं कृत्वा उत्थित , विचारयति च—'दानेन किं न भवति ?,

देवा अपि सानुकूला भवन्ति तत्र मनुष्याणां का कथा ?'। इति विचारयन् गृहमागतः । अस्य तु प्रतिगृहं प्रतिपथं प्रतिग्रामं याचकजनैर्यशःशोभा विस्तारिता, सर्वत्र विख्यातो जातः ।

अथ यत्र ग्रामे मूलधनकर्मा गतोऽस्ति तस्मिन् ग्रामे कोऽपि याचकः कूटधनकर्मणो याचित्वा इच्छाऽधिकधन वस्त्रा-ऽऽभरणादि लब्ध्वा कूटधनकर्मणो यशो ब्रुवन् स्वग्रामं यियासुस्तत्रागतः । अथ चतुष्पथे मूलधनकर्मा एकस्य श्रेष्ठिनो हट्टे स्थितः सन् व्यापारादिवार्तां करोति तत्र पार्श्ववर्तिनि हट्टे स याचकोऽपि वस्त्राभरणभूषितो मार्गे गच्छन् केनाप्युपलक्षितेनालापितः । याचकोऽपि तत्समीपमागत्य कूटधनकर्मणो यशो वर्णयितुं प्राह—'भो अमुकश्रेष्ठिन् ! लक्ष्म्याश्रिते लक्ष्मीपुरवरेऽधरीकृतकर्ण-बलिप्रमुखः, साक्षात् कुबेरावतारो मूर्तिमान् पुण्यप्राग्भारो वा किमु ?, ईदृशः समस्तदातृशिरोमणिर्धनकर्मा नाम्ना श्रेष्ठी निवसति । तेन मादृशानां बहूनां दारिद्र्योच्छेदः कृतः । वर्तमानसमये तु ईदृशो दारिद्र्यचूरको वाञ्छिताऽधिकदानपूरको मया न कोऽपि दृष्टः श्रुतो वा । अस्य मात्रा अयमेव जनितोऽस्ति । समस्तदातृगुणैर्भूषितो यादृशोऽयमस्ति तादृशो न कोऽपि भूतो न च भविष्यति! । किं बहु वर्ण्यते ?, ब्रह्माऽपि तस्य गुणान् वक्तुं न क्षमो भवति' । इयं वार्ता पार्श्ववर्तिहट्टस्थितेन मूलधनकर्मणा श्रुता । श्रुत्वा च स्वचित्ते चमत्कृतः सन् चिन्तयितुं लग्नः—'अहो ! मम नगरे धनी धनकर्मा तु अहमेवास्मि, अन्यस्तु न कोऽपि ईदृशो दृष्टः श्रुतो वा! । अहं तु अत्रैवास्मि । कस्मा-

चिद् ग्रामाद् आगतो वा अयं पुन' क ?'। इति सानन्दो याचकः प्राह–'त्वपोलो धाकलां कस्माद् ग्रामादागतोऽस्ति ?'। याचकेनोक्तम्–'आगत आगत. किं वदसि ?, तत्पुरोऽपि भगुरपाटकनिवासी। साक्षात् स रूपेण भवादृशोऽस्ति, गुणैस्तु देवेभ्योऽधिकतर'। इति याचकोक्तं श्रुत्वा चित्ते महत्या-र्तिं सजाता। 'अय वनीयक. किं वक्ति ?, नगरे मत्सदृशो न कोऽप्यस्ति, तर्हि मम पाटके तु कुतो भवेत् ?'। इति ध्यात्वा पुन पृष्टम्–"भो याचक ! त्वं यत् प्रल्पसि तद् मम चित्ते न तिष्ठति, अतः पुन. पुन. पृच्छां करोमि, 'यत शतजिह्वो याचक'। प्रतिक्षणं पृथग्भाषतया जल्पनं भवदी-यजातीनां भवति। अत उच्यते त्व यद् वदसि तत् कस्यापि मुखात् श्रुत्वा ? अथवा स्वयं दृष्ट्वा ?, अथवा भङ्गापानादिप्रमादाचरणं कृत्वा प्रजल्पसि ?। यतस्त्वदुक्तपाटकनायकस्तु अहमेव !। मत्स-दृशधन-व्यवसायादिभि. समानधुरावाहकोऽखिले नगरे न कोऽप्यस्ति, पाटके तु कुत आगतः ?। केनापि कार्योद्देशेन अहमत्र आगत., तस्यापि स्वल्पा एव वासरा जाता सन्ति। अतस्त्वदुक्तं कथ संभाव्यते ?'। याचकेनोक्तम्–"किमर्थं वितण्डा करोषि ?। वयं याचका यथार्थवाचका., यथा दृश्यते तथैवोच्यते। हृदये मुखे च भिन्नाशयत्वेन जल्पन भवदीयजातीनामेव दत्तं धात्रा !। यदि न मन्यसे तदा तत्र गत्वा विलोकय, सर्वं ज्ञास्यसि। परन्तु नगरे भ्रमण कुर्वता मया एतत्तु श्रुतम्–

१ याचक ।

'अयं धनकर्मा पूर्वं महाकृपणोऽभूत् । अधुना तु दानगुणेन न कोऽपि अनेन सदृशो ज्ञातोऽस्ति' । अतो हे श्रेष्ठिन् ! मया यदुक्तं तत् सर्वं सत्य जानीहि । ममाऽसत्यजल्पने कोऽवसरः ? । यथा दृष्टं तथैवोक्तं मया, नात्र सन्देह. कार्य' । न्यूनाधिकं किमप्यहं न वेद्मि । कल्याणमस्तु तव, अहं यामि" । इत्युक्त्वा याचको गतः । श्रेष्ठिना चिन्तितम्–'इयं वार्ता तु उत्पातसदृशाऽसम्भावनीया, न केवलम् असत्याऽपि भवेत्, किञ्चिद् न्यूनाधिका तु भविष्यति, परं न मूलतोऽसत्या । अतोऽहं शीघ्रं यामि, चेत् कार्यं भविष्यति पुनरागमिष्यामि' । इति ध्यात्वा तद्दिनशेषे चलितो मार्गे कस्मिंश्चिद् ग्रामे उषित , परं रात्रौ आर्तियोगाद् निद्रा नागता । आर्त्या रात्रिमतिवाह्य प्रभाते स्वपुरसम्मुखं चलितः । तदा कपटधनकर्मणा दैवप्रयोगेण ज्ञात्वा अग्रत एव द्वारपालकेभ्य उक्तम्–"भोः सेवका ! अधुनाऽत्र नगरे बहुरूपिणो धूर्ता आगता. सन्ति । लोकान् विविधधूर्तकलया धूर्तयन्ति । केचित्तु कस्यापि गृहस्वामिनः सदृश रूपं कृत्वा गृहान्तः प्रविश्य गृहसारं लात्वा गच्छन्ति । अतः सावधानतया स्थेयं, कोऽप्यज्ञातो गृहान्तर्विशन् वारणीय.' । अथ मध्याह्ने जाते मूलधनकर्मा स्वपुरं प्राप्तः, पुरं प्रविशन् लोकैर्दृष्ट. । तं च दृष्ट्वा परस्परम् उपकर्णमागत्य कथयन्ति–'अहो ! अद्यायं धनकर्मा मूलवेषादि कृत्वा पादचारी च भूत्वा कुत आगच्छति ?' । इत्युक्ते एकेनोक्तम्–'नायं धनकर्मा, कोऽपि धनकर्मसमानरूप. पथिको याति' । एकेनोक्तम्–'त्व सत्यं वदसि' । यतो मयाऽद्यैव प्रभाते सुखासनाधि-

च्चिद् ग्रामाद् आगतो वा अयं पुन· क· ?'। इति साशङ्को याचकं प्राह–'त्वमितो धारभाँ कुत्रत्
ग्रामादागतोऽस्ति ?'। याचकेनोक्तम्–'आगत आगत किं वदसि ?, तत्पुरस्थैव मधुरपाटकाधिस्वामी।
साक्षात् स रूपेण भवादृशोऽस्ति, गुणैस्तु देवेभ्योऽधिकतर'। इति याचकोक्तं श्रुत्वा चित्ते महत्या·
र्तिं संजाता। 'अय वनीयक किं वक्ति ?, नगरे मत्सदृशो न कोऽप्यस्ति, तर्हि मम पाटके तु कुतो
भवेत् ?'। इति ध्यात्वा पुन· पृष्टम्–"भो याचक! त्वं यत् प्रलपसि तद् मम चित्ते न निविशति,
अत· पुन पुन· पृच्छा करोमि, 'यत· शतजिह्वो याचक·'। प्रतिक्षणं पृथग्भावतया जल्पनं भवदी·
यजातीनां भवति। अत उच्यते त्व यद् वदसि तत् कस्यापि मुखात् श्रुत्वा ? अथवा स्वयं दृष्ट्वा ?,
अथवा भङ्गापानादिप्रमादाचरणं कृत्वा प्रजल्पसि ?। यतस्त्वदुक्तपाटकनायकस्तु अहमेव।। मत्स·
दृशधन-व्यवसायादिभि समानधुरावाहकोऽखिले नगरे न कोऽप्यस्ति, पाटके तु कुत आगत· ?।
केनापि कार्योद्देशेन अहमत्र आगत·, तस्यापि स्वल्पा एव वासरा जाता· सन्ति। अतस्त्वदुक्तं कथं
संभाव्यते ?'। याचकेनोक्तम्–"किमर्थं वितण्डां करोषि ?। वयं याचका यथार्थवाचका, यथा
दृश्यते तथैवोच्यते। हृदये मुखे च भिन्नाशयत्वेन जल्पन भवदीयजातीनामेव दत्तं धात्रा!। यदि न
मन्यसे तदा तत्र गत्वा विलोकय, सर्वं ज्ञास्यसि। परन्तु नगरे भ्रमण कुर्वता मया एतत्तु श्रुतम्–

१ याचक ।

'अयं धनकर्मा पूर्वं महाकृपणोऽभूत् । अधुना तु दानगुणेन न कोऽपि अनेन सदृशो ज्ञातोऽस्ति' । अतो हे श्रेष्ठिन् ! मया यदुक्तं तत् सर्वं सत्यं जानीहि । ममाऽसत्यजल्पने कोऽवसरः ? । यथा दृष्टं तथैवोक्तं मया, नात्र सन्देहः कार्यः । न्यूनाधिकं किमप्यहं न वेद्मि । कल्याणमस्तु तव, अहं यामि" । इत्युक्त्वा याचको गतः । श्रेष्ठिना चिन्तितम्—'इयं वार्ता तु उत्पातसदृशाऽसम्भावनीया, न केवलम् असत्याऽपि भवेत्, किञ्चिद् न्यूनाधिका तु भविष्यति, परं न मूलतोऽसत्या । अतोऽहं शीघ्रं यामि, चेत् कार्यं भविष्यति पुनरागमिष्यामि' । इति ध्यात्वा तद्दिनशेषे चलितो मार्गे कस्मिश्चिद् ग्रामे उषितः, परं रात्रौ आर्तियोगाद् निद्रा नागता । आर्त्या रात्रिमतिवाह्य प्रभाते स्वपुरसम्मुखं चलितः । तदा कपटधनकर्मणा दैवप्रयोगेण ज्ञात्वा अग्रत एव द्वारपालकेभ्य उक्तम्—"भोः सेवका ! अधुनाऽत्र नगरे बहुरूपिणो धूर्ता आगताः सन्ति । लोकान् विविधधूर्तकलया धूर्तयन्ति । केचित्तु कस्यापि गृहस्वामिनः सदृशं रूपं कृत्वा गृहान्तः प्रविश्य गृहसारं लात्वा गच्छन्ति । अतः सावधानतया स्थेयं, कोऽप्यज्ञातो गृहान्तर्विशन् वारणीयः' । अथ मध्याह्ने जाते मूलधनकर्मा स्वपुरं प्राप्तः, पुरं प्रविशन् लोकैर्दृष्टः । तं च दृष्ट्वा परस्परम् उपकर्णमागत्य कथयन्ति—'अहो ! अद्यायं धनकर्मा मूलवेषादि कृत्वा पादचारी च भूत्वा कुत आगच्छति ?' । इत्युक्ते एकेनोक्तम्—'नायं धनकर्मा, कोऽपि धनकर्मसमानरूपः पथिको याति' । एकेनोक्तम्—'त्वं सत्यं वदसि ! । यतो मयाऽद्यैव प्रभाते सुखासनाधि-

सत्य प्रतिभाति'। इत्येव कोलाहलं श्रुत्वा वृद्धपुत्रो बहिरागत । त दृष्ट्वा गृहपारगोक्ता—'ओ
वत्स ! त्वया गृहान्त क सगृहीत ?'। इत्युक्ते सोऽपि विभ्रमे पतितश्चिन्तयति—'कोऽप्युपाविष्ट
स्थित ?'। इति चिन्तयता मौनमाधाय गृहान्तर्गत्वा कूटधनकर्मणोऽग्रे सर्वो व्यतिकरो ज्ञापित।
सोऽप्युत्थाय 'मया ह्योदिने कथितं नाऽभूद् ग्रामे धूर्ता समागता सन्ति ?, तन्मध्यात् कोऽप्या-
गतो भविष्यति!। परन्तु असत्य कथ निरीक्ष्यति ?' इति वदन् बहिरागत । सेवका सर्वेऽप्युत्थि-
ता । अथ कूटेन मूलश्रेष्ठिने उक्तम्—'कुत आगतोऽसि ?, रे धूर्त! कस्य गृहान्त प्रवेष्टुमिच्छसि ?'।
मूलधनकर्माऽवदत्—'अहमेव अस्य गृहस्य स्वामी, मदीया सम्पत्तिर्बहुतरकष्टेन मेलिताऽस्ति । परं त्वं
कः ? यद् धूर्तकलया गृहान्त प्रविश्य मम धनं लुण्टयसि ?। अतो नि सर बहिश्चतुष्पथे साधुका-
राऽभ्यर्णे, यथा आवयोः सत्यासत्यविभागो भवेत्। चौरस्य गतिश्चौर एव भवति'। कूटेनोक्तम्—'गृह-
स्थित साधुकार, बहि स्थितो धूर्त, इति सर्वे जानन्ति। अत उपराजं गत्वा, तव धूर्तस्य मुख
भ्रंशयित्वा, सर्वसमक्षं रासभारोहणपूर्वक विगोप्य देशाद् निष्कासयिष्यामि'। एवं विवदमानाभ्यां
चतुष्पथे गत्वा साधुकारान् सम्मेल्य तेषामग्रे उभाभ्यां स्वस्वदु खमुक्तम्। अथ तत्र चतुष्पथे समस्त-
नगरवासिनो लोकाश्चित्रकृद्वार्ता श्रुत्वा सविस्मयमागता । तत्र ये दुर्जनास्ते धनकर्मद्वय दृष्ट्वा हर्षम्
ऐयरु, ये च सज्जनास्ते खेदं गता—'हा ! संसारे कर्मणां विचित्रा गति, उदयगतिं च विषमां